YAYIN
BASKI
ÖZEL

BİLDİRİŞİM

İNSAN-DİLİ VE ÖTESİ

İÇİNDEKİLER

Giriş ALANLAR ÜSTÜ YÖNTEMLER 9

Birinci Bölüm BİLDİRİŞİM 15

Bildirim Düzeni 21
Bildirişim Türleri 34

İkinci Bölüm GÖSTERGE-BİLİM 55

Gösterge Türleri 55
Göstergeler Düzeni 71

Üçüncü Bölüm İNSAN-DİLİ 87

Ses Yapısı 102
Sözcük Yapısı 115
Tümce Yapısı 124
Anlam Yapısı 131
Sözlükler 149

Dördüncü Bölüm DİLBİLİM 153

Tarihsel Dönem 154
Bilimsellik Dönemi 165
Karşılaştırmalı Dilbilim 166
Yapısal Dilbilim 176
Üretimsel Dilbilim 193
Bağlamsal Dilbilim 209
Dil-İlişkili Dallar 237

Beşinci Bölüm ÇEŞİTLEMELER 255

Araç-Bilim 255
Seçmeylemcilik 258
Güdümbilim 261
Modelcilik 277
Yapısalcılık 282
Hücre Dili 305
Bilgisayar Dili 312
Sinema Dili 316
Felsefe Dili 322
Yazın Dili 328
Mektuplaşma Dili 340
Türk Dili Geçmişi 345
Türkçe Dilbilgisi 354
Türkçe Dil Yetkinliği 367

Konu ile ilgili yazılar 387

SUNUŞ

'Gerçek' denilen yaşam olgusu, hiç kuşkusuz, çeşitli açılardan yorumlanabilir. Fakat şurası da kesindir ki, herhangi bir açıklama, ancak *'insan-dili'* aracılığı ile gerçekleştirilerek başkalarına aktarılabilir. Öte yandan, insan-dili, *'bilgi* alışverişi' anlamına gelen *'bildirişim'* işlemini sağlayan çeşitli *'diller'* arasından yalnızca bir tanesidir. Bir yandan Doğa içindeki çeşitli güçler arasında, öte yandan da insan yapısı çeşitli düzenekler içerisinde, bu *'bilgi alışverişi'* üstüne dayalı bildirişim işlemi, başka başka görünümler altında sürüp gitmektedir. *'İnsan'* denilen canlı türünü öbür hayvan türlerinden ayıran sözlü insan-dili, en gelişmiş ve en yetkin anlatım aracı olmakla birlikte, bu dilden *'öte'* bazı başka *'diller'* de vardır; sözgelimi insan fizyolojisi dilleri, sözgelimi çeşitli sanat dilleri.

İşte bu kitapta, yaşamın her kesiminde ve bilgi dallarının tümünde sürekli olarak gerçekleştirilen bildirişim örnekleri ele alınarak, birbirlerinden bağımsız ve kopuk gibi görünen bu olaylar ve durumlar arasındaki gizli benzerlikler ve koşutluklar ortaya serilmiştir. Bir başka deyişle, tüm yaşam olgusu, bir yerde, tek bir *'bildirişim'* açısından yorumlanmaya çalışılmıştır. Onun için, bu kitapta, yalnızca üniversitelerdeki dil öğrencileri değil, ayrıca genel kültür birikimine açık aydınlar da bazı tanıdık noktalar bulabileceklerdir.

Yazılışı bakımından istenirse bir *'dilbilim'* kılavuzu olarak kullanılabilecek olan bu kitap, öte yandan, geniş halk toplulukları tarafından da rahatlıkla okunacak bir öykü biçiminde düzenlenmiştir. Bunu sağlamak için, sözde *'bilimsel'* yazıların o ürkütücü kuruluğundan ve çapraşıklığından özellikle kaçınılmıştır. Bu arada, okuyucuyu bunaltmamak için, metin içerisine sık sık *'ara başlıklar'* konarak, teknik kitaplarda görülen tekdüzelik giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, okuma süresince dikkati canlı tutabilmek için, aralara çeşitli nükteler, fıkralar ve taşlamalar serpiştirilmiştir.

Fakat bütün bunların ötesinde gözetilen nokta şu olmuştur. Türkiye'-deki yaşam-biçimi ötesinde evrensel bir geçerliliği olan *'bildirişim'* gibi oldukça teknik bir konuyu işlerken, okuyucuda bir *'yabancılaşma'* duygusu uyandırmaksızın, ortaya, tüm anlamı ile *'yerli'* bir Türkçe kitap çıkarabilmek. Bunu sağlamak için, hemen hemen bütün örnekler Türkçeden ve Türkiye yaşamından seçilmiş ve gerek duyulan yerlerde özgün Türkçe terimler üretilmiştir. Böylece kanıtlanmak istenmiştir ki, Türkçe dilindeki olanaklardan yararlanarak her türlü bilimsel konu incelenebilir, anlatılabilir, açıklanabilir ve tanıtılabilir. Bu görüşün bir parçası olarak, kaynakçada da, yalnızca Türkçede yayınlanmış olan ilgili yazılara yer verilmiştir. Böylece, okumaya meraklı aydınlar, yabancı kitaplara bağımlı olmaksızın, bu kitapta işlenen konular hakkında ek bilgiler edinebileceklerdir.

Bu kitabın yazılıp ortaya çıkmasını sağlayan kişi ise, eski öğrenci ve yeni dost Nilgün Himmetoğlu olmuştur. Yeni bir kitap yazmanın doğuracağı gerginlik ve yorgunluk gibi olumsuz etkenlere karşı sağduyulu bir us yürütme yolu ile, bu kitap yazarını, böyle bir eserin gerekliliğine inandırabilmiştir. Yazar ile yayıncı arasında sağlıklı bir danışma sürecini de gerçekleştiren Nilgün Himmetoğlu, yayıncılık ilkelerine göre doğru bulduğu *'ara başlıklar'* koyma düşüncesini önerip, bunları yazmayı da üstlenmiştir. Bu bakımdan, kendisine olan gönül borcumu ve teşekkürlerimi açıkça belirtmek isterim. Bundan başka, yazıları titiz bir biçimde okuyarak gerekli uyarılarda bulunan Oya Çakır'a da teşekkürlerimi bildiririm. Bu iki *'yayın eri'* dışında, Altın Kitaplar Yayınevi yöneticisi Turhan Bozkurt da, *'Bilimsel Sorunlar'* dizisini sürdürüp, akademik konuların geniş aydın topluluklarına yayılmasına yardımcı olduğu için, ayrıca teşekküre ve övgüye değer birisi sayılmalıdır. İyi niyetli bu çabalardan sonra, kitabın, olumlu ve olumsuz yönleri ile değerlendirilmesi ise, artık okuyucuya kalmış bir şey olsa gerek.

Ozcan Başkan

İstanbul, 4 Ocak 1988

Giriş

ALANLAR - ÜSTÜ YÖNTEMLER

Bütün bilgilerin tek bir alan içerisinde toplanmış olduğu Eski Çağ'da, kendisine *'filozof'* denilen bilge kişi, her konuda her şeyi bilen birisi olarak tanınmaktaydı. Fakat yüzyıllar boyunca üretilen bilgilerin miktarı çoğaldıkça, o zaman bir tek kimsenin baş edemeyeceği kadar genişleyen *'felsefe'* alanı içerisinde ufak ufak bilgi dalları oluşmaya başladı. Önceleri fizik, kimya gibi *'Doğa bilimleri'* bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra, en son olarak da XIX. yüzyılda ruhbilim, toplumbilim ve dilbilim de ayrı birer bilim dalı olma yoluna girdiler. Böylece, bilgi alanı ile ilgili olarak ilk başlarda oluşan *'Genelcilik'* niteliği, yavaş yavaş kalıp değiştirerek çağdaş *'Özelcilik'* niteliğine dönüşmüş oldu. Ne var ki, böyle bir *'aşırı uzmanlık'* durumu, kendisi ile birlikte başka sorunları da getirmekteydi. Özellikle tıp dalında ortaya çıkan bu *'ince uzmanlık'* durumuna göre, bir bütün olan insan fizyolojisi, bölük pörçük olarak ve birbirlerinden kopuk parçalar biçiminde incelenmeye başlandı. Kendi dar bölmeleri içinde kalan doktorların teşhisleri, vücudun tümü içerisinde başka kesimleri de ilgilendirdiği oranda aksaklıklar göstermeye başladı. Bir bakıma, şu tanınmış şiir dizesindeki duruma düşülmüş oldu: "O balıklar ki deniz içredir, denizi bilmezler." Çünkü daha bu yüzyılın ortalarına kadar geçerli olan *'iç hastalıkları'* veya *'dahiliye'* dalı, artan bir hızla bölünmeye başlayarak, *'dolaşım, solunum, sindirim'* hastalıkları adı altında yeni dalcıklara ayrıldı.

Şimdilerde ise, *'sindirim yolu'* hastalıkları da bu kere *'mide'* ve *'bağırsaklar'* olarak ayrılmakta gibidir. Bunun da ötesinde, bağırsak hastalıkları da kendi payına *'on iki parmak bağırsağı', 'göden',* vb diye ayrılacağa benzemektedir.

Oysa insan fizyolojisi bir bütün olduğundan, her bir kesim, ancak bu bütün içerisinde değerlendirilebilirdi. Çünkü *'düzen'* ya da *'sistem'* denilen örgü, yalnızca tek tek birimlerden değil, bunların karşılıklı bağ-

lantılarından oluşmuş bir ağdır. İşte bu düşünceden yola çıkılarak *'teşhis klinikleri'* kavramı ortaya atılmıştır. Artık, bölük pörçük incelemeler yerine, *'tüm denet'* adı verilebilecek olan *'çekap'* yolu ile, bütün fizyolojik düzen bir toplu denetimden geçirilmekte ve ondan sonra da, bu bütün içerisinde bir teşhise doğru gidilmektedir. Bu bakımdan denebilir ki, Eski Çağ'daki *'Genelcilik'* tutumu yeniden benimsenmiş gibidir. Yalnızca şu farkla ki, genel olana gitmezden önce, ilkin ayrıntılı bir *'özel'* incelemeler dizisi gerçekleştirilmektedir. Eğer *'Genelcilik'* bir havuza benzetilirse, *'Özelcilik'* de bir kuyuya benzetilebilir. Çağdaş uygulamada görülen ve adına *'Yeni Genelcilik'* denebilecek olan akım ise, derin kuyuların birleştirilmeleri ile oluşturulan, gene derin bir havuza benzediği için, hem dikey uzmanlık, hem de yatay kapsamlılık olanakları bir arada sağlanmıştır.

Fakat çağdaş *'bilgi patlaması'* sonunda, geleneksel bilgi alanları da genişlediği halde, gene de arada kalabilen kaçınılmaz boşlukları doldurmak üzere bazı *'ara alanlar'* öne sürülmeye başlanmıştır. Örnekse jeofizik, biyokimya, psiko-lengüistik, sosyo-ekonomi, tıbbi hukuk, işletme mühendisliği, vb. Adına *'Alanlar-arası'* dallar denebilecek olan bu ara kesimlerde, her iki komşu çalışma alanını birden ilgilendiren sorunlar ele alınmaktadır. Sözgelimi *'psikolengüistik'* dalı, *'insan-dili'* denilen bildirişim aracını, hem bir dilsel olay olarak, hem de bir zihinsel olay olarak aynı bağlamda incelemektedir.

Bununla birlikte şurası da görülmektedir ki, uzmanlar, yerleşik bilgi alanlarının daracık kalıpları içinde zaman zaman bunalmaktadırlar. Kendileri de hissetmektedirler ki, *'bilim'* denilen *'genel bilgi alanı'* bir yerde tek bir bütündür.

Bütün çalışma alanları insan zekasının ürünü olduklarına göre, hepsinin arasında bazı benzerlikler, bazı ortaklılar olması gerekir. İşte böylece, adına *'Alanlar-üstü'* yöntemler denebilecek olan yeni yeni inceleme yolları belirmiştir. Bunların ortak özellikleri, ilkin belli bir bilim veya bilgi dalında ortaya çıkmaları, fakat sonradan başka dallara da uygulanarak, birleştirici bir rol oynamalarıdır. Bu *'Alanlar-üstü'* yöntemlerden belli başlıları şöylece sıralanabilir: Bildirişim, Göstergebilim, Araçbilim, Seçmeylem, Güdümbilim, Modelcilik, Yapısalcılık.

Bunlar arasında geçerliliği en fazla olan konu, hiç kuskusuz *'Bildirişim'* alanı olsa gerek. Çünkü denebilir ki, tüm yaşam olgusu, bir bakıma, *'bilgi alışverişi'* üzerine dayalı bir *'bildirişim'* işlemidir. Sözge-

limi, yaşamakta olan insan vücudu içerisinde, her an için, çeşitli organlar arasında kesintisiz bir bildirişim işlemi bulunduğu içindir ki, yaşam da mümkün olabilmektedir. Bir yerde *'ölüm'* demek, organizma ile dış ortamı arasında ve organizma içindeki birimler arasında gerekli olan bildirişim işleminin sona ermesi demektir: veya tersine bir deyişle, bu bildirim işlemi tümü ile sona erdiği zaman, *'ölüm'* denilen durum ortaya çıkmaktadır.

Yaşanılan ortamı olarak *'doğal çevre'* değil de *'toplumsal bağlam'* söz konusu olursa, o zaman da, bir insanın toplumsal ilişkileri sona erdiği zaman, kendisi de bir yerde *'ruhsal ölüm'* durumuna girmiş olmaktadır. Nitekim, akıl hastaları, gerek kendi içlerinde, gerekse kendileri ile toplum arasında sağlıklı bir *'bildirişim'* sürdüremeyen kişiler olarak yorumlanabilirler. Buna karşılık, toplumsal bildirişim, kişinin kendi dışındaki bir güç tarafından da kesintiye uğratılabilir. Sözgelimi, hapishanelerde *'hücreye konma'* cezası, hiç değilse belli bir süre için kimse ile konuşamayış, yani bildirişimde bulunamayış demektir. Bir başka örnek ise, Hristiyan kilisesinde bir zamanlar yapılmış olan *'aforoz'* uygulamasıdır. Buna göre, kilise kurallarına iyice aykırı davranan birisi, *'cemaatten kovulma'* ile cezalandırıldığı zaman, artık kendisi ile hiç kimse konuşmamaktadır. Bir başka deyişle, böyle birisi, bildirişim açısından bir *'dilsel ölüm'* cezasına çarptırılmış olmaktadır.

Buna karşılık, gene Hristiyan kilisesindeki bir başka uygulama da *'günah çıkarma'* olarak bilinmektedir. Bu durumda, kendi işlemiş olduğu bir günahı hiç kimselere söyleyemeyen bir kimse, bu kere bir papaza giderek içini dökmekte ve rahatlamaktadır. Bir başka deyişle, kendi çevresi ile kuramadığı bir *'bildirişim'* durumunu, onun yerine, kilisedeki papaz ile gerçekleştirmektedir. Bugünkü çağdaş dünyada da, özellikle ekonomik bakımdan refah düzeyi yüksek olan toplumlarda ve topluluklarda, bu günah çıkarma olayı, bu sefer de *'ruh doktorları'* aracılığı ile paralı olarak gerçekleştirilmektedir. Oysa doğal bildirişim olanakları ve olanakları elverişli olsaydı, o zaman bu gibi *'başkaca'* veya *'yapay'* bildirişim yollarına sapılması gerekmeyebilirdi.

Bir söze göre, "İnsanlar konuşa konuşa anlaşırlar" denilmektedir. Oysa görülmektedir ki, insanlar *'dil'* aracını kullanarak birbirleri ile konuştukları halde, anlaşmakta gene de güçlük çekmektedirler. Demek oluyor ki, *'bildirişim'* denilen şey, sıradan bir dil kullanımından öteye bir şeydir. Oysa, gerek hayvanlar ve bitkiler dünyasında, gerekse insan fiz-

yolojisinde sürekli bir bildirişim işlemi, dengeli bir durumda gerçekleşmektedir. Adına *'bildirişim kopukluğu'* ya da *'bildirişimsizlik'* denebilecek olan aksama durumu ise, gerek topluluklar içindeki insanlar arasında, gerekse dünyadaki çeşitli toplumlar, uluslar, devletler arasında görülmektedir. Demek oluyor ki, bildirişim aksaması bir yerde, *'insan'* denilen varlık ile ortaya çıkmaktadır. Bu rahatsızlık durumunu giderebilmek için, ilk önce sağlam bir teşhis yapılması, ancak ondan sonra bir tedaviye gidilmesi gerekmektedir.

İlk önce şurası kabul edilmelidir ki, *'bildirişim'* işlemi, karşılıklı olarak, birbirleri ile ilintili biçimde sürdürülen *'bildirim'* işlemciklerinden oluşmaktadır. Bunun tersine, birbirlerinin cevabı olmayan *'bildirimcikler'*, karşılıklı olarak yapılıyor gibi görünseler de gene bir anlaşma sağlayamazlar. Nitekim, bu durum, bir çatı altında yaşayan karı koca arasında, anne baba ile çocuk arasında görüleceği gibi, bir iş yerinde çalışan kişiler arasında da ortaya çıkabilmektedir. Genellikle, "Beni kimse anlamıyor" sözü ile belirtilen bu bildirişim kopukluğu, bir yerde üzücü boyutlara ulaşabilmektedir. Örnekse, ekonomik bağımsızlığı olmadığı için kocasından ayrılamayan bir kadın, yaşı yetmediği için evinden uzaklaşamayan bir çocuk: veya tersine, üzerine titrediği çocuğu ile arasında uçurum doğan bir baba veya anne; ya da çok sevdiği mesleğinde, başına geçen anlayışsız bir yönetici ile çalışma zorunda olan bir görevli. Aynı şey, iki ayrı dünya görüşüne sahip olan iki süper devlet arasında da görülmektedir. O halde denebilir ki, *'bildirişimsizlik'* durumu, taraflar yalnızca kendi bildirimlerini yollayıp da, karşıdan gelen bildirimlere aldırmazlık ettikleri zaman ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, eğer istenirse, belli bir ölçüde bildirişim durumunu sağlamak da, tümü ile olanaksız bulunmasa gerek. Nitekim, Beyaz Saray ile Kremlin arasında kurulan *'Kırmızı Telefon'* düzeneği, yanlış bir nükleer alarm durumunda çıkabilecek olan bir felaketi önlemek üzere düşünülmüş olan düz ve dolaysız bir bildirişim hattıdır.

Bu noktada sorulacak soru ise şudur. Acaba insanlar arasındaki ilişkilerde niçin böyle bir bildirişimsizlik durumu ortaya çıkmaktadır? İnsan vücudu doğal bir biçimde oluştuğu için, çevre koşulları ile bir çatışmaya girmemekte ve bu bakımdan da ortada bir sorun görünmemektedir. Buna karşılık, insan ruhu, çevresindeki topluluk ile sürekli olarak uyumsuzluk halinde bulunduğundan, demek oluyor ki, doğal denge durumunu bozan bir *'yapay'* etken bu arada gündeme gelmiştir. Bir insanın

eğilimleri, kendisine, kalıtımsal olarak genleri aracılığı ile geçmiş olduğundan, bunları hiç bir türlü eğitim ile değiştirmek olanağı yoktur. O halde, olsa olsa, ancak dışa vuran insan davranışlarını biçimlendirmek ve yönlendirmek mümkündür. Fakat insanın doğal alt-yapısı üzerine oturtulmaya çalışılan böyle bir yapay üst-yapı, her zaman için, dağılma, bozulma ve yozlaşına eğilimindedir. Öte yandan, insan zekası, doğal gelişim sırasında, hiç ele doğal olmayan bir ölçekte ani bir sıçrama ile gelişerek, *'insan'* denilen türe, bir yerde *'Doğa'* üstüne çıkma olanağı tanımıştır. Fakat şu da var ki, bunun sonunda, *'insan'* türü, hiç de düşünüp öngörmediği bir ölçüde Doğa dışına itilmiş olmaktadır. Bu kere Doğa tarafından dışlanma durumuna düşen insanlık, şimdilerde, *'çevre korunması', 'sağlıklı yaşam'* gibi eylemler ile, yeni baştan Doğa içine girmeye çalışmaktadır. Bir başka deyişle, insanlar yalnızca kendi aralarında değil, ayrıca Doğa ile de bildirişimsizlik durumuna düşmüşlerdir. İlk başta Doğa'ya egemen olmakta insanlığa yardımcılık eden *'zeka'* etkeni, bu kere insanlığın başına *'bela'* olma durumuna gelmiş gibidir. Çünkü bir taraftan savaş, şiddet, işkence gibi eylemler, öte yandan silahlar, deterjanlar, dumanlar gibi *'Doğa-karşıtı'* maddeler, tümü ile hep insan aklının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. O halde denebilir ki, gerek Doğa ile insanlık arasında, gerekse kişiler ve toplumlar arasında oluşan bildirişim kopukluğunu doğuran insan zekası, gene kendi kendisinin panzehiri olmak zorundadır. Yani bildirişimsizlik durumu, gene insan aklını, bu kere olumlu biçimde kullanma sonunda düzeltilebilecektir. Bu da, ancak ve ancak, gerçek bir *'eğitim'* sonucunda sağlanabilir.

İşte bu kitapta da, genel *'bildirişim'* konusu çeşitli yönleri ile ele alınarak, bu işlemin, en azından, aydınlatılmasına çalışılmıştır. Birinci bölümde irdelenen *'bildirişim'* işlemi, ikinci bölümde *'gösterge-bilim'* adı altında sürdürülmüştür; çünkü bildirişim eylemi, adına *'gösterge'* denilen birimler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Çeşitli göstergeler arasından en gelişmişi olan *'sözcükler'*, dildeki yapıtaşları oldukları için, üçüncü bölümde *'insan-dili'* ele alınmıştır. Bu konuyu inceleyen *'dilbilim'* dalının tarihsel gelişmesi de, dördüncü bölümde sergilenmiştir. Kitabın ikinci yarısındaki *'çeşitlemeler'* bölümünde ise, *'bildirişim'* işlemi ile ilgili görülen, irili ufaklı 16 konu üzerinde bilgiler verilmiştir. Bunların hepsi üç kümede toplanabilir. Birincisi, *'alanlar-üstü'* yöntemler; örnekse *'araçbilim', 'seçmeylem', 'güdümbilim',* modelcilik' ve *'yapısalcılık'*. İkincisi, başka tür anlatım çeşitleri; örnekse, *'hücre dili',*

'bilgisayar dili', *'sinema dili'*, *'felsefe dili'*, *'yazın dili'* ve *'mektuplaşma dili'*. Üçüncüsü, Türk dili ve yabancı-dil ile ilgili konular; örnekse, *'Türk dili geçmişi'*, *'Türkçe dilbilgisi'*, *'Türkçe dil yetkinliği'* ve *'yabancı-dil öğretimi'*.

Şimdi artık, insan-dili *'içi'* ve insan-dili *'ötesi'* türlerde *'bildirişim'* örneklerini anlatan öyküye geçilebilir.

Birinci Bölüm

BİLDİRİŞİM

Dil Yoktur, Diller Vardır...

'Bildirişim' terimi veya *'haberleşme'* sözcüğü. genel olarak, *'karşılıklı bilgi alışverişi'* anlamına gelmektedir. Oysa her değiş-tokuş, iki ayrı yönde yapılan birer aktarım sayılır. Bu bakımdan, *'bildirişim'* eylemi, önce bir yöne yapılan, sonra da o yönden geriye, ters yöne yapılan iki tane *'bildirim'* işleminden oluşmuş kabul edilebilir. Öte yandan. *'bilgi'* dışında başka şeyler de ulaştırıldığını belirtmek üzere, *'bildirim'* tanımını şu biçimde genişletmek mümkündür: "Herhangi bir şeyi, belli bir amaç ile, başka bir yere aktarma eylemi." Böyle alınınca. taşıt araçları ile yapılan *'ulaştırma'* eylemi de bir tür bildirim olmaktadır. Bunun gibi. *'Tanrı Sözü'* de. *'yalvaçlar'* yani peygamberler aracılığı ile insanlara ulaştırıldığı zaman, ortaya gene bir bildirim durumu çıkmaktadır. Böylesine geniş bir çapta tanımlandığında, *'bildirim'* işlemi, yaşamın hemen hemen her kesimine yeni bir yorum getirebilecek bir geçerlilik kazanmaktadır. Bildirim işleminin bu alanlar-üstü özelliğini ve niteliğini belirtmek üzere, şu biçimde çok daha geniş kapsamlı bir tanım yapmak doğru olacaktır: "Bir gönderici tarafından, öte yandaki bir alıcı üzerinde belli bir etki yaratmak amacı ile, adına *'gösterge'* denilen, anlam yüklü birimlerden yararlanarak, karşı tarafa belirli bir *'bildiri'* ulaştırılması eylemi." Bu tanıma göre, bildirim işlemindeki iki temel öğe şunlar olmaktadır: Önce belli bir *'amaçlılık'*, sonra da bu doğrultuda bazı *'anlamlı göstergeler'* kullanma.

KONUŞMADAN KONUŞTUKLARIMIZ

Gösterge olarak *'sözcükler'* kullanan insan-dili, en gelişmiş ve en yetkin bildirim aracı olmakla birlikte, dilsel olmayan başka göstergeler de yaşamın her kesiminde gözlenebilmektedir. Sözgelimi. Afrika'da

tanıtan davulları ile yollanan sesler *'işitsel'*, Kızılderililer arasındaki duman işaretleri de *'görsel'* göstergelerdir. Buna karşılık, kullanılan çeşitli esanslar, parfümler belli anlamlara gelen *'kokusal'* birimlerdir. Lezzetli yiyecekler aracılığı ile aktarılınak istenen anlamlar da *'tadımsal'* olarak ortaya çıkmaktadır. En son olarak tokalaşmak, öpüşmek gibi. gene belli anlamlar içeren bazı hareketler ise *'dokunumsal'* türdendir.

İnsandaki dil organı kullanılarak yaratılmış olan *'sesli'* insan-dilinin dışında kalan en eski bildirimsel göstergeler, gene insanın kendi vücuduna ve organlarına dayanan, görsel türden birimlerdir. Çeşitli vücut kesimleri arasında en hareketlisi olan eller ve parmaklar aracılığı ile yaratılınış bulunan *'sağır-dilsiz işaretleri'*, görsel bildirim bakımından en gelişmiş olanıdır. Ondan sonra gelen baş kesimindeki hareketli kısımlar da, görsel bildirim yolunda belli anlamlar taşıyan göstergeler olarak kullanılmaktadır. Sözgelimi göz kırpmak, göz süzmek, gözlerini devirmek, dik dik bakmak; veya dilini çıkarmak, dudaklarını yalamak; ya da dudaklarını bükmek, kaşlarını kaldırmak, dişlerini gıcırdatmak. Bunlar dışında, el yardımı ile yapılan başka göstergeler de kullanılabilir. Sözgelimi bıyıklarını burmak; elini burnuna koyup *'nanik'* yapmak; *'yalan'* anlamına iki parmağını yanak üzerinde aşağı yukarı gezdirmek; yumruğunu sıkıp havaya kaldırmak; veya eller ile, parmaklar ile *'ayıp'* işaretlerde bulunmak. Bunların dışında, insan, bacaklarını üstüste atarak, karşısındakine doğru uzatarak, toplayıp otırarak da belli anlamlara gelecek hareketlerde bulunabilir. Vücudunu dik tutup başı yukarıda yürümek veya bir ayağı üzerine yaslanıp çarpık durmak, arkaya kaykılıp oturmak, iki elini beline dayayıp da durmak, iki büklüm eğilmek ve birisini görünce ayağa kalkmak gibi görsel işaretler de, insan vücudu kullanılarak yapılan bildirim örnekleri sayılır.

Doğada, tek başına kalnuş olan insanın geliştirdiği bu gibi vücut göstergelerinden ayrı olarak, toplumlar ilerledikçe ve karmaşıklaştıkça oluşturulan yeni yeni göstergeler de ortaya çıkar. Bunlardan en belirgini, *'giyim'* ile ilgili olanlardır. Özellikle silindir şapka, fötr şapka, kasket, bere, takke, türban, külah, vb gibi baş giysileri, tarihin çeşitli dönemlerinde, çeşitli topluluklarda ve bugünkü dünyada, belli anlamlar taşıyan göstergeler olarak kullanılmaktadır. Öbür giysi türlerinden, uzun gece tuvaleti, dekolte elbise, kürk, çarşaf, parka, bikini mayo, ipek çorap, lastik ayakkabı, mest, peçe gibi birimler de belli anlamlara gelmek-

tedir. Çeşitli süs eşyaları, mücevherler yanında, tırnak cilası rengi, ruj rengi, boyanmış saç rengi de belli anlamlar aktarmak için kullanılan göstergelerdir.

İnsanın beden sınırları dışına taşılacak olursa, ***'toplumsal-konum göstergesi'*** denilen mal birimlerine gelinmektedir. Sözgelimi, belli bir semtteki bir villa, belli türde bir yüzme havuzu, belli bir araba markası, belli türde bir banyo takımı, gene başka kişilere aktarılmak istenen belli anlamdaki göstergelerdir. Bu biçimde toplumsal bir önem taşıyan bir gösterge türü de, bazı topluluklarda hâlâ sürdürülen ***'bekaret çarşafı'*** geleneğidir. Zifaf gecesi sabahı gelinin yatağından alınan ***'kan lekeli'*** çarşaf, gelinin ***'kız oğlan kız'*** olduğunu belirten bir işaret ve kanıt olarak konu komşuya gösterilmektedir.

'HİLAL' YİYEN AVUSTURYALILAR...

Bu gibi göstergelerden bazıları dar bir çerçeveden çıkıp, dünya üzerindeki çeşitli topluluklara yayılmış ve tarih içerisinde kalıplaşıp yerleşmiştir. Bunların en yaygınlarından olan ***'haç'***, Hristiyanlık simgesi olarak, ***'hilal'*** de Islamlık simgesi olarak kimi zaman birbirlerine karşı kullanılmışlardır. Nitekim, bugün Fransız türü kahvaltıda yenen ***'kruasan'*** adlı hilal biçimindeki çörek bu çatışmanın bir sonucudur. Viyana kuşatmasının başarısızlığı sonunda, o kentin fırıncıları, Osmanlı bayrağını simgeleyen bu hilal biçimindeki çörekleri yapmışlar ve bir bakıma bu hilalin simgelediği Osmanlıları ağızlarında çiğnemişlerdir. Bunlar gibi, XX. yüzyıl başında ***'orak-çekiç'*** Sovyet Devrimi'ni, ***'gamalı haç'*** ise Alman Nazilik akımını simgeleyen birer gösterge olarak, insanlık tarihindeki yerlerini almıştır.

Şu var ki, bütün bu göstergelerin anlamları konusunda iki taraf da önceden anlaşmış ve uzlaşmış bulunmalıdır. Eğer öyle olmazsa, kullanılan göstergeler bambaşka anlamlarda yorumlanabilir. Sözgelimi, bir matem töreninde namluları aşağı dönük biçimde omuzlara asılmış olan tüfekler, bu kullanımın anlamı bilinmezse, ***'namlu içlerini yağmurdan korumak için ters asılmış'*** diye yorumlanabilir. Benzer biçimde, ağzını örümcek kaplamış olan bir top namlusu da, ***'savaşsızlık'*** yani ***'barış'*** yerine, pislik, bakımsızlık olarak yorumlanabilir,

Bazı kereler, bu karşılıklı anlaşıp uzlaşmanın özel olarak yapıldığı durumlar da vardır. Sözgelimi, Masonlar arasında kullanılan özel işa-

retleşme düzeni, dışarıdakiler tarafından pek bilinmemektedir. Genellikle kapalı topluluklar, kendi içlerine yabancılar karışmasın diye böyle gizli göstergeler kullanırlar. Bunların en belirgin örneği, askerlikte veya gizli örgütlerde kullanılan *'parola'*dır. Böylece, dışarıdan bir kimse, hangi anlamı aktarmak için hangi gösterge kullanılacağını bilemediğinden, o kuruluşun veya kurumun içerisine giremez.

Kolaylıkla görüleceği gibi, *'bildirişim'* veya *'bildirim'* denilen olay, insan yaşamının hemen hemen her kesiminde sürekli olarak gözlenebilmektedir. Bu bakımdan denebilir ki, yaşamda karşılaşılan çeşitli durumları, konumları, eylemleri ve etkinlikleri, tek bir *'bildirişim'* işlemi açısından yorumlayarak, bunlar arasındaki bağlantıları, benzerlikleri, eşyapılılıkları ortaya çıkarmak mümkündür.

GEÇMİŞ YA DA GELECEKLE BİLDİRİŞİM

Sözgelimi, *'ruh çağırma'* denilen olay, bir yerde, öbür dünyaya göç etmiş olan ruhlar ile bu dünyadaki insanlar arasında bir bildirişim kurma çabasından öte bir şey değildir. Buna benzer biçimde, adına *'telepati'* denilen *'uz-duyululuk'* durumunda da, bir insan, kendisine çok uzaklardan yollandığını varsaydığı bir bildiriyi kapabilmiş olma iddiasında bulunmaktadır. Bir bakıma, insanlık tarihini öğrenmek demek, bu tarih içerisindeki olaylar tarafından bugünkü kuşaklara yollanmak istenen bir bildiriyi çekip çıkarmak demektir. "Tarih yinelemelerden kuruludur" anlamına gelen söz, böyle bir bildiriye yeterince kulak verilmediğini belirtse gerek. Geçmişten gelen bildiri değil de, geleceğe yönelik bildiri açısından alınırsa, çocuk sahibi olmak da, bir insan tarafından ilerideki zamanlara yollanmış bir bildiri olarak yorumlanabilir. Eğer bir canlı türü bu gibi bir bildirimde bulunamayacak olursa, nesli tükenip, dünya üzerinden silinip gider. Çocuk yapma işi, yalnızca kendi neslini sürdürme amacı dışında, gelecekte insana verim getirecek bir yatırım olarak da görülmektedir. Yaşlanan insanlar, böyle bir bildirime karşılık verme olasılığı bulunan insanı veya insanları yetiştirmiş olmaktadırlar. Böyle alınınca, gerek para tasarrufları, gerekse sigortalara yatırılan primler de, daha sonraları geriye dönerek işleyecek olan bildirim örnekleri olarak alınabilir. Soyut düzeyde ise, dinsel görevleri yerine getirmek, öbür dünyada ve mümkünse cennette bir bildirim cevabını garantilemek üzere şimdiden kotarılmış bir bildirim örneği olarak yorumlanabilir.

BEŞ SORULUK FORMÜL...

Bütün bu yorumlamalar arasındaki benzerlikleri gözler önüne serebilmek üzere. beş soruluk şöyle bir formül saptanabilir:

Kim kime niçin neyi nasıl aktarmaktadır?

Bunların beşine de verilecek olan cevaplar sonunda ve bu cevapları açıklayan örnekler yardımı ile. tüm bildirim işlemi, dolayısıyla da karşılıklı bildirişim işlemi açığa kavuşturulabilir.

İlk iki soru olan ***'Kim?'*** ve ***'Kime?'*** sorulan, bildirim işlemi için en az iki taraf, yani iki uç bulunması gerektiğini göstermektedir. Gerçekten. eğer bir taraf belli bir bildirimde bulunup da belli bir ***'bildiri'*** yolluyorsa. karşı tarafta bunu alacak birisinin bulunması gerekir. Böyle olmadığı durumlarda. bildirim eylemi gerçekleşmez. Nitekim, Türkçede bunu dolaylı olarak anlatan deyimler vardır: "Kulaklarını tıkamış, kös dinlemiş, vurdum duymaz; ben sana hayran. sen cama tırman; anlayana sivrisinek saz. anlamayana davul zurna az". vb.

Üçüncü gelen ***'Niçin?'*** sorusu. bildirim işleminin en can alıcı noktasını oluşturmaktadır. Çünkü bir bildirim eylemi belli bir amaca yönelik olarak bilinçli bir biçimde yapılmıyorsa. o zaman ortada bir bildirim yok. yalnızca bir ***'savurma'*** vardır. Nitekim, kırda havaya atılan bir taş. bir yere varıp da belli bir iş görmeksizin yere düşmektedir. Bu bakımdan, bildirim işleminde kesinlikle bir ***'amaçlılık'*** ögesinin olması temel koşuldur. Amacın gerçekleşip gerçekleşmemesi ise. göndericinin elinde olan bir şey olmayıp. alıcıya bağlıdır. Sözgelimi. bir deniz kazasından sonra ıssız bir adaya düşen birisi. yazmış olduğu bir ***'imdat'*** haberini şişeye koyup da denize salarsa, burada bir amaçlılık vardır denilebilir. Fakat bu şişe hiç kimse tarafından bulunmayabilir veya kırılıp dağılabilir; daha da kötüsü, içindeki haber hiç önemsenmeyip bir kenara atılabilir. Ancak başkaları tarafından bulunup da, adada kalan denizciye yardım edilirse, söz konusu bildirim işlemi de amacına ulaşmış olur.

BİLDİRİMİN ANA KOŞULU: AMAÇLILIK

Öte yandan, birçok durumlarda, söz konusu şişeye benzer birçok ***'ipuçları'*** ortada bulunduğu halde, bu ipuçları bilinçli olarak ve bir amaçlılık sonucunda yollanmadıkları için, ortada bir bildirim işlemi bu-

lunduğu söylenemez. Sözgelimi, bazı kaçakların izini sürerek onların peşinden giden bir *'izci'*, bunların istemeksizin bırakmış oldukları ayak izlerini, yemek kırıntılarını, dal kırıklarını, ot eziklerini, vb. yorumlayarak bazı çıkarsamalarda bulunabilir. Bir dedektif de, hırsız girmiş bir evdeki eşyalar üzerindeki parmak izlerini inceleyip, sonunda hırsızı yakalayabilir. Benzer biçimde, deniz dibinde saklanmış olan bir denizaltı, atılan su-altı bombaları ile yara alıp da deniz yüzeyine yağ lekeleri salarsa, bu lekeler yukarıdaki düşmana bilinçli ve amaçlı olarak yollanmış ipuçları sayılamaz. Bu örnekler gibi, eğer bir insan belli bir durum karşısında kızarıp bozarıyorsa, karşısındaki insan bundan bir anlam çıkarabilir; veya hiç ses çıkarmayıp da susuyorsa, bu da bir şeyi *'kabul'* etmiş olma anlamına yorumlanabilir. Türkçedeki "Suskunluk kabul etme demektir" sözü bu durumu belirtmektedir. Evine hırsız giren birisi gece yarısı birdenbire öksürmeye, hatta sayıklamaya başlasa da, hırsız bundan ürkerek kaçsa, ortada bir bildirim durumu olduğu söylenemez. Bunun gibi bir şey, bir insanın horlaması veya nefesinin kokması durumları için de geçerlidir. Bu bakımdan, bildirim işleminde birinci koşulun *'amaçlılık'* olduğu bir kere daha vurgulanmalıdır.

Bununla birlikte, bazı özel durumlarda, bir bildirişim olayının bulunup bulunmadığı konusunda kesin bir karara varmak pek kolay değildir. Sözgelimi, son yıllarda ortaya çıkınış bulunan *'Aydis'* hastalığına yol açan mikrop, dinsel eğilimli birçok kimseler tarafından, *'Tanrı'nın öfkesi'* olarak yorumlanmaktadır. Böyle bir görüşe göre, eşcinseller belli bir mikrop aracılığı ile ölüm tehlikesi karşısında bırakılarak, kendilerine, Tanrı katından, sert ve uyarıcı bir *'bildiri'* gönderilmiş olmaktadır. Buna benzer felaketlerden Tufan olayı da, genc Tanrısal bir bildirim olarak dinsel kitaplarda yer almaktadır.

BİLDİRİMİN BİÇİMİ VE ARACI

Dördüncü gelen *'Ne?'* sorusu ise, geniş oranda, söz konusu amaca bağlıdır. Eğer bir insan, bir başka kentteki birisine belli bir maddi yardımda bulunmak istiyorsa, bunu sağlamak üzere göndereceği *'bildiri'* şu çeşitli biçimlerde olabilir: bir mülk tapusu, değerli bir taş, bir kese altın, ikramiye çıkmış bir piyango bileti veya doğrudan doğruya para. Eğer para gönderilecekse, bu da şu biçimlerde olabilir: nakit para, çek, havale, senet, vb. Görüleceği gibi, bir insanın, bir mülkü başkasına bağış-

laması bile, belli bir *'bildirim'* işlemi olmaktadır. Nitekim, Türkçede bir evi bir başkasının üzerine *'bildirmek'* gibi bir söz de vardır.

Beşinci gelen *'Nasıl?'* sorusu, bildirim işleminin gerçekleştirilme biçimini ilgilendirmektedir. Bir bakıma, amaçlılık öğesinden sonra gelen ikinci önemli öge budur. Çünkü bir aktarım eylemi, çoğu kez belli bir özel *'düzenek'* aracılığı ile, belli bir biçimde gerçekleşmektedir. Sözgelimi bir uçak, bir telefon, bir banka, vb bu aktarım işleminin görebilmektedir. Bu yüzden denebilir ki, tüm *'bildirim'* işlemi, belli bir *'araç'* kullanılarak gerçekleştirilen *'dolaylı'* bir eylemdir. Ancak böyle bir araç sağlandıktan sonra, bir gönderici, karşısındaki bir alıcıya, belli bir amaç ile, belli bir bildiriyi, belli bir aktarım biçiminde ulaştırabilmektedir.

Böyle bir aktarım işi için de, şöyle bir düzen kullanılmaktadır:

BİLDİRİM DÜZENİ

Görüleceği gibi, gönderici ile alıcı arasında her zaman için bir *'ayrılık'* durumu bulunduğundan, aradaki uzam yani mekan aralığını aşabilmek için, belli bir *'aktarım oluğu'* gerekmektedir. Böyle olunca da, yapılan bildirim, ister istemez dolaylı bir nitelik kazanmaktadır. Bu bakımdan, bildirim işlemi sırasında, birinci olarak böyle bir *'oluk'* saptanması gerekmekte, bu oluk üzerinden aktarılmaya elverişli göstergeler ancak ondan sonra seçilmektedir.

Sözgelimi, vücudun belli bir noktasında iltihap yapmış olan mikroplara bir *'ilaç'* biçiminde bir bildirge yollanacaksa, oluk görevinde bulunacak olan kan damarlarının özelliğine uyularak, söz konusu ilaç sıvı

halde ve belli bir enjektör aracılığı ile, doğrudan doğruya damara sıkılmaktadır. Sorun bağırsaklarda olsaydı, o zaman da *'sindirim oluğu'* üzerinden bildirimde bulunmak üzere, gerekli ilaç bu sefer hap halinde yutulacaktı. Bazı kimseler iğneden korktukları için hap yutmayı yeğlemektedirler; fakat o zaman da ilacın kana karışması gecikmektedir. Demek oluyor ki, kullanılan *'oluk'* veya *'araç'* da kendi payına bir yarar ve üstünlük sağlayabilmektedir.

'BİÇİM' KENDİ BAŞINA BİR 'BİLDİRİ'DİR

Buna benzer biçimde, bir tiyatro oyununu bir metin olarak okumak belli bir etki uyandırır; aynı eserin sahnede oynanması bambaşka bir etki yaratır; bir sinema filmi olarak seyredilmesi ise daha başka bir etki yapar. Demek oluyor ki, her aktarım oluğu veya her aktarım aracı, kendi payına bir *'bildiri değeri'* taşımaktadır. Sözgelimi, kişisel bir mektubu daktiloda beyaz kağıda yazıp göndermek sıradan bir anlam taşıdığı halde, aynı yazıyı bu kere pembe bir kağıda süslü bir el yazısı ile yazıp yollamak çok daha başka bir anlamı taşımaktadır. O halde, bir bildirinin yalnızca *'içerik'* kesimi değil, *'biçim'* kesimi de kendi başına bir *'bildiri'*dir. Özellikle müzik eserlerinde hemen hemen hiç bir içerik bulunmadığı halde, yalnızca *'müzik sesi'* kendi payına bir sanatsal bildiri değeri taşıyıp belli bir etkide bulunabilmektedir.

İnsanlık tarihinde ortaya çıkan veya çıkartılan her yeni araç, bir süre sonra bağımsızlığını kazanarak, bu sefer tersine dönüp insanların yaşamını etkilemeye başlar. Sözgelimi, ulaşım rahatlığı sağlamak üzere bulunmuş olan *'otomobil'*, yıllar geçtikçe insanların yaşam biçimlerini değiştirmeye başlamıştır. Bir yandan birbirlerini daha sık bir biçimde yüzyüze görebilen insanlar, öte yandan hareketsizlik nedeni ile sağlıklarından ödün vermektedirler. *'Jogging'* veya *'aerobik'* gibi jimnastik modaları, böyle bir ters etkinin sonucu olarak ortaya çıkmış olsalar gerek. Öte yandan, yerleşim alanları kent merkezlerinden dışarıya kaydıkça, bu sefer karayolları üzerinde kurulan lokantalar, moteller, mağazalar yüzünden, yeni yeni *'karayolu kentleri'* oluşmaya başlamış gibidir. Bu akım sürerse, sayfiyeler kent olacak, kent merkezleri ise *'iş banliyösü'* durumuna gelecektir. Buna koşut bir biçimde, televizyon cihazı da, aile yaşamını etkilemeye başlamış olup, evlerde video seyredilmesi sonucunda, sinemalara gidilmez olmuştur.

Gerek aktarım oluklarının, gerekse göstergelerin çok sayıda olmaları durumunda, bunlar arasında bir seçme yapılması gerekmektedir. Sözgelimi, İstanbul'dan İzmir'e gitmek için, insanın önünde beş türlü araç veya *'oluk'* bulunmaktadır: otomobil, otobüs, tren, gemi ve uçak. Bunlardan her birisi, yolculuk süresi bakımından olduğu kadar, fiyat bakımından da başkalık göstermektedir. Buna benzer bir durum, binilen otobüste birçok boş yer varsa o zaman da ortaya çıkar. Çünkü böyle bir durumda, her bir kolluk, yararlı ve zararlı yanlarıyla birbirleri ile çatışıp yarışmaktadırlar. Sözgelimi pencere yanı, tekerlek üstü, güneşli taraf, şoförün arkası, kapıya yakınlık, vb gibi etkenlere göre, acele bir değerlendirme yapıp, oturulacak yere karar verilmesi gerekmektedir. Böyle bir araştırma ve inceleme eylemi, sözgelimi bir şirketin izleyeceği yol bakımından daha da büyük bir önem taşımaktadır. Bir fabrika kurulurken, ilkin şu gibi soruların cevabını vermek üzere bir araştırma yapılması gerekecektir. Ham malzeme kaynağı ne kadar uzaktadır; enerji kaynağı ne kadar yakındır; limana, otoyola, uçak alanına olan mesafe ne kadardır; iklim koşulları nelerdir; fabrika artıkları nereye dökülecektir; üretilen mallar hangi araçlar ile yollanacaktır; çalışacak personele ne kadar ücret verilecektir, ona ve ailesine nasıl bir sağlık hizmeti sağlanacaktır, çocuklarına ne gibi bir eğitim olanağı verilecektir, vb. Özellikle askeri alanda kullanılnuş olan böyle bir *'harekat araştırması'* yöntemi, daha sonraları işletmecilik alanında da kullanılır olmuştur. Bu alanlarüstü yöntemin temelinde, çeşitli olasılıklar arasından bir tanesini seçip, onun üzerinde karar verme eylemi yatmaktadır.

Denebilir ki, çeşitli seçeneklerin bulunduğu böyle bir durumda, aktarım oluğu ile göstergeler düzeni, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemekte ve denetlemektedirler. İnsanın ancak belli bir parası ve ağırca bir bavulu varsa, o zaman o kişi otobüs aracını seçecektir. Öte yandan, uçağı seçmiş ise, o zaman da yanında fazla ağır bir bavul taşımayacaktır. Son çözümde, bütün iş, oluk ile gösterge arasındaki bağdaşmaya bağlı kalmaktadır. Ne var ki, eğer ortada bir tek oluk varsa, ona uygun bir göstergeler düzeni geliştirilebildiği halde, yalnızca bir tek göstergeler düzeni varsa, ona uygun bir oluk bulunmayabilmektedir. Sözgelimi, evlenme konusundaki kişisel görüşleri, o topluluktaki oluklara uymayan bir kimse, kendi içerisinde tutarlı olan duygu ve düşünce göstergelerini, toplumda geçerli olan *'evlilik oluğu'* üzerinden başka birisine aktarmadığı için, gündelik deyim ile, *'kısmeti kapalı'*, *'evde kalmış'* durumuna

düşecektir. Öte yandan, o toplumdaki evlilik oluğuna uygun göstergeleri kullanabilen birisi, karşı cinsten birisi ile bildirişime geçip, *'evlenme'* durumunu gerçekleştirebilecektir.

GERÇEKÇİ YA DA HAYALCİ OLMANIN İÇYÜZÜ

O halde, bazı kere kullanılan *'Gerçekçi olma'* sözü, aktarım oluğunun niteliğini göz önüne alarak, göstergeleri ona göre seçmek anlamına gelmektedir. *'Hayalci olma'* durumu ise, kendi gösterge düzeninden vazgeçmeyip de, aktarma oluğunun, şu veya bu biçimde, er veya geç, kendi göstergelerine elverişli olarak değişebileceğini gereksiz yere umut etmektir. Türkçedeki şu söz, ahlaksal açıdan salık verilmemekle birlikte, büyük bir gerçeklik payı taşır: "Eğer uyınazsa bana çevre, uyarım çevreye ben." İşte bu noktada, insan kafasındaki *'tümevarım/tümdengelim'* işlemlerinin çatışması görülmektedir. Tümevarım işleminde, eldeki veriler her ne ise, ona bakılarak bir yargıya varılmakta; yani eldeki aktarım oluğuna uygun bir göstergeler düzeni kullanılmaktadır. Buna karşılık, *'tümdengelimli düşünce'* biçiminde, ilkin belli bir *'görüş açısı'* kendiliğinden saptanmakta, ondan sonra da gerçekler dünyasındaki veriler buna uydurulmaya çalışılmaktadır. Yani elde şu veya bu biçimde hazır olan göstergeler düzeni hiç bırakılmayıp, aktarma oluğunun buna uyacak biçimde değişmesi beklenmektedir. Sözgelimi, bir sınavı *'mutlaka'* kazanması gerektiğine inanan bir *'süper'* öğrenci, birinci değil de sonuncu olunca, çoğu kere kendi hayalciliği yerine başkalarında kabahat aramaya başlar. Satacağı bir mal için *'kafadan'* bir fiyat isteyen kimse de, her işinin talihsizlikle sonuçlanacağına inanan birisi de, hep böyle bir tümdengelimli düşüncenin tutsağı olurlar. Böyle bir düşüncenin nedeni ise, bilinç-altı psikolojik nedenlerin iteklemesi ile, kafada bir *'mantıksal kısa-devre'* olmasıdır. Bildirişim açısından söylenirse, tümdengelimli düşünce, aktarım oluğu gerçeğinden yola çıkmak yerine, göstergeler düzeni noktasından hareket etmektir.

Fakat gerek aktarım oluğu seçme, gerekse göstergeler düzeni oluşturma eylemleri, ancak ve ancak, varılacak amaç saptandıktan sonra belli olmaktadır. Bildirişimdeki amaç öğesi ise, söylenildiği gibi, karşı taraftaki alıcıda belli bir etki uyandırmak, onda belli bir davranış biçimi yaratmaktır. Nitekim, verilen komutlar, yayınlanan bildiriler, istenen belgeler, yapılan öğretim, sürdürülen eğitim, vb karşıdaki kimseyi veya kimseleri belli davranışlara yöneltmek için yapılan bildirim işlemine bi-

rer örnek sayılabilir. Reklamcılıkta, siyasal konuşmalarda, vb bildirimin amacı, bu sefer *'dolaylı'* olarak, karşıdaki insanı belli bir davranışa itecek biçimde onu *'inandırma, ikna etme, aklını çelme veya düpedüz kandırma'* olabilmektedir. Sözgelimi, bir sabun reklamında, o sabunun içerisinde *'biyokrestin'* maddesi bulunduğu için cilde çok yararlı olduğu söyleniyorsa ve bu *'uyduruk'* isimli madde aslında *'çamsakızı'* ise, ortada bir tür *'aldatmaca'* var demektir. Böyle özel bir kandırmacalı uygulama da, en geniş ve yıkıcı ölçekte, *'karşı casusluk'* örgütlerince kullanılmaktadır. Bir başka ülkedeki tanınmış kişiler hakkında *'yalan haber'* üreterek, bunu inanılır bir biçimde, o ülkenin aydınlarına söyletip yazdırmak, çok bilinen bir taktiktir. Buna benzer biçimde, *'ikili ajan'* olarak çalışan kimselere, her iki taraf da *'yanlık'* olarak bazı yanlış bilgiler verdikleri zaman, ortadaki bildirişim işlemi gerçek amacından iyice saptırılıp yozlaştırılmış olmaktadır.

Böylece, herhangi bir bildirim için önce bir amaç saptanıp, sonra da oluk ve göstergeler üzerinde karar verilince, yapılacak şey, yaşantı içerisinde bir ayıklamada bulunarak, açık-seçik bir *'bildirge'* oluşturmaktır. Bir bildirge bu biçimde belirginleştirilmezse, karşıya ulaştırılması mümkün olmayabilir. Nitekim, birçok kişiler, belli bir olay karşısında veya belli bir durumda iyice duygulandıkları halde, "Ne söyleyeceğimi bilemiyorum" diyerek, bu duygularını bir bildirge biçimine sokamamaktadırlar. Aynı biçimde, eğer bir insanın içinden, bir başkasına belli bir armağan vermek duygusu geçiyorsa, yapılacak şey, o armağanı alıp karşısındakine ulaştırmaktır. Bu yapılmayıp da, yalnızca söz ile yetinilirse, gerekli bildirge oluşmamış sayılır. Böyle bir durumda verilen karşılık, çoğu kere şu olmaktadır: "Teşekkürler; vermiş kadar oldunuz."

'ORTAK YAŞANTI' VEYA 'EŞGEÇERLİLİK' NE SAĞLAR?

Her bildirim eylemi, belli bir zaman ve güç gerektiren bir iş olduğundan, bunu gerçekleştirirken, elden geldiğince tasarrufa gidilerek kısıntı yapılmaktadır. Sözgelimi, "Burada park yapılmaz" sözü yerine, bir tek (P) harfi çizip de üzerine kırmızı bir çizgi çekerek belli bir trafik bildirgesi hazırlanabilir. Buna benzer biçimde, "Gerekli önlem alınmazsa, ölüm tehlikesi vardır" gibi uzunca bir açıklama yerine, zehirli ilaç şişeleri üstüne veya elektrik trafo kulübeleri duvarına "çapraz iki kemik üzerine bir kurukafa" biçiminde bir işaret konması, upuzun bir tümcenin

yerine geçebilmektedir. Şu var ki, kullanılan bu gibi göstergelerin anlamları üzerinde daha önce anlaşmış, uzlaşmış bulunmak gerekmektedir. Tersi durumda, böyle bir göstergenin anlamını bilmeyen birisi, ortada yalnızca "iki kemik ve bir kurukafa" resmi görüp, daha başka bir anlam çıkaramayacaktır. Aynı işaret eskiden korsan bayraklarında da kullanıldığı için, çok yaşlı bir denizci, böyle bir göstergeyi *'korsanlık'* simgesi olarak da yorumlayabilir.

Buna benzer biçimde, kendi ülkesindeki matem rengi *'beyaz'* olduğu için, bir Batı ülkesindeki cenaze törenine, en iyi niyetler ile, beyaz elbise giyerek katılan birisi, hiç istemediği halde, yapyanlış bir bildirimde bulunmuş olur. Bunun gibi, Kuzey ülkelerinden gelen genç bir kıza göz kırpmakta olan bir Akdeniz delikanlısına, bunu anlamayan kız, "Gözünüze bir şey mi kaçtı?" diyerek karşılık verebilir. Bu tür örnekler de gösteriyor ki, bildirişimde bulunacak olanlar arasında bir *'yaşantı ortaklığı'*, bir *'eşdeğer yaşantı'* bulunması gerekmektedir. Bir başka deyişle, göstergelerin hangi anlamlara geldikleri üzerinde önceden uzlaşılmış olmalı ve bildirinin tümü aktarılmasa bile, kısıntılı olarak verilen kesimine bakılarak, anlamın tümü çıkarılabilmelidir. Sözgelimi, bir kimse bir başkasına "Görüşelim" dediği zaman, artık ne zaman, nerede, hangi koşullarda buluşulacağı iki tarafça da biliniyor demektir. Adına *'bağlam'* denilen böyle bir genel çerçeve olmasaydı, bildirim işlemini gerçekleştirmek için kat kat daha fazla zaman ve güç harcamak gerekirdi. Oysa trafikte kullanılan bir tek yeşil veya kırmızı ışık, aynı anda onlarca kişiye birden, çok etkili bir bildirimde bulunabilmektedir. Fakat bu ışıkların ne anlama geldiklerini bilmeyen birisi için, şaşırıp kalmak veya bunları yanlış yorumlamak işten bile değildir. Nitekim *'yaşantı ortaklığı'* olmadığı, yani *'art-alan bilgisi'* denilen dağarcık bakımından iki taraf arasında bir *'eşgeçerlilik'* bulunmadığı zaman, yanlış anlama kaçınılmaz olmaktadır. Puccini'nin bir operası ile ilgili şu fıkra, böylc bir bildirişim kopukluğunu dile getirmektedir:

Müziksever bozuntusu — Cumartesi gecesi için bir bilet istiyorum.
Bilet gişesi memuru — Madam Batırflay için mi?
Müziksever bozuntusu — Hayır. Matmazel Karolin için.

Görüleceği gibi, bir *'yanlış yorumlama'* durumu söz konusudur. Gişe memurunun aynı sözü, bir başkası tarafından doğru anlaşılabilecekti. Yani yorumlama işlemi, bakış açısına göre, kişiden kişiye değişmektedir. Nitekim, masa üzerinde duran bir madeni para, tepeden bakıl-

dığında daire biçimi görüldüğü halde, yatay olarak yandan bakılırsa aynı para bu kere bir dikdörtgen olarak görünür. Para 15 derecelik bir açı ile eğik tutulursa. bu sefer de bir elips olarak gözükür. ***'Fal bakma'*** olayı da, geniş ölçüde böyle bir yorumlamaya dayanmaktadır. Sözgelimi, kahve fincanındaki lekeler. avuç içindeki çizgiler, iskambil kağıtlarının açılış sırası. zarların atılışı, kibrit çöplerinin yanışı, vb hep yoruma dayalı birer ***'bildiri'*** biçimine sokulmaktadır. Bunların kişisel yorum oldukları ise, aynı kahve falını, başka başka insanların ayrı biçimde söylemelerinden anlaşılır. Ne var ki, falı dinleyen kişi, söylenen ***'güdük'*** bildiriyi kendi yaşantısından aldığı bilgiler ile ***'bütünleme'*** yoluna sapmakta ve kendine göre, çoğu kere ***'iyimser'*** bir ***'bildirge'*** oluşturmaktadır. Fal bakmada dayanılan veriler, fala bakan kimse tarafından bilinçli bir biçimde dürümlenmiş bir ***'bildirge'*** olmadığı için veya bozbulanık bir biçimde dürümlendiği için, ister istemez yorumlama yoluna gidilir. Böyle bir şey, falı dinleyenin de işine gelmekte gibidir.

Aynı türden ***'yorumlama'***, tıp alanındaki ***'teşhis'*** işlemi sırasında da ortaya çıkmaktadır. Vücuttaki aksaklık sonunda açığa çıkan bir bildirge bilinçli olarak dürümlenmemiş olduğu için, bunun doğru olarak yorumlanması da, tıp dalındaki ***'yaşantı'*** bilgisi ile, yani ***'tecrübe', 'deneyim'*** ile, insan vücudunun çalışması konusundaki ***'yaşantı'*** bilgisi, yani ***'insan fizyolojisi'*** bilgisi arasındaki çakışıklık ölçüsüne bağlı olmaktadır. Yani ortada bilinçli iki insan değil, ortak bir yaşantıyı hiç de paylaşmayan iki ayrı uç bulunmaktadır. Bir yanda ***'gönderici'*** durumundaki ***'Doğa'*** veya insan fizyolojisi, öte yanda da ***'alıcı'*** durumundaki, tıp uzmanı. Doğru teşhis. bu durumda iki şeye bağlıdır. Birincisi, ***'Doğa'*** şifresi hakkında doğru bilgi sahibi olmak; ikincisi ise, verileri değerlendirme sırasında ***'duygusallık'*** çukuruna düşmemek. Eğer bu iki koşul yerine getirilmezse, yanlış bir teşhis yapılır ve ona koşut olarak da yanlış bir tedavi uygulanır. Sözgelimi, kalça kemiği doğuştan çıkık olan birisi, yıllar yılı ***'romatizma'*** tedavisi görür ve sorunlu nokta, ancak bir ***'gerçek'*** doktorun isteği üzerine nesnel biçimde bir röntgen çekildiği zaman anlaşılabilir.

AKTARILMASI EN KOLAY VE UCUZ ŞEY: BİLGİ

Bildirim işleminde karşı tarafa aktarılacak şey, fiziksel ve somut bir şey ise, o zaman. mektup veya fotoğraf örneğindeki gibi, o nesnenin kendisi yollanmaktadır. Fakat bazı kereler, özel ***'faksimile'*** makineleri

aracılığı ile, yazılar ve mektuplar değil de, bunların görüntüleri, elektrik akımı biçiminde karşı tarafa yollanmakta ve orada yeniden basılmaktadır. Bu durumda, özgün bildiri olduğu yerde kalmakta, fakat ondan, istenildiği sayıda *'kopye'* çıkartılabilmektedir. Para aktarımı sonunda belli bir eksilme görüldüğü halde, bilgi aktarımında herhangi bir azalma ortaya çıkmadığı için, dünyada aktarılması en kolay ve en ucuz şey *'bilgi'* olmaktadır. Bununla birlikte, bazı kimseler bütün bildiklerini kendilerine saklamakta, hiç eksilmeyeceği halde, bunları başkaları ile paylaşmaktan çekinmektedirler. Bunun da nedeni, bu bilgileri kazanmada, kendilerinin ilk başta çektikleri güçlükler olsa gerek.

Bunun tersine, gönderici kimse, kendi bilgisini karşıya aktarmak istediği halde, bu sefer, alıcı durumundaki kimse buna hevesli olmayabilir. Sözgelimi, radyoda veya televizyonda yapılan bir siyasal propaganda yayını sırasında, eğer bu cihazların düğmesi çevrilip kapatılırsa, sürüp giden yayın da yerine ulaşmamış olur; veya yayın dinlense bile, göndericinin istediği biçimde benimsenmeyebilir. Söylendiği gibi, "Anlamak istemeyen bir insandan daha sağır bir kimse yoktur". Türkçedeki şu söz, bu gerçeği belli bir açıdan yansıtmaktadır: "Bilir-bilmezlikten gelme."

Bu iki durumun dışında, bir insan, kendisine hiç bir bildirimde bulunulmadığı halde, gene de bazı *'bildiriler'* aldığını ileri sürebilir. Sözgelimi, bir hanım kişi, çevresindeki erkeklerin onu sürekli olarak, bakışları ile, sözleri ile rahatsız ettiklerinden yakınıp durabilir. Veya, paranoyak bir akıl hastası, gerçekte öyle olmadıkı halde, bazı insanların onun peşine düştüğünü ve mikrop bulaştırma ya da zehirleme yolu ile onu öldürmek istediğini, yürekten inanarak söyleyebilir. Bunun gibi, *'gaipten sesler duyan'* bazı *'ermiş kişiler'* de, kendilerine yöneltilmiş bir bildiri ortada olmadığı halde böyle bir sav ileri sürebilirler.

'İLETMEÇ / ALMAÇ' İKİLİSİ

Öte yandan, doğal bir bildirim düzeninde, gönderici kişi, belli bir amaca yönelik olarak oluşturduğu bir bildirgeyi, göstergeler düzeni yardımı ile, belli bir aktarım oluğu üzerinden karşıdaki alıcıya yollayarak, o kişide yaratmak istediği etkiyi elde edebilir. Gönderici kişi bunu yaparken, adına *'iletim düzeneği'* denilen belli bir aracıdan yararlanmak zorundadır. Bir yanda *'iletmeç'*, öbür yanda *'almaç'*, ikisi arasında da *'aktarım oluğu'* bulunan bu düzeneğin işlevi, kendisine verilmiş olan bir

bildirgeyi karşı tarafa aktarmaktır. Yani böyle bir iletim düzeneği bilinçli bir varlık değil, yalnızca mekanik olarak iş gören bir mekanizmadır. Bu bakımdan, Türkçede yaygınlaşmaya başlayan *'iletişim'* sözcüğü, insan bilincini ve bildirim amaçlılığını kapsamadığı için, *'bildirişim'* yerine pek kullanılmamalıdır. Nitekim, bir telefon ancak kendisine verildiği kadarı ile ve hiç bir şey anlamaksızın, belli bildirgeleri karşı tarafa iletip durur. Ancak telefonda karşılıklı olarak konuşan iki kişi birbirleri ile bir *'bildirişim'* eylemini gerçekleştirebilirler.

Buna karşılık, iletim düzenindeki *'iletmeç/almaç'* ikilisi, bir insanın yapamayacağı bir şeyi başararak, kendilerine verilen bilgileri, bir yandan öbür yana aktarabilirler. Gerek iletmeç, gerekse almaç, aynı *'dönüştürme'* işlemini, birbirlerine ters yönde gerçekleştirirler. Ama bunu yapabilmeleri için de, birbirleri ile uyumlu olmaları gerekmektedir. Sözgelimi, bir sinema alıcısı, açılıp kapanan bir kapakçık yardımı ile, bir görüntüyü kesintili hale getirip, bir filim şeridinin üzerine fotoğraf kareleri olarak geçirir. Fakat filmi oynatmak gerektiğinde, bu sefer bir sinema projeksiyon makinesi kullanılması gereklidir. Böyle bir oynatıcı makinede ise, tam tersine, arkadan ışıklandırılmış olan fotoğraf kareleri, filim şeridi üzerinde art arda objektifin arkasından geçerek karşıdaki perdeye yansır. Göze gelen ışığın yarattığı imgeler hemen kaybolmadıklarından, saniyede 24 kare filim geçirildiği zaman, tek tek olan bu *'durağan'* resimler, ilk başta filmi çekilen görüntüdeki hareketi yeniden canlandırırlar. Bu durumda, alıcı kamera *'iletmeç'* olmakta, oynatıcı makine ise *'almaç'* olarak iş görmektedir.

Görüleceği gibi, filim şeridi üzerine kaydedilmiş olan resimler, çekilen görüntüdeki hareketlerin aynısı değildir. Belli bir dönüştürme işleminden geçtiği için, başta bir *'bildirge'* olan hareket ortadan kalkmış, onun yerine bir dizi resim geçmiştir. İşte bu *'dönüştürülmüş bildirge'* bir yerde ayrı bir nitelik taşıdığından, adına *'bilinti'* demek daha doğru olacaktır. Sözgelimi, telefon cihazına söylenen sesler bir kere elektrik akımına dönüşerek *'bilinti'* durumuna geçtikten sonra, kulağı telefon tellerine dayayarak konuşulanları duymak artık olanaksızdır. Karşı tarafta ise, bu bilinti, tersine bir dönüştürüm işlemi sonunda, yeni baştan, eski *'bildirge'* biçimine getirilmek zorundadır.

'DÜRÜMLEME / ÇÖZÜMLEME' İKİLİSİ

Bir bildiriyi bir bilintiye dönüştüren işleme ***'dürümleme'*** adı verilebileceği gibi, bu bilintiyi yeni baştan eski bildiriye dönüştüren işleme de ***'çözümleme'*** adı verilebilir. Tüm bildirim işlemlerinde böyle bir ***'dürümleme/çözümleme'*** ikilisi gerekmektedir. Sözgelimi, bir elin uzanamayacağı uzaklıkta bulunan birisine, yazılı bir haber iletilmek istense, yapılacak şey, bu kağıt pusulayı havaya fırlatmak değildir. İki kişi arasında bulunan doğal aktarım ortamı ***'hava'*** olduğu için, kağıt parçası havanın direnci karşısında, sanki bir kanatmış gibi dalgalanacak, ama karşıya varamayacaktır. Oysa aynı kağıt pusula bu kere buruşturulursa, yani ***'dürümleme'*** işleminden geçirilirse, yüzeyi iyice azalıp, yoğunluğu da göreceli olarak çoğalacağından, havadan fırlatıldığı zaman karşı tarafa ulaşabilecektir. O zaman bu kağıdı alan kişi, buruşuklukları açarak, yani ***'çözümleme'*** işleminden geçirerek, kağıdın üstündeki yazıyı okuyabilecektir.

Bir bildirgeyi alıp da, bunu belli bir dürümleme işleminden geçirdikten sonra bilinti halinde karşı tarafa aktarıp, orada çözümleme yolu ile yeniden eski haline döndürme örnekleri olarak şunlar da ayrıca verilebilir. Belli bir miktardaki para, yani ***'bildirge'***, posta veya banka aracılığı ile, önce bir havale, yani ***'bilinti'*** haline sokulduktan sonra, uzaktaki bir kente yollanır. Belirtiği paraya hiç benzemeyen bu ***'bilinti'*** havalesi, karşı tarafta, kimliğini gösteren kişi için yeniden ***'bildirge'*** haline getirilerek nakit para biçiminde ödenir. Benzer biçimde, bir barajda üretilen büyük miktardaki elektrik akımını aktarmak için çok kalın kablolar gerekeceğinden ve bunların direnci yüzünden elektrik kaybı olacağından, 220 voltluk bu akım 10,000 voltluk yüksek bir gerilime çıkartılarak amperi düşürülür. Ondan sonra, havai hatlar yardımı ile uzaklara aktarılan bu elektrik gücü, istenen yerdeki belli trafo merkezlerinde yeni baştan 220 voltluk akıma dönüştürülerek evlere dağıtılır.

İnsan kanındaki ***'hemoglobin'*** de bir taşıyıcı görevinde bulunmaktadır. İçinde bulunan demir maddesi, akciğerlerde oksijen ile temasa gelince, bir tür ***'oksitlenme'*** yani ***'paslanma'*** yolu ile kızarır. Vücuttaki çeşitli hücrelere ulaşan kanın içindeki bu ***'paslı'*** madde, oksijenini oraya bırakıp ***'mavimsi'*** bir renk alarak yeniden kalbe döner, oradan da gene ciğerlere gider. Eğer insanın kanında ***'demir'*** az ise, taşınan oksijen miktarı da az olur. Öte yandan, açık havada olduğu gibi, oksijen ne kadar

çok olursa, kan da, bu arada yanaklar da, ten de o kadar pembeleşir. Görüleceği gibi, hemoglobin maddesinin işleyişinde belli bir *'paslanma'* dürümlenmesi0 ve *'pas atma'* çözümlenmesi vardır.

EŞDEŞLİK OLMAZSA...

Fakat birbirleri ile ters yönde olan bu dürümleme ve çözümleme işlemleri ve düzenleri arasında bir eşdeşlik olmazsa, dürümlenmiş olan bir bildirge ya hiç çözümlenmeyecek, ya da istenmedik bir biçimde çözümlenecektir. Sözgelimi, *'FM'* dalgası olmayan bir radyo, bu tür yayınları çözüp dinletemeyecektir. TV yayınları da *'Çok Kısa Dalga'* (ÇKD) denilen FM yayınları biçiminde yapıldığı halde, radyo aracılığı ile alınamaz: alınacak biçimde ayarlansa bile, bu sefer görüntüler değil de yalnızca sesler alınabilir. Çünkü bir radyo sese göre düzenlenmiştir, görüntüye göre değil. Benzer biçimde, bir video cihazı da bir radyoya bağlansa, radyonun ekranı olmadığı için, içine giren elektrik akımı ancak ses biçiminde çıkar. O halde, çözümleme işlemi, gereken birimleri çekip alacak biçimde *'seçmeli'* olarak yürütülmelidir. Nitekim, televizyonda tek antenden gelen elektromanyetik dalgalar içeride seçilerek birbirlerinden ayrılmakta ve ekrandan görüntü çıkarken, hoparlörden de ses çıkmaktadır. Bunun gibi, eğer insandaki göz sinirleri beyindeki işitme merkezine bağlanacak olsa, çakılacak bir kibritin ışığı ses olarak algılanacağı gibi, kulak sinirlerinin de göz merkezine bağlanması sonunda, bir müzik parçası da, bir ışık dizisi halinde görülebilecektir. Bazı müzik setlerinde, teyp veya radyoda çalınan müziğin dalgalanmaları ya ibrelerde ya da ışıklı dizilerde izlenebilmektedir. Gerekli tek koşul, dürümleme ve çözümleme işlemleri ve düzenleri arasındaki bağdaşıklığı, amaca uyacak biçimde sağlamaktır.

Dürümleme ve çözümleme işlemine bir başka örnek olarak da, astronotların ay yüzüne gidip ayak bastıktan sonra geriye dönüşleri verilebilir. Bu astronotlar kendi başlarına aya gidemeyeceklerinden, içinde bulundukları uzay kapsülü, havasız ve oksijensiz, uzayda bile, kendi oksijen yakıtını taşıyarak gidebilen bir rokete dürümlendikten sonra aya ulaşabilirler. Orada kumanda modülünden çözümlenen *'Ay Böceği'* modülü aya yumuşak iniş yaptıktan sonra, astronotlar gerekli etkinliklerde bulunurlar. Fakat oradan dünyaya gelecek güçte bir roket olmadığı için, bu .sefer bir başka türlü dürümlenme gereknektedir. Aydaki *'ayçekimi'* gücü yerçekiminden altı kere az olduğundan, çok ufak bir roket yardımı

ile ayın çevresine yükselebilen ufacıcık Ay Böceği modülü, bu süre içerisinde ayın çevresindeki yörüngede hiç hız kaybetmeksizin dolaşan kumanda modülüne yeni baştan dürümlenir. Ondan sonra gene ufak bir roket gücü ile ay yörüngesinden kurtulan kumanda modülü, astronotların bulunduğu uzay kapsülünü dünya yörüngesine kadar ulaştırır. Daha sonra okyanusa düşen uzay kapsülünün içindeki astronotlar, bir kere daha çözümlenerek kurtarılırlar.

BİLDİRİNİN HEDEFE VARMASI İÇİN

Ulaşım türü bir bildirişim olan aya gidip gelme işleminde, tüm bildirim eylemlerinde olduğu gibi, iki temel sorun bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, karşıdaki hedefe yöneltilmiş olan bildiri acaba doğru yolu izlemektedirdir, yoksa rotadan sapılmışmıdır? İkincisi ise, gönderilmiş olan bildiri acaba hedefe gerçekten varmışmıdır? Sözgelimi, uzay kapsülü uzaya fırlatılıp da aya yöneltildiği zaman, aradan geçecek olan günler süresinde, ay da kendi yörüngesinde ilerlemiş olacağından, uzay kapsülü eğer ilk doğrultusunda giderse, aya ulaşamayıp, yanından sıyırıp geçecektir. Kapsülü, hedeflenmiş olan ay yüzeyine doğru ***'gütmek'*** için, ilkin ayın bulunduğu nokta sürekli olarak izlenip, kapsülün rota çizgisiyle ne gibi bir açı oluşturduğu her an için ölçülmelidir. Bu ise, bir yerde, ayın kendisinden çekip alınan bir bilgi, bir bildiri demektir. Ancak bu bilgi ışığında, gerekli rota düzeltmeleri sürekli olarak yapılırsa, söz konusu kapsül de ay yüzeyine varabilir.

Görüleceği gibi, herhangi bir bildiriyi karşıdaki bir hedefe doğru yöneltirken veya güdümlerken, sapmalara karşı, sürekli olarak bir bilgi alışverişi gerekmektedir. Böyle bir denetlemede bulunulmazsa, bildiri acaba yerine varmış mıdır, yoksa varmanuş mıdır, bunu anlamak mümkün olmaz. Sözgelimi, bir adrese yollanan mektup postada kaybolsa veya alıcısına şu veya bu nedenden dolayı varmasa, mektubu yollayan kimsenin bundan haberi olamaz. İşte bunun için, adına ***'iadeli taahhütlü'*** denilen bir mektup yollama veya bir bildiri aktarma yolu bulunmaktadır. Böylece, mektubu alan kişi, özel bir karta imzasını atarak, bildiriyi aldığını belirtmekte, sonra da bu kart, göndericiye geri gelmektedir. Aynı şey, vergi ihbarı, noter ihtarı, resmi belgeler, vb gibi ***'imza karşılığında'*** teslim edilen bildiri türleri için de geçerlidir.

Bunun gibi bir durum, askerlik alanında da başarı ile kullanılagelmiştir. Verilen bir komutun doğru anlaşılıp anlaşılmadığını denetle-

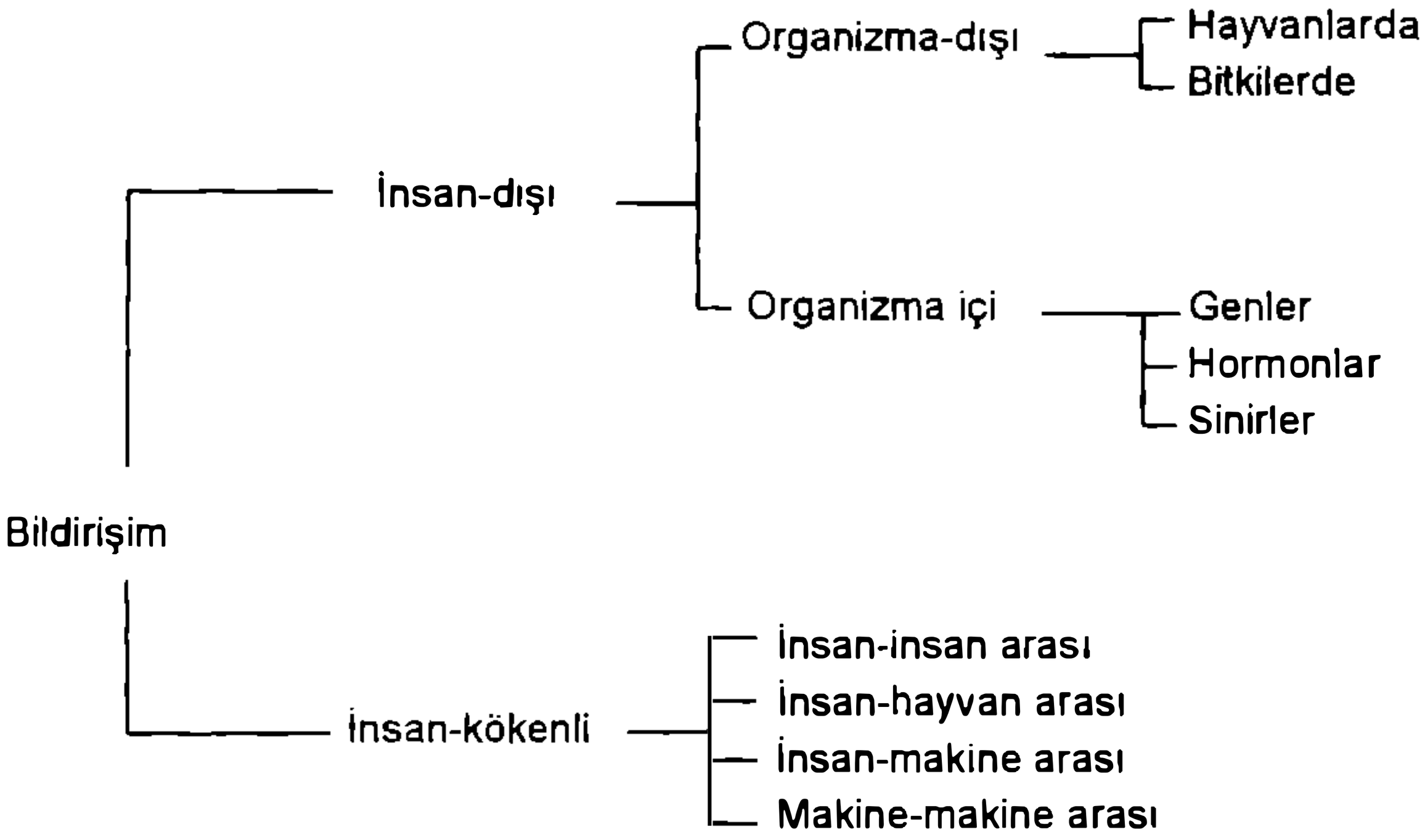
mek için yaptırılan *'emir tekrarı'* dışında, istenen görevin yerine getirildiğini bildiren bir *'tekmil haberi'*, yani *'görev tamamlandı'* bildirisi, bu görevi veren kişiye ulaştırılmaktadır. Eğer *'geriye bildiri'* biçiminde böyle bir denetleme yapılmazsa, bu gibi bir bildiriyi yollayan kurum, örgüt, parti, vb gibi birimlerin doğru yolda ilerleyip ilerlemedikleri anlaşılamaz. Sözgelimi, bir gazetenin satışından arta kalan *'iadeler'* hesaplanıp da gerekli girişimlerde bulunulmazsa, *'tiraj düşüklüğü'* süreceğinden, o gazete kapanma tehlikesi ile karşılaşabilir. Bunun tersine, bir kitabın çok satılması, belli bir yazarın beğenildiği konusunda, okuyucudan gelen olumlu bir *'geri bildiri'* sayılabilir. İşte bu yüzdendir ki, açık toplumlarda yapılan özgür seçimler, yönetimde bulunan partiye, halk oyu açısından, doğru yolda olup olmadıkları konusunda ipuçları verir. İster ay kapsülü gibi cansız düzeneklerde olsun, ister insan ya da hayvan gibi canlı yaratıklarda olsun, geriye doğru alınan bildirilerin ışığında, amaçlanan hedefe doğru güdümleme işlemini inceleyen özel bir çalışma alanı vardır ki, bunun adına *'güdümbilim'* ya da *'sibernetik'* denmektedir.

Bildirim işlemi temelde, alıcı üzerinde belli bir etki uyandırmaya yönelik olduğu için, bir bildiriyi yalnızca aktarmakla iş bitmemektedir. Bunun yanında, karşı tarafta bu bildirinin nasıl karşılandığı da bilinmelidir ki, ondan sonra gönderilecek olan bildirilerde gerekli düzeltmeler yapılabilsin. Sözgelimi, belediye tarafından yaptırılan bir hizmeti acaba halk toplulukları nasıl karşılamaktadır? Bunu öğrenmek için başvurulan yollardan birisi, bazı kere gazeteler tarafından da yürütülen *'sormaca'* yöntemidir. Bu gibi anketlerin sunucu rakamlara vurulduğu zaman, gönderilen bildirinin etkisi de ölçülmüş olmaktadır. Sözgelimi, belediye tarafından ilan edilen bir yasak emri, bir bildiri olarak halk topluluklarına ulaştırılmış olsun. Bu yasak kararına uyulma oranı bilinmedikçe, gönderilen veya sürdürülen bildiri de fazla bir değer taşımaz. Nitekim, yıllardır söylenen "Belediye yasağı gibi gelip geçici" sözü, gönderilen bir bildiri ile, onun yarattığı etki arasında her zaman kesin bir bağ olmadığını göstermektedir. Bunun dışında, herhangi bir bildiri, kendisinde bulunan *'şaşırtı gücü'* oranında bir *'bilgi değeri'* taşır. Gazetecilikte yerleşmiş olan bir tanıma göre, "Eğer bir köpek bir adamı ısırırsa, bu bir haber değildir; ama eğer bir adam bir köpeği ısırırsa bu bir haberdir". Bir başka deyişle, herhangi bir haberin, yani bildirinin şaşırtı gücü ne kadar çok olursa veya o haber ne kadar *'beklenmedik'* olursa, taşımış

olduğu *'bilgi yükü'* de o oranda fazla olmaktadır. Bunun tersine, birçok resmi demeçler, protokol haberleri, nezaket telgrafları, çok fazla bir bilgi değeri taşımadıkları için, çoğu kere yavan ve sıkıcıdırlar. Bu gibi bir bilgi değerini, bir bilgi yükünü ölçmek kolay olmamakla birlikte, bu yolda yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

Bildirişim Türleri

Kişiler arasında kullanılan insan-dili, çeşitli bildirişim türleri arasında en gelişmişi olmakla birlikte, başka bildirişim biçimlerine de bakmak yararlı olacaktır.

Bunlardan hayvanlar-arası bildirişme, eldeki verilere göre, özellikle arılar arasında ve yunus balıkları arasında oldukça gelişmiş görünmektedir. Bunlardan ayrı olarak, karıncalar ve köpekler belli kokular alarak, kuşlar belli sesler çıkararak, maymunlar ise belli homurtularda bulunarak bildirişimi sürdürmektedirler. Ne var ki, hayvanların kullandıkları özel dil, onlara kalıtım yolu ile geçmekte ve hemen hemen hiç değişmeksizin, içgüdüsel bir biçimde kullanılmaktadır. Bir halka gibi kendi üstüne kapalı olan hayvan bildirişmesine karşıt olan insan-dili ise, ucu açık bir parabol biçiminde, sürekli olarak gelişebilme özelliğine sahiptir. İnsanlara en yakın olan maymunlar uzun bir süre eğitim gördükten sonra bile, insan-diline yaklaşan bir bildirişim türüne geçememektedirler.

Bu da kanıtlamaktadır ki, insan beyninde, *'insan'* denilen türü, öbür bütün türlerden ayıran özel bir yetenek vardır.

Bitkiler de, ancak doğal biçimde kendilerinde var olan bazı davranışlar yolu ile belli bir bildirişmede bulunurlar. Sözgelimi, çiçekler kendi türlerini sürdürmek için gözalıcı renklerde açarak, böcekleri kendilerine çekerler. Üstlerine bulaşan çiçek tozlarını, başka çiçeklere konduklan zaman oralara götüren böcekler aracılığı ile, çiçekler-arası bir bildirişme de gerçekleşmiş olur. Buna benzer biçimde, sözgelimi ayçiçeği ile güneş arasında belli bir bildirişme sürüp gitmekte gibidir. Yüzünü her zaman güneşe döndüren bu çiçek, demek oluyor ki, güneşin konumuna göre kendisini ayarlayabilmektedir. Yalnız, bu konuda şöyle bir yanılgı bulunmaktadır; ayçiçeği aslında güneşe yüzünü değil de sırtını dönmektedir. Hücre içinde bulunan *'oksin'* maddesi, güneşe bakan tarafta az üretilmekte, gölgelikte kalan kesimde daha çok çıkmaktadır. Bu maddenin özelliği, hücrenin boyunu uzatmak olduğu için, ayçiçeğinin gölgede kalan tarafındaki hücreler uzamakta, böylece çiçek de, güneşe dolaylı olarak eğilmektedir. Bununla birlikte, ortada sürekli bir uyarlama olduğundan, güneş ışığına göre çiçeğin eksenini aynı doğrultuda tutacak biçimde belli bir bildirişmenin varlığından söz edilebilir.

BEDENİMİZDEKİ BİLDİRİŞİM AĞI

Organizma içindeki bildirişme ise, fizyolojik bakımdan ortaya çıkmaktadır. Bunlardan hücre-içi kalıtımsal bildirim, hücre çekirdeği içinde bulunan kromozomlardaki genler aracılığı ile yürütülmektedir. Adına *'kalıtımsal düğüm'* denebilecek bu *'doğa dili'* içerisinde bulunan dört madde, yani *'Guanin, Adenin, Timin, Citosin'* maddeleri, tıpkı rakamların çeşitli biçimlerde sıralanıp da telefon numaralarını oluşturmaları gibi, çeşitli bildirileri içermektedir. Hücre çekirdeğinde bulunan kalıtımsal bilgiler, bir yandan hücrenin kendi içerisindeki çeşitli noktalara, öte yandan da hücrenin bölünmesi sırasında, bir başka hücreye aktarılarak, anne ve babadan çocuğa, oradan da yeni yeni kuşaklara ulaştırılmaktadır.

Fizyolojik türdeki bir başka bildirimde, vücuttaki iç-salgı bezlerinden çıkan bazı kimyasal maddeler, yani *'hormonlar'*, vücut içerisindeki çeşitli noktalara ulaşarak belli organlarda belli etkilerde bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi olan *'hipofiz guddesi'*, beynin alt tarafındaki çok güvenlikli bir yerden, tıpkı bir orkestra şefi gibi, yalnızca bazı organları

değil, böbrek-üstü bezleri gibi başka iç-salgı bezlerini de, belirli hormonlar aracılığı ile yönetmektedir. Bu tür bildirişme sürecinde en ufak bir aksama olursa, sözgelimi *'köselik'* veya *'azmanhk'* durumları ortaya çıkmaktadır.

Gene fizyolojik olan bir başka bildirişme, vücudun tümünü tıpkı bir telefon ağı gibi kaplayan *'sinir düzeni'* aracılığı ile yürütülmektedir. Parmak ucuna bir iğne battığı zaman, *'getirici'* sinirler üzerinden bu bilgi beyine ulaştırılıp, orada bu olay bir *'acı'* biçiminde algılanmaktadır. Bundan sonra, beynin vereceği ters yönde bir bildiri, bu sefer *'götürücü'* sinirler üzerinden, parmaktaki, eldeki ve koldaki kaslara ulaşarak, parmağın o acı veren sivri şeyden kaçırılmasını sağlamaktadır. Fakat böyle bir hareket yaşamsal bir öneme sahip ise, göz kırpma veya sendeledikten sonra, dengesini bulma gibi bazı hareketler, *'tepke'* denilen *'refleks'* hareketleri biçiminde, kendiliğinden ve bilinç-dışı bir biçimde yapılmaktadır. Boyle bir durumda, bildirişim, beyin üzerinde vakit harcayarak değil de, belkemiği içindeki omurilik üzerinden kestirme bir biçimde gerçekleştirilmektedir.

İNSAN-DİLİ NEDEN SESLİ-SÖZLÜ GELİŞTİ?

İnsan-kökenli bildirişim türleri arasında *'makine dilleri'* de bulunmaktaysa da, en mükemmel örnek, gene de insan-dilidir. Bazı masallardaki ve fıkralardaki papağan türünden *'konuşan hayvanlar'* dışarıda bırakılırsa, gerçek bir bildirişim dili yaratmış olan tek tür, *'insan'* dır. Maymunlar da bazı çığlık sesleri çıkarmakla birlikte, bunları dil sözcüklerine dönüştüremediklerine göre, demek oluyor ki, insan türüne özgü ayrı bir *'dil yeteneği'* gerçekten bulunmaktadır.

Şu var ki, konuşma organlarından en önemlisi olan dil, bundan daha da önemli olmak üzere, yiyecek maddelerini yutma görevini yerine getirir. Dişler yiyecek maddelerini koparıp çiğnemek, dudaklar da sıvıları içip sömürmek için kullanılmaktadır. O halde, bu organların görevleri, elleri kullanma yolu ile, bir ölçüde hafifletilmiş olmasaydı, bunlar, gırtlaktan çıkartılan çığlıkları, homurtuları, çeşitli seslerden oluşan zengin bir örgüye dönüştüremezlerdi.

Rastlantılı bir biçimde ortaya çıkan bu duruma koşut olarak, insan-dilinin, sesli-sözlü bir biçimde gelişmesi de rastlantıya bağlı olsa gerek. Çünkü insanlar da, birçok hayvanlar gibi, kokuya veya tada, ya da do-

kunmaya dayanan bir dil geliştirmiş olabilirlerdi. Fakat insanların birlikte yaşayıp, birlikte avlanma eylemleri sırasında onlara en elverişli gelen ortam, hava aracılığı ile yayılan ses dalgaları oluğu olmuştur. İnsandaki öbür duyulardan olan koku çabucak dağıldığı için, art arda gelen kokular da birbirleri üzerine binip karıştıkları için, açık-seçik bir bildirişime her zaman uygun değildirler. Tat duyusu ise, dokunma duyusuna oranla, çok daha yakın olmayı gerektirdiği için, pek yararlı kaçmamaktadır. Bu bakımdan, en elverişli bildirim ortamı veya oluğu, içinden ışığın geçebildiği ve ses dalgalarının yayılabildiği *'hava'*dır.

Görme yolu ile yapılan bildirim için, ya gündüz ışığı gerekmektedir, ya da gece karanlıkta kullanılan meşale, fener gibi yapay bir ışık. Her iki durumda da, göndericinin elleri ve alıcının gözleri, sürekli olarak meşgul olacağı için her ikisi de birbirlerini görecek biçimde düz bir çizgi üzerinde bulunmalıdırlar. Bu koşullar ise, birbirleri ile bildirişimde bulunacak olan insanların hareketlerini iyice kısıtlamaktadır. Oysa kulak yolu ile algılanan bir bildirim sırasında böyle bir olumsuzluk durumu yoktur. Göz ve kulakla algılamalar arasındaki ayrılığa örnek olarak, radyo ve televizyon karşıtlığı verilebilir. Radyo dinleyen bir ev hanımı, bu yayın sırasında işini görebildiği halde, televizyon başına çakılıp kalan bir insan, başka bir şey pek yapamamaktadır.

Öte yandan, ses dalgalarında hem *'karanlıkta yayılabilme'*, hem de *'köşelerden dönebilme'* özellikleri bulunmaktadır. Buna göre, iki insan, ortalık ışıklı olmadığı halde gene de birbirleri ile konuşabilecekleri gibi, işaret yapmaktan kurtulan eller de boş kalıp başka işlere ayrılabilir. Bu biçimde, sesli-sözlü olarak gelişen insan-dili, ses dalgaları hemencecik sönüp gittiği için, binlerce yıl, yeterince etkili olamamıştır. Ancak Milat'tan önce dört bin, üç bin yıllarında *'yazı'* denilen görsel bir aracın bulunup geliştirilmesi ile, insan-dili *zaman* içerisinde daha sonraki kuşaklara aktarılabilmiştir. Böylece oluşan *'bilgi birikimi'* sonunda çeşitli uygarlıklar kurulmuş ve insan toplulukları sürekli olarak gelişebilmiştir. Fakat geniş halk kitlelerine bildirimde bulunma olanağı, ancak XV. yüzyılda *'oynak harfli'* matbaa yöntemi sonunda ortaya çıkabilmiştir. Ne var ki, böylece basılan gereçler de yeterince geniş biçimde yayılamadığından, ancak XX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak hızla gelişen *'fotokopi'* tekniği sonunda yeni bir aşamaya ulaşılmıştır. Bildirim olanaklarını inanılmaz ölçüde hızlandırdığı için, *'fotokopi'* yöntemi uygarlık tarihinin belki de en önemli icatlarından birisi sayılmalıdır. Bu

arada, sözlü dil de ilkin plaklara, sonra bantlara, sonra da görüntü ile birlikte videobantlara kaydedilip zaman aşımına karşı saklanabildiği için, çağdaş dünyada gözlenen ***'bilgi patlaması'*** mümkün olabilmiştir.

ÖZEL DİLLER

İnsanların kendi aralarında bildirişim için geliştirdikleri, dilsel olan ve olmayan çeşitli düzenlerden ayrı olarak, kendi dışlarındaki hayvanlar ve makineler ile de bildirişimde bulunmak üzere yarattıkları bazı özel diller bulunmaktadır. Sözgelimi, köpek gibi bazı hayvanlar eğitilerek, belli işaretler verilince, bunların belli davranışlarda bulunmaları sağlanmaktadır. Bunun gibi, insanlar ile makineler arasında fiziksel veya elektriksel yoldan bazı bildiriler alınıp verilebilmektedir. Bir arabanın gaz pedalına basılınca, motora giren benzin miktarında bir çoğalma olduğu için, araba hızlanmaktadır. Fren pedalı da bir arabayı yavaşlatmakta veya durdurmakta kullanılmaktadır. Buna benzer biçimde, uzaklarda bulunan bir bomba, elektrik teli veya radyo dalgaları aracılığı ile bir uyarıcı gönderilerek tehlikesizce patlatılabilir. Öte yandan, insanların zekasına ve yeteneklerine yaklaşacak ölçüde bir gelişmişlik gösteren makineler, adına ***'elektronik beyin'*** de denen ***'bilgisayar'*** cihazlarıdır. İnsanlar ile bilgisayarlar arasında karşılıklı bir bildirişim sürdürülebildiği gibi, bilgisayarların kendi aralarında da özel bir bilgi alışverişi yapılabilmektedir. Bilgisayar dili ise, elektrik akımının varlığını belirten (1) rakamı ile, bu akımın yokluğunu belirten (0) rakamı kullanılarak geliştirilmiş bir dildir. Bu ikili seçenek üstüne dayalı olan bilgisayar dilinde, yalnızca iki rakam kullanılmakla birlikte, bunlar art arda sıralandıkları zaman ortaya çıkan olasılıklar birdenbire çoğalmaktadır. Ondalık düzene göre saptanmış olan şu gibi rakamlar, bilgisayarda kullanılan ***'ikilikli'*** düzene göre şöyle yazılmaktadır:

2 = /10/, 4 = /100/, 8 = /1000/, 21 = /10101/.

Bilgisayarlar elektrik hızı ile çalıştıklarından, bu gibi uzun rakam dizileri onlar için bir sorun olmamaktadır. Böylece, bir yandan güçlü bellekleri olan, öte yandan da insan beyni karşılığında ***'bilgi-işlem'*** merkezleri bulunan bilgisayarlar, gerek televizyon ekranı, gerekse yazı-basıcı makinesi ile görsel yoldan, hatta bazı kereler mikrofon-hoparlör aracılığı ile işitsel yoldan, insanlar ile karşılıklı bildirişimi oldukça geniş bir ölçekte sürdürebilmektedir.

BİLDİRİMDE ZAMAN VE MEKAN

Bildirim işlemi başka açılardan ele alınırsa, şu gibi çeşitliliklerin ortaya çıktığı görülür. Sözgelimi, bir bildiri yer bakımından değil de, zaman bakımından uzak bir aşamaya aktarılabilir; yani *'zaman aşımı'* yolu ile, gelecek zamana dönük bir bildirimde bulunulabilir. Nitekim, birçok sanatçılar veya devlet adamları, yalnızca o sıradaki insanlara değil, gelecek kuşaklara da seslenecek biçimde eylemlerde bulunmaktadırlar. Sözgelimi, çok ilerici bir sanat eseri yaratan birisi, bu bildirisini o çağın pek anlamayacağını bildiği halde, gene de eserini üretmekte bir sakınca görmeyebilir; çünkü, bir gün gelip de kendisini ve eserini anlayıp değerlendireceklerin çıkacağına inanır.

Bildirim, zaman içinde değil de, mekan içinde bir noktadan bir başka noktaya yapılırken, bildirimin aktarılma süresi ve hızı da önemli sayılmalıdır. Bugün bir bildiriyi, elektronik araçlar ile, dünyanın herhangi bir yerinden bir başka yerine aynı saniye içinde aktarmak mümkündür. Fakat elektrikten önceki dönemlerde, özellikle de tren, vapur, vb. gibi taşıt araçlarından önceki çağlarda, bildirilerin ulaştırılma hızı çok yavaş, eriştirilme süresi de çok fazlaydı. Malazgirt savaşında Bizanslıların yenilgi haberi, Konstantiniyye, yani İstinbolin başkentine ancak bir hafta sonra ulaşmış olsa gerek.

Böyle bir haber, tüm Bizans halkını ilgilendirdiği için, artık kişisel bir bildiri olmaktan çıkıp, toplumsal bir önem kazanmıştır. Bu bakımdan, bildirim eylemini, bir yandan teke-tek ve kişisel bildiri olarak, öte yandan da topluluksal ve kitlesel bildiri olarak ayırmak gerekmektedir. Basın, radyo, televizyon gibi *'kitle bildirişim araçları'* bu ikinci tür bildirime ağırlık veren aktarım oluklarıdır. Özellikle reklamcılık alanı, bildirilerin geniş halk topluluklarına yayılmasını öngörmektedir. Dar bir çevrede ve çerçevede kaldığı sürece, bir bildirinin çok etkili olamayacağı inancı reklamcılıkta çok güçlü olduğu için, şu çalışma ilkesi benimsenmiş gibidir: "Eğer bir tavuk, yumurtladıkları sonra gıdaklayıp da çevreyi ayağa kaldırmazsa, yumurtadan kimin haberi olur ki?" Buna karşılık, sevgilisine aşk mektupları kaleme alan birisi, bu kişisel yazıları yabancı kimselerin okumayacağı inancı, belki de umudu içerisinde bu tür bir bildirimde bulunmaktadır.

ZAMAN AŞIMINA DAYANMAK İÇİN...

Kendi anılarını deftere geçiren birisi ise, karşısında alıcı olarak gene kendisini görmektedir. Yazılma sırasında dürümlenen bildiriler, yıllar sonra, o yazı sahibinin bürüneceği kişilikteki *'kendisi'* tarafından çözümlenecektir. Eğer bu anılar sözlü ise, kaybolup gitmemeleri için, ses veya video bandına alınmaları gerekmektedir. Görüleceği gibi, zaman akışı içerisinde ileriye yönelik bildiriler aktarılmak isteniyorsa, bunlar, şu veya bu biçimde, zaman aşımına dayanıklı bir ortamda saklanmalıdır. Sözgelimi, sebzeler ve meyveler taze iken *'konserve'* biçimine dürümlenirse, belli bir süre sonunda kutular açıldığı zaman, bunlar da eski tazeliklerinde yeniden çözümlenebilir. Bu bakımdan, *'mumyalar'*, eski Mısırlıların, insan vücudunu mumyalama yolu ile dürümleyerek, onu zaman aşımına karşı ileriye aktarma çabası olarak görülebilir. Bazı kere mezarlarda bulunan yiyecek kalıntıları, bu ölülerin bir gün gelip de dirileceklerine, yani çözümleneceklerine olan inancı gösterse gerek.

Zaman aşımına karşı böyle bir çabalama örneği olarak, insan vücudunu dondurmayı öngören *'ısı düşürümü'*, yani *'hipotermi'* olayı gösterilebilir. Bu sıralarda devası olmayan bir hastalığa gelecekte çare bulunabilecekse, vücut ısısını iyice düşürüp yaşamsal süreci yavaşlatmak ve böylece yaşamı iyice uzatmak mümkün olabilir. Böyle dürümlenmiş olan vücut, zamanı gelince yavaş yavaş ısıtılarak yeni baştan yaşama çözümlenebilir. Bu yöntem, eğer gerekirse, topluluklara da uygulanabilir. Bir ülkedeki yiyecek maddeleri kıtlaşmışsa, bir bölük halk, ısı düşürümü ile uykuya daldırılarak, eldeki yiyeceklerin geride kalanlara yetmesi sağlanabilir. Yalnız şu tehlike de var ki, bu uyutma işini yürütenler, acaba zamanı gelince, uyuyanları çözümleyip de onları kendi kısıtlı yiyeceklerine ortak etmek isteyeceklermidir? Buna benzer bir soğutma veya dondurma yöntemi, erkek döl tohumlarını, ileride bir kadına aşılamak üzere saklamak için de kullanılmaktadır. Adına *'Sperm Bankası'* denilen bu saklama yöntemi kısıtlı olmakla birlikte, başka bir saklama işi, *'Kan Bankası'* adı altında iyice yaygınlaşmıştır.

Anılarını yazıya döken bir insan, ilerisi için kendisine nasıl sesleniyorsa, belli bir durumda kalan birisi de, karşısında kimse olmadığı halde, *'yüksek sesle düşünüp'* bazı bildirimlerde bulunabilir. Sözgelimi "Eyvah!, Yaşasın!, Tüh be!, Hay Allah kahretsin!" gibi sözleri ağzından çıkaran bir insan, aslında hiç kimseye bir bildiri yollama niyeti taşıma-

mıştır. Böyle bir söz, çevredeki birisi veya birileri tarafından duyulur da onlarda bir etki ve bir tepki yaratırsa, böyle bir bildirim de, istemeksizin veya *'kazara'* yapılmış sayılmalıdır. Bazı .yaşlı kimselerin bu biçimde kendi kendilerine konuşmaları veya bebeklerin kendi kendilerine oynarken bir şeyler söylemeleri, bir amaçlılık taşımadığı için, bir bildirim örneği sayılmasa gerek.

'SÖZDE BİLDİRİŞİM' NEDİR?

Bebekler bu biçimde kendi kendilerine konuşurlarken, bir yandan konuşma alıştırması yaparlar, öte yandan kendilerine bir dinleyici de yaratırlar. Bu açıdan alınırsa, bebeklerin bu tür konuşmaları belli bir işlevi yerine getirmektedir. Büyükler arasında da, açık-seçik bir amaçlılık taşımaz gibi göründüğü halde, gene de belli bir işlevi yerine getiren *'sözde bildirişim'* eylemleri görülmektedir. Birisi ile tanışmak isteyen bir kimse karşısındakine "Affedersiniz, saatiniz kaç acaba?" diye sorduğu zaman veya sigarasını yakmak üzere "Ateşiniz var mı?" diye bir giriş konuşması yaptığı zaman, bunun ardındaki amaç, söylenen bildirinin kendisi hiç olmayabilir. Bazı eski filimlerde görülen, hanımların *'yere mendil düşürme'* taktiği de, bir yerde, o mendili alıp kendisine vermesi istenen kimseyi, belli bir bildirişime çağırma olarak görülebilir. Eğer iki kimse zaten tanışıyorlar da konuşacak fazla bir şey bulamıyorlarsa, o zaman gene bir *'sözde bildirişim'* kalıbı içerisinde *'yuvarlak'* laflarla zaman geçiştirilmeye çalışılmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanı olan "Falancayı görüyormusunuz?" sözü, bildirişimi her şeye rağmen sürdürmek üzere yeni konular arama çabası olarak yorumlanabilir. "Havalar serin gidiyor" sözü de, bu biçimde bir *'soy açıcı'* tümce olarak kullanılmaktadır. Eğer daha da laf kıtlığına düşülürse, "Hadi gene, iyisin, iyisin" denmekte veya hiç değilse "Sizi çok iyi gördüm" diye durum geçiştirilmektedir.

Böyle durumlarda söylenen sözlerde gerçek bir *'bilgi değeri'* pek bulunmaz. Çünkü bu tür sözlerin kendileri değil de, bir söyleyişe yol açma işlevleri daha önemlidir. Bu bakımdan, her bildiri, göründüğünden daha fazla veya daha az bilgi aktarımında bulunabilir. Sözgelimi, bir basın toplantısında kendisine çok ters bir soru sorulan belli bir siyaset odamı, uzunca bir cevap verdiği halde, sonunda *'bildirsel'* değeri olmayan bir sözü söylemeyi başarmış olabilir. Bununla birlikte, bildirim işleminin temel amacı, elden geldiğince taze, yeni ve bilinmedik bilgileri

aktarma olmalıdır. Bu bilgiler iki türlü olabilir. ***'Olgusal bilgi'*** denilen şey, özellikle bilim alanında olduğu gibi, en açık-seçik biçimde karşıya ulaştırılması amaçlanan türdendir. Oysa ***'duygusal bilgi'*** denilen şey, sözgelimi "Artık siz bilirsiniz" gibi bir tümce, karşıdaki kişiye, belli bir sorunun cevabını onun zaten bildiğini bir kere daha belirtmek için söylenmemektedir. Buradaki amaç, karşıdaki insanın duygularını harekete geçirip, o kişinin, bu sözü söyleyen insanın istediği doğrultuda davranmasını sağlamaktır. Buna benzer bir başka taktik, "Yani şimdi sen bunu istemiyorsunusun?" diyerek belli bir duygusal baskı yapma örneğinde de görülebilir.

DİKKATİ ÇEKME VE UYANIK TUTMA

Fakat bazı durumlarda, bu biçimde üstü kapalı söylenen bir bildirinin içeriği yeterince anlaşılmayabilir. Özellikle tekdüze giden bir konuşma veya söyleşi sırasında geçebilecek olan sözler, insanın körleşen dikkatini canlı tutmaya yetmeyebilir. İşte bu bakımdan, bazı kereler, bir bildirimde bulunulmazdan az önce, bir irkiltme yoluna gitmekte yarar vardır. Sözgelimi, bir ders anlatılırken arada ufak bir espri yapmak, bir fıkra anlatmak, birçoklarının gülmesine yol açacağından, dikkati dağılanlar da o andan başlayarak dikkat kesilebilirler. Bu yüzden, bildirim işlemi sırasında ***'kesintililik'*** uygulamasında bulunmanın yararları vardır. Buna göre, düzgün olarak akmakta bulunan enerji akımı bir kesintiye uğrarsa, insanın dikkati bu kesinti nedeni ile uyanır. İşte bu yüzden, ışıklı reklamlar, oldukları gibi kalmamakta, çeşitlilikler göstermek üzere ya yanıp sönmekte, ya renk değiştirmekte, ya da biçimden biçime girmektedir. Deniz fenerleri de, ya çakıp sönmekte, ya da ışıkları yavaş yavaş azalıp çoğalmaktadır. Bu tür fener ışıkları, gerçekte, uzaklardan geçen gemicilere yollanan birer bildiriden başka bir şey değildir. Işıldaklar aracılığı ile, ışığı kesip açarak, Mors alfabesinin nokta ve çizgi birimlerini kullanmak da, bu biçimdeki bir başka bildirim örneğidir. Işık yerine, iki elde tutularak çeşitli biçimlerde sallanan flamalar ile yapılan bildirişim de, gene ışık enerjisi akımının kesikliğine veya hareketliliğine dayanmaktadır.

Öte yandan, Doğa tarafından da insana bu biçimde gönderilen bildiriler vardır. Sağlıklı işleyen bir vücutta birdenbire beliren bir ***'alerji'*** durumu, vücuda bilinmeksizin yapılmış olan bir bildirim işlemi karşısında, vücudun olumsuz cevabını o kişiye bir ***'ihbar'*** biçiminde bildirmesi ola-

rak yorumlanabilir. Vücuda giren bir bildiri, çiçek tozu, bir yiyecek maddesi veya bir ilaç biçiminde olabilir. Penisilin alerjisi buna bir örnek sayılabilir. Kaymış anlamı ile de kullanılan ***'alerji'*** sözcüğü, bu durumda, şöyle bir anlama gelmektedir: "Başka bir insanın görünüşü, duruşu, davranışı, vb. gibi biçimlerde, bir kişiye ulaşan bildirilere karşı, bu kişinin gösterdiği aşırı ve abartılı tepki." Birisinin "Filanca kişiye alerjisi var" demek, kendisine isteği dışında yapılan bir bildirime karşılık, onun da, bu bildirişimi durumunu kabul etmeyip, psikolojik benliği açısından sessiz bir ***'protesto'*** yapması demektir.

Fakat karşıdaki kimse böyle bir alerjili durum yarattığının farkında değilse, kendisi hakkında beslenen bu olumsuz duyguları da bilemeyecektir. Bir başka deyişle, bu ***'ters bildirim'*** veya bu olumsuz tepki, onun tarafından hiç çözümlenmemiş biçimde olduğu gibi kalacaktır. Böyle bir durum, bir şeyi hatırlamak için mendiline düğüm atan veya parmağına sicim bağlayan kimselerde de görülmektedir. İnsan ertesi gün o düğümü niçin attığını hatırlayamazsa, atılmış düğüm de çözümlenmeksizin kalacaktır. Bunun gibi bir şey, karşıdaki düşmanın dürümlediği bir şifreyi ele geçiren taraf için de söz konusudur. Eğer bu şifreyi çözmek için elde bir anahtar yoksa, o şifre büyük bir olasılıkla hiç çözümlenmeden kalacaktır. Tarihte bunun örnekleri, bazı toplulukların yazılarında görülmektedir. Bir yazının çevirisi eğer bir başka dilde de varsa, karşılaştırma yolu ile, bu gibi yazıları çözmek mümkün olabilmektedir. Mısır hiyeroglif yazısı, Mezopotamya çivi yazısı, Boğazköy Hitit yazısı ve Orhon Göktürk yazısı bu biçimde çözülebilmiş örneklerdir. Buna karşılık, Sîna, Karya ve Girit-Minos yazıları hiç çözülememiş biçimde, kendi üstlerine katlanık olarak bugüne kadar gelmişlerdir.

'TETİKLEME' VE 'FRENLEME'

Yazı denilen aktarım oluğu, dürümleme aşamalarından yalnızca birini göstermektedir. Çünkü her yazı, bir bakıma, yalnızca sözlü dilin yerini tutar. Oysa sözlü dilin kendisi de, belli düşünce kavramlarını yansıtan bir başka şeydir. Bu bakımdan, bir bildirim işlemi yalnızca bir tek aşamalı olmayabilir. Sözgelimi bir romancı, kafasındaki düşünceleri sözlü olarak dürümleyerek yüksek sesle konuşabilir. Aynı hızda not alabilen bir stenograf, bunları ***'kısa-yazı'*** biçiminde saptadıktan sonra daktilo yazısına dürümleyebilir. Bu yazıyı okuyan matbaa dizgicisi, bu daktilo yazısını dizgi makinesinin oyuk harf matrislerine dürümledikten

sonra, bunların içerisine giren sıvı kurşun maddesi, kitap satırlarını oluşturur. Böylece, basılan kitaptaki matbaa harfli yazılar, sırasal biçimde art arda gelen bir dizi dürümleme ve çözümleme işlemi sonunda, yazarın düşüncelerini okuyucuya aktarır. Böyle yapılmasaydı, o yazar, kitapların okuyucu sayısı kadar kişiye sözlü dil aracılığı ile ulaşma fırsatını belki de bulamazdı.

Görüleceği gibi, yazarın duygularını ve düşüncelerini yalnızca bir kere dürümlemesi yetebilmektedir. Geri kalanını, zaten hazır olan *'yazıya çekiş'* ve *'matbaacılık'* düzenekleri yerine getirmektedir. Denebilir ki, söz konusu yazar, yalnızca tetiği çekmekle yetinmiş, geri kalanını tüfeğin kendisi yapmıştır. İşte bu *'tetikleme'* hareketi, bildirim işlemi sırasında, büyük yararlar sağlayabilmektedir. Sözgelimi, büyük bir transatlantik gemisinin tonlarca ağırlıktaki dümenini hiç bir kaptan kendi insan gücü ile sağa sola çeviremez. O halde yapılacak şey, kaptan köprüsündeki çarkı, dümeni çevirecek güçteki bir düzeneğe bağlamaktır. Bu durumda, kaptanın yapacağı şey yalnızca, bu dümen düzeneğine bir bildirge dürümlemektir. Bu bildirgeyi çözümleyen dümen düzeneği, kendine uygun biçimde dürümlenmiş bir elektriksel veya mekanik bilinti aracılığı ile, dümene ayrı bir komut yollayarak, onu istenen biçimde hareket ettirir. Aynı şey, büyük kamyonlarda bulunun hava frenlerinde de görülmektedir. Bir insanın, kendi ayak gücü ile durduramayacağı koskoca bir araç, motorun kendi gücünden yararlanan bir düzenek aracılığı ile frenleme eylemini gerçekleştirmektedir.

BİLİNÇLİ YA DA BİLİNÇ-DIŞI SES ÖZELLİKLERİ

Bütün bunlar, bildirim işleminin yalnızca olumlu doğrultuda gerçekleşmesine ilişkin örneklerdir. Oysa özellikle insan bildirişiminde, bazen bilinçli olarak, bazen de kaçınılmaz bir biçimde, bilgi aktarımında aksaklıklar, hatta kopukluklar yaratılabilmektedir. Sözgelimi, özellikle konuşma sırasında, söylenen sözcüklerin yanı sıra, belirli *'sessel özellikler'* de aktarılmış olmaktadır. Bunlardan ses tonu, duraksama, hızlanma, yineleme, vb gibi noktalar, aktarılan bildirinin bir parçası olarak görünmedikleri halde, kendi paylarına bazı anlamlar taşıyabilmektedirler. Türkçedeki "Yarım ağızla davet etti" sözü buna bir örnektir. Söz konusu konukseverlik sözcükleri tam olarak kullanıldıkları halde, bunları söylerken hiç istemeksizin çıkan ses özellikleri, bir yerde, konuşu-

cuya hıyanet ederek, onun gizli ve bilinç-altı duygularını dışa vurmuş olmaktadır. Bu noktayla ilgili olarak şu örnekler verilebilir:

T - Teşekkür ederim
E - evet
Tabi - tabi
Eşş - şek herif
Bil - meeem

Bu durumun tersine, bir insan hiç farkına varmadığı halde, belli bildiriler bilinç-altı bir düzeyde sızdırılıp ona aktarılabilir. Bilinç durumu ile bilinç-dışı durum arasındaki çizgiyi, belirleyen *'eşik'* terimi ile söylenirse, bir insana *'eşik-altı'* bazı uyarıcılarda bulunarak onu belli davranışlara yöneltmek mümkün olabilir. Nitekim, *'hipnotizma'* denilen *'uyutum'* eyleminde, belli bir loşluk, bir sessizlik, bir rahatlık içerisinde gevşetilen birisine, yarı uykulu halde iken verilen bildiriler sonunda, o insan gülebilir, ağlayabilir, hatta ayağa kalkıp dans bile edebilir. Bu tür bildirilerin bilinç-altı oldukları ise, verilen komutların daha sonra hiç hatırlanmayışları ile açıklanabilir.

BİLİNÇ-ALTINA GÖNDERİLEN BİLDİRİLER

Bilinç-altına akıtılan böyle bir bildirim biçimi, daha sonraları yasaklanan bir tür sinema reklamlarında kullanılmıştır. Sinemada bir filim oynatılırken, objektif önünden saniyede 24 tane resim hızı ile geçen filim şeridi üzerine bir tek kare reklam yazısı konduğunda, insan gözü, bu eşik-altı uyarıcıyı bilinçli düzeyde görememektedir. Bununla birlikte, kısa da olsa, ışık biçiminde göze çarpıp orada kayda geçen bu reklam resmi, aynı hızla beyinde işlem görmekte olduğundan, seyirciler de bu yazının etkisi ile, sözgelimi perde arasında dışarı çıkıp belli türden bir içkiyi veya yiyeceği satın almaktadırlar.

Buna benzer bir durum, adına *'koşullu tepke'* denilen öğretim türünde de görülmektedir. Özellikle hayvan terbiyeciliğinde kullanılan bu tür koşullandırmada, ilkin *'doğal'* bir uyarıcı kullanılarak, sözgelimi sırtına kırbaç vurularak bir atın yürümesi sağlanır. Burada doğrudan doğruya, eşik-üstü bir bilinçli bildirim vardır. Bu arada, kırbacı vurmazdan az önce bir (Deh!) sözü de kullanılırsa, doğrudan doğruya fiziksel bir acı uyandırmayan bu (Deh) sözü, bu kere, eşik-altı bir yoldan atın bilinç-altına yerleşmiş olur. Belli bir süre ile, kırbaç darbesi ve (Deh!) sö-

zü birlikte kullanılırsa, *'yapay'* uyarıcı olan (Deh!) sözü, bu kere *'doğal'* uyarıcı olan kırbaç darbesi yerine geçebilir. Bunun sonucunda, (Deh!) sözünü bir kere duyan at, artık arkasından hiç kırbaç gelmeyeceğini bildiği halde, bilinç-altına gönderilen bir bildiri sonunda, otomatik bir biçimde, kendiliğinden yürümeye başlar. Böyle bir tepki, ya da böyle bir otomatik *'tepke'*, bunu yaratan koşul yapay olarak insanlar tarafından özel olarak hazırlandığı için, *'koşullu tepke'* ya da *'şartlı refleks'* olarak bilinmektedir. Bu durum, şöyle bir çizelge ile de gösterilebilir:

	Uyarıcı	Tepki
Doğal biçim	Kırbaç	Yürüme
Yapay biçim	*'Deh'* sözü	*'Yürüme'*

Bu biçimde, insan küçük yaşlarda iken, ya da çok kuvvetli bir dozda verilerek, bilinç-altına işlenen bildiriler çok daha aşırı ölçüde ve oranda kullanıldıkları zaman, adına *'ulusçuluk, dinselcilik, toplumsalcılık'* vb denen çeşitli *'güdülenme'* örnekleri, yani *'ideolojiler'* ortaya çıkmaktadır. Bir yerde, aşırıya kaçılmadığı veya kötüye kullanılmadığı sürece, sözgelimi aile terbiyesi, insanı toplumsal görgü, hayvanseverlik, vb gibi davranışlara yönelttiği için, bu tür bilinç-altı düzeydeki otomatik bildirim türü olumlu karşılanabilmektedir.

DEDİKODU, İFTİRA, CASUSLUK, SANSÜR

Kişinin isteği dışında oluşan bildirim türünden bir örnek de, insana işkence yapılarak, ya da *'ağzından laf alınarak'* elde edilen bildirilerdir. Özellikle polis örgütleri ve casusluk kurumları tarafından yürütüldüğü bilinen işlemler sonunda elde edilen bu tür bildiriler, söz konusu kişi hiç bir bilgi vermek istemediği halde, ondan zorla sökülüp alınmaktadır. Bunun başka bir örneği, *'dedikodu'* ve *'iftira'* durumlarında görülebilir. Gerçekten meydana gelmiş bir olay bile olsa, bir kişinin, isteği dışında, bunu başkalarına sözlü veya yazılı olarak anlatmak veya gazetelerde yayımlamak, o kişinin hiç bir niyeti olmaksızın yapılan bir *'yoz bildirim'* türü sayılmalıdır. *'İftira'* ise, kesinlikle var olmayan bir durum

hakkındaki sahte bir bildiriyi, ilgili kişinin ruhsal acı çekmesine neden olacak biçimde, başkasına veya başkalarına aktarmak olarak yorumlanabilir.

Telefon hat bakıcılarının araya girip *'saplama'* yaparak telefon konuşmalarını dinlemeleri durumunda olduğu gibi, iki kişi arasında süregelen bildirişim, başkaları tarafından böyle bir saplama yolu ile elde edilirse, bunun adına *'casusluk'* denmektedir. Göndericinin dürümlediği bildiriyi yalnızca karşıdaki alıcı çözümleyecekken, bu durumda, araya giren bir başkası, bu bildiriyi tümüyle keserek veya bu bildiriden bir çözümleme yaparak kopya çıkarmakta ve gönderici de, alıcı da bundan haberli olmamaktadır. Bu iş resmi olarak açıkça yapılırsa, adına *'sansür'* denmektedir. Bu durumda, göndericinin bildirisi, araya giren sansür heyeti tarafından çözümlendikten sonra, bazı eksiltmeler ve bazı kaçınılmaz çarpıtmalarla karşı taraftaki alıcıya yollanmaktadır.

ŞİFRELEME VE ŞİFRE ÇÖZME

Bu bakımdan, gönderici ile alıcı arasında kesiksiz ve güvenlikli bir bildirişim sağlamak, eski çağlardan beri tüm insanların önemli bir kaygısı olagelmiştir. Bunun için de başvurulacak bir tek yol vardır ki, o da *'şifreleme'* denilen yöntemdir. Burada temel sorun şu olmaktadır. Anlaşılabilir bir biçimde olan bildiri, acaba nasıl bir dönüştürme işleminden geçirilmelidir ki, bilinti biçiminde aktarılacak olan bu bildirge, ancak karşıdaki alıcı tarafından anlaşılabilsin? Bunu yapmanın yolu ise, iletmeç ve almaç ikilisini, başkalarının bilemeyeceği bir düzene göre çalıştırmaktır. Başka bir deyişle, iletmeçte yapılan dürümleme dönüştürmesi ve almaçla yapılan çözümleme dönüştürmesi, ancak bu iletim düzeneğine özgü olmalı; başkaları bu *'dönüştürmeç'* düzeneklerinde kullanılan birimleri veya hiç değilse kuralları bilmemelidir. İşte adına *'düğüm'* veya *'şifre'* denilen böyle bir özel dürümleme ve çözümleme düzeneği, bunu sağlamak için oluşturulmuş olan özel bir *'göstergeler düzeni'*dir.

Bir şifrenin çözülmesi için elde ilkin bir *'şifre anahtarı'* bulunması zorunludur. İster iletmeç, ister almaç biçiminde olsun, bir dönüştürmeçte kullanılan düzen ancak o zaman ortaya çıkartılabilir. Sözgelimi, Türkçe bir yazıda, her harfin yerine bir sonraki harf konmuş ise, şöyle bir görünüm ortaya çıkacaktır:

T ü r k i y e Bildirge biçimi
u v s l j z f Bilinti biçimi

Bu (uvsljzf) düğümünü çözmek için gerekli anahtar, 'bir harf geriye' olmaktadır. Alfabeye bakılarak bir önceki harfler yerine konduğunda, (Türkiye) sözcüğü elde edilmiş olur.

Önemli olan nokta, *'bilinti'* biçimini başkalarının hiç bilmemesidir. Sözgelimi, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki bildirişimleri Japonların anlamaması için, Amerikalılar, sayıları artık çok az kalmış olan bir Kızılderili kabilesinden askerler kullanmışlardır. Japonlar hiç anlamadıkları bu dilin bir Kızılderili dili olabileceğini düşünememişlerdir bile. Olağan-dışı bir başka örnekten anlaşıldığına göre, eski zamanlarda, özel ulak olarak kullanılan birisinin kafasına gizli bir haber yazılmakta, bu kimsenin saçları uzasın diye bir süre beklendikten sonra, kendisi karşı taraftaki alıcıya yollanmaktadır. Böylece, saçlar altında saklanarak dürümlenmiş olan bildiri, daha doğrusu bilinti, daha sonra bu özel ulağın saçları kesilerek okunmakta, yani çözümlenmektedir.

Bir bildiri özel olarak dönüştürülüp de bilinti biçimine sokulmamışsa, bildirim işleminin çok daha güvenlikli olarak yapılması gerekir. Nitekim, söylendiğine göre, Amerikan Savunma Bakanlığı binası olan Pentagon'daki telefon telleri, içinde basınçlı hava bulunan borulardan geçmektedir. Bu aktarım oluklarına yapılacak herhangi bir saplama sonunda hava kaçıp da basınç düşeceğinden, hemen tehlike işareti verilmektedir.

Bununla birlikte, şifrelerin de bazı kereler başarıyla çözüldüğü bilinmektedir. Bunun nedeni, kullanılan insan-dilinde belirli bir yapı, bir düzenlilik olması; bunun sonunda, dürümleme yapılmış olan biçimin de buna koşut bir tutarlılık göstermesidir. O halde, dürümlenmiş şifredeki düzenlilikler ortaya çıkartılırsa, bunlar ile dilin kendisindeki düzenlilikler karşılaştırılıp, hangilerinin hangilerine uydukları veya onlarla eş oldukları saptanabilir.

Bir dildeki bazı harflerin daha sık sık kullanıldığına dikkat ederek bundan yararlananlardan birisi de, kendi adı ile anılan telgraf alfabesini bulan Morse'tur. Morse, matbaalara giderek, oradaki dizgicilerden, en çok hangi harflerin kullandıklarını sormuştur; ve İngilizcede en çok geçen sözcüklerden olan (the) sözcüğünün de gösterdiği gibi, bu harflerden ikisinin (t) ve (e) olduklarını öğrenmiştir. Alfabesindeki iki işaret

olan (.) birimini (e) harfi için, (-) birimini de (t) harfi için, bu yüzden kullannuştır. Buna karşılık, çok az geçen (q) harfi için, daha uzunca olan (--.-) karışımını seçmiştir.

BİLDİRİŞİMDE AKSAKLIK VE KOPUKLUK

Bilinçli olarak sürdürülen *'bilgi sakınımı'* dışında, bildirişim işleminin kendisinden gelen bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Ortada ne gönderici, ne de alıcı açısından hiç bir ters niyetin bulunmadığı zamanlarda ve durumlarda bile, bazı kere *'bildirişimsizlik'* durumu görülebilmektedir. Dar kapsamda kalınca yalnızca bir *'aksaklık'* olarak beliren böyle bir durum, bazen bir *'kopukluk'* biçiminde de kendisini göstermektedir. Sözgelimi, eğer iki arkadaş, aralarındaki ufak tefek anlaşmazlıklar büyür de birbirleri ile küsüşürlerse, aralarındaki bildirişim de kopukluğa uğramış olur. Aynı şey, aralarındaki geçimsizlik gittikçe büyüyen bir karı kocanın, en sonunda boşanarak, aralarındaki bildirişime son vermelerinde de görülebilir.

Bildirim işleminin herhangi bir aşamasında veya biriminde ortaya çıkan herhangi bir tür aksaklık kavramını yansıtmak üzere, *'bozuntu'* terimi kullanılabilir. Buna göre, bildirim işleminin kendi yapısından gelen veya bildirim eylemine dışarıdan karışan çeşitli etkiler nedeniyle, bildiri aktarımı işi, kaçınılmaz bir biçimde, hiç değilse belli bir ölçüde aksaklığa uğrayabilmektedir. Bu açıdan alınırsa, bildirim işlemi, bozuntu etkenine karşı ve ona rağmen başarılabilen bir eylem sayılabilir. Böylece, bildirim modelindeki birimlere göre bozuntu örnekleri verilip, şu açıklamalarda bulunulabilir:

Oluk: Bildirişimde bulunan iki tarafın da tüm iyi niyetine rağmen, onların dışındaki bazı etkenler, aktarım sırasında ortaya çıkıp bildirimi aksatabilir. Sözgelimi bir ilan panosu üzerindeki boyalar, yazılar veya resimler, yağmurlar sonunda akarak veya güneş ışığı altında silikleşerek

okunmaz veya tanınmaz hale gelebilir. Bir radyo yayını sırasında aşırı parazit veya bir televizyon yayını sırasında görüntüde *'karlanma'* olabilir. Bir geçit töreni veya bir spor gösterisi yapılırken, beklenmedik bir sağanak yüzünden herkes kaçışıp dağılabilir. Bir konser salonunda verilen piyano resitali sırasında salonuya fırlayıp da miyavlayan bir kedi, konserin havasını rezil edebilir. Bunun gibi, gönderilen çok önemli bir mektup veya bir belge postada kaybolabilir; çekilen çok önemli bazı fotoğrafların filmi bozuk çıkabilir; evde televizyon seyrederken, çok önemli bir sözcük, o sırada çalan telefon yüzünden kaçırılabilir; vb. Bütün bunlar, bildirişimde bulunan kişilerin kendi özgür istekleri dışında oluşan şeyler olduklarından, denetlenmeleri bir bakıma mümkün değildir. Yapılacak olan tek şey, bu gibi aksaklıkların sayısal olasılıklarını hesap ederek, gerekli önlemleri almak, ya da gerekli ön girişimlerde bulunmaktır.

İletmeç / Almaç: Aktarım oluğundan sonra gelen ikinci aksaklık kaynağı, adına *'dönüştürmeç'* denebilecek *'alıcı / verici'* düzenektir. Bu durumda, ya iletmeçte bir dürümleme aksaklığı olabilir, ya da almaçta bir çözümleme yetersizliği bulunabilir. Sözgelimi, eğer bir filim çok iyi bir kamera ile çekilmemişse, bu filim en iyi sinema makinesinde oynatılsa bile sonuç doyurucu olmayacaktır. Çok iyi çekilmiş bir filim de, eğer kötü bir televizyon cihazından seyredilirse, sonuç gene güdük kalacaktır. Benzer biçimde, bir insanın el yazısı çok bozuksa, karşı yandaki insan bunu çözümlemekte güçlük çekeceği gibi; bunun tersine, çok güzel yazılmış bir yazı bile, eğer karşı yandaki insanda miyopluk veya astigmatlık varsa, gözlüksüz olarak okunup çözümlenemeyecektir. Bunun gibi, konuşan bir kimsede sesletim bozukluğu varsa, ya da dinleyen kimsenin kulağı ağır işitiyorsa, gene bir bildirişim aksaklığı ortaya çıkacaktır. Görüleceği gibi, böyle aksaklıklar, daha çok *'biçimsel'* denebilecek teknik pürüzlerdir. Bunların dışında bir de *'içeriksel'* aksamalar vardır ki, bildirilerdeki *'anlam'* ile ilgili olan bu tür bozukluklar, birbirleri ile bildirişmede bulunan kişilerin kendilerine bağlıdır.

Gönderici / Alıcı: Bu aşamada ortaya çıkan aksaklıklar, bilinçli yapılsın veya yapılmasın, doğrudan kişilerdeki *'yanılgı'* ile ilgilidir. Sözgelimi, birisi kendisine selam verdiği zaman, o kişiyi hatırlamadığı halde tanımış gibi görünen bir kimse, bir yerde, karşısındaki insana yanlış bir bildirimde bulunmuş olmaktadır. Böyle bir davranış bilinçli olarak yapılacağı gibi, görgü kuralları gereğince, nezaketen de yapılmış

olabilir. Buna benzer biçimde, kendisine anlatılan bir fıkranın esprisini anlamadığı halde, belki de *'ayıp olmasın'* diye anlamış görünüp kahkahayı basan birisi de, karşıdaki kimseye, kötü niyetle olmasa bile, yanıltıcı bir bildirimde bulunmuş olmaktadır. Aynı şey, sorulan soruya *'kaçamak'* bir cevap veren bir kimsenin davranışında da görülebilir.

NİYET YANILGILARI

Görüleceği gibi, bu aşamada, bildirişim aksaklığı artık mekanik bir aktarım bozukluğu değil de, insanın oynak ve kaypak psikolojik yapısına dayanan bir yanıltıcı durum olarak ortaya çıkmaktadır. Gönderici şu veya bu biçimde yanıltma amacı gütmese bile, gönderilen bildiri, alıcı tarafından çoğu kere yanlış yorumlanabilmektedir. Sözgelimi, bir ailenin kızını gelin olarak istemeye giden yabancılara, o aile reisi "İnşallalı olur" cevabını verdiği zaman, bu sözü gerçek anlamda *'Hayır'* olarak değil de, saflık göstererek olumlu anlamda alan kimseler hemencecik düğün hazırlıklarına başlarlarsa, Türkçedeki "Kendi kendine gelin güvey olma" durumuna düşülür. Buna benzer biçimde, bir hanım tarafından söylenebilecek olan "Görüşürüz" gibi bir nezaket sözünü, karşısındaki *'çapkın'* erkek bir *'buluşma anlı'* olarak yorumlarsa, bu aksama da gene, iletim düzeneğini değil de, alıcıyı ilgilendiren bir noktadır. Bu biçimde bir *'niyet yanılgısı'*, eğer alıcı durumdaki insanlar böyle bir niyeti kafalarından zaten geçiriyorlarsa, çok daha kolay olmaktadır. O zaman, hiç de hesapta olmayan bir niyet, karşı tarafça özel bir bildiri gibi algılanmakla, hatta eyleme bile geçilmektedir. Güçlü bazı insanlara yaranmak için, böyle kimselerin "Falancadan bir kurtulsam" gibi sözlerini çarpık bir biçimde yorumlayarak gidip de adam öldürenlerin bile bulunduğu tarihten bilinmektedir. Bu biçimdeki bir *'niyet yanılgısı'*, özellikle edebiyat eleştirmenleri tarafından, bazı yazarlar konusunda yapılabilmektedir. Sözgelimi, belli bir roman yazarı, olayların geçtiği çerçeveyi anlatırken bu arada bazı gözlemlerde de bulunmuşsa, ayrı ayrı eleştirmenler, bu gibi kişisel görüşleri, tutucu olarak, toplumcu olarak, hatta devrimci olarak bile açıklama eğilimine kapılmaktadırlar. Oysa yazar sağ olup da kendisine sorulabilse, bu tutumlardan hiç birisini benimsememiş olduğunu da söyleyebilir. Bu gibi bir durumda, hiç verilmemiş olan bir bildiri, sanki belli bir anlamda verilmiş gibi, yanılgılı bir biçimde yorumlanmış olmaktadır.

Buna ait çok belirgin bir örnek, gazetecilik alanından verilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'ya bir gezi yapan İngiltere başpiskoposu, New York'lu bir gazetecinin şu sorusu ile karşılaşır daha vapurdan iner inmez: "New York'ta gece kulüplerine gidecekmisiniz?" Böyle bir durumda, karşısındakini yanıltmak isteyen Başpiskopos ***'bilmezlikten gelme'*** oyunu oynayarak şöyle cevap verir: "New York'ta gece kulübü var mı?" Ertesi gün gazetede çıkan haber şöyledir: "Dün karaya ayak basan Başpiskoposun ilk sorusu, New York'ta gece kulüplerinin bulunup bulunmadığı oldu." Burada artık sıradan bir yanılgının da ötesinde, düpedüz bir çarpıtma olayı bulunmaktadır.

'KABUL' YA DA 'RED' ARASINDAKİ YOL

Görüleceği gibi, kaçınılmaz yanılgılar, bir yerde, insanların ruhsal yapılarını biçimlendiren kişisel yaşantılardan kaynaklanmaktadır. Kimilerine göre, bu tür yanılgılar, Aristocu mantığa dayanan Batı Uygarlığı içinde daha çok görülmektedir. Bilindiği gibi, eski Grek filozoflarından Aristo tarafından ortaya konulmuş olan ***'ikilikçi mantık'*** düzenine göre, yargı bildiren bütün tümceler, yani ***'önermeler'***, ya ***'doğru'*** ya da ***'yanlış'*** sayılmalıdır. Böyle olunca da, tüm yaşam bu ikilikli düzene göre yorumlanmakta ve bu tür bir ortamda yetişen insanlar da böyle bir kesin ayrımlı düşünce biçimini benimsemektedirler. Buna göre, bir seçimde veya bir referandumda ancak ***'evet/hayır'*** oyları olabilir. Oysa daha sonraları, Parlamento geleneğinde ***'kabul/red'*** dışında bir de ***'çekimser'*** oy kabul edilerek bir yumuşamaya gidilmiştir. Aynı Batı Uygarlığı'na göre, bir insan ya suçludur, ya da suçsuz. Nitekim, jüriler de bu çizgide karar verirler. Oysa, bilindiği gibi, her şey yalnızca ***'siyah/beyaz'*** olarak ayrılamaz; çünkü arada gri rengin çeşitli tonları da vardır.

İşte böyle bir ara yol kabul edilmediği için olacak, yakın tarihte yüzbinlerce kişi böyle bir katı düşüncenin sonucunda ölmüş sayılmaktadır. Çünkü denildiğine göre, İkinci Dünya Savaşı sonuna doğru 1945 yılında Birleşik Amerika Devletleri tarafından Japonya'ya teslim olma çağrısında bulunan bir nota verilmişti. Batı düşüncesinin temelindeki ikilikli düzene göre, Japonya bu notayı ya kabul edebilirdi, ya da reddedebilirdi; başka bir olasılık bulunamazdı. Doğu kültüründeki Japonlar için her şey bu kadar kesin olarak ikiye ayrılmamış olduğu için, onların cevap notasında (mokusatsu) sözcüğü kullanılmıştı. Bu sözcük şu iki

anlama da birden gelebilmekteydi: "Danışmada bulunmak üzere, bir cevabı şimdilik askıya almak" ve "Boş vermek, aldırmamak, kabul etmemek, reddetmek". İngilizceye yapılan çeviride bu Japonca sözcüğün ince anlam ayrılığı kaybolunca, verilen cevap *'olumsuz'*, yani *'red'* olarak yorumlanmış; bunun sonucunda da, iki atom bombası Hiroşima ve .Nagasaki üzerinde patlatılmıştı. İşte bu yüzden, adına *'Toplumsal Anlambilim'* denebilecek olan *'Genel Semantik'* akımı, insan-dilini bu biçimde Aristocu ikiliklerden kurtarıp, sözcüklerin anlamlarını onarma yolu ile, toplumdaki rahatsızlıkları giderme yollarını aramaktadır.

RUHSAL SAĞLIK BELİRTİSİ Mİ?

Gerçekten, bir toplumun genel rahatsızlığı, kişiler arasındaki bildirişim işleminin, yeterince sağlıklı bir biçimde işlemeyişinden doğmakta gibidir. Nitekim, birçok gençler, kendilerinden daha yaşlı bir kuşaktan olan anneleri ve babaları ile *'iletişim'* kuramadıklarından veya daha da ötesi, kendilerinin bir türlü anlaşılmadıklarından yakınmaktadırlar. Buna benzer duygular, derdini yetkililere bir türlü anlatamadığından sızlanan vatandaş, öğrencisinin dersleri bir türlü kavramak istemediğini söyleyen öğretmen veya bulunduğu görevde kendisinin yeterince değerlendirilmediğinden yakman memur tarafından da dile getirilmektedir.

Ruh sağlığı bozuk olan bir kimse, çevresindekiler ile bildirişimi sürdüremeyen birisi olarak yorumlanabileceği gibi, buna benzer biçimde, eşcinsel bir kimse de, bildirişimde bulunması gereken doğal aktarım oluğu tıkanık olduğu için, başka yollara sapan birisi olarak görülebilir. Anlaşıldığı kadarıyla, son yıllarda Sovyet Rusya'da yönetime karşı çıkan bazı insanlar hapishaneye değil de hastaneye gönderilmektedirler. Bir bakıma, kurulu düzenle uyum sağlayıp da bildirişiminde bulunamayan birisi, belli bir ruhsal bozukluk için tedavi görmesi gereken bir hasta olarak yorumlanmaktadır. Buna benzer biçimde, paraca çok zenginleşip dünyaca ün kazandığı halde, bir gün birdenbire intihar eden bir artist veya şarkıcı da, bir bakıma, doğal aktarım yolu tıkandığı için, yaşama ve de geride kalanlara son bir bildirimde bulunan bir insan olarak görülebilir.

"DERVİŞİN FİKRİ NE İSE..."

Kişiler-arası bildirişimde en yaygın olarak kullanılan araç insan-dili olduğuna göre, bütün sorun, bu aracı yeterince etkili bir biçimde kul-

lanmamaktan kaynaklanmakta gibidir. İnsanlar çoğu kere, işittiklerini değil de duymak istediklerini anlamaktadırlar. Türkçedeki şu söz, bu durumu bir bakıma açıklamaktadır: "Dervişin fikri ne ise, zikri de odur." Yani bir insanın kafasının ardında ne düşünce varsa, ağzından çıkan söz de onu yansıtır; karşısındakinin söylediğine bir cevap olmasına çalışılamayabilir. Adına *'sağırlar söyleşisi'* denilen durum, bu bildirişim kopukluğunu şakacı bir biçimde de olsa açıklamaktadır.

"Ustadım; Ada'ya mı gidiyorsunuz?"
"Hayır, monşer; Ada'ya gidiyorum."
"Hay Allah; ben de sizi Ada'ya gidiyor sanmıştım."

Öte yandan, matematik dilinde kullanılan rakamlar ve öbür işaretler çok kesin anlamlara sahip olduklarından, bu dilde sürdürülen bildirişim sırasında hiç bir aksaklık görülmez. Belki de insan-dili kullanılırken, özellikle gündelik dilde böyle bir kesinlik kaygısı güdülmemektedir. Bilimsel yazılarda kullanılan terimlerin anlamları kesin olduğu için, anlaşmada pek yanlışlık çıkmadığı halde, sıradan konuşmada geçen "Öğleden sonra müzenin oralarda buluşalım" gibi bir söz çok bulanık kalmaktadır. Oysa şöyle söylenseydi, belki de hiç bir bildirişim kopukluğu ortaya çıkmazdı: "Falanca müzenin, ön sağ köşesinde bulunan telefon kulübesinin yanında, saat tam 14.30'da buluşalım." Hatta hiç yapılmamakla birlikte, çifte randevu verilerek, kopukluk önlenebilirdi: "Eğer buluşamazsak, her yarım saatte bir gelip bakacağım" veya "Bir aksilik olursa falanca numaraya telefon et" veya "Olmazsa, doğruca otele git", vb.

Bildirim işlemi açısından, aktarım oluğunda çıkabilecek olan beklenmedik ve kaçınılmaz aksaklıklar bir yana bırakılırsa, özellikle insan-dili başta olmak üzere, insanlar-arası bildirişimde üzerine eğilinmesi gereken en önemli kesim, dönüştürme işleminde kullanılan *'iletmeç/almaç'* ikilisindeki *'göstergeler düzeni'*dir.

İkinci Bölüm

GÖSTERGE-BİLİM

Mutluluk, Seçebilme Özgürlüğüdür

Anımsanacağı üzere, ***'Bildirim'*** işlemi şu biçimde tanıtılmıştı: "Bir gönderici tarafından, öte yandaki bir alıcı üzerinde belli bir etki yaratmak amacı ile, adına ***'Gösterge'*** denilen, anlam yüklü birimlerden yararlanarak, karşı tarafa, belirli bir ***'bildiri'*** ulaştırılması eylemi."

Yirmi dördüncü sayfadaki modelde de görüldüğü gibi, gönderilecek bildiri bir kere saptandıktan ve aktarılacak oluk da seçildikten sonra, bütün yük, ulaştırma işini yerine getirecek olan ***'iletmeç/almaç'*** ikilisine binmektedir. Birbirleri ile uyum halinde çalışan bu iki benzer düzenekte yapılan işlem ise, ***'bildirge'*** biçiminde verilen bir bildiriyi, ***'bilinti'*** biçimine dönüştürmek, yani ***'dürümlemek';*** sonradan da, ***'bilinti'*** olarak aktarılan asıl bildiriyi yeni baştan ***'bildirge'*** biçimine dönüştürmek, yani ***'çözümlemek'***tir. Hem iletmeç hem de almaç bu bakımdan, ***'dönüştürmeç'*** adı ile anılabilirler. ***'Dönüştürme'*** işlemi ise, adına ***'gösterge'*** denilen birimlerden oluşan bir ***'göstergeler düzeni'*** aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Böyle bir düzende ***'yapıtaşı'*** olarak bulunan ***'gösterge'*** birimi, en kısa biçimi ile şöyle tanımlanabilir: "Kendisinden başka bir şeyi, özel bir amaç ile belirtmek üzere kullanılan herhangi bir şey." Buna göre, bir insan tükürdüğü zaman, tükürüğü rüzgar nedeniyle karşısındaki bir insanın yüzüne gelirse, burada özel bir amaç olmadığı için, tükürme işi veya tükürüğün kendisi bir gösterge sayılmaz. Fakat bir insan, ***'hakaret etme'*** duygusunu belirtmek üzere karşısındakinin ***'yüzüne tükürme'*** eylemini bilinçli ve amaçlı olarak gerçekleştirirse, tükürme de bir ***'gösterge'*** sayılabilir. Eski günlerde, karşısındaki bir insanın yüzüne eldivenle vurmak, onunla düello yaparak hesaplaşmak gibi bir çağrı yerine geçmekteydi. Bunun gibi, sahnedeki bir göstericiye çürük yumurta

veya domates atmak da, eğer bu eylemler yalnızca bir nesneyle karşısındakine vurmak işinden daha olumsuz başka duyguların yerine geçiyorlarsa, birer gösterge sayılabilirler. Ya da bir insan sağ veya sol yumruğunu sıkıp da kolunu havaya kaldırıyorsa, böyle bir hareket, çoğunlukla bedensel durumun ötesinde belli bir siyasal görüş belirttiği için, gene bir göstergedir. Bir futbol maçında, oyunu yöneten hakemin bir kararı karşısında "Yuuuh!" diye bağırma eylemi de, ciğerlerdeki havayı boşaltmaktan öte bir anlam belirttiği için, gene bir gösterge konumundadır.

Buna karşılık, birçok göstergeler ise, çok daha basit işlevleri yerine getirmektedirler. Özellikle, her türlü ölçü aletlerinde bulunan *'ibre'* ve benzeri şeyler, böyle yalın göstergelerdir. Sözgelimi ısı-ölçer, basınç-ölçer, nem-ölçer gibi aletlerdeki veya elektrik, su, havagazı sayacı gibi makinelerdeki çeşitli belirteçler, birer gösterge olarak, kendilerinden başka şeylerin durumunu sayısal olarak belirtirler.

İnsan yaşamının her kesiminde bu tür belirteçler, yani *'gösterge'* denilen *'anlam yüklü birimler'*, o denli çok sayıda ve o kadar yaygın biçimde kullanılmaktadır ki, *'insan'* denilen varlık, *'Gösterge kullanan hayvan'* olarak bile tanımlanabiliniştir. Gerçekten de, gösterge birimlerini bilinçli bir amaçlılık ile kullanmak, yani bildirim eylemini gerçekleştirmek, ancak insan zekası ile mümkün olduğundan, böyle bir söz pek de yadırganmasa gerek.

Göstergeler bazı kere *'Masonların gizli işaretleri'* gibi, belli bir topluluğun kendi üyeleri arasında geçerli olup, dışarıda kalanlarca bilinmez. Buna karşılık, bazı göstergeler de, özellikle dışarıya karşı gösteriş olsun diye kullanılmak tadır. Sözgelimi, bir zamanlar uzun ve ojeli tırnaklar, ev işi yapmayışın yaygın bir simgesi sayılırdı. Sıra-dışı bir örnek olsa da, yaz sıcağında kürk giymiş olarak otomobil ile dolaşmak, arabada bir soğutma cihazı bulunduğunu belirtme yolu ile, belli bir ekonomik refahın göstergesi olabilmektedir. Buna karşılık, adına *'fors'* denilen bir tür bayrak veya plaka, bir görevi, bir mevkiyi, vb karışıklık yaratmayacak biçimde belirtmek için kullanılır. Sözgelimi, askeri kumandanların binek arabalarındaki plakalarda bulunan 4 yıldız, orgenerallik veya oramirallik simgesidir. Orta Çağ Japonyası'nda *'çifte kılıç'* takma hakkı, ancak *'Samuray'* denilen silahşorlara verildiği için, bu da onların simgesi olmuştur.

İNSAN-KÖKENLİ VE İNSAN-DIŞI GÖSTERGELER

İnsan dışında kalan Doğa parçasında da belli bir oranda bilinçli eylemler görüldüğü için, göstergeler de, tıpkı göstergelere dayanan *'bildirim'* işleminde olduğu gibi önce ikiye ayrılabilir: *'İnsan-kökenli'* ve *'İnsan-dışı'* göstergeler. Bunlardan *'insan-dışı'* türden olanlar, hayvanlar, bitkiler, ya da *'Doğa'* olarak algılanan çevre güçleri tarafından kullanılmaktadır. Sözgelimi, bir köpek sahibine gelip gelip uzaklaşarak, belli bir biçimde havlarsa, bu seslenme biçimi, o kimseyi belli bir yere ivedilikle götürmek üzere kullanılmış olan bir gösterge sayılabilir. Buna karşılık, Doğa'daki göstergeler bilinçli olarak gönderilmemiş bile olsalar, gene de insanlar tarafından, belli olayları, durumları, konumları belirten birimler olarak yorumlanmaktadırlar. Sözgelimi, kara kara bulutlar, bir yağmurun yaklaşmakta olduğunu belirttiği gibi, papatyaların açması da, baharın gelmiş olduğunu müjdeler gibidir.

Doğa'nın bir parçası olan insan vücudunu ilgilendiren işlemlerden, hastalık veya rahatsızlık durumu ile ilgili olan her türlü *'belirti'* de, birer gösterge sayılır. Sözgelimi, ateşin yükselmesi, nabzın artması, gözlerin kayması, ağızdan kan gelmesi, ciğerler sökülürcesine öksürülmesi, vb gibi dış belirtilerin her birisi, belli bir rahatsızlık durumunu göstermek için, vücudun doğal *'denge düzeneği'* tarafından yollanmış olan birer uyarıcı, birer *'bildiri'*dir. Bunların yanında, kan, idrar, dışkı tahlilleri yaptırılarak; röntgen filimleri, kalp ve beyin elektroları çektirilerek; tomografi, ültrason taramaları yaptırılarak elde edilen sonuçlar, bir yerde, doğal insan düzeni içerisinden söke söke dışarıya vurdurulmuş olan gizli göstergeler olarak da yorumlanabilir.

DİL-İÇİ VE DİL-DIŞI GÖSTERGELER

Fakat bütün bu tür göstergeler gene de kısıtlı olduklarından, *'göstergeler'* denince, daha çok, insanlar tarafından kusturulmuş birimler anlaşılmalıdır. Bunlar arasında da en gelişmiş, en yetkin göstergeler düzeni olarak *'insan-dili'* bulunmaktadır. Bu bakımdan, göstergeler *'dil-içi'* ve *'dil-dışı'* diye ikiye ayrılabilir. Dil-içi olan *'sözcükler'*, sayı olarak yüzbinleri aşıp, çok karmaşık bir bildirim düzeni gösterdikleri halde, yalnızca *'işaretler'* olarak bilinen öbür tür göstergeler çoğu kere, birerli olarak veya bir kaç taneli kümeler halinde bulunurlar. Bununla birlikte,

göstergeler konusunda söylenecek olan her şey, doğallıkla, hem insan-dili için, hem de öbür türlü dil-dışı göstergeler için geçerli olacaktır.

Sözgelimi, (Dur!) sözcüğü bir *'dilsel'* gösterge olduğu halde, trafik lambalarında aynı anlama gelen *'kırmızı ışık'*, *'dil-dışı'* bir göstergedir. Arabadaki benzin ibresi, *'somut'* olan benzin miktarını gösterdiği halde, saatteki *'akrep/yelkovan'* ikilisi, *'soyut'* olan *'zaman'* akışını belirtir. Bunun da ötesinde, *'Avustralya'* sözcüğü, *'var olan'* bir kıta-ülkeyi belirttiği halde, *'Ütopya'* sözcüğü, dünyada hiç *'var olmayan'* bir *'yok-ülke'* için kullanılmaktadır. Öte yandan, direğe çekilen bayrak, istenerek yapılan bir gösterge olduğu halde, başka göstergeler böyle *'etgen'* olmayabilirler. Damarlardaki daralmaları anlamak için, belli bir madde şırınga ettikten sonra uygulanan röntgen *'anjiyografi'* yöntemi ile elde edilen görüntü, zorlama ile yapıldığından, *'edilgen'* bir gösterge sayılmalıdır. Bunu andırır biçimde, bir insanın bayılıp yere uzanması hiç kuşku uyandırmayacak olan *'tanınmalı'* bir gösterge olduğu halde, bir insana uygulanan *'psikanaliz'* yöntemi sonunda, o kişinin anlattığı şeyler veya gördüğünü söylediği rüyalar, ancak *'yorumlamalı'* göstergeler olarak düşünülmelidir. Bunların da ötesinde, *'kendiliğinden'* sayılabilecek olan bazı göstergeler de doğal olarak ortaya çıkmışlardır. Sözgelimi, eski günlerin Paris kentinde tavan-arasında yaşayan, bere giymiş, sakal bırakmış yoksul ressamlar, o günlerdeki koşulların sonucu olduğu halde, bunları aynen kopya ederek, acayip bir Batı taklitçiliği ile, ressam olabilmek için mutlaka *'kaban'* denilen türden palto giymek, edebiyatçı olabilmek için kendini ille de içkiye vermek, ilerici görünmek için mutlaka bohem hayatı yaşamak, eğer doğal koşullar sonucu değilse, bir yerde *'ıkınımsal'* göstergeler olarak nitelenebilir. Aynı biçimde, gerçek bir ihtiyaca cevap vermek için değil, gösteriş olsun diye edinilip de kullanılmadan duran deniz motoru, yat, yüzme havuzu, vb türü şeyler de zorlama ve *'ıkınımsal'* göstergeler olarak kabul edilebilir.

GÖRSEL GÖSTERGELERİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Duyılar açısından alınacak olursa, göstergeler, kokusal, tadımsal, dokunsal olarak ayrılmakla birlikte, en güçlü göstergeler, *'gösterme'* eyleminin de belirttiği gibi, *'görsel'* duyu oluğu üzerinden gerçekleştirilmektedir. *'İşitsel'* olarak gelişmiş olan *'sözlü'* insan-dili bile, ancak *'görsel'* yazıya döküldükten sonra insanlık tarihinde gerçek bir uygarlık dönemi başlayabilmiştir. Bilindiği gibi, birçok sözlü antlaşmalar yazıya

dökülerek *'belge'* biçiminde saklanmakta veya anlaşılmayan bazı özel adlar da, ancak harf harf yazıldıktan sonra kavranabilmektedir. Bir bakıma, "Bir resim, bin sözcükten daha etkilidir" sözü bir gerçeği yansıtır. Örnekse, *'kravat bağlama'* nasıl olur diye bunu karşısındakine öğretmeye çalışan birisi, az sonra görecektir ki, yalnızca karşıdaki kişi anlamamakla kalmakta, kendisi de bunu anlatmayı bir türlü becerememektedir. Yapılan tarifler yazıya dökülse bile, yeterince etkili olamamaktadır. Oysa bu işi bir dizi resim ile veya fotoğraf ile anlatmak kesinlikle çok daha verimli olacağı gibi, bir adım daha ileri giderek, bu işi, karşıdaki kişinin yanına geçip de onun gözü ve bakışı açısından uygulamalı biçimde göstermek çok daha yararlı olabilecektir. Gerçekten de, gidilecek bir yeri göstermek üzere kullanılacak olan bir dizi *'ok'* işareti, uzun bir *'işitsel'* yol tarifinden çok daha etkili olsa gerek. İşte bu yüzden, *'sözcükler'* dışındaki göstergeler, çoğu kere, *'görsel'* türdendir. Bununla birlikte, saatlerdeki zil, çıngırak veya guguk sesi, ya da fabrikalardaki *'paydos'* düdüğü, cankurtaran arabalarındaki *'canavar'* düdüğü sesleri kendi başlarına *'sessel'* göstergeler olarak da etkilidir. Fakat görsel göstergelerin belki de en büyük üstünlüğü, düz bir görüş çizgisi gerektirmekle birlikte, çok uzaklardan bile algılanabilmeleri olsa gerek.

Burada şu noktayı da eklemekte yarar var ki, her görsel gösterge, ille de varlığı ile belli olmayabilir, yokluğu ile de kendisini belli edebilir. Alışılageldiği biçimde bir kitap, dergi, gazete okunurken yapılan şey, gerçekte bunlardaki harfleri okumak değildir. Siyah renk ışık yansıtmadığı için, böyle siyah mürekkeple basılan harfler de okunamaz demektir. O halde, beyaz sayfa üzerinde okunan göstergeler, siyah harflerden oluşan sözcükler değil, beyaz sayfa üzerinde karanlık kalmış olan *'boşluklar'*dır. Gerçek bir okuma, olsa olsa, ancak karatahta üzerine yazılmış olan beyaz tebeşirli yazılar ile olabilir.

ZAMAN KAVRAMI GÖSTERGELERİ

Çeşitli gösterge türleri arasında bir tanesi, hiç bir *'somut'* varlık sahibi olmadığı halde, gene de duyular aracılığı ile algılanabilmektedir. Adına *'sürem'* ya da *'zaman'* denilen bu gösterge, *'değişme'* olayından başka bir şey değildir. Bayılan bir insan için, çevredeki değişme durduğu için, zaman da durmuş olmaktadır; çünkü ayıldığında çoğu kere bayılma olayını hatırlamaz bile. Değişmeyi yansıtan *'zaman'* kavramı ise, bir *'gösterge'* olarak şöylece kullanılabilmektedir. Kendisi ile görüşmek

isteyen birisini, kapının dışında uzunca bir süre, kasıtlı olarak bekleten önemli bir kişi, kendi önemi hakkındaki bir bildiriyi orada bekleyen kişiye *'zaman akışı'* göstergesi ile aktarmayı amaçlamış olmaktadır. Sevgilisini ısrarlı olarak bir yerde uzun süre bekleten birisi de, bu biçimde, karşı tarafa bir bildirimde bulunmaktadır. Kullanılan bu göstergeye karşı yapılan *'bekleyiş,'* ya da *'beklemeyiş'* tepkisi ise, kendi başına bir başka bildiri olarak geriye gelmekte ve o sevgilinin kendisine karşı duyduğu bağlılığı sözünü ona kanıtlayan veya yadsıyan bir gösterge olarak yorumlanabilmektedir. Burada yapılan şey, bir bakıma, ilkin ses dalgaları yaydıktan sonra, bunların belli cisimlere çarpıp geri gelmelerini değerlendirerek, o cisimlerin yerleri, hızları, büyüklükleri, vb hakkında bilgi derleyen *'radar'* cihazının işlemine benzemektedir.

Görüleceği gibi, *'zaman akıtma'* kavramını gösteren *'bekletme'* göstergesi, *'önemlilik'* simgesi olarak oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Osmanlıca bir söz olan "Âdet böyledir, geç gelir bezme ekâbir" deyişi de, hatırı sayılır kişilerin, toplantılara hep geç kalmayı bir erdem saydıklarının bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Öte yandan, kararlaştırılmış olan zamandan önce bir yere gitmek, *'görgüsüzlük'* göstergesi olarak yorumlanabilir. Bir yere tam zamanında gitmek, bir işe söz verilen saatte başlamak alışkanlığı ise, daha çok, Sanayi Devrimi geçirmiş olan Batı Uygarlığı ülkelerindeki zaman kıtlığından doğmuş olsa gerek. Bazılarına göre, bir yerde *'tam zamanında'* bulunmak "kendi zamanını boşuna harcama sanatı" olarak düşünülebilir. Oysa bir toplumun uygarlık düzeyinin ölçüsü olarak, *'dakiklik'* denilen, *'tam zamanında iş yapma'* kavramı kullanılabilir. Türkiye gibi, Batı ve Doğu arasında gidip gelmek arasında bocalayan bir ülkedeki televizyon yayınları hiç bir zaman saatinde başlamadığı halde, buna karşı hemen hemen hiç bir toplumsal tepki gösterilmemektedir. Bu gibi gecikmeler, TRT tarafından, *'kendine önem verdirme'* gibi bir gösterge olmasa bile, en azından Türkiye'de yaşayan yabancılar tarafından bir *'geri kalmışlık'* simgesi olarak yorumlanmaktadır.

MEKAN KAVRAMI GÖSTERGELERİ

Zaman kavramı ile birlikte kullanılan *'mekan'* kavramı ise, çok daha başka biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Bir genel müdür masası, uzunca bir odanın öbür ucuna yerleştirilmişse, böyle bir yere giren kişi, aradaki boşluk karşısında, ister istemez kendisini güçsüz ve bağımlı his-

sedecektir. Bu durumda, yalnızca *'uzaklık'* veya *'mesafe'* kavramı, bir gösterge olarak, belli bir anlamı yansıtmış olmaktadır. Buna benzer bir başka örnek olarak, mahkemelerde yüksekte bulunan yargıç kürsüleri gösterilebilir. Gerçekten de, böyle yüksekte bulunan yargıç veya yargıçlar karşısında, sanık veya sanıklar, bir yerde daha ezik bir konumdadırlar. Bu tür bir fiziksel yükseklik, gerçekten belli bir *'üstünlük'* değeri taşısa gerek. Çünkü askerlikte bir kural şöyle demektedir: "Tepeler kiminse, dereler de onundur." Nitekim, şatolar, kaleler, hatta manastırlar, güvenlik için hep yükseklerde inşa edilmiş bulunan, fakat kendi başlarına ayrıca bir de *'kudret'* göstergesi sayılabilecek olan yapılardır.

Kişiler arasındaki fiziksel yakınlık veya uzaklık da, kendi başına bir gösterge olarak, belli anlamlarda kullanılabilmektedir. Yeni evliler için söylenen "Allah bir yastıkta kocatsın" veya "Aynı yastığa baş koydular" sözleri, karı ve koca arasındaki özel bir yakın ilişkinin göstergesi sayılabilir. Buna karşılık, aralarına şu veya bu nedenle soğukluk girdiği halde birbirinden boşanmayan çiftler için kullanılan "Yataklarını ayırdılar" sözü de, gene belirli bir anlama gelen bir göstergedir. Bu bakımdan, karşılıklı bildirişimde bulunan iki kişi arasındaki mesafe veya aralık az olduğu oranda, o kadar çok *'yakınlık'*, *'samimiyet'* bulunduğu kabul edilmektedir. Birbirleri ile *'yanak yanağa'* veya *'sarmaş dolaş'* dans eden çiftler, böyle özel bir konuma girme yolu ile, çevredekilere karşı belli bir gösterge kullanmış olmaktadırlar.

ÇOK-ANLAMLI BİR GÖSTERGE: ÖPME EYLEMİ

İki kişi arasındaki aralığı veya mesafeyi sıfırlayarak, bunu bir gösterge olarak kullanma örneği de *'öpme'* eylemi olarak bilinmektedir, Çeşitli türleri olan bu gösterge, öpüş biçimine ve yerine göre, ayrı ayrı anlamlara gelir. Bir hanımı alnından öpmek başka, yanağından öpmek daha başka, dudağından öpmek ise bambaşka anlama gelmektedir. Bunun yanında, bir hanımın elini öper gibi yapmak belli bir şeydir, bayağı öpmek başka bir şey; öpüp de alnına götürmek ise çok daha başka bir anlam taşır. Yüz ve el dışında *'etek öpme'* eylemi olumsuz bir hareket olarak yorumlandığı gibi, "Ayağının altını öpeyim" sözü de, insan onurunun en aşağıya düşürülmüş derecesini göstermektedir. Buna karşılık, "yeri öpmek, toprağı öpmek" ise, bir insanın, kendi yurduna kavuşmasına veya bir uçak kazası tehlikesinden sağ salim kurtulmasına karşı duyulan bir şükran göstergesi olarak alınmaktadır. Öte yandan, "ölüm ö-

pücüğü" denilen şey, Mafya babalarının, hakkında ölüm kararı aldıkları kimselere yaptıkları bir işarettir. Bu göstergenin kökeni, gizli örgüt toplantısı halinde bulunan 13 kişi arasında, Hazreti İsa'yı öbürlerinden ayırt edip de Romalı askerlere belli etmek üzere, Yuda denilen hainin İsa'yı öpme hareketine dayanmaktadır. Bu yüzden, 13 sayısı da, kendi başına bir uğursuzluk simgesi olmuştur. Buna karşılık, adına "hayat öpücüğü" denilen ve boğulma tehlikesinde bulunanlara ağız yolu ile solunum yaptırma hareketi olan öpüşe benzer hareket hiç kimseye belli bir anlam aktarmasında bulunmak için yapılmadığından, bir öpme göstergesi sayılmasa gerek. Bununla birlikte, böyle bir hareket, o sırada yerde sırt üstü yatıp da ölümle pençeleşen kimseye yapılan bir insancıl yardımın göstergesi sayılabilir.

Öpme eyleminin kendisi, bir başka şeyin göstergesi olduğu gibi, dudakları büzüp havayı birdenbire içeri çekme hareketi de, bu sefer, *'öpme'* eyleminin kendi göstergesi olmaktadır. İkisi arasındaki fark, dokunmalı birinci eyleme *'öpme'*, dokunmasız ikinci eyleme ise *'öpücük'* adı verilmesinden de anlaşılabilir. Eğer aradaki uzaklık oldukça fazla ise ve bu *'öpücük'* hareketi bir topluluğa yapılıyorsa, daha iyi görülebilmesi için, parmakların iç tarafı öpülerek, el ile uzaklara doğru bir savurma hareketi yapılabilir. Adına "öpücük dağıtma" denilen bu tür gösterge, genç *'öpme'* eyleminin çeşitlemelerinden birisi sayılır.

İki tarafın birbirini karşılıklı öpmesi olan *'öpüşme'* ise, özellikle sinema dalında belli bir etkiye sahip olduğu için, bu öpüşme eyleminin özellikle süresi ve bir ölçüde de biçimi, *'sansür'* açısından her zaman bir sorun yaratmakta gibidir. Özellikle Amerikan filimleri ile yaygınlaşan bu öpüşme sahneleri, insanların özel olarak zaten yaptıkları, fakat herkesin içinde yinelemekten çekindikleri bir durumu gözler önüne sermektedir. Özellikle kapalı ve tutucu toplumlarda ve topluluklarda ters bir tepki yaratan bu gibi öpüşme sahneleri, bir başka açıdan, bu gibi tutuculukları kırma bakımından bir silah olarak kullanılabilir. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Japonya'nın demokratlaşmasını öngören Amerikan İşgal Ordusu, o sıradaki Japon sinema sanayisine yolladığı bir öneride, filimlerde öpüşme sahnelerine yer verilmesini istemiş ve böyle sahnelerin eski ve katı gelenekleri yıkmada yardımcı olabileceğini ciddi bir biçimde ileri sürmüştür.

VÜCUT HAREKETLERİYLE NELER ANLATIRIZ?

Öpüşüne olayından da anlaşılacağı üzere, bildirişimde bulunmak üzere gösterge kullanmak zorunluluğunu duyan insanlar, ilkin kendi vücutlarındaki organlardan yararlanma yoluna gitmektedirler. Ancak ondan sonra, eğer yardımcı nesneler varsa, bunlar da gösterge olarak kullanılmaktadır. Herhangi bir gösterge, ancak bir başkalık yarattığı zaman karşıdakinin dikkatini çekeceği için, genellikle, belli özel konumlar ve hareketler kullanılır. Bunlardan en geneli, vücudun tüm duruşu ile belirtilen şeylerdir. Sözgelimi dimdik durmak, bir ayağı üzerine yaslanarak hafifçe bükük durmak, kamburunu çıkararak durmak, vb belli anlamlara gelir. Bu duruş biçimleri özel olarak kullanılmasalar bile, gene de, başkaları tarafından belli anlamlarda yorumlanabilirler. Gene vücudun tümünü ilgilendiren yürüme biçimlerinden bazıları da, birer gösterge olarak belli anlamları belirtir. Sözgelimi, uzun adımlarla ilerlemek, küçük adımlar atarak yürümek, ayak parmakları üzerinde yaylanarak gitmek, ayaklarını sürüyerek yol almak, vb. Ayakta durma dışında, vücudun oturma biçimi de belli anlamlar taşıyabilmektedir. Dimdik oturmak, arkaya kaykılarak oturmak, yanpiri oturmak, vb. Buna benzer biçimde, vücudu belden bükerek eğilmek de belli bir göstergedir. Bir saime gösterisi sonunda, bir sanatçı böyle eğilirse bundan *'Teşekkürler'* anlamı çıktığı halde, önem ve kudret sahibi birisinin önünde aynı açı ile eğilmek, bir *'yaranma'* göstergesi olarak yorumlanabilir. Yalnızca boynu hafifçe eğerek başı ile selam vermek ise, çoğunlukla askerlikte geçerli bir *'saygı selamı'* olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Vücudun çeşitli kesimleri de, belli biçimlerde kullanıldıkları zaman belli anlamlar taşıyan göstergeler olarak düşünülebilir. Sözgelimi bağdaş kurmak, ayak ayak üstüne atmak, ayakları kaldırıp da birisinin yüzüne doğru yüksekçe bir şeyin üstüne koymak, bacakları ayırarak arkaya kaykılınak, vb toplumdaki görgü kuralları açısından inanılmayacak ölçüde büyük anlamlar taşıyabilmektedir. En azından, insanlar bu gibi hareketleri belli bir niyetle yapmayıp da, durumun farkına varmasalar bile, karşıdakiler tarafından belli yorumlar gene de yapılabilir.

KALIPLAŞMIŞ GÖSTERGELER

İnsanı hayvanlardan ayıran belki de en önemli organ olan ellerin kullanılması ile yaratılan *'işaret dili'*, sağır-dilsiz kimselerce, neredeyse başlı başına bir anlatım aracı olarak işlevde bulunabilmektedir. Bunun

dışında özellikle tokalaşma, kucaklaşma gibi göstergeleri oluşturmakta da kullanılan eller ve kollar, ayrıca "Dur, Geç, Yavaş, Çabuk", vb gibi kavramları gösterecek biçimde kalıplaşmıştır.

Ellerden ve ayaklardan sonra gelen, fakat üzerindeki çeşitli organlar aracılığı ile, birçok göstergelerin oluşturulmasına yarayan baş, arkaya atıldığında "Hayır", öne eğildiğinde ise "Evet" anlamlarına gelebilmektedir. Ne var ki, Amerikan filimlerinin etkisi ile, son zamanlarda başı sağa sola sallamak da "Hayır" anlamına gelmeye başlamıştır. Bundan sonra, yüzdeki bazı organlar ile yapılan şu gibi hareket göstergelerine geçilebilir. Kaşları kaldırmak, kaşları çatmak; gözleri süzmek, gözleri iyice açmak, gözleri devirerek bakmak; veya dilini çıkarmak, diliyle dudaklarını yalamak; ya da ağzını hayretten açıp öylece kalmak. Bazı kereler, eller ve parmaklar yardımı ile de ek göstergeler oluşturulabilmektedir. Sözgelimi, bir parmağı göze hafifçe basıp aşağı çekerek yapılan "Pişik" hareketi; veya parmaklan karışlamada bulunur gibi açarak, baş parmağı burnna değdirme yolu ile yapılan "Nanik" hareketi; avucu kepçe gibi kulağa tutup yapılan "Duyamıyorum" hareketi; veya eli yatay olarak alına dayayarak yapılan "Uzaklara bakış" hareketi, vb. hep belli anlamlara gelecek biçimde kalıplaşmış göstergeler sayılır. Bilindiği gibi, bu gibi organlar aracılığı ile yapılan bu tür kalıplaşmış göstergeler, bale dansı sanatını ve tiyatroda mim sanatını oluşturmaktadır.

Bu örneklerden sonra, *'gösterge'* denilen birimin niteliklerine ve özelliklerine geçilebilir. Bir gösterge, kendisinden başka bir şeyi gösteren bir şey olarak tanımlandığı için, bu tanıma göre, her gösterge için bir *'gösterilge'* bulunması gerekmektedir. Bu bakımdan denebilir ki, temelde *'gösterge'* diye bir şey yoktur; *'gösterge'* + *'gösterilge'* ikilisinden oluşma bir *'bildirim-birim'* vardır. Buna göre, bildirim amacı ile kullanılan ve kendine özgü bir anlamı olan her bir gösterge, kendisi ile birlikte bir de gösterilge içerir. Sözgelimi her bir bayrak, belirli bir ülkeyi temsil eden bir işaret olarak belli bir *'gösterge'* olup, belirttiği ülke de *'gösterilge'*dir. Bu bakımdan denebilir ki, *'gösterge'* tanımının mantıksal ve zorunlu bir sonucu olarak, gösterilgesi olmayan bir gösterge olamayacağı gibi, gösterilge ile belirtilmemiş bir *'gösterge'* de olamaz. Herhangi bir kavramı, belli bir gösterge ile saptandığı zaman, ayrı ve seçik bir gösterilge durumuna girmiş olur; böyle olmadığı sürece ise, bulanık kalıp gider. Nitekim, insanın içinde daha nice nice duygular vardır ki, bunları anlatmak için sözcükler yetmemektedir. Bu demek değildir

ki bu duygular hiç yoktur; fakat belli bir sözcük ile veya başka bir gösterge ile dışa vurulmamış olan bir duygudan veya başka bir şeyden söz etme olanağı bulunmamaktadır.

Belli bir göstergeye kenetlenmemiş olan bir kavram olamayacağı halde, belli bir gösterilge belirtmeyen göstergeler veya sözcükler olabilir. Sözgelimi (Zümrüdüanka) sözcüğü, ancak masallarda geçen, gerçekte var olmayan bir *'kuş'* gösterilgesini belirtmektedir. Aynı biçimde, (Tûba) sözcüğü de, Cennet'te bulunduğuna inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda olan bir ağacı belirttiği halde, böyle bir ağaç gerçek yaşamda yoktur. Bununla birlikte, bir kere böyle bir ağaç veya böyle bir kuş kavramı insan zihninde açık-seçik bir biçimde belirip de belli bir sözcük göstergesine ilmeklendiği zaman, artık kendi türünde özel bir *'var-oluşluk'* kazanmaktadır.

Her göstergenin bir gösterilgesi olduğu gibi, gene mantıksal bir zorunluluk olarak, her göstergenin birbirleri ile bildirişmede bulunan, en az iki kullanıcısı olması gerekir. Evet, Mısır hiyerogliflerinde görülen resimler bugün artık kimse tarafından kullanılmamaktadır. Bunun gibi, eski Hititçe de artık kullanılmadığı için, bu dilin yazısındaki göstergeler ölü sayılabilir. Bununla birlikte, bazı kereler, belli bir gösterge yeni baştan kullanıma sokulup canlandırılabilir. Bunun ilginç bir örneği, *'Svastika'* adı ile bilinen *'gamalı haç'*tır. Binlerce yıl önce Asya'nın güneybatı kesimindeki ülkelerde ortaya çıkan bu gösterge, baştan belki de *'güneş'* gösterilgesini belirtmek için kullanılmıştır. Avrupa'ya eski yüzyıllarda yayılmış olmakla birlikte, uzunca bir süredir kullanımdan kalkmış gibi görünmekteydi. Fakat aşırı-ulusçu Alman pedagogu Jahn tarafından Alman gençliği için bir *'simge'* olarak yeniden gündeme getirilen bu gösterge, bir bakıma Hristiyanlıktaki *'haç'* göstergesini de andırdığı için olacak, Hitler tarafından bu sefer Nazi partisinin simgesi olarak benimsenmiştir. Ilk başlarda parti üyelerinin kolçaklarına işlenen bu gösterge, daha sonra "Üçüncü Rayh" denilen Hitler yönetiminin ayrılmaz bir parçası ve simgesi olmuştur.

GÖSTERGELERİN SAYMACA ÖZELLİĞİ

Düşünülmelidir ki, ne *'haç'* göstergesi Hristiyanlık ile, ne de *'Svastika'* göstergesi *'Nazilik'* ile doğrudan doğruya ilgili gibi görünmemektedir. Fakat gene de, bu göstergeleri kullanan insanlar, bunları belli anlamlara gelecek biçimde kendi aralarında kabul etmişler, üzerin-

de anlaşmışlar ve uzlaşımışlardır. Bir bakıma, belli göstergeleri, belirli gösterilgeleri belirtiyor saymışlardır. Böylece, göstergelerin *'saymaca'* özellikleri ortaya çıkınıştır.

Göstergeler ile, bunların gösterilgeleri arasındaki bağlantı bu biçimde *'saymaca'* olduğu için, böyle bir bağlantı isteğe göre saptanabileceği gibi, gene isteğe göre değiştirilebilir. Tiyatro sahnelerindeki panoların, gerçekte birer duvar olmadıkları bilindiği halde, dekorcu ve seyirciler arasındaki gizli bir uzlaşım sonucu, bunlar sanki gerçekmiş gibi kabul edilebilmektedir. Bunun gibi, satranç oyununda, taşların yerine plastik veya metal birimler kullanılabileceği gibi, bazı kere yapıldığı üzere, bir meydandaki satranç kareleri üzerinde canlı insanlar bile kullanılabilir. Ayrıca, bugün artık satranç oyununda *'taş'* yerine çoğu zaman *'tahta'* birimler kullanıldığı da bilinmektedir; fakat (taş) sözcüğüne alışıldığı için ortadaki mantıksızlık belli olmamaktadır.

Öte yandan, Türk bayrağının renginden esinlenerek olsa gerek, eski harp haritalarında, Türk Ordusu hep kırmızı renk ile, düşman da, büyük bir olasılıkla mavi Yunan bayrağından esinlenerek veya başka renk pek kalmadığı için, mavi renk ile gösterilmiştir. Fakat özellikle İkinci Dünya Savaşı sonunda belirginleşen *'Soğuk Savaş'* sonrası evrede, *'kırmızı'* renk, bu kere *'kan, kanlılık, kanlı ihtilal'* simgesi olarak alınıp, kırmızı bayrak ile *'Bolşevik Rusya'* bir tutulmaya başlanmıştır. Bu yüzden de, yeni uygulamada *'kırmızı kuvvetler'* düşmanı göstermede kullanılmaktadır. Ne var ki, böyle bir değişmeden haberi olmayan bir kimse, sözgelimi Kurtuluş Savaşı haritalarına baktığı zaman, büyük yanılgılara düşebilir veya anlamazlık içinde kalabilir. Kırmızı renkten bu biçimde kaçma işi, eskiden kırmızı olan sokak levhalarının mavi renge çevrilmesinde de görülmektedir. *'Rus'* sözcüğünden kaçınma ise, eskiden *'Rus salatası'* olarak bilinen yiyecek türüne, artık *'Amerikan salatası'* adının takılmasından da belli olmaktadır.

SAYMACALIK DERECELERİ

Gösterge ile gösterilge arasında ne kadar büyük oranda saymacalık varsa, insanlar da, arada fazla bir mantıksal bağ gözetmeksizin, birçok göstergeleri rahatlıkla kullanma olanağına sahip olmaktadırlar. Eğer böyle bir *'saymaca'* özellik ortada bulunmasaydı, bir gösterge, belirttiği bir gösterilgeye pek çok benzemek, hatta onunla iyice çakışık olmak zorunda kalacaktı. Bu durumda ise, birçok kavramlar için gösterge bulmak

iyice zor, hatta olanaksız olacaktı. Örnekse, Türkiye ülkesini belirtmek için bir ay-yıldızlı bayrak değil, daha birçok şeyler bile uygun düşmeyebilecekti. Oysa göstergeler ne ölçüde saymaca olurlarsa, o denli de soyut olacaklarından, insan düşüncesini de *'benzerlik'* gibi kısıtlamalardan kurtarıp özgürleştirmiş olurlar. İşte bu saymacalık niteliğine göre, bütün göstergeler *'az saymaca'*, *'yarı saymaca'* ve *'tüm saymaca'* olmak üzere üç ayrı öbekte toplanabilir.

Benzetge: Bu tür göstergeler, yansıttıkları gösterilgelere oldukça fazla benzedikleri için, *'az saymaca'* olarak nitelendirilebilir. Sözgelimi, bir insanın fotoğrafı, o insanın kendisine iyice benzemektedir; zaten yeterince benzemezse, o fotoğraf kabul bile edilmeyebilir. Bu da, *'benzetge'* türü göstergelerde olması gereken *'benzerlik'* niteliğini yansıtmaktadır. Bu fotoğraf renkli ise, o zaman benzetgenin bu niteliği biraz daha artar. Eğer üç boyutlu bir benzetge kullanılacak olursa, *'mumyalar müzesi'* mankenlerinde olduğu gibi, aradaki saymacalık neredeyse sıfıra erişmekte ve insan böyle bir mumyayı canlı sanarak onunla konuşmaya bile girişebilmektedir. Bu tür göstergelere başka örnekler olarak, haritalar, krokiler, şemalar, vb gibi, kendi gösterilgelerini oldukları biçimde yansıtan çizimler gösterilebilir. *'Karikatür'* de, gösterilgesindeki bazı özellikleri abartılı bir biçimde yansıtmakla birlikte, gene de kolayca tanınabildiğine göre, bir *'benzetge'* sayılmalıdır. Buna benzer biçimde, uçak şirketlerinin amblemlerine bakılırsa görülür ki, bunlarda ya hızı gösteren bir hayvan, bir sivri uçlu ok, vb gibi bir işaret vardır, ya da uçmayı gösteren bir kuş veya bir kanat bulunmaktadır. Bunların yerine, sözgelimi bir *'fil'* konması hiç uygun düşmezdi.

Belirtge: Bu tür göstergeler, yansıttıkları gösterilgelere iyice benzemeyip, ancak onları belirtecek kadar bir bağlantı gösterdikleri için, *'yarı saymaca'* olarak nitelendirilebilir. Sözgelimi, bir insanın yüksclen ateşi, onun hasta olduğunu gösteren bir belirtidir. Bunun gibi, bir yerde alev ve duman görülmesi, orada yangın olduğunu gösteren bir işarettir. Türkçedeki "Ateş olmayan yerde duman çıkmaz" sözü de bu gerçeği dile getirmektedir. Görüleceği gibi, bir gösterge ile, onun gösterilgesi arasında doğal bir bağ, mantıksal bir bağlantı söz konusudur. Bu bakımdan, benzetge türü göstergelerin kullanımları veya anlamları belli bir ölçüde kısıtlanmıştır. Sözgelimi, *'barış'* kavramını yansıtmak için kullanılan *'beyaz güvercin'* yerine, kanatlarını germiş, pençelerini açmış, gagasını aralamış bir *'kartal'* göstergesi kullanmak neredeyse olanaksızdır. De-

mek oluyor ki. aradaki saymacalık tam değildir; yani insanlar istedikleri bir göstergeyi rastgele kullanamazlar. *'ölüm tehlikesi'* belirten bir zehirli ilaç şişesi üzerine veya bir elektrik trafo merkezi duvarına *'kurukafa'* yerine *'gülümseyen bebek'* resmi konması da uygun düşmese gerek.

Simge: Bu tür göstergeler, yansıttıkları gösterilgelere hiç mi hiç benzemek zorunda bulunmadıklarından, aralarındaki bağlantı açısından, *'tam saymaca'* olarak nitelendirilebilir. Ortada bir kısıtlama olmayınca, herhangi bir kavram, herhangi bir gösterge ile yansıtılabileceği için, insan zekası, gerektiği kadar çok sayıda simge üretebilmiştir ve üretebilmektedir. Sözgelimi, Türkiye Cumhuriyeti ile, onu temsil eden *'Türk Bayrağı'* arasında, biçim bakımından hiç bir benzerlik yok gibidir. Ne var ki, bu bayrağı kullanan veya kabul eden insanlar, kendi aralarında, böyle bir göstergeyi, Türkiye ülkesini belirten bir simge saymışlar ve saymakta devam etmektedirler. Fakat bir göstergenin tam saymaca olması, içindeki bağlantının, şu veya bu biçimde bir kaynağı olmadığını da göstermez. Kızılhaç bayrağı olan *'beyaz üzerine kırmızı haç'* göstergesi, *'kırmızı üzerine beyaz haç'* olarak saptanmış bulunan İsviçre bayrağının tam tersidir. Böyle bir kullanım ise, son bin yıldır hiç bir Avrupa savaşına girmemenin rahatlığı içinde, yapa yapa ancak *'guguklu saat'* denilen şeyi insanlığa armağan edebilmiş olan İsviçre ülkesinin barış içinde yaşamasından kaynaklanmış olabilir.

EYLEME GEÇME KOMUTU: DEVİTGE

Her üç tür gösterge de, karşıdaki bir insanı belli bir harekete geçirmek için veya onu belli bir devinime sokmak için kullanılırsa, *'devitge'* adını alabilmektedir. Genellikle *'sinyal'* diye bilinen bu tür göstergeler, *'eyleme geçme'* komutu olarak işlevde bulunmakta gibidirler. Sözgelimi, ramazanda iftar vaktini bildirmek için minarede kandil yakılması veya ramazan topu atılması üzerine, o gün oruç tutmuş olanlar, ağızlarına zeytin, vb gibi bir şey atarak oruçlarını bozarlar. Bu gibi *'komut'* özelliklerinden dolayı, *'devitge'* türü göstergeler, dikkati çekecek biçimde bir *'anilik'* niteliğine sahiptirler, öyle ki, o zamana kadar alışılmış olan *'enerji akışı'* birdenbire kesilmekte ve böylece, karşıdaki insan gerekli ipucunu yakalamış olmaktadır. Sözgelimi, sabahleyin erkenden çalan bir saatin zil sesi, o sırada düzgün bir akış içerisinde giden uykuyu birdenbire keserek, insanı uyandırır. Bunun yerine, odanın elektriği yakılsaydı, belki gene bir *'enerji değişikliği'* olacak, o kişi gene uyanacaktı.

Buna karşılık, günün ağarmasına güvenerek uyanmak isteyen birisi, yeterince ani ve belirgin bir güç değişikliğini fark edemeyeceği için, belki de belli bir saatte uyanamayacaktır.

Şurası da var ki, herhangi bir gösterge, belli bir devitge olarak kullanılmazdan önce, bunun anlamı üzerinde, bütün göstergelerde olduğu gibi, anlaşılmış ve uzlaşılmış olması gerekir. Böyle yapılmazsa, atletizm koşularında tabanca patlatıldığı zaman, bir koşucu bu sesi, kendisini vurmaya yönelik bir eylem olarak da yorumlayabilir. Kendi üstüne gelen güvenlik kuvvetlerini durdurma çabası ile *'İstiklal Marşı'* söylemeye başlayan bir kalabalık da, bu marşı duyacak kimselerin, hiç kıpırdamaksızın oldukları yerde kalacakları varsayımına dayanmaktadır. Oysa İstiklal Marşı çalınırken devlet büyüklerinin resmini çekmeyi sürdüren gazeteciler nasıl bu devitge komutuna uymuyorlarsa, güvenlik güçleri de böyle bir durumda kendilerini bağlı hissetmeyebilirler.

Bir yerde denilebilir ki, her üç tür gösterge de, yani benzetge, belirtge ve simge türü göstergelerin her birisi de, daha önceden üzerinde uzlaşılma koşulu ile belli bir *'devitge'* olarak kullanılabilir. Birincisi olan *'benzetge'* durumunda, sözgelimi yakalanması istenen bir katilin veya bir teröristin fotoğrafı televizyonda yayınlanacak olsa, tüm ülke halkı harekete geçerek, bu resimdekine benzer bir kişi görünüşlerse, bunu güvenlik kuvvetlerine bildirebilirler. Gösterilen resim, aranan kişiye benzediği için, burada *'benzetge'* türünden bir devitge kullanılmış olmaktadır. İkincisi olan *'belirtge'* durumunda, sözgelimi kendisini ayakta alkışlayanları susturup da yerine oturtmak isteyen bir önemli kişi, iki elini de açarak, aşağı doğru bir kaç kere indirirse, bu hareket karşısında, salonda bulunanlar yerlerine oturacaklardır. Bu durumda, elin aşağı hareketi ile, yerine oturma sırasında aşağı doğru yapılan hareket arasında bir doğal yakınlık ve bağlantı var gibidir. Elin hareketi, vücudun oturma hareketine tam olarak benzemekle birlikte, gene de onu andırmakta ve onu belirtmektedir. Bu bakımdan, burada *'belirtge'* türünden bir devitge kullanılmış olmaktadır. Üçüncüsü olan *'simge'* durumunda, sözgelimi eskiden olduğu gibi, padişah yeşil renkteki Hilafet sancağını açtığı zaman, bütün Müslümanların o bayrak altında toplanmak üzere harekete geçtikleri tarih sayfalarından bilinmektedir. Bu durumda, sancağın ne biçimi, ne de rengi ile, böyle gerçekleşen bir olağan-üstü toplanma dileği arasında herhangi bir doğal ilişki bulunmamaktadır. Bu bakımdan, *'simge'* türünden bir devitge kullanıldığı söylenebilir.

Görüleceği gibi, devitge olarak yararlanılan göstergeler, daha önceden bir hazırlık, bir koşullandırma gerektiren birimlerdir. Kimi hayvanlar, özellikle de köpekler, bazı sesler veya sözler üzerine derhal harekete geçebilmekte, sözgelimi karşıdaki bir yabancıya hücum edebilmektedirler. Bu bakımdan denebilir ki, devitge türü göstergelerdeki *'bağlam'*, yani *'kullanım çerçevesi'* çok kısıtlı olup, kesin bir biçimde saptanmak zorundadır. Onun için, ancak o dar bağlam içerisinde tepki gösterilip de eyleme geçilebilir. Eğer köpeğe "Karşıdaki yabancı insanı yakalayıp yere yık" diye bir şey söylense, hayvan böyle bir sözü, büyük bir olasılıkla anlamayacaktır. Fakat ona belli bir ses tonu ile "Yakala!" diye seslenildiğinde, hayvan, daha önce koşullanmış olduğu bu dar bağlam içerisinde, kendisinden isteneni anlayarak hücuma geçebilecektir. Buna benzer bir durum da, parmakları şaklatarak birisini çağırma eyleminde görülebilir. Fakat bir lokanta veya gazino dışında yapılan bu şaklatma sesine, bu tür bir yerde çalışan bir görevli artık cevap vermeyebilir: çünkü, saptanmış olan o dar bağlam, o dar çerçeve artık genişlemiş, dağılmış, geçerliliğini yitirmiştir.

Her ne kadar göstergeler belli kavramları yansıtarak bildirişim eylemini gerçekleştirmekte yararlı oluyorlarsa da, son çözümde, her bir gösterge, yalnızca bir tek gösterilge belirttiği için, bildirişim olanakları da, gösterge sayısı ile sınırlı kalmaktadır. Oysa göstergeler tek tek değil de, bir kaç tanesi bir arada kullanılabilseler, aralarında oluşturabilecekleri karışımların sayısı birdenbire artacaktır. Sözgelimi, şu rakamları birerli, ikişerli, üçerli, dörderli, vb kullanma yolu ile, karışım olanaklarının nasıl artabileceği gösterilebilir:

Birerli	1	2	3	3 olasılık
İkişerli	11	12	13	
	21	22	23	19 olasılık
	31	32	33	
Üçerli	111	222	333	
	112	223	331	
	113	221	332	
	121	231	312	
	122	232	313	
	123	233	311	
	131	211	222	
	132	212	323	
	133	213	321	27 olasılık
Dörderli		.....	.....	81 olasılık
Beşerli	.....	.....	.....	243 olasılık
Altışarlı	.....	.....	.....	729 olasılık
Yedişerli		.....	.....	2187 olasılık

Görüleceği gibi, yalnızca üç tane gösterge bile kullanılsa, bunları yanyana dizme yolu ile, binlerce başka karışım elde edilebilmektedir. İşte, *'insan-dili'* denilen bildirişim aracının öbür bütün gösterge düzenlerine olan üstünlüğü, hem gösterge sayılarının çok fazla oluşunda, hem de neredeyse sonsuz dizilim olasılıklarının bulunuşunda yatmaktadır. Bu bakımdan, göstergeler ile bunların gösterilgeleri arasındaki bağlantılarından ayrı olarak, bir de kendi aralarındaki ilintiyi belirtmek üzere; ayrıca bunun da ötesinde, bu göstergeler ile, onları kullanan kimseler arasındaki ilişkiyi irdelemek amacı ile, bunların hepsini bir arada sergilemekte yarar vardır. Bilindiği gibi, bildirişim düzenindeki *'iletmeç/almaç'* ikilisi, bir yerde ters yönde işlemde bulunsalar bile, gene de aynı göstergeler düzeni içerisinde işlev görürler. Bu bakımdan, her ikisinde de kullanılan birimleri içermek üzere, şöyle bir model ileri sürülebilir:

GÖSTERGELER DÜZENİ

Ortak Yaşantı

	Gösterilge		Gösterilge		Gösterilge	
Gönderici	'Anlam'		'Anlam'		'Anlam'	Alıcı
	Gösterge	+	Gösterge	+	Gösterge	
			Dizilim			
Kullanım						Kullanım

Görüleceği gibi, her bir göstergenin üç boyutlu bir ilişkisi vardır: Gösterge/gösterge arası, Gösterge/gösterilge arası ve Gösterge/kullanıcı arası. Buna göre, her bir gösterge, zaten tanımına göre, belli bir gösterilgesi bulunan bir birim olup, gösterilge ile belirtilen *'kavram'* da o göstergeye ait *'anlam'* olmaktadır. Sözgelimi, trafik levhalarından mavi fon üzerine beyaz ok bulunanların gösterilgesi *'zorunlu yön'* kavramı olup, levhanın anlamı da gene *'zorunlu yön'*dür. Göstergelerin sıralanmalarına gelince, yukarıda da belirtildiği gibi, bunları birbirleri ile harman yapıp da bir arada kullanma sonunda, anlatımı olanakları pek çok sayıda artabilmektedir. Kullanıcıların arasındaki *'ortak yaşantı'* ise, bildirişim sırasında, az sayıda gösterge ile çok miktarda anlam aktarılıp, geri kalan bilgileri de, kullanıcıların kendi *'yaşam ortaklığı'* dağarcıklarından sağlamalarına olanak tanımaktadır.

SIRA VE DİZİLİMİN ÖNEMİ

Göstergeler ile, bunların gösterilgeleri arasındaki anlam bağlantısı çeşitli ölçülerde saymaca olabilmektedir. Sözgelimi, parmağa takılan bir alyans yüzük *'evlilik'* durumunu belirten bir gösterge olarak kabul edilir. Oysa bunun yerine, sözgelimi kulağa bir küpe de takılabilirdi. Yüzüğün halka biçiminde oluşu, belki de birbirlerine halka ile bağlanan iki kişiyi simgelemektedir. Bunun dışında, genellikle altın olarak yapturılan bu yüzük yerine, son zamanlarda elmas taşlı yüzükler de takılabildiğinden, yüzüğün metal maddesi o kadar kesin bir anlam taşımamakta gibidir. En azından, başka maddeler de aynı *'evlilik'* kavramını yansıtabilmektedir.

Buna karşılık, aynı yüzük sağ elin uygun parmağına takıldığı zaman *'nişanlılık'* anlamına geldiği halde, sol ele takıldığı zaman *'evlilik'* anlamını vermektedir. Oysa yüzüğün kendisinde hiç bir değişiklik olmamıştır. Tıpkı (0) rakamının sağda olması *'70'* veya solda olması *'07'* gibi, aynı yüzük de iki ayrı anlama gelebilmektedir. Demek oluyor ki, göstergenin de dışında belli bir *'dizilim'*, bir *'düzenlenim'* etkeni bulunmakta ve bu soyut kural da, kendi payına bir anlam taşıyabilmektedir. Dilden örnek verilecek olursa, bir sözcüğün yer değiştirmesi ile, anlamın bir ölçüde nasıl başkalaştığı şöyle gösterilebilir:

Seni göreyim	**Karıkoca geldi**
Göreyim seni	**Kocakarı geldi**

Dil dışından örneklerde de, bu tür dizilimin önemi belli olmaktadır. Sözgelimi, herhangi bir ziyafet sırasında verilen yemekler, ancak belli bir sıra içerisinde sunulduklarına göre, bunlar arasındaki dizilimi düzenleyen belli kurallar da, gizli bir biçimde geçerliliklerini sürdürmektedir. Örnek:

Aperitif
Çerez
Ordövr
Çorba
Salata
Etli
Sebzeli
Zeytinyağlı
Tatlı
Meyve
Kahve

Hiç kuşkusuz, bunların hepsini birden ille de bu sayı ve bu sıra ile kullanmak gereği yoksa da, yaklaşık olarak buna benzer bir sıra izlendiği açıktır. Yemeğe önce etli bir *'untre'* ile başlanıp da arkasından kahve verilse, sonra çorba servisi yapılarak, ardından zeytinyağlı yemek sunulsa, böyle bir dizilimin anlamı, en azından *'görgüsüzlük'* olarak yorumlanabilir.

Buna benzer bir sıralılık, evlenme işlemi ile ilgili olarak, toplumların göreneklerine de yansınıştır. Bunlardan bir tanesi alınacak olursa, şöyle bir sıra izlendiği görülebilir:

Kız isteme Söz kesme Nişanlanma Nikahlanma Düğün Zifaf Balayı

Böyle bir sıralılık bozulur da, evlenecek olan çift önce balayına çıkıp, sonra da nişan töreni yapınayı önerirlerse, bunun ne kadar aykırı kaçacağı kestirilebilir. Demek oluıyor ki, göstergeler ardında, bunları düzenleyen bazı sáklı kurallar bulunmaktadır. Bunun gibi bir başka sıralılık örneği olarak *'akademik kariyer'* denilen *'bilimsel meslek'* basamakları gösterilebilir.

Mezuniyet Asistanlık Mastır Doktora Doçentlik Profesörlük

Şimdi, bir insan ilkin doktorasını verip de sonra mastır derecesini alamayacağı gibi, profesör olduktan sonra da asistan olamaz. Bunun gibi bir durum, teğmenlikte başlayıp orgenerallikte biten askerlik kumanda zinciri için de geçerlidir. Başka türdeki göstergelerden oluşan dinsel ibadet, cenaze töreni, geçit töreni, hukuk davası, sağlık denetimi, vb gibi süreçlerde de buna benzer bir sıralama, bir sıralılık, bir düzenlilik vardır. Sözgelimi, İslamlıktaki *'Hac'* olayında şöyle bir belli sıra güdülmektedir:

Mescid-i Haram'ı ziyaret ediş
Hacer-i Esved'e dokunuş veya öpüş
Kabeyi tavaf ediş
Makam-ı İbrahim'de namaz kılış
Safa ve Merve arasında gidiş geliş
Arafat'ta duruş
Müzdelife'de taş toplayış
Mina'da Şeytan taşlayış
Mekke'ye dönüş
Zemzem suyu içiş

Şu var ki, göstergeler düzenindeki birimler, ille de bir sıralılık içinde değil, bir *'düzenleyim'* içinde de bulunabilirler. Sözgelimi, bir cami mimarisinde, minare, şerefe, kubbe, yarım kubbe, çeyrek kubbe, tonoz, vb gibi birimler art arda değil de, belli bir ağ, bir örgü oluşturacak biçiinde bir araya gelmişlerdir. Bir resim tablosunda da aynı durum bulunduğu için, insan böyle bir tabloya baktığı zaman, yalnızca bir tek noktaya takılıp kalmaz; bütün bir tabloyu, belli bir bütün, bir *'geştalt'* olarak algılayarak bir beğeni zevki duyar. Bununla birlikte, insan-dilindeki sözcük göstergeleri, birbirleri ardına sıralanıp dizildiklerinden, öbür gösterge düzenleri de buna benzer biçimde incelenmektedir.

Yukarıda verilmiş olan ziyafet yemekleri dizisindeki göstergeler arasında bazı kümeleşmeler olduğu görülebilir. Aynı şey insan-dilinde de kolaylıkla gözlenebilmektedir. Örnek:

(çorba)	(etli, sebzeli, zeytinyağlı)	(tatlı, meyve)	(kahve)
(ben)	(defterleri, kitapları, dergileri)	(dün odaya)	(taşıdım)

Demek oluyor ki, ilk başta art arda düzgün bir biçimde sıralanmış gibi görünen göstergeler, daha başka başka ilişki dereceleri halinde birbirlerine bağlanabilmektedirler. Böylece düzenlenen göstergeler, kuru bir matematiksel diziden öteye gidip, çeşitli karışımlarda zengin anlatım olanakları hazırlayan bir düzen görünümü vermektedir.

ÇEKİMSEL BAĞLANTI ÇEŞİTLİLİK YARATIR

Birbirleri ile bu biçimde bir *'dizimsel'* bağlantı halinde bulunan göstergeler, bir başka boyutta *'çekimsel'* bağlantı halinde de bulunabilirler. Buna göre, eğer bir gösterge ycrine başka göstergeler de geçebiliyorsa, yer değiştirebilen bu göstergeler arasındaki bağlantı *'çekimsel'* olmaktadır. Sözgelimi, bir yemek dizilimindeki birimler, şu başka göstergeler ile yer değiştirebilirler:

düğün çorbası	tas kebabı	çoban salatası	zeytinyağlı fasulye		portakal
şehriye »	avcı »	domates »	»	enginar	elma
tarhana »	talaş »	hıyar »	»	pırasa	armut
mercimek »	orman »	patlıcan »	»	kereviz	karpuz

Böylece, hem yatay ve hem de dikey ilişkilerden oluşan, çok daha zengin bir örgü ortaya çıkmaktadır. İlk sıradaki göstergeler dizisinde, her bir birimin yerine bir başkası konulduğu zaman, yeni yeni karışımlar

elde edilebilmektedir. Giyim-kuşam alanında da, kullanılan çeşitli dizimsel birimlerin her birisi bir başkası ile yer değiştirebilir.

şapka	küpe	kolye	bluz	eşarp	yüzük	bilezik	etek	çorap	ayakkabı
bere									terlik
türban									takunya

Bunların hep birlikte dizilmeleri, hepsinin de aynı anda giyileceği veya takılacağı anlamına elbette gelmez. Her bir değiştirme ile bir başka görünüm kazanıldığı için, ne kadar çok değiştirme noktası varsa, bunları kullanmak da o kadar çeşitlilik sağlamaktadır. Ayrıca, her bir öbekte ne kadar çok birim varsa, zengin bir görünüm olasılığı da o ölçüde artmaktadır. Sözgelimi (kolye) yerine (gerdanlık, beşi-birlik, pandantif, çoker) takıldığı zaman, her birisi ayrı bir anlam taşımaktadır.

Bu genel göstergelerin yerine ayrı renkte, ayrı desende ve de ayrı kesimde birimler kullanıldığı zaman, hemen hemen her bir hanımın kullandığı ***'giyim tümcesi'*** bir başka hanımınkinden farklı olmaktadır. Buna karşılık, erkek giyimindeki yer değiştirme olanakları daha sınırlı gibi görünmektedir. Göstergeler arasında çekimsel bağlantı söz konusu olmasaydı, belki de bir tek tür elbise giyilecekti. Adına ***'üniforma'*** denilen bu tekdüze giyim birimi de, zaten sözcük anlamı ile ***'tek biçim'*** demektir. Bir yanda okullardaki kız öğrencilerin bir-örnek üniformaları, öte yanda da fabrikalarda çalışan işçilerin gene bir-örnek iş tulumları ile karşılaştırılacak olursa, moda defilelerindeki zengin çeşitlenmeler, çekimsel bağlantılara uygun olarak, çok sayıda göstergenin yer değiştirmesine bağlanabilir. Sinema filimlerinde siyah-beyaz filim kullanmak belki özel durumlarda yeğlenebilir, fakat renkli filimdeki renk cümbüşü ile karşılaştırılınca, çekimsel dizindeki göstergelerin ***'siyah, beyaz, gri'*** gibi üç tonda olması büyük bir kısıntı yaratmaktadır. Buna benzer bir durum da, aynı taşlardan oluşan bir takım ile oynanan ***'dama'*** oyunu ile, ayrı ayrı görevleri olan 6 tür taş ile oynandığı için sonsuza varan karışım olanakları sağlayan ***'satranç'*** oyunu arasında görülebilir. Eğer toplumsal düzeye aktarılacak olursa, çekimsel seçeneklerin hemen hemen hiç olmadığı bir yönetim biçimine karşı, bu gibi seçenekleri bireylerin kullanımına veren bir yönetim biçiminin çok daha insancıl olduğu kararına kolaylıkla varılabilir. Çünkü ***'insan'*** denilen yaratık için "Çeşitlilik, yaşamın tuzu biberidir".

Buna karşılık, seçeneklerin kısıtlanması, daha özel durumlarda iki taneye, daha da kötüsü bir tek taneye indirilmesi, bir bakıma tekdüzelik gibi bir sonuç ve durum yaratmaktadır. Eğer yaşam salınesine aktarılacak olursa denebilir ki "Seçeneksizlik rezilliktir". Eğer bir insan her gün aynı veya benzer yemeği yemeye, aynı tür elbiseyi giymeye, aynı odada oturmaya zorlanmakta ise, ortada artık *'özgürlük'* diye bir şeyden söz edilemez. Nitekim, hapishane mahkumlarının durumu, *'seçenek'* olanaklarının iyice kısıtlanması olarak yorumlanabilir. Aynı durum, daha geniş çapta alınırsa, *'özgürlüksüz'* devlet yönetimleri için de geçerli sayılabilir. İşte bu yüzden denebilir ki "Mutluluk, seçenekliliktir".

'BİLGİ DEĞERİ' İLE SEÇENEKLERİN İLİŞKİSİ

Göstergeler açısından ele alınacak olursa, kullanılabilecek olan her bir gösterge yerine, çekimsel dizin içerisinde ne kadar çok sayıda başka gösterge ile yer değiştirme olanağı varsa, karşıya iletilebilecek olan bildirinin değeri de o ölçüde artacaktır. Bir başka deyişle, *'bilgi değeri'*, ortadaki seçenekler sayısı ile doğru orantılıdır. Çekimsel dizin içerisindeki her bir gösterge bir başkası ile yer değiştirebildiği halde, dizimsel bağlantı içerisinde, her göstergeden sonra herhangi bir gösterge gelmeyip, ancak belli göstergeler bulunabilmektedir. Nitekim, resmi devlet törenlerinde, Cumhurbaşkanı'ndan sonra kimlerin hangi sıra ile yerlerini alacakları, belli bir protokole göre saptanmıştır. Anayasa Mahkemesi başkanı, Meclis başkanının önüne geçemeyeceği gibi, bir üniversite rektörü de Anayasa Mahkemesi başkanının önüne geçemez. Demek oluyor ki, her bir göstergeye ait olan yerde veya konumda, çekimsel göstergeler birbirleri yerine geçebildikleri halde, dizimsel bağlantıda bazı kısıtlamalar ortaya çıkmaktadır. Her bir göstergenin ardından bütün başka göstergeler de aynı olasılıkla gelemiyorlarsa, bu demektir ki, böyle bir noktada, bazı göstergelerin kullanılma olasılıkları daha fazla olduğu halde, öbürlerinin daha azdır. Eğer bir göstergenin, bir başkası ardından hemen gelebileceği, talımin edilebiliyorsa, o zaman, bu yeni göstergenin taşıyacağı bilgi değeri fazla olmasa gerek. Sözgelimi, bir armağan kutusu içindeki birinci paketten bir radyo kulaklığı çıkarsa, ikinci paketteki *'gösterge'* büyük bir olasılıkla ufak bir radyo veya teyp olacağından, armağanı alan kişide doğacak olan sevinç dışındaki şaşkınlık ölçüsü pek büyük olmayabilecektir. Aktarılan bildiriler içerisinde saklı olan *'bilgi değeri'*, çeşitli durumlara göre değiştiğinden, bunu ölçmek üzere, orta-

daki olasılıkların hesaplanması gerekmektedir. O zaman, bildirim işlemi sırasında aktarılan bilgiler ölçülmüş olacak ve başka başka bildirimlerde aktarılanlar ile karşılaştırılabilecektir.

DÜZEN VARSA, KURAL DA VARDIR

Bir göstergeden sonra herhangi bir gösterge gelebilecek olsa, göstergelerin tümü arasında, bilgi taşıma değeri bakımından herhangi bir ayrılık olmazdı. Oysa bazı göstergelerden sonra ancak bazı başka göstergeler gelmek zorunda ise veya başkaları hiç gelemiyorsa, bu demektir ki, ortada bazı zorunluluklar ve bazı kısıtlamalar vardır. *'Trafik işaretleri'* buna bir örnek olarak verilebilir. Bu plakalardan mavi renkte olanlar *'zorunluluk'* belirten göstergeler oldukları halde, kırmızı renkte olanlar *'kısıtlılık'* belirten göstergelerdir. Buna-göre, bir yola giren bir sürücü, ortada *'mavi renk üzerine beyaz ok'* bulunan plakaları gördüğü sürece, okun gösterdiği *'zorunlu yön'* boyunca gitme durumundadır. Buna karşılık, kırmızı plaka gördüğü sürece de, *'girmeme, durmama, dönmeme, vb'* gibi ters eylemleri gerçekleştirme durumundadır. Bu tür *'zorunluluklar'* ve *'kısıtlılıklar'* belli kurallara bağlı olarak saptanmış bulunduklarından, gösterge-düzenini ilgilendiren bu iki tür kurallar topluluğu, hep birlikte *'düzenleme kuralları'* adı altında birleştirilebilir. Böylece, sözgelimi yukarıdaki örnekte sözü edilen *'trafik kuralları'* ortaya çıkmış olur. Bu kurallar topluluğu, sözgelimi hangi yiyecek maddelerini hangileri ile ve ne biçimde birleştirerek nasıl bir sonuç alınacağını gösteriyorsa, o zaman buna *'yemek kitabı'* denmektedir. Bir toplum içerisinde nasıl davranılacağını belirten kurallar söz konusu ise, buna da *'görgü kuralları'* adı verilmektedir. Yok eğer ortadaki göstergeler bir dildeki sözcükler ise, bunlara ilişkin düzenleme kuralları topluluğu da *'dilbilgisi'* ya da *'gramer'* adı altında anılmaktadır. O halde, en kısa tanımı ile, herhangi *'bir şeyin grameri'* demek, o şey ile ilgili düzenlemeye ilişkin *'kurallar topluluğu'* demektir. Böyle olunca, ortaya *'seçim grameri'*, *'sınav grameri'*, *'evlilik grameri'*, *'arkadaşlık grameri'*, vb gibi türler çıkmaktadır. Ortada belli bir düzen veya bir düzenleme varsa, bu düzene ilişkin belli kurallar da kendiliklerinden var demektir. Buna karşılık, hiç kural bulunmayan bir yerde de, *'düzen'* denilen bir şeyden söz edilemese gerek. Nitekim *'anarşi'*, yani *'baştanımazlık'* demek, tanımı bakımından, "hiç bir kurala uyulmaksızın sürdürülen yaşama biçimi" demektir. Lunaparklarda bulunan *'çarpışan arabalar'* böyle bir dü-

zensizlik örneğidir; çünkü hangi arabanın, hangi arabaya, hangi anda, hangi açıdan çarpacağı hiç bilinmemektedir.

YAPISAL BAŞKALIK

Buna karşılık, özellikle otoyollardaki her hareket, açık-seçik kuralların yansıtan levhalar ile, yani *'kural-göstergeler'* ile belirtilmiş olduklarından, bunlar dışına çıkılmadığı sürece arabaların ve şoförlerin aksamaları dışında, hiç bir kaza olasılığı bulunmamaktadır. Dünyada yaygın olarak uygulanan *'sağdan gidişli'* düzene karşılık, İngiltere'de *'soldan gidişli'* bir düzen uygulanmaktadır. Böylece, bütün kurallar aynı olduğu halde, yalnızca gidiş yönü bakımından bir ayrılık görülmektedir. İngiliz sürücüler Avrupa'da iken veya tersine Avrupalı sürücüler İngiltere'de iken araba kullanma bakımından zorluk çektiklerine göre, demek oluyor ki, her iki düzen de, tüm benzerliklerine karşılık, gene de bir ayrılık göstermektedirler. Bir başka deyişle, tüm taşıt araçları, yollar, levhalar, vb aynı olduğu halde, yalnızca kurallar değişik olduğu için, tek tek birimlerden oluşan iki ayrı düzen, iki ayrı *'yapı'* söz konusu olmaktadır. Bir bakıma, bu iki türlü trafik düzeni, *'yapısal'* bakımdan ayrılık göstermektedir. O halde, herhangi bir düzen içerisindeki *'yapı'*, o düzende kullanılan birimlere değil de, bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler örgüsüne bağlıdır. Başka alanlara da uygulanacak olursa denebilir ki, çeşitli uluslarda yaşayan kişiler, hep aynı *'insan'* türünden gelmiş oldukları halde, oluşturdukları toplumların gerek siyasal, gerekse ekonomik, gerek eğitimsel, gerekse göreneksel yapıları ayrı ayrıdır. İşte bu bakımdan olsa gerek, bir toplum yapısı göz önüne alınarak geliştirilmiş veya oluşturulmuş olan siyasal, ekonomik, ya da eğitimsel, vb bir model veya örnek, başka koşullar altında bulunan bir başka topluma aynen uygulandığı zaman, o toplumun yapısına uygun düşmeyebilmektedir. Çünkü aynı ayrı düzenlerdeki birimler birbirlerine benzer, hatta özdeş olmakla birlikte, oluşturmuş oldukları düzen içerisindeki karşılıklı bağlantılar, yani *'yapılar'* bambaşka olabilmektedir. Nitekim, Türkiye'nin de son birkaç yüzyıllık toplumsal sorunu, Batı modeli ile geleneksel model arasındaki kaçınılmaz *'yapı'* çatışmasıdır.

Söz konusu düzen, taşıt araçları trafiği değil de, bir edebiyat eseri ise, aynı biçimde, böyle bir göstergeler düzeni içerisindeki karşılıklı bağlantılar ortaya çıkartılarak, o esere ilişkin *'çatı'* veya *'yapı'* gözler önüne serilebilir. Böylece, o eseri yaratan kişinin kafasında, belki de bilinç-altı

bir biçimde kurulmuş olan yapı ortaya çıkarılabilir. Sözgelimi "Deli Dumrul" öyküsü için, ilkin şu dizimsel bağlantılardan oluşturulma bir *'alt-yapı'* ortaya sürülebilir:

Deli Dumrul köprüden geçenler Tanrı Azrail Kurban Tanrı

Ondan sonra, Deli Dumrul'un yerine kurban olacak kişiler, bu kere çekimsel bağlantı içerisinde, yani birbirlerinin yerine geçecek biçimde sıralanabilir.

Kahraman Deli Dumrul
» Anası
» Babası
» Karısı

Ortaya çıkan bu iki boyutlu düzen, bu kere *'Kurban'* öbeğindeki kişilerin Deli Dumrul tarafından yapılan 'özveri' çağrısına verdikleri cevaplara göre yeniden açılarak üç boyutlu hale getirilebilir.

Anası'ndan dilek reddetme ölüm kararı
Babası'ndan dilek reddetme ölüm kararı
Karısı'ndan dilek kabul etme bağışlanma

İstenirse, böyle bir ayrıştırma, daha soyut bir düzeye çıkartılarak şu biçimde sunulabilir:

Kahraman Yanlışlık Cezalandırılma Serüven Bağışlama

Dikkat edilirse görülecektir ki, böyle bir formül, hemen hemen bütün masallara uygulanabilir. Sözgelimi bir hükümdar, kahinler tarafından, kendisinin yerine geçeceği bildirilen küçük oğlunun ölmesini sağlamaya çalışır; sonra bu günahından dolayı, tanrılar tarafından cezalandırılır; suçunu affettirmek için yollara düşüp çeşitli ıstıraplara katlanır; en sonunda da bağışlanarak, ölmeyip de kurtulmuş olan oğluna kavuşur.

'MODEL OLUŞTURMA' VE 'YENİDEN KURMA'

Böyle bir *'yapısal'* inceleme yapmak demek, bir edebiyat eserinde açık-seçik biçimde belirtilmemiş olan gizli bir yapıyı ortaya çıkartıp sergilemek demektir. Bir başka deyişle, böyle bir eseri yaratan kişinin

kafasında daha önceden oluşmuş bulunup da, yeterince açık bir biçimde ortaya konmamış olan bir yapıyı, o yaratıcının kafası dışında yeni baştan kurmak demektir. Fakat herhangi bir düzenin yapısı açıkça belirtilmişse, böyle bir çabaya girişmenin anlamsız olacağı açıktır. Sözgelimi, eğer bir binanın planları elde bulunmaktaysa, yeni baştan bir plan çizmenin, yani yapıyı yeni baştan oluşturmanın da gereği yoktur. Fakat söz konusu binanın kendisi değil de, ancak arkeolojik kalıntısı ortada bulunuyorsa, o zaman böyle bir binanın planını ortaya çıkarmaya ve maketini yapmaya çalışılabilir. Bazı sütunlardan parçalar kalmışsa, bunların çeşitli kalınlıkları ölçülerek, kaç metre yüksekliğe nasıl bir biçimde inceleyerek erişmiş oldukları tahmin edilebilir. Ondan sonra, öteki parçalardan bazıları bir araya getirilip ortadaki boşluklar da tahmin edilerek, binanın kendisi *'yeniden kurma'* yolu ile ortaya çıkartılabilir. Buna benzer bir durum da, ilk insanlara ait bir diş, bir kemik parçası bulunarak, bundan tahminler yapıldığı zaman görülmektedir. Sözgelimi, belli bir diş bulununca, bundan 32 tanesinin sığacağı çene kemiğinin büyüklüğü kestirilebilir; böyle bir kemik ise, ancak belli büyüklükteki bir başa uyar; bu baş da, belli yükseklikteki bir vücuda oturmuş bulunabilir, vb. Hiç kuşkusuz, bu gibi bir *'yeniden kurma'* yönteminde, yalnızca bu kadarcık bilgi ile kalınmamakta ve daha önceki, ya da o sıradaki başka bilgilerden de yararlanılmaktadır. Dilbilimdeki tarihsel çalışmalarda da uygulanan bu yöntem, özellikle dedektif öykülerinde görülen *'cinayet'* aydınlatma olaylarında kullanılmaktadır. Kitap veya filim boyunca sürdürülen gerilim sonunda, söz konusu bir ünlü dedektif, o zamana kadar bölük pörçük bir biçimde, dağınık olarak serpiştirilmiş olayları toplayarak ve toparlayarak, cinayetin nasıl işlenmiş olabileceğini gözler önüne sermektedir. Filimlerde ise, bu *'yeniden kurma'* yöntemi, çoğu kere. *'geriye dönüş'* denilen görüntüler ile uygulamaya konulmaktadır.

Demek oluyor ki, eğer ortadaki bir düzende, bu arada herhangi bir göstergeler düzeninde, içteki yapı hakkında açık-seçik bilgi verilmemişse, bu yapıyı anlayıp da üzerinde daha rahat çalışabilmek için ve bu yapıyı başkalarına da tanıtabilmek için, bir *'örnek çıkarma'* veya bir *'model kurma'* yöntemi uygulanmaktadır. Özellikle insan beyni gibi bir *'kapalı kutu'* tarafından oluşturulmuş olan dil düzeninin iç-yapısını anlamak için yapılan bu tür çalışmalar sonunda ortaya konan esere *'dilbilgisi'* veya *'gramer'* adı verilmektedir. Başka bir deyişle, bir dilin grameri, o dilin yapısını yansıtan bir *'model'*, bir *'örnek'*tir. Benzer bi-

çimde. düşman kuvvetlerinin kullandığı bir şifrenin ne olduğunu çözmek de. o şifrenin yapısını yeni baştan kurmak. o düzenin bir modelini kendisi için oluşturmak anlamında yorumlanabilir. Bunun gibi, yabancı bir ülkeye gidip de orayı inceleyen bir insan, hiç farkına varmaksızın, o toplumda kullanılan ve uygulanan gelenek. görenek. vb göstergelerini inceleyip. kendi kafasında bir model oluşturmaktadır. Yeni bir insan ile arkadaş olmayı, evlenmeyi veya işbirliği yapmayı düşünen herkes de, çeşitli durumlarda kendi elde ettiği bilgilere veya başkalarınca verilen ipuçlarına göre, o insanın kişiliği hakkında, bilinçli olarak veya olmayarak, bir model oluşturmaktadır. Görüleceği gibi, ***'model kurma'*** çalışması da, birbirleri ile ilgisiz gibi görünen ayrı ayrı dallarda uygulanabilecek bir alanlar-üstü yöntemdir.

DÜZEN-İÇİ BULANIKLIK

Çalışma modeli bilinsin veya sonradan çıkarılsın. herhangi bir göstergeler düzeni şu üç nedenden dolayı aksayabilmektedir: Kendi iç düzenindeki bulanıklık: kendi dışındaki ***'bozuntu'*** etkenleri; ve kendisini bir bildirişim düzeneği olarak kullanan kişilerin tutumları.

Düzen-içi bulanıklık iki türlü olabilir. Birincisinde, göstergenin anlamı kesin olarak belirlenmediği için, kullanıcılar tarafından ayrı ayrı biçimlerde yorumlanabilir. Sözgelimi, genel tuvaletlerde ***'erkekler'*** kesimini belli etmek için eğer ***'silindir şapka'*** kullanılıyorsa, bunun anlamı kolaycacık anlaşılmayabilir. Fakat bunun yerine. ceketli-pantolonlu bir erkek resmi çizilirse. bunun anlamını çıkarmada pek bir yanlışlık olmaz. Bunun gibi. bir bayrak ancak dörtte üç oranında direğe çekilmişse. bu durumda acaba bir matem durumu mu vardır. yoksa tam yukarı çekilmekte kusur mu edilmiştir. bu nokta kesin olarak anlaşılmayabilir. Benzer biçimde. yüksek kuleler üzerinde yakılıp da. havanın nasıl olacağını bildiren ışıklı fenerlerin renkleri birbirlerinden iyice ayrılmamışlarsa. yorumlamada karışıklık çıkabilir. Yakılan lambanın rengi ***'turuncu'*** ise. uzaktan bakıldığında, bu ışık acaba ***'sis'*** belirten ***'sarı'*** renktemidir. yoksa ***'kar'*** belirten ***'kırmızı'*** renktemidir. kolaylıkla anlaşılmayabilir. İşte bu yüzden. göstergelerin çok açık-seçik bir biçimde belirtilmeleri zorunludur. Matematik dalında kullanılan ***'işaretler'*** çok kesin olarak tanımlanmış anlamlara sahip oldukları için. bir tek matematik işareti. ancak tek bir kavramı belirtmektedir. Oysa başka dallarda durum böyle değildir. Türkçe yazılımda kullanılan (^) işareti, yani ***'takke'*** veya ***'şapka'***

imi. bazı kere, üzerinde bulunduğu ünlünün uzun olduğunu göstermektedir; örnekse (mâna). Bazı kere de, kendisinden önce gelen bir ünsüzün ön-damaksıl olduğunu belirtmektedir; örnekse (kâr). Bunun tersine, bir tek gösterilge veya kavram iki türlü yazılabilmektedir; örnekse (gene, yine). Göstergeler yeterince açık-seçik olmayıp da, karşıdaki alıcının yorumuna bırakılıyorsa, bildirim de büyük bir olasılıkla aksamaktadır. Bunun belki de en belirgin örneği, ***'yemek tarifi'*** denilen anlatımlardaki, hiç bir kesinlik taşımayan sözlerdir. Örnekler:

'Aldığı kadar' un eklemek
'Pembeleşinceye kadar' soğanları kızartmak
'Kıvamını buluncaya kadar' karıştırmak
'Kuşbaşı biçiminde' et doğramak
'Göz kararı ile' şeker katmak
'Bir tutam' biber koymak
'Bir çimdik' tuz atmak

Bozbulanık yemek tarifleri veren kimseler, kendi yaptıkları yiyeceklerde başarılı oldukları için, başkalarının da bu kadarcıkla yetinebileceğine inanırlar. Oysa bir bildiriyi yollamak ile, onu alıp yorumlamak arasında her zaman tam bir çakışıklık olmamaktadır. Bunu belirten çok ilginç bir örnek, ev sahibi kendi evinden uzaklara bir geziye gittiği zaman, içeriye ***'hırsız girmesin'*** diye bir ampulü yanık bıraktığı zaman ortaya çıkmaktadır. Bazı kere sözüm ona ***'uzmanlar'*** tarafından bile ***'ciddi ciddi'*** salık verilen böyle bir uygulamada, hiç yanıp sönmeksizin günlerce yanık duran az mumlu bir koridor lambası, istenenin tam tersine, evde hiç kimsenin bulunmadığını belirten bir göstergedir. Bu kadar kolay bir çıkarsamayı bir hırsızın yapamayacağını düşünmek ise, insanların yanılgıya ne kadar eğilimli olduğu göstermek bakımından ilginç bir örnek sayılmalıdır. Eğer gerçekten bir ***'evde bulunuş'*** gösteregesi kullanılmak isteniyorsa, lambayı belli zamanlarda açıp kapayan özel bir saat kullanılması gerekmektedir.

Düzen içerisindeki göstergeler arasındaki ilişkilere gelince, bunlar da yeterince açık-seçik biçimde saptanıp açıklanmamışsa, gene bir karışıklık ortaya çıkabilecektir. Bir iş yerindeki ***'görev tanımı'*** iyice kesin olarak yapılmamışsa, bir kaza olduğunda, herkes birbirinin üzerine suçu atmakta ve o kazayı engelleme görevinin kendisinde değil de başkasında olduğunu söylemektedir. Daha da ötesi, kendisinden istenen bir şeyi, bir görevli, bu işin kendi yükümlülükleri arasında bulunmadığını söyle-

yerek yapmaktan çekinmektedir. Dile benzetilecek olursa, denebilir ki, böyle bir durumda, ortada bir *'bozuk tümce'* bulunmaktadır. Yani tümcedeki fiilin öznesi hangisidir, nesnesi hangisidir; hangi sıfat hangi ismi, hangi belirteç de hangi fiili nitelemektedir; işte bu ilişkiler belirgin bir biçimde anlaşılamıyor demektir.

DÜZEN-DIŞI BOZUCU ETKENLER

Düzen dışındaki bozucu etkenler ise, Doğa'da da her zaman görülmekte olan *'bozuntu'* durumu olup, çeşitli değişiklikler sonucu ortaya birdenbire ve habersiz çıkan kazalardır; veya insanlar tarafından bilinçli olarak yaratılan aksatmalardır. Sözgelimi, bir deniz fenerinin lambası, ömrü bittiği için. en olmadık bir zamanda sönebilir; veya bir TV antenine yayın sırasında yıldırım düşebilir. Buna karşılık, bir reklam panosuna kasten boya püskürtülebilir; bir siyasal konuşma sırasında, komşu hoparlörden bangırtılı müzik çalınabilir; ya da bir radyo yayını, karşı ideolojiden bir başka ülke radyosu tarafından parazit yapılarak dinlenmez hale getirilebilir. Bütün bu durumlarda, kullanılan bir gösterge veya yararlanılan göstergeler düzeni, belli bir çarpıtmaya uğratıldığı için, amaçlanan bildirim de, gerçeğince yerine getirilmeyebilir.

Fakat bütün bu durumlar dışında belki de en kaçınılmaz olanı, bildirim sırasında başvurulan *'kısıtlılık'* durumu olsa gerek. Bir bildirimde bulunurken pek çok sayıda gösterge kullanılırsa, amaçlanan anlam ya da bildiri yeterince doğru bir biçimde aktarılabilir. Ne var ki, böyle bir durumda, gösterge sayısı çok olacağından, bildirim işlemi de pek ekonomik sayılmayacaktır. Sözgelimi, bir otobüsün geçtiği yoldaki durakları bir levha üzerinde şu biçimde belirtmek yolcular acısından çok yararlı olabilir: "Kadıköy – Kızıltoprak - Göztepe – Erenköy - Suadiye - Bostancı." O zaman, böyle bir otobüse binecek olan yolcu, eğer Erenköy'e gitmek istiyorsa, bu otobüsün oradan geçeceğini öğrenmiş olur. Fakat bu biçimde 6 tane gösterge kullanılacak yerde yalnızca "Kadıköy – Bostancı" denirse, otobüsün aynı duraklarda duracağı gene anlaşılabilir. Böyle bir ekonomiye gidilerek yalnızca iki tane gösterge ile idare edilebilmesi için, otobüs yönetimi ile yolcular arasında karşılıklı olarak bir anlaşmanın, bir uzlaşmanın bulunması gerekir. Bu durumda büyük bir tasarruf sağlamış olur. Bununla birlikte, bir yandan böyle bir azaltma yararlı olurken, öte yandan da bildirinin anlaşılması belli bir ölçüde tehlikeye girmektedir. Çünkü söz konusu "Kadıköy – Bostancı" otobüsü,

arada hiç durmaksızın sefer yapan, hızlı ve direkt bir otobüs de olabileceğinden, buna binen bir yolcu, Erenköy'de inemeyebilir. İşte bu noktada *'bağlam'* denilen kavram gündeme gelmektedir.

BAĞLAM İÇİNDE KAZANILAN ANLAM

Nasıl bir çiçek bir saksıdan bir başkasına aktarılırken sapından kesilmeyip de tüm kökleri ile geçirilirse, bir gösterge de, çevresinde bulunan başka göstergelerin veya koşulların oluşturduğu bir çerçeve içerisinde ve başka birimler ile bağlantılı olarak anlam kazanır; yani böyle bir 'gergef' içerisinde gerçek değerini bulur. Sözgelimi, kırmızı renk tek başına hiçbir anlam taşımayabilir. Oysa bu kırmızı renk, eğer *'yeşil, sarı'* renklerden oluşan bir *'bağlam'* içerisinde kullanılıyorsa, trafik düzenindeki *'Dur!'* anlamına gelebilir. Buna karşılık, aynı kırmızı renk, bu sefer de *'mavi, yeşil, sarı'* renkler ile kullanılıyorsa, hava raporu düzenindeki *'kar yağma olasılığı'* anlamına gelebilir. Demek oluyor ki, önemli olan nokta yalnızca göstergenin kendisi değil, belki de bundan çok daha önemli olmak üzere, içerisinde yer aldığı çerçeve, gergef, *'bağlam'*dır.

Göstergeler düzeni içerisindeki bu *'dar bağlam'* dışında, bir de, bu düzeni kullanan kişilere göre oluşan bir *'dış bağlam'* bulunmaktadır. Bu ikinci tür bağlam ise, o göstergenin veya göstergelerin kullanıldığı *'tüm ortam'* olmaktadır; yani kullanıcılar arasında bulunan *'yaşam ortaklığı'* ya da *'ortak yaşantı'* durumu. Sözgelimi, bir hastane, bir okul yakınında bulunan bir levhada (Yavaş!) yazısı bulunuyorsa, bu sözcük artık tek başına sahip olduğu anlamı sürdürmez demektir. Başka sözcükler de bulunsaydı, o zaman bir *'iç-bağlam'* söz konusu olabilirdi; oysa ortada yalnızca, tek başına kullanılan bir sözcük vardır. Bu durumda, bu (yavaş) sözcüğü Türkçede tek başına şu iki temel anlama gelmektedir: (a) hızlı olmayan, (b) alçak, hafif olan. Bu durumda acaba, şu iki anlamından hangisinin kastedildiği nasıl anlaşılacaktır? Birincisi "ağır ağır, sürat yapmaksızın geç"; ikincisi ise, "hafif sesle, gürültü yapmaksızın geç". Oysa *'dış-bağlam'* yani *'tüm ortam'* içerisinde ele alınırsa anlaşılacaktır ki, aynı (Yavaş!) göstergesi, hastane yakınında veya içinde *'sessiz olunması'* dileğini, okul yakınında ise *'yavaşlayarak araba sürülmesi'* isteğini belirtmektedir.

Görüldüğü gibi, kullanıcılar arasındaki ortak yaşantı yardımı ile, bir kısıntıya, bir eksiltmeye gidilerek, tek bir gösterge ile oldukça fazla bir

anlam yükü aktarılabilmektedir. Böylece, bütün göstergelerin anlamları, son çözümde, ancak bir *'bağlam'* içerisinde kesinlik kazanmaktadır. Eğer *'bağlam'* denilen şey olmasaydı, ya bildirim işleminı gereksiz yere uzatma durumu olacaktı, ya da kısıntıya gidildiği zaman anlaşılmazlık tehlikesi belirecekti. Buna ilişkin çok ilginç bir örnek, Bağımsızlık Savaşı sonuna doğru başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiş olan son komuttur: "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" Şimdi, böyle bir göstergeler düzeni ile aktarılmak istenen bildiri, gerekli bağlamı içerisinde yorumlanmamış olsaydı, silahlı kuvvetler, Ege'de bulunan İzmir kentine değil de, Akdeniz sahillerinde bulunan Antalya veya Mersin kentlerine gidebilirlerdi.

Eksiltili olduğu halde, dış-bağlamı içerisinde anlamı belli olan çok tanınmış bir söz de şudur: "Kral öldü. Yaşasın kral." İlk bakışta anlamsız, çelişmeli ve mantıksız gibi gelen bu söz, kırpılmış sözcükler yerlerine konursa, tanı biçimi ile şöyle olmaktadır: "(Eski) Kral öldü. Yaşasın (yeni) kral!" Aynı şey, birisinin başarısını kutlamak için çekilebilecek olan (Tebrikler!) gibi bir telgrafta da görülebilir. Eğer tam yazılsaydı upuzun bir tümce oluşturacak olan sözcükler dizisi, yalnızca bir tek birim ile temsil edilebilmektedir.

BİLİMSEL VE SANATSAL BİLDİRİM FARKI

Gösterge sayısında bir kısıntıya, bir eksiltmeye giderek, az sayıda birim aracılığı ile çok miktarda anlam aktarma eylemini gerçekleştirmek, bir bakıma tehlikeli olmakla birlikte, bir başka bakımdan da yarar sağlamaktadır. Çünkü alıcı denilen taraf, her zaman için, bildirileri tam olarak ve açık-seçik biçimde algılamak istemeyebilir. Her şey kendisine hazır olarak sunulduğu zaman, artık onun yapacağı fazla bir şey kalmamaktadır. Oysa insanlardaki doğal duygulardan bir tanesi de, kendi kişiliğini belli etme, kendi payına eylemde bulunma biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, alıcı kişi, zaten bağlam yardımı ile, kısıntılı biçimde kendisine sunulan bir bildiriyi kendi zevkine göre bütünlemekte ve bu işten de, tıpkı bir bulmacayı çözercesine belli bir zevk duyabilmektedir. Böylece, bu tür bir *'eksiltililik'* durumu sonunda, hem alıcı kişi bildirişime doğrudan doğruya katılmış olma duygusuna kapılabilmekte, hem de *'bağlam'* yardımı ile, bu eksiltili durum bir sorun yaratmamaktadır. Bununla birlikte, aktarılan bildiri gereğinden fazla eksiltili olur da, gönderici/alıcı arasındaki yaşantı ortaklığı kullanılarak bu gedik

kapatılamazsa, aktarılan bilgi ya eksik, ya da güdük kalır. Bu bakımdan, özellikle sanatsal bildirim işleminde, *'eksiltililik/bağlam/yorumlama'* üçlüsü arasında sağlam ve verimli bir uyum bulunması gerekmektedir. Bilimsel bildirim işleminde, bilginin doğru aktarılması gerektiği için, bir yorumlama söz konusu olmamalıdır. Fakat sanat eseri ile yapılan bildirim işleminde, aktarılan anlam başka başka biçimlerde algılanıp da herkes bundan bir zevk duyuyorsa, bundan kimse zararlı çıkmayacaktır. Bu bakımdan, bilimsel bildirimde sanatsal anlatıma sapmak ne kadar tehlikeli ise, sanatsal bildirimde de, bilimsel anlatıma geçmek o kadar yavan ve tatsız olsa gerek.

Üçüncü Bölüm

İNSAN DİLİ

Alışkanlıklar Düzeni ve Duygular Örgüsü

İnsan-dili en uygun biçimde şöyle tanımlanabilir: "Bir toplulukta, insanların birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir bildirişim düzeneği olup, iki kesimden oluşmuştur. Birincisi, anlamları *'saymaca'* olarak saptanmış, temelde sözlü, fakat yazılı da olabilen sözcük göstergeleri; ikincisi ise, bu göstergelerin kullanımını düzenleyen, gene saymaca nitelikli bir kurallar topluluğu." Böyle bir tanımda, göstergelere genellikle *'sözcükler'* denmekte, kurallar topluluğuna da *'dilbilgisi'* ya da *'gramer'* adı verilmektedir. Şimdi bu tanım açımlanarak her bir nokta ayrı ayrı incelenebilir.

Dildeki birinci nokta, bu dili kullanmak üzere, en az iki kişiden oluşan bir *'topluluk'* bulunmasıdır. Bununla birlikte, bir insan tek başına iken yüksek sesle (Ha gayret!) dediği zaman, hem söyleyici hem de dinleyici olmaktadır. Aklından bazı kavramlar geçirdiğinde, yani *'düşünce'* eyleminde bulunduğunda da, bir bakıma kendisine karşı bir *'sessiz dil'* kullanmaktadır. Nitekim *'Davranışçılık'* görüşünü paylaşan ruhbilimcilerden bazılarına göre, *'düşünce'* denilen şey temelde, *'gırtlak-altı konuşma'* denebilecek sessiz bir dilden başka bir şey değildir.

Fakat uygulamada görüldüğü gibi, insan-dili yalnızca iki kişi tarafından değil, çok daha büyük sayıda insanlardan oluşan topluluklar, hatta uluslar tarafından kullanılır. Bugün dünyada konuşulan binlerce dilden ancak yarısı yazıya geçirilmiş olup, iki bin tanesi henüz yeterince incelenmemiştir bile. Gene de bilinmektedir ki, dünya üzerinde dili olmayan hiç bir topluluk yoktur. Fakat kural-dışı olarak şöyle bir örnekten söz edilebilir. Bolivya'nın doğusundaki ormanlarda yaşayan Kurungua Kızılderili kabilesindeki insanlar, gırtlaklarında doğuştan gelen bir bozukluk olduğu için, tek bir sözcük bile söyleyememektedirler. Buna kar-

şılık, insan türüne özgü olan *'dil yetkinliği'* onların da beyinlerinde bulunduğundan, çeşitli işaretler kullanarak anlaşmalarını sürdürebiliyorlar. Öte yandan, konuşmamayı kendi özgür oyu ile seçen bazı topluluklar da vardır. Bunlardan, Katolik mezhebine bağlı olarak XI. yüzyılda kurulmuş olan *'Trapist'* tarikatındakiler, ancak ilahi söylerken ve de büyükleri ile konuşurken sözcük kullanır, başka zaman ağızlarını açmazlar. Fakat gerektiği zaman, bu keşişler de, geliştirmiş oldukları bir işaret dili ile, parmaklarını ve ellerini kullanarak anlaşmaktadırlar. İran'da da eskiden bir *'Cemiyet-i Hâmuşan'*, yani *'Suskunlar Derneği'* diye bir topluluk olduğu söylenmektedir. Sayılarını hep 99 olarak tutan bu kişiler de, *'sessiz konuşma'* türü olan düşünmenin, yani *'tefekkür'* eyleminin, yüksek sesle konuşma sırasında aksayacağını düşünmüş olsalar gerek.

Kendilerine bu gibi *'dilsel kısıtlama'* getirenler arasında, dindar olmayan kişiler de vardır. Bir Fransız öğretim üyesi olan Brequigny, *'adıl'* türü sözcükleri hiç kullanmayıp, bunların yerine ya sözcüklerin kendilerini veya kişilerin adını yinelemeyi sürdürebilmiştir. Böyle bir *'dilsel perhiz'*. İspanyol yazarı Lope De Vega tarafından da bilinçli olarak uygulanmıştır. De Vega, yazmış olduğu 5 romanın her birisinde, (a e i o u) harflerini hiç kullanmamayı becerebilmiştir. Fakat insan-oğlu doğuştan gelen bir *'dil yetkinliği'*ne sahip olduğundan, bu gibi özel örnekler dışında, insanın konuşması değil de, konuşmaması kuraldışıdır.

Öte yandan, hayvanların da belli bir dil kullandıkları ileri sürülerek, insan-dili ile olan benzerlikleri incelenmiştir. Eski masallardan da bileneceği gibi, hayvanlar birbirleri ile konuşarak, *'insanlık durumu'* konusunda, dolaylı bir biçimde, insanlara dersler verirler. Uzak Doğu'dan *'Kelile ve Dimne'* masalları, Eski Yunanistan'dan Ezop masalları, Avrupa' dan da La Fontaine öyküleri bu tür olguya birer örnektir. Ne var ki, hayvanların bildirişmesi, hiç bir zaman insan-dili ile karşılaştırılamaz. Çünkü arada yalnızca bir derece ayrılığı değil, temelden bir nitelik başkalığı vardır. Bir papağan, sözgelimi (um, sen, ben, iyor, i, sev) gibi parçacıkları veya sözcükleri bilse bile, bunları birleştirerek (Seni seviyorum) diyemez; böyle bir sözü kalıp halinde bellemiş bile olsa, bu sefer de (Seni sevmiyorum) biçimine geçemez. Bu bakımdan, hayvanların kullandıkları bildirişim aracı, ancak kendi içgüdülerinden doğan bir *'türev'* sayılmalıdır. Buna karşılık, insan-dili aracılığı ile, dolaylı da olsa, anlatılamayacak hiç bir kavram yok gibidir. Çünkü *'insan'* denilen

tür, son çözümde bir tek olduğu için, bu türe özgü düşünce ve duygu kalıpları da benzerdir, hatta özdeştir.

'KARŞILIKLI' VE 'AMAÇLI' OLMA ÖZELLİĞİ

Dildeki ikinci nokta, insanlar arasındaki bildirişimin ***'karşılıklı'*** olmasıdır. Buna göre, her insanda, söylenenleri anlayacak, ayrıca da cevap verecek bir ***'dil düzeneği'*** vardır. Bir kimsenin ***'sağır'*** veya ***'dilsiz'*** olması gibi özel durumlarda bile, sözlü dilin yerine geçen bir ***'görsel dil'***, gereken işlevi biraz güdük de olsa yerine getirmektedir. Ancak böyle bir ***'karşılıklılık'*** olduğu zaman bir ***'bildirişim'*** işleminden söz edilebilir.

Bunun sonucu olarak, ***'bildirişim'*** işleminde ilk koşul, karşıdaki kişiye anlam aktarımı ile ilgili biçimde ***'amaçlılık'*** olmaktadır. Yani ***'söyleyecek bir şeyi'*** olup da, bu şeyi, karşıdaki kimsede belli bir etki yaratma veya belli bir davranışa neden olma amacı ile söylemek veya bildirmek. Bu biçimde yapılan bir ***'bildirim'*** eylemi, eğer öbür taraftan da bir ***'bildirim'*** ile karşılanırsa, ***'karşılıklı bildirim'*** ya da ***'bildirişim'*** eylemi ortaya çıkmış olur. Bazı durumlarda, bir tek yönlü bildirim daha ağır basabilir. Özellikle radyo konuşmalarında veya meydan söylevlerinde görülen bu çeşit bildirim, eğer bir takım insanlar karşı karşıya bulunduğu zaman sürdürülürse, bunun adına bazı kere ***'monolog yapma'*** denmektedir. Bu durumda yapılacak şey, karşıdaki kimsenin ***'ağzından laf kapma'*** yolu ile, bir ***'saplama'*** yaparak, ***'karşı-bildirim'*** eylemini gerçekleştirmektir. Tartışma heyecanı içinde iki taraf da birbirini dinlemeksizin bildirimlerini sürdürürlerse, o zaman da ortaya ***'Çingene kavgası'*** denilen şey çıkar. Bunu belirtmek üzere, ***'Banliyö trenleri'*** örneği de verilebilir. Çift hat üzerinden işleyen bu trenlerden ikisi de aynı demiryolu üzerinde ilerledikleri halde, çarpışmaksızın birbirlerinin yanından geçip giderler. İşte bunun gibi, birçok tartışmada da, iki taraf birbirini dinlemeksizin, karşısındakinin söylediğine cevap olmayan şeyler söyleyebilmektedir. Buna karşılık, saz ozanları arasındaki ***'atışma'*** yarışmasında, karşılıklı bildirimler birbirlerine cevap olurlar; yani banliyö trenleri gibi ayrı hatlardan geçip gitmezler. Böyle bir atışma, kitle yayın araçlarında halka açık olarak sürdürülürse, bu tür bildirişim ***'polemik'*** adını almaktadır.

Bildirişim işleminin temeli yalnızca ***'bilgi akışı'*** olarak alınırsa, ***'bildirim'*** gibi amaçlı bir eylem yanında, amaçsız bir eylem olan ***'bilinim'*** durumundan da söz etmek gerekir. Sözgelimi, bir insan aksı-

nrsa, öksürürse veya kızarıp bozarırsa, ya da gözleri kayıp konuşması peltekleşirse, bütün bunların her birisi, belli bir sağlık, hatta ruh durumuna işaret sayılabilir. Oysa bu gibi davranışlar belli bir ***'bildirim amacı'*** güdülerek dışarı vurulmamıştır. Nitekim, bırakılan bir parmak izi, bir kan lekesi, bir çürük, vb de, ancak karşıdaki birisi tarafından belli bir ***'ipucu'*** olarak yorumlanabilir. O halde, böyle bir durumda herhangi bir ***'bildirim'*** değil, ***'yorumlama'*** yolu ile elde edilmiş olan bir ***'bilinim'*** vardır. Fakat insan-dili söz konusu olunca, böyle dolaylı bir yol değil de, doğrudan doğruya ***'bildirim'*** türü ağırlık kazanmaktadır. Bununla birlikte, insan-dili, gerçekleri bildirmek kadar, bunları saklamak için de kullanıldığından, karşıdaki insanın söyleyiş biçimi, ses tonu gibi noktalara bakılarak, bildirilen şeylerin ardında anlam arama ve karşıdakinin bilinç-altı dünyasını okuma gibi yollara da sapılmaktadır. Sözgelimi (Her şey iyi gitti mi?) sorusu karşısında, önce bir nefes alınıp da, bol bir nefes sesi çıkararak (Evet, öyle) denirse, bu nefes sesi de ayrı bir anlam taşımış olur. Yazı diline geçirilmediği için kaybolan bu gibi ***'söylem özellikleri'***, Türkçede "yarım ağızla söyledi" deyişi ile dile getirilmektedir.

'SOMUT' SÖZCÜKLERİ DÜZENLEYEN 'SOYUT' KURALLAR

Üçüncü nokta ***'bildirişim düzeneği'*** olarak belirtilmiştir. Buna göre, insan-dili, adına ***'gösterge'*** denilen ve hemen hemen tümü ile, ***'sözcük'*** denilen birimlerden oluşan düzenli bir topluluktur. Belli bir düzen olmazsa, o zaman her sözcük her şeyi belirteceğinden, ortaya yalnızca bir kargaşa çıkacaktır. Oysa ***'düzen'*** demek, ***'birbirleri ile karşılıklı bağlantılar örgüsü içinde bulunan birimler topluluğu'*** demektir. Bir birim ***'başına buyruk'*** olmadığı sürece, başkalarına bağımlıdır. İşte bu bağlantının niteliğini belirten kurallar ortada olunca, söz konusu topluluk da bir ***'yığın'*** olmaktan çıkıp, bir ***'düzen'*** biçimini alır. Böylece, bir dildeki sözcükler, doğal gelişme içinde ***'ad, sıfat, fiil, ilgeç, bağlaç'*** gibi kümelere ayrılmış, sonra da bunların birbirleri ile kullanılış kuralları oluşmuştur. ***'Dilbilgisi'*** işte bu kuralların saptanıp da bir kitaba dönüştürülmüş biçimidir. Sözcüklerden oluşmuş olan böyle bir ***'düzen'*** belli bildirimlerin gerçekleştirilmesinde kullanıldığı zaman, adına ***'düzenek'*** ya da ***'mekanizma'*** denebilir. Görüleceği gibi, böyle bir düzenekte iki ayrı kesim vardır: bir yanda ***'somut'*** sözcükler, öte yanda ise, bu birimleri düzenleyen ***'soyut'*** kurallar.

'SAYMACALIK' NEDİR?

Dördüncü nokta, hem sözcüklerde, hem de kurallarda ortak olarak bulunan *'saymacalık'* niteliğidir. Daha önce de görüldüğü gibi, sözcüklerin biçimleri ile anlamları arasındaki bağlantı, toplumdaki insanların bu bağlantı konusunda anlaşmaları sonunda oluşmuştur. Bir başka deyişle, bir kavramı yansıtmak için ortada bulunan çeşitli *'biçimler'* arasında yalnızca bir tanesi üzerinde *'uzlaşma'* olmuş ve bu biçim, söz konusu kavram için *'geçerli'* sayılmıştır. Böylece de, sözcüklerdeki *'saymaca'* nitelik kendiliğinden belirmiştir. Sözgelimi, bir insanın doğumu ile ölümü arasındaki zaman süresi bir *'kavram'* olarak alınırsa, buna (ömür) denmiş olduğu gibi, son zamanlardaki yeni bir *'uzlaşma'* sonunda ve gene *'saymaca'* bir biçimde (yaşam) da denmektedir. Benzer biçimde, Türk büyüklerinden birisi doğduğu zaman onu ailesi (Mustafa) diye çağırdığı halde, başka birisi ile karıştırılmaması için öğretmeninin eklediği (Kemal) adı ile birlikte, aynı insanı herkes bu sefer (Mustafa Kemal) adı ile çağırmaya başlamıştır. Daha sonra kendisine (Gazi) unvanı verildikten sonra, bu sözcük de aynı kişiyi, gene *'saymaca'* bir biçimde göstermeye devam etmiştir. En sonunda, aynı kimseye (Atatürk) sanı uygun görülünce, artık herkesin dilinde bu son ad yer etmiştir. Sözü edilen bu sözcük göstergelerinin *'saymaca'* oldukları, bazı kimselerin *'Devrimler öncesi/ sonrası'* ayrımında bulunarak, (Atatürk) adını *'saymayıp'* da, uzlaşma dışında kalma yoluyla, (Mustafa Kemal) adını kullanmakta diretişlerinde görülebilir.

Sözcüklerin kullanımını düzenleyen kurallar da *'saymaca'* bir nitelik gösterir. Nitekim, Türkçede (Öğrenci bilgi alıyor) gibi bir saymaca sözcük sıralaması vardır; İngilizcede (Öğrenci alıyor bilgi) gibi, bir başka saymaca sözcük dizilişi görülmektedir. Fransızcada ise, sıfatlar, Türkçedekilerin tersine, tanımladıkları adlardan sonra geldikleri için, tümce yapısı *'saymaca'* bir biçimde şöyle olmaktadır: (Öğrenci çalışkan, alıyor, bilgi gerekli.)

SÖZLÜ VE YAZILI DİL

Beşinci nokta, göstergelerin, temelde *'sözlü'* veya *'sesli'* birimler oldukları dır. Gerçekten de, bugün dünyada sözlü dili olmayan hemen hemen hiç bir toplulık bulunmadığı halde, yazıları olmayan iki bine yakın

topluluk vardır. Ne var ki, alfabenin oluşturulması ile başlayan yazı dili, XV. yüzyılda değişken veya oynak harfli matbaa yönteminin bulunmasından sonra daha da öne geçmiş ve son yıllardaki fotokopi yöntemi ile, bilgi yayılımı açısından mütliş bir atılım yapmıştır. Bunun da iki nedeni olsa gerek. Birincisi, ses dalgaları kaybolup gittikleri halde, yazılı belgeler kalıcı olduklarından, yeniden okunmaları, denetlenmeleri, kanıt olarak kullanılmaları mümkündür. İkincisi ise, bir insan, karşılıklı konuşma için başkasının da zamanını almak zorunda kaldığı halde, okumak ve yazmak için yalnızca kendi zamanından sorumludur. Bu da, yazılı dili kullanma süresini bağımsız kılarak, konuşma süresinin çok daha üstüne çıkarmaktadır. Bununla birlikte, ses ve görüntü kaydı yapan araçlar yardımıyla, sözlü dil de bir ölçüde saklanabilmekte ve zaman aşımından korunabilmektedir. Öte yandan, yazılı bir metni hızla *'gözden geçirme'* mümkün olduğu halde, sözlü dil kayıtları için böyle bir hızlandırma şimdilik mümkün olamadığından, yazılı dil birçok alanlarda gene de öne geçmiştir.

SÖZCÜKLER BİRER 'GÖSTERGE'DİR

Altıncı nokta, dildeki yapıtaşları olan sözcüklerin, temelde birer *'gösterge'* niteliğine sahip bulunmalarıdır. Tanımına göre, *'gösterge'*, kendisinden başka bir şeyin yerine geçerek onu belirten veya gösteren bir birimdir. Kavramlar insan beyninde oluştuklarından, bunların şu veya bu biçimde dışarı vurulmaları ve aktarılmaları gerekir. Bunun için, insan türünün gelişmesi sürecinde en uygun yol, sözlü göstergeler olan sözcükler olmuştur. Böylece, avlanma, iş görme gibi eylemler sırasında kullanılmayan kulaklar ve ağız yoluyla gerekli anlaşma sağlanabildiği için, hem eller hem de gözler boş kalabilmiştir. Bütün sorun, zihinde oluşan kavramların, hangi ses karışımları ile yansıtılacaklarıdır. Sözgelimi, bir insan "bahar aylarındaki hafif bir yağmurdan sonra, papatya dolu bir kırda duyulan nemli koku" gibi bir kavramı anlatmak istesin. Her seferinde böyle uzun bir tanımlamada bulunacağı yerde, dildeki bazı seslerin sıralanması ile oluşan bir tek sözcük kullanabilir; sözgelimi (jülin) diye bir sözcük yaratıp bunu öncrebilir. Eğer karşısındaki kimse bu sözcüğü beğenip benimserse, aynı kavramı anlatmak için, kendisi de (jülin) sözcüğünü kullanacaktır. İşte bu noktadan başlayarak, "papatyalı, nemli kır kokusu" kavramı ile (jülin) sözcüğü birbirlerine artık kenetlenmiş olurlar. Bir başka deyişle, *'kavram'* yani *'gösterilge'* ile

'gösterge' arasında *'çakışık'* bir bağlantı oluşur. Bunun tersine. (jülin) sözcüğü karşı tarafça benimsenmezse. bunu öneren kişi. bir kaç denemeden sonra bu sözcüğü kullanmaktan vazgeçmek zorunda kalır.

Bu durumu açıklamak üzere. insanlara takılan *'adlar'* veya *'lakaplar'* gösterilebilir. Eğer bir insana, sözgelimi (Cicoz) diye bir ad takılır da o kişi böyle çağrılırsa. iki olasılık ortaya çıkar. Birincisi. o kimse bu sözcükten hoşlanmayıp. kendisine bu biçimde seslenildiği zaman hiç cevap vermez: bir başka deyişle. arada bir *'uzlaşım'* sağlanmamış olur. Bu durumda. takılan ad ya bir süre sonra kendiliğinden kullanılmaz olup kaybolur; ya da bu adın çok uygun düştüğünü kabul edenler arasında başka bir uzlaşım yolu ile sürdürülüp gider. İkincisi ise, söz konusu kişi (Cicoz) adını uygun bulup, hoşgörülü davranır; yani ona böyle seslenildiğinde cevap verdiği gibi, kendisini tanıtırken de bu sözcüğü kullanır. Bu durumda arada bir *'uzlaşım'* sağlanmış olduğundan. (Cicoz) sözcüğü de bir *'gösterge'* olarak. söz konusu kişiyi belirten bir *'takma ad'* biçiminde kalır gider.

YENİ SÖZCÜK YARATMAK ZOR DEĞİLDİR

İşte insan-dilinde *'sözcük'* yaratmak bu kadar kolay olduğu içindir ki. aynı dili konuşan bir topluluktan ayrılanlar. aradaki bağların kopma oranına göre. gittikleri bölgelerde yeni yeni sözcükler yaratıp dillerine katabilmişlerdir. Böylece, Afrika'nın doğusundan bütün dünyaya yayılan insan türü ve toplulukları da. ya ilk başlardaki ilkel bir dili azar azar değiştirerek yeni dilleri oluşturmuşlar. ya da eski topluluklarından iyice koptukları zaman yeni baştan diller yaratmışlardır. Bununla birlikte. birdenbire yepyeni bir dil yaratmak gerçekten zor olabilir. Çünkü önerilen her sözcüğü ve kuralı. o topluluktaki herkesin benimsemesi gerekmektedir. Fakat insan dilleri böyle birdenbire değil de. sözcüklerin yaratılıp çoğalması ile, sonra da kuralların karmaşıklaşması ile yavaş yavaş oluştuklarından. dünyada çok çeşitli dillerin bulunuşunu pek yadırgamamak gerekir. Bu bakımdan. bütün dünya dillerini tek bir kaynağa bağlama çabaları gereksizdir. *'İnsan'* denilen yaratık ayrı bir tür olarak. yaklaşık bir milyon yıl öncesinde ortaya çıktığına göre. ilk kayıtların görüldüğü altı bin yıl öncesine kadar dünyanın çeşitli bölgelerine yayılıp, çeşitli dilleri oluşturacak kadar uzun bir süreye sahip olmuş demektir. Şu var ki. bu gibi yayılmalar ve göçler. bundan beş on bin yıl kadar önce olmuşsa. o zaman elbette. büyücek bir bölgeye yayılmış olup da

benzerlikler gösteren dillerin tek bir kaynaktan çıktıkları söylenebilir. Gene de, tüm bir dil yaratmak değilse bile, karşılıklı *'uzlaşma'* yolu açık olduğu sürece, yepyeni sözcükler yaratmak pek zor bir iş olmasa gerek.

NASIL YENİ SÖZCÜK ÜRETİLİR?

Bir dile yeni sözcükler katmanın amacı, o dilde yeni yeni kavramları somut bir biçimde gösterme yolu ile, düşünce zenginliğini sağlamak olmalıdır. Üretilen bir sözcük çok uzun olursa, kullanım zorluğu yüzünden pek yaygınlaşmamaktadır. Buna karşılık, tek heceli sözcükler *'kök'* olarak alınıp, önüne ardına çeşitli ekler getirilirse, daha bir kök salmakta gibidir. Nitekim, Belçikalı kimyacı Helmont bundan bir kaç yüzyıl önce, Grekçedeki *'karmaşa'* kavramını yansıtan (kaos) sözcüğünü daha da yalınlaştırıp, üç sesli (gaz) sözcüğünü *'hiç yoktan'* var etmiştir. Böylece, bir taraftan (havagazı) gibi karma sözcükler, öte yandan da (gaz.la.mak) gibi eklentili sözcükler yapılabilmiştir. Türkçede de böyle bir sözcük uydurulup, *'ad'* veya *'fiil'* kökü olarak kullanılırsa, böyle bir tek sözcükten çok çeşitli başka birimler üretilerek, ince anlam ayrılıklarını belirtmekte kullanılabilir.

Bunun için yapılacak olan şey, uydurulacak bir kök sözcüğün, Türkçedeki başka tek heceli kökler ile karışmamasını sağlamaktır. Türkçede (gaz) sözcüğündeki *'ünsüz + ünlü + ünsüz'* kalıbına uydurularak yapılacak sözcüklerin sayısı, eğer /a/ sesi kullanılırsa 134, fakat /ö/ sesi kullanılırsa yalnızca 34'tür. Örnekler (baş, cam, çay, dar, fal, gar, hak, kar, laf, mal, nar, pas, raf, saç, şal, tak, var, yaz, zar); yani alfabedeki her bir harf kullanılarak yapılan çok sayıda sözcükler; buna karşılık (bön, çöp, dök, göl, köy) gibi sayıca çok kısıtlı olanlar. O halde, yaratılacak bir kök sözcüğün ortasında /a/ bulunursa, başkaları ile karışması olasılığı o kadar artacak, /ö/ olunca da o kadar azalacaktır. Türkçede (yaf, yıf, yof, yuf, yef, yif, yüf) sözcükleri bulunmadığı için, uydurulacak olan /y.ö.f/ sesleri dizisi, başkaları ile karıştırılması pek olası bulunmayan bir karışım olacaktır.

İşte bu noktadan sonra, bu *'uyduruk'* (yöf) sözcüğü kendi *'başına buyruk'* bir biçimde harekete geçerek, kendisine bağlı olacak daha bir sürü sözcüğün de ortaya çıkmasını sağlayabilecektir. Örnekler:

Ekler ile türetmeler	Bileşik sözcükler
yöfdeş	yüfkolor
yöferge	yöfokrasi
yöfüntü	yöfodrom
yöflence	yöfofobi
yöftürge	yöfoseptik
yöfüştay	yöfosantrik
yöfsever	psikoyöf
yöfyöfçü	mikroyöf

Eğer denetim altına alınmazsa, böyle bir *'yeni yetme'* sözcük, bu sefer deyimlerin de alanına girerek, *'ne idiğü belirsiz'* karışımlar oluşturma tehlikesini yaratacaktır. Örnekler:

Yöf partisi	Yöfler savaşı	Yöf gibi adam
Eski yöflerden	Hayatımın yöfü	Yöfün türküsü
Yöflerin tarihi	Yöfün teki	Yöflüğün gereği yok
Herif amma da yöf ha	Yöfe yöf; varmısın?	Yöflerden kimler var?
Yöf olsan ne yaparsın?	Altı üstü yöf	Sen de amma yöfsün ha!

ESPERANTO: 'ÖLÜ DOĞMUŞ BEBEK'

Bu biçimde sözcük uydurma yolu ile tam bir dil yaratma çabaları görülmemiş değildir. Özellikle geçen yüzyılda, çeşitli toplumlar arasında bildirişimi sağlamak üzere bazı *'kurmaca'* diller önerilmiştir. Bunlardan en çok tanınanı, *'Esperanto'* adı ile bilinmektedir. Musevi kökenli bir göz doktoru olan Zamenhof tarafından 1887 yılında ortaya atılan bu kurmaca dil, *'umut eden'* anlamına kullanılan (Esperanto) sözcüğünün de anlattığı gibi, insancıl bir amaçla, uluslar-arası bildirişmeyi, yakınlaşmayı umut edercesine, özel olarak yaratılmıştır. Elden geldiğince çok dili kapsayabilmesi için de, kullanılan birimler daha çok Latinceden ve Germenceden türeme sözcüklerden seçilmiştir. Uluslar-arası düzeyde benimsenmiş olan (tiyatro, karakter, telefon) vb gibi sözcükler olduğu gibi alınmıştır. Yazılım ve okunuş arasında bir aykırılık olmaması için, *'bir harf = bir ses'* kuralı uygulanmış, böylece Esperanto dili *'sesçil'* bir yazıma sahip kılınmıştır. Sözcük bölüklerini birbirlerinden ayırt etmek için, ayrı ayrı harfler kullanılmıştır. Sözgelimi, adlar (o) ile, sıfatlar ise (a) ile bitecek biçimde kararlaştırılmıştır. Fiiller için de bir tek çekim biçimi benimsenmiş ve bir tek yardımcı fiil öngörülmüştür. Örnekler:

Türkçe	İtalyanca	Esperanto	İngilizce
baba	padre	patro	father
gök	cielo	ciela	sky
kutsal	santo	sankta	sacred
ad	nome	nomo	name
dünya	terra	tero	earth
ekmek	pane	pano	bread

Görüleceği gibi, İtalyanca ile olan benzerlikler, İngilizce ile olanlardan çok daha fazladır. Çünkü Esperanto, İngilizcenin bağlı olduğu Germenceden çok, İtalyancanın kökü olan Latinceye yaslanır. Ne de olsa, Avrupa'da kullanılan en az beş dil Latinceden çıkmıştır. Yeni-Latince denebilecek olan bu diller şunlardır: İtalyanca. Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Romence. Bunun yanında, öbür dillerde de, bu arada Türkçede de Latince kökenli birçok sözcük bulunduğu için, böyle bir yaklaşım doğal sayılmalıdır.

Bu noktada akla şöyle bir soru geliyor. Madem ki Esperanto bu kadar düzenli ve mantıklı bir dildir, o halde niçin uluslar-arası bir anlatım aracı olarak yeterince benimsenmemiştir? Gerçekten, bu dilde binlerce kitap basılmış, birçok uluslar-arası kongre bu dilde yürütülmüş, hatta bazı piyesler bu dilde sahneye konmuştur. Hatta ve hatta. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de bile Esperantoya merak salıp da bunu öğretmek için kurs açanlar olmuştur. Fakat bütün bunlara rağmen, Esperanto *'ölü doğmuş'* bir bebek olmaktan öteye gidememiştir. Çünkü *'dil'* yalnızca mantık kurallarına göre çalışan kuru bir düzenek değildir; belli bir alışkanlıklar düzeni, belli bir duygular örgüsüdür. Ayrıca Esperanto yalnızca Avrupa dillerini bilenlere seslendiği için, daha fazla yayılması beklenemezdi. Böyle bir *'kurmaca'* dilin, çeşitli topluluklar tarafından benimsenip de ortak bir dil olarak kullanılması, dünya tarihinde pek görülmemiştir.

'KOLAY' VEYA 'ZOR' DİLLER YOKTUR

Buna karşılık, doğal olarak gelişmesi koşulu ile, bir arada kullanılan dillerden bir harman yapılıp da, bunun bir *'ortak dil'* olarak kullanıldığına tanık olunmuştur. Adına *'Koine'* denilen bir tür Grekçe, eski Romalıların egemenliğinden önceki evrede, Akdeniz bölgesinde ortak dil olarak kullanılmaktaydı. Sonraları Latince de böyle bir ortak dil olarak Orta Çağ boyunca kullanılmış, daha sonra bunun yerini, özellikle dip-

lonası ve kültür alanında Fransızca almıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerika'nın ekonomik üstünlüğü, İngilizcenin ortak dil olarak gittikçe artan bir oranda yayılmasını sağlamıştır. Görüleceği gibi, tüm zorluklarına ve kural-dışılıklarına rağmen, doğal diller, belli koşullar altında, kendiliklerinden, uluslar-arası ortak diller konumuna geçebiliyorlar. Oysa Esperanto ile karşılaştırılırsa, İngilizce, özellikle yazını bakımından, inanılmaz ölçüde karışık ve kuralsız bir dil görünümü vermektedir.

Bununla birlikte, diller arasında tam bir genelleme yaparak, *'kolay'* veya *'zor'* etiketlerini yapıştırmak doğru değildir. Çünkü hangi toplulukta olursa olsun, bir bebek 2-4 yaşları arasında anadilini öğrenebiliyorsa, o zaman bütün diller, bunları anadil olarak öğrenen kişiler açısından aynı ölçüde zordur veya kolaydır. Öyle olmasaydı, sözgelimi Çinli çocukların 8 yaşında dil öğrenmeleri gerekirdi. Öte yandan, *'dil bilme'* tanımı da çok kaypak bir kavram olarak sürüp gitmektedir. Acaba bir insan, bir dili ne ölçüde bilirse, o dili biliyor sayılacaktır? Birçok yetenekli insan, ancak gerektiği kadar sözcük ve kural belleyerek, birçok dilleri birden öğrenmektedirler. Bunlardan en tanınmışı olan Romalı Kardinal Mezzofanti, Roma'dan hiç çıkmamış olduğu halde, kendi kendine öğrenmiş olduğu 53 dili ve lehçeyi konuşarak, karşısına gelenler ile söyleşide bulunabiliyordu. Fakat dil bilmek, acaba yalnızca kısıtlı bir durumda derdini anlatabilmekmidir? Bu açıdan bakılırsa, eski destanlarda bir dil sorunu söz konusu edilmemiştir. Ayrı ayrı toplumlardan insanlar birbirleri ile savaşır, anlaşır, sevişir ve bozuşurlar. Aynı şey, eski masallar için de geçerlidir. Bütün bu işlerde çevirmenlerin kullanıldığından da pek söz edilmemektedir. Demek ki, önemli olan şey, yalnızca kısıtlı bir bildirişimi sürdürmek değil, tüm bir yaşantıyı dil aracılığı ile algılamak ve bunu dile getirmektir.

'İLKEL' VEYA 'GELİŞMİŞ' DİLLER YOKTUR

'Kolay veya zor diller' diye bir şey olmadığı gibi, *'ilkel'* veya *'gelişmiş'* diller diye de bir ayrım yapılmamalıdır. Çünkü her dil, kullanıldığı toplumun koşullarına ve ihtiyaçlarına göre yeterince geliştirilmiştir. Fakat dillerin yeterliliği açısından değil de, bu dilleri kullanan toplumların ekonomik gelişmeleri açısından bir karar verilip, bir değerlendirilme yapılacak olursa, ortaya bir haksızlık çıkmaktadır. Evet, bazı felsefe terimleri Türkçede bulunmayabilir; buna karşılık (dönür, elti, ba-

canak) vb gibi akrabalık terimleri de Batı dillerinde yoktur. İnsancıllık açısından alınacak olursa, akrabalık terimleri niçin felsefe terimlerinden daha önemli olmasın? Eskimolar için *'kar'* çok önemli olduğundan, karın yağış biçimi, katılık derecesi, erimişlik ölçüsü, vb bakımlarından ayrı ayrı sözcükler kullanılır. Bazı Afrika dillerinde de *'duymak'* kavramını anlatmak için ayrı ayrı sözcükler vardır: karşısındakini görerek duymak, ağacın tepesinde iken duymak, çalıların arkasında iken duymak, nehrin öbür yakasında iken duymak, çukur bir yerde iken duymak, vb. Oysa, bu gibi ayrımlardan hiç birisi Batı dillerinde bulunmamaktadır. Demek oluyor ki, ekonomik bakımdan geri kalmış ülkeler vardır ama, anlatım açısından geri kalmış *'ilkel'* diller diye bir şey yoktur. Diller arasındaki tek ayrılık, önem verilen yaşam alanlarına göre, her dildeki birimlerin, başka başka dağılım göstermeleridir.

'GÜZEL' VEYA 'ÇİRKİN' DİLLER YOKTUR

Diller ile ilgili olarak ileri sürülen *'zorluk/kolaylık'* veya *'ilkellik/gelişmişlik'* dışında, bir de *'güzellik/çirkinlik'* ayrımı yapılmaktadır. Sözgelimi *'Batı ilericisi'* birçok aydına göre, Arapça *'galâ gulâ'* diye söylenen kaba bir dilden başka bir şey değildir. Türkçedeki şu söz de böyle bir değerlendirmeyi yansıtsa gerek: "Arapça değil mi? Uydur uydur söyle." Araplar ve Arapça ile ilgili başka sözler de hep olumsuzluk taşımakta gibidir: "İşler Arap saçına döndü; Anladımsa Arap olayım; Arap dilini çıkarmış gibi; Ne Şam'ın şekeri, ne de Arabın yüzü", vb. O halde, burada yargılanan aslında Arapça değil de, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yakın ilişkide bulunulduğu için, olumsuz yanları da ayrıca öne çıkan *'Arap kültürü'* olmaktadır.

Buna benzer bir durum da İtalyanca ile ilgili olarak ortaya çıkıyor. Müzikseverlerce genel olarak çok *'müzikal'* bulunan İtalyanca, bir başka yeni-Latin dili olan İspanyolcaya çok benzer. Öte yandan, Türkiye'deki Musevilerin büyükçe bir kesimi İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na XV. yüzyıl sonunda geldiklerinde, o zamanın İspanyolcasını da birlikte getirip bugüne kadar sürdürmüşlerdir. Bazı kere *'Yahudi şivesi'* diye adlandırılan Türkçe konuşma biçimi, bu İspanyolca taban üzerine oturtulan Türkçenin özel bir sesletiminden başka bir şey değildir. Şimdi bu durumu bilmeyen birçok kimseler, İtalyanca konuşmaları işittikleri zaman, bu dili de *'Yahudice'* olarak niteliyorlar. Görüldüğü gibi, aynı İtalyanca, bu sefer başka bir açıdan ve de yanlışlı olarak, olumsuz bir

biçimde değerlendirilmektedir. Birçok uluslar da, anlamadıkları dili tanımlamak için, hiç hoşlanmadıkları bir dilin adını *'şamar oğlanı'* olarak seçmişlerdir. Örnekler :

Türkler	«Arapça değil mi? Uydur uydur söyle»
İngilizler	«Benim için Yunanca»
Fransızlar	«Benim için İbranice»
Almanlar	«Benim için İspanyolca»
Ruslar	«Benim için Çince»
Polonyalılar	«Benim için Türkçe»

Bazı kere, aynı dilin iki çeşidi arasında bile buna benzer bir ayrım yapılmaktadır. Adına *'Britanca'* denebilecek olan İngilizce türü, Türkiye'de daha çok BBC aracılığı ile, konferansçılar ile veya tiyatro oyunları ile işitildiği için, bu tür İngilizce daha nitelikli, daha üstün sayılmakta gibidir. *'Amerikanca'* denebilecek olan İngilizce türü ise, daha çok kovboy ve gangster filimleri ile, Amerikalı turistler ve denizciler ile işitildiği için, daha düşük düzeyli kabul edilir. Oysa kulağa çok güzel gelen, nitelikli Amerikan İngilizcesi bulunduğu gibi, gemicilerin konuştuğu, çok düşük düzeyli Britanya İngilizcesi de vardır. Demek oluyor ki, bütün iş, belli bir alışkanlık sorunudur. İnsan ilkin hangisine alışmışsa artık hep o türden şeyi beklemekte, bunun dışına çıkılınca da, ortaya gelen pek beğenmemektedir. Nitekim, o çok beğenilen *'Britanca'* sesletimi, Amerika bağlamında dinlenirse, pek *'hanımsı'* bulunarak alay bile edilmektedir.

Bunların da ötesinde, gerçek şu ki, eğer *'İngilizceyi bozmak'* diye bir şey söz konusu ise, bunu yapanlar Amerikalılar değil, İngilizlerin kendileridir. Amerikan İngilizcesi, XVII. yüzyılda İngiltere'de konuşulan İngilizcenin, Amerika topraklarına göçmenler aracılığı ile götürülüp orada sürdürülen biçimi olduğu halde, son bir kaç yüzyılda İngilizceyi değiştirip de Amerikanca ile arasını açanlar, Britanya'da kalan İngilizler olmuştur. Bu konuda Churchill'in şu sözü çok ilginçtir: "İngiltere ile Amerika, *'ortak'* bir dil aracılığı ile birbirlerinden *'ayrılmış'* iki ülkedir." Fakat bütün bu olgular, sonucu pek değiştirmemekte gibidir. Çünkü dilleri güzel veya çirkin bulma işi, bir ölçüde kulak beğenisine, fakat çok daha geniş oranda da, o dilleri konuşan topluluklar hakkında beslenen duygulara bağlı olmaktadır.

DİL AİLELERİ

Dünyada yalnızca bir tek dil olsaydı, bu gibi olumsuz değerlendirmeler de hiç ortaya çıkmayacaktı. Fakat **Kutsal Kitap**'taki *'Babil Kulesi'* parçasında da belirtildiği gibi, dünyada çok çeşitli dillerin bulunduğu, bundan binlerce yıl önce bile bilinmekteydi. Öyküye göre, bir kule yaparak göğe erişmek isteyen insanların bu küstahlığını cezalandırmak isteyen Tanrı, onların dillerini bozarak, aralarındaki işbirliğini yok etmiş, sonra da hepsini dünyanın dört bucağına dağıtmıştır.

Dünyadaki tüm toplulukların dilleri belli kümelerde toplanabilmekte ise de, uygarlık tarihi açısından çok önemli dil kümesi veya *'dil ailesi'* sayısı oldukça azdır. Bunlardan en önemli üç tanesi şunlardır: Ural-Altay dil ailesi; başlıca örneği Türkçe. Semi tik diller ailesi; başlıca örnekleri Arapça ve İbranice. Hint-Avrupa dil ailesi; başlıca örnekleri Grekçe, Latince, Fransızca, İngilizce. Bu dil aileleri içinde bulunup da, Türkiye ile şu veya bu bakımdan ilgili olan diller hakkında şu gibi bilgiler verilebilir.

İspanya'daki Bask dili dışarıda tutulursa, Avrupa'da konuşulan bütün diller, Hint-Avrupa veya *'Aryan'* dilleri kümesine girerler. Örnekse İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Rusça, İsveççe, Norveççe, Sırpça, Bulgarca, Arnavutça, vb. Bunlardan İngilizce, Kuzey Amerika'daki Birleşik Devletler'de ve Kanada'da; Portekizce, Brezilya'da; İspanyolca geri kalan tüm Amerika ülkelerinde konuşulur. İngilizce, Avustralya'da ve Güney Afrika'da da konuşulduğuna göre, Hint-Avrupa dilleri, bunları anadilleri olarak konuşan insanlarca Avrupa, Amerika ve Avustralya kıtalarının tümünde de kullanılmaktadır. Bunun da ötesinde, Farsça, Kürtçe, Çingenece, Hintçe, Ermenice de aynı aileye girdiklerinden ve Sibirya'da da Rusça konuşulduğundan, Asya kıtasının büyücek bir kesiminde de Hint-Avrupa dilleri yaygındır. Eski dillerden Latince, Grekçe, Sanskritçe de aynı dil ailesine girerler. Türkiye'deki Musevilerin büyücek bir kesimi, adına *'Ladino'* da denilen bir *'Yahudi İspanyolcası'* konuştukları halde, İsrail'deki Museviler, devletin resmi dili olan İbraniceyi konuşurlar. Fakat bu dil bir Hint-Avrupa dili olmayıp, Arapça ile yakın akrabadır. **Kutsal Kitap**'taki ilk bölüm olan *'Eski Antlaşma'* İbranice yazılmış olup, öncceleri Grekçeye ve Latinceye, daha sonra da başka dillere çevrilmiştir. Filistin'deki Musevi devletlerinin yıkılması ile bütün dünyaya yayılıp dağılan Yahudiler, kendi dillerini iki

bin yıl boyunca, dualarında kullanarak diri tutmayı başarabilmişlerdir. Daha sonra Almanca ile karışan İbraniceden Yidce diye bir karma dil doğmuş, İspanyolca ile karışandan da Ladino denilen karma dil meydana gelmiştir. İbranicenin Arapça ile olan yakın benzerliği, şu bir kaç örnekten de anlaşılabilir:

Türkçe	Arapça	İbranice
dört	arbaa	arbaa
beş	hamsa	hamişa
dokuz	tisa	tişa
on	aşara	asara

Türkiye'de adı geçen Lazca, Çerkesçe, Abazaca, Gürcüce gibi diller, daha önce anılan üç büyük dil ailesi dışındaki *'Kafkas dilleri'* ailesine girerler. Avrupa'da tek başına duran Bask dili de, yapı bakımından, açıklanamaz bir biçimde bu Kafkas dillerine benzerlik göstermektedir. İşin ilginç yanı, İspanya yarımadasının adı *'İberya'* olduğu gibi, Kafkasya'nın belli bir bölgesine de eskiden *'İberya'* adı verilmekteydi. Eski Sümer dili de, çevresindeki Semitik dillere bağlanamayan ayrı bir dil olarak varlığını sürdürmüştü.

DİLDE 'BİÇİM' VE 'ANLAM'

Belli dil aileleri içerisinde toplanan diller, bir bir ele alındıklarında, başlıca iki yönden incelenebilir. Birincisi *'gösterge'* karşılığındaki *'biçim'*, ötekisi ise, *'gösterilge'* karşılığındaki *'anlam'*. Göstergelerin biçimi de başlıca üç ölçekte olmaktadır. Birincisi, yapıtaşı olan temel birim *'sözcükler'*; ikincisi, bu sözcükleri oluşturan daha ufak *'sesler'*; üçüncüsü ise, bu sözcüklerin dizilmesi ile oluşturulan *'tümceler'*. *'Anlam'* ise, temelde yalnızca *'sözcük'* birimine bağlı olmakla birlikte, anlamların yanyana gelmesi ile oluşan bir *'tümce anlamı'* da vardır.

'Biçim' sözcüğü, herhangi bir şeyin, *'duyular aracılığı ile algılanabilen'* yönünü gösterir. Sözgelimi (güzel) sözcüğünde yalnızca beş tane ses olduğunu işitme yolu ile, beş tane harf olduğunu da görme yolu ile anlamak mümkündür. Oysa bu sözcüğün ne gibi bir anlam taşıdığı, seslerde ve harflerde olduğu gibi sayısal biçimde saptanamaz; çünkü *'anlam'* denilen şey insandan insana değişir. "Gönül kimi severse, güzel de odur" sözü, bu *'görecelik'* durumunu yansıtmaktadır. Bir dilin en *'kaypak'* kesimini oluşturduğu için, tüm önemine rağmen, *'anlam*

bilgisi' çalışmaları ancak yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Bu yüzden, dilbilim incelemeleri, ister istemez daha çok ***'biçim'*** yanına eğilmek zorunda kalmıştır. Şimdi, ilkin ***'biçim'*** açısından, dildeki ses, sözcük ve tümce yapılarının incelenmesine geçilebilir.

Ses Yapısı

İnsan-dilinin yapıtaşları olan sözcükler, bir bir seslerden oluştuklarına göre, önce insandaki ***'sesletim düzeneği'*** üzerinde durulabilir. Sözcükler, ciğerlerden gelen nefes yardımı ile çıktıkları için, sesletim düzeneği de nefesli bir çalgıya, sözgelimi bir klarnete benzetilebilir. Aradaki koşutluklar ve benzerlikler şöyle gösterilebilir:

Klarnet çalgısında, müzik ezgilerini çıkarma düzeneği	***İnsan-dilinde, konuşma seslerini çıkarma düzeneği***
Çalgıcının ciğerlerinden dışarı sıkıştırılan hava	Konuşucunun ciğerlerinden dışarı sıkıştırılan hava
Klarnetin ağız kesimindeki, titreşebilir ince kamış zar	İnsan gırtlağındaki bir çift, titreşebilir et parçası
Çıkartılan temel sesi değiştirip başkalaştıran delikler, kapakçıklar; ve bunları kullanan parmaklar	Çıkartılan temel sesi değiştirip başkalaştıran dil, yumuşak damak ve dudaklar
Çıkan değişik seslerin, iyice duyulacak biçimde gürleşmesini sağlayan uzunca boru	Çıkan değişik sesleri güçlendirip yankılatan, burundaki, ağızdaki ve genizdeki boşluklar

İnsan vücudunda, karın ve göğüs boşlukları arasındaki ***'diyafram'*** adlı güçlü bir kasın sıkılması ile, ciğerlerdeki hava sıkışıp nefes borusundan yukarı çıkarak ***'gırtlak'*** kesimine gelir. Boynun ön tarafında görülen ve adına ***'Adem Elması'*** denilen bu çıkıntının ardında bir ***'titreşim alt-düzeneği'*** bulunmaktadır. Burada, bir çift dudak gibi, ince ve yumuşak iki et parçası vardır. Bunlar /V/ biçiminde, bir uçlarından birleşmiş olup, öbür arka uçları açılıp kapanacak gibi oynaktır. Bu et parçalarına, yanılgılı olarak ***'ses telleri'*** denmekteyse de, bunlar birer ***'tel'*** olmadıklarından, ***'ses-kanatçıkları'*** sözü daha uygun düşebilir. İnsan nasıl du-

daklarını art arda titreterek /bbbbbb/ seslerini çıkarabilirse. bu kanatçıklar da, ciğerlerden gelen havanın etkisi ile, birbirlerine dokunup açılarak titreşime geçerler. Boğaz doktorları hastalarına bakıp onlardan /aaaa/ demelerini istedikleri zaman, insanlar ağızlarını iyice açarak ses-kanatçıklarını bu biçimde titreştirirler.

Bu kanatçıklar başlıca üç durumda olabilir. İyice kapatılınca titreşmedikleri gibi, ciğerlerden gelen havayı da yukarı salmazlar. "Nefesi tutuldu" sözü işte bu durumu belirtmektedir. Aşağıdan hava basıncı artırılıp da, bu kanatçıklar birdenbire açılırsa, /öhhhö/ olarak yazılabilen *'öksürük'* sesi çıkar. Kanatçıklar iyice açılıp, ciğerlerden gelen hava hiç sürtünmeksizin dışarı atılırsa, o zaman da *'salt soluk'* denebilecek olan /h/ sesi çıkartılmış olur. Nasıl bir kemanın telleri çok gevşek bırakıldığı zaman ses çıkarmazsa, ses-kanatçıkları da titreşebilmek için belli bir gerginlikte tutulmak zorundadırlar. Bilindiği gibi, gam (do re mi fa sol la si) notalarından oluşur. Şimdi, ağız iyice açılır da, yalnızca /a/ sesi kullanılarak, bu notaların değerleri birbiri ardına kesiksiz olarak söylenirse görülecektir ki, gamı üzerinde ilerledikçe, ses-kanatçıkları daha bir gerginleşmektedir. Aynı şey, birbiri ardına /hah hih hah hih hah hih/ dendiği zamanda da kolaylıkla hissedilebilir.

Bu noktada bir başka yanılgıya da değinmek doğru olacaktır. Birçok insan, yumurta sarısı içmenin ses-kanatçıklarına iyi geleceğini düşünür. Oysa değil böyle koyu bir sıvı, bir tükürük zerresi bile gırtlak yarığından geçmeye kalksa, insan tıkanırcasına öksürmektedir. Nitekim "Bir kaşık suda boğulmak" sözü de bunu belirtmektedir. Gerçekte, insan ağzının gerisinden aşağı doğru iki boru iner. Bunlardan birisi mideye, öbürüsü ise ciğerlere ulaşır. Ağızda yemek olsun olmasın, her yutkunuşta, dilin kökünde bulunan *'gırtlak kapakçığı'*, nefes borusunu kapatarak, oraya bir şeyin gitmesini engeller. Bunu anlamak için, bir parmağı Adem Elması üzerine koyarak yutkunmak ve parmağın da birlikte kalktığını hissetmek yeter. Eğer bu kapanma olayı, heyecan, sinir, vb nedeni ile biraz bile akarsa, insan tıkanır gibi olmaktadır. Bu durumda insanın sırtına vurmak, belki de en yapılmayacak iştir; çünkü gırtlağa kaçmış olan parça her ne ise, ciğerlere gidip adamı öldürebilir. Bunun yerine, elleri karına iyice bastırıp, ciğerlerde artık ne kadar hava kalmışsa onu kullanarak, şiddetli bir biçimde bir kaç kere /hıkkk/ demek gerekir. Böylece, gırtlağa kaçan tükürük veya yemek parçası yukarı fırlatılıp atılabilecektir.

SESLİ / SESSİZ HARF YANILGISI

Seslerin çeşitlenmeleri isė şu biçimde olur. Ciğerlerden gelen nefes hiç bir takıntıya, sıkışmaya veya darlaşmaya uğramaksızın kolayca çıkabiliyorsa, bu gibi seslere *'ünlü'* denmektedir. Ses-kanatçıkları bu arada titreştikleri için, kendiliklerinden *'titreşimli'* olan ünlüler. aralarında hiç durulmaksızın, kesiksiz bir biçimde birinden öbürüne geçerek söylenebilirler. Örnekse /aıoueiöü/. Telefon kulaklığı düdük sesi verirken ağzın yan tarafına tutulur da, bu ünlüleri söylüyormuş gibi yapılırsa, ses-kanatçıklarını hiç titreştirmeksizin, bu 8 ünlüyü de hafif bir biçimde çıkarmak mümkün olabilir.

Buna karşılık, çıkan nefes eğer şu veya bu biçimde bir engellemeye uğruyorsa, bu gibi seslere *'ünsüz'* adı verilmektedir. Ünlülerin tersine, bunlar birbirleri ardına söylenemezler; ancak, kendilerinden sonra bir ünlü getirilerek çıkartılabilirler. Örnekse /b/ (be), /s/ (se), /m/ (me). Bunlar da, çıkarılışları sırasında ses-kanatçıklarının durumuna göre ikiye ayrılırlar. Birincileri, *'sert'* yani *'titreşimsiz'* ünsüzler; örnekse /ptkfsşç/. İkincileri ise, *'yumuşak'* yani *'titreşimli'* ünsüzler; Örnekse /bdgvzjc/.

Geleneksel dilbilgisi kitaplarından bazılarında, *'ünlü/ünsüz'* karşıtlığı yerine *'sesli harf/sessiz harf'* ayrımı yapılmaktadır. Oysa *'sessiz'* olan bir şey duyulamayacağı için, böyle bir tanıtım, daha baştan mantıksız ve çelişkilidir. Ayrıca, dilin doğal en küçük birimi *'ses'* olup, *'harf'* denilen işaret, ancak bu sesi belirtmeye yarayan bir şeydir. Ses olmaksızın harf olamaz ama, harf olmasa da ses olur. İnsan-dili yüzbinlerce yıla varan bir geçmişe sahip olduğu halde, yazı yöntemi ancak bir kaç bin yıllıktır. Ayrıca, bugün dünyada daha yazıya geçirilmemiş iki bine yakın dil vardır. Daha da ötesi, Türkçe bir zamanlar Göktürk harfleri, daha sonra Uygur harfleri, daha sonra Arap harfleri ve en sonda da Latin harfleri ile yazıldığı halde, dil olarak benliği hep aynı kalmıştır. Bu bakımdan, harfler ve yazı, insan vücudına giydirilen bir elbise gibidir. Elbise zamanla değişebilir, fakat vücut hep aynı kalır. Bu ikisini karıştırmak, dilbilimsel yöntem açısından son derece sakat bir tutumdur.

YAZIM, SESLETİME UYMALI MI?

Bugün Türkçede /âbi/ olarak söylenen sözcük (ağabey) olarak yazılmaktadır. Benzer biçimde (gelmeyeceğim) yazıldığı halde /gelmiycem/

denmektedir. Eğer zaman zaman yazım da sesletime uydurulmazsa, seslerin değişmesi yüzünden aradaki aykırılıklar büyüyebilir. Nitekim, bir zamanlar (hastalıane, eczahane) olarak yazılan bazı sözcükler, böyle bir ayarlama sonunda bugün (hastane, eczane) olarak yazılıyor. Sesletimi ile yazılımı arasındaki aykırılık bakımından en büyük tutarsızlık gösteren dil İngilizcedir. Gereksiz bir tutuculuk yüzünden ve sözüm ona, ***'geçmiş ile bağları koparmamak'*** gibi sakat bir düşünce ile, büyük değişmelere uğrayan bu dilin üzerindeki ***'yazım'*** elbisesi yüzyıllar boyunca hiç değiştirilmemiş ve bugün İngilizcenin öğrenilmesinde belki de en büyük köstek olan yazım sorunu ortaya çıkmıştır. Buna örnek olarak şunlar söylenebilir. İngilizcedeki bir tek (slough) biçimi 3 ayrı türlü sesletilmektedir: /slaf, slau, sluğ/. Daha da ötesi, 4 harften oluşan (-ough-) karışımı, 7 ayrı sesi göstermek için kullanılmaktadır.

bough	cough	ought	through	thorough	though	tough
/au/	/o/	/oğ/	/uğ/	/ı/	/öu/	/a/

Bunun da ötesi, bir tek /öu/ sesini belirtmek için 13 ayrı yazım biçimi vardır.

bEAU brOOch fOLk grOW mAUve OH
OWE sEW sOAp sOUl thOUGH tOE yEOman

Bunun tersine, bir tek (a) harfi, 8 ayrı sesi gösterecek biçimde okunabilmektedir.

Aay	bAd	bAll	beggAr	fAther	nAme	savAge	wAtch
/e/	/ê/	/oğ/	/ı/	/ağ/	/ey/	/i/	/o/

Bu bakımdan, yanılgılı biçimde sanıldığı gibi, İngilizcenin bozuk yanı sesletimi değil, yazımıdır.

'KARINDAN KONUŞMA' BECERİSİNİN İÇYÜZÜ

Sesletim ile ilgili bir başka yanılgı da, ***'karından konuşma'*** adı verilen beceri gösterisi ile ilgilidir. Adına ***'vantrilog'*** denilen kimseler, sanki ellerinde tuttukları kukla da konuşuyormuş gibi bir izlenim yaratabilmektedirler. Oysa ses-kanatçıklarının bulunduğu ***'gırtlak'*** düzeyinden daha aşağıda ses çıkarılamayacağı için, ***'karından konuşma'*** diye bir durum da söz konusu olamaz. Olsa olsa, mideden gelebilecek hava yardımı ile bazı sesler çıkarılabilir. İnsan heyecanla konuşurken veya ***'gulp gulp'*** biçiminde içerken, gerçekten hava yutabilir. Sindirim bozukluğu

yüzünden veya gazlı sıvılar içildiği için de midede hava birikebilir. Mide kubbesi, mide ağzından yukarıda kaldığı için, buradaki hava borudan çıkıp gidemez. Böylece insanın iç organlarına basınç yapan hava, rahatsızlık, hatta *'kalp sıkıntısı'* duygusu bile verebilir. Bu havayı çıkartmak için, sol dirsek üzerine eğilip 45 derecelik bir açı oluşturmak, sonra da mideye iyice bastırıp bir /hıkkk/ sesi çıkartarak geğirmek gerekir. Mide borusunun ağzı, bu yatık biçimde, mide kubbesi ile aynı düzeye gelmiş olduğu için, rahatsız edici hava da dışarı çıkabilir. İşte, *'gırtlak kanseri'* nedeni ile ses-kanatçıkları alınmış olan kimseler, uzun bir eğitimden sonra, hava yutup da bunu dışarı çıkartırlarken, dudaklarını, dillerini oynatma yolu ile kısa kısa sözcükler söyleyebilirler. Oysa *'vantrilog'* denilen beceri sahibi kimse, içerden ses-kanatçıklarını gerçekten titreştirmekte, fakat dışarıdan görülebilecek olan dudak hareketlerini iyice kısıtlayarak, /p b m/ seslerini ağzının art tarafından çıkarmaktadır. Dudakların yükü de ağız içindeki başka bir noktadan geliyormuş izlenimini vermektedir. Bu arada dikkati başka bir noktaya çekmek için de, boyuna hareket ettirilen bir kukla kullanılır. Fakat eldeki kuklaya değil de, vantriloğun dudaklarına, yanaklarına dikkat edilirse görülür ki, dudaklarda, yanaklarda ve gırtlakta belli belirsiz, ama çok gergin hareketler olup bitmektedir. Bir başka deyişle, *'karından konuşma'* denilen şey, son çözümde, gene de gırtlaktaki ses-kanatçıkları yardımı ile çıkartılan seslere dayanmaktadır.

TİZ VE DELİCİ SES VEYA FISILTI

Ses-kanatçıkları belli bir uzunlukta oldukları için, ancak belli bir ölçüde gevşeyebilirler ve gerginleşebilirler. Fakat meydan hatipleri, sesleri daha iyi duyulsun diye, tiz ve delici bir sesle konuşma eğilimindedirler. Bunun için de, farkında olmaksızın çenelerini yukarı kaldırarak, ses-kanatçıklarını tüm boyunları ile birlikte gererler. Bunun tersine, gereğinden daha kalın bir sesle ve adına *'dublaj sesi'* denebilecek biçimde konuşmak isteyenler ve özellikle basbaritonlar, çoğu kere farkında olmaksızın çenelerini aşağı indirerek, ses-kanatçıklarını tüm boyunları ile birlikte biraz daha gevşetirler.

Gırtlaktaki ses-kanatçıklarının titreşimlerini anlayabilmek için, kulakları tıkayıp birbiri ardına /s z s z s z s z/ seslerini çıkarmak yeterlidir. O zaman görülecektir ki, /z/ seslerinde kulağa bir uğultu gelmekte, oysa /s/ seslerinde bu uğultu kesilmektedir. Eğer kanatçıklarda titreşme olmazsa,

titreşimli/titreşimsiz ünsüzler arasında pek fark kalmaz. Bir başka deyişle, /b d g v z j c/ sesleri neredeyse /p t k f s ş ç/ seslerine dönüşmüş olur. Bu yüzden *'fısıltı'* ile, yani titreşimsiz konuşulduğu zaman, sözcükler yeterince iyi anlaşılmaz. Onun için, tiyatro sahnelerinde *'fısıldayıcı'* olarak görev yapan kimseler, söylenecek sözler ile ilgili olarak, ancak ipuçları verebilirler. Kanatçıklardaki titreşimler yeterince güçlü kılınmadığı için, belli bir uzaklıktan sonra duyulmaz. Buna karşılık, gerek ıslık, gerekse fısıltı, nefesin kendi titreşimine dayandığı için, çok uzak mesafelerden bile duyulabilir.

Ses-kanatçıklarının titreşimleri, telefon aracılığı ile aktarıldığı zaman bile iyice duyulmayabilir. Çünkü sesletimdeki tüm zenginlik, telefon kulaklığındaki kısıtlı titreşimler yüzünden iyice güdükleşmektedir. İşte böyle durumlarda, anlaşılmayan sesler yerine, tanı sözcükler kullanılabilir. Sözgelimi (İstanbul) için şöyle söylenebilir: İsparta'nın /i/'si, Samsun'un /s/'si, Trabzon'un /t/'si, vb. Bu noktada bir başka yanılgıya değinmek de doğru olacaktır. Genellikle, bu yönteme *'heceleme'* adı verilmektedir. Oysa yapılan şey *'harf harf'* söyleme olduğuna göre, bunun yerine *'harfleme'* teriminin kullanılması daha doğru olur. *'Heceleme'* sözcüğü ise, olsa olsa /İs tan bul/ biçiminde hece hece söylemeyi gösterebilir.

HECE: SOLUK VURGUSU

İnsan-dilinde *'hece'* denilen şey, bir *'soluk vurgusu'* olarak tanımlanabilir; yani her nefes darbesi bir *'hece'* oluşturmaktadır. Sesler ancak ciğerlerden gelen nefesle çıktıklarından, ister istemez, *'hece'* denilen bir *'ses kabı'* içinde söylenmek zorundadırlar. İşte bu yüzden, ünsüz sesler birbiri ardına söylenmeyip, ancak heceler halinde sesletilebilirler. Örnekse /p t k/ değil de /pe te ke/ denebilir. Bir sözcükte birden fazla hece varsa, bunlardan bir tanesi göreceli olarak daha kuvvetlice söylenebilir. Vurgunun yeri (') imi ile gösterilirse, örnekse /'An ka ra/ sözcüğünde birinci hece, /İs 'tan bul/ sözcüğünde ise ikinci hece vurguludur. Bunlara karşılık, /'Vah 'vah!/ ünleminde, yinelenmiş olan her iki hece de ayrı ayrı vurgulu gibidir. Ses-kanatçıklarının bir saniyedeki titreşim sayısı, çıkartılan hecenin veya sesin *'perde'* denilen özelliğini oluşturmaktadır. Örnekse, konut olan /Sen!/ alçak perdede, soru olan /Sen?/ ise yüksek perdede söylenir. Bir tümcedeki sözcüklerin hecelerine ilişkin perdeler

yanyana geldikleri zaman, o tümcedeki *'ezgi'* oluşur. Örnekse (A'ınan e'fendim, bu 'ne zahmet böyle) sözünde, tümce ezgisinin dalgalanışı hissedilebilir.

'HIM HIM KONUŞMA'

Belirtildiği üzere, gırtlak düzeyinde, sesler ancak titreşimli/titreşimsiz, vurgulu/vurgusuz ve tiz/pes olabilmektedir. Bu özelliklerle çıkan temel sesler, ancak daha yukarılardaki dil, yumuşak damak ve dudaklar aracılığı ile başkalaştırılıp, çeşitli dil seslerine dönüştürülür. Bunlardan yumuşak damak, burun yolunu kapayıp, nefesin ağızdan çıkmasını sağlar. Fakat damakta bir çatlak varsa, nefesin bir kesimi de burundan çıkacağı için *'hım hım konuşma'* denilen durum belirir. Aynı şey, dudakları kapalı tutarak bir ezgiyi *'hım-lama'* biçiminde söylerken de olur. Bu noktada bir yanılgıya işaret etmek gerekiyor. İyice nezle olmuş birisi için, bazı kere *'burnundan konuşuyor'* denmektedir. Oysa burun boşluğu dolu olduğundan, insan gerçekte tam olarak burundan konuşmaz. Ne var ki, arka tarafta burun geçidi açık olduğu için, bir kısım ses burun yolunu zorlar ve oradaki sıvı madde yüzünden tok bir ses çıkarak, konuşmanın rengini değiştirir. Burunsal sesler ise yalnızca iki tane olup, bu /m/ ve /n/ sesleri dışındaki sesler, burun yolu kapalı olsa bile hiç etkilenmeksizin çıkarılabilirler. Bunu denemek için, burun parmaklar ile tutularak şu tekerleme söylenebilir: "Bir berber, bir berbere, bc birader..." Burun yolu kapalı olduğu halde görülür ki, konuşma hiç başkalaşınamaktadır. Buna karşılık şu söz söylendiği zaman görülür ki, yukarıdakinin tersine, sesletimde bir zorlama, bir tuhaflık ortaya çıkmaktadır:

Ne aMaN aMaN, Ne yaMaN yaMaN ve Ne de o zaMaN

Bunun da nedeni, burun tıkalı olduğu için /m/ ve /n/ burunsal seslerin rahat çıkamayışıdır. Nitekim, telefonda seslerini değiştirmek isteyenler de, genellikle burunlarını tıkayarak konuşurlar.

SESLETİLEBİLEN VEYA SESLETİLEMEYEN HECELER

Şimdi, Türkçe alfabedeki harfler, ses değerlerine göre, şu biçimde çıkımlı olarak gösterilirse, aralarındaki ilişkiler daha bir belli olur:

	A	B	C	Ç	D	E	F	G	Ğ	H	I	İ	J	K	L	M	N	O	Ö	P	R	S	Ş	T	U	Ü	V	Y	Z
Ünlüler	a					e					ı	i						o	ö						u	ü			
Sürtünmeliler		b			d			g						k						p				t					
Duraklılar							f						j									s	ş				v		z
Çatlamalılar			c	ç																									
Burunsallar																m	n												
Akıcılar															l						r								
Damaksılar								ğ																				y	
Gırtlaksılar										h																			

Bu seslerin büyük bir kesimi, dünya dillerinin bir çoğunda, yaklaşık değerlerde bulunurlar; çünkü diller çeşitli olsa da, insandaki ses çıkarma düzeneği temelde aynıdır. Bununla birlikte, bu sesler tek tek çıkartabildiği halde, bunları küme halinde söylemek bazen mümkün olmaz. Bugün birçok şoförler /aks/ yerine /akıs/ demektedirler. Nitekim /Stimbolin/ kentinin adını da bu biçimi ile söyleyemeyen Osmanlılar, bunu ya /Sitanbul/ ya da /İstanbul/ olarak sesletmişlerdir. Ne var ki, bugünkü ölçüt Türkçe kullanımında bu gibi /st-/ karışımları artık dile geçip yerleşmiştir. Örneksc /stop, stad, step/. Bu ölçüye göre, Türkçede sesletilmesi mümkün olan heceler şöylece sıralanabilir:

	O	
1 Ünsüz	k O	
	O n	1 Ünsüz
	k O n	
	k O n t	2 Ünsüz
2 Ünsüz	s p O r	
	s t A r t	
	t E k s t	3 ünsüz
3 ünsüz	s t r E s	

'SESÇİK DAĞILIMI' VE 'YABANCI ŞİVELİ'

Görüleceği gibi, /c/ sesi, yanındaki üçer ünsüz ile de sesletilebildiği halde, bir tek *'kalın'* /l/ sesi ile birlikte söylenemez. Çünkü Türkçede ön ünlüler, ancak *'ince'* denilen ön-damaksıl sesi ile birlikte çıkarlar. İşte

bunun için, bir Türkçe konuşucu, İngilizcedeki (milk) sözcüğünü tam olarak sesletemez; /miilk/ gibi değil de, ancak /miilk/ gibi söyleyebilir. Bunun tersine, bir İngilizce konuşucu da, Türkçedeki (ilk) sözcüğünü gerektiği gibi değil de, ancak /iilk/ olarak söyleyebilir. Oysa hem Türkçede, hem de İngilizcede bu ince ve kalın /l/ seslerinin her ikisi de bulunmaktadır. Demek oluyor ki, seslerden başka, bir de bunlar ile ilgili bir *'dağılım'* sorunu vardır; yani seslerin hangi biçimleri ile, hangi konumlarda bulunup sesletildikleri. İşte bu yüzden, yabancı bir dili öğrenen insan, kendi dilindeki sesler o dilde de olsa bile, bunların hepsini gereğince sesletemediği için, başka bir *'şive'* ile konuşma durumuna düşmektedir.

Görüldüğü gibi, bir dildeki her ses, yanındaki başka seslere göre veya içinde bulunduğu hecenin başında ya da sonunda oluşuna göre çeşitlilikler gösteriyor. Adına *'Çeşit-ses'* veya yalnızca *'sesçik'* denebilecek olan bu ayrılıkları hissedebilmek için, Türkçedeki /N/ sesinin başka başka konumlardaki sesletimlerine bakılabilir.

/N/ kümesindeki sesçiklerin dağılımı

1	banka	dil sırtı arkadaki yumuşak damağa değiyor
2	manda	dil ucu öndeki sert damağa değiyor
3	pençe	dil ucu sert damağa önce yapışıp sonra açılıyor
4	pense	dil ucu damağa yaklaşıyor fakat değmiyor
5	inşa	dil palası damağa yaklaşıyor fakat değmiyor
6	banyo	dil palası damağa hafifçe yaklaşıyor
7	minber	dil ucu damağa yaklaşıyor fakat belli olmuyor
8	anfi	dil ucu hemen hemen hiç oynamıyor

Anadili Türkçe olan birisi, yalnızca /N/ sesini söylediğini sanırken, bu *'sesçik dağılımı'* planına uyularak, her bir *'çeşit-ses'* belli bir konumda kullanılmaktadır. Şimdi, bir yabancı Türkçeyi öğrense bile, bu dağılım düzenini öğrenemediği sürece, sesletimi hep *'yabancı şiveli'* kalacaktır. Aynı şey, yabancı dil öğrenen Türkçe konuşucular için de geçerlidir. Yalnız şurası da belirtilmelidir ki, eğer bir sesçik yerine bir başkası konursa, anlamda bir değişme olmayabilir. Nitekim, insan (banka) sözcüğündeki /n/ sesini söylerken, bunu dilinin sırtı ile değil de, dilinin ucu ile sesletse bile, anlam gene aynı kalır. Fakat bir sesin kendi sınırları içindeki bir sesçiğin yerine, dışarıdan bir ses geçirilirse, o zaman bir anlam değişikliği ortaya çıkar. Örnekse /banka/ ve /başka/.

SESBİRİMLER ve KISA YA DA UZUN OKUMA

İşte, iki sözcüğü anlaın bakımından birbirlerinden ayıran seslerin her birisine *'sesbirim'* adı verilmektedir. Buna göre, her sesbirim, kendi içerisinde birçok sesçikleri barındıran bir soyut *'aile'* birliğidir. *'İç işleri'* açısından, sesçikler belli konumlarda iş görür ve anlam ayırmazlar, *'Dış işleri'* açısından ise, sesçikler değil de, doğrudan doğruya bunların temsilcisi olan tek bir *'sesbirim'* belli bir anlam ayırma ilişkisine girişmektedir. Örnek:

/n/ sesçikleri	Sesbirim /N/ - /Ş/ Sesbirim	**/ş/ sesçikleri**
	(baNka) (baŞka)	
sesçik 1		sesçik 1
sesçik 2		sesçik 2
sesçik 3		sesçik 3
sesçik 4		sesçik 4
sesçik 5		sesçik 5
sesçik 6		sesçik 6
sesçik 7		sesçik 7
sesçik 8		sesçik 8

Eğer *'anlam ayırtlama'* gibi bir ölçüye vurulursa görülür ki, yalnızca ünlüler ve ünsüzler değil, başka birimler de aynı işi görebilmektedir. Örnekler :

Kavşak noktasına göre	/ Kur-an /	/ kur-an /
Uzunluğa göre	/ a:det /	/ adet /
Vurguya göre	/'ha yır /	/ ha 'yır /
Ses perdesine göre	/ Sen! /	/ Sen? /

Bu 4 *'ses özelliği'* kendi başlarına değil, birlikte bulundukları ünlüler veya ünsüzler ile birlikte sesletilirler. Anlam ayırtlamaya yardımcı oldukları halde, yazımda hemen hemen hiç gösterilmezler. Yalnızca (?) imi, bazen de (^) kullanılır, o kadar. Oysa *'uzunluk'* ile ilgili olarak, şu gibi sözcüklerdeki /a:/ seslerinin bu özellikleri belirtilmediğinden, kısa okundukları da olmaktadır. Örnekse (dava, gayc, mana, çare) vb. Bunun tersine, kısa okunması gereken /a/ sesleri de bazı kere gereksiz biçimde uzatılmaktadır. Örnekse /ba:yan/, /ra:kip/, /fanta:zi/. Buna karşılık (memur) sözcüğü çok geçtiği için olacak, hiç bir işaret olmadığı halde, doğru biçimde uzun olarak okunmaktadır: yani /me:mur/ olarak.

İNCE VEYA KALIN OKUMA

Türkçede, hatta birçok başka dillerde, yalnızca uzunluk belirten özel bir *'im'*, yani işaret kullanılabilseydi, her şey çok daha doğru okunabilirdi. Türkçedeki, *'şapka'* veya *'takke'* denilen (^) imi, ayrıca *'inceltme'* imi olarak da kullanıldığı için karışıklık doğmaktadır. Örnekse (kâtip) ve (kâtil) sözcüklerindeki /a/ seslerinin her ikisi de uzun okunduklarından bu işaret uygun düşmüştür. Fakat aynı işaret bu sefer, bir önceki ünsüz için de iş görmeye kalkınca, okumada karışıklık çıkmaktadır. Çünkü (kâtip) sözcüğündeki /k/ sesi ön-damaksıl, *'ince'* /k/ olduğu halde, (kâtil) sözcüğünde art-damaksıl, yani *'kalın'* /k/ sesi bulunur. Eğer bu ikinci sözcük (katil) olarak yazılırsa, ki öyle yazılmaktadır, o zaman da kısa okunma durumuna girer ki, bu okunuşu ile, *'öldüren adam'* değil de *'öldürme eylemi'* anlamına gelen bir başka sözcük ortaya çıkar. Oysa uzunluk için /:/ gibi bir im, incelik için de /^/ kullanılsa, durum açıklığa kavuşurdu. Örneksc /Ka:sım/ *'kişi adı'* ve /Kasım/ *'ay adı'*. Öte yandan, *'ince'* ve *'kalın'* diye ayrılan (k g l) harflerinin kendileri yerine, yanındaki seslere bir işaret koymak da sakıncalıdır. Madem ki bu seslerden oluşan çiftler anlam ayırt etmektedirler, o halde bu sesleri de birer sesbirim sayıp, ayrı birer harf kullanmak veya daha iyisi, inceltme işaretini söz konusu ince sesin üstüne koymakta yarar vardır. Örnek:

^	^
kar etmek	sol anahtarı
kar yağmak	sol taraf

Bu noktada şöyle bir karşı sav ileri sürülebilir. Bu gibi sözcüklerin sayısı çok sınırlı olduğuna göre, acaba bunlar için yepyeni üç harf kullanmak zahmetine değer mi? Çok haklı olan böyle bir söze eklenecek olan şey şudur. O zaman, değilse /^/ imi yalnızca inceltme için kullanılıp, artık uzatma için hiç kullanılmasın. Çünkü birçok kimse (harekât) sözcüğü üzerindeki takkeyi görünce, /k/ sesinin ön-damaksıl olması ile yetinmeyip bir de /a/ sesini gereksiz yere uzatıyor. Bu durumda, uzunluk için /:/ gibi bir şey kullanılabilir, ya da birçok Türkçe sözcüklerde olduğu gibi, uzun olan ünlüden sonra (ğ) harfi getirilir. Örnekse (kâr, kağıp), (Memiş, meğmur). (olur, noğlur?). Fakat (teğmen) sözcüğündeki sesletim /y/ ile olduğu için, bunu da (teymen) olarak yazmak, yoksa ille de (ğ) diye bir zorlamada bulunmamak gerekir.

Öte yandan, sözcüklerdeki vurguların yeri de tümce içinde bazı kere belirtilirse, okuma yanlışlıkları ortaya çıkmaz. Örnek:

'Dün gece İs'tanbuldan 'Ankaraya hareket eden Ma'vi tren...

Türkçede sözcüklerin vurgulu heceleri düzenlilik gösterdiklerinden, her zaman vurgu imi kullanmak gerekmeyebilir. İki heceli sözcüklerde genellikle ikinci hece vurguludur. Örnekse (Sa'lı, Cu'ma, Pa'zar), (O'cak, Şu'bat, Ni'san, Ma'yıs) vb. Fakat yer adlarında bir başkalık görülmektedir. Vurgulu hece daha çok birinci heceye doğru kayma eğilimindedir. Örnekler:

çeş'me	sir ke 'ci	kur tu 'luş	hal ka 'lı
'Çeş me	'Sir ke ci	'Kur tu luş	'Hal ka lı

Bu bakımdan, okullardaki öğretim sırasında, hiç değilse bu gibi başkalık gösteren yer adları üzerinde durulur da, bunlardaki vurgulu heceler belirtilirse, yanlış okumalar ortadan kalkar. Örnekler:

'An ka ra		A	mas ya
'Bile cik		An	'tal ya
'Çan kı rı	fakat	De	'niz li
'E la zığ		E	'dir ne
'Kay se ri		Ma	'lat ya

Fakat (Zonguldak) ili iki türlü de okunabilmektedir. /Zon 'gul dak/ ve /'Zon gul dak/.

Eğer vurgu yeri belirtilmez de tahmine bırakılırsa, yanılgıya düşmek kaçınılmaz olur. Çünkü:

'Er zu rum	fakat	Er 'zin can

Yer adları dışındaki sözcüklerde de, bazı kere ilk hece vurgulu olabilmektedir. Örnekse /'fakat, 'tuğla/ vb. Bu gibi sözcüklerin durumu bazı sözlüklerde belirtilmekteyse de, bir insan bunları arayıp bulamayacağı için, daha da kötüsü, kendi sesletiminden kuşkuya düşmeyeceği için, bu gibi kural-dışı sözcüklerin ayrı birer dizin halinde öğretilmelerinde yarar vardır. Ayrıca, sözcüklerde vurgu yeri belirtilirken, eski moda bir uygulamaya gidilerek, /'/ biçimindeki vurgu imi, hecenin başına değil de sonuna getirilmektedir. Örnekse /fa'kat/. Oysa bu işaret hecenin başına

/'fakat/ biçiminde konmalı ki, bunu gören kimse, ondan sonra gelen heceyi vurgulu söyleyebilsin.

Buna benzer bir durum da, soru imi olan /?/ ile ilgili olarak ortaya çıkıyor. Bir insan bu imi tümcenin başında görmeli ki, tümce ezgisini soru biçiminde düzenleyebilsin. Şimdiki uygulamada olduğu gibi tümce sonuna konunca, hiç bir anlamı kalmamaktadır. Kavşak noktasına gelince, bunu belirten /'/ imi, vurgu imi ile karıştırılacağı için, /-/ kullanılması daha doğru olur. Örnekse /Kur'an/ yerine /Kur-an/. Gene, /tab'an/ *'huy bakımından'* yerine, /tab-an/ yazılarak, /taban/ *'ayağın alt yüzü'* sözcüğünden ayırt edilebilir.

Yalnız şurası da eklenmelidir ki, bu gibi sözcükler yabancı kökenli olup, sayıca çok azdır. Ayrıca, (Kur-an) sözcüğü artık /ku-ran/ gibi okunsa bile, anlamda bir karışıklık olmamaktadır. Yanlış okumalar daha çok, sözcükleri kulak yolu ile duymayıp da, yazıya bakarak söylemeye çalışma sırasında ve en çok da uzun /a/ sesi ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Bu uzunluk özelliğini belirtmek üzere ayrı bir im kullanılmasına gösterilen direnç şuna dayanmaktadır. Bu tür sözcükler yabancı kökenli olduklarından, dil özleştirmesi sonunda nasıl olsa silinip gidecekler dir. Gelgelelim durum hiç de böyle olmamış, Türkçenin kendi içindeki bazı ses değişmeleri sonunda, yeni yeni uzun ünlüler türemeye başlamıştır. Örnekse, gündelik sesletimdeki /kalk/ yerine /kağk/ ya da /ka:k/ (gidelim) sözcüğü.

SES DEĞİŞMELERİNDE BENZEŞME VE KARŞITLAŞMA

Bu bakımdan, bir dildeki ses değişmeleri de, göz önüne alınması gereken bir konudur. Zaman içinde her şey gibi sesler de değişikliğe uğramaktadır. Dilin uç tarafı daha bir oynak olduğu için, ünlüler ve öbür sesler daha çok, ön tarafa gelme eğilimi göstermektedir. Örnekse, eski /rûya/ yerine, bugünkü /rüya/ sesletimi. Yuvarlak ünlüler de düzleşme eğilimindedir. Örnekse /kapu/ yerine /kapı/. Bu tür değişmeler, yanlardaki seslere *'bağımlı'* olmayıp, kendi başlarına meydana geldiklerinden, *'bağımsız'* diye adlandırılır. Bağımlı olanlar ise, yanlarındaki veya biraz uzaklarındaki başka seslerin etkisi ile başkalaşırlar. Bunlardan en çok görüleni, adına *'benzeşme'* denilen olaydır. Eğer iki ayrı ses birbirlerine daha çok benzerlerse veya çakışıp da *'eş-ses'* olurlarsa, ortada bir benzeşme var demektir. Örnek:

Ayazağa /AyaZağa/ /z/ sesi ile Ayazpaşa /AyaSpaşa/ /s/ sesi ile

Birincisinde, titreşimli iki ünlü arasında bulunan, genç titreşimli /z/ ünlüsü, bir aykırılık yaratmadığı için aynen kalmaktadır. Fakat ikincisinde, /z/'den sonra gelen /p/ ünsüzü titreşimsiz olduğu için, yanındaki /z/ sesi de titreşimini yitirip /s/ olmaktadır.

Bir başka tür değişme olan *'karşıtlaşma'* olayında ise, aynı veya benzer iki ses, birbirlerini iterek başkalaşırlar; hatta bir tanesi ortadan kalkabilir. Örnekler:

/aşçı/	yerine	/ahçı/	/ş/	/h/	değişmesi
/kaçta/	yerine	/kaşta/	/ç/	/ş/	değişmesi

Bunların açıklanması şöyle yapılabilir. Bir yerde /ç/ sesi iki sesten oluşma karma bir sestir; yani /t ş/. Böyle olunca, /aşçı/ sesletimi /aş tşı/ biçiminde bir ses çatışması meydana getirmektedir. Buradaki /-çı/ eki, iş yapan kişiyi gösterdiği için öyle kalmak zorunda olduğundan, onun yerine /aş/ parçasındaki /ş/ değişikliğe uğramıştır. Aynı biçimde, /kaçta/ sözcüğü de /katş ta/ düzenindedir. Burada da /-ta/ ekinin kalması gerektiğinden, birinci /t/ düşmüştür.

Görüleceği gibi, ses değişmeleri yalnızca tek tek sesleri değil, bunların birbirleri ile ilişkilerini saptayan *'sözcük'* birimlerini de ilgilendirmektedir. Bu bakımdan, dildeki sözcüklerin yapısına geçerek, bunu da incelemek doğru olacaktır.

Sözcük Yapısı

Dilin yapıtaşı olarak bilinen *'sözcük'* birimi, *'bağımsız biçim'* olarak tanımlanabilir. Burada, *'anlam yükü'* ile *'anlamlılık'* arasında bir ayrım yapılması gereklidir. Sesbirimlerinde yalnızca *'anlam yükü'* bulunmaktadır; yoksa seslerin kendilerine özgü bir anlamları yoktur. Sözgelimi (baş) ve (boş) sözcükleri arasında anlam ayırtlayan /a/ ve /o/ sesleri bir başlarına hiç bir anlamı taşımazlar. Fakat birbirleri ile karşıt durumda kalıp da anlamı ayırmadıklarında, kendilerinde bulunan *'anlam yükü'* de açığa çıkıp boşalmış olur. Buna karşılık, (baş) ve (boş) sözcüklerinin kendilerine ait belli göstergeleri, yani anlamları vardır.

Herhangi bir sesin, belli bir *'sesbirim'* olduğunu anlamak için, (baş, boş) örneğindeki gibi bir *'değiş-tokuş sınavı'* yapılabilir. Bunun için ancak bir tek seslik boş yeri olan bir *'kalıp'* hazırlanır; örnekse /b-ş/. On-

dan sonra buraya konan iki ses, eğer anlam ayırtlıyorlarsa, birer *'sesbirim'* sayılırlar; örnekse /a/ ve /o/ sesleri. Ortaya çıkan /baş, boş/ sözcüklerine ise *'ayırıcı çift'* denir. Buna karşılık, bir kalıptaki boş yere gelen sesler eğer anlam ayırtlamıyorlarsa, yalnızca birer *'sesçik'* sayılırlar. Sözgelimi /ba-yo/ kalıbında, dilin ucu sert damağa değerek veya değmeyerek söylenen iki türlü /n/ sesi, sonunda bir anlam değişikliği yaratmayıp, aynı /banyo/ sesletimini verdiklerinden, bu iki türlü /n/ sesi birer *'sesçik'* olup, ayrı birer *'sesbirim'* sayılmazlar.

Bu noktada sorulacak olan bir soru şudur. Acaba *'sözcük'* birimleri için de böyle kesin bir ölçüt varmıdır? Bunu anlamak için, seslerde kullanılan türden bir *'ayırıcı çift'* kalıbı hazırlanabilir. Örnek:

Hep Olabilecek gibi
Hep O gibi

Eğer (O) birimi bir ses değil de bir *'sözcük'* sayılırsa, (Olabilecek) de öyle sayılmalıdır. Şu farkla ki, ikincisi, (O) gibi yalın değil de karmaşıktır.

Ol a bil e cek

Bu dizi tam bir *'tümce'* oluşturduğuna göre, acaba (O) gibi bir sözcük ile böyle bir tümce arasında bir ayrım yapılmayacakmıdır? Öte yandan, (O) birimi ayrıca bir *'sesbirim'* olduğundan, *'sözcük'* ile *'ses'* arasındaki ayrım da hiç değilse bu örnekte kaybolmaktadır. Buna karşılık, şu sözcük hiç parçalanmaksızın tek bir birim halinde kullanıldığı halde, gene de belli parçalardan oluşmaktadır:

Allah a ısmar la dı k

Buradaki sözcükten anlaşıldığına göre, bir olay, geçmiş zaman dilimi içerisinde, birçok kişiler tarafından bir başkası ile ilgili olarak gerçekleştirilmiştir. Böyle bir bildiri taşıdığına göre, bu tek sözcük, bağımsız br *'tümce'* sayılmalıdır. Oysa (traş) gibi bir ad ile yer değiştirebilmektedir.

Acele bir /traş/'tan sonra ayrıldı
Acele bir /Allahaısmarladık/'tan sonra ayrıldı

'BİÇİMSEL TUTUM' İLE ÖBEKLEME

O halde, dilde kullanılan çeşitli uzunluktaki bilimleri öbeklere ayırırken, bunların anlamlarına veya yapılarına değil de, birbirleri ile yer değiştirip değiştirmediklerine bakmak gerekir. Böyle bir uygulamaya ***'biçimsel tutum'*** denir. O zaman, herhangi bir birimin ***'kaypak'*** olabilecek anlamına bakılmaksızın, yalnızca ***'biçim'*** yönünden bir öbeklemeye gidildiği için, tutulan yöntem daha sağlam olmaktadır. Böyle yapılmadığı sürece, geleneksel dilbilgisi kitaplarında olduğu gibi, sürekli olarak şöyle ***'özürler'*** bulmak gerekmektedir: "Her ne kadar bu sözcük ***'ad'*** öbeğinden ise de, ayrıca ***'sıfat'*** olarak da, ***'belirteç'*** olarak da kullanılabilir." Sözgelimi (zor) sözcüğü genellikle bir ***'sıfat'*** olarak verildiği halde, başka kullanımlarından, bunun ayrıca ***'belirteç'***, hatta ***'ad'*** olarak da iş gördüğü anlaşılmaktadır. O halde, bir sözcük, hangi ölçüte göre ille de ***'sıfat'*** öbeğine sokuluyor? Örnek:

'sıfat' İyice /zor/ bir sınav
'belirteç' Sen, bu işi /zor/ yaparsın
'ad' Doğrusu, bu iş çok /zor/'uma gitti

O halde, herhangi bir birim, /okul/'uma örneğindeki (okul) sözcüğü gibi, /-/'uma kalıbına uyuyorsa, o birimi de bir ***'ad'*** saymaktan başka çıkar yol yok gibidir. Nitekim, Türkçede birçok sözler, deyimler, hatta tümceler, bir tek ***'ad'*** öbeğinden inişlercesine kullanılmaktadır. Örnekler:

Çocuk /İyi.saat'te.ol.sun.lar/'ın öfkesine çarpıldı
Ah /Can.ı.na.yan.dığ.ım/'ın herifi
Kendisi /İmam.bay.ıl.dı/'yı çok sever
Getir şu /Kız.ma.birader/'ini de oynayalım
Bir sürü /Evet.efendi.m.ci/'ler toplanmış
Hani şu /Ne.m.e.lazım.cı.lık/ yok mu yani?

Görüleceği gibi, geleneksel dilbilgisindeki ***'sözcük'*** kavramı yeterince kesin bir biçimde saptanmamıştır. İşte bunun için, çağdaş dilbilimde, ***'sözcük'*** yerine ***'biçim'*** terimi öne sürülmüştür. Buna göre, kendisine özgü anlamı olan her birim, ister (O) gibi bir tek sesten oluşsun, isterse (Olabilecek) gibi bir tümceden oluşsun, gene de bir tek ***'biçim'*** sayılır. Ondan sonra geriye gidilerek, bu sefer de ***'anlamlı en-ufak birim'*** saptanarak, buna da ***'parçacık'*** adı verilebilir. Bu durumda, gerek (Olabile-

cek) ve gerekse (Allahaısmarladık) birimleri içindeki her bir anlanılı birimcik de birer *'parçacık'* sayılmalıdır. Örnek:

Ol A bil e cek
Allah a ısmar la dı k

Görüleceği gibi, bir tek /a/ veya /k/ sesi bile *'parçacık'* sayılır; çünkü bunların eklenmeleri ile başka birer anlam çıkabilmektedir. Örnek:

Kolay gel	Sar-dı
Kolay gel-e	Sar-dı-k

Dikkat edilirse görülür ki, bu parçacıkların bazıları tek başlarına kullanılabildikleri halde, örnekse (Ol, Allah, Kolay, Sar) öbürleri ancak bir başka parçacık ile birlikte var olabilmektedir; örnekse (-a-, -cek, -sin, -iz). O zaman da ortaya *'bağımsız'* ve *'bağımlı'* parçacıklar ayrımı çıkmaktadır.

BİLEŞİK SÖZCÜKLER

Buna göre, *'sözcük'* birimi şöyle tanımlanabilir: "En az bir tanesi bağımsız olmak üzere, bir veya birçok parçacıktan oluşabilen ve kendine özgü bir anlamı olan birim." Bu tanıma göre, şu birimlerin her birisi bir sözcük sayılabilir:

O
Onlar
Öğrenci
Öğrenciler
Öğrenmek
Öğrenememek

Aynı tanıma göre, ikinci bir bağımsız sözcük de kuralı bozmaya-cağından, *'bileşik sözcük'* denilen karışımlar da sözcük sayılırlar.

Baş	Orta	Haydar
Kent	Asya	Paşa
Başkent	Ortaasya	Haydarpaşa

Ad tamlamalarında ise, *'belirtili'* ve *'belirtisiz'* türler arasında bir ayrılık görülmektedir.

Öğretmen kitabı	Öğretmen'in kitabı

Bunlardan birincisi bir *'sözcük'* olduğu halde, ikincisini ayrı iki sözcük saymak gerekir. Çünkü çoğul takısı eklendiğinde, aralarındaki benzerlik ve koşutluk bozulmaktadır. Bu da, geleneksel dilbilgisindeki bir başka aksaklığa işaret etse gerek. Çünkü bu iki türlü tamlama, sanki aynı öbekte imiş gibi işlem görmektedir.

Öğretmen kitabı	Öğretmen'in kitabı	
Öğretmenler kitabı	Öğretmen'inler kitabı	'olmuyor'

Belirtisiz ad tamlamalarında, bazı kere, tamlayan veya tamlanan sözcüğün sonuna gerekli ek getirilmemekte; o zaman da *'ad'* biçimi, sıfat gibi kullanılmaktadır. Örnekler:

fıçı bira kalite bisküvi

İlk bakışta yadırgatıcı gelen bu gibi karışınılar, bir kere yerleştikten sonra, artık tek bir bileşik sözcük imiş gibi kullanılmaktadır.

efendi insan hanım kız paşa çocuk

Buna karşılık, yerleşmiş olan bu gibi bileşik sözcükleri birbirlerinden ayrı parçalar olarak düşünüp, belirtisiz ad tamlaması gibi söyleme eğilimi de vardır.

Galatasaray	Paşabahçe	Kadıköy	Bakırköy
Galata-sarayı	Paşa-bahçesi	Kadı-köyü	Bakır-köyü

Eğer böyle yapılırsa, şu banka adlarını da şöyle söylemek gerekecektir :

Sümerbankası Etibankası Pamukbankası Denizbankası

Nitekim, birçok kişiler (anadil) ve (dilbilim) yerine (anadili) ve (dilbilimi) diyerek, bu sözcüklerin bütünlüklerini örseliyorlar. Evet, bir yerde (anadil) terimi, Türkbilimcilerin kullandığı anlamda *'kök dil'* kavramını da yansıtmaktadır; fakat bundan çok daha yaygın bir biçimde, (anadil/yabancı dil) ikili sözcük çifti içerisinde kullanılmaktadır. Bu tür tamlamasız biçimlerin kullanılmasında bir ek yarar daha vardır; bunların sonlarına ekler getirmek çok daha kolay olmaktadır.

dilbilim-ci	oysa	dilbilimi-ci	'uygun kaçmamaktadır'
dilbilim-sel	oysa	dilbilimi-sel	'uygun kaçmamaktadır'

EKLERLE SÖZCÜK TÜRETME

Yeni yeni sözcüklerin türetilmelerinde, *'bileşik ad'* yapmaktan belki de çok daha önemli bir yol, Türkçede bol sayıda bulunan *'ekler'* kullanmaktır. Örnek olarak, yalnızca bir tek (bil-) fiil kökünden, çeşitli ekler ile yapılabilecek olan şu sözcükler verilebilir:

bil	bil	bil	bil	bil
bil i	bil dir	bil gi	bil in	bil me
bil i m	bil dir i	bil gi ç	bil in ti	bil mez
bil i k	bil dir ik	bil gi ci	bil in gen	bil meç
bil iş	bil dir im	bil gi sel	bil in mez	bil meşik
bil i r	bil dir ge		bil in dik	
bil i ci	bil dir gen			
bil i nç	bil dir men			

bil	bil	bil	bilgi-işlem	bilirkişi
bil e	bil iş	bil miş	bilgi-kuram	
bil e n	bil iş im	bil sel	bil gi-sayar	bilim-eri
bil e cen	bil iş gen	bil seme		
bil e gen		bil ircesine		
bil e meç				

bil + inç + len + dir + mek bil + iş + im + sel + lik

Görüleceği gibi, yabancı dillerdeki birçok kavramların karşılıkları, bu gibi türetmeler yolu ile Türkçede yaratılabilir. Ne var ki, bu eklerden bazıları her zaman aynı tutarlılıkla kullanılmamaktadır. Bu durumu, özellikle gündelik dilde ve yerleşik sözcüklerde görülüyor. Sözgelimi, Türkçede (uyuşuk, sırnaşık, bozuşuk) vb gibi sözcüklerdeki ekler, sıfat öbeğini gösterdikleri halde, (yakışık-lı), (becerik-li) denince, bu kere de ad öbeğindeki sözcükleri göstermektedirler. Aynı tutarsızlık, (-lik) ekinde de görülebilmektedir. Sözgelimi (güzel-lik, iyi-lik) gibi sözcüklerde, sıfatların sonuna gelerek bunlardan ad yapan bu ek, (elbise-lik kumaş, yemek-lik malzeme) gibi sözlerde, bu sefer adlardan sıfat yapmaktadır. Bunun da ötesinde, (aşağı-lık herif) sözünde, bu sefer de bir sıfattan bir başka sıfat yapabilmektedir. Buna benzer bir durum, adlardan sonra gelerek, onlardan bir başka ad yapan (-cı) ekinin, kurala aykırı olarak fiil köküne ve sıfata eklenmesinde de görülüyor.

ada ek	fiilden ada ek		fiile ek	sıfata ek
göz cü	yapı cı	fakat	kapkaç çı	hazır cı
gözlükçü	yıkı cı	ayrıca		

Fakat bütün bu kural-dışılıklara rağmen, dildeki bu gibi tutarsızlıklar, hatta mantıksızlıklar, dil kullanımı içinde *'geçerli'* sayılabiliyor. Bu arada ilginç bir noktaya da değinmekte yarar vardır. Türkçede son zamanlarda kullanılmakta olup (-ci) eki ile biten sözcüklerden bir kesimi, belki de rastlantılı olarak, ters ve olumsuz birer anlam taşımaktadırlar. Örnekler:

batakçı	otakçı	zarfçı	tırnakçı
sövüşçü	dızdızcı	kapkaççı	karmanyolacı

Bir başka ilginç durumu da, insan vücudunun çeşitli kesimlerini belirten sözcüklerdeki /k/ sesi ile ilgili olarak göze çarpıyor.

ayak bacak kulak yanak dudak parmak tırnak damak
gırtlak kucak bilek böbrek dirsek koltuk kasık

İnsanların bazı özelliklerini belirtmek için de gene /k/ sesinin kullanıldığı görülmektedir.

(kulağı) delik (ağzı) açık (çenesi) düşük (ayağına) çabuk

SESLER İLE ANLAM ARASINDAKİ BAĞLANTI

Bu da gösteriyor ki, sesler ile anlamlar arasında, pek açık olmasa da, gizli bir tür bağlantı vardır. Sözgelimi (kanser) ve (kangren) sözcükleri yabancı kökenli olup, *'kan'* kavramı ile hiç ilgili olmadıkları halde, gerçektekinden çok daha ters ve olumsuz bir anlam çağrışımı yaptırmaktadırlar. (Yürrrü!) veya (Eşşşoğlu) sözcükleri, yalnızca bir tek ünsüzün uzatılması ile, çok daha şiddetli bir anlam kazanabilmektedir. Öte yandan, (Ulan) sözcüğü (Ülen) olarak söylenirse, sertliğini yitirmekte, hatta *'canayakın'* bir sözcük havasını bile kazanmaktadır.

Seslerin bu gibi psikolojik etkisine bir örnek olarak da şu söz gösterilebilir: "Migros Türk'tür; Türk kalacaktır." Grekçedeki birçok sözcük (-os) ile bittiğinden, (Migros) sözcüğü de kendiliğinden bir *'Yunanca'* sözcük olarak yorumlanmıştır. Oysa (Migros) sözcüğü, Fransızca *'yarı'* (demi)'deki (-mi) son parçası ile, *'toptancı'* (grossiste)'deki (gros-) ilk

parçasının birbirlerine eklenmesinden oluşturulmuş bir *'karma sözcük'* tür. Oysa (-os) ekini ayırarak böyle bir *'siyasal'* ayrıştırmaya gidilmeseydi, hiç kimse bu sözcüğün yapısına ve sesine bakmayacaktı. Nitekim, bugün Türkçede yığınla sözcük vardır ki, bunların köken anlamlarını hiç kimse merak bile etmez. Örnekler:

andaval-	pertav-	patavat-	hırpan-	madra-	kalaba-	züccac-
(lı)	(sız)	(sız)	(i)	(baz)	(lık)	(iye)

Ekleri olmayınca pek tanınamayan bu gibi sözcükler dışında, eksik oldukları halde, anlamları kesin olarak bilinmeksizin kullanılanlar da yok değildir. Örnekler:

(sulu) sepken	(değiş) tokuş	(yorgun) argın
(saçma) sapan	(süs) püs	(boy) pos
incik (boncuk)	konu (komşu)	in (cin)

İkili sözcüklerde de, birisinin anlanı bilinse bile, öbürününki hiç bilinmeyebilmektedir. Örnekler :

dar (ağacı)	punduna (getirmek)	kaale (almamak)
faka (basmak)	harbi (konuşmak)	ayyuka (çıkmak)
(Kasım)patı	(kadının) fendi	

Sözcükler yabancı kökenli oldukları zaman anlamları da bilinmediği için, bazı kere, o yabancı sözcüğün anlamına yakın veya eş bir anlam da eklenerek, Türkçede yeni yeni bazı ikili sözler ortaya çıkarılmaktadır. Örnekler:

nüans farkı	konkuripik yarışları	şale köşkü
test imtihanı	ay mehtabı	durum vaziyeti

Oysa bunlardan yalnızca bir tanesi istenen anlamı vermeye yeter. (Nüans farkı) diyen birisine "Nüans sözcüğü ne demek ola ki?" sorusu yöneltilecek olsa, herhalde cevabı alınamayacaktır. Daha eski yıllardan kalma şu tekerleme, bu biçimde ikili olarak kullanılan sözcüklerden oluşmuştur:

> "Babıali kapısından, mürur edip geçer iken, tesadüfen
> ben rast geldim, tek bir, atlı süvariye"

'YAKIŞTIRMA' İLE SÖZCÜK ÜRETME

Dildeki bu tür uyarlama işleminin bir başka çeşidine ise *'yakıştırma'* adı verilebilir. Yabancı kökenli bir sözcük tam olarak sesletilemiyorsa, en yakın Türkçe sözcüklerden yararlanarak, yeni bir *'yerli'* sözcük üretilmektedir. Sözgelimi, Türkçedeki (demir kırı) sözcüğü, siyah ile beyaz karışımı olan *'gri'* at rengini veya *'at donunu'* belirtir. Batıdan alınan (Demokrat) sözcüğü ise *'halk erki'* anlamına gelen köklerden oluşmuştur. Bu sözcük (kr-) ünsüz çiftinin zor söylenmesi yüzünden (Demo kırat) olarak sesletilince, şöyle bir ses değişmesi olmuş ve bu ad ile kurulan partinin simgesi olarak da *'at'* seçilmiştir:

Demokrat demo kırat demi kırat demirkır at demir kırat Demirkırat

Buna benzer bir işlem sonucunda ortaya çıkan başka sözcüklere örnek olarak şunlar verilebilir:

personel kanunu	şövalye yüzük		kuşetli vagon
porselen kanunu	şevrole yüzük		kuşaklı vagon
gardrop	buldozer	Gordium	Tekfurdağ
gardolap	yoldüzer	kördüğüm	Tekirdağ

Bu gibi bir uyarlama bilinçli olarak yapılırsa, bu işleme *'benzetme'* denilebilir.

silahşör	milyoner	bikini	transatlantik
kalemşor	dövizyoner	yokini	transbosforik
çenebaz adam	kazıkakis pasajı		aşkoloji okulu

'YERLİLEŞTİRME'

Bunu andırır bir başka işleme ise *'yerlileştirme'* adı verilebilir. Türkçenin özleştirilme çabaları sırasında bazı sözcüklerin biçimleri hafifçe değiştirilerek, bunlara, sanki öz-türkçe sözcüklermiş gibi, benzer anlamlar yüklenmiştir. Örnekler:

Fransızca sesletimi	Türkçe uyarlaması
/ ekol /	okul
/ atak /	atak
/ bülten /	belleten
/ onör /	onur
/ endüksiyon /	endüklem
/ kor / (darme)	kor (general)

Bu sözcüklere, Arapçadan gelme (buut) yerine (boyut) ve (siyaset) yerine (siyasa) sözcükleri de eklenebilir. Fakat bunlardan belki de en ilginci /kor/ sözcüğü olup, Türkçedeki (kolordu) sözcüğünün *'kısaltılmış'* bir biçimi gibi göründüğünden pek yadırganmamaktadır. Oysa aynı dizide bulunan öbürleri ile birlikte gösterilince, aradaki aykırılık hemen belli olmaktadır. Örnekler:

tug ay	tuğ general
tüm en	tüm general
or du	or general
kor ...??	kor general

Buradaki (kor) sözcüğü, her ne kadar (kolordu) sözcüğünün kısaltılmış biçimi değilse de, bazı kere Türkçede bu gibi *'kırpma'* sözcükler de görülebilmektedir. Örnekler:

akü (mülatör) lâci (vert) entel (ektüel) reviz (yon) diya (pozitif)

Ama (transformatör) sözcüğünün kısaltması (transfo) olması gerektiği halde, ikinci bir kısaltma ile (trafo) sözcüğü ortaya çıkmıştır. Bazı kere, bir tüm sözcüğün parçası değil de, ikili bir takımın tek parçası da kullanılmaktadır. Örnek:

Çek bir 'kuru' (fasulye) Tak bir 'şiş' (kebap)

Tümce Yapısı

Öztürkçede *'tümce'* olarak bilinen *'cümle'* sözcüğü, geleneksel dilbilgisi kitaplarında şöyle tanımlanmaktadır: "Bir yargı bildirmek için kullanılan ve aralarında bir çekimli fiil bulunan sözcükler dizisi." Oysa böyle bir tanım, bazı özel durumları göz önüne almamakta gibidir. Sözgelimi (Allalı kısmet ederse) tümcesinde, hem bir sözcükler dizisi vardır, hem de bunlardan (ederse), tanıma uygun olarak çekimlidir. Fakat ortada bir yargı bulunduğu acaba söylenebilir mi? Öte yandan (İmdat!) sözcüğü tek başına olup bir dizi oluşturmadığı halde ve kendisi de bir çekimli fiil olarak bulunmadığı halde, gene de ortada bir *'yardım çağrısı'*, yani kişisel bir haber, bir yargı vardır. Görüleceği gibi, sözcükleri, yalnızca anlamlarına bakarak öbeklemek ne kadar sakatsa, tümceleri de anlamlarına bakarak tanımlamak o kadar aksaktır. Bu bakımdan, belki de şöyle bir tanım yapmak çok daha biçimsel olacaktır: "Tümce, iki durak arasında bulunan ve kendisinden daha büyük bir dilsel yapının

içine girmeyecek kadar bağımsız olarak kullanılabilen en geniş dilsel yapı olup, en az bir tane çekimli fiili olma koşulu ile, bir veya daha fazla sayıda sözcüğün art arda dizilmesi ile oluşur." Buna göre, yazı yazan bir insan, kağıda bir nokta koyduktan sonra, ikinci bir noktaya kadar sıraladığı sözcükler dizisi, yalın veya karmaşık yapılı bir tümce oluşturmaktadır. Örnekler:

Günaydın. /Buyurun/.
Günaydın. /Ne haberler var/?
Günaydın. /Gördüğüm kadarı ile, söylediklerimi yapmışsınız/.

ÜRETİMSEL DİLBİLGİSİ

Bu durumda, (İmdat!) gibi bir sözcük nasıl olup da bir tümce sayılacaktır? Yalnızca iki nokta arasında yazılması veya iki sessizlik arasında bulunması yeterlimidir? İşte bu noktada devreye giren *'üretimsel dilbilgisi'* ile, böyle durumlar da açıklanabilmektedir. Bu yeni görüşe göre, bütün tümceler, bazı temel tümce kalıplarından, belli *'dönüşümler'* sonunda elde edilmiş olan dizinlerdir. Bu dönüşümler sonunda, ilk baştaki dizim daha da genişleyebileceği gibi, darlaşabilir de. Buna göre, (İmdat!) sözcüğü tümce yapısı bakımından şöyle açıklanabilir. İlkin belli kavramlar kafada oluşur; örnekse *'durum'*, *'zor'*, *'yardım'*, *'rica'*, *'ben'*, *'siz'*. Ondan sonra, bu kavramları anlatacak olan sözcükler seçilerek, belli kurallara göre dizilir. Bunu izleyen belli dönüşümlerden sonra, bu sözcükler dizisi, sanki *'denizaltı suyun yüzeyine çıkmış gibi'*, artık belli bir tümce görünümündedir. Örnek:

Acaba sizden ricada bulunsam, içinde kaldığım zor
durumdan kurtulmam için bana yardım edermisiniz?

Fakat böyle bir tümce zihinde oluştuğu zaman, bunu sözlü ve yazılı olarak aynen dışarı vurmak gerekli olmayabilir; çünkü bazı kereler, bu dileğin yerine getirilmesi için çok az zaman bulunabilir. İşte bu durumda, söz konusu tümce, bir dizi eksiltmeler ile, bu uzun ve karmaşık halinden, çok daha yalın bir biçime sokulabilir.

Sizden rica ediyorum. Şu zor durumumda bana yardım edin
Rica ediyorum. Lütfen bana yardım edin
Ne olur? Yardım edin
Bana imdat edin
İmdat!

İstenirse, bu kere de tersine (İmdat!) sözcüğünden başlayarak, belli eklemeler ve değiştirmeler sonunda daha yukarıdaki uzun ve karmaşık tümceye varılabilir. İşte, çağdaş *'üretimsel dilbilgisi'*, tümceler arasındaki bu ilişkileri ortaya serme yolu ile, görünürde sonsuz sayıda iniş gibi duran apayrı tümcelerin bile, son çözümde, belli kalıplardan türediğini ve bu kalıplara indirgenebileceğini göstermiştir.

Üretimsel dilbilgisi anlayışına göre, yalnızca bir tek dildeki değil, tüm dünya dillerindeki tümceler bile, birbirlerine aynı biçimde bağlıdırlar. Buna göre, eğer bir İngilizce tümce, bir Türkçe tümceden apayrı gibi görünüyorsa, bunun iki nedeni vardır. Birincisi, sözcüklerin biçimleri ayrı olduğu için, iki ayrı dildeki tümcelerin görünüşleri de başkadır. Fakat bundan daha da önemlisi, aynı anlama gelen başka yazılımlı sözcükler, ayrı dizilim kurallarına göre başka biçimde sıralanmışlardır. Nitekim, şu örnek bunu açıklıyor:

'İngilizce' London is the capital of England
'Türkçe' Londra dır i başkent nin İngiltere

Sözcükler Türkçe olunca, anlam bir ölçüde çıkmaya başlamıştır. Şimdi ise, belli dönüşümler yolu ile Türkçe sözdizimi elde edilebilir.

Londra dır i-başkent nin- İngiltere
Londra dır başkent-i İngiltere-nin
Londra dır başkenti İngiltérenin
Londra dır İngiltere'nin başkenti
Londra İngiltere'nin başkenti dir
Londra İngiltere'nin başkentidir

TÜMCELERİN ZİHİNDE 'BANYO EDİLMESİ'

Görüleceği gibi, İngilizce sözcüklerin Türkçe karşılıkları yerlerine konur ve gerekli dönüşümler yapılırsa, Türkçe tümce ortaya çıkmakta; dolayısıyla da, bu iki tümcenin, ayrı iki *'kod'* ile *'şifrelenmiş'* aynı *'mesaj'* olduğu anlaşılmaktadır. Üretimsel dilbilim anlayışı, bundan da ileri giderek, tüm dillerdeki tümcelerin, bir bakıma, o sırada üretilmeyip, zaten üretilmiş bir biçimde insan kafasında hazır bulunduğunu ileri sürer. Burada şöyle bir benzetme yapılabilir. Bir fotoğraf kağıdı üzerine bir görüntü alındığında, böyle bir kağıda karanlık odada kırmızı ışık altında bakan birisi hiç bir şey göremez. Fakat aynı kağıt fotoğraf banyosuna daldırılıp da biraz beklenirse, resmin yavaş yavaş belirdiği görülür.

Tümceler de bir bakıma, insan zihninde bu görüntüler gibi *'banyo edilmek üzere'* hazır durmaktadır. Yapılacak tek şey, foto filmi veya kağıdı örneğinde olduğu gibi, bunu uygun bir sıvı içinde işleme tutmaktır. İşte bir dilde tümceler üretilirken de bu yapılmakta ve zihinde zaten hazır olan kalıplardan bir *'kopya'* çıkarılıvermektedir veya banyosu yapılıvermektedir. Bir bakıma denebilir ki, bir dairenin alanını gösteren *'Alan = pi x r²'* formülü, nasıl sonsuza varacak sayıda daire çizimini sağlayabiliyorsa, insan zihninde bulunan o *'doğaçtan'* yetenek de, bütün tümceleri üretecek bir düzenek olarak çalışabilmektedir. Bu bakımdan, tümceler sonradan *'üretilmiş'* değillerdir; çünkü zihinde zaten üretilmiş olarak beklerler. Yapılan şey ise, bir tür *'mal sevketme'* gibi, istenilen tümcenin depodan çekilip etiketlenmesi veya üzerine adres yazılması gibi bir işlemdir.

SÖZCÜKLER ÜÇ BOYUTLU GÖSTERİLEBİLSEYDİ...

İnsan-dilinde tümce biriminin yarattığı bütün zorluk, sözcüklerin, zaman boyutu içinde birbirleri ardına sıralanmalarından kaynaklanmaktadır. Olanak bulunsaydı da, tümcedeki sözcükler üç boyutlu bir biçimde gösterilebilseydi, aralarındaki bağlantılar çok daha iyi belirebilirdi. Bununla birlikte, iki boyutlu olarak göstermek bile, birçok bağlantıları yeterince belli edebilir. Örnekse Atatürk'ün şu sözü:

> "Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

Şimdi, bu tek boyutlu tümce, şu biçimde iki boyuta açılırsa, hem yapısı hem de mantık düzeni çok daha iyi anlaşılabilir:

Ülkesini,			
yüksek istiklalini		korumasını	bilen Türk milleti
dilini de	yabancı diller		
	boyunduruğundan		kurtarmalıdır

Böyle bir *'yayılım'* veya *'açılım'* yapıldığı zaman kimin, neyi, ne yapacağı çok daha açık biçimde belli oluyor. Oysa çok daha karmaşık tümcelerde bu ilişkiler çoğu kere iyice bulanıklaştığından, uzun tümcelerin izlenmesi ve anlaşılması iyice zorlaşmaktadır. Fakat sözlü dil sırasında, bazı duraklamalar ve vurgulamalar, ya da söyleyişteki hızlanıp yavaşlamalar, sesteki dalgalanmalar, hep birlikte, tümce-içi bağ-

lantıların daha iyi belirtilmesine yardımcı olur. Buna karşılık, yazılı dilde, geriye dönüp yeniden okuyarak, gözden kaçırılmış olabilecek bağlantıları yeniden yakalamak mümkündür. Bu bakımdan, sözlü dildeki *'sürçmeler'* affedildiği halde, yazılı dildeki *'yanlışlıklar'* hiç de hoşgörü ile karşılanmamaktadır.

YAPISAL ÇOK-ANLAMLILIK

Öte yandan, bazı tümce yapılarının kendilerinde olan bir doğal aksaklık yüzünden, bir tümcenin yapısı, ne yapılırsa yapılsın, gene de iki anlama birden çekilebilmektedir. Örnek:

Arkadaşı ile annesine gitti

Burada, tümce bakımından bir *'yapısal çok-anlamlılık'* durumu vardır. Birincisi, (Arkadaşına ve onun annesine gitti); ikincisi ise, (Arkadaşını alıp, kendi annesine gitti). Geleneksel dilbilimde, bu konu üzerinde fazla bir şey söylenmemektedir. Oysa üretimsel dilbilime göre, burada birbirine rastlantılı olarak *'çakışık'* iki ayrı tümce bulunmaktadır. *'Yüzey yapı'* bakımından özdeş olan bu iki tümce, *'dip yapı'* bakımından birbirlerinden şu biçimde ayrılırlar:

Arkadaşı ile ONUN annesine gitti
Arkadaşı ile KENDİ annesine gitti

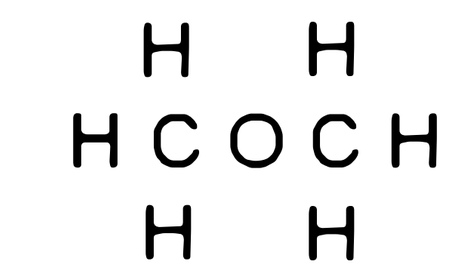
Dip yapıdaki bu iki tümce, ekonomi sağlama amacı ile (onun/kendi) sözcükleri kaldırılarak *'eksiltili'* biçime sokulunca, yüzey yapıda birbiri ile çakışık iki tümce ortaya çıkmıştır. Böyle bir *'eş-yapılılık'*, kimyada *'izomeri'* adı ile anılmaktadır. İki ayrı madde, içlerindeki hidrojen, oksijen ve karbon atomları sayıca aynı olduğu halde, bunların bağlantıları, yani yapıları başka olduğundan, gene ayrı özellikler gösterirler. Örnek:

ETİL ALKOL

$C_2H_6O = C_2H_6O$

DİMETİL ETER

Başka bir örnek olarak da, çizilmiş bir *'kare küb'* verilebilir. Buna bakan kimsenin bir köşeyi önde veya arkada hayal etmesine bağlı olarak, aynı geometrik biçim, ya üstten, ya da alttan bakılıyormuş gibi olmaktadır. Bir başka deyişle, iki türlü *'perspektif'*, aynı geometrik şekil içinde, iki ayrı tümcenin çakıştığı gibi eşleşmiştir.

SÖZDİZİMİNİN ÖNEMİ

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında, tümce yapısı konusu nasıl *'sözdizimi'* içinde ele alınıyorsa, tümce oluşturmayan sözcük dizilerini de gene sözdizimi kesiminde görmek mümkün olsa gerek. Bu bakımdan, ilkin, ikişerli olarak birbiri ardına dizilen sözcüklerin bağlantılarına ve yapılarına bakılabilir.

Bilindiği gibi, Türkçedeki sıfatlar, tanımladıkları adlardan önce gelirler. Ne var ki, geçen yüzyıldan beri etkisini sürdüren Fransızca dilinin etkisi altında, bazı yabancı kökenli sözlerde, hatta yeni türetmelerde, sıfatın daha sonra geldiği görülmektedir. Örnek:

Migros Türk Kafe oryantal kotlet pane

Bu zararsız dizime karşılık, bir başka dizim, Türkçeyi ileride tehdit edebilir. Bilindiği gibi, ay adları, Amerikan İngilizcesinde, gün adlarından ve sayılarından önce yazılır. Özellikle Japonların ürettikleri saatlerde de böyle olduğundan, bu uygulama Türkiye'ye de sıçrarsa, büyük, hatta korkunç karışıklıklar olabilir. Sözgelimi, Orta Doğu ülkelerinden Suudiya'da Amerikan düzeni uygulandığından, bu ülke ile ilişkisi olan kimseler ve şirketler açısından şöyle bir aykırılık ortaya çıkabilmektedir:

Avrupa düzeni	7.9.1987	Yani	7 Eylül 1987
Amerika düzeni	7 9 1987	»	9 Temmuz 1987

Özellikle pasaportlardaki vize süreleri bakımından ortaya çıkabilecek bu gibi karışıklıkları önlemek için, aylan kendi adları ile yazmak en güvenlikli yol olacaktır. Örnekse 7 Eylül 1987, 9 Temmuz 1987.

Aynı şey, gün adları için de geçerli olsa gerek. Ne yazık ki, hemen hemen bütün resmi yazışmalarda, hatta kişisel çağrılarda, gereksiz bir tasarrufa gidilip, gün belirtilmeksizin yalnızca rakamlar verildiğinden, bazı kere yanlışlıklar ortaya çıkmakta veya insanlar 10uncu ayın hangi ay olabileceğini, ya da 17'sinin hangi güne rastgeldiğini anlamak için takvim peşine düşmek zorunda kalmaktadır. Oysa şu biçimde bir yazılış, tüm sorunu çözebilecektir:

17.10.1987 günü yerine **17 Ekim 1987 Perşembe günü**

İkili sözcüklerin sıralanımalarındaki bir özelliğe de *'birliktelik'* adı verilebilir. Bazı kere *'yerdeşlik'* olarak da bilinen bu birliktelik durumuna göre, bir dildeki bazı sözcükler bir arada kullanıla kullanıla birbirlerini o kadar çağrıştırırlar ki, bunları birlikte kullanmak bir zorunluluk olur. Örnekse (kem göz, nazar boncuğu, alın teri). Hatta bazı kere, bunların sırası, yani dizimi de saptanmış olduğu için, yerleri değiştirilemez. Sözgelimi (kan ter içinde kaldı) sözünde sıra atlanıp da (ter kan içinde) denemez.

DEVRİK CÜMLE

Türkçenin tümce yapısındaki genel kurala göre, fiil sözcüğü en sonra geldiği halde, özellikle komut sözlerinde, fiil başa alınabilmektedir. Örnekler:

Kes bir! Gel buraya! Yap şu işi! Bırak Allahını seversen!

Bu uygulama, daha başka tümce türlerine de yaygınlaştırılırsa, *'devrik tümce'* denilen şey ortaya çıkar, örnek:

Gidiyordu ona doğru; biliyordu neler söyleyeceğini;
anlamıştı olanları; bitirecekti artık bu işi

Böyle bir yer değiştirme, tümce yapısında bir tazelik sağladığı için bazı kereler hoş kaçabilmektedir. Fakat abartılı bir biçimde art arda kullanıldığı zaman tekdüzeliğe düşmekte, hatta bazı kere can sıkıcı bile olmaktadır.

Nerede bulunursa bulunsun, tümcenin bütününe damgasını basan sözcük gene de *'fiil'* olmaktadır. Hatta o kadar ki, bir tümcedeki sözcüklerin yerleri değiştirildiği zaman anlam pek değişmediği halde, tümce sonuna gelen fiile bağlı olarak, ondan bir önceki sözcük kendiliğinden vurgulanmakta ve öbürlerine oranla daha büyük bir önem kazanmaktadır. Örnekler:

Arkadaşım dün tren ile ANKARA'YA gitti
Arkadaşım dün Ankara'ya TREN İLE gitti
Arkadaşım tren ile Ankara'ya DÜN gitti
Dün tren ile Ankara'ya ARKADAŞIM gitti

Bütün bu tümcelerde, (Ankara'ya) sözcüğünün sonundaki (-ya) parçacığı gidilen yeri gösterdiği için, (Ankara) sözcüğü nerede konursa

konsun, anlamı değişmez. Oysa bazı dillerde sözcüklerin yer değiştirmesi ile, anlamda da başkalık ortaya çıkabilmektedir.

İngilizcede	Köpek ısırdı adam	'başka' anlamlar
	Adam ısırdı köpek	
Türkçede	Köpek ısırdı adam(ı)	'aynı' anlam
	Adam(ı) ısırdı köpek	

Bazı kere Türkçede de, ikili sözcüklerde bir sıra değiş-tokuşu, tümce düzeyinde olması bile, anlam başkalığı yaratabilir. Örnek:

karı-koca koca-karı

Bunun da nedeni, bilindiği gibi, gerek (koca) ve gerekse (karı) sözcüklerinin ikişer anlama gelmeleridir. Eğer (karı-koca) yerine (hanım-bey) denseydi sorun çıkmazdı; aynı biçimde, (yaşlı-hanım) dizilişi olsaydı, olumsuz bir hava sezilmezdi. Fakat sözcük dizimindeki ufacık bir yer değiştirme, sözcüklerin zaten kendi içlerinde bulunan anlam yükünün birdenbire boşalmasına neden olmaktadır. Bu da gösteriyor ki, son çözümde, tümce yapısından çok çok daha önemli olan dilsel konu ***'anlam örgüsü'*** olmaktadır. Bu bakımdan, dildeki yapıtaşları olan sözcük göstergelerinin, bu kere de gösterilgeleri, yani anlamları toplu olarak ele alınıp incelenirse, bildirişim aracı olarak kullanılan insan-dili çok daha saydam bir biçimde anlaşılmış olur.

Anlam Yapısı

Bilindiği gibi, dildeki yapıtaşları olan sözcüklerde, bir ***'gösterge'*** yani ***'biçim'*** öğesi, bir de ***'gösterilge'*** yani ***'anlam'*** öğesi aynı anda bulunur. Aralarındaki temel fark ise şudur. ***'Gösterge'*** öğesi, bunu kullanan insanlar arasında bir uzlaşım sonunda saptandığı için, ***'biçim'*** bakımından pek değişmez. Sözgelimi, bugün bir insan (taksi) sözcüğünü Türkçede başka türlü yazamaz; (taxi) diye bir ***'züppece'*** kullanımda bulunsa bile, bu iş yasalara aykırı olur, çünkü Türkçenin abecesinde (x, w) harfleri yoktur. Oysa (demokrasi) sözcüğünün ***'anlam'*** kesinlini, birçok insanlar kendilerine göre ayrı ayrı yorumlarken kendilerini bağlı hissetmemektedirler. Buna göre, seçimlerde oy kullanmaya zorlanmak, ***'demokrasi'*** kavramı ile bağdaşamaz; çünkü ***'demokrasi'*** bir insanın, iste-

diği şeyi yapma veya yapmama özgürlüğüdür. Öte yandan, daha gerçekçi olan başkaları, daha değişik bir tanım getirmektedirler. Bunlara göre, *'demokrasi'* demek, tam tersine, insanların her istediklerini rahatça yapamamaları demektir. Çünkü insanoğlu ne de olsa *'çiğ süt emmiştir'*; yapabileceği kötülüklere en etkili biçimde engel olacak olan yönetim biçimi de demokrasidir. Bir tek kişinin, bir diktatörün dediği olacağına, binlerce veya milyonlarca kişinin birden istediği olsun, çok daha iyidir. Fakat bir insan, belli bir durumda kaldığı zaman, eğer istediği olmazsa, (Yahu, hiç demokrasi yok mu burada?) diyebiliyor. O halde çeşitli insanlar, bu sözcüğün biçiminde anlaştıkları halde, anlamı bakımından başka başka kavramları anlamaktadırlar. Nitekim, bugün Doğu Almanya tek bir parti sultası altında yönetildiği halde, resmi adı şudur: *'Alman Demokratik Cumhuriyeti'*. Demek oluyor ki, yüzyıllardır tanımlaması yapılıp saptanmış sanılan bir kavram, bir yanından çekiştirilip, başka bir anlamda, neredeyse alay edilircesine kullanılabilmektedir. İşte bu yüzden de, sözcük anlamlarını sıkı bir denetim altında tutma olanağı pek yoktur.

Sözcük anlamları bu biçimde bilinçli olarak değiştirildiği gibi, bazı kereler de, anlamda bir değişiklik yapılmasa bu sefer toplum ve çevre koşullarının değişmesi sonucunda, bir sözcük artık aynı gösterilgeyi yansıtmamaktadır. Bunun en açık örneği olarak (araba) sözcüğü verilebilir. Eski Çağ'da iki tekerlekli olan atlı veya öküzlü araba, sonradan dört tekerlekliye geçmiş, daha sonra da motor eklenmesi ile *'öz-itilimli'* biçime, yani otomobile dönüşmüştür. Burada temel gösterilge, yani anlam, gene *'araba'* kavramıdır; fakat bir hayli değişikliğe uğradığı da bir gerçektir. İşte bu bakımdan, dildeki anlamı incelemelerinde, yalnızca *'durağan'* anlamlara bakmak yetmez, *'değişken'* anlamları da göz önüne almak gerekir.

ANLATIMDA KESİNLİK SAĞLAMA

Bir sözcük anlamı, bu anlam açık-seçik olarak kesin bir biçimde tanımlanıp da üzerinde uzlaşılırsa, o zaman pek değişmemektedir. Nitekim *'terim'* denilen özel sözcükler, bu türden *'saptanık'* birimlerdir. Bir Amerikalı bilim adamı (nükleotid, pozitron, anoreksiya, Möbius halkası) vb gibi terimleri kullandığı zaman, bambaşka uluslardan bilim adamları, aynı anlamlardan başka şeyler düşünmezler. Olgusal bilimlerdeki bu kesinliğe karşılık, toplumsal bilimlerde bulanık noktalar her

zaman için sürüp gitmekte, bu yüzden de yorumlara kaçabilmek mümkün olmaktadır. Özellikle hukuk alanında, boyuna bir *'açık kapı'* aranması da, işte bu kesinsizlik yüzünden olsa gerek. Sözgelimi yasalarda, yönetmeliklerde geçen şu gibi sözcükler ve deyişler, son derecede kaypak olabilmektedir: (Sakıncalı, utanma duygusu yaratan, ulusal duyguları zayıflatan) vb. İnsan-dili hep bu durumda oluşup geliştiğine göre, yapılacak şey, çok daha fazla sözcük üretip, bunları kesin tanımlı terimler olarak kullanmaktır. O zaman, *'sakıncalı'* kavramını anlatacak daha kesin anlamlı bir veya bir kaç sözcüklü bir terim kullanılıp, istenen anlam ve kavram çok daha kesinlikle belirtilmiş olacaktır.

Öte yandan, anlatımda kesinlik sağlama uğruna, dil-kullanımı çok mekanik bir hale sokulmamalıdır. Sözgelimi, bir sanat eserinde şöylesine kesin tanımlı bir anlatım tuhaf kaçacaktır: "Kızın gözlerini öperek, sodyum klorür tadındaki yaşları sildi." Bunun tersine, bir bilim eserinde de şöyle bir anlatım aykırı düşer: "Eyvah! Deneme yapılan hayvancık öldü yahu." Görüleceği gibi, bir yerde ve durumda uygun olan bir söz veya sözcük, başka bir yerde uygunsuz durmaktadır. Sözgelimi, belki (bir adet kamyon alınacaktır) diye bir haber salınabilir. Fakat bazı kere gazete ilanlarında da görüldüğü biçimde (Bir adet profesör alınacaktır) sözü. Türkçeyi kullanış bakımından kendini bilmezliğin bir göstergesi sayılacağı gibi; öğretim üyeliğini, *'boyacı küpüne'* daldırıp çıkarma ile bir tutan zihniyetin de dışa vurumuşluğu sayılabilir. Bu gibi sözler kullanma, olsa olsa, ancak mizah amacı ile ve şaka olsun diye yapılır. Sözgelimi (timsah) için *'tohuma kaçmış kertenkele'*, (mumya) için *'insan çirozu'* gibi esprili benzetmeler yapılmışsa, bunların arkasında belli bir *'eğlenme'* anlayışı egemendir. Öte yandan, bazı kere hiç de şaka olsun diye yapılmadığı halde, belli anlatımı biçimleri bir *'kara mizah'* etkisi de yaratabilmektedir. Bununla ilgili olarak, değişik durumlarda, aynı olayın değişik biçimlerde anlatılışı gösterilebilir. Napolyon Elbe adasından kaçtıktan sonra, Paris gazetelerinde birbiri ardına çıkan şu başlıklar, gerçekten çok ilginç bir görünüm vermektedir:

> «Ejderha adadan kaçtı. Canavar karaya ayak bastı. Hayvan Marsilya'ya çıktı. General ordu topluyor. İmparator Paris'e ilerliyor. Büyük Önder yarın Paris'te.»

Kullanılan bu tanıtıcı sözcükler tek bir insanı göstermektedir. Bunun gibi, aynı hayvanı belirten çeşitli sözcüklerin kullanıldığı da olmaktadır.

Sözgelimi, şu balık adlarının hepsi de, aynı balığın gittikçe büyümüş biçimlerini gösterir:

palamut zindandelen torik sivri altıparmak peçuta

Oysa birçok kimse, (palamut) ile (torik) balıklarının birbirlerinden ayrı şeyler olduğunu sanır; çünkü adların ayrı oluşu, insanların düşüncesini de etkilemektedir. Buna benzer bir durum, hiç değilse son zamanlarda hep Almanya'dan gelen işçilerin getirdiği eşyalar ile dolu olan bazı özel tür dükkanlara, eski adları ile (Amerikan pazarı) denmesinde ortaya çıkmaktadır. Oysa bir Amerikalı açısından alınınca, böyle bir yer hiç de *'Amerikan'* sayılmaz. Demek oluyor ki, bir başkasının tanımı ile, gerçek tanım birbirlerine uymayabilmektedir. Sözgelimi, Almanya gerçekte (Doyçland), Finlandiya (Suomi), Japonya da (Nippon) oldukları halde, bu ülkeler, oralarda yaşayanların kullanımlarından ayrı olarak, başka türlü anılmaktadır. Eskimolar da kendilerini (İn-nuit) olarak bildikleri halde, her nedense, bir Kızılderili sözcüğü olup Danimarkaca aracılığı ile yayılan (Eskimo) adı ile tanınırlar.

ULUS VE YER ADLARI

Bu gibi adlarda kötü bir niyet olmamakla birlikte, bazı kereler, bir başka ulusun adı, aşağılayıcı bir biçimde de kullanılabilmektedir. Sözgelimi, bir zührevi hastalığın geldiği Batı ülkelerini anlatmak için Osmanlılar buna (frengi) demişlerdir. İngilizlerde bu bir (İspanyol) hastalığıdır; Almanlar için ise (Fransız) hastalığı. Fransızlar buna (Floransa) veya (Napoli) hastalığı derken, Grekler de (Korent) hastalığını yakıştırmışlardır.

Türkçede kullanılan bazı ulus veya topluluk adları da, bu gibi kültürel etkilere, alışverişlere ilişkin duyguları yansıtır, örnekler:

İngiliz kumaşı
İngiliz sicimi
İngiliz anahtarı
İngiliz siyaseti

Hint yağı
Hint kumaşı
Hindistan cevizi

Frenk gömleği
Frenk inciri
Frenk çileği
Frenk üzümü

Amerikan barı
Amerikan bezi

Çingene düğünü
Çingene kavgası
Çingene pembesi

Arap sabunu
Arap saçı
Arap zamkı

Alman usulü
Arnavut kaldırımı
Acem kılıcı
Çıfıt çarşısı
Çin işi-Japon işi

Görüleceği gibi, eğer öz kültüre veya yaşam düzenine yabancı bir nesne veya durum ortaya çıkarsa, (Frenk üzümü) örneğinde olduğu gibi, bu şeyin geldiği ülke belirtilmektedir. Fakat yer adlarında böylc bir şey pek olmaz. Çünkü bir yere yerleşen veya orayı işgal eden topluluk, çoğu kere oranın adını da sürdürmektedir. Nitekim *'Magnezyum'* ile ilgili olarak kullanılan (Magneziya) sözcüğünden (Manisa) adı kalmış olduğu gibi, *'Sezar'* veya *'Kaesar'* ile ilgili olarak kullanılan (Kayseriya) sözcüğünden de (Kayseri) adı kalmıştır; yani *'Roma hükümdarı kenti'*. İmparator (Hadrian)'dan da, (Edirne) adı bugüne kadar gelmiştir. Romalı imparator Konstantin'e gelince, onun kurmuş olduğu Yeni Roma kentine (Konstantinopolis) adı verilmiştir. Osmanlı kayıtlarında bu kentin adı (Konstantiniyye) diye geçmektedir. Grekçe (polis) ya da (poli) sözcüğü, Osmanlıcada (boli) veya (bolu) biçiminde değişmiştir. *'Kent'*, *'şehir'*, *'kasaba'* anlamlarına gelen bu sözcük, şu yer adlarında bugüne kadar yaşayıp gelmiştir: Gelibolu, Hayrabolu, Safranbolu, İnebolu. Bunun başına, *'üç'* anlamına (tri) gelince, (Tripoli) ve büyük bir olasılıkla *'Üç kentler'* anlamına (Tirebolu) biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu *'üç kentler'*, *'doğu'* veya *'batı'* diye ayrılınca, *'batı'* anlamına Arapça (Garp) sözcüğünün eklenmesi ile, Tripolis (Garp) veya Türkçedeki biçimi ile (Trablusgarp) adlı Kuzey Afrika kentinin adı oluşmuştur. Öte yandan, (Konstantinopolis) kentinin adı, gündelik dilde, daha kısa biçimi ile, *'şehre'* anlamında (Stinbolin) biçimi ile yerleştiğinden, Osmanlılar bunu almışlardır. Bazıları *'yakıştırma'* denebilecek bir dil işlemi sonunda bu sözcüğü (İslambol) olarak yorumlamaya çalışmışlarsa da, yapılan işin saçmalığı ortadadır. Eğer *'İslamı bol'* olan bir kent söz konusu olsaydı, herhalde bu Bizans kenti en sonda gelirdi. Geçerli olan (Stinbol) biçimi ise kolay sesletilemediğinden, ya (İstinbol) ya da (Sitinbol) olarak sürüp gitmiştir. Fakat Türkçedeki (bul) sözcüğünün etkisi ile olacak ki, kentin adı (Istanbul) olarak yerleşip kalmıştır. Bazı eski İstanbullular gene de (Istanbol) demektedirler; nasıl ki (Giresun) bölgesindekilerin bir çoğu da (Gireson) diyorlarsa. Bu kent adındaki son-ek (-on) dışarıda bırakılınca, ortaya çıkan (Gires) ve daha sonraki biçimi (Kires) artık (kiraz) adı altında bir meyveyi göstermeye başlamıştır. Daha sonraları Batı dillerine de geçen bu sözcük, İngilizcede /çeri/, Fransızcada ise /söriz/ sesletimleri ile yaşamaktadır.

ÜNLÜ ÖZEL ADLARIN ANLAMI

Bir meyve adı nasıl bir kentin adı olmuşsa, bir sebze adı da bir yazarın adı olarak kalmıştır. *'Nohut'* sözcüğünün Latince karşılığı olan (Cicero) burnunda leblebi gibi bir et beni bulunan bu eski Romalı hatibin adı olmuştur. Bir başka ünlü İtalyan yazarının adı olan (Boccacio) ise *'kocaman ağız'* anlamına gelir. Sophocles'in bir tragedyasındaki kahraman, küçük bir çocuk iken dağda bırakılıp, kaçamasın diye ayaklarına çubuklar saplandığı için, *'şişmiş ayak'* anlamına (Oedipus) olarak bilinir. Dağ başındaki yaylalar için kullanılan (plato) sözcüğü, Grekçede *'düz ve geniş'* anlamlarını kapsamaktaydı. İşte bu bakımdan, *'geniş düşünceli'* anlamına gelen (Plato) sözcüğü, bu büyük filozofun da adı olmuştur. Daha sonraları /p/ sesinin /f/ sesine dönüşmesi ile oluşan /flaton/ biçimi, tıpkı (Stanbol) sözcüğünde olduğu gibi, başına bir ses alarak, hem filozofun, hem de bir rengin adı olan (Eflatun) sözcüğü ile son bulmuştur.

Bu tanınmış kişilere karşılık, Türkçede adı geçen, fakat kim olduklarını bilinmeyen birçok kimseler de belli deyimlerde yaşarlar. Örnekler:

Pasaklı Raziye	Dral Dede'nin düdüğü
Düttürü Leyla	Şaban'ın teki
Vehbi'nin kerrakesi	Hasan'ın böreği
Ahveş'in keçisi	Ali Cengiz oyunu
Agob'un kazı	Kürt Mehmet nöbete
Dingo'nun ahırı	

Öte yandan, (Bir Köroğlu, bir Ayvaz) olarak kullanılan bu özel adlı sözdeki kişilerin kim oldukları bilinmektedir. İlginç olan nokta, bir erkek adı olan (Köroğlu) sözcüğünün, kocalar tarafından kendi karıları hakkında kullanılmasıdır: örnekse (Bizim Köroğlu gene yemeği yakmış). Oysa masallardaki (Köroğlu), adından da anlaşılacağı gibi, *'kör edilmiş'* bir kişinin *'erkek'* çocuğudur. Yalnızca Türklerde değil, başka uluslarda da, her nedense hep '-oğlu' anlamına ekler kullanılmaktadır. Örnekler:

Türklerde	-oğlu	Topaloğlu
Araplarda	ibn-	İbn-i Haldun
Anglosaksonlarda	-ing	Browning
İskandinavlarda	-son	Johannson
İskoçlarda	Mac-	MacKenzie
İrlandalılarda	O'-	O'Hara

Normanlarda	Fitz-	Fitzgerald
Ruslarda	-of	Molotof
Polonyalılarda	-ski	Stanislavski
Yugoslavlarda	-iç	Grigoriç

Ataerkil bir aile yapısını yansıtan bu aile adları yanında, bir de *'yozinanç'* denebilecek olan *'batıl itikat'* sonucunda verilen çocuk adları da vardır. Özellikle kırsal kesimde, bebek ölümlerinin fazla olması nedeni ile konulan (Yaşar) adı buna bir örnektir. Bunun yanında, fazla çocuk yapılmasını durdurma niyeti ile, bir tür dua niteliğinde konan (Dursun, Durmuş, Yeter) gibi adlar da, kendilerine özgü bir tür *'büyü'* havası taşımakta gibidirler.

DIŞA AÇILMA HEVESİ İLE...

Ad vermedeki bir başka türlü duygusal uygulama ise, bütün dünya ırklarının Orta Asya'dan çıktıkları ve bu bakımdan da Türk sayılmaları gerektiği savına dayanmaktadır. Türk olmadıkları halde, bu gibi kavimlerin adları, birçok gemi, semt ve banka adlarında kullanılmıştır. Örnekler:

Etibank Sümerbank Akad sitesi Trak vapuru

Bu dışa açılma hevesi, Batılılaşma iştahı, soyadı yasası ile aynı yıllara denk geldiği için olsa gerek, birçok kimse, yabancı kökenli soyadlarını veya buna benzeyenleri almakta bir sakınca görmeyip, bunu *'geniş düşüncelilik'* olarak yorumlamış gibidir. Saptanmış olan bir kaç örnek şunlardır:

S İkesus	R Pergünt
Y King	H Artemis
O Godmen	N Venüs

Soyadı oldukları için sonraki kuşaklarda da yaşayacak olan bu sözcüklere karşılık, yalnızca birer *'san'*, birer *'lakap'* olarak kullanılanlar, takıldıkları kişiler ile birlikte son bulmuşlardır. Bu renkli *'takma adlar'* için şu gibi örnekler gösterilebilir:

Bolahenk Nuri Bey	Medeni Aziz Efendi
İhtilafçı Ziya Bey	Yedisekiz Hasan Paşa
Karantinacı İsmail Bey	Karacehennem İbrahim Paşa

Kişi adlarında görülen böyle ilginç sözcükler, ilk bakışta inanılmayacak gibi gelse bile, Türkiye'deki kent ve köy adlarında da bulunmaktadır. Örnekler:

Eşekçi	Köçek	Hammal	Harami	Hadım
Uşak	Gavur	Şeytan	Pars	Cacık
Şalgam	Put	Haç	Köse	Papaz

Yerleşik bazı yer adları için *'şaka yollu'* önerilmiş olan bazı adlar da, kendilerine göre bir mizah anlayışını yansıtmakta gibidirler.

Emir-ül-ümera	Beylerbeyi
Hacer-ül-battal	Kabataş
Kariye-t-ül-veli	Erenköy

Osmanlıca etkisinde o kadar kalındığı halde, yukarıdaki yer adlarının Türkçe özgünlüklerini korumaları ilginç sayılmalıdır. Fakat buna benzer bir başka durum da yok değildir. Arap kültürü etkisinde o kadar kalındığı halde, Türkçedeki ay adları, Arapçadan değil de, kısmen Musevi takviminden, kısmen de Roma takviminden alınmıştır. Örnekler:

Arap takvimi	Roma takvimi	Yahudi takvimi	Türk takvimi	
Muharrem		Şebat	Şubat	
Sefer	Martius		Mart	
Rebi-ül evvel		Nisan	Nisan	
Rebi-ül âhır	Maius		Mayıs	
Cemaziy-el evvel			Haziran	
Cemaziy-el âhır		Tammuz	Temmuz	
Recep	Augustus		Ağustos	
Şaban		Elul	Eylül	
Ramazan		Tişri	Teşrin-i evvel	= Ekim
Şevval			Teşrin-i sâni	= Kasım
Zilkade			Kânun-u evvel	= Aralık
Zilhice			Kanun-u sâni	= Ocak

İnanılmayacak gibi görünmekle birlikte, yüzyıllarca süren bir kültür alışverişine rağmen, Arapça ay adlarından bir teki bile Türkçeye yerleşmemiştir. Aynı biçimde, Müslümanlık gibi çok güçlü bir etkinin altında kalındığı halde, bazı dinsel sözcükler Arapçadan değil de, Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Bunun nedeni, Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen Türklerin yolu üzerinde İran'ın bulunması olabilir. Örnek:

Arapça	Farsça
Nebi	Peygamber
salâ	namaz
savm	oruç

Kendi başlarına ilginç bir küme oluşturan bu gibi özel adlardan sonra, şimdi de sıradan sözcüklere geçilerek, bunların anlamları, anlam yapıları ve başka sözcükler ile birlikte oluşturdukları ***'anlam örgüleri'*** ele alınabilir.

ANLAM ÖRGÜLERİ

Biçimsel açıdan düşünülünce, sözcükler arasında şu gibi ayrımlar yapılabilir, şu gibi öbeklemelerde bulunulabilir:

Tekil biçim, fakat çoğul anlam	Kamu-oyu (na duyurulur)		
	Kanun koyucu (böyle diyor)		
	Bütün köylü (toplanmışlar)		
	Eski Yunan (dan beri)		
Çoğul biçim, fakat tekil anlam	İyi geceler	(Yalnızca bir o gece)	
	Deliler gibi çalışıyor (Deli birisi gibi)		
	Kimsecikler yoktu	(Tek bir insan bile)	
Katmerli çoğul	Talebeler	(Tekil biçimi 'tâlib')	
	Evlatlar	(Tekil biçimi 'veled')	
	Evraklar	(Tekil biçimi 'varak')	
Çok biçimliler	Gene	gine	yine
	Egzos	eksoz	eksos
	Karosevi	karasor	karesör
	Sandoviç	sandöviç	sandeviç
	İlmik	ilmek	Şasi şase
	İlle	illa	Keşke keşki
	Dokunmak	dokanmak	
Eş-biçimliler	Biz	(Birinci kişi çoğul addı; siz karşılığı)	
	Biz	(Bir tür tığ, iğne; kunduracı bizi)	
	Ters	(Karşıt, aksi; 'ters adam')	
	Ters	(Hayvan pisliği; 'pire tersi')	
	Zar	(Kemikten oyun aracı; 'tavla zarı')	
	Zar	(İncecik perde; 'kulak zarı')	
	Bacak	(Bir organ; 'insan bacağı')	
	Bacak	(İspati, iskambilde, yoncayı andıran bir şekil bulunan kağıt; 'oğlan')	

Biçim yerine anlam bakımından ele alınınca, ortaya çok daha karışık bir görünüm çıkar. Çünkü *'biçim'* denilen şey, sesletim veya yazılım olarak az çok *'saptanık'* olduğu halde, *'anlam'* denilen ilişki, son derecede kaypak ve kararsız olabilmektedir. Bununla birlikte, şu gibi ayrımlar gene de yapılabilir:

Eş-anlamlılar		Ayakkabı, iskarpin, pabuç, kundura
		Kadın, köroğlu, eksik etek, kaşık düşmanı
		Tuvalet, yüznumara, helâ, apteshane, ayakyolu, kenef
Çok-anlamlılar	Tuvalet	Temizlenip süslenme eylemi
	Tuvalet	Hanımlar için özel bir gece giysisi
	Tuvalet	Helâ, ayakyolu

YANLIŞ ANLAMANIN NEDENİ: ÇOK-ANLAMLILIK

Birbirini yanlış anlama veya doğrudan doğruya anlaşmazlık, çoğu kere, sözcüklerdeki bu *'çok-anlamlılık'*tan kaynaklanır. Çünkü söyleyen kişi belli bir anlamı kastetmekte, karşısındaki ise, kendine göre başka bir anlamı anımsayıp onu düşünmektedir. Çeşitli insanlar için, belli bir anda veya durumda, bu anlamlardan bir tanesi öne geçmiş olabilir. Bunu belirtmek üzere, şöyle bir fıkra örnek olarak gösterilebilir:

A — Tuvaletleri nasıl buldunuz?
B — Çok kolay. Koridordan gidince sağ tarafta.
A — Hayır. Hanımların tuvaletini soruyorum.
B — Haa, evet. O da koridorun sol tarafında.

Bu örnekte (hanımların tuvaleti) gibi iki sözcüklü bir ad tamlaması olduğu halde, gene de yanlış anlam çıkabilmektedir. Tek sözcüklerde ise, böyle bir karışıklık bazı durumlarda kaçınılmazdır. Onun için, çok anlamlı sözcükleri, belli bir bağlam içinde kullanmak daha doğrudur. Tersi durumda, anlamın çıkartılması neredeyse olanaksızdır. Örnekler:

Ev sahibi MÜKELLEF bir ziyafet verdi
MÜKELLEF olarak verginizi ödemeniz gerekirdi

Kendisi çok MARİFET sahibi bir hanımdır doğrusu
Ancak polis MARİFETİ ile salondan çıkartılabildi

İşe alınacak kimse çok TERBİYELİ olmalıdır
Mümkünse çorba TERBİYELİ olsun

Bazı özel durumlarda, bu gibi anlam ayrılıkları birbirlerine düpedüz ters bile düşerler. Örnek:

Söğüş	Pişirilip soğutulduktan sonra yenen et
Söğüş	Pişirilmediği gibi, üzerine yağ, limon, sirke bile konulmadan yenen çiğ domates, salatalık
Yuvasını yapmak	Yuva, ev oluşturmak, hazırlamak
Yuvasını yapmak	Yapmak bir yana, birisinin cezasını vermek, hakkından gelmek
Tamam!	Bu kadar yeter; dur!
Tamam!	Her şey hazır; iş başlayabilir

Bazı kere de, olumsuz bir sözcük, bir başka sözcüğün anlamını olumlu olarak pekiştirir; örnekse (korkunç güzel, müthiş eğlenceli). Bunun tersi durumda ise, iyi anlamlı bir sözcük bile, kötü anlamı yok edememekte, hatta alaycı bir hava bile yaratmaktadır; örnekse (İyi halt etmişsin!), (Marifet işlemişsin!); daha da ilerisi (Aferin!) veya (Bravo!).

Ne var ki, böyle bir durumda alaycılık mı var, yoksa ciddiyet mi, bunu anlamak karşıdakine düşer. Çünkü bazı kere, sözcüklerin anlam bağlantıları yeterince kesin değildir. Örnekler:

Portakal suyu	Portakal meyvesinden çıkartılan sıvı
Maden suyu	İçinde bazı mineraller bulunan doğal su
İçme suyu	İçmeye elverişli temiz su
Bulaşık suyu	Bulaşık yıkandıktan sonra arta kalan pis su

Bir sözcüğün sonuna gelen bir ek de, ayrı sözcüklerde ayrı mantıksal bağları gösterebilir. Örnekler:

Kitab-ım	Sahiplik, iyelik
Arkadaş-ım	Karşılıklı bir eşit ilişki
Memleket-im	Aitlik, bağlı bulunuş

Bazı kere de, eşit gibi görünen bir sözcük çiftinden birisinin kapsadığı alan, öbürüsünden daha dar veya geniş olabilmektedir, örnekler:

Arkana bak	Yatay biçimde arka yöne bak
Önüne bak	a. Yatay biçimde ileriye doğru bak b. Hemen önüne, ayaklarının dibine bak

Hele bazı sözcüklerin ne anlama geldiği tamı olarak anlaşılamaz bile: çünkü her kullanışta, vücut ile ilgili başka bir şey belirtilmektedir. Örnekler:

İnsanın KARNI acıkıyor	Mide
KARNINI içeri çekiyor	Kaburgalar ile kasıklar arasındaki bölge
KARNIM ağrıyor	Bağırsaklar
Aylarca KARNINDA taşıdı	Dölyatağı, rahim
KARNI burnunda bir kadın	Göbek
CANI çıksın inşallah	Yaşamayı sağlayan madde-dışı varlık
Adamın CANINA kastettiler	Yaşama; hayatta olma durumu
CANIM hiç gezmek istemiyor	Duygular, arzular, istekler
CAN boğazdan gelir	Güç; dirilik
Öyle olsa, CANIM yazmaz	Vücuttaki sinirsel duyarlılık
Sana CAN yoldaşı olur	Günlük yaşam
Çok CANDAN davrandı	Gönül, yürek; sevgi, duygu
CANIMI eve dar attım	Vücut, beden; insanın kendisi
CANINI dişine taktı	Bedensel güç, enerji
Peki, CANIMIN içi, olur	Bilinçli, yaşamsal güç
Adamın AKLI başında değil	Us, zeka; yargı gücü
Ama AKLIMDA tutamadım	Bellek, hafıza
Sana bir AKIL vereyim	Öğüt, salık, nasihat
Şimdiki AKLIM olsaydı	Kanı, vargı, düşünce, görüş
AKILLI, uslu otur bakayım	Sakinlik, terbiyelilik
Kendisi AKIL hastası galiba	Ruh, beyin
AKLI başına geldi	Beyinden ayrılabilen madde-dışı varlık

Bununla birlikte, dildeki kullanımlar kalıplaşmış oldukları için, *'gösterilgeler'* açısından bu gibi bulanıklıklara rağmen, anlaşınada bir sorun çıkmamaktadır. Fakat gene de, dildeki mantıksal aksaklıklar görmezlikten gelinmemelidir. Öte yandan da şu var ki, bu tür mantıksızlıklar, dil kullanımı içerisinde *'geçerli'* sayılmaktadır. Örnekler:

Kese kağıdı	Kağıt belirtiliyor, kese değil
Adamın biri	Ancak birçok kişiden bir tanesi olabilir
Adamı kurşuna dizdiler	Ancak birden fazla kişi bir şeye dizilebilir
Öldüm bittim	Ölmüş olan kimse bu sözü söyleyemez
Sıkıntıdan patlıyorum	Patlama sürekli olmaz, bir kereliktir
Bir tokat atmasın mı?	Tokat atılacak bir nesne değildir
Başımı alır giderim	Baş, vücuttun ayrı bir şey olamaz
Gelir gelmez başladı	Hem gelmiş olup, hem de gelmezlik olamaz

Bazı durumlarda ise, mantıksal bir bozukluk yok gibi görünmekle birlikte, bu kere de, gerçeklere aykırılık durumu ortaya çıkmaktadır. Örnekler:

Kedinin kuyruğunu çekme	Oysa kedi ilerleyip kuyruğunu çekmektedir
Kuyruk sokumu	Olsa olsa, kuyruk çıkım yeri olabilir
Pestil gibi ezmek	Pestil, ezilerek değil, dökülerek yapılır
Araba ile adam çiğnemek	Araba adama ancak çarpar ve yere düşürür
Truva atı gibi bir şey	Oysa at Truvalıların değil, Greklerindir

Daha başka durumlarda, sözler anlaşılmakla birlikte, ya özne eksik olmaktadır, ya da nesne. Fakat dilin akışı içinde, bu mantıksal eksikliğin pek farkına varılmamakta gibidir. Örnekler:

Bir varmış, bir yokmuş	Ne?
Kesin gürültüyü, başım tuttu	Neyi?
Artık kusura bakmayın	Hangi?
Herifte saçlar o biçim	Nasıl?
Akla şu soru geliyor	Kimin?

KALIPLAŞMIŞ SÖZLER VE 'SÖZCÜK BİLİNCİ

Dil yolu ile anlaşma sırasında, bazı kereler, bir sözcüğün veya bir deyişin anlamı bilinmediği halde, insan duraksayıp da bunun anlamını araştırma zahmetine katlanmaz. Çünkü dilsel bildirişim, bütün karşı görüşlere rağmen, kalıplaşmış sözler ile yürütülmektedir. Örnekler:

Cam kırılıp tuz BUZ oldu
Şunları değiş TOKUŞ yapalım
Temizlemek için tuz RUHU gerek
O makinede GAZ yağı kullanılıyor
TEVEKKELİ değil borcunu ödememiş
Kadın SU İÇİNDE 45 yaşında var
O konak hiç TEKİN değildir

Yukarıdaki birimlerin anlamları açık-seçik bilinmemekle birlikte, hiç değilse yanlış bir biçimde de yorumlanmamaktadır. Oysa bazı sözcükler vardır ki, bunların biçimleri yüzünden insan yanlış yola sapıp, yanılgılı bir durumla düşebilir. Örnekler:

Adalet MÜLK'ün temelidir	Buradaki anlamı, çoğu insanlar, ***'mal, mülk, emlak'*** olarak anlarlar. Oysa kastedilen anlam ***'ülke'*** olmaktadır. Yani bir ülkenin temel ilkesi ***'adalet'*** olmalıdır.
YÜZ numara	Fransızca ***'100'*** (cent) sözcüğü de, ***'-sız'*** anlamına gelen (sans) sözcüğü de /san/ olarak okunur. Tuvaletlere numara verilmemesi için, buralara 'numarasız' anlamında /san

nümero/ denmiş ve *'100'* değil *'00'* rakamları kullanılmıştır. Fakat bazı 'bilgiçler' bu sesletimi (cent) yani *'yüz'* rakamı olarak yorumlayınca, ortaya (Yüz numara) sözcüğü çıkmıştır.

BENDEniz söylemiştim — Buradaki sözcük ayrımı, *'köleniz, esiriniz, kulunuz'* anlamına (bende) (niz) olmalıdır. Fakat birçokları bu sözü (Ben) anlamı ile kullanırlar; yani (Ben) (deniz) gibi bir ayrıma giderler.

YAKİNen tanırım — Türkçedeki (yakından) sözcüğüne benzediği için, her nedense, bu sözcüğün yerine yanlış olarak kullanılan bu sözcük, aslında (yakın) ile ilgili olmayıp, *'kesin olarak, kuşku bırakmayacak biçimde'* kavramını yansıtmaktadır.

YAT satın aldı — Birçoklarına göre, (yat) ile (deniz motoru) arasındaki ayrılık, (yat) türü teknede yatacak yer olmasıdır. Oysa bu sözcük Felemenkçeden gelme olup, *'balık avında kullanılan tekne'* anlamınadır.

Dikkat edilirse görülür ki, her dört örnekte de aksaklığın nedeni, yabancı dillerdeki bazı sözcüklerin yarım yamalak anlaşılıp, kestirmeden kullanıma sokulmasıdır. Oysa sözlük bakma alışkanlığı okullarda yerleştirilmiş olsa, insanlar kuşkulanarak sözcüklerin anlamlarını araştırabilirlerdi. Sözgelimi (yakından) varken, niçin /i/ sesi ile (yakinen) sözcüğü kullanılsın? Veya Türkçede bir (Sizdeniz) sözcüğü var mı ki, (Bendeniz) diye bir biçimi söz konusu olsun? İşte şu iki sözcüğü herkes duymuş olduğu halde, aralarındaki anlam ayrılığını pek az kimse araştırıp bulmuş olsa gerek:

Merhum Başkan İnönü Müteveffa Başkan Kennedy

Anlaşılacağı gibi, bunlardan (merhum) sözcüğü Müslümanlar için kullanıldığı halde, (müteveffa) sözcüğü ancak Müslüman olmayanlar hakkında kullanılır. O halde, önemli olan şey, insanlara bir *'sözcük bilinci'* aşılanmaktır. O zaman insanlar her an kuşku duyup, bildiklerini sandıkları sözcüklerin bile kesin anlamlarını araştırırlar.

AYKIRILIKLAR KURALI BOZMAZ MI?

Sözcükler arasındaki bu gibi ince anlam ayrılıklarını ayırt etmek her zaman o kadar kolay değildir. Sözgelimi, şu üç kullanımdan özellikle ikincisi ve üçüncüsü arasında kıl payı bir nezaket farkı vardır:

Sen gel Siz gelin Siz geliniz

Buna benzer biçimde, geleneksel dilbilgisi kitaplarında söylendiğine göre, (bu, şu, o) sözcükleri, *'yakını, az uzağı, iyice uzağı'* gösterirler.

Oysa bir insan karşısındaki bir kimseye doğrudan doğruya seslenerek (Şuna bak hele) dediği zaman, bu kural kendiliğinden bozulmaktadır.

Bununla birlikte, böyle bir kullanım, yanlış bir mantık yürütmeye neden olmadığı için pek sorun yaratmaz. Fakat bazı kereler, bir yanlış kullanım veya bir yanlış çeviri, ortaya büyük bir mantıksızlık çıkarabilmektedir. Bunun en açık örneği, şu alışılmış sözde görülebilir: "Aykırılıklar, kuralı bozmazlar" veya eski deyişi ile "İstisnalar kaideyi bozmaz". Türkçeye yerleşen bu sözü silah diye kullanan birçok kimseler, en olmayacak saçmalıkları geçerli göstermeye çalışıyorlar. Oysa bu sözün Latincesinde geçen (probat) sözcüğü. Türkçedeki *'prova'* karşılığında, *'dener, sınar, denetler, kontrol eder'* anlamında kullanılınıştır. Fakat bu sözcüğün anlamı zaman içinde değişip de *'kanıtlar, ispat eder'* anlamına dönüşünce, sanki kural-dışılıklar veya aykırılıklar, belli bir kuralı kanıtlarmış gibi bir anlam çıkmakta ve sözüm ona, bu aykırılıklar, kuralı da bozmamaktadır.

SÖZCÜK ANLAMLARINDAKİ DEĞİŞMELER

Görüleceği gibi, dilsel kullanımdaki aksamalardan bir kesiminin kaynağı, sözcük anlamlarında zamanla ortaya çıkan değişmelerdir. Sözgelimi (yavuz) sözcüğü bir zamanlar, (Yavuz hırsız ev sahibini bastırır) örneğinde de olduğu gibi, *'edepsiz, şirret'* türünde, kötü bir anlamda kullanılmaktaymış. Fakat sonradan anlamı iyileşmesine giderek, *'Sultan Selim'* için bir san olmuştur; öyle ki, daha sonra da, Almanlardan alınan *'Göben'* zırhlısına bu ad verilmiştir. Anlamın bu biçimde iyileşmesine belki de en iyi örnek, Fransızcadaki (mareşal) sözcüğüdür. İlk başlarda *'at bakıcısı'* anlamına gelen bu sözcük, daha sonraları, *'tavlaya bakan kişi'* ve askerlikte de *'atlardan sorumlu kimse'* anlamlarını kazanmıştır. Hızla iyileşmeye giden bu anlam, daha sonraları *'süvari birliği komutanı'*, sonra *'general'*, en sonda da *'mareşal'* anlamını edinmiştir. Bunu andırır biçimde, XVIII. yüzyıldan sonra yeşeren *'ulusçuluk'* akımı sonunda, (millet) sözcüğü de genişleyip *'ulus'* anlamına kullanılmaya başlamıştır. Bu sözcüğün, Osmanlılar zamanında yalnızca belli bir topluluk anlamına geldiği, eskiden kalma şu sözlerden de anlaşılabilir: (köylü milleti, kadın milleti, şoför milleti, çingene milleti).

Birbirleri ile ilgili olan sözcükler, belli bir örgü, belli bir alan oluşturduklarından, bunlardan birisindeki bir değişme, öbürlerinin anlamlarında da kendiliğinden değişiklikler yaratır. Bunu görmek için, Üniver-

site Yasası'nda yapılan üç değişikliğe göre, bazı unvanların nasıl daralıp genişlediğine bakılabilir.

1946 YASASI	1960 YASASI	1981 YASASI
Ordinaryüs Profesör	Profesör	Profesör
Profesör		
Doçent	Doçent	Doçent
		Yardımcı Doçent
Asistan	Asistan	Araştırma Görevlisi

Görüleceği gibi, (profesör) sözcüğünün anlamı genişlemiş, buna karşılık (doçent) sözcüğünün anlamı daralmıştır. Fakat bu arada iki büyük ***'dil suçu'*** işlenmiştir. Birincisi, (Yardımcı doçent) sözü ile, bir yandan, yalnızca doktorasını almış kişilere bağımsız ***'öğretim üyeliği'*** unvanı verilirken, öte yandan da bu kişiler sanki bir başkasının yardımcısı imiş gibi çelişmeli bir havaya sokulmuştur. İkinci olarak da, ***'bir profesöre yardımcılık ederek ondan bir şeyler öğrenen kişi'*** anlamındaki ***'asistan'*** sözcüğü, yıllardır yerleşip benimsendiği halde ortadan kaldırılmış, onun yerine ***'araştırma'*** ilgisi kaypak ve bulanık kalan ***'araştırma görevlisi'*** tanımı konmuştur. Böylece, mesleğe yeni girmiş olup da, henüz kendi başına araştırma yapamayacak olanlara, sanki bunu yapıyorlarmış gibi bir aldatmaca izlenim verilmiş; öte yandan da bu kişiler, araştırmalarda getir-götür işleri yaptırılan bir ***'hizmetli'*** durumuna sokulmuşlardır. Eğer bugün ***'asistanlık'*** kurumu eski ***'onurlu'*** durumu pek koruyamıyorsa, bunda, yasadaki dilsel kullanımın da bir ölçüde payı olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerek.

Fakat bazı kere, dili bu biçimde hafifçe çarpıtmak hoş bile görülebilir. Sözgelimi, İslamlığın kutsal kitabı olan (Kuran), koyu Müslümanların kanısına göre ***'başka dillere çevrilemez'*** sayıldığı için, Türkçedeki çevirilerine, çok iyi niyet sonucu olarak ***'Kur'anın tefsiri'*** denmektedir. Böylece de, ***'yorumlama'*** adı altında herkese kendi din kitabını Türkçe okuma fırsatı tanınmaktadır. Ayrıca, böyle kutsal bir kitabı satmak doğ-

nı olmayacağından, *'hediyesi şu kadar lira'* denerek, kimseyi güceıidirmeksizin, kitabın dağıtımı da yapılabilmektedir. *'Örtmece'* denilen bu işlem başka yerlerde de kullanılır. Sözgelimi (tuvalete gitmek) yerine (ellerini yıkamak); umutsuz hasta hayvanları (öldürmek) yerine (uyutmak) ; Belediye'nin (kanalizasyon) müdürlüğü yerine (mezralar) müdürlüğü, vb. Özellikle, (ölmek) gibi tatsız bir durumu anlatmak için, bu biçimde *'örtmece'* yoluna sapılarak, çeşitli biçimlerde yumuşatılnuş sözler kullanılmaktadır. Örnekler:

Öbür dünyaya göçmek	İrtihal etmek
Rahmetli olmak	Üful etmek
Vefat etmek	Ahrete gitmek
Emri hak vaki olmak	Dünyaya gözlerini kapamak
Ecel şerbetini içmek	Hakkın rahmetine kavuşmak
Mevlasına kavuşmak	Rahmetli rahmana kavuşmak
Ruhunu teslim etmek	Son nefesini vermek
Kalıbı dinlendirmek	Kuyruğu titretmek
Nalları dikmek	Cartayı çekmek
Tahtalı köyü boylamak	Dört kolluya binmek

Görüleceği gibi, bunlardan *'argo'* türünde olanlar, bütün adi görünüşlerine rağmen, ilginç yenilikler taşıyorlar. Bir yerde kabul etmeli ki, bazı sözcükler ve deyimler bir süre sonra pörsümekte ve yıpranmaktadır. O zaman bunların yerine daha yeni sözcükler ve anlatımlar gerekmektedir. Fakat bundan daha da önemlisi, yaşantı içinde henüz birer sözcük ile somutlaşmamış bazı kavramları anlatmak için yeni yeni sözcükler gerekmesidir. Sözgelimi, çeşitli uluslardan turistler karşısında şaşkına dönüp de derdini anlatamayan birisi, yardım istemek üzere (İçinizde **tercümanca** bilen var mı?) diye sorarsa, işte böyle bir yeni sözcük, turistik bölgelerde kullanılan çeşitli yabancı dilleri bir çırpıda anlatmış olur. Bu gibi *'uyduruk'* sözcüklerden belki de en güzeli, (uydurmasyonca) denilen sözcüğün ta kendisidir.

'UYDURUK' SÖZCÜKLERİN YARGICI ZAMANDIR

Türk Dil Kurumu tarafından başlatılıp yüreklendirilen ve *'dil-eri'* binlerce kişinin katkısı ile yaratılan yeni yeni terimler ve sözcükler, Türkçeyi zenginleştirip, bugünkü gibi, her türlü kavramı anlatabilecek duruma getirmiştir. Bu gibi sözcük *'yaratı'* örnekleri ile sözüm ona *'alay etmek'*, *'dalga geçmek'* isteyen bazı kimseler, (bisiklet) yerine (a-

yak-iter götürgeç) diyerek veya (İstiklal Marşı) için (ulusal düttürü) sözünü yakıştırarak bütün yeniliklere kara çalınaya yeltenmişlerdir. Bazı aşırılıklara karşı belli bir tepki göstermek belki doğal sayılabilir. Fakat ne yazıktır ki, *'Türk Dili uzmanı'* olarak, önerilen her bir sözcüğü yere çalan bu tür kimselerin hiç birisi tarafından bir tek yeni sözcük üretildiği bilinmemektedir. Oysa herkes kendisine uygun gördüğü yeni yeni sözcükleri, hiç bir ürkütüye uğratılmaksızın ortaya serebilmelidir. Bunlardan hangilerinin tutup, hangilerinin tutmayacağını, ancak değişen toplumsal koşullar ve *'ulusal beğeni'* kararlaştıracaktır; herhangi bir dilbilimci. bir yazar veya bir Türk Dili uzmanı değil. Bunun tersine, ille de yeni sözcüklerin kullanılmasında direlip eski sözcükler kullananlara baskı yapmak da, aynı ölçüde *'yobazlık'* ve *'zorbalık'* olmaktadır. Şurası unutulmamalıdır ki, geçmiş günlerin birçok argo sözü bugünün kullanımındadır; bugünün de birçok *'uyduruk'* sözcüğü, yarının dilini oluşturacaktır. Son çözümde, tek yargıç *'zaman aşımı'* olacağından, daha şimdiden gelecekteki kullanım üzerine *'ipotek'* koymak ve sözlerin tutulup tutulmama şansları üzerinde kumar oynayıp tahminde bulunmak çok yersiz bir davranıştır. Eğer bir ülkede demokratik yönetim biçimi varsa, artık öbür yaşam biçimlerinin de buna uygun olması ve ters düşmemesi gerekir. Bu bakımdan, yapılacak olan şey, yeni sözcükleri bastırmak değil, bunların üretimini yüreklendirmektir.

'IKINIMSAL' GAYRETKEŞLİK

Sözgelimi, bu satırların yazarı tarafından *'şaka yollu'* uydurulmuş olan bir sözcük, belli bir arkadaş çevresinde oldukça tutulmuş ve yerleşmiş gibidir. Demek oluyor ki, böyle bir kavramı yansıtacak bir sözcüğe belki de ihtiyaç varmış. Adına (Ikınımsalcılık) denilen bu hayali *'akım'* şu kavramı yansıtmaktadır: "Ortada hiç bir gerek yokken, sırf öyle koşullanılmış oldukları için, kendilerini belli bir yaşamsal veya sanatsal yaratıda bulunma zorunda hissedenlerin ruhsal durumlarını inceleyen çalışma alanı." Buna göre, kendisini *'yazar, şair, romancı, öykücü, tiyatrocu'* vb ilan ederek, herkesten övgü ve devletten de yardım bekleyen bir insan, böylece *'ıkınımsal'* bir çabada bulunduğundan, sonunda, tüm başarılı görünümüne karşın, kendisini gene de mutsuz hissedecektir. Çünkü ne olup ne olmadığını bilinç-altında kendisi de bilmektedir. Hiç kimsenin içinden gelmediği bir durumda, "Hadi eğlenelim" diyerek herkesi dans etmeye veya şarkı söylemeye, ya da fıkra an-

latmaya zorlamak da, gene *'ıkınımsal'* bir gayretkeşlik olarak yorumlanabilir.

Görüleceği gibi, bir dildeki sözcüklerin ve deyişlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun, bunların dilim dilim yansıttığı *'Gerçeklik'* dünyası, çok daha ince kesimlere her zaman gidilebileceğini göstermektedir. Bu bakımdan, bir dilin, zaten saptanmış olan *'dil düzeneği'* kuralları yani grameri dışında, en çok gereksinme duyulan birimleri, gene de, anlamları yansıtan yapıtaşları, yani *'sözcükler'* olmaktadır. Fakat yalnızca bunların yaratılıp çoğaltılması ile de iş bitmez: bu yeni birimlerin, dili kullananlara da uygun biçimde sunulmaları gerekir. İşte bu bakımdan, *'dil'* demek, *'dil düzeneği'* yani *'gramer'* değil de, *'sözcük dağarcığı'* yani *'sözlük'* demektir. Çünkü sözlükten bakılıp incelenen sözcüklerin anlamlarından yararlanılarak hem yeni yeni kavramlar öğrenilmekte, hem de yapılan karşılaştırmalar sonunda, düşünme yeteneği keskinleştirilmektedir. Sözcük dağarcığını içeren basılı kitap ise, *'Sözlük'* adı altında bilinmektedir. Bu bakımdan, bir dildeki *'sözcük varlığı'* denen birimleri içeren böyle bir eserin niteliklerini de görmek doğru olacaktır.

Sözlükler

Bir dildeki sözcükleri ve deyimleri içeren sözlükler, başlıca üç türlü olur: dizinsel, düzensel ve bağlamsal. Bunlardan en çok bilinen tür, *'dizinsel'* sözlük olup, içindeki sözcüklerin ilk harfleri bir kere bilindikten sonra, bu sözcükleri bulmak çok kolay olmaktadır.

İkinci tür olan *'düzensel'* sözlükteki maddeler ise, birbirleri ile kavramsal bağları olanlar bir araya toplanarak gösterilmiştir. Bu bakımdan, bazı kere bu tür sözlüklere *'Eşanlamlılar'* veya *'Anlamdaşlar'* sözlüğü adı da verilmektedir. Örnek:

Tanrı Allah Çalap Hak Hâlik Huda
İlah Mâbut Mevla Rab Yaradan

Fakat bu maddeleri bu biçimde toplu halde bulabilmek için, önce bunların bulunduğu maddeye erişmek gerekir. İşte, böyle bir sözcüğün ikinci bölümünde, gene abecesel dizinli sözlük bulunmaktadır. Burada, maddelerin yanıbaşında anlam açıklamaları yerine, düzensel sözlük bölümündeki maddeye bir yollama yapılır. Sözgelimi, ikinci dizinsel veya

abecesel bölümde yer alan yukarıdaki sözcüklerin hepsinin yanında, 745 numarası yazılı olsun. Örnek:

A	Allah	745
Ç	Çalap	745
M	Mevla	745
T	Tanrı	745
Y	Yaradan	745

Böyle olunca, insanın aklına bu gibi eş-anlamlı sözcüklerden herhangi birisi gelse bile, yanındaki numaradan yapılan yollama sonunda, 745 numaralı maddeye gidilip, öbürleri de bir arada görülebilir. Böyle bir iş, bir bakıma, İstanbul'daki Kapalıçarşı'ya herhangi bir kapıdan girip de, sözgelimi Eski Bedesten kesimine varmaya benzemektedir. Böyle bir sözlük, özenli bir yazı hazırlarken veya bulmaca çözerken gerçekten çok yararlıdır.

Üçüncü tür olan ***'bağlamsal'*** sözlükte maddelerin anlamları verilmeyip, bunların kullanıldıkları tümceler, ya bütünü ile, ya da gereği kadar uzunlukta verilir. Böylece, herhangi bir sözcüğün kullanımına bakan birisi, bu sözcük belli bir metinde kaç kere geçmişse, o kadar da tümceyi bulabilmektedir. O zaman da, hem belli bir sözcüğün ne kadar sık kullanıldığı anlaşılmakta, hem de o sözcüğün belli bir tümce bağlamı içindeki kullanımı ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, bir metindeki her bir sözcüğü tek tek alıp da, bunların kullanıldıkları her bir tümceyi bütünü ile veya parçalı olarak tek tek yazmak çok zahmetli bir iş olduğundan, İngiliz dilinde ancak **Kutsal Kitap** ve Shakespeare eserleri için bu tür bağlamsal sözlükler vardır. Böyle bir sözlük, bilgisayar yardımı ile, bugün Kuran için yapılacak olsa, sözgelimi (Rab) sözcüğüne bakıldığı zaman, bunun geçtiği satırlardan bir tanesi de şöyle verilecektir: "El hamd ül illah i Rabb ül âlemîn." Bir örnek olarak İstiklal Marşı alınıp, bunun içerisinden, sözgelimi (millet) maddesi hazırlanacak olsa şöyle bir şey ortaya çıkacaktır:

MİLLET

... O benim MİLLETimin yıldızıdır...	kıta 1, satır 3
... O benim MİLLETimindir ancak	kıta 1, satır 4
... Hakka tapan MİLLETimin istiklâl	kıta 2, satır 4
	kıta 10, satır 5

SÖZLÜKLER NASIL DÜZENLENİR?

Sözlük yapımına gelince, dizinsel türden olan *'abecesel'* ya da *'alfabetik'* sözlükler için şöyle bir yol izlenmektedir. Eğer böyle bir sözlük, eskilerin gözden geçirilmesi biçiminde değil de, yeni baştan yapılacaksa, her bir sözcüğün ayrı ayrı kullanımını saptayan *'derlemeciler'*, bunları fişlere yazıp toplarlar. Bunların hepsi biriktiği zaman, her bir sözcüğe ait fişlerdeki anlam ayrılıklarına göre belli öbeklemeler, kümelemeler yapılır. Böylece beliren *'anlamcıklar'*, o sözcük maddesi altında ayrı ayrı basamaklanır. Her bir sözcük bu biçimde işlenince, ortaya tüm sözlük çıkmış olur. Sözgelimi (baş) sözcüğü ile ilgili şu kullanımlar birer fiş halinde saptanmış olsun:

Adam uyukladığı için başı hep öne düşüyordu	kafa
O sırada ahçıbaşı mutfakta bulunuyordu	topluluğu yöneten kişi
Gündelikler haftabaşında verilecekti	başlangıç
Her şeyin başı sağlık olsa gerek	temel
Seninki çıkmış dağın başına, kalmış orada	arazide en yüksek nokta
Topluiğne başı kadar ufak bir şey	ufak, toparlak bir şey
Düşman köprü başını tutmuş duruyor	bir şeyin ucu
Yetmiş baş koyun satın almak istedi	tane
Sarraf altınları değiştirirken baş istedi	üstelik, komisyon, ekpara
Hep havuz başı toplantıları yaparlardı	çevre, yan, kenar
Öyle olunca herkes başına üşüştü	etraf
Sabah erkenden iş başı yapmak gerekiyor	başlayış
Sen de ne diye başını derde sokuyorsun	kendi
O zaman baş öğretmenin kendisi geldi	en önemlisi, en ilerideki
Bizim pehlivanlar bu yıl başa güreşecek	en üst derece
Adam başına on bin lira veriyorlar	üleştirme
Teknenin baş altına bir sandık var	ön taraf

Bunlardan ayrı olarak, deyim biçiminde sözler de vardır. Örnekler:

Bir türlü baş başa kalamadık gitti	kişi
Vallaha, ben kendisi ile baş edemiyorum	eşit güç
Bu yıl tütün için baş fiyat epeyce yüksek	en iyisi için
Kızcağızı baş göz ettiler o arada	evli
Emriniz baş üstüne efendim	hizmet
O iş için bakanlığa baş vurmak gerekiyor	dilek
Nikah için önce başını yaptıracak	saçlar
İkisi de yenişemeyip başa baş kaldılar	eşit durum
Kendisi çok başı yumuşak bir çocuktur	huy

Bundan sonra yapılacak şey, bunları belli anlam benzerliklerine göre öbeklemeye çalışmaktır. Örnek:

maddesel	=	başı öne düşüyordu, dağın başı, çıban başı
üstünlük	=	ahçıbaşı, baş öğretmen, başa güreşmek, baş fiyat
öncelik	=	tekne başı, hafta başı, köprü başı
kişilik	=	baş başa kalmak, başı yumuşak, baş vurmak
çevre, yan	=	havuz başı, başına üşüşmek
tane	=	yetmiş baş koyun, adam başına on bin lira
eşitli	=	başa baş kalmak, baş edememek

Eğer daha da yalınlaştırılmaya gidilirse görülür ki, bütün bu anlamlar şöyle toplanabilmektedir:

Kafa	temel anlamından çıkan	***'tepe uç ön üst'***
Kişi	temel anlamından çıkan	***'kendi tane çevre yan'***

Bu iki temel anlamdan *'kafa'* anlamı asıl köken olmakta, bunun genişlemesi ile. bu sefer de *'kişi'* veya *'birim'* anlamı oluşmaktadır. Öbür anlamaklar da artık bunların anlam daralmasına, genişlemesine, vb uğraması ile elde edilmektedir. Örnek:

'kafa' anlam daralması ile	1. Saç	başını	yaptırmak
	2. Boyun	başını	kesmek
	3. Beyin	başına	güneş geçmek

Görüleceği gibi, yalnızca /baş/ sesleri ve (baş) harfleri ile saptanmış olan bir tek sözcük, *'biçim'* bakımından hiç değişmediği halde, anlam bakımından zincirleme değişmeler sonunda, "sarraf altınları değiştirirken baş istedi" örneğindeki gibi, neredeyse *'baş'* ile hiç ilgisi olmayan (komisyon) anlamını bile kazanmaktadır. Bu da, *'anlam'* incelemelerinin dilbilimde ne denli sorun yarattığını göstermesi bakımından ilginç bir örnek sayılsa gerek. Zaten bu yüzdendir ki, dilbilim denilen çalışma alanının tarihçesinde, daha çok biçimsel incelemeler geçerlilik kazanmış, anlam üzerindeki tartışmalar ise, kısır bazı gözlemlerden öteye gidememiştir. Ancak son bir kaç on yıldır, anlam sorunu yeni baştan ve taze bir görüş ile ele alınmaya başlamıştır. Fakat bu noktaya gelinceye kadar da, dilbilim çalışmaları uzun yüzyıllar süren bir deneyimden geçmiştir. İşte bu yüzden, dilbilim denilen alanın kendi tarihçesini ayrı olarak inceleyip, ilk baştan bugüne kadar, dil denilen *'bildirişim'* olgusunun nasıl irdelendiğini görmek yararlı olacaktır.

Dördüncü Bölüm

DİLBİLİM

Tarihsel ve Bilimsel Dönem

Adına *'dilbilim'* denilen çalışma alanı, yani Osmanlıcası ile *'lisaniyat'*, Fransızcası ile de 'lengüistik', toplumsal bir bilim olarak oldukça yeni sayılabilir. Fakat dil incelemelerinin temelinde bulunan *'gramer'* ya da *'dil-düzeneği'* çalışmaları bakımından düşünülürse, dilbilim alanı, Milat'tan önceki yüzyıllara kadar uzanmaktadır.

Dilbilim çalışmalarında güdülen amaç, hemen hemen her zaman şu olmuştur: *'İnsan-dili'* denilen bildirişim aracını en doğru biçimde tanımak. Greklerde felsefe çalışmalarının bir parçası olarak ele alınan *'dil'* olgusu, ancak felsefe dalından koparak bağımsızlığına kavuşan ayrı bir bilim dalı içinde incelendiği zaman verimli sonuçlar verebilmiştir. Geçen yüzyıla kadar yapılan çalışmalar, *'dilbilgisi'* kitapları yazmaktan daha öteye gitmiş sayılamaz. Bugün *'dilbilim'* denilen alan ise, artık *'insan-dili'* denilen şeyi her yönü ile inceleyen ve bu yolda, başka bilim dalları ile de bilgi alış-verişinde bulunan bağımsız bir çalışma alanıdır.

Çok doğal olarak, her dönemde yapılan dilbilim çalışmaları, o sırada egemen olan düşünce akımlarının ve bilimsel yeniliklerin etkisinde kalmıştır. Nitekim, Greklerde yalnızca felsefe açısından üzerinde konuşulan dil olgusu, daha yakın yüzyıllarda bilimsel gelişmelerin ışığında incelenmeye başlamıştır. Özellikle XIX. yüzyılda Avrupa'da egemen olan biyoloji, sosyoloji, tarih, siyaset gibi dallarda belirginleşen çeşitli görüşlerin, yeni yeni palazlanmaya başlayan dilbilim dalında etkisiz olması düşünülemezdi. XX. yüzyıl başlarında da psikoloji ile iç-içe bulunan dilbilim, daha sonraları matematik, mantık, bilgisayar dallarındaki yöntemlerden de etkilenmiştir. Bununla birlikte, bugün artık *'dilbilimi'* denince, kendisine özgü bir konusu, bir çalışma alanı ve bir yöntemi olan bir bilgi dalı anlaşılmaktadır. Hatta dilbilim alanında geliştirilmiş o-

lan yöntemler, antropoloji, edebiyat eleştirisi gibi başka dallara bile uygulanmaya başlamıştır. Bir başka gelişme ise, dilbilim ile öbür bazı dallar arasındaki işbirliği ve ortak çalışma sonunda ortaya çıkan yeni yeni dilbilim dallarıdır. Örnekse *'psikolengüistik'* ve *'sosyolengüistik'*.

Tarihsel Dönem

Dilbilim çalışmalarının tarihsel boyut içinde nasıl gelişip de bugüne ulaştığını görmek için, bunları şu biçimde 4 döneme ayırmak doğru olacaktır:

1. Söylenceler dönemi
2. Klasik diller dönemi
3. Dünya dilleri dönemi
4. Bilimsellik dönemi

SÖYLENCELER DÖNEMİ

Tarihin karanlıklarından henüz çıkmamış olan bu döneme ait ilk bilgiler, adına *'söylence'* denebilecek sözlü anlatımlara ve öykülere dayanır. Bunlarda genellikle şu üç nokta merak konusudur. İnsan-dilinin ortaya çıkışı, yazının öğrenilmesi ve yeryüzündeki dillerin çeşitliliği.

Çinlilerdeki söylenceye göre, bir su kaplumbağası, sırtındaki çizgili şekillerde yazının sırlarını taşıyarak imparatorun önüne çıkmış ve ona yazıyı öğretmiştir. Babillilere göre de, yarı balık, yarı insan olan bir deniz canavarı, sudan karaya çıkarak, bu insanlara yazıyı öğretmiştir. Buna karşılık, Hintlilere göre, baş-tanrı Brahma, kendi görünüşlerinden bir tanesi olan ve insan-dilinin tanrısı sayılan Vâk aracılığı ile, hem dünyayı, hem de içindeki varlıkları yaratmıştır. Mısırlılara göre de, baş-tanrı Ra, yapmak istediklerini, habercisi saydığı tanrı Tôt aracılığı ile yerine getirmiştir. Dilin ve yazının yaratılmasında bir deniz yaratığı veya bir ara-tanrı kullanılması, İbranilerde de benzer bir görünüşte ortaya çıkmaktadır. Onlara göre, Tanrı, yaratmış olduğu canlılara birer ad vermesi için Âdem'i görevlendirir. Bu aracı, canlıları nasıl çağırmışsa, her birisinin adı da artık o olur ve öyle kalır. Dillerin çeşitli oluşları da, daha önce söylendiği gibi, **Kutsal Kitap**'taki Bâbil Kulesi öyküsü ile açıklanmaktadır.

Diller konusunda, tarihin karanlıklarından sonra başlayan Eski Çağ döneminden de, pek fazla bilgi kalmamıştır. Kartaca'yı ele geçiren Romalılar, bu ülkenin dili hakkında bir ipucu vermedikleri gibi, Hindistan kapılarına dayanan Büyük İskender de, oralarda kullanılan diller hakkında en ufak bir bilgi bile sağlamadan dönüp gelmiştir. Oysa Hindistan'da geçerli olan Sanskritçe, XVIII. yüzyılda keşfedildiği zaman dilbilim çalışmaları birdenbire rayına oturabilmiştir. Ünlü tarihçi Herodot da, bütün Ön-Asya ve Yakın Doğu bölgelerini gezip buraların tarihi, coğrafyası, toplumları hakkında çeşitli bilgiler verdiği halde, buralardaki toplulukların dillerinden hemen hemen hiç söz etmemiştir. Buna karşılık, kitabında sözünü ettiği bir olay, dilbilim tarihçesi açısından çok ilginç sayılabilir.

Bu olaya göre, MÖ VII. yüzyılda yaşamış olan Firavun Psammetichos, yeryüzünde kullanılan en eski dilin hangisi olduğunu öğrenmek ister. Böylece tüm insan-dillerinin kökü belki de bilinmiş olacaktır. Bu firavunun dayandığı varsayım şu olsa gerek. İnsan-dili toplumsal çevreden edinilen bir davranış olduğuna göre, bu çevre ortadan kaldırılırsa, o toplulukta kullanılan dil de öğrenilemeyecektir. İşte bu durumda, eğer *'insan'* denilen varlığın kendi içinde bir *'dil yeteneği'* varsa, insanlığın en eski dilini doğurmuş olan bu yetenek, bir kere daha bu dili üretebilecektir. Bu yolda bilimsel bir deneme yapmak için, yeni doğmuş iki bebek alınıp, hiç kimse ile konuşturulmaksızın büyütülmek üzere apayrı bir yerde tutulacaklardır. Böylece, bebeklerden biri ölse bile öbürü ile de deneme süreceği gibi, .birinin söyleyeceği sözlerin öbürü tarafından da aynen üretilip üretilmeyeceği denenmiş olacaktır. Bu da, modern araştırmalarda kullanılan *'deneme kümesi'* ve *'denetleme kümesi'* gibi, çift gruplu inceleme yöntemine uygun düşmektedir. Sözü geçen çocuklar belli bir süre geçtikten sonra bir gün birdenbire (bekos) sözcüğünü çıkarırlar. Bunun üzerine bu sözcüğün hangi dilde bulunduğunu araştıran bilginler, bunun Frikçede *'ekmek'* anlamına geldiğini anlarlar. Çocuklar böylece karınlarının acıktığını söylemek istemişlerdir. Kendi yurdunun dili olan Mısırcayı öne geçirme çabasına düşüp de, bilimsel bir çarpıtmada bulunmaksızın böyle bir denemeyi sürdüren Firavun Psammetichos, gerçek anlamda bir bilimsel düşünce sahibi kimse olarak övgüye değer sayılmalıdır. Fakat insan-dili üzerinde gerçek anlamda incelemeler yapılarak, belli kuralların saptanması çok daha sonraları başlamıştır.

KLASİK DİLLER DÖNEMİ

Bu dönemde yapılan dil incelemeleri, daha çok, yararcı amaçlara yönelik gibi görünmektedir. Zaman akışı içinde dilin değişmesi sonunda, özellikle dinsel metinler başka başka yorumlanmaya başlanınca, metinlerin doğru okunabilmeleri için bazı dilsel çalışmalar, bunun sonunda da bazı düzeltmeler yapmak gerekmiştir. Çünkü, bu gibi önemli metinleri gelecek kuşaklara doğru ve yanlışsız bir biçimde aktarabilmek için, kullanılan dildeki kuralların doğru olarak saptanması gerekiyordu. İşte bu yüzden, eski Greklerde, Hintlilerde, daha sonra da Araplarda, özellikle dinsel metinleri ve bu arada başkaca yazınsal metinleri doğru yorumlama amacı ile dil çalışmalarının yürütüldüğü görülmektedir. Bunun dışında, özellikle Greklerde, bir yandan hukuk davalarında, öte yandan da siyasal yaşamda halk kitlelerini etkileyip sürüklemek çok önemli sayıldığından, dilin etkili biçimde kullanılması için ne gibi özelliklerin öne geçirilmeleri gerektiği konusu gündeme gelmiştir. Bu yararcı amaçların ötesinde, soyut düzeyde felsefeye de büyük merakı olan Grekler, dilin oluşum sürreci, özellikle de dildeki sözcüklerin ortaya çıkış biçimi üzerinde görüşler ileri sürmüşler, tartışmalara girişmişlerdir.

Bu tartışmalardan en önde geleni, sözcüklerin biçimleri ile anlamları arasındaki ilişki üzerinde yapılagelmiştir. Bazı filozoflara göre, bu ilişki doğal olup, sözcükler gösterdikleri anlamları belirtecek biçimde şekillenmiştir. Sözgelimi /kocaman/ sözcüğündeki sesler, *'büyüklük, irilik'* kavramını yansıtmakta gibidir. Bu filozoflardan Heraklitos, böylece Doğa'da bir düzen bulunduğunu, bu düzenin de insan-diline yansımış olduğunu savunmaktaydı. Bu bakımdan, böyle bir görüşe *'Doğalcılık'* adı verilebilir. Bu görüşün karşısındaki filozof Demokritos'a göre ise, sözcüklerin biçimleri ile anlamları arasındaki bağlantı, insanların kendi aralarındaki karşılıklı bir *'anlaşma'*, bir *'uzlaşma'* sonucu oluşmuştur. Adına *'Uzlaşımcılık'* denebilecek olan bu görüşe göre, sözgelimi aynı *'güneş'* kavramı, başka başka dillerde /şems, san, soley/ vb gibi ayrı ayrı sözcüklerle anlatılabilir. Bunun gibi, aynı organ, ayrı dillerde /dil, lingua, tanğ/ sözcükleri veya sesleri ile, başka biçimlerde yansıtılabilmektedir. Sesler ile anlamlar arasında tam bir uygunluk ancak, adına *'yankı-sözcük'* denebilecek olan ufak bir sözcük kümesinde görülebilir. Sözgelimi /miyav, hav, güm, şırıl, lap/ vb gibi sözcükler bu türdendir. Bunların dışında, dildeki sesler her zaman için ille de belli anlamlar gös-

temek zorunda değillerdir. Nitekim, aynı *'büyüklük'* kavramı, /kocaman/ sözcüğünde /oaa/ açık ünlüleri ile belirtildiği halde, /iri/ sözcüğünde /i/ kapalı ünlüleri ile de anlatılabilmektedir.

Doğalcılık ile Uzlaşımcılık arasındaki bu tartışma, daha sonraları, Eflatun'un yazdığı ve içinde Sokrates'in de yer aldığı *'Kratilos'* diyaloğunda yeni baştan işlenmiştir. Fakat bütün bu tartışmalar, dilsel veya dilbilimsel olmaktan çok, evreni tanımaya çalışan ve bu konuda yorumlara girişen felsefe dalının bir parçası olarak ele alınmış gibi görünmektedir. Bir başka deyişle, evrenin, dünyanın, yaşamın kökeni ve nedeni üzerindeki genel çerçeve içerisinde, *'dil'* denilen olgu da ele alınmakla birlikte, doğrudan doğruya dilsel bir çalışma söz konusu olmamıştır. Grekler, başka dillere de eğilip onların ayrılıklarını inceleyerek, bu verilerden yararlanma yolu ile bazı genellemelere gidecekleri yerde, Grekçenin sınırları içinde kalmışlar; bu yüzden de, kısır felsefe tartışmalarının dışına çıkamamışlardır. Komşu kavimlerin dillerini anlamaya, incelemeye çalışacaklarına, bu dillerin tümünü, kuşların sesini taklit ediyormuşcasına, (barbaroy) sözcüğü ile tanımlamışlardır. Böylece, Grekler dışındaki tüm kavimleri anlatan bu sözcük, daha sonraları anlam değiştirerek, *'barbar'* kavramını göstermek için kullanılmaya başlanmıştır.

Greklerdeki dil çalışmaları Sokrates ile pek ilgili olmamakla birlikte, gene de onun döneminde başlanmış sayılır. *'Sofist'* denilen konuşma ustalarının amacı, Grekçenin dilbilgisini çıkarıp hazırlamaktan çok, konuşma yolu ile karşılarındakileri nasıl etkileyebileceklerini insanlara öğretmekti. Böyle bir amaç doğrultusunda hızlanan dil çalışmalarındaki önemli nokta ise, hiç bir zaman kanıtlanamayacak olan kısır felsefe tartışmaları ve savları dışına taşılıp, dilin doğrudan doğruya kullanımına geçilmesiydi. Ne var ki, böyle bir amaçla düşünüldüğünde, dilin yapısı ancak dolaylı bir biçimde ele alınmış olduğundan, bu incelemelerin hepsi de yüzeysel kalıyordu. Gerçek dilbilgisi, gene bir filozof olduğu halde, *'gramerin babası'* olarak anılan ve tanınan Aristo ile biçimlendi. Böylece, dil incelemeleri artık felsefeden koparak bağımsız bir oluğa girmeye ve dilbilimsel bir çekirdek oluşturmaya başladı. *'Stoacılar'* denilen daha sonraki filozof dilciler de, eski Grek anlayışından tam olarak kurtulamadıkları için, gerçekler dünyasının yapısı ile dil yapısı arasında benzerlikler ve koşutluklar üzerinde, eski Doğalcılar/Uzlaşımcılar tarafından başlatılan tartışmayı bir ölçüde sürdürdüler.

Felsefe odaklı aynı tür tartışmalar, daha sonraki Helenistik dönemde de görülmektedir. Bununla birlikte, ilgi merkezi olarak dilin kendisi daha bir önem kazanmış gibidir. Doğalcılık/Uzlaşımcılık karşıtlığındaki ve tartışmasındaki gibi, bu kere de, insan-dilinin çalışmasında, işlemesinde bir *'düzenlilik'* olup olmadığı noktasından yola çıkılarak, iki ayrı okul halinde tartışmalar sürdürülmüştür. Bunlardan birincisi olan İskenderiye Okulu şu görüşü savunagelmiştir: İnsan-dilinin işlemesinde belli bir düzen olduğu için, dilin yapısı da belli kurallara bağlanabilir. Sözgelimi, benzer anlamlı sözcükler, benzer biçimde çekilmektedir. Örnekse (ev, evi, eve, evde, evden; göl, gölü, göle, gölde, gölden) vb. Yapılacak olan dilbilgisi çalışmaları, dildeki bu düzenlilikleri saptayıp, bunları yaratan düzeneği ortaya çıkarmaktır. İşte bu yüzden, bu görüş *'Düzencilik'* adını almıştır. Bergama Okulu ise, *'Aykırıcılık'* denilen şu görüşü savunagelmiştir. İnsan-dilinde tam bir düzenlilik olmadığı, kural-dışı bir çok örneklerden de anlaşılabilir. Örnekse (demek) fakat (diyor); (çocuk için) fakat (o-nun için). Bu iki ayrı görüşü bağdaştırmak üzere denilebilir ki, iki Okul da, aynı dil olgusunun başka yanlarını vurguladıkları için ortaya bir anlaşmazlık çıkmış gibidir. Şurası açık ki, dilde gerçekten geniş ölçüde bir kullanım düzenliliği vardır. Fakat insan-dili bir anda yaratılmayıp da zaman içinde yavaş yavaş ve ihtiyaçlara cevap verecek biçimde oluştuğundan, elbette bazı kural-dışılıklar ve tutarsızlıklar da bulunmaktadır. Her iki Okul da, dildeki özellikler üzerinde durup bunları vurguladıktan için, dolaylı da olsa dilbilim çalışmalarına, hiç değilse *'dilbilgisi'* oluğu üzerinden, olumlu katkılarda bulunmuşlardır. Belki bundan daha da önemlisi, dilsel çalışmalar bundan sonra artık felsefe dalının bir parçası olarak değil de, kendi başına bir konu olarak ele alınmaya başlamıştır. Ne var ki, dilbilgisi kurallarını bu biçimde ortaya koyduktan sonra, bunlara sımsıkı biçimde yapışıp bağlanmış bazı gramerciler, Homeros destanlarında kullanılıp da değişmeye yüz tutmuş olan bazı dil kullanımlarını, bu sefer geriye doğru, sözüm ona *'aslına doğru'* çevirmeye çalışarak, bir bakıma *'dile müdahale'* eyleminde bulunmuşlardır. Böyle bir tutum ise, bilimsel çalışmaları nesnellikten uzaklaştırıp, doğrudan doğruya öznel yargıları uygulamaya koyınak demektir. Bu biçimde bir *'dil tutuculuğu'* hatta *'dilsel gericilik'*, dilbilim çalışmalarına zarar yermekten başka bir şey sağlamamıştır.

İskenderiye Okulu'ndaki bu *'düzenlilik'* kavramı, bir yerde meyvesini vermiş ve sonunda, Trakyalı Dionysios adlı bir dilbilgici ortaya çıka-

rak, Grekçenin dil kurallarını sağlam bir biçimde saptamayı başarmıştır. Bunun yapılmasındaki amaç ise, gün geçtikçe değişmekte olan edebiyat Grekçesinin doğru biçimini tanımlayıp, zaman akışı içinde değiştirilmesini engellemekti; daha doğrusu, aslına sadık kalınmasını sağlamaktı. Dionysios'un *'gramerci'* olarak en büyük katkısı, dilbilim yöntemi bakımından *'biçimsel'* bir yol izlemiş olmasıdır. Yani sözcükleri kümelerken bunların anlamlarına bakmamış, bunun yerine, hangi sözcükler *'biçim'* bakımından aynı özellikleri gösteriyorlarsa, onları aynı kümeye sokmuştur. Sözgelimi, genel tanıma göre, *'fiil'* denilen sözcük türü, bir *'hareket'* bildirir. Buna göre, (beklemek) sözcüğü *'hareketsizlik'* gösterdiği için fiil sayılmamalıdır. Oysa biçimsel olarak alınınca, yani çekilince, bu sözcüğün de öbür fiiller gibi çekildiği, bu bakımdan da fiil öbeğine girmesi gerektiği anlaşılır. Örnek:

dinle-di	dinli-yor	dinle-r	dinle-yecek
söyle-di	söylü-yor	söyle-r	söyle-yecek
bekle-di	bekli-yor	bekle-r	bekle-yecek

Öte yandan, (şimşek, şelâle, tokat) sözcükleri birer hareket bildirdikleri için, aynı mantığa göre *'fiil'* sayılmaları gerektiği halde, bunların biçimsel olarak çekimleri, öbür *'ad'* sözcüklerinkine uymaktadır. Örnekler:

çiçek-ler	çiçek-ten	çiçek-se
şimşek-ler	şimşek-ten	şimşek-se
tokat-lar	tokat-tan	tokat-sa

Şu da var ki, *'biçimsel'* düzenlilik peşinde koşma yüzünden, Türkçede adların (-le) hali gibi hiç olmayan bir şey uydurulmuş ve dilbilgisi kitaplarına da geçirilmiştir. Örnek:

ev
ev-i — vurgu /i/ üzerinde
ev-de — vurgu /de/ üzerinde
ev-le — fakat vurgu /le/ üzerinde değil, /ev/ üzerinde

Demek oluyor ki, yazıda (-le) olarak yazılan şey, sesletimde öbürlerinden ayrılmaktadır. Buna göre, (ile) sözcüğünün *'kaynaşık'* biçimi olan bu (-le) parçacığı, bir ad hal göstermemektedir. Böyle yazıp da, vurgu belli olmadığı için, onu da öbür (-i, -de) parçacıkları ile bir tutmak, dilsel inceleme ve ayrıştırma bakımından affedilmeyecek bir yanlışlık-

tır; fakat ne yazık ki geleneksel dilbilgisi kitaplarında böyle söylenip gitmektedir.

Grek uygarlığını benimseyen Romalılar ise, bir çok şeyde olduğu gibi, dil alanında da Grekleri taklit etmekten pek öteye gidememişlerdir. Romalı dilbilgiciler ortaya bir yenilik çıkarmamış, bir yaratıcılıkta bulunmamışlar; Grekçe için hazırlanmış olan kalıpları Latinceye aynen uygulamaktan başka bir şey yapmamışlardır. Bunu yaparken bile, yüzyıllar boyu sürecek olan bir aksaklığı başlatmışlardır. Sözcükleri öbeklere ayırırken, bunların *'bir nesneye ad olma'* veya *'bir hareket bildirme'* gibi anlamsal özelliklerini öne geçirip, sakat bir tutuma yol

Köken bilgisi konusunda da dayanaksız savlar ileri süren Romalı dilbilgicilere göre, sözgelimi (bellum) *'savaş'* sözcüğü ile (bellus) *'güzel'* sözcüğü aynı kökenden gelmiş olmalıydılar; çünkü *'savaş hiç de güzel bir şey değildir'*. Oysa bu iki sözcük, biçim bakımından benzer görünmekle birlikte apayrı köklerden çıkmıştır.

Bununla birlikte, bir çok Romalı dilbilgicinin adı bugüne kadar yaşayıp gelmiştir. Bunlardan Varro, Grekçe ile Latince arasında dilsel bir ilinti olabileceğini ilk defa ileri sürdüğü için dikkate değer. Quintilianus ise, bir dili, olduğu gibi, konuşulduğu gibi incelemekten yana olduğu için, adına *'Tamtımsalcılık'* veya *'Betimselcilik'* denilen çağdaş yaklaşıma yakın düşmektedir. Bunun nedeni belki de, aslında bir hitabet öğretmeni olmasıdır. Böylece, soyut düzeyden, doğrudan doğruya dil kullanımına inebilmiş olsa gerek. Donatus'un dilbilgisi kitabı ise, çok sonraki yüzyıllarda İngilizcenin dilbilgisini yazanları çok etkilemiştir. Priscianus tarafından yazılmış olan Latince dilbilgisi kitabı da, bütün Orta Çağ boyunca, binlerce el yazması halinde dolaşıp durmuştur. Priscianus, çok tutulan bu eserinde Dionysios'un dilbilgisini temel olarak almışsa da, onun *'biçimsel'* yöntemini bırakarak, bunun yerine *'anlamsal'* ölçüyü kabul etmiştir. Bu tutum ise, Batı Avrupa'daki dilbilgisi kitaplarının, yüzyıllar boyunca hep *'anlam'* temeline dayanılarak yazılmasına neden olmuştur. Bu etki, bugünkü Türkçe dilbilgisi kitaplarında da süregelmektedir. Yıllar yılı *'dilbilgisi'* okudukları halde, öğrencilerin niçin bu konuyu kavrayamadıkları ve niye bu konuya o kadar çok soğukluk duydukları, belki de bu etki ile açıklanabilir. Çünkü mantıksız olan bir şey akılda tutulamayacağı gibi, bir başkasına da açık seçik biçimde anlatılamaz. Sözgelimi, dilbilgisi kitaplarında *'ünlem'* diye ayrı bir sözcük öbeği vardır. Oysa bir sözcüğün *'ünlem'* olduğunu

belirten herhangi bir biçimsel ipucu yoktur. Adlar için (-ler), fiiller için (-iyor) takılan getirildiğinden, bunlardan önce gelen sözcük parçalarının ad veya fiil oldukları anlaşılabilir. Oysa ünlem konusunda, bir sözcüğün sonuna keyfi olarak konulan (!) iminden başka hiç bir anahtar bulunmamaktadır. Herhangi bir sözcük, sözgelimi (Sen!, Güneş!, Seçimler!) sonuna böyle bir im koymakla ünlem yapılabilir. Fakat ayrı bir sözcük öbeği olarak kendine özgü ne gibi bir niteliği bulunduğu sorulsa cevap verilemez. Çünkü *'ses tonu'* gibi, saptanması güç bir ipucundan başka bir şey ortada yoktur. Bu bakımdan *'duygu anlatan bir sözcük'* gibi bozbulanık bir tanıma güvenerek, anlamsal bir ölçüte göre dil ayrıştırması yapmak çok sakat bir tutumdur. Bu da, bir başka dildeki modelin belli bir dile uygulanmasındaki aksaklığa örnek olarak gösterilebilir. Nasıl ki bir başka ülkenin siyasal, ekonomik, eğitimsel modeli Türkiye koşullarına tam olarak uymaz da, bazı uyarlamalar yapmak gerekirse, yabancı diller için geliştirilmiş dilbilgisi modellerini de Türkçeye olduğu gibi aktarmak yerine, Türkçenin kendi içinden geliştirilmiş bir dil modeli, bir dilbilgisi hazırlanmalıdır.

İşte bu biçimde sağlam bir biçimsel dilbilgisi, Batı etkisinde kalmamış olan eski Hindistan'da başarılabilmiştir. Kutsal Veda metinlerinin dili olan Sanskritçe üzerine bir başyapıt, MÖ 300 yıllarında yaşamış bulunan büyük dilbilgici Pânini tarafından gerçekleştirilmiştir. Dionysios gibi *'biçimsel'* bir yol izlemiş olan Pânini, *'Sutralar'* adlı eserinde, Sanskritçenin dil-düzeneğini 4000 kadar kurallar dizisi ile tanıtmayı başarmıştır. Sözcüklerin içindeki parçacıkları belli, biçimsel işaretlerle gösterip de, anlamsal yola kaçamak yapmadığı için, Pânini'nin eseri bugün bile, çağdaş dilbilimciler tarafından, gelmiş geçmiş en başarılı dilbilgisi çalışması olarak kabul edilmektedir.

Milat'tan sonraki yüzyıllarda ortaya çıkıp yayılan Müslümanlık etkisi ile başlayan Arapça dil çalışmaları, Hintlilerin, özellikle de Grekle-rin etkisinde kalmış gibidir. Grekler-deki Doğalcılık/Uzlaşımcılık tartışmasına benzer bir şeyler Arapçada da görülmüştür. Sözgelimi, X. yüzyıl dilbilgicilerinden İbni Cinni, insan-dilini, karşılıklı anlaşma, uyuşma yolu ile yerleşmiş saymakta, bu yüzden de Tanrı'dan *'vahiy'* yolu ile gelmiş kabul etmemektedir. İskenderiye ve Bergama Okulları arasındaki Düzencilik/Aykırıcılık çatışması, benzer bir biçimde, Basra ve Kûfe Okulları arasında da sürüp gitmiştir. Kûfe Okulu'ndakiler, Arapçanın hiç bozulmamış halini konuştukları kabul edilen çöl bedevilerinin ağ-

zından derlemeler yaparak, bunlara dayalı dilbilgisi kitapları yazmışlardır. Bu dilbilgiciler arasında en tanınmışı, VIII. yüzyılda yaşamış olan, İran kökenli Sibeveyhi'dir. Arap dilbilgisinin kurucusu sayılan El-Halil' in öğrencisi olan bu dilbilgicinin kitabı, yalnızca *'El-Kitab'* adı ile tanınacak kadar önemli sayılagelmiştir.

DÜNYA DİLLERİ DÖNEMİ

Roma İmparatorluğu'nun çökmesi ile, yüzyıllar boyunca sürüp gitmiş olan Grek-Latin egemenliği de siyasal açıdan son bulmuş olmaktaydı. Bu arada gelişmekte olan Hristiyanlık da, soylu çevrelerden çok, ezilmiş tabakalara, kölelere seslenmeye çalışıyordu. Hristiyanlığa kazandırılması istenen bu kimselere *'Tanrı Sözü'*, ancak kendi dilleri aracılığı ile anlatılabilirdi. Grekçe ve Latince ile yapılacak bir din eğitimi, bu toplulukları, istendiği gibi etkilemeyecekti. Bu noktadan yola çıkan Hristiyan din adamları, her şeyden önce toplumsal ayrılıkları kaldırma yoluna gittiler. İlkin (barbar) terimi kullanılmaz oldu; yani artık kimse *'yabancı'* sayılmayacaktı. Sonra bütün diller aynı ölçüde önemli görülmeye başladı ve Tanrı Sözü bu yerli dillere çevrilmeye girişildi. Hristiyanlığın *'Kutsal Kitap'* denilen eseri, IV. yüzyılda papaz Wulfila tarafından Germenlerin Gotçasına, V. yüzyılda Ermenicye, IX. yüzyılda da Cyrillus ve Methodius adlı azizler tarafından Islavcaya çevrildi.

Bu arada, Latincenin boyunduruğundan kurtulmak için yapılan silkinmelerden en önemlisi, İtalyan şairi Dante tarafından 1303'te yazılan bir eserdir. Dante bu kitabında, yerli İtalyan dilindeki ve lehçelerindeki canlılığı vurgulayarak, bu özelliğin, Klasik Latincenin kuruluğu karşısındaki üstünlüğünü savunmaktaydı. İtalyancanın kendisi de bir yeni-Latin dili olarak Latinceden gelmeydi, hatta onun bir devamıydı. Fakat nasıl Türkçe bir yerde Saray Osmanlıcası gibi, halktan kopuk bir dil olmuşsa, Latince de *'kitabi'* bir İmparatorluk dili olup çıkmıştı. Bu bakımdan, Dante, sanki kendi diline de karşı çıkmakta gibiydi. Fakat gerçekte onun savunduğu şey, canlı *'halk Latincesi'* denebilecek olan İtalyancaydı. Bu arada, İtalyanca ile Fransızca arasındaki akrabalık ilişkisine de işaret eden Dante, daha sonraki yüzyıllarda başlayacak olan *'karşılaştırmalı'* çalışmalara bir bakıma öncülük etmiş olmaktaydı.

Daha XI. yüzyıldan başlayarak girişilmiş olan Haçlı Seferleri de, Grek-Latin dünyası dışındaki dillerin varlığını ortaya çıkarmıştır. Çeşitli Avrupa uluslarından derlenen ordular, Orta Doğu bölgesinde savaşmaya

giderlerken, geçtikleri yollarda ve Orta Doğu bölgesinde yaşayan çeşitli topluluklar ile ve bunların dilleri ile karşılaşmışlar; böylece de, Grekçe-Latinceye göre ayarlanmış olan Avrupacı dil anlayışına, dolaylı da olsa yeni bir açı getirmişlerdir.

Fakat geniş çapta bir dışarı açılma, ancak büyük coğrafya keşifleri ile mümkün olmuştur. XIII. yüzyılda Marko Polo'nun Uzak Doğu'ya gitmesi ile başlanış olan bu tür keşifler, daha sonraları, özellikle deniz yollarının açılması ile XV. yüzyılda iyice hızlandı. Uzak ülkelere giden sömürgeciler, tüccarlar ve *'misyoner'* denen *'din komisyoncuları'*, bu yeni ülkelerin dillerini öğrenmek zorunda kaldıkları için, toplanan yeni yeni dil bilgileri Avrupa'ya taşınıp birikmeye başlıyordu. Bütün bu malzeme, eğer matbaa olmasaydı, dar bir çerçevede kalabilirdi. Fakat XV. yüzyıl ortalarında *'değişken harfli'* matbaanın geliştirilip ortaya sürülmesi ile başlayan yeni baskı yöntemi, bir sürü eserin pek çok sayıda basılıp halk kitlelerine dağıtılmasına olanak tanımıştı. Bu arada, yeni yeni dil malzemesi de geniş topluluklarca bilinmeye başlıyordu. Özellikle dilciler, Grekçenin ve Latincenin katı çerçevesinden çıkarak, canlı bir halde yaşayan bu yeni dillerdeki özellikleri de göz önüne almaya başlamışlardı. Bu konuda yapılan ilk çalışmalar, bu gibi ülkelere gideceklerin yararlanmaları için düzenlenen *'derlemeler'* ve bunlara eşlik edecek olan *'dilbilgisi'* kitaplarıydı.

Derlemeler: Bunlardan birincisini, XVI. yüzyılda Magellan ile birlikte dünyayı dolaşmış olan Pigafetta hazırlanmıştır. Ne var ki, dünyanın çeşitli dillerinden derlemiş olduğu malzeme, ancak 1800 yılında basıldığı için, bunun etkisi hiç olmamış gibidir. Postel ise, Yunanistan'daki ve Yakın Doğu ülkelerindeki dillerde, Hristiyanlıktaki *'Rabbin Duası'* nasıl söyleniyorsa bunları saptayarak, diller arasında bir karşılaştırmaya gitmiştir. Kendisinden sonra gelen Gesner de aynı şeyi sürdürerek, aynı duanın söylenişini 22 dilde vermiştir. Daha sonra gelen Megiser ise, bu sayıyı önce 40'a, sonra 50'ye, on yıl sonra da, Kızılderili kabilelerinin dillerinden de örnekler verme yolu ile, 400'e çıkarmıştır. Alman gezgin Pallas da, kendisine Çar Petro tarafından sağlanmış olan malzemeyi işleyerek, 1787 yılında 285 sözcüklük bir örnek dizin hazırlanmış; 149 tane Asya, 51 tane de Avrupa dilinde ve lehçesinde, bu dizindeki sözcüklerin karşılıklarını göstermiştir. Daha sonra bu dizine 80 dil ve lehçe daha eklenerek, Afrika ve Amerika yerlilerinin dillerinden de örnekler verilmiştir. Amerika yerlileri arasında yaşanış olan İspanyol misyoneri

Hervas, o zamana kadar bilinen 800 kadar dilden ve lehçeden derlediği örnekleri, 1805 tarihli eserinde yayımlamıştır. Daha da önemlisi, örneklerin alındığı bu diller ve lehçeler, bunları konuşan uluslara ve topluluklara göre de kümelenmişlerdir. Adelung'un 1817 tarihli kitabında ise. ***'Rabbin Duası'*** bu kere 500 kadar dilde ve lehçede gösterilerek, bu türden derlemelerin en sonuncusu ve en iyisi ortaya konmuştur. Ne var ki, bu gibi derlemelerle dilbilim çalışmaları başlayamazdı. Bu malzemelere dayanan dilbilgisi kitapları yazmak artık kaçınılmaz olmuştu.

Dilbilgisi kitapları: Ayrı ayrı tarihlerde yayımlanan ve çeşitli dillere ait olan şu gibi dilbilgisi eserleri, bu konudaki ilginin boyutlarını ve ölçeğini gösterebilir:

1539	Erdösi	Macarca	dilbilgisi
1540	Victoriuus	Habeşçe	»
1612	MEGISER	TÜRKÇE	»
1624	Rivola	Ermenice	»
1649	Petraeus	Fince	»
1743	Assumpçam	Bengalce	»
1760	Egede	Eskimoca	»
1787	Garzoni	Kürtçe	»

Gerek derlemelerin ve gerekse dilbilgisi kitaplarının ortaya çıkardığı nokta şudur. Her ne kadar çeşitli dünya dilleri birbirlerinden iyice ayrı gibi görünmekteyseler de, bir çok bakımlardan benzer, hatta aynı noktaların da bulunduğu gözden kaçmamaktadır. Bütün bu diller, ***'insan'*** denilen türe özgü ürünler olduklarına göre, acaba bu dillerin ardında, gene bu türe özgü bir ortak ***'düzenek'*** bulunamazmıydı? İşte dilbilimsel düşünce artık bu noktaya erişmiş gibiydi.

Evrensel dilbilgisi: Fransa'daki Port-Royal manastırındakilerden Arnauld, ***'Akılcılık'*** adı ile bilinen felsefe akımının önde gelen adlarından Descartes'in öğrencisi olduğu için, doğal olarak, onun düşüncelerini bir ölçüde benimsemişti. Descartes'e göre. ***'insan'*** denilen tür, dünyada tek ve aynı olduğu için, bu türe özgü olan zeka da ortak ve aynı olmak zorundaydı. O halde, böyle bir zekanın yaratacağı ***'dil'*** aracı da, benzer ve aynı olmalıydı. Oysa çeşitli diller, görünürde birbirlerinden ayrı gibiydiler. Buna rağmen, araştırılacak olursa, bu ayrılıkların altında ve ardında, belli benzerlikler, belli özdeşlikler bulmak mümkün olabilirdi. İşte ***'Port-Royal Dilbilgisi'*** olarak tanınan böyle bir ***'genel'*** veya ***'evrensel***

dilbilgisi'. bir yerde *'Akılcılık'* felsefesine uygun olarak, dil-düzeneklerinin temelde ortak olduğunu öngörmekteydi. Buna göre, yazılacak çok genel ve ortak bir dilbilgisi, yalnızca bir tek dili değil, insan zekasının ürünü olan tüm dilleri de açıklayabilirdi. Bu gibi dilbilgisi çalışmaları, dillerin çeşitliliğine karşılık, bunların ortaklığını vurguladığı için, özel bir önem taşımaktadır. Nitekim, bugünkü çağdaş dilbilgisi anlayışı da, XVII. yüzyıldaki bu genel ve ortak dil-düzeneği kavramına dayanır. Ne var ki, böyle bir genel ve evrensel dilbilgisi, eldeki verilerden yola çıkarak genel yargılara varacağına, yani tümevarımlı olacak yerde, baştan bir sav ileri sürüp, konuyu öylece işlediği için, tümdengelimlidir. Bununla birlikte, Port-Royal Dilbilgisi, dillerin değişmez ortak yapısını vurgulaına yolu ile, bugünkü çağdaş dilbilim anlayışına çok olumlu bir başlangıç sağlamıştır. Bu aşamadan sonra yapılacak şey, tümdengelimli yargıları kanıtlama yolunda çeşitli incelemelere girişmekti. Böylece, diller arasında gerçekten ne ölçüde bir ortaklık bulunduğu saptanabilecekti.

Bilimsellik Dönemi

Dilbilim alanının bağımsızlaşmasını belirten bu dönem, XIX. yüzyıl başlarından bugüne kadar süren dönemi kapsar. Yaklaşık yüz elli yılı aşkın bu süre içinde yapılan çalışmaların ortak özelliği, belki de hepsinin *'bütüncül'* veya *'tümel'* oluşudur. Yani dildeki veriler tek tek ve bölük pörçük değil de, bir bütünün parçaları olarak ele alınmaktadır. Ne var ki, bu dönemdeki dört akımdan her birisi ayrı bir noktayı *'tüm'* olarak kabul edip, çalışmaları ona göre yürütmüştür. Bunlardan birincisi olan *'Tarihsel-karşılaştırmalı Dilbilim'*, hiç değilse Avrupa dillerinin ırksal ve tarihsel bütünlüğü üzerinde yoğunlaşmıştır. İkincisi olan *'Yapısal Dilbilim'*, bir dildeki iç-yapının egemenliğini ve bütünlüğünü vurgulamıştır. Üçüncüsü olan *'Üretimsel Dilbilim'* ise, tüm insan-dillerindeki dil-düzeneğinin ortaklığını ve bütünlüğünü sergilemeye çalışmıştır. Dördüncüsü olan *'Bağlamsal Dilbilim'*, insan-dilini kendi başına değil de, bir toplumdaki belli bir *'bildirişim aracı'* olarak, bu sefer de, dili kullananlar açısından ele almıştır.

Karşılaştırmalı Dilbilim

Daha XIV. yüzyılda, Dante çeşitli İtalyan lehçelerini birbirlerinden ayırıp, bunları belli özelliklere göre kümelemişti. Ayrıca, İtalyanca ile Fransızca arasındaki akrabalık ilişkilerini de görmüştü. Daha sonra da, bu gibi benzerliklere dikkati çeken kimseler olmuştur. Bunlardan Scaliger, 1599 tarihli eserinde, diller arasındaki benzerliklere bakarak, *'Tanrı'* kavramını karşılayan sözcüklerin biçimlerine göre, dilleri ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisinde, yeni-Latin dilleri, Germen dilleri, Islav dilleri vardır. Daha başka benzerlikler gösteren dilleri ise şöylece ikinci kümeye sokmuştur: Arnavutça, İrlandaca, Galce; sonra Tatarca, Macarca, Fince; en sonda da Baskça. Filozof Leibniz ise, Avrupa dışındaki diller arasında da bazı benzerlikler görerek, bunlar arasındaki ilintiyi de belirtmiştir. Örnekse Türkçe, Fince, Macarca, Moğolca. Bu arada, Pirenler'de konuşulup da, hiç bir Avrupa diline benzemediği için Hint-Avrupa dil ailesine girmeyen Baskçanın bu özelliğini görebilmesi de, Leibniz'in gözlem gücünü belirtmektedir. Leibniz'in bir başka katkısı ise şudur. Diller zaman içinde değiştikleri için, bunların eski biçimleri ile bugünkü biçimleri arasında bir karşılaştırma yapılması halinde, bu dillerin tarihsel gelişmeleri iyice ortaya çıkabilecektir. Leibniz böylece, dil çalışmalarına bir tarihsel boyut getirmiş olmaktaydı. Leibniz'e göre, Asya ve Avrupa dillerinin hemen hepsi, bugün yazılı bir belgesi bulunmayan, tek ve ortak bir *'kök-dil'* içinden türemiş olabilirdi. Böylece, hem kök-dil, hem dil ailesi, hem de tarihsel-karşılaştırmalı yöntem kavramları belirginleşmeye başlıyordu.

Hindistan'da kullanılan Sanskritçenin, Avrupa dillerine benzerlik gösterdiği bir çok kişi tarafından fark edildiği halde, bu gözlemler Avrupa dilcilerine ve bilim çevrelerine yeterince erken yansıtılmadığı için, Sanskritçenin tanınması ancak XVIII. yüzyıl sonlarında olmuştur. Bu kişilerden, İtalyan misyoneri Sassetti, Sanskritçe ile İtalyanca arasındaki bazı sözcük benzerliklerine dikkati çekmiştir. Örnekler:

	'altı'	'yedi'	'sekiz'	'dokuz'	'yılan'	'tanrı'
Sanskritçe	sas	sapta	astau	nava	sarpa	deva
İtalyanca	set	sette	otto	nove	serpe	dio

Fakat bu eser ancak 1855 gibi geç bir tarihte basıldığı için, gereken etkiyi yapamamıştır. Daha sonra gelen Alman misyoneri Schultze de,

1725 tarihli bir mektupta, Almanca ile Latince arasındaki benzerliklere dikkati çektiği halde, bu yazı da bilim çevrelerine ulaşamadığı için etkili olmamıştır. Fransız misyoneri Coerdoux ise, Sanskritçe ile, hem Latince hem de Grekçe arasındaki şu benzerlikleri saptamıştır:

	'armağan'	'dul'	'ben im'
Sanskritçe	dana	vidhava	asai
Latince	donum	vidua	
Grekçe			cimi

Fakat bu eser de, 40 yıl sonra, 1807 yılında basıldığı için, kendi döneminde gereken ilgiyi görememiştir.

HİNT-AVRUPA KÖK-DİLİ

Avrupa'daki dilbilim çevrelerini bu konuda en etkileyici gözlem, ancak 1786 yılında, İngiliz yargıcı W. Jones tarafından yapılmıştır. Kalküta'daki *'Asya Derneği'* toplantısında ünlü bildirisini okuyan Jones'a göre, Sanskritçe ile Avrupa dilleri arasındaki benzerlik, bu dillerin birbirlerinden çıkınış olmaları ile açıklanamaz; çünkü coğrafya bakımından arada çok büyük bir uzaklık vardır. Olsa olsa, bu dillerin hepsi, çok daha eski bir *'kök-dil'* içinden türemiş olabilir. Ne var ki, bu kök-dil, çok eskiden konuşulduğu için, yazılı hiç bir belge bulunmamaktadır. Ayrıca, bu kök-dil, yerini bugün konuşulan dillere bıraktığı için, doğal olarak ortadan silinmiştir. Bir ucu Hindistan'da, öbür ucu Avrupa'da olduğu için adına *'Hint-Avrupa dil ailesi'* adı verilen bu topluluktaki dillerin, kök-dil Hint-Avrupacadan çıkışlarına ilişkin şöyle bir örnek verilebilir:

Hint-Avrupa kök-dili
/ d u w o / *'iki'* sayısı

İngilizce	Latince	Grekçe	Farsça
/tū/	/duo/	/duo/	/du/

Türkçeye de geçen bu Farsça sözcük, özellikle tavla oyununda sayıları belirtmekte kullanılır ve /dü/ olarak söylenir. Örnekse (dü şeş, dü beş, dü se), fakat *'iki tane iki'* olunca (du bara).

Jones'un başlattığı ve XIX. yüzyıl boyunca sürdürülen bir düşünceye göre, Hint-Avrupa kök-dili içinde, birbirlerinden biraz farklı lehçeler vardı. İlk başlarda bunların hepsinde, *'iki'* kavramı /duwo/ olarak söylenmekteydi. Fakat bu lehçeleri konuşan kavimler yeryüzüne, özellikle Avrupa içlerine ve Hindistan'a, İran'a yayıldıkça, aralarındaki özdeşlik

de yavaş yavaş zayıflamaya ve kaybolmaya başlamış; binlerce yıl sonra ise, aralarında yalnızca bazı benzerlik izleri kalmıştı. Farsça /du/ biçimi, ilk bakışta, sanki Grekçeden veya Latinceden çıkmış gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Veya tersine, İngilizce /tû/ biçimi, Farsçadan gelmiş sanılabilmektedir. Oysa bunların hiç birisi bir başkasından çıkmamış, hepsi birlikte, *'kök-biçim'* olan /duwo/ sözcüğünden türemişler, gelişmişlerdir. Bir benzetme yapmak gerekirse, İngilizce /tû/ sözcüğü, Latince /duo/'nun çocuğu olmadığı gibi, Farsça /du/ da, Grekçe /duo/'nun evladı değildir. Olsa olsa denebilir ki, bunların hepsi de, aynı anne-babadan çıkma kardeşlerdir. İşte bu nokta kabul edildikten sonradır ki, XIX. yüzyıldaki karşılaştırmalı dil çalışmaları olumlu bir yola girebilmiştir.

Avrupa'da konuşulan diller arasındaki benzerlikler, bir ölçüde, bu dillerin konuşulduğu ülkelerin coğrafya bakımından yakınlıkları ile açıklanabilirdi. Nitekim bir çok kimse Latince ve Grekçe arasındaki benzerliği görmekte zorluk çekmemiştir. Oysa Sanskritçenin konuşulduğu Hindistan ülkesi Avrupa'ya o kadar uzaktı ki, bu dil ile, Avrupa dilleri arasındaki sözcük benzerlikleri, komşu iki ülkenin dilleri arasındaki sözcük alışverişi ile açıklanamazdı. İşte Jones'u, daha eski bir kök-dil kavramına iten etken de bu olmuştur.

KARŞILAŞTIRMALI FİLOLOJİ NEDİR?

Çeşitli ülkelerde konuşulan benzer dillerin büyük bir kesimi Avrupa'da olmakla birlikte, bir kesimi de İran'a ve Hindistan'a kadar uzanmaktaydı. Yapılacak şey, bu gibi dillerdeki biçimleri, karşılaştırma yolu ile inceleyerek, bu benzerlikleri elden geldiğince geniş bir oranda, belli kurallara bağlamaktı. Böylece, adına *'karşılaştırmalı'* denilen dilbilim çalışmaları başlamış oluyordu. Fakat kuru bir karşılaştırma işlemi yetmeyeceği için, bu dillerin kökenine, yani *'kök-dil'* denilen kaynağa da varmak gerekiyordu. Bu ise, zaman veya tarih boyutu içinde geriye doğru gitmek anlamına geliyor ve karşılaştırmalı çalışmalar da, kaçınılmaz bir biçimde, *'tarihsel'* olmak zorunda kalıyordu. İşte *'Tarihsel-Karşılaştırmalı Dilbilim'* ortaya böyle çıkıyordu. Fakat yapılan şeyler, tam olarak bir dilbilim çalışması sayılmazdı. Çünkü dil olgusunun tümü değil de, ancak belli bir kesimi ele alınmaktaydı; yani bütün amaç, dil metinleri üzerinde çalışarak, tarihsel gelişmeleri aydınlığa çıkarmaktı. İşte bunun için, XIX. yüzyıldaki bu tür çalışmalara, genel olarak

'Dilbilim' değil de *'Filoloji'* adı verilmiştir; yani kültür tarihi açısından dil incelemesi. Bu yüzyıldaki bu tür dil çalışmaları, daha çok *'Karşılaştırmalı Filoloji'* adı altında anılmaktadır.

Gerçek anlamdaki dil çalışmalarının bağımsız bir bilim dalı olabilmesi için, XX. yüzyılın başlarını beklemek gerekiyordu. Fakat söz konusu aşamadaki önemli nokta, yöntem bakımından doğru yolda bulunulmasıydı. Yani diller birbirlerinden çıkmış sayılmamakta, hep birlikte daha eski bir kökten türemiş gibi düşünülmekteydi. Aynı yüzyılda geçerli olan Darwincilik düşüncesine göre, yani *'Gelişim Kuramı'* bakımından da, insanlar ve öbür bütün türler, gittikçe eskiye ulaşan kökenlerden türemişlerdir. Daha sonraki ayrışma, başkalaşma süreçleri yüzünden ve gelişmeler sonucunda beliren ayrı görünümler nedeni ile, böyle bir dallanıp budaklanma işlemi göz ardı edilmiştir. Sözgelimi, insan ile, maymun türlerinin ortak bir atadan gelmiş olabileceği, önceleri hiç düşünülmemişti. İşte Darwincilik düşüncesi de gösteriyor ki, bir dönemde egemen olan düşünce akımları, başka başka dalları, bu arada dilbilim çalışmalarını da etkileyebilmektedir.

Fakat bu noktada, sonuna kadar giderek, tam bir benzetme zorlamasında bulunmak da doğru olmasa gerek. Evet, biyolojide bütün canlılar tek bir hücreye indirgenebilmektedir. Ama buna dayanarak, tüm dilleri de tek bir kaynağa bağlama yolunda aşırı zorlamalarda bulunmak doğru olmaz. Eski Çağ'da Firavun Psammetichos'un bebekler üzerinde yaptığı denemeyi yinelemek isteyenler çıkmamış değildir. Bunlardan İskoçya kralı James IV, XV. yüzyıl sonlarında aynı işe girişmiş ve her nedense, bu sefer çocukların İbranice konuştukları görülmüştür. Bu denemeyi yürütenler, Kral'ın Hristiyan dinine karşı olan aşırı inancını doğrulayıp pekiştirmek üzere, böyle bir sonucu herhalde uydurmuş olsalar gerek. Çünkü **Kutsal Kitap**'ın dili İbranicedir.

DİLBİLİMSEL MİZAH

Bir kere *'ideoloji'* işin içine girdi mi, dinsel açıdan olduğu kadar, ulusçuluk açısından da girişimlerde bulunulmakta ve aşırılıklara kaçılmaktadır. Sözgelimi Hollandalı Becanus, tüm dillerin Felemenkçeden türediğini ileri sürmüştür. İsveçli Keinke daha da ileri giderek, bütün dillerin İsveççeden çıktığını, çünkü Tanrı'nın da İsveççe konuştuğunu söylemiştir. Keinke'ye göre, Âdem Danimarkaca, onu aldatan yılan da Fransızca konuşmaktaydı. Adına *'dilbilimsel mizah'* denebilecek bu tür

saçmalıklara, ne yazık ki Türkçe de bulaştırılmış ve 1930'lu yıllardan sonra Türkiye'de, ***'Güneş-Dil Teorisi'*** adı verilen bilim-dışı bir varsayım ortaya atılarak, bütün dillerin Türkçeden türedikleri ciddi ciddi iddia edilmiştir.

Geçen yüzyıldaki dil çalışmalarında iki aşama vardır. Birincisinde, biçimler arasında yapılan karşılaştırmalarda, ses benzerlikleri ve uygunlukları, belli kurallar biçiminde saptanmaya çalışılmıştır. Fakat bazı durumlarda, bu kuralların bir türlü açıklayamadığı belli noktalar bulanık kalmıştır. İkinci aşamada ise, işte bu kural-dışı noktaları ve durumları açıklayan bir başka kurallar dizisi geliştirilerek, ses değişmelerinde hemen hemen hiç bir kural-dışılık bulunmadığı gösterilmiştir. Böylece, dillerdeki gelişmelerin rastgele olmayıp, açık-seçik kurallara bağlı biçimde bir düzenlilik gösterdikleri ortaya çıkmıştır.

Sanskritçeye ilgi duyup bu dili öğrenen Schlegel, karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarında, örnek olarak, hayvan türlerini almayı önermiştir. Gerçekten, karşılaştırmalı hayvan anatomisinde, benzer hayvanların anatomik yapıları ele alınırsa, sözgelimi goril ve orangutan gibi ***'büyük maymunlar'*** ile ***'insan'*** arasında olduğu gibi, bazı yadsınamaz benzerliklerin bulunduğu gözlenebilmektedir. Bu benzerlikler zaman içinde geriye doğru izlenirse, adına ***'kayıp halka'*** denilen bir hayvana varılır. Yani kendisinde hem insan hem de maymun özellikleri eşit olarak bulunduğu için, adına ***'insaymun'*** denebilecek bir ortak ***'ata'***. Daha da geriye gidilip bu yaratığa, bu sefer ***'küçük maymunlar'*** da katılınca, ortaya ***'başparmaklılar'*** denebilecek olan ***'primatlar'*** çıkmaktadır. Ondan sonra, ***'kedi, köpek'*** gibi, yavrularını emziren başka hayvanlar da katılınca, bu kere de ***'memeliler'*** kümesine varılmaktadır. Bir ***'karşılaştırmacı'*** olan Schlegel'in düşüncesine göre, dillerde de bu yol denenmelidir. Yani önce birbirlerine en çok benzeyen diller alınıp, daha az benzeyenler ile kümelendirilerek geriye doğru gidilmeli ve en sonunda kök-dile varılmalıdır.

DÜZENLİ SES KOŞUTLUKLARI

Schlegel'in bu düşüncesini uygulama işi, Rask adında bir başka bilgine düşmüştür. Danimarka Akademisi tarafından açılan bir yarışmaya katılan Rask, eserini Danimarkaca sunduğu için, dilbilim çevrelerindeki etkisi az olmuştur. ***'Karşılaştırma'*** yöntemini Germen dillerine uygula-

yan Rask, bu dillerdeki düzenli *'ses koşutlukları'* üzerinde araştırmalarını yoğunlaştırmış ve bazı düzenlilikler olduğunu saptamıştır. Örnek:

	'baba'		'beş'
Latince	/p/ater	Grekçe	/p/ente
İngilizce	/f/ather	İngilizce	/f/five

Görüleceği gibi, /p/ sesleri Germen dillerinde /f/ sesine dönüşmüştür. Bunun gibi başka örnekler de gösteriyor ki, sesler arasında bazı benzerlikler, hatta düzenli koşutluklar vardır. Bunları düzenli bir biçimde ilk defa ortaya koyan da Rask'tır. Ne var ki, kendisinden öncekiler, hatta çağdaşları gibi, Rask da *'sesler'* ile *'harfler'* arasında bir ayrım yapmayarak bunları birbirlerine karıştırmıştır. Daha çok yazılı metinler üzerinde çalışıldığı için, harflerin metinde yazılı bulunması, bu harflerin gösterdiği seslerin de gerçekten var olduğu izleniminı vermiştir. Oysa harfler ile sesler arasında bir gelişme koşutluğu yoktur. Çünkü sesler çıkartılırken değişmelere uğrayabilir, ama harfler belli biçimlerde saptanmış oldukları için hiç değişmezler. Bir başka deyişle, sesler *'canlı'* sayılırlar, ama harfler *'cansız'* birer işarettir. Sözgelimi, Türkçede (anfi) yazılır, ama oysa söyleyişte bu ses /f/ sesinden önce geldiği için neredeyse tümü ile kaybolmaktadır. (Duvar) sözcüğünde 'v' harfini gören bir çok insan da, sanki burada bir /v/ sesi varmış gibi kendilerini zorlamaktadırlar. Oysa Türkçede yuvarlak /o, ö, u, ü/ ünlülerinden önce ve sonra /v/ sesi kaybolur, silinir. Bu bakımdan (duvar) sözcüğü gerçekte, arada bir duraksamada bulunmaksızın /duar/ diye söylenir. Fakat ayırıp da /du-ar/ diye söylenirse, o zaman doğal sesletim olmaz. Bunun gibi, (yapmayacak) sözcüğü /yapmıyacak/ hatta /yapmicek/ olarak söylendiği halde, bir çokları, yazılıma bakarak yapay bir sesletimi sürdürmektedirler.

Karşılaştırmalı çalışmalar konusuna dönülürse denebilir ki, yalnızca İskandinav dilleri çerçevesinde kalan Rask'tan sonra gelen Bopp adlı dilci, bu kere Sanskritçe ile Farsçayı da katarak, Hint-Avrupa dillerini daha bir bütün halinde ele alabilmiştir. Bu dillere sonraları Grekçe ve Latince de katılınca, tablo daha da tamamlanmıştır. Fakat Bopp'un eseri Almanca yazıldığı için, 1816 tarihli bu eser de, dilbilim çevrelerinde gereken etkiyi yaratmamıştır. Bununla birlikte, Bopp'un görüşleri bir başka açıdan ilginç sayılabilir. Ona göre, zaman içinde geri geri gidilip de sonunda varılan *'Hint-Avrupaca'* veya *'Arvanca'* adlı kök-dil, hiç bo-

zulmamış, yozlaşmamış, katıksız bir dil örneğiydi. Ne var ki, bu saf dil de gittikçe bozulup yozlaşarak, bugünkü Hint-Avrupa dillerini oluşturmuştur. Yüz yıl sonra patlak veren Nazi ırkçılığının tohumlarını, böyle bir görüş içinde sezmek de mümkündür.

GRIMM KURALI

Daha sonra gelen Grimm ise, Hint-Avrupa dillerindeki *'eş-sözcükler'* içinde bulunan belli sesler arasında bazı düzenli koşutluklar olduğunu kanıtlamıştır. Grimm'e göre, kök-dilde var olduğu düşünülen bazı sesler, Sanskritçede ve Latincede çoğu kere aynen kalmış, fakat İngilizcenin de içinde bulunduğu Germen dillerine değişerek geçmiştir. *'Grimm Kuralı'* adı ile tanınan bu düzenlilikler, Germen dillerine özgü olan bu değişmeleri açıklamaktadır. Örnekler:

Hint-Avrupa kök-dili		Sanskritçe	Latince	İngilizce	
/bh/	bhrater	bhratr		brother	/b/ 'erkek kardeş'
/dh/	roudhos	rudhiras		red	/d/ 'kırmızı'
/gh/	ghans	hansas		goose	/g/ 'kaz'
/b/	werb	reverbare	warp		/p/ 'atmak'
/d/	dent	dens	tooth		/t/ 'diş'
/g/	agr	ager	acre		/k/ 'tarla'
/p/	piter	pater	father		/f/ 'baba'
/t/	treyes	tres	three		/ts/ 'üç'
/k/	kentom	centum	hundred		/h/ '100'

Germen dillerini etkileyen bu ünsüz değişmelerinden sonra, MS 700 yıllarında, yalnızca eski Almancayı ilgilendiren bir dizi ünsüz değişmesi daha olmuştur. Kök-dildeki /b d g/ ünsüzlerinin titreşimsizleşmesi sonunda ortaya çıkmış olan /p t k/ ünsüzleri, bir kere daha değişerek, bugünkü Almanca ünsüzlerini oluşturmuştur; oysa İngilizcede böyle bir şey olmamış, /p t k/ ünsüzleri, olduğu gibi kalmıştır. Grimm'in kuralına göre, /p t k/ sesleri sözcük başında iseler veya sözcük ortasında başka ünsüzlerden sonra geliyorlarsa, bu sesler /pf ts kh/ olurlar. Örnekler:

	/p-pf/	/t-ts/	/k-kh/	
İngilizce	pound	two	token	
Almanca	Pfund	zwei /tsvay/	kalt	/h/ düşmüştür

Eğer /p t k/ sesleri, ünlülerden sonra geliyorlarsa, o zaman da /ff ss hh/ olurlar. Örnekler:

	/p-ff/	/t-ss/	/k-hh/	
İngilizce	open	settle	token	
Almanca	offen	Sessle	Zeichen	/tsayh ın/

ANLAM KOŞUTLUĞU VE EŞ-SÖZCÜKLER

Böylece, dil çalışmalarında, *'sesbilim'* denilen *'fonetik'* dalı artık öne geçmeye başlanmış oluyordu. Aynı zamanda, tanınmış bir çocuk öykküleri yazarı olan Grimm'den sonra gelen Pott ise, yalnızca ses benzerlikleri ile yetinmemiş, bir de anlam koşutluğuna bakmıştır. Çünkü yalnızca ses benzerliklerine güvenmek yanıltıcı olabilir. Hatta bazı kere, seslerden ayrı olarak anlamlar da rastlantılı bir biçimde benzerlik gösterebilirler. Örnek:

İngilizce	'bad'	/bed/	'kötü, fena'
Farsça	'bed'		'kötü, fena' (bedbaht, beddua, vb)

Bu iki sözcük aynı okunup aynı anlama geldikleri halde, aralarında tarihsel veya kökensel bir bağ yoktur. Oysa her iki dil de Hint-Avrupa dil ailesine bağlıdır. Zaten bu iki sözcük eğer bir tek kökte birleşselerdi, Grimm Kuralına göre, Farsçadaki /b/ sesi karşılığında, bir Germen dili olan İngilizcede /p/ sesi bulunması gerekirdi. Demek oluyor ki, böyle bir ses ve anlam benzerliği tümüyle rastlantılıdır.

Bütün bu çalışmalar, her şeye rağmen, bölük pörçük kalmış durumdaydı. Bunların düzenli bir biçimde derlenip, toplu olarak sunulması gerekiyordu. İşte bunu yapan da Schleicher adlı dilci olmuştur. Schleicher kök-dil konusunda o kadar ileri gitmişti ki, bu Hint-Avrupa kök-dilini kullanarak, on satırlık bir *'Kuzu ile At Öyküsü'* bile yazmayı denemişti. Bunu yapmak için, çeşitli Hint-Avrupa dillerinde bulunan eş-sözcüklerden yola çıkarak, zaman içinde geriye gitmek gerekir. Adına *'yeniden-kurma'* denen bu yöntem aracılığı ile, bir şeyin kalıntılarından başlayıp da o şeyin ilk baştaki *'orijinal'* biçimine varılabilir. Nitekim, arkeolojik araştırmalarda bu yöntem uygulanmakta ve eski yapıların, araçların, gereçlerin ilk biçimleri yeni baştan elde edilmeye çalışılmaktadır. Fakat Schleicher bu yolun tersini de deneyerek, bu kere Hint-Avrupaca kök-dilinin, ilk biçiminden sonra açılıp yayılarak bugünkü diller haline nasıl dönüştüğünü de bir *'soykütüğü'* şeması halinde göstermeye çalışmıştır. Bununla da yetinmeyen Schleicher, bu sefer bütün dünya dillerini belli özelliklere göre öbeklemeye girişmiştir. O zamana kadar yapılan

öbeklemelerde yalnızca *'dil akrabalığı'* göz önüne alınmaktaydı. Nitekim, Schleicher'in kendisi de ilk başlarda bu yolu denemiştir. Oysa şimdi, ayrı ayrı dil ailelerinde bulunan sözcükleri de göz önüne alarak, bunlar arasındaki *'yapı'* benzerliklerini saptamaya çalışıyordu. Schleicher'e göre, bütün dillerdeki sözcüklerin iki parçası vardır. Birincisi, sözcüğün temel anlamını veren *'kök'*; ikincisi ise, bu kökün anlamını değiştirip, onu başka sözcüklere bağlayan *'ek'*. Bu iki tür sözcük parçasının birbirleri ile olan karışım oranlarına göre, Schleicher bütün dilleri üç kümeye ayırmıştır: ayrışık yapılı diller, yanaşık yapılı diller, kaynaşık yapılı diller. Her dil, anahatları ile bu üç türden birisine girebilirse de, bu üçlü ayrımı o kadar kesin olmadığından, aynı dildeki sözcüklerden bazıları birinci türe girebildiği gibi, bazıları ikinciye, bazıları da üçüncüye girebilir.

AYRIŞIK, YANAŞIK VE KAYNAŞIK YAPI

'Ayrışık' yapılı dillerde, sözcükleri birbirlerine bağlayan, bunların ilişkilerini belirten ekler veya parçacıklar hiç yoktur. Onun için, tümcenin genel anlamı, sözcüklerin tümce içinde birbirlerine olan durumlarına göre elde edilir. Bu tür dillerin en belirgin örneği olarak Çince verilmektedir. Türkçeden bir örnek vermek gerekirse, şöyle bir takıntısız söz dizisi yapılabilir:

Sen şimdi hemen git de bir tane gazete al gel

'Yanaşık' yapılı dillerde, sözcüklerin başına, sonuna, hatta içine çeşitli ekler oturtularak, yeni yeni anlam ayrılıkları elde edilebilir. Bu tür dillerin belirgin bir örneği olarak Türkçe gösterilebilir. Aşağıdaki örnekte, bir temel sözcüğün anlamına, ekler aracılığı ile yeni bükünler verilmiş olmaktadır.

gel	yap
gel iyor	yapı
gel iyor mu	yap ı sal
gel iyor mu sun	yap ı sal cı
gel iyor mu sun uz	yap ı sal cı lık

'Kaynaşık' yapılı dillerde, sözcüklere eklenen parçaların birleşme noktaları, Türkçedeki kadar açık-seçik değildir. Hatta bazı durumlarda, parçacıkları birbirlerinden ayırt etmek bile mümkün olmaz. Bu tür dille-

rin belirgin örnekleri olarak, Grekçe ve Latince verilebilir. Türkçeden bir örnek vermek gerekirse, şu gibi bir kaynaşık sözcük seçilebilir:

nâpim? yani (ne yap a yım)

Schleicher bir yerde, kendi çağındaki doğa bilimlerinin etkisinde kaldığı için, dilleri de benzer bir çerçevede yorumlama yolunu benimsemiştir. Ona göre, hayvanlar ve bitkiler gibi, insan dilleri de, insanların dışındaki özel yasalara ve kurallara uyarak varlıklarını sürdürürler. Gerçi diller temelde birer maddesel varlıkmış gibi görünmektedir; fakat doğadaki tüm canlı varlıklar gibi, diller de doğarlar, gelişirler, sonra da yaşlanıp ölürler.

Bunun yanında, felsefeye de ilgi duyan Schleicher, Hegel'in çok bilinen *'diyalektik'* formülünü, dillerin yapısına da uygulamaya çalışmıştır. Bilindiği gibi, Hegel'in bu *'üçlü'* düzenine göre, bir *'tez'* karşısında, bir süre sonra belli bir *'antitez'* oluşur; bunun sonunda da bu ikisi çatışarak ortaya yeni bir *'sentez'* çıkarırlar. Daha sonraları, bu sentez de, kendi hesabına yeni bir tez olarak olgunlaşırken, karşısında yeni bir antitez oluşur ve yeniden bir sentez ortaya çıkar. Böylece, bu iki öğe arasındaki gidiş geliş, yani *'diyalektik'* işlem, sürekli olarak işleyip durur. İşte bu üç-birimli formülü, Schleicher dillere de uygulamaya girişmiştir. Bu dilciye göre, Çince gibi *'ayrışık'* yapılı dillerde yalnızca anlamlı sözcük kökleri, yani *'tezler'* vardır. Türkçe gibi *'yanaşık'* yapılı dillerde ise, temel anlamı taşıyan kökler, yani *'tezler'* karşısında, bir de ekler, yani *'antitezler'* bulunur. Latince gibi *'kaynaşık'* yapılı dillere gelince, bunlardaki *'tez-kökler'* ile *'antitez-ekler'* birbirleri ile kaynaşıp *'sentez-sözcükler'* oluştururlar.

"TARİH DİLİN DÜŞMANIDIR"

Schleicher bundan ayrı olarak, *'Gelişim Kuramı'* denilen Darvinci görüşü de dillere uygulama denemesinde bulunmuştur. Buna göre, diller doğdukları zaman, hepsinin yapısı aynıdır. Diller, yazının bulunmasından önce, yani tarihöncesi dönemde gelişirlerken, başka başka hızlarda ilerlediklerinden, kaçınılmaz bir biçimde, aralarında belli ayrılıklar doğmuştur. İlk başta tümü ayrışık yapıda olan diller gelişmeye başladıklarında, Çince gibi olanlar bu aşamada takılıp kalmışlardır. Gelişip ilerleyen Türkçe gibi diller ise, yanaşık yapı aşamasında duraklamışlardır. Ancak Latince, Sanskritçe, Arapça gibi klasik diller gelişmeye de-

vam ederek, kaynaşık yapı aşamasına erişmişlerdir. Böyle bir yoruma göre, Çince ilkel kalınış bir dildir; Türkçe ise epeyce olgunlaşnuş bir dil. Oysa Grekçe, Latince gibi diller, en son aşamaya eriştikleri için en mükemmel dillerdir. Schleicher'in kanısına göre "Tarilı dilin düşmanıdır"; yani zamanın akışı yüzünden diller gittikçe bozulmaktadır. Nitekini, Hint-Avrupa kök-dili de en mükemmel lıalini bulduktan sonra yozlaşmaya başlamış ve dallara ayrılarak bugünkü Avrupa dillerini ve öbür dilleri oluşturmuştur. Schleicher, en az bozulmuş dil olarak Sanskritçeyi kabul etniş, öbürlerini ise, Sanskritçeden olan uzaklaşmalarına veya benzenieyiş oranlarına göre *'bozulmuşluk'* sırasına soknuştur. Görüleceği gibi, Sclıleicher dilbilim sınırlarının iyice dışına taşarak, kendi öznel izlenimlerinden öteye gitmemesi gereken sözde-bilimsel yargılarda bulunnıuştur. Bu gibi görüşlerde de, daha sonraki ırkçı Nazilik akımının tohumları sezilebilir. Oysa dilbilim çalışmalarında çözünılenmesi gereken daha bir çok nokta vardı. Bunun için de, dilsel olaylar, ancak nesnel bir biçimde ele alınarak, bir bütün, bir düzen içinde, karşılıklı bağlantılar biçiminde, bir yapı olarak incelenmeliydi.

Yapısal Dilbilim

Çağdaş ve modern dilbiliınin kurucusu sayılan Saussure, şu noktaları vurgulayarak, bu alanda, yöntem bakımından bir sıçrama sağlamıştır. Birincisi, insan-dili, kendi içinde tutarlı bir düzendir. İkincisi, insan-dili, bir yandan *'bireysel'*, öte yandan da *'toplumsal'* bir olgudur. Üçüncüsü, yapıtaşı olarak sözcükleri kullanan insan-dili, *'gösterge'* denilen bu birimlere benzer başka göstergelerden oluşan düzenler arasında, en önemlisi olmakla birlikte, yalnızca bir tanesidir. Böylece belirtilmiş olan bu üç nokta, yani *'düzen'*, *'toplum'* ve *'gösterge'* kavramları şu biçimde bir araya getirilebilir: "İnsan-dili, bir toplum içinde, insanlar tarafından kullanılan ve birbirlerine karşılıklı biçimde bağlantılı olan dil göstergelerinden oluşan, kendi içinde tutarlı bir düzendir."

Toplum: Saussure, *'insan-dili'* denilen bildirişim aracını, iki ayrı kesimden kurulu olarak görüyordu. Birincisi, insanların gündelik olarak kullandıkları, somut *'kişisel söz'*; ötekisi ise, bir dilin kurallarını içeren, soyut *'toplumsal dil'*. Gerçi bir dildeki kişisel *'dil kullanımları'* birleşerek, o dilin gözlenebilen kesinini oluşturmaktaydı; fakat bu kullanımları yönlendiren düzenek, tüm olarak bir toplumun malıydı. Toplumsal

dil olmayınca, kişisel söz de olamazdı. Fakat bunun tersine, kişisel söz gerçekleşmese bile, bir dil gene de var olabilirdi. Bu durumu örnek olarak, 10 Kasım günlerindeki, *'Ata'yı anma'* töreni verilebilir. Böyle bir günde, sabah 09.05'te başlayan bir kaç dakika içinde, Türkiye düzeyinde tam bir suskunluk olur ve bu sırada Türk dili hiç konuşulmaz. Fakat Türk dili bu bir kaç dakika içinde varlığını sürdürmekte olduğu gibi verilen bir işaret üzerine, kişisel sözler yeni baştan üretilmeye başlar. Başka bir örnek olarak, bir müzik eserinin notası verilebilir. Böyle bir eser hiç çalınmasa da, bestelenmiş bir sesler düzeni olarak varlığını sürdürür. Bu eser bir orkestra tarafından, kötü, hatta yanlış çalınsa bile, bu müzik parçasının bestelenmiş biçimi gene de hiç değişmeden kalır. Bu bakımdan denebilir ki, bir toplumun dili, isteyen herkesin yararlanabileceği bir temel kitap gibidir. İsteyen kimse, bu kitaptan bir fotokopi çekerek karşı tarafa yollasa bile, kitabın kendisi hiç bozulmadan durur. Çıkarılan kopyalar, yani kişisel *'dil kullanımları'* bozuk, hatta yanlış olabilir; fakat bunlar kitabın kendisini etkilemez. İşte bunun gibi, kişilerin dilleri kullanış biçimi, o dilin temel düzeni ile doğrudan doğruya ilgili değildir. Kişi, ancak bir toplum içerisinde yer aldığı sürece önem taşır; kendi başına bir anlamı yoktur. Bu toplumun adına da *'düzen'* denmektedir.

Düzen: Saussure tarafından dilbilim çalışmalarına uygulanan *'düzen'* kavramı şunu belirtmektedir. Tek tek birimlerin bir araya gelmeleri ile oluşan bir topluluk, yalnızca bir *'yığın'* sayılır. Bu birimlerin bir *'düzen'* oluşturmaları için, birbirleri ile karşılıklı bağlantılar örgüsü içinde bulunmaları gerekir. Sözgelimi, araba parçaları satan bir dükkandaki bir direksiyon simidi ile dört tane tekerlek arasında hiç bir düzensel ilişki yoktur. Fakat bu beş birim birbirleri ile bağlantılı hale getirilerek bir *'güdüm düzeneği'* oluşturabilir. Nitekim, arabalarda direksiyon çevrildiği zaman tekerlekler döndüğü gibi, tekerlekler sağa sola döndürülünce de direksiyon simidi sağa sola oynar. Demek oluyor ki, bunlar arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Adına *'rot kırılması'* denilen olayda, bunlar arasındaki ilişki kopar ve direksiyon tekerleklere kumanda edemediği için araba yoldan çıkabilir. Veya, dört tekerlekten birinin lastiği patlarsa araba ilerleyemez; çünkü dört tekerlek de kendi aralarında bir *'alt-düzen'* oluşturmuşlardır. Eğer insan vücudunda da böyle bir düzen olmasaydı, bir insanın bağırsaklarındaki bozukluk orada kalır, hiç baş ağrısı yaratmayabilirdi. Veya erkeklik bezlerindeki bir hormon bozukluğu, yukarıda bulunan yüzde köselik ile sonuçlanmazdı.

'Düzen' denilen topluluğun bir özelliği de, aradaki bağlantıların mantıksal biçimde tanımlanabilmeleridir. Bu bakımdan, bir düzen hakkında elde edilen bilgiler akılda tutulup, sonra anımsanabilir; veya, sözgelimi bir cami mimarisi, bir kilise mimarisi ile karşılaştırılabilir. Oysa bir cami ile, yıkılıp harabe haline gelmiş bir kilise arasında karşılaştırma yapılamaz; çünkü böyle bir yıkıntıda, yapı birimleri arasındaki ilişkiler artık kaybolmuştur. Buna benzer bir durum da, profesyonel bir futbol takımı ile, bir mahalle takımı arasında görülebilir. Mahalle oyununda herkes topa istediği noktada, istediği gibi vurabildiği halde, takım oyununda herkesin belli bir yeri ve belli bir görevi vardır. Bütün takım, tek bir bütün, bir düzen oluşturduğu için, bir kişinin takımdan atılması, takımın genel düzeninde bir sarsıntı yaratır. Oysa takım düzeninin bir parçası olmayan bir saha görevlisi stadyumdan çıkıp gitse oyun aksamayabilir.

Düzenin bir başka özelliği ise, birimlerin kendilerinden çok, aralarındaki bağlantıların ön sıraya geçmiş olmasıdır. Bir futbol maçında, herhangi bir oyuncu sahadan çıktığı zaman, onun yerine giren bir yeni oyuncu da, sözgelimi aynı *'sol açık'* görevini sürdürebilmektedir; çünkü önemli olan temel birim, takımın tümü olarak kendisidir. Oyuncular arasındaki bağlantılar aynı kaldığı sürece, kimin oynadığı o kadar önemli olmayabilir.

'DOĞAL' VE 'KURMACA' DÜZEN

Öte yandan, *'düzen'* sözcüğünün kendisi de, birbirinden az farklı iki kavramı birden göstermektedir. Birincisi, gerçekten var olan, fakat henüz açık-seçik biçimde saptanmamış bulunan *'doğal'* düzen. Sözgelimi, *'insan'* denen varlığa bakıldığı zaman, ayrıntıları tümü ile bilinmese bile, ortada *'birey'* olarak iş gören bir fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik düzenin bulunduğu sezilebilir. İkincisi ise, insanlar tarafından bilinçli olarak yapılan bir düzenleme sonunda oluşturulan *'kurmaca'* düzen. Sözgelimi, bir bütün olan insan vücudunda, *'sindirim'* alt-düzeni yanında, *'solunum, dolaşım, sinir'* vb gibi başka alt-düzenler de bulunduğu söylenmektedir. Fakat istenirse, bir insanın fiziksel varlığı başka açılardan da *'kurmaca'* biçiminde düzenlenebilir. Örnekse *'göğüs-içi, karın-içi, kafatası-içi'* vb alt-düzenleri. Buna benzer bir biçimde, bir ülkedeki ekonomik düzen, siyasal düzen, eğitimsel düzen gibi kurmaca modeller de oluşturulabilir. Bir yerde denebilir ki, *'insan'* denilen yaratık,

'kurmaca' düzenler oluşturmaktan kendisini alamayan bir canlıdır. Nitekim, gökyüzünde binlerce yıldız görülürken, eski insanlar dayanamayıp, bunları *'Zodyak takımyıldızları'* yani *'burçlar'* halinde 12 kümede toplamışlardır. Bazı yıldız kümelerine *'Aslan'*, başkalarına *'Yengeç, Terazi'* vb gibi adlar vermişlerdir; çünkü Bazı yıldız kümeleşmelerini bu gibi nesnelere, hayvanlara, vb benzetmişlerdir. Fakat başka insanlar aynı yıldızlara bakıp, bunları daha başka bir kurmaca düzen içinde görebilirlerdi. Nitekim, Chuckchee Kızılderilileri, Kutup Yıldızı'nın bağlı olduğu 4 yıldızlık kare ve 3 yıldızlık kuyruk yerine, 6 + 1 biçiminde bir şekil görmektedirler.

Bunun gibi, bir kitapta yazılmış olan şeyler, kendi aralarında doğal bir düzen oluşturdukları halde, bunu *'kurmaca'* biçiminde dışarı vurmak da mümkündür. Eğer söz konusu kitap, sözgelimi bir bilim eseri ise, bunun baş tarafına konan *'İçindekiler'* çizelgesi, kitabın iç-düzeni veya yapısı hakkında insana fikir verir. Fakat bir romanda böyle bir şey olmadığı için, aynı düzenlemeyi bu sefer eleştirmenler ve bir bakıma da okuyucular üstlenirler. Yani bir romandaki kişileri, durumları, olayları birbirlerine bağlantılı hale getirip, yazarın kafasındaki ilk düzeni, kurmaca yolu ile yeni baştan oluştururlar. Fakat böylece elde edilen bir kurmaca düzen, gerçek ve doğal düzeni acaba doğru olarak yansıtmaktamıdır? Yani eleştirmen tarafından böyle bir romanın içine yerleştirilen *'düzen'*, acaba romancının kafasındaki düzen ile çakışık durumdamıdır? Eğer değilse, eleştirmen böyle bir *'kurmaca'* düzen yakıştırarak, *'uydurmaca'* bir düzen yaratmış olmaz mı? Bu konu, edebiyat eleştirisi ile ilgili bir nokta sayılır.

Gösterge: Saussure tarafından özellikle vurgulanmış bir kavram olan *'gösterge'*, bilindiği gibi, "Kendisinden başka bir şeyi belirten bir birim" olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan, dilde kullanılan sözcükler de, kendi ses yapıları dışında belli kavramları yansıttıkları için birer *'gösterge'* sayılırlar. Öte yandan, toplumda *'anlam aktarımı'* için kullanılan başka türde göstergeler de vardır. Sözgelimi ibreler, levhalar; giysiler, süsler; sanat dallarında kullanılan renkler, biçimler, sesler, hareketler, vb. Saussure, insan-dilini ancak bir toplum çerçevesinde düşündüğü için, dildeki göstergeleri de, dar bir dil çerçevesinden çıkartıp, toplum içinde kullanılan öbür göstergeler ile birlikte incelemeyi yeğlemiş ve önermiştir. Bu yüzden de, *'dilbilim'* teriminden çok daha geniş kapsamlı olan *'gösterge-bilim'* terimini ortaya atmıştır. Böylece, insan-dili

kendi dar çerçevesinden kurtulmuş ve başka gösterge düzenleri ile bütünleşmiş oluyordu. Bunun sonucu olarak, genel gösterge-bilim dalında varılacak sonuçlar, dilbilim için de geçerli olacağı gibi, insan-dili konusunda elde edilecek bilgiler de, başka gösterge düzenlerine ve bu arada, bunlar ile uğraşan başka bilim dallarına da yardımcı olabilecekti. Nitekim, dilbilim alanında geliştirilmiş olan *'yapısal yöntem'*, bugün artık antropoloji, sosyoloji ve edebiyat eleştirisi gibi dallarda da kullanılmaktadır.

Toplum yaşamında çeşitli gösterge düzenleri varsa da, bunlar arasında en gelişmiş olanı, hiç kuşkusuz, gene de insan-dili olsa gerek. Bunun için, kendisi de bir dilbilimci olan Saussure, verdiği örnekleri çoğunlukla *'dil'* dalından seçmiştir. Ele aldığı birimlerin adına her ne kadar *'gösterge'* demekteyse de, bunlar son çözümde, gene de *'sözcükler'* veya bunları oluşturan *'sesler'* olmaktadır. Saussure tarafından incelenen *'Dil göstergeleri'* konusunda, özellikle şu beş nokta üzerinde durulabilir:

1. Ses-duyuntusu
2. Saymacalık
3. Karşıtlık
4. Ayırıcılık
5. Bağlantılılık

Ses-duyuntusu: Dilsel göstergelerin, insan kafası içinde oluştuğu noktasından yola çıkan Saussure, her bir göstergede iki yan bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi *'kavram'* denilen düşünce birimi; ötekisi ise, bu kavramı yansıtan *'ses-duyuntusu'* birimi. Bu ikisini birbirinden ayırt etmek üzere şu iki terimi önermiştir:

Kavram	yerine	***'gösterilen'***
Ses-duyuntusu	yerine	***'gösteren'***

Bilindiği gibi, sağır-dilsiz olan bir çok kimseler, kendilerine göre bir dil oluşturup, birbirleri ile anlaşabilmektedirler. Demek oluyor ki, kullanılan bir dilin, ille de sözlü biçiine dönüştürülmesi gerekmez. Bunun dışında, bir insan hiç ağzını açmaksızın ve hiç bir el, kol işareti yapmaksızın, kendi kendine de konuşabilir. Demek ki, dildeki göstergeler hiç dışarı vurulmaksızın bile varlıklarını sürdürebilirler; çünkü insan konuşurken, her sözcüğün sesletiini *'sessiz'* bir biçimde aklından geçer. Ağzından hiç ses çıkmadığı halde, düşünme sırasında da, insan bu sesleri

duyar gibi olur. Yani ortada tam bir *'ses duyuluşu'* değil de, bir *'ses-duyuntusu'* var gibidir. Şu var ki, uygulamaya geçince, bu ses-duyuntusu da, gerçek bir *'sesletim'* olarak dışa vurulmakta ve gerçekleşmektedir; yani başkaları tarafından da işitilip algılanabilen bir birim olmaktadır. Her ne kadar *'gösterge'* sözcüğü, insan zihnindeki *'kavram'* kesimini de içeriyorsa da, uygulamada, algılanan kesim öne geçtiği için, *'gösterge'* sözcüğü, artık *'gösteren'* yerine kullanılmakta gibidir. Bu bakımdan, Saussure tarafından yapılmış olan ayrımı şu biçimde değiştirmek daha işlevsel ve daha açıklayıcı olacaktır:

'kavram'	yani	*'gösterilen'*	yerine	*'gösterilge'*
'ses-duyuntusu'	yani	*'gösteren'*	yerine	*'gösterge'*

SESLETİM İLE KAVRAM ET İLE TIRNAK GİBİDİR

İnsan düşünürken, her bir sözcüğün gösterdiği kavram da akıldan geçer. Sözgelimi bir insan, içinden /güneş/ sesletimini geçirdiği zaman, aynı anda *'güneş'* denilen nesne de aklına gelir. Veya tersine, birisi güneşi gösterip de "Bunun adı nedir?" diye soracak olsa, daha cevap vermeden akıldan hemen /g.ü.n.e.ş/ ses dizisi art arda sıralanmış biçimde geçer. Demek oluyor ki, bu iki şey, yani *'kavram'* ile *'sesletim'* birbirlerine kenetlenmiş durumdadır. Nasıl ki "et ve tırnak birbirinden ayrılmaz" denirse, bu ikisi de o biçimde birbirlerine kancalanmışlardır. Bir başka deyişle, *'kavram'* ve *'sesletim'*, aynı kâğıt parçasının iki ayrı yüzü gibidir; kâğıt yırtılınca nasıl yalnızca bir tarafı yırtılmayıp da iki yanı birden yırtılırsa, *'kavram'* kalkınca *'sesletim'* de ortadan kalkar veya tersine, *'sesletim'* kaldırılınca, *'kavram'* da silinmiş olur. Çünkü insan-dilinde, bir sözcük veya bir gösterge kendi kendine oluşmayıp, bir *'kavramlaşma'* süreci sonunda ortaya çıkar. Kavramlar ise, insan kafasında zaten bulunmakta gibidir; fakat bunlar kristalleşmedikçe, insan bunların ayrı birer birim olduklarının farkına varamayabilir. Bir kavram, ancak ve ancak belli bir sözcük ile gösterildiği zaman, ayrı ve açık-seçik bir birim haline girer; bunun dışında bozbulanık kalır. Bir kavramı bir sözcük ile göstermek ise, o kavramın üstüne bir etiket yapıştırmak demektir. O kavram, artık o etiket ile gösterilecek demektir; veya tersine, o etiket de, o belli kavramı belirtecek demektir. Başka bir deyişle, bir kavramı, ayrık biçimde belirginleştiği zaman ortaya bir gösterge sürülmektedir. Bu bakımdan *'kavram/sesletim'* arasında bir özdeşlik olması, bir yapışıklık bulunması doğaldır.

Şimdi denebilir ki, acaba bir kavram, sesletilmese, gene de var olabilir mi? Evet ama, ancak soyut gerçekler dünyasında var olabilir. İnsan-dili açısından var olabilmesi için, mutlaka bir sözcük ile gösterilmesi gerekir. Takvime uzun süre hiç bakmayan bir insan, günler uzun bir süre art arda geçtikçe, haftanın hangi gününde olduğunu şaşırabilir; çünkü Doğa'da *'gün'* diye bir birim vardır ama, *'hafta'* diye bir birim yoktur. *'Hafta'* süresi, insanlar tarafından *'saymaca'* biçiminde ortaya konmuş bir zaman ölçüsü birimidir. Birbiri ardına dizili günler, ikili, üçlü, dörtlü, yedili, dokuzlu, vb biçimde kümelenebilir. İşte, *'yedili'* bir kümeleme yapıp, bu kümeye *'hafta'* denmiştir. Böylece *'hafta'* kavramı, ayrık bir kavramı olarak bilinmekte ve kullanılmaktadır. (Hafta) sözcüğü söylendiği anda, *'yedili gün kümesi'* kavramı da akla gelir.

Öte yandan, ortada bir gösterge bulunduğu halde, buna bağlı bir kavram her zaman olmayabilir. Sözgelimi /strökşt/ diye bir sözcük uydurulsa, bunun anlamı sorulduğu zaman kimse cevap veremeyecektir. Hatta (bilişken) diye bir şey söylenecek olsa bile, bunun anlamı da açık-seçik bir biçimde anlaşılmayacaktır. Demek oluyor ki, kavramlar ile sesletimler varlıklarını ayrı ayrı sürdürebildikleri halde, ancak birbirleri ile kenetlendikleri ve bir bütün oluşturdukları zaman bir *'dilsel gösterge'* olarak benlik kazanırlar.

Saymacalık: Bir gösterge, kendisinden başka bir şeyi gösteren, ona işaret eden bir birim olduğuna göre, tanım bakımından, her gösterge, bir *'gösterilge'* ile bağlantı durumunda demektir. Tersi biçiminde ise, bir *'kavram'* ancak belli bir gösterge ile yansıtıldığı zaman bir *'gösterilge'* durumuna geçmektedir. Şimdi bu noktada şu iki soru beliriyor. Birincisi, acaba her bir kavram, ancak ve ancak bir tek özel gösterge ile mi yansıtılabilir? Yoksa başka başka göstergeler de kullanılabilir mi? İkincisi, acaba her bir gösterge, yalnızca bir tek şeyi mi yansıtmak üzere kullanılabilir? Birden fazla şeyi de aynı zamanda veya ayrı zamanlarda belirtemez mi? Böylece ortaya şöyle bir temel sorun çıkmaktadır. Acaba gösterilgeler ile, bunların göstergeleri arasında, kaçınılmaz, yadsınamaz bir bağlantı gerçekten varmıdır? Yoksa böyle bir bağlantı rastgele mi oluşmuştur?

Sözgelimi *'kan'* kavramı acaba *'mavi'* renk ile gösterilemez mi? Veya *'yangın'* kavramı *'yeşil'* renk ile belirtilemez mi? Ya da *'deniz'* kavramı *'kırmızı'* renk ile anlatılamaz mı? Denebilir ki *'gök'* kavramını göstermek için, pekala *'kahverengi'* renk de kullanılabilir. Fakat böyle bir

'zorlama' bağlantı acaba ne ölçüde doğal olur veya doğal sayılabilir, ya da doğallıkla kabul edilebilir? Demek oluyor ki, bazı kavramlar ile, bunları yansıtan sözcükler arasında belli bir ilişki olması gerekmektedir. Eski Çağ'da, Grekler arasındaki *'Doğalcılık/Uzlaşımcılık'* tartışması, bir yerde, bu bağlantı üzerinde yapılmaktaydı. Öte yandan, *'kan'* kavramını belirtirken *'kırmızı'* yerine, kendisi de gene bir renk olan *'mavi'* kullanılamayışı, bu iki rengin aynı *'çatışma yörüngesi'* üzerinde bulunmalarındandır. Oysa insan-dilindeki seslerin rengi, boyutu, ağırlığı, kokusu, vb yoktur. Bu bakımdan, gencl olarak, sesli sözcükler, gösterdikleri kavramlara ilişkin özellikler ile doğrudan doğruya-çatışmazlar; yani aynı yörünge üzerinde değillerdir. Gösterge olarak kullanılan sözcükler, son çözümde, seslerden oluşmuş birimlerdir; yazıya döküldükleri zaman da, harflerden oluşmuş birimler. Bu bakımdan, *'sesli gösterge'* denebilecek olan sözcükler, soyut kavramlar ile değil de, ancak kendileri gibi sesli olan şeyleri anlatırken onlar ile çatışma yörüngesine girebilirler. Sözgelimi, bir inek /ınööööö/ diye ses çıkarıyorsa, bunu belirtmek için /cikcik/ gibi bir gösterge kullanmak aykırı kaçar. Aynı biçimde, /hav hav/ diyen bir köpeğin sesini belirten bir gösterge olarak da /vızzzz/ diye bir sözcük kullanılamasa gerek. Demek ki, sözcük göstergeleri, olsa olsa, ancak *'sesletim'* bakımından kısıtlanabilir. Yoksa, sesler dışında herhangi bir şeyi belirtmek üzere *'sessel göstergeler'* yani sözcükler kullanılabilir.

TARAFLARCA 'ÖYLE' VARSAYILMIŞ...

İşte Saussure de bunu belirtmek üzere, bir gösterge ile, bunun gösterilgesi arasındaki bağlantıyı *'saymaca'* olarak tanımlamıştır. Yani bir göstergeyi karşılıklı olarak kullanan iki taraf da, bu bağlantıyı *'öyle'* varsayınışlar, öyle kabul etmişlerdir. Bu bakımdan, böyle bir bağlantı *'doğal'* değildir, *'salt'* değildir, *'değişmez'* değildir; yalnızca ve yalnızca *'rastlantısal'* bir şeydir. Yani ilk başta her nasılsa belli bir bağlantı kurulmuş ve ondan sonra da sürdürülmüştür. Nitekim *'güvercin'* denilen hayvan temelde oldukça yırtıcı olduğu halde, olasılıkla, rengi veya görünüşü bakımından insanlara çok barışçıl gibi gelinistir. Onun için de, ağzında *'zeytin dalı'* tutan bir güvercin resmi, vb genellikle *'barış'* kavramını belirtmek için kullanılır olmuştur. Fakat böyle bir resim dışında, ne /g.ü.v.e.r.c.i.n/ sesleri ile, ne de zeytin dalı ile *'barış'* kavramı arasında düz bir bağlantı vardır. Nitekim, aynı *'barış'* kavramı İngilizcede

/p.i.ɣ.s/ ses dizisi ile, *'güvercin'* kavramı da /p.i.c.ı.n/ ses dizisi ile gösterilir. Bunun gibi, aynı gök cismini belirtmek için ayrı diller başka başka göstergeler kullanabilmektedir. Örnek:

Türkçe /ay/
Arapça /kamer/
Latince /luna/
İngilizce /muğn/

Aynı *'ay'* cismi veya kavramı, Türkçede /p.e.ç.t.ö.ş/ ses dizisi ile verilmiş olsaydı, daha sonra gelenler buna karşı çıkmazlardı. Demek oluyor ki, kavram ile, bunu yansıtan gösterge arasında doğal ve tanrısal bir bağ yoktur. Bir kavramı hangi göstergenin belirteceği konusunda, karşılıklı bildirişimede bulunan taraflar anlaşıp uzlaşmışlarsa, o göstergenin anlamı da kendiliğinden saptanmış olmaktadır. Bir başka deyişle, gösterge ile, bunun gösterilgesi arasındaki bağlantı, öyle varsayılmış; işte bu yüzden de, aradaki bu rastlantılı bağlantı *'saymaca'* olarak adlandırılmıştır. Çok kolayımış gibi görünen bu *'saymacalık'* kavramı üzerinde Eski Çağ'da başlayan tartışmalar yüzyıllarca sürüp gitmişti. İşte bu noktayı çok açık-seçik biçimde gündeme getirip vurgulayan Saussure, böylece, bu tartışmayı artık noktalanmış oluyordu.

YANKI-SÖZCÜKLER

Bununla birlikte şurası da belirtilmelidir ki, bazı sözcükler ile bazı kavramlar arasında gene de bazı doğal bağlantılar bulunabilir. Nitekim, adına *'yankı-sözcük'* denebilecek olan bazı birimler, özellikle Doğa'daki sesli kavramlardan bazılarını yansıtmakta kullarulmaktadır. Örnekler:

tak tuk pat küt güm güm garç gurç şırıl şırıl

Ne var ki, bu gibi sözcüklerin kullanımı alanları çok kısıtlı olup, bunların çoğu da *'ünlem'* biçimindedir. Çok az sayıdaki bu sözcükler, kavram ile gösterge arasındaki bağlantının saymaca olduğu savını gene de çürütmez. Çünkü bu tür *'yankı-sözcükler'* bile ayrı dillerde başkalık gösterirler. Sözgelimi *'horoz ötüşü'* Türkçede /ü-ürü-üğ/ gibiyken, Batı dillerinin bazılarında /kukkuriku/ veya /kokadudıldu/ gibi Türkçeye aykırı biçimler göstermektedir. Demek ki, bu kesimde bile tam bir tutarlılık yoktur. Ama gene de, belli hayvan sesleri, ayrı dillerde benzer biçimlerde yansıtılmaktadır. Örnekse /miyav, hav hav, mööö/ vb. Bu gibi yankı-sözcükler dışında, bazı kere rastlantılı biçimde de bazı benzerlik-

ler görülebilir. İngilizce sözlüklerde bulunup da, sesletimleri değilse bile, yazılımları Türkçedekilere benzeyen şu gibi sözcükler ilginç sayılsa gerek:

deli	*'meze'*
bilge	*'sintine'*
durum	*'bir tür buğday'*
halide	*'bir tür tuz'*

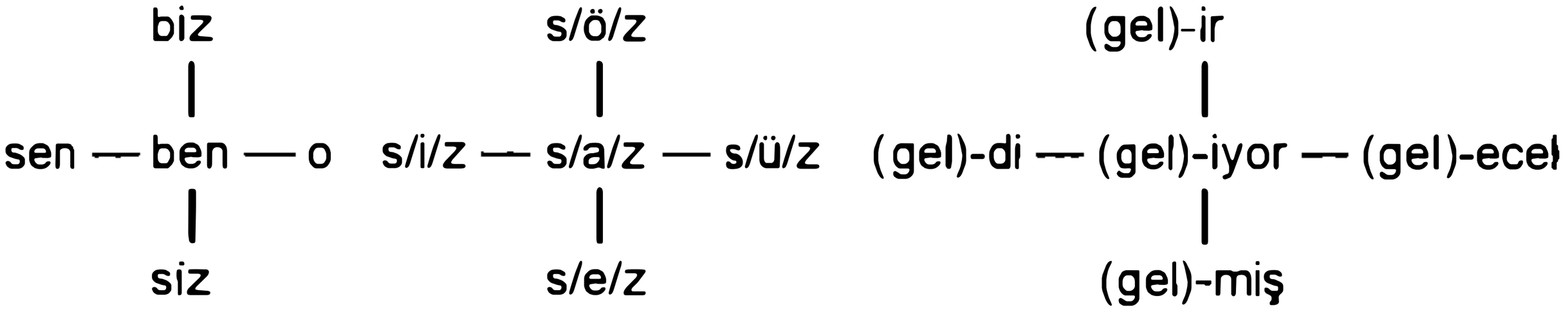
Demek oluyor ki, bir kavram veya gösterilge, başka başka göstergeler ile yansıtıldığı gibi, aynı görünüşteki bir gösterge de, başka dillerde başka kavramları yansıtabilir. Aynı dildeki tek bir biçim, rastlantılı olarak başka kavramları gösterirse, o zaman bir *'eş-biçimlilik'* söz konusudur. Örnekse, Türkçedeki /yüz/ sayısı, /yüz/ ifadesi, /yüz/ emri.

'ANLAM PAYLAŞILMASI' OLDUĞU İÇİN

Saussure tarafından da belirtildiği gibi, gösterilge ve gösterge arasındaki bağlantı her ne kadar saymaca ise de, bir kere bu bağlantı saptanıp da toplum tarafından benimsendi mi, göstergelerde artık *'saymacalık'* değil de *'saptanıklık'* veya *'değişmezlik'* söz konusu olmaktadır. Böylece, eğer bir kavrama, sözgelimi (mavi) denmişse, artık bu sözcüğü yerinden söküp atarak, yerine başka bir sözcük koymak neredeyse olanaksızdır. Nitekim, Türkçede on-yıllar sonra bile (Öğretmenim) sözcüğü gene de tam olarak tutunamamıştır; buna karşılık (Hocam) sözcüğü kaybolmadan yaşayıp gitmektedir. Aralarında bir *'anlam paylaşması'* olduğu için, artık belli bir yaşın üstündeki birisi için (Öğretmenim) sözcüğünü kullanmak çok *'ilkokulumsu'* kaçmakta gibidir. Öte yandan, gündelik dile yerleşmeyip de, çeşitli bilgi ve uğraş alanlarında kullanılan sözcük göstergelerini değiştirmek çok daha kolaydır; çünkü bu gibi kullanımlar, yerleşmiş olan kaldırım taşlarını söktmek yerine, sanki yeni asfalt dökmekte gibidir. Bir başka deyişle, kökleşmiş, kemikleşmemiş olduğu sürece bazı sözcükler ve deyişler değiştirilebilir; fakat arada bir çatışma varsa, o zaman bu gibi değiştirmelere direnç gösterilir. Ne de olsa *'insan'* denilen birey, *'alışkanlık tutsağı'* bir yaratıktır. Fakat (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi) yerine (Genel Kurmay Başkanı) denince, bu yeni sözcük hiç bir direnç ile karşılaşmadan benimsenmiştir. Çünkü bu sözlerin yansıttıkları kavram, askeri bir terim olup, halk kitle-

lerinin gündelik dil kullanımlarında yer etmemiştir; veya çok köklü bir alışkanlık doğurmamıştır.

Karşıtlık: Ortada herhangi bir düzen bulunması için, en az iki tane birim gerekir. Tek başına hiç bir birim bir düzen oluşturamaz. Şu söz bunu çok güzel anlatmaktadır: "Bir elin nesi var, iki elin sesi var." Gerçekten de, tek el ile alkış tutulmayacağı gibi, tek kişilik evlilik diye bir şey de söz konusu olamaz. Bir düzen, tanıma göre, en az iki, ya da daha çok sayıda birimlerden oluştuğu için ve gene tanıma göre, bu birimler arasında karşılıklı bağlantılar bulunduğu için, bütün bu birimler birbirleri ile *'karşıtlık'* durumundadırlar. Eğer birimler arasında bir ayrılık, bir başkalık, bir karşıtlık olmasaydı, söz konusu düzen, herhangi bir işlevi yerine getiremezdi. Sözgelimi, taze bir pilin iki ucu arasında ancak belli bir *'gerilim'*, yani *'volt'* farkı olduğu sürece, o pil işe yarayabilir. Pilin bitmesi, tükenmesi, veya ölmesi demek, iki ucu arasında, yani artı ve eksi kutupları arasında artık bir karşıtlık kalmaması demektir. İnsan-dilinde de, bütün göstergeler birbirleri ile karşıt durumda bulunup, birbirleri ile belli bir gerginlik yarattıkları zaman işlevlerde bulunabilirler. Örnekler:

İşte bunlar gibi alt-kümeler birleşerek daha büyük kümeleri, onlar da birleşerek en sonunda *'yapı'*, *'kuruluş'*, *'örgü'* denilen dil düzenini oluştururlar. Eğer Türkçede zaman kipleri açısından yukarıdaki gibi bir karşıtlık olmasaydı, yalnızca bir tek kip ile iş görüleceğinden, zaman dilimlerini belirtme açısından hiç bir incelik sağlanamayacaktı. Bu bakımdan, göstergeler düzeni demek, ya da özellikle *'dil düzeni'* demek, bir yerde *'karşıtlıklar topluluğu'* demektir.

Ayırıcılık: Bilindiği gibi, herhangi bir birime belli bir benlik, bir kişilik kazandıran şey, ancak onda bulunup da başkalarında bulunmayan bir şeydir. Eğer bir özellik herkeste varsa, bu özellik, *'ayırıcı'* bir nitelik sayılamaz. Sözgelimi, insanı hayvandan ayıran başlıca özellik *'konuşma yeteneği'* olarak belirlenebilir. Fakat tek tek insanları birbirlerinden ayıran özellik bu olamaz, çünkü bütün insanlar konuşabilmektedir.

O halde, bir kişiyi başkalarından ayıran özellik, ancak o kişiye *'özgü'* bir şey olınalıdır: sözgelimi *'bir gözü mavi, öbür gözü ela olmak'* gibi bir şey. Benzer biçimde, bir atlı araba ile bir otomobil arasındaki başkalık, her ikisinin de dört tekerlekli olması veya insan, eşya taşıması değil, bunları yürüten *'güç kaynağı'* olsa gerek. Gerçekten de, otomobilde bulunan *'motor'* karşılığında, arabada *'at'* bulunur. O halde denebilir ki, iki şeyi birbirleri ile karşılaştırırken, *'olumlu'* noktaları bir bir saymanın belki de hiç gereği yoktur. Önemli olan şey, birisinde bulunup da öbüründe olmayan *'eksik'* veya *'olumsuz'* özelliktir; yani *'ayırıcı'* özellik. Birbirlerinden ayrılan iki şey, aynı zamanda birbirlerine karşıt da sayıldıklarından, *'karşıtlık'* ve *'ayırıcılık'* özellikleri birbirlerini bütünlerler. Örnek:

Geçmiş zaman kipi	Gelecek zaman kipi
(gel)-di	(gel)-ecek
İleride olacak bir eylemi gösterme özelliği eksiktir	Geçmişte olmuş bir eylemi gösterme özelliği eksiktir

Görüleceği gibi, burada iki zaman kipi birbirlerini bütünleyerek, Türkçedeki fiil alt-düzenini oluşturmaktadır. Bir başka nokta ise, (geldi) ve (gelecek) sözcükleri arasındaki ayrılığı belirtmek için, bu sözcüklerin tümünü kullanmak gereği olmayışıdır. Yalnızca ayırıcı özellik olan (-di) ve (-ecek) arasındaki bir karşıtlık, bu iş için yeterlidir. Bu bakımdan, göstergeler düzeni demek, ya da özellikle *'dil düzeni'* demek, *'ayırıcı özellikler topluluğu'* demektir.

Bağlantılılık: Bir düzen içerisinde karşılıklı olarak bağlantılı bulunan birimler arasındaki ilişkiler, Saussure tarafından ikiye ayrılmıştır: çekimsel ve dizinsel bağlantılar. *'Çekimsel'* bağlantı, birbirleri ile yer değiştirebilen birimler ya da göstergeler arasındaki ilişki anlamına gelir. Örnek:

kırmızı	(kâğıt)	(işte)	ben	gel-miş	(gibi)
turuncu	«	«	sen	gel-di	«
sarı	«	«	o	gel-ir	«
yeşil	«	«	biz	gel-iyor	«
mavi	«	«	siz	gel-ecek	«
lâcivert	«	«	onlar		
mor	«	«			

Böylece, bir noktada ne kadar çok, yer değiştirebilecek gösterge olursa, o düzende de anlatım zenginliği o kadar çok olur. Buna karşılık, yalnızca iki tane birim ya da gösterge bulunursa, anlatım olanakları da iyice kısıtlanır. Sözgelimi, Mors alfabesinde ancak iki tane birim vardır: / · / ve /-/. Fakat bu eksikliği gidermek için, bu iki birim birbirleri ardına dizilerek, istenilen sayıda göstergeler oluştururlar. Örnek:

·	e	–	t
··	ı	– –	m
···	s	– – –	o
·····	5	– – – – –	0 'sıfır'
·· – – ·	?	– – ·· – –	· 'nokta'

Aynı şey, ondalık sayı düzeninde kullanılan rakamlar için de geçerlidir. Yalnızca /1234567890/ rakamları yanyana dizilerek istenen herhangi bir rakam yazılabilir. Bu on tane rakamın yerine, bunların sözcük türünden karşılıkları yazılacak olsa, o zaman da /1,234,567,890/ yerine şöyle bir *'dilsel'* dizilim elde edilir:

«Bir milyar, iki yüz otuz dört milyon, beş yüz altmış yedi bin, sekiz yüz doksan»

Böyle bir dizimsel bağlantı içindeki her bir sözcük de, çekimsel bağlantı halinde bulunduğu öbür sayı sözcükleri ile yer değiştirilirse, o zaman her türlü sayıyı anlatmak mümkün olur. Örnek:

Bir	milyar,	iki	yüz	otuz	dört	milyon	 1,234,000,000
İki	»	»	»	»	»	»	.....
»	»	üç	»	»	»	»	.....
»	»	»	»	yetmiş	»	»	.....
»	»	»	»	»	»	bin	.....
İki	milyar,	üç	yüz	yetmiş	dört	bin	 2,000,374,000

Görüleceği gibi, bir yandan dizimsel olanaklar, öte yandan da çekimsel olanaklar birleştirilince, göstergelerden oluşan düzenin anlatım gücü, temel gösterge sayısının katları kadar fazlalaşmaktadır.

ZAMAN KAVRAMINDA İKİ EKSEN

İnsan-dilindeki sözcük göstergeleri, ses dalgaları ile oluşturulduğu için, ayrı ayrı sözcüklerin dalgaları birbirlerine karışmasın diye, sözcükler aynı anda değil, birbirleri ardına sıralanarak söylenmek zorundadır.

Oysa böyle bir zaman akışı içinde belirtilme zorunluluğu bulunmayan resim, heykel, bale, vb dallarında, renkler, şekiller, hareketler, vb aynı anda göze çarparak istenen etkiyi yaratabilirler. Aynı şey, giyim kuşamda insanın üzerinde bulunan tüm birimlerin yarattığı toplu etki için de söz konusudur. Bir insanın giyimi eğer bir *'tümce'* olarak kabul edilirse, her bir giyim birimi de bir *'sözcük'* göstergesi sayılabilir. Fakat bu durumda, tümcedeki dizimsel bağlantıya benzeyen bir *'düzenlenimsel'* bağlantılar örgüsü söz konusudur. Eğer giyim tümcesinde, çekimsel bağlantılara göre yer değiştirmeler yapılacak olursa, sözgelimi mor eşarp yerine filizi eşarp, bej bluz yerine eflatun bluz, kahverengi ayakkabı yerine siyah ayakkabı veya beyaz eldiven yerine gri eldiven kullanılabilir. Bir manken bu gibi değişiklikler yaparak defile için podyuma çıkarsa, her defasında yapılan değerlendirme, o sırada sergilenen giyim düzeni üzerine olacaktır. Buna karşılık, özel merakı olan birisi de, her sahneye çıkılışta, mankenlerin giymiş oldukları ayakkabılarda ne gibi değişiklikler olduğuna dikkat edebilir. Fakat bir insan hem her bir giyim biriminin biçimini ve aynı zamanda her sahneye çıkıştaki genel giyim düzenini bir arada kavramaya çalışırsa, o zaman iki ayrı inceleme ve değerlendirme birbirlerine karıştırılmış olur. Bu ikisini birbirinden ayırmayı bir çalışma yöntemi olarak doğru bulan Saussure, böylece, *'zaman'* kavramı bakımından iki eksen önermiştir.

Herhangi bir düzen incelenirken, iki türlü zaman ekseni kullanılabilir. Bunlardan *'eş-zamanlı'* veya *'eş-süremli'* eksende, zamanın akışı bir an için donmuş varsayılıp, bir düzendeki birimlerin birbirleri ile olan bağlantıları, o donmuş zaman dilimi içerisinde aynı anda, yani *'eş'* zamanda incelenir. Sözgelimi, bir futbol maçında çekilen *'enstantane'* bir fotoğrafta, oyuncuların birbirleri ile olan bağlantıları kolaylıkla görülebilir. Buna karşılık, *'art-zamanlılık'* veya *'art-süremli'* eksende, zamanın akışı sürüp giderken, düzendeki bir tek birimin gelişmesi, ilerlemesi, bu akış içinde izlenir. Sözgelimi, bir futbol maçında çekilen bir sinema veya video filminde, oyun topunun veya daha iyisi belli bir oyuncunun, birbiri ardına gelen, yani art-zaman dilimleri içinde yer alan tüm hareketleri, 45 dakikalık bir devrede görüntülenebilir veya izlenebilir. Buna benzer bir durum da, televizyondaki hava raporlarında görülmektedir. İlkin gösterilen genel meteoroloji haritasına ait fotoğrafta, hava cephelerinin durumu ve alçak/yüksek basınç merkezleri, tüm olarak ve eş-zamanlı bir biçimde gösterilir. Bundan sonra gelen filimde ise, bulutların

hareketleri, art-zamanlı bir biçimde, yani *'aynak'* olarak sergilenir. Kolaylıkla görüleceği gibi, bulutların, Türkiye ile ilgili olarak kayışlarını izlerken, insanlar kendi kentlerini ilgilendiren bölgeye bakmakta, o sırada Avrupa'nın ve Akdeniz'in başka yerlerindeki ayrıntıları, ister istemez kaçırmaktadırlar. Her şey aynı anda izlenemeyeceği için, güdülen amaca göre bu iki yöntemden, ya fotoğraf yolu seçilecektir, ya da fotoğrafların art arda gelmeleri ile hareketlenen filim yolu yeğlenecektir.

GELİŞME ÇİZGİSİ İLE DEĞER ÖLÇÜSÜ

İşte, dilbilim çalışmalarında bunlardan yalnızca bir tanesini seçmeyi öneren Saussure, bu arada, eş-zamanlı çalışmalara öncelik tanımıştır. Bunun nedeni ise, zaman içinde akıp giden bir değişikliği incelerken veya izlerken, başka birimler ile olan bağlantıların yeterince sağlam biçimde algılanamayışıdır. Sözgelimi (araba) sözcüğünün anlamı tarih akışı içinde incelenirse şöyle bir dizi ortaya çıkabilir: iki tekerlekli el arabası, iki tekerlekli savaş arabası, iki tekerlekli kağnı arabası; sonra dört tekerlekli at arabası; daha sonra da üstü açık motorlu araba; ve en sonunda da üstü kapalı otomobil. Art-zamanlı olarak yapılacak olan bir araştırma, gerçi bu tür taşıt aracının gelişmesini açığa çıkarabilecektir. Fakat bu aracın her bir dönemdeki görgeli değeri acaba sergilenebilecekmidir? Sözgelimi, Romalılar döneminde yaya giden piyade askerinin yol alışına oranla, bir subayın bindiği at arabasının değeri belli bir şeydir; bugün ise, kamyonda giden askere göre, subayın bindiği cipin değeri bambaşka bir şeydir. Bunun gibi "Araban var, atla gel" sözcüğünün anlamı bir Hititli için belli bir şeydir, bugün büyük bir kentte yaşayan birisi için ise, bambaşka bir şeydir. Demek oluyor ki, bir şeyin zaman akışı içindeki *'gelişme'* çizgisi ile, o şeyin, kendi dönemi içindeki benzer şeylere oranla sahip olduğu *'değer'* ölçüsü apayrıdır. Osmanlılar zamanındaki, konak sahibi, ahçılı, uşaklı bir *'paşa'* ile, toplumsal ve ekonomik açıdan bugünkü bir *'paşa'* arasında tam bir çakışıklık olmasa gerek. O halde, (paşa) sözcüğünü değerlendirmek için, daha doğrusu gerçek değerini saptayabilmek için, yalnızca bu sözcüğün sözlük anlamını belirtmek yetmez.

Bu noktayı açıklamak için, VIII. yüzyıldaki Orhon yazıtlarından *'Gültekin'* anıtında, Bilge Kağan tarafından söylenen "Bu sözümü iyice işit" (Bu sabımın edgüti eşid) sözündeki (edgü) sözcüğü alınıp, tarihsel gelişmesi izlenebilir.

VIII.	yüzyıl	edgü
XII.	»	eygü
XIV.	»	eyyü
XVI.	»	eyü
XVIII.	»	eyi
XX.	»	iyi

Göktürklerin dilindeki (edgü) sözcüğünün anlam değeri, ancak, o sıralardaki başka sıfatların oluşturduğu örgü içerisinde belli olabilir. Oysa bugünkü Türkiye Türkçesinde, arada geçen yüzyıllar içinde dile girmiş olan bir çok sıfat sözcüğü daha vardır. Onun için, bugünkü (iyi) sözcüğü de, ancak yakın anlamlı sıfatların oluşturduğu örgü içerisinde değerlendirilmelidir. Örnek:

iyi, âlâ, esaslı, makbul, mümtaz, mutena, mükemmel, yetkin, eksiksiz, birinci, güzel, seçkin, bitirim, adamakıllı, helâl, daniska, kaliteli, ekstra

AİLE FOTOĞRAFI GİBİ...

Eğer (iyi) sözcüğünün anlam bakımından tarihsel gelişmesi izlenecekse, bu sözcüğün, ilkin her bir dönem içinde, o sırada kullanılmakta olan öbür benzer sıfatlar ile olan değerlendirilmesi yapılmalı; ancak ondan sonra, zaman akışı içinde izi sürülmelidir. Bir örnek vermek gerekirse, bir duvar yapmak için, tuğlalar dikey sütunlar halinde üst üste dizilerek değil de, yatay şeritler veya katmanlar halinde dizilerek, yukarı doğru yükseltilir. Dil çalışmalarında da yatay, yani eş-zamanlı çalışmalar yapmak, bunların dikey olarak, yani art-zamanlı biçimde üst üste gelerek karşılaştırılmasına engel değildir. Sözgelimi, eğer bir bebeğin büyüyüp gelişmesi anlaşılmak isteniyorsa, bir albüme tek tek fotoğrafları zaman sırası açısından art arda dizmek yeterli olamaz. Bunun yerine, her döneminde çekilmiş olan *'aile'* fotoğrafları gereklidir. Ancak o zaman, söz konusu bebeğin ve giderek çocuğun büyüme hızı ve biçimi, öbür aile üyelerine oranla karşılaştırmalı olarak ortaya çıkarılabilir.

İşte, tek başına kişisel söz kullanımı yerine, toplumsal dil kullanımına öncelik veren Saussure, buna koşut olarak, tarihsel inceleme yerine, eş-zamanlı çalışmalara öncelik ve üstünlük tanımıştır. Böylece, çağdaş dilbilimin konusu ve yöntemi yeterince açık bir biçimde belirlenmiş o-

luyordu: Toplumun kullandığı genel dilin düzeneğini, eş-zamanlı bir biçimde irdeleyip aydınlatmak. Şu da eklenmelidir ki, eş-zamanlı çalışmalara yönelmek, tarihsel incelemeleri dışlamak anlamına gelmez. Eğer herhangi bir nokta tek başına değil de, gene yeterli bir çerçeve, bir bağlamı içinde ele alınıp değerlendirilirse, tarihsel boyut içinde de *'yapısal'* çalışmalar yürütmek olanaklıdır.

DURAĞAN YAPININ İNCELENMESİ

Bununla birlikte, şurası da bir gerçek ki, tüm *'yapısalcı'* yöntem, söz konusu düzeni bir bakıma *'dondurup'* da incelemekte gibiydi. Deyim yerinde ise, çalışmakta olan bir makine değil de, sökülüp dağıtılmış bir makinenin parçaları inceleniyordu. Veya, canlı bir insan vücudu incelenmiyor da, ceset üzerinde otopsi yapılıyor gibiydi. Oysa canlı olarak yaşamını sürdüren bir vücutta veya bir toplumda yalnızca *'birimler'* ve *'durumlar'* yoktu. Bunların ötesinde, bir de, bunları çalıştıran *'işlemler'* vardı. İşte bunlar yapısalcılıkta göz ardı edilmiş gibiydi. Elbette ki, bir insanın vücudu incelenerek, anatomik yapısı ortaya çıkarılabilirdi. Fakat vücuttaki çeşitli organlar birbirlerinden acaba nasıl farklılaşmışlardı? Bir tek tohumdan oluşan insan vücudu, nasıl olup da tek bir biçimde değil de, organlar biçiminde çeşitlenebilmişti? Hatta daha da ötesi, aynı insan türü içinde, nasıl olup da her bir insan, gerek parmak izi ve rengi, gerekse ten yapısı ve karakter, vb bakımından apayrı özellikler gösterebilmekteydi? Demek oluyor ki, tüm yapıların arkasında, bunları üreten bir temel *'düzenek'* vardı. Ortada bir tek yapı olsaydı, bir ayrılık, bir art düzenek aranmayabilirdi. Ama insan-dilleri bir yerde hem başkalık gösteriyor, hem de bir çok ortak nokta sergiliyor gibiydi. Nitekim, XVII. yüzyılda Port Royal manastırında yazılmış olan *'genel'* veya *'evrensel'* dilbilgisi, çeşitli dillerin, görünürdeki bu başkalıkları ardında belli ortaklıkların olabileceğini vurgulamaya çalışmıştı. O halde, insan-dili modeli de yeni baştan gözden geçirilmeliydi. Nasıl ki, *'genetik'* çalışmaları sonunda anlaşıldığı gibi, hücre çekirdeğinde bulunan kromozomlar, insanlardaki gerek türsel başkalıkları, gerek organ farklılıklarını ve gerekse karakter ayrılıklarını yaratıyorsa, dilde de temel bir benzer *'düzenek'* aranmalıydı. Aynı şey fizik dünyası için de geçerli sayılabilirdi. Yalnızca bir kaç türdeki *'parçacıklar'*, yani protonlar, elektronlar, nötronlar, vb çeşitli biçimlerde birleşerek, kısıtlı sayıda elementleri oluşturuyorlar; sonra da bu elementler çeşitli biçimlerde karışarak çok

sayıdaki fiziksel ve kimyasal maddeler dünyasını meydana getiriyorlardı. Demek oluyor ki, görünürdeki yapıdan geriye doğru, yalnızca tarihsel boyut içinde gidilmeyip, bir başka boyutta da ilerlenebilirdi. Bu da, görünen düzeni oluşturan *'art düzenek'* gibi bir şey olabilirdi. Böyle bir düzenek, bir bakıma, bir torna veya bir pres makinesi gibiydi. Kullanılan malzemeye veya işleme göre, aynı makinede ayrı ayrı birimler üretilebiliyordu. Bütün ayrılık, makineye konan *'matrisler'* veya kalıplar açısındandı. Bu konuda, *'yemek pişirme'* örneği de verilebilirdi. Kısıtlı sayıda yiyecek maddeleri birbirleri ile çeşitli biçimlerde karıştırılınca, birbirinden apayrı yemek çeşitleri ortaya çıkabiliyordu. Evet, bir ülkenin mutfağında kullanılan yemek türlerine bakarak, bunların *'yapısal'* bir incelemesi belki yapılabilirdi. Fakat bunu yaparken, her yemeğin yapısı ayrı ayrı tanıtılmak zorundaydı. Oysa *'art düzenek'* denilen *'yemek kitabı'* ele geçirilirse, bu kitaptaki kurallara uygun olarak, o ülke mutfağının tüm yemekleri pişirilebilirdi. İşte bunun gibi, eğer *'dil'* denilen olgunun ardındaki bu *'art düzenek'* tanımlanabilirse veya açıklanabilirse, dilde kullanılan tüm karışımların nasıl türemiş oldukları da anlaşılabilirdi. Bu bakımdan, dillerin artık *'durağan'* yapısı değil de, bu dilleri *'devingen'* biçimde oluşturan *'üretim düzeneği'* incelenmeliydi. İşte, XX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bu yöne doğru ilerleyen dilbilim çalışmaları, bu yüzden, artık *'Üretimsel Dilbilim'* adı altında anılacaktı.

Üretimsel Dilbilim

Anımsanacağı gibi, dünya dillerinden yapılan derlemelere dayanarak yazılan çeşitli dilbilgisi kitaplarından sonra, XVII. yüzyılda Port Royal manastırındaki rahip-bilginler tarafından bir *'evrensel dilbilgisi'* denemesine girişilmişti. Felsefedeki *'Akılcılık'* akımının etkisi altında yazılan bu dilbilgisi kitabının ardında yatan düşünce şuydu. Eğer *'insan'* denilen tür dünyada tek ise, bu türe özgü olan insan zekasının ürünü bulunan insan-dili de tek olmalıydı. Bu bakımdan, çeşitli diller arasındaki benzersizlikler, belki de yüzeyde kalan özelliklerdi. Bunların ardına geçildiği zaman, bütün dünya dillerinin temel yapıları bir yerde birleşmeliydi. Çıkış noktası bakımından doğru olan bu görüş, yeterince açık-seçik bir biçime sokulamadığı için, bir kaç yüzyıl boyunca gölgede kalmıştı. Fakat XX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, bu görüş yeniden değer kazanıyor gibiydi. Bu yeni ilginin iki nedeni olabilirdi. Birincisi,

eğer yalnızca bazı Batı dilleri tanımlanıp da, öbür diller bir kenarda bırakılmayacaksa, o zaman, tüm dünya dillerini açıklayacak bir model geliştirmeliydi. İkincisi, *'Yapısalcılık'* anlayışında, bütün tümceler, dışarı vurmuş bir *'davranış'* parçası olarak ele alınıp, birer birer ve ayrı ayrı incelenmekteydi. Oysa bu bölük-pörçüklükten kurtulunup, bütün tümceleri birden açıklayabilecek bir kuram geliştirilmeliydi.

Nitekim, fizik ve kimya dallarında böyle bir yol izlenerek, Doğa'da çeşitli görünüşlerde bulunan maddeler, belli sayıda elementlere indirgenebilmişti. Sonra daha da öteye gidilerek, her bir elementin atom yapısı belirlenmiş ve bunların içinde de, adına *'parçacıklar'* denilen birimler saptanmıştı. Böylece, atomdaki parçacıkların yapısından yola çıkılarak, çeşitli molekülleri ve oradan da çeşitli maddeleri açıklamak mümkün olabilmekteydi. Buna benzer bir şey, biyoloji dalında da yapılarak, ilkin hücre birimlerine kadar itilmiş, sonra da bütün canlılar, hücre çekirdeğinde bulunan kromozomlardaki nükleotid yapılarına indirgenmişti. Böylece, tüm canlı varlıkların değişik görünümleri, hücre çekirdeğindeki DNA sarmalında sıralanmış olan nükleotid zincirine dayanarak açıklanabilmişti. Acaba insan dilleri için de böyle bir ayrıştırmaya ve indirgenmeye gidilemezmiydi? Bu sorunun cevabı *'olumlu'* gibi görünüyordu.

NASIL BİR YALINLAŞTIRMA?

Böyle bir yalınlaştırma için, ilkin, çeşitli yapılardaymış gibi görünen ayrı ayrı tümcelerin, gerçekte çok benzer olduklarını göstermek gerekir. Bu noktayı kanıtlamak üzere, herhangi bir *'dil parçası'*, yani bir *'dilce'* alınarak içindeki tümceler incelenebilir.

«Tabii bir varlık olan dilin kendisine mahsus bir takım kanunları vardır. Bunlar dil kaideleridir. Dil kaideleri dilin yapısına hâkim olan, dilin bünyesinden ve temayüllerinden doğmuş bulunan bir takım prensiplerdir. Bunlar dille birlikte mevcut olup onun yapısının hususiyetlerini ifade ederler, temayüllerinin istikametlerini gösterirler. Dil canlı bir varlıktır. Zaman zaman bir takım değişiklikler, kendi bünyesinden doğan çeşitli sebeplerle bazı gelişmeler gösterir. Bu değişiklikler ve gelişmeler, ona uzun tarihi boyunca, daima serpilen ve zaman içinde akıp gelen bir manzara verirler. Bu yünden dilin tarihinde bir takım merhaleler, bir takım gelişme safhaları göze çarpar. Fakat bütün bu değişiklikler ve gelişmeler dil kaideleri

çerçevesinde cereyan ederler. Dile yeni kelimeler kazandırmak için dışarıdan yapılacak müdahalelerin de daima bu kaideler çerçevesinde olması gerekir.» (Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi s. 4)

Şimdi, bu dilcedeki her bir tümce, içinden yalnızca birer özne, birer fiil ve birer tümleç alınıp gerisi bırakılarak, şöyle bir dizin halinde yalınlaştırılır:

Numara	1	Dilin kanunları			var dır
»	2	Bunlar	dil kaideleri		dir
»	3	Dil kaideleri	prensipler		dir
»	4	Bunlar	hususiyetler		ifade ederler
»	5	Bunlar	istikametler		gösterirler
»	6	Dil	bir varlık		tır
»	7	(Dil)	gelişmeler		gösterir
»	8	Bu değişiklikler	manzara		verirler
»	9	Merhaleler		göze	çarpar
»	10	Değişiklikler		cereyan	ederler
»	11	Müdahalelerin olması			gerekir

Ondan sonra, bu tümceler, bir-örnek oluşlarına göre daha da yalınlaştırılıp kümelenirlerse, şu gibi kalıplar gösterirler:

						Tümce nu
Kalıp	A	Bunlar	hususiyetler	ifade	ederler	4
»	B	Dil	gelişmeler		gösterir	5 7 8
»	C	Değişiklikler		cereyan	ederler	9 10
»	D	Olma			gerekir	11
»	E	Dil			varlık tır	2 3 6
»	F	Kanunlar			var dır	1

Bu tümceler de biraz daha yalınlaştırılınca görülür ki, ortada yalnızca iki tane temel tümce kalıbı vardır.

Ad tümcesi	«Dil varlık tır»	Örnek tümce, nu 6
Fiil tümcesi	«Dil gelişmeler gösterir»	Örnek tümce, nu 7

Şimdi, bu kalıpların her birisine yeni yeni sözcükler yerleştirilip eklenerek ve ortaya çıkan tümcecikler birbirlerine bağlanarak, Türkçede söylenmiş veya söylenebilecek olan herhangi bir tümce, ya da bütün tümceler üretilebilir:

Dil varlıktır
Dil anlaşma aracıdır
İnsan-dili kişiler-arası bir anlaşma aracıdır
Madem ki insan-dili bir toplumdaki kişiler arasında
aracıdır, o halde.....
Dil gelişmeler gösterir
İnsan-dili büyük gelişmeler gösterir
Kurulan inşaat şirketi çok büyük gelişmeler göstermektedir
Ankara'da geçen yıl kurulmuş olan yeni inşaat şirketi, görünürde çok büyük gelişmeler göstermiş olduğu iddiasında bulunuyorsa da.

Görüleceği gibi, her iki kalıptan üretilmiş olan dördüncü tümceler daha da uzayabildikleri için oldukça karışık bir görünümdedirler. Oysa bunların, yalın kalıplardan nasıl derece derece uzatıldıkları yeterince açıktır. Eğer insanlar, bu gibi karmaşık görünüşlü tümceleri daha önce hiç duymadıkları halde gene de anlayabiliyorlarsa, hem tümce kalıbını, hem de bu kalıptan üretme yollarını bildikleri içindir. Nitekim, aşağıdaki tümcelerin anlamları, geniş ölçüde, kullanılan fiil biçimlerine bağlıdır. Bu biçimlerin ne gösterdikleri ise, dilbilgisi kuralları ile saptanmış olduğundan, anlama açısından bir sorun çıkmaz.

Doğrusu, sormuş olduğun sorunun cevabını BİLMİYORUM
Nasıl oldu da, aradığın kitabı BULAMADIN
Senin söylediğin manzara, buradan GÖRÜLMEZ ki
Böyle giderse eski günleri çok ARAYACAĞIZ
Kendisi beni çok iyi TANIR
Siz de oralara bir GİTSENİZ

Bu fiiller, yapılarına göre sıralanırlarsa şöyle bir görünümü verirler:

bil			m		iyor			um
bul		a		ma		dı		n
gör			ül		me			z
ara						yacağ		ız
tanı							r	
git							sen	iz

Demek oluyor ki, her fiilin her bir zamanını ve biçimini ayrı ayrı öğrenmek gerekli değildir. Eklerin sıralanma kuralları, bu arada biçim değişiklikleri bilinirse, hiç bilinmeyen bir fiil kökünden bile çeşitli biçimler türetilebilir. Örnek:

ger er
ger iyor
ger di
ger miş
ger ecek
ger mişti
ger me mişti
ger il meyecekti
ger in meyecekti

BEŞ 'DÖNÜŞÜM' TÜRÜ

Kolaylıkla görüleceği gibi, önemli olan nokta, belli kuralları uygulayarak *'çeşitlilik'* sağlamaktır. Bu da, ilk baştaki bir yalın tümceyi, başka biçimlere sokma, başka yapılara değiştirme yolu ile yapılır. İşte, bir tümcenin bu gibi kılık değiştirmesine, üretimsel dilbilimde *'dönüşüm'* adı verilmektedir. Türkçede söylenmiş veya söylenecek olan bütün tümceler, bu dönüşümlerin türleri ve sayıları ile doğru orantılı olarak artar. Böylece, şimdiki zaman kipinden, gelecek zaman kipine geçilebilir; olumlu tümce biçiminden, olumsuz biçime atlanabilir: etgen çatıdan, edilgen çatı elde edilebilir: bildirme kipinden, tasarlama kipine dönülebilir. Sözü edilen bu dönüşümler ise, başlıca şu beş türde olabilir:

EKSİLTME
Allah sana, ihtiyacın olan şey ne ise, onu versin!
Allah versin!

GENİŞLETME
Mutluluklar!
Evlenmeniz nedeni ile, ikinize de mutluluklar dilerim!

ÇEVİRTME
Hiç değilse sen söyleme bari
Bari sen söyleme hiç değilse

BAĞLAMA
Öğretmen sorar
Öğrenci cevap verir
Öğretmen sorar ise, öğrenci cevap verir

AŞILAMA
Sen gelecektin
Ben bunu biliyordum
Ben bunu söylemedim
Ben senin geleceğini bildiğim halde bunu söylemedim

Dönüşüm türleri arasında en zor ve en karmaşık olanı, hiç kuşkusuz, *'aşılama'* türü dönüşümdür. Çünkü bir bakıma *'yerleştirme'* denebilecek

olan bu işlem sırasında yapılan şey, yalnızca bir ekleme ve çıkarma değil, bir başka tümcenin ortasına bir veya daha fazla ***'tümcecik'*** oturtmaktır. Ne var ki, böyle bir ***'tümce aşısı'*** yapıldığı zaman, yeni sıkıştırılan tümce ile, temeli oluşturan tümce arasında, dilbilgisi, sesletim, hatta anlam bakımından bazı ufak tefek aykırılıklar çıkabilir. İşte o zaman, bunları düzeltmek üzere bir dizi ***'dönüşümcük'*** daha gerekmektedir. Böylece, yüzeyde çok basit ve yalın görünen bir işlem, temelde çok karışıktır. Bunu açıklamak için, yukarıdaki üç tümcenin birleştirilip tek bir tümce biçimine sokulmuş aşamaları şöylece gösterilebilir:

Tümce biçimleri	Dönüştürüm kuralları ve komutları
1. Sen gelecektin	Geçmiş zaman ekini /ti/ ve ikinci tekil kişi ekini /n/ at
Sen gelecek-	Bu iki sözcükten bir ad tamlaması yap
Sen-in gelecek-in	Gelecek zaman eki sonundaki /k/ sesini, iki ünlü arasında kaldığı için /ğ/ sesine çevir
Senin geleceğin	
- - - - - - - - -	
2. Ben bunu biliyordum	Geçmiş zaman ekini /du/ ve ikinci tekil kişi ekini /m/ at
Ben bunu biliyor-	Şimdiki zamanı belirten süreklilik ekini /iyor/ at; yerine, yalın geçmiş zaman ekini /di/ koy; sonra da, birinci çoğul kişi ekini /k/ ekle
Ben bunu bil-di-k	Bu fiil biçimini bir ad imiş gibi sayıp, sonuna, birinci kişi iyelik takısı ekle
Ben bunu bıldik-im	Fiildeki /k/ sesini, iki ünlü arasında kaldığı için /ğ/ sesine çevir
Ben bunu bildiğim	Dizideki (bu) adılı yerine, birinci tümcenin dönüşük biçimini yerleştir
Ben (senin geleceğin)	Daha önceden, (bu) ile kullanılan 'fazladan' /n/ sesini
nu bildiğim	atarak, ayraç içindeki biçimin (-i) halini yap
Ben (senin geleceğin)i	
bildiğim	
- - - - - - - - -	
3. Ben bunu söylemedim	Yukarıdaki ikinci tümcede (ben) zaten bulunduğu için, buradan çıkar
Bunu söylemedim	İkinci tümcenin sonuna (halde) sözcüğünü ekleyerek, bu tümce ile birleştir
Ben senin geleceğini	
bildiğim halde	
bunu söylemedim	

'BENZETME' YA DA 'ÖRNEKSEME' YOLU

İlk bakışta insana inanılmaz gibi gelmekteyse de, insan kafası bu üç tümceyi birbirine bağlarken gerçekten bu biçimde işler. Ne var ki, bu işi, sanki bilgisayarmış gibi hızla yaptığı için, insan olan bitenin farkına pek varmaz. Fakat bir süre sonra, böyle bir kalıp iyice yerleşince, eğer çok büyük bir başkalık söz konusu değilse, artık böyle karmaşık tümceler, bazı sözcüklerin yerine başkalarını koyarak da, bu sefer ***'benzetme'*** yolu ile yapılabilir. Sözgelimi, Türkçedeki yapım eklerinden bir çoğunu art arda ekleme yolu ile oluşturulan şu uzun tümcedeki kalıpta, ilk başta, hiç kuşkusuz bir çok dönüşümler kullanılmıştır:

Batı lı laş tır t a bil e me di k ler im iz den mi sin iz ?

Bir kere böyle bir tümce oluşturulduktan sonra, baştaki Batı yerine, sözgelimi (Galatasaray) gibi, ad-soylu başka sözcükler konursa, aynı kalıptan yeni yeni anlamda tümceler üretilebilir. Bu durumda, artık yeni baştan dönüşümler yapılmayacağı için, ortada yalnızca bir ***'benzetme'***, bir ***'örnekseme'*** durumu var demektir.

Bu noktada, yapısalcı tutum ile üretimselci görüş arasında bir anlaşmazlık sürüp gitmektedir. Yapısalcı tutumda, yeni yeni tümceler, elde hazır bulunan tümce kalıplarına göre, ***'örnekseme'*** yolu ile, yani benzeterek üretilir. Durum gerçekten de böyle olduğu halde, üretimselciler bu noktayı bırakarak, bu yeni ***'örneksenmiş'*** tümcelerin de, ta ilk baştan ve eksiksiz bir süreç boyunca üretildikleri noktasını vurgulamaktadırlar. Bu açıdan alınınca, elbette, tümceler ilk defa üretilirken, dönüşümler yolu ile ortaya çıkarıldıkları yadsınamaz. Onun için, yapısalcılar ile üretimselciler arasındaki ***'sözde çatışma'***, bir yerde, tümce üretiminde vurgulanan noktaların başkalığından kaynaklanmaktadır. Hiç kuşku yok ki, en azından, gündelik dilde kullanılan kalıplaşmış sözler, her defasında yeni baştan üretilmez, birer ***'klişe'*** olarak yinelenir. Eğer bir değişiklik gerekiyorsa, o zaman bile, bir dönüşümden çok, yalnızca ***'benzetme'*** yolu ile yapılan ufak bir değiş-tokuş söz konusu olsa gerek. Örnek:

Örnek kalıp tümce	Anneniz nasıl?
Örnekseme tümceler	Eşiniz nasıl?
	İşiniz nasıl?
	Sağlığınız nasıl?
	Çalışmalarınız nasıl?

Buna karşılık, özellikle yazılı dilde görülen upuzun ve karmaşık tümceler, eğer ilk defa oluşturuluyorlarsa, kesinlikle *'dönüşümler'* söz konusudur. Bu bakımdan denebilir ki, yapısalcılar, daha çok kalıplaşmış sözlü dili göz önüne aldıkları halde, üretimselciler, daha çok karmaşık yazılı dili irdelediklerinden, aralarında bir anlaşmazlık, bir çatışma var gibi görünmektedir. Gerçekte, her iki görüş de, aynı tümce olayının ayrı iki yanını vurgulamaktadır.

KARA KUTUDAN ÇIKAN 'SÖZ DÖKÜMÜ'

Bununla birlikte, üretimsel dilbilgisi, görünürdeki dil kullanımının ardına ve ötesine geçerek, insan kafasındaki *'dil üretim merkezi'* konusunda yoğunlaştığı için, yapısalcı dilbilime göre gerçekten büyük bir atılım sağlamış gibidir. Anımsanacağı gibi, insan-dili, Saussure tarafından, *'toplumsal dil'* ve *'kişisel söz'* olarak ikiye ayrılmıştı. Daha önce Humboldt tarafından da yapılan buna benzer bir ayrıma göre, önemli olan kesim, dışa vurulan söz değil, kafanın içindeki *'dil düzeneği'* olsa gerek. Bir insan tüm yaşamı boyunca kullanacağı tümceleri teker teker bellemediğine göre, demek ki, kafanın içinde bulunan bir *'baskı makinesi'* sanki para basar gibi *'tümce'* basmaktadır. Veya başka bir deyişle, insan zekası içinde gizli olan bir *'şifre'* yardımı ile, çeşitli bildirimler dürümlenebilmekte; karşı taraftaki alıcıda da aynı şifre makinesi olduğundan, yollanan bu şifreli bildiriler orada çözümlenebilmektedir. Bir mimarın kafasında, yapı öğeleri ve yapım kuralları, kavramlar halinde hazır oldukları için, bir bina için hazırlanmış bir plan kaybolsa bile, aynı plan yeni baştan yapılabilir. O halde, aydınlatılacak olan nokta, insan kafasındaki bu *'plan yapma'* düzeneği olsa gerek.

Üretimsel dilbilimde, Saussure tarafından ileri sürülen *'toplumsal dil'* yerine *'dil örgüsü'*, *'kişisel söz'* yerine de *'söz dökümü'* terimleri kullanılır. Buna göre, insan kafasındaki dil örgüsü aracılığı ile oluşturulan tümceler, daha sonra ağızdan, sözlü bir biçimde dökülerek dışarı vurulmaktadır. Bu noktada ortaya çıkıp da yüzyıllardır tam olarak çözümlenemeyen sorun ise şudur. İnsan kafası bir *'kara kutu'* gibi, dışarıya kapalı olduğu için, olup bitenler, düz ve dolaysız bir biçimde anlaşılamaz. Nitekim, bir söz işitildiği zaman kulaktan beyine giderken ve beynin içindeyken olup bitenler bilinmemektedir. Ağızdan bir söz çıktığı zaman, konuıtların, beyinden konuşma organlarına nasıl gönderildiği de bilinmemektedir. Oysa ağızdan çıkan ve karşıda kulağa erişen

söz, ya da el ile yazılıp da karşıdaki göze ulaşan yazı, duyular aracılığı ile algılanabildiği için, çok daha kesindir. İşte, XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan *'Davranışçılık'* psikolojisi, beynin içinde geçen olayları, ancak dışarıdan algılanabilip ölçülebildiği sürece açıklamaktan yanaydı. Bu etki altında kalan Amerikan *'Yapısalcılık'* Okulu da, bilimsel olarak incelenebilecek olan dil yapısını, ancak *'söz dökümü'* aşamasında ele almaktaydı. Bunun ardındaki *'dil örgüsü'* ise, böylelikle, dilbilimin çalışma sınırları dışında kalıyordu.

İşte, adına *'Üretimselcilik'* denen yeni dil anlayışı bu aşamada dolaşına girerek, dil örgüsünü aydınlatmayı önermekteydi. Her ne kadar insan kafası bir *'kara kutu'* olarak, dolaysız bir biçimde incelenemese bile, dolaylı olarak, insan kafasındaki dilsel işlemlerin bir modeli çıkarılabilirdi. Nitekim, insan beyni hangi noktalarda hasara uğramışsa, bunlar saptanmakta ve sonra ortaya çıkan davranış bozuklukları ile karşılaştırılmaktadır. Böylece, hangi arızaların, beynin hangi kesimleri ile ilgili ve bağlantılı oldukları anlaşılabilmektedir, yani bir bakıma, beynin haritası çıkarılmaktadır. Aynı şey, adına *'akupunktur'* denilen *'iğneli tedavi'* yöntemi için de geçerlidir. Eski Çinlilerden kalma bu yöntem, sözgelimi bacağına ok saplanan birisi romatizmasından kurtulduğu zaman, arada bir ilişki kurma yolu ile, uygulamalı bir biçimde geliştirilmiştir. Üretimsel dilbilim de, insan kafasındaki dil düzeneği modelini, ilkin kuramsal biçimde kurma yolu ile, sonra da bunu çeşitli dilsel deneyler aracılığı ile sınama yolu ile geliştirmeye çalışmaktadır.

DOĞAL DİL YETENEĞİ OLMASAYDI

'Üretimsel dilbilim' alanında ileri sürülen bir sava göre, insan kafasında, yalnızca insan türüne özgü bir *'dil yeteneği'* vardır. Gerçi hayvanlar da bir ölçüde birbirleri ile anlaşırlar; fakat onların dilinde, insan-dilindeki bu temel özellik yoktur. Adına *'yaratıcılık'* ya da *'yenilemelik'* denebilecek olan böyle bir yeteneğe dayanarak, eldeki sayılı sözcüklerden ve gene sayılı dilbilgisi kurallarından yararlanma yolu ile, sonsuz sayıda *'yeni'* tümceler oluşturulabilir. Oysa hayvanlar arasındaki bildirişmede, yalnızca belli sayıda, kalıplaşmış işaretler bulunur ve bunlar, hiç değişmeksizin, yüzbinlerce ve hatta milyonlarca yıl boyunca sürdürülmüştür. Bunun dışında bir de, insan-diline özgü bir *'yinelemelik'* veya *'ayrıklık'* özelliği vardır ki, bu da, hazırlanmış olan bir tümcenin, başka bir zamanda ve başka bir yerde yinelenebilmesidir. Oysa bir hay-

van herhangi bir yiyecek kaynağı bulduğu zaman, bu bilgisini saklayarak, tutarak, kendi türdeşlerine, sözgelimi bir hafta sonra söylemeyi beceremez. Bununla birlikte, balinaların, kullandıkları dilde bazen değişiklikler yaptıkları veya anların, kovana geri dönüp de balözü hakkında bilgi verdikleri bilinmektedir. Papağanların ses yankılamalarına gelince, bunlar bir dil oluşturmasa gerek. İşte, hayvanlardaki bütün bu *'dilsi'* davranışlar, gene de, kalıtımsal yoldan gelmiş olan kısıtlı yeteneklerin sonucudur. Oysa bir bebek daha bir iki yaşına geldiği zaman, ana dilini iyice konuşup anlayabilmektedir. Artık ondan sonra çocuğun yapacağı şey, yeni yeni sözcükler öğrenip, gittikçe karmaşıklaşan tümce yapılarına doğru ilerlemektir.

Böylece, insan-diline özgü olan *'üretkenlik'* niteliği, ancak belli bir doğal yetenek ile açıklanabilir. Bu konudaki tek tartışma noktası, bu yeteneğin, insan kafasında, *'doğaçtan düşünceler'* biçiminde zaten var mı olduğu, yoksa yavaş yavaş, belli bir eğitim sonunda mı edinildiğidir. Fakat her iki durumda da, böyle bir yeteneğin, ancak insana özgü olduğu tartışılamaz. Bu bakımdan, "İnsan, konuşan yaratıktır" sözü bir gerçeği vurgulamaktadır. Sağır-dilsizler bile bu yetenekten yararlanarak kendilerine özgü bir *'işaret dili'* geliştirebilmişlerdir. İnsan zekası ile birlikte bir *'üretim düzeneği'* de kendiliğinden var olmasaydı, sağır-dilsiz kimseler böyle bir işaret dili üretmekten, yaratmaktan yoksun kalırlardı.

TÜMCE ÜRETMEDE ÖNEMLİ OLAN KURALLARDIR

Bu noktada, *'üretim'* veya *'üretimsellik'* kavramını biraz daha açımlamak gerekmektedir. Bazılarının yanılgılı bir biçimde sandıkları gibi, *'üretimsel dilbilim'*, bir dilde sözcük üretmeye yarayan bir makine değildir. İnsanlar tümceleri zaten üretirler. Üretimsel dil modeli ise, bu üretme düzeneğini açıklamaya çalışan bir yorumdur. Öte yandan, bir başka anlamda, insan-dilinde tümceler *'üretilmez'* de denebilir. Çünkü *'üretimsel'* terimi, tümce üretmekten çok, insan kafasından var olan *'evrensel kurallar'* çerçevesinde, zaten *'gizil güç'* olarak hazır duran tümceleri, ortaya çıkarmak anlamına gelmektedir. Sözgelimi, bir yemek kitabında, eski bir saray yemeğinin tanımı bulunmuş olsun. Artık hiç kimse bu yemeği yapmaya girişmiyor diye, böyle bir yemek tanımı, hatta böyle bir yemek *'yok'* sayılamaz elbette. Hatta, daha da ileri gidilerek denebilir ki, bir insan, masa başına oturup da bir yemek tanımını

'kafadan' bile yazabilir, sonra bunu yemek kitabına koyabilir. Belli kurallara uyma koşulu ile, böyle bir yemek tanımı *'zaten'* kitapta bulunduğu sürece, bu yemeğin gerçekten pişirilip de üretilmesi artık ikincil önemdedir. Aynı şey, bestelenip de hiç çalınmamış bir müzik eseri için de söz konusudur.

Üretimsel dilbilgisi çalışmalarında temel konu olan *'tümce üretme'* işleminde işlerlik sağlayan en önemli etken, *'kurallar'* olmaktadır. Bir yerde denebilir ki, üretimsel dilbilim, bu yüzyılın ikinci yarısında egemen olmaya başlayan *'bilgisayar'* aygıtının işleyişine benzer bir yol izlemektedir. Aralarındaki ortak nokta ise, bilgisayara verilen komutlar gibi, tümce üretim merkezince kullanılan kurallardır. Nasıl ki bilgisayara bulanık bir komut verildiğinde, bilgisayar bunu doğru biçimde yorumlayamazsa, tümce üretimi için gerekli komutlar da, iyice açık-seçik olmadığı zaman, bulanık tümceler ortaya çıkar. Buna karşılık, kurallar düzeni, yani *'dilbilgisi'* doğru olduğu sürece, üretilecek her tümce de doğru olur. Bu işlem, karayolları trafiğine benzetilebilir. Trafik işaretleri eksiksiz ve doğru ise, sözgelimi İstanbul'dan Anadolu içlerine doğru yola çıkan bir insan, hangi yola saparsa sapsın, mutlaka bir kente ulaşabilecektir. Eğer belirli bir kente erişmek istiyorsa, o zaman da, bu trafik işaretleri arasından bazı seçimler yapması gerekecektir. O halde, kuralları açık-seçik belirtilmiş bir düzeneği kullanarak tümce üretirken dikkat edilecek nokta, kuralların doğruluğunu tartışmak değil, hangi noktalarda, yani yol sapaklarında; hangi kuralların, yani yönlerin seçileceğidir.

ANLAMLAR ARASINDAKİ BAĞDAŞIKLIK

Eğer kuru biçimi ile alınırsa, üretimsel dil-düzeneği, robot gibi mekanik bir biçimde tümceler üreten bir makinedir. Anlam söz konusu olmadığı sürece, tümceler hep doğru olacaktır; ama sorun şu ki, alıcı tarafından acaba nasıl karşılanacaklardır? Örnekler:

1. Türkiye Cumhuriyet'inin başkenti İstanbul'dur
2. Havaya düşen bir köşeli çember, açlıktan kıvranarak, denizin altındaki balinaya âşık olmaz mı?

Bu tümcelerin her ikisi de *'düzgün'* yapıda oldukları için, biçimi bakımından yadsınamazlar. Birinci tümce gerçeğe aykırı olduğu halde, eğer karşıdaki kimse Türkiye'ye iyice yabancı birisi ise, bu tümceyi yan-

lış bulmayıp olduğu gibi inanacaktır. Buna karşılık, ikinci tümcede bir çok mantıksal tutarsızlık vardır. *'Çember'* denilen şey, tanım olarak yuvarlak olduğundan, köşeli olamaz. Bir şey yukarıya, havaya doğru değil de, aşağı doğru, yerçekimi yönünde düşer. Açlık çekip kıvranmak veya âşık olmak, ancak canlılara ve özellikle de insanlara özgü bir şeydir; cansız olan çember için geçerli olamaz. Havada olan bir şey ise, deniz altında yüzen bir hayvanı, âşık olacak kadar net bir biçimde göremez.

Bütün bu çelişmeler gösteriyor ki, insandaki dil-düzeneği tarafından üretilen tümcelerdeki birimler, yalnızca biçimsel bakımdan değil, anlamsal bakımdan da birbirleri ile uyuşum içinde olmak zorundadır. Bununla birlikte, eğer sanatsal bir amaç ile yapılıyorsa, bu tür anlam çelişkilerine izin verilebilmektedir. Böyle bir özgürlük, bir bakıma, edebiyat ustasının hakkıdır. Fakat böyle özel amaçlı bildirimler dışında, anlamlar arasında bir *'bağdaşıklık'* olması gerekir.

ANLAM ÜRETİMİNDE İÇ VE DIŞ-BAĞLAM

Dildeki her bir sözcüğün, çoğu kere birden fazla anlamı olduğu için, insan kafasındaki dil-düzeneğinde her sözcüğe ait bir *'anlam dökümü'* bulunmakta gibidir. Örnekler:

Göz

1.	Görme organı	'insanın iki gözü'
2.	Kötü niyetli bakış	'göze gelmek'
3.	Denetlemek	'gözden geçirmek'
4.	Değer, itibar	'gözden düşmek'
5.	Suyun kaynadığı yer	'pınarın güzü'
6.	Delik, boşluk	'iğnenin gözü'
7.	Bölme, ayrım	'çekmecenin gözü'

Demir

1	Kimyasal element	'demir madeni'
2.	Bu elementten parça	'kapı demiri'
3.	Ayakkabılara takılan parça	'topuk demiri'
4.	Gemilerde ağır çapa	'demir atmak'
5.	Bu elementten yapılmış	'demir parmaklık'
6.	Bu elementten zincir	'demire vurmak'

Eğer (göz demiri) diye bir söze rastgelinecek olursa, bunun anlamını çıkarabilmek için, iki ayrı anlam dökümünde hangi *'anlamcıklar'* birbi-

rine uyuyorlarsa onları çekip bağdaştırmak gerekir. Akla ilk gelen bağdaştırma sonunda, şöyle bir anlam çıkacaktır: "Göz organı ile ilgili olan bir demir parçası." Oysa sözlükte yapılan tanım şöyledir: "Gemilerin baş tarafında bulunan ve her zaman kullanılan büyük çapa." Demek oluyor ki, (göz) sözcüğüne ait dökümden 7 numaralı (bölme) anlamı alınmış ve (demir) sözcüğüne ait dökümden 4 numaralı (çapa) anlamı ile bağdaştırılmıştır. Fakat (göz demiri) sözü, adına (monokl) denilen tek camlı gözlüğün çerçevesini belirtmek için de kullanılabilirdi. O zaman bu iki anlamdan hangisinin kastedildiğini anlamak için daha açılmak ve böyle bir ikili sözcükten oluşan sözün kullanıldığı ortama, yani *'bağlam'* denilen genel çerçeveye bakmak gerekirdi. Fakat bağlanı da iki türlü olabilir. Eğer bir tümcenin kendi sınırları içinde kalan sözcüklerin yardımı ile anlam çıkabiliyorsa, ortada bir *'tümce-içi'* bağlam, yani *'iç-bağlam'* vardır. Tümcenin kendisi, söz konusu anlamın çıkarılmasına yetmiyorsa, o zaman da *'tümce-dışı'* bağlam, yani *'dış-bağlam'* söz konusudur. Örnek:

Sana kaç (YÜZ defa) söyledim, (denizde YÜZ) de şu adama (Yüz gösterme) diye

Şimdi buradaki üç tane (yüz) sözcüğünün anlamı da, yanlarındaki sözcüklere bakılarak ve tümce sınırları içinde kalınarak çıkarıldığı için, bir *'iç-bağlam'* söz konusudur. Fakat şu durumlarda tümce dışına taşılıp da *'dış-bağlam'* kullanılması gerekir:

Teknenin baş-altı boş. Göz demiri orada duruyor. Başka şeye yer yok.
Monokl düşüp kırılmış. Göz demiri sağlam kalmış. Yeni bir cam taktık.

İkinci dizideki (göz demiri) Türkçede hiç olmayan bir anlamda kullanıldığı halde, içinde kullanıldığı tümcenin dışındaki daha geniş bir bağlanı, bir çerçeve içinde gene de belirli bir anlama gelebilmektedir. İşte, bir dilin zenginleşmesi de bir bakıma bu yolda olur. Yani birisi çıkıp da, bir sözcüğü, o zamana kadar kullanılmamış bir anlamda kullanır ve o anlam başkalarınca benimsenirse, dile yeni bir katkıda bulunulmuş olur. Böyle olmayıp da, tutucu bir biçimde davranılarak, her yeni ve başka anlam reddedilseydi veya kınansaydı, anlamlardaki bu çeşitlilik ve giderek dildeki bu zenginlik de ortaya çıkmazdı. O halde, nasıl yeni *'tümce üretimi'* diye bir şey varsa, yeni *'anlam üretimi'* diye bir şey de vardır. Örnek:

İncecikten bir kar yağar
Tozar Elif, Elif diye

Karacaoğlan da bilir ki, *'kar'* denilen şey *'toz'* değildir. Ama tümcenin gelişinden anlaşılacağı üzere, ortaya yeni bir anlam sürülmüştür. Tümce üretiminde kurallar söz konusu olduğu halde, anlam üretiminde ön sıraya *'bağlam'* denilen *'kullanım çerçevesi'* geçer. Fakat bir kere bu gibi kullanımlar yerleştikten sonra, artık yapılacak şey, her seferinde yorum yapmak değil de, bu gibi sözlerin anlamlarını bellemektir. Tersi durumda, her an için, her tümcenin anlamını ayrıştırıp da anlamaya çalışmak neredeyse olanaksızdır. Bu bakımdan, tümceler nasıl anlamları ile birlikte bir bütün olarak üretiliyorsa, aynı biçimde, anlamları ile bir bütün olarak ayrıştırılıp anlaşılır.

ÖNCE TÜMCE Mİ, ANLAM MI?

Bu noktada, üretimsel dilbilimciler arasında bir düşünce ayrılığı görülmektedir. Bir kesimine göre, ilkin bir tümce oluşturulur, ondan sonra da bu tümceye anlam yüklenir. Bir başka kesimine göre ise, anlam sonradan değil de, daha tümce oluşturulurken yüklenmektedir. Bu iki düşünce arasındaki ayrılık şöyle bir örnek ile açıklanabilir. Renkli bir cam yapılırken, ilkin beyaz cam elde edilip, gereken boya sonradan yüzeye sürülebilir. Veya, camın hamuruna boya doğrudan doğruya katılarak, cam ürünü daha ilk baştan renkli elde edilmiş olur. Tümcelere uygulanacak olursa denebilir ki, bir kesim anlambilimcilere göre *'boya'* yani *'anlam'* sonradan sürülmekte; bir başka kesimine göre ise, daha baştan *'hamur'* içine, yani tümcenin yapısına katılmaktadır. Bir başka örnek olarak da bir tren katarı verilebilir. Böyle bir katar istasyona geldikten sonra yolcular vagonlara binebilecekleri gibi, yolcular ayrı ayrı noktalarda vagonlara bindikten sonra, uygun vagonlar art arda eklenerek tren katarını oluşturabilir. Bu ikinci durumda katar son biçimini bulduğu anda, zaten yolcuları da, yani bir bakıma *'anlamlar'* da kendiliklerinden bağdaşık bir biçimde vagonlarda yerlerini almışlardır.

Dilsel açıdan alınacak olursa, acaba insan ilk önce ne söyleyeceğini kafasında tasınlayıp da bunu tümcelere mi dökmektedir? Yoksa, aktarılmak istenen anlamlar bir taraftan bağdaştırılırken, öte yandan da tümcenin parçaları birbirleri ile uyumlu biçime mi getirilmektedir? Bunun da ötesinde, acaba tümcelerin biçimleri ve anlamları oluşturulurken, yapısalcıların vurguladıkları *'benzetme'* veya *'örnekseme'* yolu ile kestirmeden mi gidilmektedir? Yoksa, her tümce, her defasında yeni baştan üretim aşamalarından mı geçmektedir? Bu konuda kesin konuşmak için

elde yeterli kanıt bulunmuyorsa da, genel olarak denebilir ki, bildirimde temel olan şey ***'anlam aktarımı'*** olduğuna göre, insan kafasındaki dil-düzeneği içinde anlamlar ilkin belirginleşip, ondan sonra çeşitli anlatım biçimlerinde dışarı vurulmakta olsalar gerek. Bunlardan dolaylı ve dolaysız anlatım örnekleri olarak, sevdiği kıza ***'evlenme teklifi'*** yapmak isteyen bir gencin şu iki sözü verilebilir: "Benimle evlenirmisin?" Fakat bu genç eğer çok mahcup biri ise, fıkrada anlatıldığı gibi, kız arkadaşını aile mezarlığı başına götürüp, şöyle de söyleyebilir: "Sevgilim! Sen de bir gün burada yatmak istermiydin?"

'DİP YAPI' VE 'YÜZEY YAPI'

Karşı tarafa aktarılmak üzere kotarılmış olan böyle bir tümce, üretimsel dil anlayışına göre, çok daha derinlerde yapılan işlemlerin, dışa veya yüzeye vurmuş bir biçiminden başka bir şey değildir. Bu görüşe göre, her tümce, adına ***'çekirdek tümce'*** denilen ve bir özne, bir fiil, bir tümleçten oluşan yalın bir tümceden geliştirilir. Bir bakıma, insan kafasındaki dil-düzeneği içersinde, ta derinlerde bulunan bu tümce kalıbının kurduluşuna ***'dip yapı'*** adı verilir. Ondan sonra yapılan çeşitli dönüşümler aracılığı ile, bu dip yapılı tümce, biçimi değiştirerek karşı taraftan algılanacak biçimde üste, yüzeye çıkar. Bu yüzden, böyle bir ***'dönüşük tümce'*** içindeki yapıya ***'yüzey yapı'*** denir. Tümce yapılarını bu biçimde yorumlama sonunda, yapısal dilbilim yönteminin çözemediği bazı tümce türleri açıklığa kavuşabilmektedir. Örnek:

Çocuk susuyordu Çocuk susuyordu

Bu iki tümce, temelde ayrı anlamlara geldikleri halde, yüzey yapı bakımından birbirlerine eşittir. Buradaki ***'çok anlamlılık'***, biçim bakımından ortaya çıktığı için, bu gibi bir durumda, ***'yapısal çift-anlamlılık'*** bulunduğu söylenebilir. Fakat bu tümcelerin dip yapılarına inilince, bunların birbirlerinden ayırt edilmeleri de mümkündür. Örnek:

Çocuk	sus mak	Çocuk	susa mak
Çocuk	sus iyor idi	Çocuk	susa iyor idi
Çocuk	sus uyor idi	Çocuk	susa yor di
Çocuk	sus uyor di	Çocuk	susa yor du
		Çocuk	susu yor du
Çocuk	susuyordu	Çocuk	susuyordu

Görüleceği gibi, buradaki anlam karışıklığı, ancak sesletim bakımından ortaya çıkmıştır. Fakat böyle bir çakışıklık, tümcenin yapısı ile de ilgili olabilir. Örnek:

Arkadaşın gibi çalışıp başarısız olma

Buradaki yapısal çok-anlamlılık örneğinde, *'arkadaş'* denilen kimse acaba başarılınudır, yoksa başarısız mı? Yüzey yapıdan bu anlaşılamadığı için, biraz daha inip dip yapıya, ulaşmak gerekmektedir.

Arkadaşın çalıştı	Arkadaşın çalıştı
Arkadaşın başarılı oldu	Arkadaşın başarısız oldu
Sen de onun gibi çalış	Sen de onun gibi çalışma
O zaman başarısız olmazsın	Yoksa başarısız olursun
(Başarılı) arkadaşın gibi çalışıp, (onun tersine) başarısız olma	(Başarısız) arkadaşın gibi çalışıp, (onun gibi) başarısız olma

Böyle bir anlam bulanıklığının nedeni, görüleceği gibi, iki kişi arasındaki karşılaştırmayı sağlayacak olan parçacıkların, tümcede eksik olmasıdır. Sözü söyleyen ile dinleyen arasında oluşan *'bağlam'* içinde, tümcenin anlamı nasıl olsa çıkabileceğinden böyle bir *'tasarruf'* yoluna sapılmış ve sonuçta tümce eksik kurulmuştur. Oysa bir kaç sözcük daha eklenip de, kimin başarısız olduğu ve kimin o tehlike ile karşılaşabileceği belirtilirse, böyle bir çift-anlamlılık ortadan kalkmış olur.

Görüleceği gibi, dip yapı düzeyinde anlamlar açık olduğu halde, bazı kurallar, gerekli dönüşümler sırasında eksik veya aksak uygulandıkları için, iki ayrı dip yapı, bir tek yüzey yapı biçiminde birbirleri ile çakışmaktadır. Yukarıda olduğu gibi, (onun tersine) veya (onun gibi) parçaları eklenerek bu çakışık tümceler ayrıştırılabilir. Fakat gerçekte yapılması gereken şey, tümceler daha oluşurken bu parçaları tümcelerin yapısına sokmaktır. Bu durumda, ortaya çıkacak olan tümceler doğal ve sağlıklı olacağı halde, gereksiz tasarruflara gidilip de kısıntılar, düzeltmeler, uyarlamalar yapılırsa, sonuçta çıkan tümceler istenildiği kadar açık-seçik olmayabilir. Nitekim, bir başkası tarafından, hatta bazı kere kendisi tarafından yazılmış bir yazıyı veya yapılmış bir çeviriyi düzeltme durumunda kalan bir kimse, çoğu kez dehşetle görmektedir ki, bu yazıları dip yapıdan başlayarak yeni baştan yazmak, bitmiş gibi gö-

rünen tümceleri değiştirip de yoluna koymaktan çok daha kolay ve çok daha az zaman alıcı olabilmektedir.

Buna benzer bir durum, gerek kişiler, gerekse toplumlar için de söz konusu olabilir. Temelden gelen doğal bir gelişme olmadığı sürece, bir kişinin veya bir toplumun davranışını yüzeysel biçimde değiştirme yolu ile sorunlar çözümlenmiş olmaz, yalnızca üstleri kapatılmış olur. Bir bakıma, Türkiye'deki Batılılaşma sorunu da tümcelerdeki *'dip yapı'* ve *'yüzey yapı'* kavramları açısından yorumlanabilir. Yani dip yapı düzeyinde tanı olarak kotarılmamış bir tümce, eğer yüzey yapıya güdük bir biçimde çıkarılırsa, bu aksaklığı gidermek için üstünkörü düzeltmeler yetmez, tümcenin tüm gelişmesini yeni baştan izlemek gerekir.

İşte, *'üretimsel dilbilim'* de, *'yapısal dilbilim'* tarafından yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı *'dip yapı'* sorunlarına bazı çözüm yolları getirdiği için, yöntem bakımından bir atılım sağlamıştır. Bununla birlikte, üretimsel dilbilim de, tıpkı yapısal dilbilim gibi, dar bir *'biçim'* kalıbı içinde sıkışıp kalmış ve bildirişmenin varlık nedeni olan *'anlam'* sorununa, ancak *'biçimsel'* oluk üzerinden yaklaşabilmiştir. Oysa bildirişim işlemi, yalnızca iki kişinin ağızları ve kulakları arasında var olan bir olgu değil, bu iki kişinin tüm yaşantılarını içeren bir eylem olduğundan, çok daha kapsamlı bir tutumun gerektiği, özellikle son bir kaç on-yılda daha da iyi belli olmuştur. Göstergelerin düzenlenişini inceleyen *'dizimbilim'* dalı ile, anlamlarını inceleyen *'anlambilim'* dalı dışında uzun yıllardır pek ele alınmamış olan *'kullanım-bilim'* dalı ön sıraya geçmeye başlanmış gibidir. Böylece, göstergelerin hem düzenlenişini, hem de anlamlanışını içeren *'bağlam'* kavramı önem kazanmaya başlamıştır. Bu bakımdan, yeni dilbilim çalışmalarına, henüz bir ad bulunmamış olmakla birlikte, *'Bağlamsal Dilbilim'* adının verilmesi yerinde gibi görünmektedir.

Bağlamsal Dilbilim

Dilbilimin tarihçesi, bir yerde, insan-dilindeki göstergelerin *'biçim'* ve *'anlam'* yönleri arasındaki çatışmanın tarihidir. Dildeki sözcükler, temelde, *'algılanabilir'* duyusal *'göstergeler'* olduğu için ve bunların anlamları, yani *'gösterilge'* yanları da, beyindeki soyut *'kavramlar'* olduğu için, kaçınılmaz bir biçimde, *'somut biçim/soyut kavram'* karşıtlığı ortaya çıkmaktadır. Anımsanacağı gibi, Grekler zamanında *'Doğalcılar'*

ile *'Uzlaşımcılar'* arasında felsefi tartışmalar başlamış, daha sonraki yüzyıllarda bu çatışma sürüp gitmişti. Greklerin, insan-dilini inceleme tutumu, *'anlam'* öğesini de kendiliğinden içermekteydi. Fakat XX. yüzyıla gelindiği zaman, düşünce ve bilim dünyasında yeni bir tutum belirginleşmişti. Daha önceki yüzyıllarda, fizik, kimya gibi Doğa bilimleri dallarındaki *'nesnel'* yöntemler çok olumlu sonuçlar vermiş olduğu için, insan bilimlerine de nesnel türden yöntemlerin uygulanması doğru görülmeye başlıyordu. Özellikle *'ruhbilim'* dalında ortaya çıkan *'Davranışçılık'* akımı, insan beyni içinde olup bitenleri körlemesine tahmin etme yerine, dışarıya vurup da *'davranış'* biçiminde algılanabilen yansıyışları incelemeyi öngörmekteydi. Nasıl ki soyut kimyasal ve fiziksel olaylar, çeşitli denemeler yolu ile saptanıp sayıya vurulabiliyorsa, aynı şey ruhbilim için de geçerli olabilirdi. Böylece geliştirilmiş olan *'nesnel testler'*, insanlardaki *'zeka'* düzeyi, vb gibi şeyleri, artık *'gözlerdeki pırıl pırıllık'* ölçüsüne göre değil de, dikkatli biçimde düzenlenmiş deneylere göre ölçmeye çalışıyordu. İşte böyle bir bilimsel yönelişi dilbilime de uygulamaya çalışan Bloomfield, dilbilimde yöntemsel bir sağlamlık kazanma amacı ile, insan-dilinin, beyinde olup bitenlere bağlı olup hiç bir zaman tam olarak öğrenilemeyecek olan *'anlam'* yanını bir süre bırakıp, *'söz'* olarak dışa vurmuş olan *'biçim'* yanını incelemeye öncelik vermişti. Böylece ortaya çıkan Amerikan türü *'Yapısalcılık'* akımı, bu dışa vuran dilsel davranışları yalnızca *'betimleme'* ile, yani tarif ve tasvir etmek ile yetindiği için, *'Betimselci'* olarak da tanınmaktaydı. Daha sonra gelen üretimsel dilbilim akımı da, bu nesnel yöntemi geniş ölçüde uygulamayı sürdürmekten başka bir yol görememiştir. Böyle yapılmaz ise, dilbilim çalışmaları, Eski ve Orta Çağlar'da gözlenen kısır felsefe çatışmalarındaki öznellikten öteye gidemeyecekti.

NESNELLİK ÖLÇÜTÜ

Bu noktada Doğa bilimleri ile insan bilimleri arasındaki *'nesnellik'* ölçütüne de değinmek gerekmektedir. Genellikle, Doğa bilimleri *'katı'* bilimler sayılıp, sundukları sonuçlar da sayıya dayandırıldığı için, daha *'bilimsel'* olarak değerlendirilir. Nitekim, bugün bile Türkçede *'bilim'* deyince, hep bu *'olgusal'* bilimler anlaşılır. Örnekse *'Bilim ve Teknik Dergisi'*, vb. Buna karşılık, hukuk, iktisat, siyaset, sosyoloji, vb gibi *'sosyal'* dallar *'yumuşak'* bilimler sayılır. Bunun nedeni, ileri sürülen sonuçların çoğu kere *'kişisel'*, *'öznel'* izlenimlere dayandırılmasıdır.

Sözgelimi. Türk halkının siyasal eğilimleri konusunda bir kitap yayınlayan bir yabancı uzman, son çözümde, kendi izlenimlerinden öteye gidemeyecektir. Fakat bu gibi yargıların böyle öznel biçimde anlatılmaları, ille de yanlış oldukları anlamına gelmez: hatta belki de çok daha sağlam bir *'bütünlük'* içinde doğru bile olabilirler. Ne de olsa, *'sezgi'* denilen şey bir yerde, *'yıldırım mantığı'* denebilecek olan, ani, bütüncül, bilinç-altı bir *'us yürütme'* değilmiidir? Fakat ileri sürülen sözleri desteklemek üzere, özellikle son bir kaç on-yıldır, insan bilimlerinde de sayısal yöntemlerin kullanılmaya başladığı görülmektedir. Sözgelimi *'siyasal tercihler'* konusunda yapılan bir araştırma, Doğa bilimlerindeki kadar kesin olmasa bile, gene de oldukça kesin sayılabilecek sonuçlar verebilmektedir. Araştırma yapılarak, hangi kesimlere ne gibi soruların sorulacağı gibi teknik bazı güçlükler çözümlenir de *'örnekleme'* yöntemleri geliştirilirse, bu gibi alanlarda da, gittikçe artan bir oranda nesnel sonuçlara varılacağı kesin gibidir. Fakat bu da Doğa bilimcileri tarafından kabul edilmezse, yapılacak başkaca bir şey kalmaz.

DİL FELSEFESİ AKIMI

O halde, gerek Doğa, gerekse insan bilimleri tarihi açısından bu dalların gelişmeleri gözlenirse, şöyle bir çizgi ortaya çıkar. Greklerde *'insan-dili'* konusunu da içine alan *'felsefe'* alanı, kendi tarihsel çizgisini sürdürüp XX. yüzyıla kadar sağlam bir biçimde gelmiş görünmekteydi. Fakat önce Doğa bilimleri, sonra da insan bilimleri felsefe alanından kopup ayrıldıkça, *'bilimlerin ecesi'* olan felsefe de, kendisine tutunacak bir dal arama gayretine düştü. Bütün bilim dalları ve toplumdaki insanlar ancak *'dil'* aracı ile anlaştıklarından, bunu incelemekle, felsefe de yeni baştan bütün çalışma alanlarının üzerine çıkabilirdi. Zaten *'felsefe'* demek, *'düşünbilim'* olarak, insan beynindeki *'kavramlar'* üzerinde tartışmalar yürütmek demekti. Bir yanda *'gerçekler'* dünyası, öbür yanda da *'Gerçeklik'* denilen bu olgunun yansımış olduğu *'us'* dünyası vardı. Bütün tartışmalar ve çatışmalar, bu iki ayrı dünyanın kendileri ile değil de, aralarındaki ilişkilerin niteliği üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bilim dalları, dış dünyadaki gerçeklere ilişkin olgular üzerinde çalışırken, felsefe de, insan kafasındaki, insan usundaki *'kavramlar'* üzerine eğiliyordu. Evet, *'psikoloji'* denilen ruh-bilim dalı da insan zihni, insan usu ile uğraşmaktaydı; fakat bu dalda yalnızca olgular üzerinde çalışılıyor ve bunların, insan davranışı ile olan ilgileri inceleniyordu. Oysa *'yeni'*

felsefe, hiç yapılmayan bir biçimde, zihindeki kavramları, eskiden beri sürüp giden geleneklere ve tarihsel deneyimlere dayanarak, *'ayrıştırma'* yolu ile inceleyecekti; bir başka deyişle, kavramlar *'anlam'* bakımından didik didik edilerek irdelenecekti. Böylece, ruhbilimde yapılmayan bir biçimde, bu kavramlar ile *'gerçekler'* dünyası arasındaki bağlantılar aydınlığa kavuşturulacaktı.

İşte böylece oluşan *'Dil Felsefesi'* akımı, *'irdeleme'* yöntemini kullanarak insan-dilini ayrıştırmaya başladığı zaman artık o eski ve bulanık *'metafizik'* yargılar ortadan kalkıyor: bunun yerine, dilden örnekler verilerek, felsefe sorunları yeni baştan gözden geçiriliyordu. *'Felsefe'*, bir yerde *'mantık yürütme'* olduğu için de, *'mantık'* dalı, geleneksel olarak, felsefe alanının hep merkezinde bulunmuştu. Bu bakımdan, çağdaş felsefe çalışmaları dilsel oluğa girince, mantıksal bağlantılar da ön sıradaki yerlerini almaya başladılar. Zaten insan-dilindeki kullanımlar da, zihindeki mantıksallığı yansıtmıyormuydu? Şu var ki, *'mantık'* da, *'biçimsel'* özelliklere dayanılarak yapılan bir şeydi. O zaman, yeni *'Dil Felsefesi'* de kendiliğinden *'biçimsel'* görünüm kazanmış olmaktaydı: tıpkı psikolojideki *'Davranışçılık'* akımında ve dilbilimdeki *'Yapısalcılık'* uygulamasında olduğu gibi. *'Biçim'* yanı algılanıp ölçülebildiği halde, *'anlam'* öğesi çok kaypak olduğu için, *'biçimsel uygulama'*, bilimsel yöntem kullanan çalışmalarda, ister istemez ağırlık kazanmaktaydı.

KULLANIM BİLGİSİ VE YAŞANTI ORTAKLIĞI

Ne var ki, gerek dilbilimciler, gerekse felsefeciler, insan-dilindeki bu *'anlam'* boyutunu arka sıraya atmaktan rahatsızlık duymakta gibiydiler. Onun için, dilbilimdeki *'anlam-bilim'* dalına, felsefe açısından da ilgi duyan felsefecilerden bazıları, Saussure tarafından ileri sürülmüş olan *'gösterge-bilim'* dalını, ana çizgileri ile belirlerken, mantık bağlarını inceleyen *'dizimleyim'* boyutu yanında, bir de *'anlamlayım'* boyutunu koymakta yarar gördüler. Fakat adına *'Semiyotik'* denilen bu yeni *'göstergebilim'* modelindeki ilginç nokta, bir üçüncü boyutun da ortaya sürülmesiydi. Adına *'kullanım bilgisi'* denebilecek olan bu üçüncü boyut, göstergelere yaslanan *'bildirişim'* işlemine yeni bir açı getiriyordu. Buna göre, ortada yalnızca, belli kavramları yansıtan bir göstergeler dizisi yoktu; belki bunlar kadar önemli olan *'kullanıcılar'* da vardı. Böylece, bildirişim modelindeki *'gönderici'* ve *'alıcı'* birimleri de işin içine girdiklerinden, insan-dili artık bir kapalı düzen olmaktan çıkıyor, gönde-

rici ile alıcı tarafından paylaşılan bir *'ortak yaşantı'* içinde değerlendiriliyordu. Böyle bir *'yaşantı ortaklığı'* ise, bildirişim sırasında kullanılan göstergeler ile ilgili olarak, *'dış-bağlam'* denebilecek çerçeveyi oluşturuyordu. İnsan-dili ile sürdürülen anlaşma da, genel bildirişim modeline girdiğine göre, bu tür *'tümce dışı'* bağlam da, dilbilim çalışmalarında, artan bir oranda önem kazanmaya başlıyordu. Bir tümcedeki her sözcük, yanındaki veya uzağındaki başka birimlere oranlanarak anlam kazandığı için, dilbilim çalışmalarında yüzyıllar boyunca işlenen en geniş birim *'tümce'* olagelmiş ve bunun sınırları dışına taşılarak, *'dış-bağlam'* denilen *'yaşantı ortaklığı'* pek incelenmemişti.

Böylece, XX. yüzyıl ortalarına gelirken, hem felsefe, hem de dilbilim alanlarında *'anlam'* öğesi üzerine eğilmeye başlanmış oluyordu. Anlam ise, bildirişim eyleminde bulunan karşılıklı iki kişinin *'yaşantı bağlamı'* içinde belirlendiği için, *'dış-bağlam'* veya *'durumsal bağlam'* da gündeme gelmişti.

Felsefe alanındaki *'kavram'* irdelemeleri sırasında, sözcüklerin ve tümcelerin anlamları, hep dar bir açıdan ve mantıksal bir biçimde ele alınmıştı. Oysa bir sözcüğün anlamını saptamak için yapılacak şey, anlam konusunda soyut düşünceler ileri sürmek değil, o sözcüğün dildeki kullanımına doğrudan doğruya eğilmekti. Böylece, mantıkçı felsefecilerin yaratmaya çalıştıkları yapay bir *'mantık dili'* yerine, *'gündelik dil'* öne geçiriliyordu. Gündelik dilde bir çok tutarsızlıklar, aksamalar, eksiklikler, güdüklükler bulunduğu doğruydu. Fakat gene de, eğer yeterince ince bir biçimde ayrıştırılıp irdelenirse, gündelik dil de, özellikle anlam bakımından değerli ipuçları sağlayabilirdi. Mantıkçı filozoflar ne yazık ki, matematiksel bir dil yaratma çabası içinde, gündelik dildeki anlam inceliklerini atlamışlar ve yalnızca biçimsel mükemmelliğe bakmışlardı. Sözgelimi, onlara göre, (Canım tatlı istiyor) tümcesi ile, (Canım tatlı istemiyor değil) tümcesi, mantıksal bakımdan birbirine eşitti. Oysa gündelik dilde bu ikisi arasında ince bir anlam ayrılığı vardır.

'İŞLEVSEL DİL' KAVRAMI

'Dil Felsefesi' üzerinde ağırlığı olan İngiliz filozoflarından Austin, işte bu noktaya parmak basarak, dil felsefesi çalışmalarına yeni bir boyut getiriyordu. Buna göre, herhangi bir tümce söz konusu olduğu zaman, bunu tek başına almak yetmiyordu. Göz önüne alınması gereken başka etkenler de vardı. Acaba bu tümceyi kullanan kimse, bunu hangi

niyet ile oluşturmuştu?; bu tümce, acaba karşıdaki alıcı üzerinde istenen etkiyi uyandıracakmıydı?; daha da ötesi, karşıdaki kimse, bu tümceyi anlayabilecekmiydi? Demek oluyor ki, insan-dili iş olsun diye kullanılan bir tümceler dizisi değil, belli bir amaçlılık güdülerek yapılan bir bildirişim işlemi olarak incelenmeliydi. Güdülen amaçlılık ise, genel olarak, yaşamda ortaya çıkan çeşitli durumlardaki belli sonuçları elde etmek üzere, dil kullanımından yararlanmaktı. Böylece, insan-dili, başka başka durumlarda, ayrı ayrı *'işlevler'* yerine getiren bir anlatım aracı olarak, yeni baştan yorumlanmış oluyordu. Sözgelimi, birisinden özür dilemek için belli bir söz; baş sağlığı dilemek için daha başka bir söz; bir evlenmeyi kutlamak için ise, gene apayrı bir söz kullanılır. Hatta, aynı durumda kullanılan sözlerin bile işlevleri arasında ufak tefek, kıl payı farklar vardır. Örnekse (Affedersiniz! Özür dilerim! Pardon! Kusura bakmayın!) vb. Bunların hepsi eşanlamlı gibi görünüyorsa da, her birisinin kullanılışında ufak bir anlam inceliği bulunmaktadır; bu yüzden de, birbirlerinin yerine tam olarak geçemezler. Zaten birbirleri yerine kullanılabilecek olsalardı, dilde ortaya çıkmalarına gerek kalmazdı. Eğer yeni bir *'biçim'*, dilde yaşamayı sürdürüyorsa, ya ayrı bir anlamda kullanılmıştır; ya da, baştan eşdeğer olduğu halde, bir süre sonra ufak bir anlam ayrılığı göstermeye başlamıştır. Dildeki çeşitli birimleri başka türlü açıklamaya olanak yoktur. Bloomfield tarafından söylenmiş olan şu söz, bu gerçeği dile getirmektedir: "Her ayrı biçim, ayrı bir anlam demektir."

Demek ki, dildeki sözcükler ve özellikle tümceler, belli görevleri yerine getirmek için, yani belli *'işlevler'* için kullanılan birimlerdir. İşte dildeki bu *'işlevsel kullanım'* veya bir başka açıdan *'işlevsel dil'* kavramı, ilkin felsefe alanı içinde gelişmiş, sonra da, zaten bu sonuca varmak üzere olan dilbilim alanına taşmıştır.

'SÖZCE' NEDİR

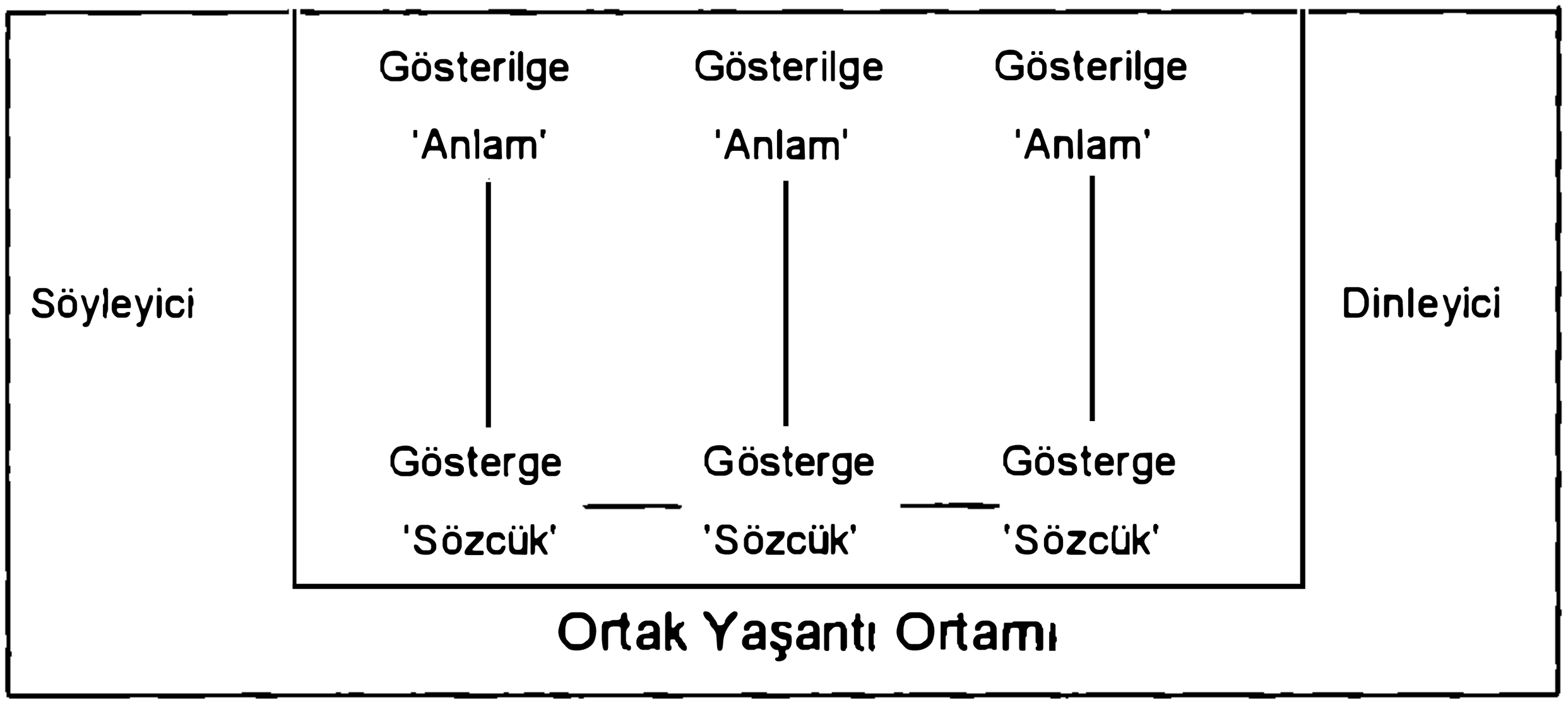
İnsan-dili her ne kadar yazılı/basılı biçimde yaygınlaşmakta ise de, özellikle kişiler-arası bildirişim sırasında, gene de *'sözlü'* dil kullanılır. *'Dil'* sözcüğü, kullanılan bildirişim aracının tümünü göstermekte, *'sözcük'* ise, anlamı olan *'gösterge'* birimini anlatmaktadır. Fakat gerçek şu ki, kişiler-arası bildirişimde, tek bir sözcük ile değil de, birden fazla sayıdaki sözcüklerin birleşimesi ile oluşan daha uzunca birimler kullanılır. *'Tümce'* birimi ise, geleneksel tanımlanmasına göre, içinde bir *'fiil'*

bulunan ve tümü ile bir yargı bildiren bir sözcükler dizisidir. Oysa bazı kere (Eyvah!) gibi tek bir sözcük de belli bir yargı gösterdiğinden, bunun yerine, adına *'sözce'* denebilecek olan daha kapsamlı bir terim kullanılabilir. "Dilin tümü içerisinde yer alan ufak bir söz parçası" anlamına gelen bu terim, hem (İmdat!) gibi tek sözcüklü bir tümceyi, hem de sıradan, herhangi bir tümceyi belirtir. Bir birimin *'sözce'* olduğunu anlamak için şöyle bir tanım getirilebilir: "Sözce, kişiler-arası bildirişim sürecinde, iki durak arasında kullanılan bir birim olup, kısa bir sessizlikten sonra konuşmacıların sırası değişir; yani birisinin sözü biter, öbürününki başlar." Böylece, şu konuşmadaki satırların her birisi ayrı sayıda sözcükten oluştuğu halde, gene de birer *'sözce'* sayılır:

A — Nasılsınız?
B — Çok teşekkür ederim. Ya siz?
A — Ben de iyiyim. Çok şükür.
B — Arkadaşlardan kimleri görüyorsunuz?
A — Kimseyi gördüğüm yok.
B — Ben de.
A — Yaa!
B — Ne tuhaf, değil mi?
A — Doğrusu öyle gibi.
B — Eh. Hadi eyvallah.
A — Görüşelim.

Dilsel açıdan yalnızca birer birim olan bu sözceler, eğer boş yere kullanılmayıp da, belli bir bildirişim amacı ile kullanılırsa, artık bu sözceler işlevsel değer kazanmış sayılır. Bu bakımdan, böyle sözceleri yalnızca dilsel özelliklerine göre açıklamak gibi bir uygulamanın dışına taşılarak, daha geniş bir ölçekte inceleme görüşü, dilbilimde daha bir güç kazanmakta gibidir. Bunun için de, insan-dilini yalnızca bir sözcükler dizisi olarak ele almayıp, genel bir *'bildirişim modeli'* içinde görüp değerlendirmek daha doğru olacaktır.

BİLDİRİŞİM MODELİ

Daha önce de görüldüğü gibi, gösterilgeler ile göstergeler arasındaki ilişkileri inceleyen dala ***'anlambilim'***, göstergeler arasındaki ilişkileri inceleyen dala da ***'dizimbilim'*** adı verilir. Fakat bir yandan dilbilimciler, öte yandan felsefeciler, bu terimlerden, başka başka şeyler anlamaktadırlar. Felsefecilere göre, göstergeler ile gösterilgeler arasındaki ilişkiler, acaba gerçekler dünyasındaki ilişkileri doğru yansıtmaktadır? Sözgelimi, bir insan "Ben yalancıyım" dese, acaba bu tümce bir gerçeği dile getirmektemidir? Dilbilim açısından ele alınınca görülür ki, gerek sözcüklerin anlamı, gerekse bu iki sözcüğün dizimi bakımından durum açıktır. Ortada bir (Ben) öznesi, bir (yalancı) tümleci ve (imek) fiilinin birinci tekil kişi biçimi olan (-ım) parçası vardır; bir de bu parçayı tümlece ses bakımından bağlamak için /y/ ara-sesi kullanılmıştır. Oysa felsefe açısından daha başka sorular ortaya atılabilir. Bir kere, söz konusu kişi ***'yalancı'*** olduğunu söylediğine göre, bu tümce de bir ***'yalancının sözü'*** olacağı için, doğru sayılmama durumundadır. Fakat doğru sayılmayınca da, demiınki (Ben yalancıyım) tümcesinin doğrusu, (Ben yalancı değilim) olmaktadır. Eğer bu son tümce doğru ise, yani söz konusu kişi yalancı değilse, söylediği (Ben yalancıyım) sözü de doğru olacağından, buna inanmak gerekir. Buna inanıldığı zaman da, baştaki ***'kısır döngü'*** yeniden başlar. Demek oluyor ki, kuru bir dilbilimsel ayrıştırma ile, tümcelerin anlamını söküp çıkarmak yeterli olmadığı gibi, felsefe açısından da bir tümceyi ya ***'doğru'***, ya da ***'yanlış'*** diye etiketlemek de her zaman çıkar bir yol değildir.

Aynı tümce, bu sefer belli bir konuşmada geçerse durumun deriştiği görülecektir.

Oğlan — Hani benimle evlenmeyecektin?
Kız — İnandın mı?
Oğlan — Elbette.
Kız — Ama ben yalancıyım.
Oğlan — Ah. sen yokmusun sen?

Bu durumda, yukarıda sözü edilmiş olan (Ben yalancıyım) tümcesinin anlamı yeterince açıklık kazanmıştır. Çünkü artık *'gösterge düzeni'* içindeki dar çerçeveden dışarı taşılıp, karşılıklı bildirişimde bulunan kişilerin yaşantı ortaklığına geçilmiştir. (Ben yalancıyım) diyen kız, bu tümceyi yalnızca kafasından geçirmekle kalmamış, bunu bir *'sözce'* birimi olarak gerçekten de söylemiştir. Bir başka deyişle, bu sözceyi kullanarak belli bir işlevi gerçekleştirmiştir. Konuşmadan da görüleceği gibi, bu sözceyi belli bir amaç ile söylemiş ve karşısındaki kişide de belli bir tepki doğmuştur. Demek ki, dildeki tümceler ya da sözceler, felsefedeki veya dilbilimdeki gibi, tek başlarına ele alınıp incelenmemeli; tam tersine, en geniş çerçevede değerlendirilmeli ve yargıya bağlanmalıdır. İşte bu düşünceler sonunda ortaya atılan *'İşlevsel Sözce'* görüşü, bir yandan felsefe, bir yandan dilbilim, öte yandan da yazın eleştirisi alanlarında dikkatleri anlam incelikleri üzerine çekmiştir.

ÜÇ TEMEL BİRİM VE ÖĞE

Yalınlaştırılmış bildirişim modelinde de görüldüğü gibi, ortada üç temel birim vardır: Anlamlı göstergelerden dizili *'tümceler'*; bunları kullanan *'Söyleyici'*; ve kullanılan sözleri yorumlayan *'Dinleyici'*. Salt dilsel açıdan alınınca, bir tümcede yalnızca bir tek *'tümce anlamı'* bulunur. Oysa *'İşlevsel Sözce'* görüşüne göre, her bir tümcede, anlam bakımından üç ayrı öğe aynı anda *'yerleşik'* durumdadır.

1. Tümcedeki salt ***'dilsel anlam'***
2. Söyleyici açısından tasarlanmış olan ***'anlatımsal güç'***
3. Dinleyici üzerinde yaratılan ***'yaptırımsal etki'***

Sözgelimi (Ben sana gösteririm) tümcesi veya bu görüşteki adıyla bu *'sözce'*, yukarıdaki üç açıdan ele alınabilir.

1.	Dilsel anlam	Karşıdaki kişiye belli bir bilgi veriliyor
2.	Anlatımsal güç	Olağanın dışında bir tehdit havası sezdiriliyor
3.	Yaptırımsal etki	Karşıdaki korkup, kendisini affettirmeye çalışıyor

Demek oluyor ki, bir tümcenin gerçek anlamı, daha başka anlamlar da taşıyabilmektedir. Bunu belirtmek için şu örnekler verilebilir:

Sen bana bunu yaparsın, ha? Öyle olsun. "Ben sana gösteririm"
Yeni müdürü tanımıyormusun? Benimle gel. "Ben sana gösteririm"
Makineyi çalıştıramadın mı? Merak etme. "Ben sana gösteririm"

Her üç kullanımda da anlamlar ayrı olduğu gibi, dilsel anlamı ile anlatımsal güç arasındaki fark, ancak öbür tümcelerin oluşturduğu bağlamda belirmektedir. Her sözde bu iki öğe bulunduğu halde, yaptırımsal etki her zaman ortaya çıkmayabilir. En azından, karşıdaki alıcı, böyle bir sözceyi duyduğu zaman içinden etkilense bile, eğer dışarı vurmazsa, yaptırımsal etki oluştuğu pek söylenemez. Görüleceği gibi, salt dilsel alındığı zaman yalnızca sıradan bir sözcükler dizisi olarak incelen tümce birimi, bağlamı içinde daha başka anlamlara da çekilebilmektedir.

DİL EYLEMİ VE İŞLEVSEL SÖZCE

Denebilir ki, tümceler, belli bir *'anlatım gücü'* taşıyarak, söyleyici tarafından tasımlanmış olan niyeti veya söyleyicinin amacını belirtmeye yarar. Kafada tasarlanmış olan bu amaç sonradan dile döküldüğü zaman, ortaya *'tümce'* veya *'sözce'* biçiminde bir *'dil eylemi'* çıkmış olur. Bu bakımdan, sıradan dil kullanımında *'düşünce'* birimi eğer *'tümce'* ise, kişiler-arası bildirişimde de temel birim, *'işlevsel sözce'* olmaktadır. Yani belli bir niyet, bir amaç ile tasarlanmış olup da, karşıdaki kişi ile ilgili olarak, belli bir görevi, belli bir işlevi yerine getirecek olan sözlü bir *'dil eylemi'*. Bu bakımdan, *'işlevsel sözce'* denilen şey, bu dil eyleminin dilsel kılık kazanmış biçimidir.

Her tümcede, anlam bakımından bir tek değil de, iki tane öğe vardır. Birincisi, tümcenin anlamını oluşturan *'içerik'*; ikincisi ise, tümcenin işlevini belirleyen *'erk'*, yani güç. Anlambilim açısından çıkan sorun ise şudur: tümce içindeki bu dilsel içerik ve anlatımsal erk, hangi ipuçlarına göre saptanacaktır? Bir tümcenin biçimsel yanı, o dildeki sesler, harfler, sözcükler, vb bakımlarından saptanabildiği halde, sözcük anlamları ve giderek tümcenin genel anlamı aynı kesinlik ile saptanamamaktadır. Bununla birlikte, yüzyıllardır bir kenarda bırakılan bu konu gereğince irdelenirse ortaya bazı olumlu sonuçlar çıkabilecektir.

Dildeki her tümce veya kişiler-arası karşılıklı konuşmadaki her sözce, anımsanacağı gibi üç yönü birden içerir. Hem dilsel anlam, hem an-

latımsal güç, hem de yaptırımsal etki. Fakat şurası açıktır ki, hiç bir dil tümcesi laf olsun diye söylenmeyeceği için, zaten belli bir *'amaçlılık'* taşır. Bu bakımdan denilebilir ki, her dilsel tümce, bir yerde, belli bir *'işlev'* yerine getirmeye çalışan bir sözcükler dizisidir. Bu tümceyi yalnızca *'dilsel anlam'* bakımından incelemek, alışılagelmiş bir alışkanlıktan başka bir şey değildir. Öte yandan, her bir tümce sonunda, karşıdaki üzerinde ille de belli bir etki uyandırıp, onu bir eyleme yönlendirmek şart olmayabilir. Sözgelimi (Kapıyı kapa!) dendiği zaman, karşıdakinden de (Kapamıcem işte) cevabı alınabilir. Demek oluyor ki, bir tümce belli bir işlevi yerine getirmek için söylendiği halde, sonuç gene de, karşıdaki kişinin yorumuna ve tepkisine bağlıdır. Sözgelimi (Galiba ayağınızın altına basıyorum) dendiği zaman, karşıdaki insan buna karşılık olarak (Zarar yok) diyerek, kendi bastığının farkına varmayıp, bu duruşunu sürdürebilir. Yukarıdaki nazik, fakat dolaylı söz, alışılmamış bir kibarlık ile söylendiği için doğru biçimde algılanmamış da olabilir. O halde, kullanılan her tümce, işlevini yerine getirse bile, karşıdaki insanda arzulanan bir eylem ile sonuçlanmayabilir. Çünkü istenen sonucun gerçekleşmesi için uygun koşullar yoktur. Nitekim, yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi, ayağına basılan kimsenin söyleyip gerçekleştirdiği *'işlevsel sözce'* karşıdaki tarafından anlaşılmamıştır. Zaten, bu biçimde bir başkasının ayağına basıp duran ve bunun farkında olmayan birisinin, böyle bir espriyi anlaması da pek beklenemez.

BAŞARILI AKTARIM İÇİN...

Bu bakımdan, eğer *'işlevsel sözceler'* yalnızca laf olsun diye söylenmeyip de, *'başarılı'* bir biçimde işlevde bulunacaklarsa, adına *'gerçekleşme koşulları'* denilen bazı özel durumların olması gerekir. Sözgelimi, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, söyleyen ile dinleyen kişilerin gerek kültür düzeyleri, gerekse espri anlayışları birbirlerinden çok farklı ve başka olmamalıdır. Bunlar ancak benzer veya yakın oldukları zaman bilgi akışı sağlanabilir. Fakat böyle bir şey de ancak belli bir *'yaşantı ortaklığı'* çerçevesinde elde edilebilir; yani-belli bir *'bildirişimsel bağlam'* içerisinde. Nasıl sözcüklerin hangi anlamlara geldiği *'saymaca'* biçiminde kabul edilerek, iki taraf arasında bir *'uzlaşım'* oluşuyorsa, *'yaşantı ortamı'* bakımından da bazı ortak *'gerçekleşme koşulları'* iki tarafça da *'sessiz'* bir biçimde kabul edilmiş olmalıdır. İşte, yaşantı ortaklığı ne ölçüde benzeşiyorsa, gerçekleşme koşulları da, işlevsel söz-

celer aracılığı ile yürütülmekte olan bildirişim işlemine o ölçüde yardımcı olur.

Mantıksal felsefecilere göre, bir tümcede önemli olan nokta, o tümcenin bir *'önerme'* olarak *'doğru'* veya *'yanlış'* olduğudur. Oysa *'işlevsel sözce'* yanlılarına göre, bir tümcede veya sözcede önemli olan nokta, tasarlanıp da sözlü olarak gerçekleştirilen bu sözcenin, başarılı bir biçimde aktarılmasıdır. Eğer karşıdaki kimse bir sözceyi yanlış yorumlarsa, bu sözcenin ya da önermenin doğru olması hiç bir anlam taşımaz. Gerçekten, bildirişimde güdülen amaç, karşı tarafa bir bildiriyi başarılı olarak aktarmak olduğuna göre, bu bildirinin doğru biçimde alınmasını sağlamak gerekir. Oysa yaygın olarak bilindiği gibi, bir başkasına herhangi bir şey öğretmeye girişen bir kimse, eğer başarılı olamazsa hep karşısındakine kabahat bulma eğilimindedir. Nitekim, bir çok yazarlar, sanatçılar, öğreticiler, görevliler çok açık-seçik biçimde bildirdiklerine inandıkları şeylerin anlaşılmadığını görünce belki bir parça da kendilerinin kabahatli olduklarını bir türlü kabul etmezler. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi, alışılagelmiş anlatım biçimlerinden kurtulup, başka başka yolları denemeyiş; ikincisi ise, bilinç-altındaki bazı üstünlük duygularının tutsağı olarak, karşıdaki alıcıların, kendi düzeylerinde olmadıkları, hatta olamayacakları düşüncesi. Bu bakımdan denebilir ki, "Anlaşılmak istemeyen bir kimseden daha anlaşılmaz birisi olamaz".

Bir dilin, çeşitli durumlarda, çeşitli *'işlevler'* yerine getirmek üzere *'işlevsel'* bir biçimde kullanılışı, daha çok, yabancı-dil öğrenirken ortaya çıkar. Yıllar yılı belli bir yabancı-dil öğretimi görmüş birisi, yabancı bir kimse ile karşılaştığı zaman, söyleyecek bir şey bulamamaktadır. Çünkü öyle bir durumda işlevde bulunacak biçimde yabancı-dil sözcelerini edinememiştir. Buna karşı, bu gibi *'durumsal sözceler'* kullanan işportacılar bile, yabancı turistler ile, bir ölçüde anlaşmayı yürütebilmektedirler. O halde, yabancı-dil öğretimi eğer *'işlevsel'* bir biçimde yapılacaksa, ilkin, öğrenici kimsenin hangi durumlar ile karşılaşma olasılığı bulunduğu saptanmalı; ancak ondan sonra, o durumlarda işlev yapacak olan sözceler, belli alıştırmalar yolu ile öğretilmelidir. Her ne kadar yabancı kaynaklı ders kitapları bunları yapar gibi görünüyorsa da, Londra'da tünele binecek birisi için gerekli sözleri öğrenen Türk öğrenci, hangi okulda okuduğunu, nasıl vakit geçirdiğini soran bir turist karşısında gene de şaşırmaktadir. Çünkü yapılmış olan şey gösterişlidir, ama işlevsel değildir.

Özetlenecek olursa, *'işlevsel sözce'* denilen *'sözlü birim'*, kişilerarası bildirişimde bulunmak üzere, daha önce kafada tasarlanmış bir sözün, karşıdaki insan üzerinde belli bir etkide bulunması amacı ile gerçekleştirilmiş bir biçimidir. Böyle bir bildiri biriminin başarılı olması için de, karşıdaki kimse tarafından bunun doğru anlaşılması gerekir. Bu da, söyleyici ile dinleyici arasındaki *'yaşantı ortaklığı'* ile, yani *'genel bağlam'* yolu ile sağlanır. Bir bakıma, birer *'sözlü eylem'* biçiminde gerçekleştirilen bu sözceler, çeşitli işlevleri yerine getirmekte kullanılır. Örnekler:

a	Belirtme	Saat sekizi çeyrek geçiyor
b	Betimleme	Üzerinde bej bir tayyör vardı
c	Söz verme	Yarın sabah sana gene uğrarım
d	Duygu açıklama	Doğrusu, çok seviyorum şu çocuğu
e	Özür dileme	Kusura bakmayın, param çıkışmadı
f	Rahatlama	Merak etmeyin, ben o işi hallederim
g	Dileme	Ne olur, beni de götürsenize
h	Karşılama	Ooo. Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz
ı	Uğurlama	Yolun açık olsun, evladım
i	Buyurma	Kaldır şu vazoyu oradan bakayım
j	Baş sağlığı dileme	Allah sizlere uzun ömür versin, efendim
k	Yalvarma	Beni mektupsuz bırakma, emi?
l	Yargılama	Seni üç yıl hapse mahkûm ediyorum
m	Açıklama	Sizi karı koca ilan ediyorum
n	Ayrılma	Bu görevimden istifa ediyorum
o	Uyarma	Kapının eşiğine dikkat et-
ö	Varsayma	Eminim o aşırmıştır kalemi
p	Kestirme	Az sonra sağanak başlayacak gibi
r	İnandırma	Allah, belamı versin, yaptımsa
s	Geçiştirme	Ben gerekirse seni ararım
ş	Yüreklendirme	Bu işi senden başka kimse yapamaz
t	Korkutma	Hiç çıplak tele dokunulur mu?
u	Yıldırma	Gözünün yaşına bakmaz, atarım işten
u	Kızdırma	Saçlarını gene boyuyormusun?
v	Kızma	Onu bir elime geçirirsem
y	Bahse girme	Bir yemek ziyafetine varmısın?
z	Soru sorma	Postaneye hangi taraftan gidilir?

Görüleceği gibi, önemli olan şey, kullanılan sözcenin, olumlu, olumsuz veya sorulu biçiinde söylenmesi değil, bunun ardında *'saklı'* olan *'amaçlılık'* olmaktadır. Bir başka deyişle, aynı işlev çeşitli biçimlerde, başka başka sözler ile de gerçekleştirilebilir. Örnek:

Oku	Çık dışarı
Okumalısın	Defol git
Okuman gerek	Gözüm görmesin seni
Dilerim okuyasın	Lütfen basıp gidermisin?
Bir okusaydın	Çek arabanı yahu
Lütfen okurmusun	Lütfen kapıyı dışarı taraftan kapatırmısın?
Sen daha okuma bakalım	Burada bir kişi fazla, ama acaba kim?

Demek oluyor ki, bir tek işlev için bir kaç tane sözce kullanılabiliyorsa, bir tek sözce de bir kaç işlev için kullanılabilir. Örnekler:

TEK İŞLEV, FAKAT ÇEŞİTLİ ANLATIM

Pencereyi aç
Pencereyi açın
Pencereyi açarmısınız?
Odayı biraz havalandırsak
Havasızlık baş ağrısı yapıyor

AYRI İŞLEV, FAKAT TEK ANLATIM

"Şimdi başlarım"	Az sonra da bitiririm
"Şimdi başlarım"	Bıktım senin bu yakınmalarından

BÜTÜNLENEN 'AMAÇLAMA' VE 'YORUMLAMA'

Sözcelerin kullanımı, anlaşılma bakımından iki kümeye ayrılabilir. Birincisinde, aynı anlama gelmekle birlikte, sözcelerin bazıları az kullanıldığı için, karşıdakinin yaşantısı içinde yer alınamış olabilir; bu durumda, o kimse, amaçlanan anlamı çıkaramayabilir. Sözgelimi "Maşallah. Çocuğunuz ne kadar hareketli" sözcesini, ***'uslu durulması için bir uyarı'*** olarak değil de, bir ***'övgü'*** olarak yorumlayanlar çıkabilir. Bu bakımdan, sözcenin anlanunı daha önceden bilmiş olmak gerekir. İkincisinde, sözcelerin anlamları dilsel açıdan daha açık-seçik durumdadır; çünkü, sözgelimi (Başlarım şimdi) sözünde olduğu gibi, olasılıklar çok değil, yalnızca iki tanedir. İlki, (başlarım) sözcüğünün çekirdek anlamı olan ***'bir eyleme geçmek'*** olasılığı; öbürü ise, ***'bir tepki olarak, kötü sözler söylemeye koyulmak'*** olasılığı. Yalnızca bu ikisinden hangisinin kastedildiği ise, konuşmacının sağladığı ***'bağlam'*** içerisinde belirlenebilmektedir.

Bir bildirim işleminin yerine gelebilmesi için, yalnızca ***'Söyleyici'*** açısından tasarlanmış olan ***'amaçlılık'*** yetmez. Karşı taraftaki

'Dinleyici' de, kullanılan sözcelerin anlamını doğru olarak yorumlayabilmelidir. Fakat bunu yapmak için de, bazı temel koşullar bulunmalıdır. Bunlardan birincisi, belli bir sözceyi kullanan insanın, yalan söylemeyip de doğru söylediğine inanmaktır. İkincisi ise, söyleyen kimsenin, söylediği şeyleri yapabilecek durumda ve güçte olduğunu kabul etmektir. Eğer karşıdaki insan, "Şimdi seni ayağının altına alırım" derse, bu sözcenin daha önceki kullanışlarından sonraki eyleme veya eylemsizliğe bakılarak, bu sefer ne gibi bir tehdit anlamı bulunduğu kestirilebilir. O halde denebilir ki, söyleyici acısından *'amaçlama'* ve dinleyici açısından da *'yorumlama'* işlemleri birbirlerini *'bütünleme'* durumundadırlar. Eğer doğru amaçlanmış olan bildiri yanlış yorumlanırsa, ortaya bir aksaklık çıkacağı gibi, hiç de öyle amaçlanmadığı halde, bir bildiri, sanki *'olumlu'* imişçesine yorumlanırsa, o zaman da ortaya gene bir aksaklık çıkar. Türkçedeki şu söz, bu ikinci durumu anlatmak için söylenmiş olsa gerek: "Suratına tükürsen, *'Yarabbi şükür!'* der." O halde, yorumlama da iki türlü olabilmektedir. Birincisi, söyleyici tarafından dolaylı olarak anlatılmak istenen anlamı; sözgelimi (Aferin sana!) sözcesinde saklı olan, *'kınama'* anlamı. İkincisi ise, dinleyici tarafından yüzeysel olarak kabul edilen anlam: sözgelimi (Aferin sana!) sözcesinin dilsel karşılığı olan, gerçekten övgü anlamı.

SAKLI YA DA GİZLİ ANLAMLAR

Bu durumu açıklamak üzere su fıkra örnek olarak gösterilebilir. Bir delikanlı, önünde yürüyen hoş bir bayana laf atar. Hanım geri dönüp ters ters bakınca da şöyle der: "Affedersiniz. Ben sizi annem zannetmiştim." Şimdi, bu sözdeki düz anlam, dilsel açıdan, delikanlının bir yanılgısını dile getiriyormuş gibi görünmektedir. Oysa bu safça sözün ardındaki amaç, karşıdaki hanımın belli bir yaşın üstünde olduğunu yüzüne vurarak onu aşağılamaktır. Eğer söz konusu bayan, bu sözü düz ve dilsel anlamda yorumlarsa bu gizli anlamı yakalayamamış demektir. Fakat fıkradaki bayan doğru bir yorumda bulunarak, bu sefer kendisi de bir başka gizli anlamı, yani delikanlının evlilik-dışı doğmuş bir *'piç'* olduğu anlamını dolaylı bir biçimde yansıtır: "Böyle bir şey olamaz. Çünkü ben evli bir kadınım."

Bu gibi saklı anlamlar, kısa sayılacak tümcelerde değil de, sözgelimi bir şiir, bir öykü, bir roman gibi uzunca bir parçada da gizli olarak bulunabilir. İşte bu durumda, o edebiyat metnini okuyan kişi, gözleri satır

satır bu sanatsal metin üzerinde ilerlerken, satırların arasındaki ve ardındaki gizli anlamları bulup çıkarmaya çalışır. Böyle bir çaba, bir yerde, balık tutma veya bulmaca çözme, ya da hazine arama gibi bir zevk verebilir insana. Bir sanatçı-yazar eğer bildirisinin içine, bilinçli olarak veya bilinç-altı bir biçimde bazı gizli anlamlar yerleştirmişse, bunlar ancak okuyucu/alıcı tarafından keşfedilip bulunduğu oranda var sayılırlar. Hiç kimse tarafından anlaşılmayan anlamlar, bir yerde, yok demektir. O halde, tüm bildirişimde olduğu gibi, bir yazınsal metin örneğinde de, anlamın, etkileyici bir biçimde dürümlenmesi kadar, başarılı bir biçimde çözümlenmesi de gerekmektedir. Bu bakımdan, bir yazınsal sanat eseri, bir kere yazarı tarafından yaratıldıktan sonra, okuyucu tarafından da yeni baştan yaratılır gibidir. Bir başka deyişle, okuyucu da, kendi çabası ile çözümlemede bulunarak, sanatçının yaratısına bir anlamda ve bir ölçüde ortak olur. Bunun için gerekli olan ***'gerçekleşme koşulları'*** üç tanedir. Birincisi, yazar ve okuyucu arasında bir ***'yaşam ortaklığı'*** bulunmalıdır. İkincisi, yazar tarafından amaçlanan bildiri, dilsel göstergelere, gerekli biçimde düğümlenmiş olmalıdır. Üçüncüsü ise, okuyucu, metindeki dilsel göstergeleri doğru biçimde yorumlayabilmelidir. Böylece, ortaya şöyle bir dörtlü çıkar: yazar, eser, okuyucu ve yaşantı. Bir edebiyat eseri, bu dört öğe ile de ilgili olduğu için, yapılacak bir yazınsal eleştiri de, bunlardan herhangi birisi açısından veya bunlardan bir tanesini vurgulayarak yapılabilir. Nitekim, eleştiri alanındaki değerlendirme kuramları ve uygulamalı çalışmalar buna uygun olarak şu dört kümede toplanmıştır:

- **Gönderici/Yazar açısından eleştiri**: Buna göre, bir bildirişime durumunda önemli olan nokta, söz konusu bildiriyi yaratan kişidir. Ortaya çıkan eser, yazarın duygularını dışa vuran bir üründen başka bir şey değildir. Söz konusu bildiriden yola çıkılarak, yazarın kafasının içine girilmeli, ne gibi bir tasarımda bulunduğu araştırılmalı ve ne gibi bir amaçlılık ile eserini kaleme aldığı irdelenmelidir.

- **Bildiri/Eser açısından eleştiri**: Buna göre, bir eser, yaratıldıktan sonra, artık yazarından bağımsız olarak bir benliğe kavuşmuş demektir. Ortada artık bir ***'bitmiş yapıt'*** bulunduğuna göre, bu eseri yazarın kendisine bağlı olarak inceleme yerine, eserin kendisini, kendisi için ve kendi içerisinde irdeleme yolu yeğlenmelidir. Eğer eser tamamlanmış olmasaydı, zaten ortaya sürülmüş olmazdı. Eserin kendisinden daha açık-

seçik ve iddialı bir düzen bulunmadığına göre, inceleme ve değerlendirme, yalnızca eser açısından yapılmalıdır.

• **Alıcı/Okur açısından eleştiri**: Buna göre, bir bildiri, ancak karşı tarafça çözümlendiği zaman anlamı ortaya çıkar ve bir gerçeklik kazanır. Yalnızca kendi bildirisi, yani kendi eseri ile başbaşa kalmış bir yazar, eksik ve güdük bir bildirişim düzeni sergilemiş olur. Oysa okurun istediği şey, kendisine zevk verecek bir biçimde dürümlenmiş bir bildiridir. Son çözümde, bir eseri değerlendirecek olan ve onu bir bakıma yeniden kuracak olan kişi, okurdan başkası değildir. Bu bakımdan, bir eser de, ancak okuyucuda uyandırdığı beğeni duygularına göre incelenmeli ve değerlendirilmelidir.

• **Bağlam/Yaşantı acısından eleştiri**: Buna göre, gerek bildirici-yazar, gerekse alıcı-okur, aynı yaşantı ortamında bulunurlar. Bununla birlikte, büyük bir çoğunluk, çevrelerinde olan bitenleri olağan sayıp, yaşamlarını buna göre sürdürdükleri halde, belli bir azınlık, görünenlerin ardına geçerek, karanlıkta kalmış olan noktaları da başkalarının gözleri önüne sermeyi kendilerine dert edinmektedirler. Böylece, *'bakar-kör'* durumunda saydıkları toplulukları, *'yaşam gerçeği'* konusunda aydınlatma görevini kendi kendilerine, hiç kimse onlardan böyle bir şey istemediği halde üstlenirler. Böyle ele alınınca, artık ne yazarın kendisi, ne eseri, ne de bunu değerlendirecek okuyucu önemlidir. Bir edebiyat eseri, yaşamı ne ölçüde *'doğru'* olarak yansıtırsa, ancak o denli değerli sayılır. İşte bu yüzden de, bütün incelemeler ve değerlendirmeler, bu yansıtış oranına ve başarısına göre yapılmalıdır.

Anımsanacağı üzere, *'işlevsel sözce'* görüşünde ileri sürüldüğü gibi, herhangi bir bildiri, yalnızca bildirici tarafından *'amaçlama'* ile kalmıyor, bir de alıcı tarafından *'yorumlama'* gerektiriyordu. İşte yukarıda sayılan dört çeşit eleştiriden, en çok, *'okura dönük eleştiri'* türü, işlevsel sözce kavramı ile bağdaşmaktadır. Son zamanlarda güncellik kazanan *'Alımlama Estetiği'* akımı da bir yerde *'okuyucu tepkisi'* kavramına yaslanmış gibidir.

Bir başka yandan alınırsa, bir edebiyat eserinde kullanılan sözceler, temelde, *'gerçek'* birimler değildir. Çünkü bunların hepsi, yazarın hayalinde kurulup tasarlanmış olan bir yapay dünyada kullanılan sözcelerdir. Hiç var olmayan kişiler, yerler, olaylar, olgular, durumlar, sanki gerçekmiş gibi anlatılır. Buna karşılık, okuyucu *'sözde-bildiri'* biçimin-

deki bu sözceleri bir yerde doğru gibi kabul edip, ona göre işlem yapar. Demek oluyor ki, bildirici-yazar ile, alıcı-okur arasında bir tür *'aldatmaca'* oyunu, iki tarafa da zevk verecek bir biçimde sürüp gitmektedir. Aradaki yaşantı ortaklığı, gerekli olan bağlamı sağladığı sürece, bir edebiyat eserindeki tüm dilsel birimler, amaçlanan işlevleri kolaylıkla yerine getirebilmektedir.

METİN DİLBİLGİSİ

Anımsanacağı gibi, hiç değilse Batı dünyasındaki dil çalışmaları, Greklerdeki felsefe tartışmaları sırasında başlamıştı. Felsefe alanı ise, geniş ölçüde, *'mantık'* yürütme yöntemine dayandığı için, doğal olarak, birer *'mantık tümcesi'* sayılan *'önermeler'*, felsefede ön sıraya geçmişti. Buna göre, bir dildeki sözcükler değil de, bunların birleştirilip bir *'fiil'* sözcüğü ile noktalanması ile oluşturulan *'tümceler'*, temel dil birimi sayılmaktaydı. Her bir önerme, böylece, ya *'doğru'* olarak kabul edilen, ya da *'yanlış'* olarak yadsınan bir tümce oluyordu. Çok tanınan şu örnek, üç tane mantık önermesini içermektedir:

Bütün insanlar ölümlüdür
Sokrates de bir insandır

O halde Sokrates de ölümlüdür

Mantık kurallarına göre, eğer birinci önerme doğru sayılıyorsa ve ikinci önerme de yadsınmıyorsa, sonuç önermesi kendiliğinden doğru kabul edilmek zorundadır.

Böylece, Batı düşünce tarihinde her zaman bu *'önerme'* birimi egemen olduğu için, tüm dilbilgisel çalışmalarda, önermeyi karşılayan *'tümce'* birimi, dilsel incelemelerin sınırı olarak kalmıştır. Oysa nasıl bir tek sözcük kendi başına yansıttığı anlam dışında, başka sözcükler ile birlikte olduğu zaman daha başka bir anlam taşıyabiliyorsa, aynı biçimde, bir tek tümce de, kendi başına bir yargı bildirebildiği halde, başka tümceler ile birlikte olduğu zaman, daha başka bir anlama gelebilmektedir. Bu kadar açık-seçik bir nokta, ne yazık ki, mantıksal felsefe egemenliği altında sürüp gitmiş olan dilbilim çalışmalarında yüzyıllar boyu karanlıkta bırakılmış ve ele alınmamıştır. Fakat XX. yüzyılda felsefe alanı, kendisinden kopan dallar yüzünden güçsüzleşmeye başlayıp da, felsefe yapmakta araç olarak kullanılan insan-diline eğilmeye başla-

nınca, bu sefer, dilbilime de yansıyan bu yeni bakış acısı yüzünden, tümce dışına da taşılmaya başlanmış oldu.

İlk başlarda göze çarpan nokta, bir çok tümcelerden oluşan bir parçada, belli birimlerin yinelenmesi olmuştur. Sözgelimi, belli bir tümce kalıbı ve belli bir kişiyi belirten adıllar gibi birimler. Örnek:

> Büyük halk şairlerinden biri OLAN KARACAOĞLAN, Güney illerindeki konar-göçer TürkmenlerdenDİR. Halk zevkini temsil EDEN güçlü ŞAİR, benzetmeleri ve tasvirleri bakımından, kendine özgüDÜR. Nerede bir güzellik görse orada KALAN ÂŞIK, insancıl sevgi ile doluDUR. Bozulmamış halk dilini KULLANAN OZAN, beş yüzden fazla şiir bırakmışTIR.

Dikkat edilirse görülür ki, bu metinde, şu üç birim dörder kere yinelenmiştir:

(biri)	olan	Karacaoğlan	(Türkmenlerden)	dir
(temsil)	eden	şair	(özgü)	dür
(orada)	kalan	âşık	(dolu)	dur
(dilini)	kullanan	ozan	(bırakmış)	tır

Böylece, bir tek tümce kalıbından, başka başka tümcelerin çıkış biçimi açıklığa kavuşunca. insan-dilini bu tür ***'dönüşümler'*** açısından açıklayan üretimsel dilbilim çalışmaları gelişmeye başladı. Öte yandan, bir tümcenin anlamı da, daha geniş bir çerçevede, sağlıklı bir biçimde değerlendirildiği için, tümce sınırının dışına taşma eğilimi güç kazanmakta gecikmedi. İlk başlarda yalnızca sözlü dil üzerinde yoğunlaşan ***'dilce irdelemesi'*** yöntemi, daha sonra, yazılı dil inceleme alanına girince, yerini ***'metin dilbilgisi'*** denilen, kapsamlı bir çalışma yöntemine bırakmış oldu.

METİN-İÇİ VE METİN-DIŞI ÖĞELER

Metinsel dilbilgisi çalışmaları, geleneksel dilbilim araştırmalarından öteye giderek, bir dil metnini, daha geniş bir ***'bildirişme düzeni'*** içinde ele alır. Böylece, yalnızca sözcük göstergelerinin anlamları ve bunların dizilmeleri ile oluşan tümceler değil, bunların oluşturduğu göstergeler düzeneği dışındaki ***'yaşantısal ortam'*** içinde bulunan ***'gönderici/yazar'*** ve ***'alıcı/okur'*** öğeleri de göz önünde tutulmaktadır. İnsan-dilini kul-

lanına, son çözümde bir *'bildirişim'* eylemini gerçekleştirme ise, o zaman, geleneksel dilbilimde olduğu gibi, dil örneklerini, bunları üreten veya yorumlayan kullanıcılardan soyutlayarak ele almak doğru olmasa gerek. Şurası da düşünülmelidir ki, insan-dili ne kadar mükemmel ve gelişmiş görünürse görünsün, bazı nedenler yüzünden, gene de bir çok bulanıklıklar, bir çok aksaklıklar gösterir. Bildirişim sağlanırken, belli bir tasarrufa gidilerek kullanılan sözcük göstergeleri, açık-seçik biçimde tanımlanmış terimler dışında, hiç de kesin anlamlara sahip olmadıklarından, bildirişim sırasında bulanıklık, kopukluk ve aksama olması kaçınılmaz hale gelmektedir. İşte bunu karşılamak için, gönderici ile alıcı kişilerin ortak olarak paylaştıkları bir *'art-alan'*, bir *'yaşantı ortamı'* da işin içine sokularak, bildirinin kendisinde eksik ve aksak kalan tarafları bütünlemeye, düzeltmeye çalışılmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, bir yerden bir başka yere süt yollamak için ille de sıvı biçimi kullanmak gerekli değildir. Sıvı süt kurutulup da *'süt tozu'* biçiminde yoğunlaştırılırsa, karşı tarafa çok daha ekonomik bir biçimde gönderilebilir. Buharlaştırılmış olan su miktarı, eğer öbür tarafta yeniden eklenirse, süt de yeniden elde edilmiş olur. İşte, dil yoluyla bildirişimde de buna benzer bir yol izlenmekte gibidir. Bir levhada (Dikkat!) yazıyorsa, artık bunun anlamını açıklayacak tümcenin hepsini söylemeye gerek kalmaz. Çünkü eksik olan parçalar, bu levhayı okuyanlar tarafından, tıpkı süt tozuna su ekleyerek süt elde edildiği gibi, gereğine uygun biçimde bütünlenecektir. Bu bakımdan, metinsel dilbilgisi çalışmalarında, metin-içi olduğu kadar, metin-dışı öğeler de hep birlikte göz önüne alınır.

Şurası unutulmamalı ki, metinsel dilbilgisi, doğrudan doğruya dil metinleri üreten bir düzenek olmayıp, yalnızca bir inceleme yöntemidir. Yapılan şey, bir tümceler topluluğunu belli bir *'dilsel metin'* haline getiren öğelerin neler olduklarını yalnızca araştırmak ve bir yerde de, varılmış olan sonuçları belli kurallar biçiminde saptayıp sergilemektir.

DÜZENLEYİCİ VE AÇIKLAYICI KURALLAR

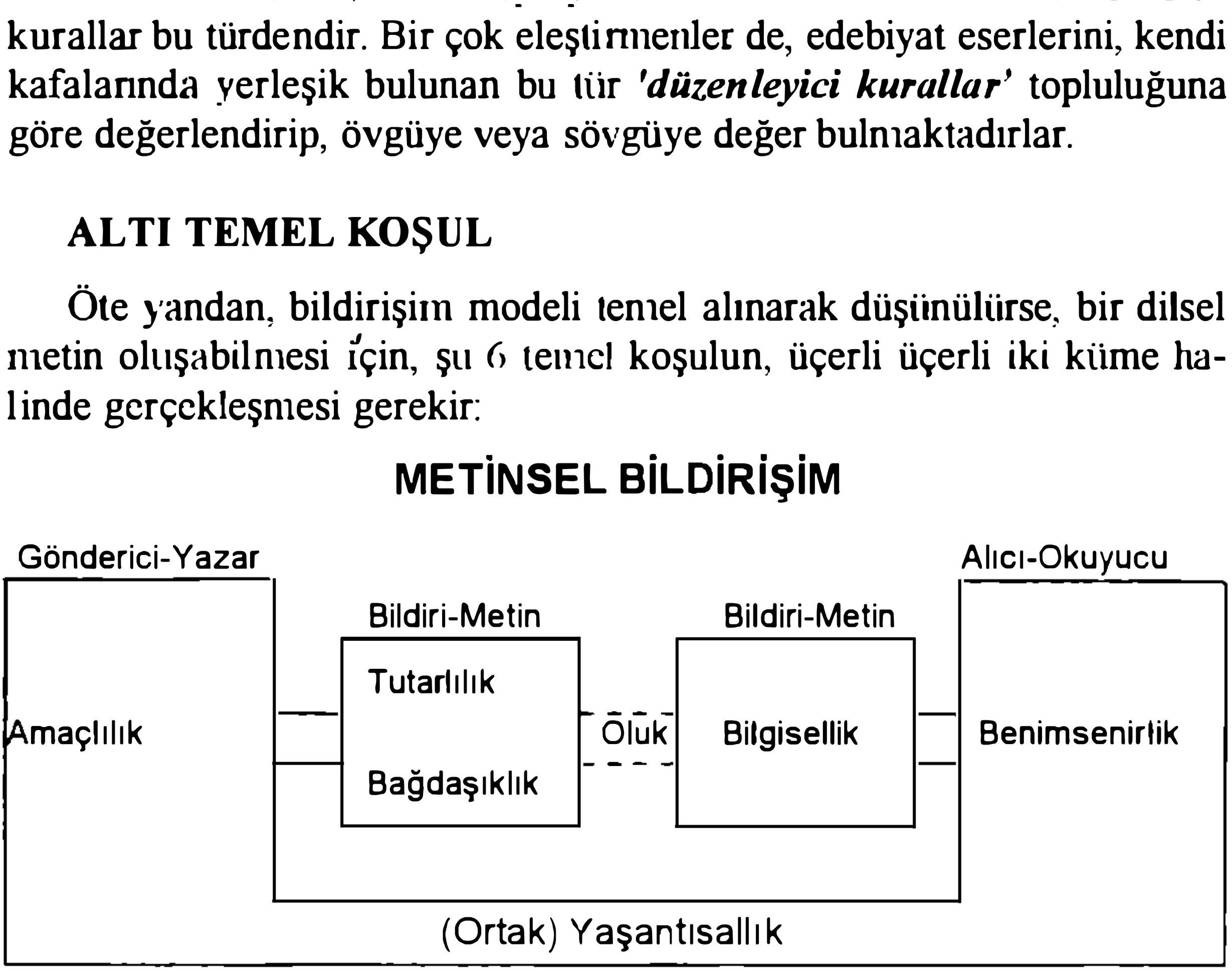
Herhangi bir düzen ile ilgili kurallar söz konusu olunca, ortaya genellikle iki ayrı tür çıkmakta gibidir. Eğer belli bir düzen, üstü örtülü de olsa ortada bulunuyorsa, bu düzenin işleyiş biçimi araştırılarak, göze çarpan düzenlilikler, belli kurallar biçiminde saptanır. Sözgelimi *'gökbilim'* dalında, yıldızların ve gezegenlerin hareketleri incelenip, kesin sayılacak kurallara bağlandığı içindir ki, bir güneş veya ay tutulması,

saniyesi saniyesine izlenebilmektedir. Bu gibi düzenlilikleri belirten saptamalara, *'açıklayıcı kurallar'* adı verilebilir. Buna karşılık başka düzenler de vardır ki, bunlar insanlar tarafından bilinçli olarak, ama yapay bir biçimde kurulmuştur. Böyle olunca, artık gizli düzenlilikleri .saptayıp da kurallara dökme gibi bir işlem söz konusu olmaz; çünkü düzenlilikler insanlar tarafından özel olarak yaratılmıştır. Adına *'düzenleyici kurallar'* denilen bu tür uygulamalara örnek olarak şunlar gösterilebilir. Bir ülkede geçerli olan yasalar, tüzükler, yönetmelikler; veya taşıt araçlarını ilgilendiren trafik kuralları; toplumsal ilişkileri ilgilendiren görgü kuralları, vb. Bunun yanında, özel olarak kurulmuş oyunlardan satranç, tavla, futbol, tenis, vb gibi olanlara ilişkin kurallar.

Buna benzer bir *'çifte kurallar'* düzeni, dil metinleri ile ilgili olarak da ileri sürülebilir. Buna göre, insan-dili kullanılarak yapılan bildirişim işlemi sırasında ne gibi düzenliliklerin geçerli olduğu saptanarak, bunlar bir *'açıklayıcı kurallar'* topluluğu halinde ortaya serilebilir; yani dilsel bildirişim için bir *'dilbilgisi'* oluşturulabilir. Fakat bundan ayrı olarak, bir de *'düzenleyici kurallar'* topluluğu ileri sürülerek, bir dilsel metnin nasıl üretileceği veya üretilmesi gerektiği konusunda saptamalarda bulunulabilir. Nitekim, sözlü veya yazılı *'hitabet'* konusunda ileri sürülen kurallar bu türdendir. Bir çok eleştirmenler de, edebiyat eserlerini, kendi kafalarında yerleşik bulunan bu tür *'düzenleyici kurallar'* topluluğuna göre değerlendirip, övgüye veya sövgüye değer bulmaktadırlar.

ALTI TEMEL KOŞUL

Öte yandan, bildirişim modeli temel alınarak düşünülürse, bir dilsel metin oluşabilmesi için, şu 6 temel koşulun, üçerli üçerli iki küme halinde gerçekleşmesi gerekir:

Bildiri koşulları

Kişiler bakımından

Gönderici-Yazar açısından — Amaçlılık
Alıcı-Okur açısından — Benimsenirlik
Her ikisi açısından — Yaşantısallık

Bildiri bakımından

Şaşırtı-gücü olarak — Bilgiselllik
Biçimsel uyum olarak — Tutarlılık
Anlamsal uyum olarak — Bağdaşıklık

AMAÇLILIK, BENİMSENİRLİK, YAŞANTISALLIK

Kişiler bakımından birincisi olan *'Amaçlılık'* koşuluna göre, gönderici tarafından düzenlenen bir bildirinin, belli bir amaca yönelik olup, rastlantısal olmaması gerekmektedir. Sözgelimi, eğer bir insan rüyasında, farkına varmaksızın sayıklıyorsa, söylediği şeyler bir bildiri oluşturmaz. Ne var ki, karşıdaki kimse açısından, bu sayıklama, istenmeksizin ve amaçsız olarak dışa vurulmuş bir bildiri gibi yorumlanabilir. İkincisi olan *'Benimsenirlik'* koşuluna göre, alınan bir bildiri kabul edilmelidir ki, ondan sonra çözümleme işlemine geçilebilsin. Eğer bir insan, kendisine gelen bir mektubu, yalnızca zarfına bakarak hiç açmadan geri yollarsa veya daha kötüsü, yırtıp atarsa, bildirim eylemi de gerçekleşmemiş olarak kalır. Üçüncüsü olan *'Yaşantısallık'* koşuluna göre, gönderici ile alıcı arasında bir yaşantı ortaklığı bulunmalıdır ki, her şeye rağmen, bir ölçüde güdük olarak gönderilmiş olan bildiri alındığı zaman, aradaki gedikler bu ortak *'dağarcık'* kullanılarak kapatılabilsin. Böyle bir yaşantı ortaklığı bulunmazsa, yalnızca kuru bir dilsel bildiri, hiç değilse yaşamdaki uygulamaların da gösterdiği gibi, çoğu kere anlaşılmaksızın kalacaktır. Özellikle yabancı-dil öğretiminde de çok açıkça görülmektedir ki, bir insan yalnızca belli kalıplardaki beylik tümceleri bilmekle ve bazı sözcükleri bellemiş olmakla, yabancı-dildeki bir metni anlayamaz. Çünkü bu iş bir noktadan sonra, bir *'yaşantı'* sorunu, bir genel kültür sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Her düşünce uzun uzun anlatılabilseydi, kesinlikle her türlü bildiriyi herkes anlayabilirdi. Fakat uygulamada öyle olmamakta, yaşantı ortaklığına dayanılarak, birimler açısından tasarrufa gidilmektedir. Sözgelimi, eğer bir insan, postacı tarafından kendisine yanlışlıkla verilmiş şöyle bir telgrafı açıp

açıp da okursa, bu tür metinlerde yapılan aşırı ekonomi sonucu, elindeki yazıdan hiç bir anlam çıkaramayacaktır:

Veliefendi, 17.5, Gazi, 15.30, Çöl rüzgarı, 1.5, 6/1, yallah

Oysa böyle bir *'eksiltmeli'* metin, şu anlama gelebilmektedir, bunu alacak kişi açısından:

"İstanbul'daki Veliefendi hipodromunda, Mayıs ayının 17 ci günü saat üç buçukta yapılan Gazi koşusunda, Çöl rüzgarı adlı at, bir buçuk boy farkı ile birinci gelip, bire altı kazandırdığı için, paraları alıp, daha önce kararlaştırdığımız işe hemen başla."

Böyle bir yorumlamada, iki taraf arasında bulunan *'yaşantısal or takluk'* başlıca rolü oynamaktadır. Buna göre, telgrafı çeken ile ala arasında, daha önceden üzerinde uzlaşılmış ve karara varılmış bazı nok talar vardır. Nitekim, at yarışlarından hiç bir şey anlamadığı için, ayn yaşantısallık durumunu paylaşmayan bir başkası, böyle bir telgraftan hi bir anlam çıkaramaz.

BILGISELLIK

Bildiri bakımından öne sürülen koşullardan olan *'Bilgisellik'* koşuluna göre, bir metinde, her şeyden önce alıcı açısından belli bir *'bilg yükü'* bulunmalıdır. Tersi durumda, böyle bir metin ya *'yavan'* sayılır, ya da *'ipe sapa gelmez'* bir şey. Sözgelimi, bir turist dükkanına asılmış olan (Burada Türkçe konuşulur) sözü, bu türden bir saçmalık örneği olsa gerek. Öte yandan, bir metindeki *'Bilgisellik'* özelliği, kendi başına bir değer taşımayıp, alıcıdaki *'beklentiler'* açısından bir anlam taşıyabilir. Söylenen şeyi alıcı zaten biliyorsa, yollanan metnin yalnızca adı *'bildiri'* sayılır, kendisi değil. Sözgelimi, çok yinelenen reklâmlar, *'temcit pilavı'* gibi boyuna ortaya sürülen propaganda sözleri, ikide birde yinelenen *'öğütler'*, bu biçimde, hiç bir bilgisellik değeri taşımayan dilsel sözlerdir. Buna karşılık, çok iyi düzenlenmiş bir dedektiflik öyküsü, sonuç bir türlü kestirilemediği için, bilgisellik açısından çok yüksek düzeyde sayılabilir. İşte bu bakımdan, herhangi bir bildirinin bilgisellik değeri, yalnızca kendi başına saptanan bir şey olmayıp, ancak çeşitli birimlerin veya öğelerin birbirleri ile olan karşılıklı bağlantıları sonunda *'göreceli'* bir biçimde ortaya çıkan bir şeydir. Sözgelimi, Atatürk'ün *'Gençliğe Hitabe'* adlı metni, ancak tümı *'Söylev'* metni içinde anlamı

kazanmaktadır. Çünkü en sonra yer alan bu parça, daha önceki upuzun söylev metnine, şu anlamlı sözler ile bağlanmıştır:

> "Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardan beri çekilen ulusal yıkımların yarattığı uyanıklığın ve bu sevgili yurdun her köşesini sulayan kanların karşılığıdır. Bu sonucu, Türk gençliğine, kutsal bir armağan olarak bırakıyorum."

Bu parça genellikle pek geçmediği için oldukça az bilinir. Eğer *'Hitabe'* ile karşılaştırılırsa, bu parça belki de, göreceli olarak daha taze gelebilecektir. Hatta denebilir ki, belki de böyle bir geçiş parçasının bulunduğunu bilmeyen kimseler, bunu okuyunca hafif bir şaşkınlığa bile uğrayabileceklerdir. Demek oluyor ki, herhangi bir metnin değeri, okuyucuda göreceli olarak uyandırdığı *'şaşırtıcı gücü'* ile ölçülebilir. Öte yandan, televizyon yayınları bittiği zaman çalınan *'İstiklal Marşı'* çok bilindiği için, bu şiirin sözlerini dinleyip de şaşıracak insan pek bulunmasa gerek. O halde, bir metin de, etkili olabilmek için, bir yenilik, bir şaşırtı sağlamalıdır. Nasıl bazı çok bilinen fıkralar *'bayat'* olarak nitelendirilirse, bazı metinlerdeki *'bilgi yükü'* de, bayatlığı nedeniyle sıfıra yakındır. İşte bu bakımdan, yeni bir olayı yansıtan, yeni bir yaşam dilimi açıklayan bir edebiyat metni, özellikle anlatım biçimi ile sağlanan *'biçemsel'* yenilik yüzünden, sıradan bir siyasal propaganda metninden çok daha olumlu karşılanmaktadır.

Bir metindeki *'Bilgisellik'* özelliği, okuyucunun bilgi dağarcığına oranla, *'göreceli'* bir biçimde değer taşıdığı halde, iki başka özellik, doğrudan doğruya metnin kendisini, gönderici açısından ilgilendirir. Eğer bu koşullar yerine getirilmezse, bir metnin karşı tarafta, doğru ve gereken biçimde anlaşılması da tehlikeye girmiş olur. Bu iki koşuldan veya ölçütten birincisi, metindeki birimler arasında *'biçim'* bakımından bulunması gereken *'Tutarlılık'*; ikincisi ise, göstergeler aracılığı ile yansıtılan anlamların birbirleri ile uyuşup bir bütün oluşturabilmeleri için, kendi aralarında bulunması gereken *'Bağdaşıklık'*.

TUTARLILIK

Bunlardan birincisi olan *'Tutarlılık'* özelliği su demektir. İster tek bir tümceden oluşan bir metinde olsun, ister pek çok sayıda tümce içeren uzunca bir metinde olsun, gerek sözcükler, gerekse tümceler arasında bazı bağlantılar kurulamazsa, bunlar kopuk kopuk kalacaklarından,

metinden anlam çıkarmak zorlaşır. Adına *'deli saçması'* veya *'zırva'* ya da *'hezeyan'* denilen konuşmalar, yazışmalar bu türden sayılır. Bununla birlikte, özellikle bazı edebiyat sanatı metinlerinde, bilinçli bir biçimde böyle bir *'düzenli karmaşa'* yaratılarak, okuyucunun dikkati yoğunlaştırılmak istenmektedir. Bunun gibi, *'bilimsel'* olma çabası ile iyice karmaşıklaştırılan metinlerde de aynı şey görülüyor. Fakat sonuçta gene de anlam çıkartıldığı sürece, böyle bir karmaşıklık unutulmakta ve söz konusu sanatsal ya da bilimsel metin övgüye değer bulunmaktadır. Burada sorulması gereken iki soru şunlar olmalıdır. Bu gibi metinler acaba karmaşık oldukları için mi, yoksa böyle olmalarına rağmen mi yeterli ölçüde anlaşılıyor? Bir de, böyle bir metni insanlar anlamadıkları halde, acaba bunu itiraf etmekten çekindikleri için midir ki, kendi aralarında bu *'aldatmaca'* oyununu sürdürüyorlar?

Durum ne olursa olsun, bir metin yeterince açık-seçik olduğu halde, gene de bilimsel veya sanatsal olabilir. Nitekim, Eflatun'un eserleri iyice anlaşıldıkları halde, değerlerinden bir şey yitirmiyorlar. Sokrates de herkesçe anlaşıldığı halde, gene de büyük bir filozof olma ününü sürdürebiliyor. Karacaoğlan veya Yunus Emre tarafından yazılan şiirler iyice anlaşılıyor diye, bu ozanlar küçümsenemiyorlar.

Şu var ki, bir metinde, ilk önce *'tümce düşüklüğü'* olmaması sağlanmalıdır. Bunun için de yapılacak şey, tümcedeki parçaların, dilbilgisi kuralları açısından birbirlerine uygun olmasına bakmaktır. Sözgelimi, bazı yabancıların yaptığı gibi (Sen geliyormusunuz?) türünden tümceler. *'Tutarlılık'* ölçüsüne uymaz. Özellikle gereğinden fazla uzatılan tümcelerden oluşan bir metinde, insanın dikkati dağılıp aklı karışabileceğinden, bunları birbirlerine bağlamak için bazı yollar denenmelidir. Sözgelimi, bir çok maddelerden oluşan bir anlatım varsa, bunları (birincisi.... ikincisi.... üçüncüsü....) diye birbirlerine bağlamak doğru olur. Eğer (birincisi) sözcüğü ilk başta kullanılmazsa, (ikincisi) sözcüğü geçtiğinde insan şaşırıp, birincisinin *'ne'* olduğunu aramak zorunda kalır. Bu ise, okunmuş olan o kesimin genel bir dizi içinde birinci olduğu noktasını kaçırmak demektir. Bu bakımdan, bir metin yazılırken, biçimler arasında *'koşutluk'* sağlamak, o yazıda bir *'Tutarlılık'* sürdürme açısından yararlıdır. Sözgelimi, fiiller (....olup....gidip....yapıp...) veya (....bakarak....düşünerek....işleyerek....) biçiminde birbirleri ile koşut olarak kullanılırsa, aradaki tümceler de birbirlerine tutarlı bir biçimde bağlanmış olur. Bunun gibi, bir tümce (Eğer...) diye başlarsa, uzunca da olsa,

ortalarında (...ise....) geleceği için, tümcenin başından sonuna bir *'ara sıçrayışı'* ile geçmek mümkün olur. Benzer biçimde, (Her ne kadar....) diye başlayan bir tümcenin de ortasında (...ise de, gene de...) gibi bir sıçrama taşı yerleştirmek doğru olur. Oysa bir çok Türkçe yazıda, gereksiz bir tasarrufa gidilerek, koşul tümceleri (Eğer) ile başlatılmadığından, ilk kesimde bir *'koşulluk'* olduğu, uzun bir tümcenin ancak ortalarına gelindiği zaman anlaşılıyor. Öte yandan, Türkçede yargı bildiren fiil en sona geldiği için, baştan uzun uzun yazılan veya söylenen şeyler askıda kalıyor. Örnek:

> "Alınan karara göre, ...gidilmesi, ...yapılması, ...durulması, ...verilmesi..."

Böyle bir tümcenin en sonunda gelen sözcük (zorunludur) da olabilir, (yasaktır) da. Bu bakımdan, Türkçede, Bati dillerinin tümce yapısından kaçınarak, fiili daha önlere alan bir değişik tümce örgüsü kurulması çok doğru olacaktır. Bunun için de yapılacak şey, yeniden bir düzenlemeye gitmektir. Örnek:

> Alınan karara göre, sıralanan şu işlerin yapılması
> zorunludur (/veya yasaktır):
> a. .....gidilmesi
> b. .....yapılması
> c. .....durulması
> d. ..... verilmesi

Fakat bu gibi bir çerçeve kullanıldığı zaman da, çoğu kere *'koşutluk'* ilkesi unutulmakta ve kullanılan satırlar arasında bir tutarlılık kalmamaktadır. Örnek:

> Ziyaretçilerin şunları yapmaması rica olunur:
> a. Yerlere sigara atılmaması
> b. Gürültü edilmemesi
> c. Çimenleri çiğnemeyiniz
> el- Çöp sepetlerini kullanmamak
> e. Seyyar satıcılar yasaktır

Bir başka karışıklık da, birden fazla insandan söz edildiği zaman ortaya çıkıyor. Türkçedeki *'fiil tümce'* denebilecek olan türdeki birimlerde, örnekse (gidiyorum), kişi adılları pek kullanılmadığı için ve Batı dillerinde üçüncü kişiyi belirten *'eril, dişil'* adıllar bulunmadığından dola-

yı, bir olayı aktarırken, ya kişilerin adını, ya da kendilerini belirten bir sözcüğü kullanmak gerekmektedir. Örnek:

> Orhan bey rahatsız olduğu için arkadaşı Kaya'yı evinde görmeyi önermiş. Ama adamın karısı karşı çıkınca o da görüşmekten vazgeçmiş

Burada bazı bulanıklıklar ve karışıklıklar vardır. Birincisi, rahatsız olan acaba bu insanlardan hangisidir? Kimi görüşmekten vazgeçmiştir? Oysa aynı parça şöyle yazılır da, araya ***'nişan taşı'*** nitcliğinde ipuçları serpilirse, metinde biçimsel bakımdan bir tutarlılık sağlanabilir:

> Orhan hey, KENDİSİ rahatsız olduğu için, Kaya'yı KENDİ evinde görmeyi önermiş. Fakat KAYA'nın karısı karşı çıkınca, KAYA da görüşmekten vazgeçmiş

Eğer bir metinde, bir kişinin veya bir şeyin adı art arda yineleniyorsa, o zaman bu pürüzü gidermek üzere, bazı kereler (kendisi) gibi bir sözcük veya (O) gibi bir kişi adılı kullanılabilir. Örnek:

> MUSTAFA başarılı bir öğrenciydi
> O kahraman bir askerdi
> KEMAL ayrıca bir devlet adamıydı
> KENDİSİ Cumhuriyet'in ilk cumhurbaşkanı olmuştu

Böyle bir metinde, (Mustafa, O, Kemal, Kendisi) sözcükleri arasındaki bağlantılar ufak tefek ayrılıklar göstermektedir. Sözgelimi (O) dendiği zaman kimin kastedildiğini anlamak için yukarıya bakmak gerekmektedir. Bu bakımdan, (O) adılı, daha önceki (Mustafa) sözcüğü ile ***'yukarı bağlantı'*** durumundadır. Buna karşılık, aynı (O) adılı, daha sonraki (Kemal) sözcüğü ile ***'aşağı bağlantı'*** durumundadır. Eğer metinde gösterilmemiş olan (Atatürk) sözcüğü de var sayılırsa, söz konusu dört sözcüğün hepsi de (Atatürk) sözcüğü ile ***'dışarı bağlantı'*** durumunda sayılırlar. Fakat böyle bir dışarı-bağlantı durumu metin-içi bağlamı değil de, yaşantısal ortamı ilgilendirir. Nitekim, bu metni okuyan bir yabancı, bunun anlamını çıkarabildiği halde, ***'Atatürk'*** ile olan ilişkisini çıkartamayabilir. Çünkü böyle bir metin-dışı bağlam, belli bir ortak bilgiyi gerektirir.

BAĞDAŞIKLIK

Bir metinde bulunması gereken ikinci nokta *'Bağdaşıklık'* olup, şu demektir. Tümceler dilbilgisel bakımdan düzgün bile olsalar, eğer anlamları arasında bir bağlantı, bir bütünlük yoksa, böyle bir metinden, toplu bir anlam çıkarmak olanaksızlaşır. Bazı akıl hastaları tarafından, düzgün tümceler kullanılarak söylenen *'deli aşuresi'* denebilecek sözler, buna bir örnek sayılır. Bazı kereler de, belli bir anlamı bulunduğu kesin olduğu halde, dışarıdan bir türlü anlaşılamayan şiirler de vardır. Örnek:

Kelebek buğday ekmiş
Manisa ovasına
Sivrisinek derilmiş
Irgat olup biçmeye

Bir aksacık karınca
Kırk batman tuz yüklemiş
Gah yorgalar, gah seker
Şehre gider satmaya

Halk ozanlarından Kaygusuz Abdal'ın bir şiirinden alınan bu iki dörtlükte, anlam bakımından bir *'Bağdaşıklık'* görülmüyorsa da, belli bir yoruma gidilerek denebilir ki, bu şiirde, hadlerini bilmeyip de başlarından büyük işlere kalkışan insanların düştükleri gülünç durumlarla alay edilmektedir.

Biçimsel tutarsızlık durumunda, ortaya tam bir karışıklık çıktığı halde, bağdaşıksızlık durumunda işler böyle olmaz. Çünkü en saçma görünen sözlerin ardında bile, istenirse belli anlamlar sezilebilir. Bu gibi anlam yorumlamaları, tıpkı *'kahve falı'* örneğinde olduğu gibi, söyleyen ile dinleyen açılarından, havada kalabilmektedir. Böyle durumlar, özellikle, adına *'konferans'* denilen konuşmalarda ortaya çıkar. Konuşmacının söylediği tek tek tümcelerin hepsini anlayan dinleyiciler, konuşma bittikten sonra, neden söz edilmiş olduğunu kendilerine sorduklarında, akıllarında hiç bir şey kalmamış olduğunu dehşetle görebilmektedirler. Bunun da nedeni, konuşmacı kimselerin, çoğu kere, bu *'Bağdaşıklık'* ilkesine uymadıkları halde, dinleyicilerin ses çıkarmayışlarından veya hoşgörülerinden yararlanmayı sürdürüşleri olsa gerek.

Böylece, dilbilim çalışmalarında, XIX. yüzyıldan bugüne kadar yapılan çalışmalar neredeyse dorukk noktasına gelmiştir. Bundan sonra yapılacak olan şeyler ise, belki de başka başka bilim dalları ile yapılacak işbirliği sonunda gerçekleştirilebilecek tasarılardır. Nitekim, *'psikodilbilim'* ve *'sosyodilbilim'* adı ile anılan iki yeni dal, bu tür gelişmelere birer örnek olarak gösterilebilir. Bunlar doğrudan doğruya dilbilim ile

ilgili gibi değillerse de, son çözümde, gene insan-dilini ele alıp, bu olguyu bir yandan zihinsel işlemler, öte yandan da toplumsal ilişkiler açısından incelemektedirler. Bu yüzden de, dilbilim ile olan bağlantıları temelde, inceleme konusu olan *'dil'* üzerinden gerçekleşmektedir.

Dil - İlişkili Dallar

Dilbilim alanı ile başka çalışma alanları arasındaki ilişki iki türlü olmaktadır. Birincisinde, herhangi bir bilim veya çalışma alanı, dilbilimde varılmış olan sonuçları veya geliştirilmiş olan yöntemleri kendi konularına uygular. Bunlardan en çok bilineni, dilbilimde *'Yapısalcılık'* olarak tanınan düzensel inceleme yöntemini, bir yandan antropoloji, bir yandan mimarlık, bir yandan da edebiyat alanlarında kullanmak ve uygulamak olmuştur. Buna karşılık ikinci tür ilişkide, yerleşmiş olan bir bilgi dalındaki veya bilim alanındaki çalışmaların belli bir kesimi *'dil'* konusu üzerine yöneltilerek, özellikle *'insan-dili'* olgusu, başka başka yönlerden aydınlatılmaya çalışılır. Bu gibi çalışma alanları ve ilgi konuları şöylece sıralanabilir:

Fizyoloji: Sözlü insan-dilini oluşturabilmek için, konuşma organlarını kullanmak gerekir. Sözgelimi, karındaki diyafram kası, akciğerler, nefes borusu, gırtlaktaki ses-kanatçıkları, ağızdaki dil, dudaklar, vb insan vücudunun birer parçası oldukларından, fizyoloji dalının konusuna girerler.

Fizik: Ses dalgalarına dayanan insan-dilinde kullanılan seslerin çıkarılışları, çeşitlendirilmeleri, aktarılmaları, algılanmaları ve kulağı etkilemeleri, fizik alanının konusuna girer. Sözgelimi, seslerin titreşim sayıları, tınıları, dalgalanmaları, şiddetleri, tanınmaları, vb fizik alanının içindeki *'akustik'* bölümünde incelenmektedir.

Nöroloji: İnsan-dilini her bakımdan yöneten merkez beyinde bulunduğu için, konuşma komutlarının ağıza nasıl ulaştıkları veya duyulan seslerin beyinde nasıl algılandıkları; ayrıca, beyindeki hangi kesimlerin işitme, söyleme işlemleri ile ilgilendikleri, vb nöroloji dalına girer. Beyinde ortaya çıkan bozuklukların, dil kullanımına nasıl yansıdığı da gene bu dalda ele alınır.

Tıp: Hastalıkların tedavisi ile uğraşan bu *'uygulamalı biyoloji'* dalı, konuşma organlarında ortaya çıkan bozuklukları da ele almaktadır. Sözgelimi, ses-kanatçıklarındaki titreşim aksaklıkları, dil kaslarının zayıflığı, dudakların yarık olması, damakta bir çatlak bulunması, vb gibi konular, gerekirse ameliyatla düzeltilmeye çalışılır. Konuşma ve duyma bozuklukları da, *'kulak cihazı'* vb gibi çeşitli aygıtlarla bir ölçüde giderilmeye çalışılmaktadır.

Biyoloji: Tüm canlılar incelenirken, bu arada hayvanların da bildirişme yolları ele alınmaktadır. Böylece, hayvanların yararlandıkları bu *'güdük'* dillerin özellikleri, *'insan-dili'* denilen düzenin hangi bakımlardan başka olduğu veya bu dilin, maymun dilinden gelişip gelişmediği konusuna ışık serpmektedir. Bir yandan yunus balıkları, öte yandan maymunlar ile yapılan deneyler ilginç sonuçlar vermektedir.

Bilgisayarcılık: İnsan beynine en yakın olduğu için, beynin bir uzantısı sayılabilecek olan bilgisayarlar, insan-dilindeki işleyiş düzeneğini anlamak için yapılan denemelerde de kullanılır. Sözgelimi, tümcelerin birbirlerine nasıl dönüştürüldükleri, çok hızlı çalışan bu makineler aracılığı ile incelenmektedir. Bunun dışında, geniş bir bellekleri ve müthiş bir çalışma hızları olan bu yorulmaz aygıtlar, sayım gerektiren harf, sözcük, vb gibi, dil birimlerini içeren tasarılarda ve araştırmalarda kullanılmaktadır. Ayrıca, bu makineler aracılığı ile, bir dilden bir başka dile, kendiliğinden çeviri yapılabilmesi olanakları da ele alınmaktadır.

Görüleceği gibi, söz konusu dallar, *'olgusal bilimler'* denebilecek olan *'Doğa bilimleri'* içinde yer alınaktadır. Oysa insan-dili, her ne kadar fiziksel bir tabana dayalı biçimde oluşup gelişmişse de, son çözümde, bir toplumdaki kişiler arasında sürdürülen bir davranış eylemidir. *'Davranış'* ise, ruh-bilim alanını, kişiler-arası ilişkiler de toplumbilim alanını ilgilendirir. Bu bakımdan, son on-yıllarda insan-dilini inceleyen *'dilbilim'* alanı ile, öteki iki alan arasında yeni birer *'aradal'* gelişmiştir: *'Davranışsal Dilbilim'* ve *'Toplumsal Dilbilim'*. Bu ara-dallarda çalışan uzmanlar ise, kimi zaman dilbilimci olup öbür dallara taşmakta, kimi zaman da bir ruhbilimci veya bir toplumbilimci olup, dilbilimsel çalışmalara yönelmektedirler.

DAVRANIŞSAL DİLBİLİM

Yabancı-dillerde *'psikolengüistik'* olarak bilinen bu dal, adından da anlaşılacağı üzere, *'psikoloji'* ile *'lengüistik'* arasında gelişen bir aradaldır. *'Lengüistik'* sözcüğü *'dilbilim'* anlamına gelmekte, *'psikoloji'* sözcüğü ise, bir terim olarak şu anlamda kullanılmaktadır: İnsan zihnindeki işlemler ve bunların-dışarı vurmuş biçimi olan *'davranış'*. İnsan beynine girmek mümkün olmadığına göre, bir *'kapalı kutu'* niteliği gösteren insan zihni, ancak dolaylı olarak, dışarı vurmuş olan davranış biçimleri incelenerek aydınlığa kavuşturulabilir. İnsan-dili de, zihindeki işlemler sonucunda dışarı vuran bir tür *'davranış'* olduğuna göre, psikoloji alanındaki çalışmalardan bir kesimi, kendiliğinden, beyindeki *'dil-düzeneği'* ile ilgili işlemlere ayrılacaktır. İşte bu tür incelemeler, bilinçli bir biçimde saptanarak, ayrı bir konu biçiminde ele alındığı zaman, *'Davranışsal Dilbilim'* dalı ortaya çıkar.

Böylece, davranışsal dilbilimin konusu kısaca *'zihindeki dilsel işlemler'* oluyor. Bu işlemlerin ilgili bulunduğu olgular ise şunlardır: konuşma eylemi, dili algılama, sözcükleri bellekte tutma ve sonra anımsama; ve hepsinden en önemlisi dil öğrenme. Bu konular bir ölçüde dilbilimde de ele alınmakla birlikte, ancak *'deneysel psikoloji'* dalında yürütülen denemeler sonunda *'bilimsel'* nitelikte sonuçlara varılabilmektedir. *'Davranışbilim'* denebilecek olan psikoloji dalındaki bu gibi deneyler tam bir kesinlik göstermediği için, üzerinde tartışılıyorsa da, dilbilim dalında ileri sürülen kuramsal savları bu biçimde sınamak, gerçekten çok yararlıdır. Böylece, elde edilen sonuçların ışığında, dilbilim konusundaki vargılar da olumlu yönde gözden geçirilmektedir.

TOPLUM-DIŞI KALMIŞ ÇOCUKLAR

Davranışsal dilbilim dalında en çok didiklenmiş olan konu *'dil edinimi'* olmaktadır. Yabancı-dil öğrenmeyi de içermek üzere, anadil öğrenme süreci aydınlığa kavuşturulduğu oranda, *'insan-dili'* denilen anlatım aracının tümü de daha iyi anlaşılabilmektedir. Bu konuda en verimli kesim, hiç kuşkusuz, bebeklerin anadil öğrenmeleri sürecidir. Bir taraftan çocukların dil gelişmeleri incelenirken, öte yandan da, sıra-dışı durumlar konuya ışık serpmektedir. Sözgelimi, insanlara en yakın olan maymunların dil öğrenme yetenekleri incelendiği gibi, bir başka taraftan da, toplum-dışı kalmış olan *'Tarzan'* türü *'orman çocuğu'* veya *'kurt çocuk'* gibi özel durumlar da göz önüne alınmaktadır. Fakat genellikle

normal bebeklerin doğal bir ortamdaki dil edinimleri incelenerek, buradan insan-dili konusunda varsayımlara gidilmektedir.

Toplum-dışı kalmış çocuklar, genellikle, dil edinme yaşları geçtikten sonra, sözgelimi 7 yaşından daha büyük yaşlarda bulunup ortaya çıkarılmışlardır. Bunların dil öğrenmeleri çoğunlukla başarısız olduğu için, dil edinemeyişlerini hemencecik toplumsal ortama bağlama eğilimi yanılgılı olabilir. Bu gibi çocuklar çoğu kere *'anormal'* oldukları için ve aile için yüzkarası sayılmalarından ötürü ya ormana bırakılır veya bir zindanda hapsedilir. Bu tür çocuklar eğer doğal toplum ortamı içinde yetişselerdi, büyük bir olasılıkla, gene de normal dil gelişmesi edineme-yeceklerdi. Buna karşılık, İzabel adlı bir kız çocuk, anası ile kapatıldığı bir ev mahzeninde 6.5 yaşından sonra bulunduğu halde, kendisine verilen öğretim ve eğitim sonucunda her bakımdan tam bir dilsel ve toplumsal gelişme göstererek çevreye uyum sağlayabilmiştir. Demek ki, normal insan bebeklerinde belli bir *'dil yeteneği'* zaten var gibidir. Öte yandan, maymunlara yapılan uzun eğitimlerden sonra, bunlar bir çok göstergeleri tanıyıp, bir çok sözcüklere karşı uygun tepkiler göstermekteyseler de, çıkardıkları bazı sözcüklere rağmen, gene de bir noktanın ötesine pek geçemezler; en azından, öğrendiklerini birleştirerek yeni bir *'sözdizimi'* yaratamazlar. Bu bakımdan, *'insan'* türünü başkalarından ayıran bir *'dil yeteneği'*, insan beyninde veya zihninde kesinlikle vardır. Bu konuda hiç bir görüş ayrılığı olmamakla birlikte, bu yeteneğin niteliği konusunda tartışmalar sürüp gitmektedir.

Bazı felsefeciler tarafından ileri sürülüp de, üretimsel dilbilim akımının başlatıcısı olan Chomsky tarafından benimsenmiş bulunan *'Doğaçtancılık'* görüşüne göre, insandaki *'dil yeteneği'* parçalı olarak değil de tümü ile, insan kafasında daha doğuştan yerleşiktir. İnsan-dili ile ilgili bu *'ana plan'* içinde, her bebek, hangi toplulukta bulunursa bulunsun, oranın dilini 2 yaşından başlayarak 4 yaşına kadar öğrenmekte ve edinmektedir. Bundan sonra yaptığı şey ise, sözcük dağarcığına tüm yaşamı boyunca yeni yeni birimle katmaktır. Yoksa, sesletim bakımından da, temel dilbilgisi açısından da yeni bir şey öğrenmez. Bu görüşe göre, çocuğun kafasındaki bu *'dilsel düzenek'* o kadar kesin bir biçimde yerleşiktir ki, sonraki yaşlarda, çocuğun çevresindeki insanlar tarafından bozuk tümceler, eksik tümceler, duraksamalı sözler kullanıldığı halde, çocuk bunlar arasından seçmelerde bulunarak, kendi kafasında doğuştan yerleşik bulunan *'gramer'* düzeneğine uygun biçimde olanları benimser, öbürlerini dışlar. Toplum ortamı, çocuğun *'içsel'* dil-düzeneğini kullanmasına ve gerçekleştirmesine yalnızca yardımcı olur.

Öte yandan, büyük bir çoğunluk ise, bir *'dil yeteneği'* olduğunu kabul etmekle birlikte, son çözümde, gene de toplumsal ortamın temel etken olduğunu savunmaktadırlar. Düşünülecek olursa, *'dil yeteneği'* denilen nitelik, bir yandan, belli bir *'sesletim'* sağlatacak olan konuşma-organları düzenine bağlıdır; öte yandan da, *'bağlantılar kurma'* becerisi denebilecek olan *'zeka'* özelliği ile ilişkilidir. Bu konuda kesin bir sonuca varmak için, insanın elinde iki türlü canlı olması gerekmektedir. Birincisi, insanlardaki yalnızca konuşma-organlarına, ikincisi ise, yalnızca insan zekasına aynen sahip olan yaratıklar. Bunlarda ayrı ayrı incelenebilecek olan bu iki ayrı öğe, yeterince aydınlandıktan sonra, belki insandilinde *'doğaçtan'* bir yetenek bulunup bulunmadığına karar verilebilir. Sözgelimi, yunus balıkları insan zekasına yakın bir düzey göstermektedir, fakat insandaki sesletim zenginliğini gösteremezler. Başka bir taraftan, papağan türü kuşlar, belli sesleri ancak *'yankılama'* yolu ile söyleyip yinelerler, fakat bağımsız bir ses düzeni sergileyemezler. Oysa bebekler, üç aylıktan başlamak üzere çeşitli sesler çıkararak bir bakıma *'dil oyunu'* oynamaktadırlar.

DİL ÖĞRENMENİN 'TAKVİMİ'

Sesletim eylemi dil ediniminde belki de en önemli bileşendir. Çünkü ormanda bulunan çocukların, dil öğrenme çabaları sırasında karşılaştıkları en büyük güçlük, sesleri çıkarma kesiminde olmaktadır. Demek ki, insanlardaki dil yeteneğinde belli bir *'takvim'* vardır. Zamanı geçince, artık o sesleri çıkarmak iyice zorlaşmaktadır. Küçük bir bebek, bütün sesleri çıkaracak biçimde bir sesten öbürüne geçerken, sürdürdüğü bu denemeler sonunda, anadilinin seslerine *'düğümler'* atınakta ve sonra bunları pekiştirmekte gibidir. Her bir sesi tam çıkarmak için yirmi otuz kadar kas gerektiği için, artık bir dilin sesleri yerleştiği zaman, o dil dışındaki sesleri çıkaracak olan kaslar tembelleşir. İşte bu yüzden, bir yabancı-dili öğrenen kimse, yazılı dildeki tümce kalıplarını ve sözcükleri iyice kavrayabildiği, hatta bunları duyduğu zaman anlayabildiği halde, söylemeye gelince, o dilin seslerini tam çıkarmayı başaramayabilir. Bu yüzden *'yabancı şivesi ile'* veya *'aksanlı'* konuşma diye bir şeyden söz edilmektedir. Öte yandan, bazı kimseler, konuşma kaslarına iyice egemen olduklarından, başkalarının konuşmalarını, şarkı söylemelerini iyice taklit edebilirler. Böylece, yabancı bir dili bilmeksizin bile, o dildeki sesleri, anadilleriymiş gibi çıkarabilirler. Fakat bu durum herkes için geçerli olmadığından, bir çok kimse kendilerinde *'dil yatkınlığı'* olmadığından yakınır. Oysa bir yabancı-dili öğrenmedeki *'kabiliyet'* ya da

'yatkınlık', çeşitli kesimlerde ele alınmalıdır. İnsan iyi taklitçi ise, yabancı bir dili iyi sesletebilecektir. Ama bu gibiler eğer içlerine kapanık kimseler ise, topluluk içerisinde bir söyleşide bulunmaktan çekinecekleri için, yabancı-dili pek bilmiyor sayılacaklardır. Demek oluyor ki *'ses taklitçiliği'* belli bir şeydir, *'girişkenlik'* ise başka bir şey. Bundan sonra, sözcük belleme ve anımsama özelliği gelir. Bu ise, sesletimle veya girişkenlikle pek ilgisi olmayan bir *'bellek gücü'* işidir. Karmaşık tümce yapılarını ayrıştırıp da, metinleri kolaylıkla anlayan veya bu kalıpları kullanarak karmaşık tümceli metinler oluşturan kimseler ise, daha başka bir yeteneğe sahipler demektir. O halde, ortada bir *'genel dil yatkınlığı'* değil de, ufak ufak *'dilsel yatkınlıklar'* vardır. Bunların en zoru, söylendiği gibi, sesletim alanında ortaya çıkar. Çünkü sesletim süreci, küçük yaşlardaki bir *'zaman dilimi'* sınırını öngörmekte gibidir. Gerçekten de, bebeklerin dil öğrenmeleri süreci için şöyle bir *'takvim'* saptanmıştır:

3-6 aylık arası	Ses çıkarıp bunları değiştirmeye çalışma
6-9 " "	Kendi kendine sesler uydurma
12 aylık	Dil seslerini taklit etme
15 "	Sözcükler edinme
2 yıllık	Tam tümceler ile konuşma
4 "	Karşılıklı söyleşide bulunma

Bu konuda Türkçeden örnekler vermek gerekirse, konuşmaları hem banta, hem de yazıya geçirilmiş olan bir *'denek'* bebek (Burçak B.) ile ilgili kayıtlardan bazıları şöylece sıralanabilir:

BİR KAÇ AYLIK

ağğğğğğğğğğğ
iriririririr
nyo nyo nyo
nda nda nda

9 AYLIK

babbuba babbuba
ağuğa ağuğa
diddidodid
grgrgrgrgr
him him him
iyya iyya iyya

13 AYLIK

oydu oydu oydu
babba babba babba

ayya ayya ayya
baba baba baba
anne anne anne
attı attı attı
nene nene nene
annino annino
bak, kule, aa
Memet, eve
Buğdak, mama ye

24 AYLIK

dattilo
gel git yak
topal aya
gadede güneş

ayaba paya

2 YIL, 1 AYLIK

ışık yak
araba senin
teyp benim
Öycan
köpeye yapış
gitti yok

2 YIL, 3 AYLIK

yapmadım
baba, ayaba nerde?
bak, pisiklet
bunu arkama koyacim
ondan getirmisin?

Tüğk bayyayım var
acıyo gidemiyo
ağbi onu koydu

oraya koycaklar
baba salonda oturuyo
bırakıp gitti

açtırıyo
konuşturuyo benne
ayabilebildim
kuşa sürme çekti, kalemle

3 YIL, 1 AY, 2 HAFTA

Yoksa babama anlatmayı mı gidiyorsun?

3 YIL, 2 AY, 2 HAFTA

Bak nasıl bütün bütün yiyorum

3 YIL, 4 AY, 1 HAFTA

S.u siyahlı kalemi ver, şuraya koyiim

3 YIL, 5 AY

Eğer burada ağaçlar olmasaydı, sana vinçleri gösterecektim

3 YIL, 6 AY

Yaz geliyor artık. Sinekler çıkmaya başladı

3 YIL, 8 AY

'Arabayı sen kullan' denir mi? Olmaaaz. Hiç olur mu?

3 YIL, 10 AY

Hani Amerika'dan geldi ayakkabı var ya, onu mu bağlıyorsun?

Ayşegülü alalım

çadır var, kuğmuşlar
baba, sen ondan alma, sivri
Özcan, benim de ondan var
babanın arabaya biniyo
elinden fişi aldım
Sen gelmiyecekmiştin
Aydede niye kırılmış
İyi süpür de temiz olsun

2 YIL, 4 AYLIK

konuşmucam, istemiyom
canım baba
bak, güneş yanmış gene
bu sandalyeler iki örnek

2 YIL, 8 AYLIK

Ben hepsilerini alıcem
Geliyorsun mu?

2 YIL, 10 AYLIK

Yazgılara bak, siliyorum artık
Ben çocuk okuluna gidicem

2 YIL, 11 AYLIK

Yavaş git, polis amcalar var burda, yaa!
Pijama ile gidilmez ki
Dikkat et, böcek seni ısırır haa!

3 YIL, 11 AY

Anninocuğum, sen terliklerini uzağa parketmişsin

4 YIL

Babacığım, burası şehir değil, köy, köy.

Apartımanlı köy. Apartıman yapmışlar köye

Bu gibi kayıtların incelenmesi ile, çocukların ilkin hangi sesleri çıkartıp, sonra hangilerine geçtikleri anlaşılacağı gibi, tümce kalıplarından hangilerini daha kolay ve doğru yaptıkları da saptanabilir. Gerek sesletim, gerek tünce yapısı, gerekse sözcük birimleri üzerinde düzenli biçimde nasıl *'dönüşümler'* yapıldığı incelenerek, Türkçenin anadil olarak edinimi konusunda belli sonuçlara varılabilir. Bu arada kullanılan bazı sözcüklere ve deyişlere bakarak, çocuğun dünya-görüşü hakkında da bir kanı elde edilebilir. Sonra bunlar, başka dillerdeki sonuçlar ile karşılaştırılarak, daha genel ve daha kapsamlı yargılara varılabilir.

BEYNİN ZEDELENMESİ VE DİLSEL BOZUKLUK

Bazı özel durumlarını incelenmesi de, insan zihininde *'kapalı kutu'* olarak işleyen *'dil düzeneği'* konusunda ipuçları sağlayabilir. İnsan beyni üzerinde doğrudan doğruya denemeler yapılamayacağı için, ancak dolaylı yoldan bazı sonuçlara varılabilmektedir. Bu konudaki veriler ise, damar tıkanması veya kazaya uğrama sonunda beynin bazı kesimlerinde ortaya çıkan fizyolojik bozukluklar ile, dilsel davranışlar arasında bağlantı kurarak elde edilmektedir. Şimdiye kadar bilinenlere göre, beynin sol yarım-küresinde, özel bir *'konuşma'* merkezi vardır. Her ne kadar sağ yarın-kürede bir dil kesimi bulunuyorsa da, burada ancak *'somut'* nesnelere ait *'ad'* kümesinden sözcükler işlenebilir. Oysa soldaki daha irice merkezde, adlar dışında *'fiil'* kümesinden sözcükler de işlenebilmektedir. Bu da gösteriyor ki, insan-dilinde, *'fiil'* öbeğindeki sözcüklerin, adlar kümesine göre bir üstünlüğü, bir inceliği vardır. Nitekim, üretimsel dilbilgisi türlerinden birisi olan *'bağlantı dilbilgisi'* yaklaşımında, en önemli birim olarak *'fiil'* Öne sürülür ve *'ad öbekleri'* de ancak tümcedeki fiil ile olan bağlantılarına göre betimlenir. Bu da demektir ki, *'psikodilbilimsel'* veya *'nörolojik'* bulgular, kuramsal olarak ileri sürülmüş olan dilbilimsel savları desteklemekte veya çürütmektedir. Nitekim, beynindeki iki yarını-küre arasındaki bağlantı kesilmiş olan bir hastanın, sağ yarınküre ile ilgili olan sol elinc, göremeyeceği biçimde bir nesne konup bunu tanımlaması istenirse. bunu başaramaz. Çünkü,

sol elinden sağ yarım-küreye giden uyarılar, oradan soldaki ana merkeze geçemediğinden, tanımı için gerekli fiillerle ilgili kavramları işleme sokamaz.

Buna benzer biçimde, beyindeki bazı kesimlerin zarara uğraması sonucu, çeşitli dilsel bozukluklar ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, harfleri yazmada güçlük çekme, sözcükleri okumada zorlanma, özel adları anımsamada aksama, bağlaç türünden dil-düzeneksel sözcükleri kullanmada sürçme, vb. Bu sürekli durumların yanında, bir de geçici durumlar vardır. Sözgelimi, insan eğer uykulu veya çakırkeyif ise, hem sesletiminde, hem tümce yapısında aksaklıklar, bozukluklar görülebilir; fakat uykusunu alınca veya sarhoşluğu geçince, gene eski formunu tutturabilmektedir. ***'Dil sürçmesi'*** denilen yanlışlıklar da ilginç ipuçları sağlayabilir. Özellikle ***'ruhsal çözümleme'*** denilen ***'psikanaliz'*** dalında, bu gibi sürçmeler, hep, bilinç-altı bazı duygulara bağlanmaktadır. Sözgelimi, eğer bir insan (Kemal Çatır) adlı birisine karşı bilinç-altı bir olumsuz duygu besliyorsa, bir gün, hiç istemeksizin, herkesin önünde ağzından, (Cemal Katır) adı çıkabilir. Bilinç-altı ile ilgili olarak uygulanan bir başka yöntem ise, ***'sözcük çağrışımı'*** konusunda yapılan bir sınavdır. İnsanın bilinç-altını harekete geçirecek olan bazı sözcükler söylenir söylenmez, ***'denek'*** kişi, aklına ilk gelen sözcüğü, hiç beklemeksizin hemen söyler. Eğer duraklarsa, o sözcük, bilinç-altında bir tutukluğu, bir bastırmayı gösteriyor demektir. Duraklamadan söylerse, o zaman da, hiç düşünme fırsatı kalmadığı için, gene bilinç-altına gizlenmiş olan anlamsal bağları ortaya çıkaracak şeyler söyleyebilir. Örnekler:

UYARICI SÖZCÜK	ÇAĞRIŞIM SÖZCÜĞÜ	'duraksamalı'
bıçak	çatal	
tüfek	cinayet	
eşcinsellik	.....	o biçim
bayrak	kırmızı	
sömürü	kapitalizm	
defter	kalem	
halk	devrim	
çiçek	böcek	
ihtilal	.....	seçimler
arkadaş	güven	
bayan	karı	
kız	piliç	
idam	.....	haksızlık

BELLEK GÜCÜ VE DİL DAĞARCIĞI

Sözcükler kullanarak incelenen bir başka önemli konu da ***'bellek gücü'*** olmaktadır. Acaba bir insan şu kadar dakika içerisinde bellemeye çalıştığı sözcükleri, ne kadar zaman sonra, hangi ölçüde doğru olarak anımsayabilir? Çünkü, öğrenilip de ***'sözcük dağarcığı'*** içine atılan sözcüklerin bir bölüğü, uzun yıllar kullanılmadığı için orada küflenebilir. Gerçi duyuldukları veya okundukları zaman anlamları akla gelebilir. Fakat doğrudan doğruya kullanılma durumunda, insan bazı kereler, kendisine gerekli olan bir çok sözcüğü hatırlayamadığını hayretle görebilir. Sözgelimi, Marmara Denizi'nde bulunan bir ada, bazı mahkumlar ya da hükümlüler için açık cezaevi olarak kullanılmaktadır. Şimdi bu adanın adı sorulsa, bir çokları bunu hemen anımsamayacaktır. Çünkü bu sözcük kimbilir kaç yıldır hiç geçmemiştir bir yerde. Fakat bir gazetede bu ada ile ilgili bir haber çıkar da, ***'İmralı'*** sözcüğü geçerse, o zaman insan, nasıl olup da bu sözcüğü hatırlamamış olduğuna şaşabilir. Çoğu kez de, bilinç-altındaki tatsız bir çağrışım yüzünden anımsanmadığı ileri sürülen bu gibi adları hatırlamanın bir yolu da, sözgelimi o adın sahibine karşı duyulmuş olabilecek olumsuz bir duyguyu, uzun uzun düşünerek bulup ortaya çıkarmak olabilir. Bu durumda, bilinç-altına bastırılmış olan kavram, bilinç düzeyine çıkacağı için, o kişinin adı da belki anımsanabilir.

Bellek gücü üzerine yapılan araştırmalar, insan-dili düzeneğine ışık serpmekte yararlı olmaktadır. Sözgelimi, uzunca bir tümceyi bellemesi istenen birisi, aradan belli bir zaman geçtikten sonra, o tümceyi yeni baştan söyleyebilmektedir: fakat ancak temel kavramları aktarma yolu ile; yoksa, tümcedeki sözcükler aynen hatırda kalmayabilir. Fıkra anlatılırken de aynı durum ortaya çıkabilir. Okuduğu veya duyduğu bir fıkranın can alacak noktasını akılda tutan birisi, uzun zaman sonra aynı fıkrayı anlatırken, bunu, temel kavramları verecek biçimde, fakat ancak kendi sözcüklerini ve tümce yapısını kullanarak aktarmaktadır.

Anımsamalarda insana yardımcı olan birimler, genç, ***'sözcük'*** denilen göstergelerdir. Yapılan deneyler göstermiştir ki, eğer bir insanın kendi dilinde, belli kavramlar için tam karşılık sözcükler varsa, o kavramlar belli sözcük göstergelerine, ***'kancalama'*** yolu ile takılmaktadır. Gerekli sözcük uzun süre sonra bile anımsandığı zaman, sözcük anlamının çözülmesi ile birlikte, söz konusu kavram da söylenebilmektedir. Bu

konuda şöyle bir deneme yapılabilir. İstanbul'daki Yeşilköy uçak alanına giden iki kişi, buradaki çeşitli uçak türlerini belli bir süre seyredip incelesinler. Bunlardan birisi yalnızca biçimleri aklında tutmaya çalışsın, öbürü ise uçakların markalarını ve modellerini. Şimdi, aradan uzunca bir süre geçtikten sonra bir anımsama denemesi yapılırsa görülecektir ki, uçakların biçimlerini belleyerek bunları aklında tutmaya çalışan kimse, büyük bir olasılıkla, bir çok noktalarda yanılacaktır. Oysa, uçakları seyrederken bunların biçimlerini, (Boeing 707, Airbus A310, Douglas DC 9) gibi özel terimlerle etiketleyerek aklında tutan birisi, biçimler belleğinden silinse bile, yalnızca bu terimleri anımsayarak hem uçakları tanıyabilecek, hem de gerekirse ezberden çizebilecektir. Böyle bir yöntemin üstünlüğü, ayrıntılardan kurtularak, yalın ve soyut simgelerle işlemde bulunmaktır. Nitekim, karışık ve içinden çıkılmaz gibi görünen bir aritmetik problemi, cebirsel harfler kullanılarak çok daha kolay çözülebilir. Çünkü insan zihni, ***'simge'*** türünde ***'saymaca'*** veya ***'nedensiz'*** göstergeler kullanarak, soyut bir biçimde çalışmaya daha yatkındır.

Bütün zihinsel işlemler beyinde geçtiği için, bazı kere, bunların birbirlerine sıçrama yaptıkları da olur. Nasıl telefon hatlarında bazen bir karışma olup da bir hattaki sesler öbürlerine karışıyorsa, duyular arasında da buna benzer durumlar ortaya çıkabilir. Adına ***'duyu girişimi'*** denebilecek olan bu gibi durumlarda, bir duyu uyarıldığı zaman, onun yerine bir başka duyu veya duyular da harekete geçebilmektedir. Sözgelimi, insan başını bir yere çarptığı zaman, bu dokunma duyusu, gözlerde ***'şimşek çakma'*** biçiminde ışık olarak algılanır. Dokunma merkezine gitmesi gereken sinir akımı, onun yerine görme merkezine gitmiş gibidir. Sözgelimi, koku sinirleri görme merkezine, tat sinirleri de işitme merkezine bağlanacak olsa, o zaman, insan bir gülün kokusunu görecek, bir çikolatanın da tadını işitecektir. Bu gibi ***'duyu girişimi'***, özellikle edebiyat sanatında kullanılır. Örneğin (pütür pütür) sözcüklerinin sesleri ile belli bir dokunma hissi verilmeye çalışılmaktadır. Seslerin de bu biçimde, başka duyular uyandırmasına ilişkin olarak yapılan deneylerde, bazı sesler söylendiği zaman, bazı renklerin akla geldiği saptanmıştır. Sözgelimi, Türkçede /a/ sesi ***'kırmızı'*** rengi, /o/ sesi ***'mavi'*** rengi, /e/ sesi de ***'sarı'*** rengi akla getirebilmektedir.

Böylece, dil olgusunu, zihindeki işlemler açısından inceleyen davranışsal dilbilim, dencysel psikoloji dalındaki yöntemlerden yararlanarak,

çeşitli sınamaları bu kere dilbilim çalışmalarında da yürütme yolu ile verimli sonuçlar sağlayan bir ara-dal niteliği kazanmış gibidir. Ne var ki, insan-dilinin görevi ve işlevi, son çözümde, toplumda kişiler arasındaki anlaşmayı sağlamak olduğundan, dil olgusunu bir de toplumbilim açısından ele almakta yarar vardır.

TOPLUMSAL DİLBİLİM

Toplumsal dilbilim, adından da anlaşılacağı üzere, insan-dilini, toplumsal etkenler bakımından inceleyen bir ara-daldır. Davranışsal dilbilim dalında daha çok zihinsel işlemler anlaşılmaya çalışıldığı halde, toplumsal dilbilim dalında, insanların, toplum içinde dil kullanma davranışı, hemen hemen her yönü ile ele alınır. İnsan-dili, bir toplumdaki insanların karşılıklı anlaşmalarına yarayan bir araç olduğu için, toplumsal dilbilim çalışmaları, insanların *'ruhsal'* durumlarını da dolaylı olarak içermekte gibidir. Kişisel bir bildirişim aracı olarak alındığı zaman, insan-dili, yapısı ve işleyişi bakımından, yalınkat bir biçimde incelenebilir. Fakat bir toplumdaki çeşitli topluluklar ve insan kümeleri söz konusu olunca, sorun artık yalın bir aktarma düzeneği olmaktan çıkar, bu aracın kullanılmasındaki çeşitlilikler olur. Bu bakımdan, *'Toplumsal Dilbilim'* denilen çalışma dalının konusu, *'dil kullanımı'* açısından *'başkalıklar'* olarak saptanabilir. Bu değişiklikler çeşitli açılardan ele alınarak incelenebilir. Sözgelimi yaş, cinsiyet, ırk, eğitim, bölge, vb değişkenlerine göre. Gerçekten de, bu gibi toplumsal etkenler, dilin nasıl kullanılacağını, dolaylı da olsa etkilemektedir.

KULLANILAN DİLİN SINIRLARI

İlk önce şunu belirtmek gerekir ki, kullanılan bir dilin sınırları, her zaman, *'ülke'*, *'ulus'*, *'devlet'*, *'ırk'* kavramları ile tam olarak örtüşüp çakışmaz. Nitekim, bugün yurt dışında kalan Kıbrıs, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya gibi ülkelerdeki bir çok topluluklar, anadilleri olarak Türkçe kullanmayı sürdürmektedirler. Buna karşılık, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dili Türkçe olduğu halde, ülke sınırları içinde bazı topluluklar, Rumca, Ermenice, Çingenece, Lazca, Kürtçe gibi azınlık dillerini konuşurlar. Öte yandan, *'Yahudi'* ırkından olan İstanbul Musevileri, XV. yüzyıl İspanyolcası konuştukları için, aynı ırktan olan İsrail Yahudileri tarafından konuşulan İbraniceyi anlayamazlar. Sovyetler Birliği'nde konuşulan Türk dili ise, bir azınlık dili olmaktan çıkıp, neredeyse bir

çoğunluk dili olma noktasına yaklaşmaktadır. Bu bakımdan, bir dili konuşan *'ulus'* yerine, o dili konuşan *'dil topluluğu'* veya toplulukları terimi daha doğrudur. Eğer herhangi bir insan kümesi, ortak olarak belli bir *'dil çeşidi'* kullanıyorsa, böyle bir küme, belli bir *'dil topluluğu'* olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'deki çeşitli bölgelerde bulunan insanların dilleri, gerek şive, gerekse yapı bakımından başkalıklar gösterdikleri halde, bu insanların tümü birden *'Türkçe'* konuştuklarını, anadillerinin *'Türkçe'* olduğunu söyleyeceklerdir. Buna karşılık, İspanyolca ile Portekizce birbirine çok benzediği halde ve her ikisi de Latinceden türemiş olduğu halde, bu iki ülkedeki insanlar ayrı diller konuştuklarını ileri sürmektedirler. Fakat ister ülke çapında, ister bölge çapında, ister yöre çapında olsun, aynı dili konuştuklarını varsayan insanlar bir *'dil topluluğu'* oluştururlar.

Eğer böyle iki dil topluluğu, coğrafi bakımdan yanyana ise veya birbirleri ile ilişki içinde ise, aralarında şu gibi etkileşme durumları ortaya çıkar. Birincisinde, örneğin bugünkü İngilizce gibi, bu dillerden bir tanesi, anadiller dışında ayrıca ve ortak bir biçimde benimsenerek, toplumlar-arası bildirişimde kullanılır. İkincisinde ise, diller kendi benliklerini yitirmez, fakat ikisinden veya daha fazlasından yapılan alıntılar sonunda, ortaya bir *'karma dil'* çıkar. Sözgelimi, Uzak Doğu limanlarında kullanılan ve adına *'Picin'* denilen İngilizce buna örnektir. İngilizce veya Fransızca veya İspanyolca tabanlı böyle bir karma dil zamanla gelişir de, bir ülkenin, bir bölgenin anadili olarak kullanılırsa, buna *'Kreol'* adı verilmektedir. Jamaika, Haiti, Dominik gibi Batı Hint Adalarındaki eski sömürgelerde konuşulan bu gibi *'anadiller'* bu tür karma dile birer örnektir.

'ÖLÇÜT DİL' YA DA RESMİ DİL

Bir ülkedeki çeşitli lehçelerden birisi saygıdeğer bir duruma gelirse, öne geçen bu lehçe herkes tarafından kullanılmaya başlar, öbür lehçeler ikinci sıraya düşer. Bir toplumdaki eğitim görmüş kimselerin konuştuğu böyle bir lehçe, artık *'saptanmış'* lehçe sayılır, öbürleri de buna göre ölçülür. Bu bakımdan, adına *'ölçüt'* dil denebilecek olan böyle bir yaygın lehçe, o toplumdaki, o ülkedeki resmi dil olur. Sözgelimi, İstanbul lehçesine dayanan Türkçe türü, bugün için Türkiye'deki *'ölçüt dil'* sayıldığından, bütün okullarda bu dilin özellikleri okutulmakta, radyoda ve televizyonda bu dilin sesletimi kullanılmaktadır. Öbür lehçeler de, bu sap-

tanınış veya ölçüt lehçeye oranla, ya *'ölçüt-altı'* ya da *'ölçüt-dışı'* sayılmaktadır. Sözgelimi (kardeş) sözcüğü yerine söylenebilen (gardaş) sözcüğü bir taşra sesletimi sayıldığından, böyle bir şey *'ölçüt-dışı'* olarak kabul edilir. Buna karşılık, (bayan) yerine (bayan) biçimi ise, *'ölçüt-altı'* bir sesletimdir.

Şu noktayı belirtmekte yarar vardır ki, eğer bir lehçe, öbürlerine oranla *'ölçüt dil'* sayılıyorsa, böyle bir durum, ancak tarihsel açıdan, belli siyasal, ekonomik, toplumsal koşulların bir sonucudur; belli bir lehçenin kendi içinde bulunan dilsel özellikler yüzünden değildir. Sözgelimi, İstanbul lehçesi eğer bugünkü ölçüt Türkçenin tabanını oluşturmuşsa, bunun tek nedeni, İstanbul'un Bizanslılardan alınıp da Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti yapılmasıdır. Eğer Selçuklular Anadolu'da egemen olmayı sürdürselerdi, bugün Konya lehçesi ölçüt dil sayılacak ve İstanbul ağzı ile konuşan *'taşralılar'* acayip konuştukları için belki de alaya alınacaklardı. Bu bakımdan, *'ölçüt dil'* konusunda kesin bir *'görecelik'* durumu bulunduğu unutulmamalıdır. Böyle bir lehçenin öne geçmesine dayanarak, bu ölçüt dildeki sesletim güzelliği, anlatım gücü, vb gibi öznel yargılar ileri sürülmemelidir. Nitekim, hemen hemen bütün ülkelerde, krallık veya hükümdarlık hangi kente yerleşip orayı başkent yapmışsa, o kentin *'taşra'* veya *'köylü'* lehçesi, zamanla üstün gelip egemen olmuştur. Örnekse, Paris lehçesi, Londra lehçesi, vb.

'ÇİFT-LEHÇELİLİK' VE 'ÇOK-DİLLİLİK'

Öte yandan, eğer bir insan taşradan kente gelmişse veya eğitimi sırasında *'ölçüt dil'* sesletimini, kullanımını kapmışsa, böyle bir durum, kendi bölgesinin, yöresinin lehçesini unutmuş olduğu anlamına gelmez. Bu bakımdan, bu tür kimselerde *'çift-lehçelilik'* durumu görülür. Sözgelimi, İstanbul'da oturan bir doktor, Erzurum'daki akrabaları ile telefonda veya karşı karşıya konuşurken, dilini hemen oranın lehçesine çevirebilmekte, fakat az sonra, yeniden ölçüt-dil kullanımına dönebilmektedir. Bunun da ötesinde, aynı kişi, bir de *'iki-dillilik'* durumu gösterebilir. Bu demektir ki, böyle birisi, uzun yıllar yurt dışında kaldığı için ve belki de eşi bir yabancı olduğu için, sözgelimi İngilizceyi anadili gibi konuşabilir. Bunun gibi, annesi yabancı, babası Türk olan bir Türk çocuğu eğer Türkiye'de büyürse, annesinden kaptığı İngilizce veya Almanca yanında, dışarıda ve okulda da Türkçe öğreneceğinden, çok kolay bir biçimde *'iki-dilli'* ola bilir. Bu gibi diller birden fazla olur da, bir

insan bunların hepsini anadili gibi konuşursa, o zaman ortaya *'çok-dillilik'* durumu çıkar.

Bir ülkedeki, bir toplumdaki lehçeler, coğrafi bakımdan *'yatay'* olarak birbirlerinden farklı oldukları gibi, ayrıca *'dikey'* denebilecek bir biçimde de, aynı bölge içinde başkalıklar gösterebilirler. Özellikle karşısındakine seslenme, hitap etme sırasında kullanılan sözcükler, bildirişimde bulunan insanların yaşlarına, cinsiyetlerine, görevlerine, rütbelerine, vb göre değişiklikler gösterir. Sözgelimi, yaşlıca bir zat (Üstadım) dediği halde, genç birisi bunu kullanmaz. Bir kadın bir başkasına (Şekerim) dediği halde, bir erkek bunu pek söylemez. Bir şoför (Abicim) diyebilir, ama bir vali bu sözcüğü açıktan kullanamasa gerek. Bir ilkokul öğrencisi (Öğretmenim) dediği halde, bir üniversite öğrencisi bunu hiç söylemez; olsa olsa (Hocam) der. Taşralı birisi (Uy babo) diyebilir, ama bir kentsoylu bunu pek kullanmaz. Belli bir toplum katındaki kimse (Bacı) dediği halde, bir başkası (Hanım efendi) demek zorunluluğunu duyar. Bir kimse bir arkadaşına (Ulan) diyebilir, ama bir yabancıya denemesi gerekir.

UYGUN YA DA UYGUNSUZ HITAP SÖZCÜKLERİ

Türkçede bu konudaki çok ilginç bir durum, (Siz/Sen) kullanımında ortaya çıkmaktadır. Birbirleri ile tanışıp da arkadaşlıkları ilerleyen iki kişi acaba ne kadar süre sonra birbirlerine (Sen) diye seslenmeye başlayacaklardır? Toplumsal ilişkilerde bu geçiş noktası, gerçekten bir gerginlik yaratmakta gibidir. Çünkü ilk önce yalnızca bir kişi (Sen) hitabına geçip, ilk hamleyi yapmak zorunda kalacaktır. Fakat ya karşıdaki genç (Siz) demeye devam ederse, o zaman mahcup olunmayacakmıdır? Ama (Siz) sözcüğünü sürdürmek, artık belli bir samimilik aşamasında saçma görünmeye başlayabilir. Bütün sorun, en az sıkıntı ve mahcubiyetle bu *'resmiyet'* eşiğini atlayabilmektedir. Bu durumun çok daha sıkıntılı bir çeşidi, özellikle İngilizceden yapılan çevirilerde görülüyor. İngilizcedeki (You) sözcüğü hem *'Sen'* hem de *'Siz'* anlamlarına geldiğinden, çeviriyi yapan kişi, acaba hangi noktadan başlayarak (Sen) biçimini kullanmaya girişecektir? Bu konuda karar vermenin kolay olmadığı, bir çok çevirilerde, genel akışa aykırı düşen (Sen) veya (Siz) kullanımlarında görülebilmektedir.

İsteğe bağlı olarak kullanılan hitap sözcüklerinden ayrı olarak, zorunlu olarak kullanılması gerekenler de vardır. Bu durumda, en uygun

sözcüğü seçmek kadar, uygunsuz bir sözcüğü seçmemek de önemlidir. Sözgelimi Cumhurbaşkanı'na, bir başhekime veya bir genel müdüre acaba nasıl hitap edilecektir? Bir profesöre (Hocam) diyerek, bir generale (Paşam) diyerek sorun çözümlendiği halde, bir savcıya acaba nasıl seslenmek gerekir? Genellikle kullanılan (Sayın) sözcüğü bir çok durumda bu güçlüğü çözer. Örnekse (Sayın savcı, Sayın yargıç, Sayın bayan) vb. Daha yüksek bir düzeyde veya konumda bulunan birisi, kendisine oranla daha aşağıda olan birisine seslenirken genellikle iyelik eki kullanmaz. Örnekse (Yüzbaşı, Başçavuş, Onbaşı). Öte yandan, bazı kişilere yapılan hitaplarda, iyelik zamiri de yetmez, bir de *'küçültme eki'* olan (-cik) parçacığı kullanılır. Örnekse (Kocam, Karım) yerine (Kocacığım, Karıcığım) sözcükleri yeğlenir. Bazen daha da ileri gidilerek (Yavrucağızım, Evlatcağızım, Cancağızım) biçimlerine geçilir. Genel olarak denebilir ki, Türkçedeki hitap biçimlerinde iyelik zamiri kullanmak, arada belli bir yumuşama sağlamaktadır. Buna karşılık, bir hitap biçimi, hem iyelik zamiri olmadan yalın biçimi ile kullanılıp, hem de iki defa yinelenirse, belli bir hakaret anlamını içerir. Örnekse (Karı, karı; Herif, herif). Görüleceği gibi, toplumsal dilbilim açısından incelendiği zaman, salt dilsel olan iyelik ekleri, küçültme ekleri, vb göründüğünden çok daha fazla anlam içermektedir.

İnsanlar birbirlerine hitap ederken kullanılan sözlerin de gösterdiği gibi, iki kişi arasındaki samimilik derecesi başka başka olabilmektedir. Örnekse *'resmi, soğuk, mesafeli, rahat, laubali, yılışık'*. Bütün sorun, bu ilişkiyi doğru olarak saptayıp da, ona uygun biçimleri kullanmaktır. İnsan birisi ile tanışır tanışmaz hemencecik (Naber lan) demediği gibi. kendi çocuğundan söz ederken de (Kendileri şahsen şu anda meşgul bulunmaktalar) gibi bir sözü, alay etme veya takılına dışında, söylemese gerek. O halde, bu durumda tek ölçü *'göreceli uygunluk'* olmaktadır; yani bir sözcüğün kibar veya kaba olması değil de, kullanılan yere, zamana ve kişiye oranla uygun kaçmasıdır. Bir kimseye (Ulan) dendiğinde kaba kaçan bu sözcük, (Ülen) diye sesletildiğinde tatlı bir samimiyet havası bile verebilir. Bir arkadaşa söylenebilecek olan (Vay namussuz, Hergele, Kerata) sözcükleri, bir yabancıya kesinlikle kullanılamaz. Aynı kavramı anlatmak için ayrı ayrı durumlarda kullanılabilecek olan ayrı sözlerin birbirlerine karıştırılmaması gerekir. Örnekse (Lütfen susup da yemeğini yermisin?) ve (Kapa çeneni de önündekini zıkkımlan).

DURUMSAL VE TOPLUMSAL LEHÇE

Görüleceği gibi, salt dilsel sözler veya birimler, dil-dışı koşullardan oluşan bir ortamın, bir konumun ayrı ayrı gereklerine göre, başka başka türlerde kullanılmaktadır. Baş-başa bir konuşmadaki ses yüksekliği ve söyleyiş hızı ile, bir tartışma sırasındaki tümce yapısı ve sözcükler aynı olmasa gerek. Bunun gibi, birisine baş sağlığı dilerken kullanılan dil türü ile, bir siyasal mitingde yapılan konuşmadaki dil türü de başka başkadır. İşte, belli koşullarda ve belli bir durumda kullanılan bu gibi dil türüne *'durumsal lehçe'* adı verilebilir. Öte yandan, herhangi bir kişi, toplumdaki yerine, eğitim düzeyine, ekonomik konumuna bağlı olarak, tutarlı bir biçimde, belli bir dil kullanımını sürdürüyorsa, buna da *'toplumsal lehçe'* denebilir. Böylece, sözgelimi bir öğretmen, çeşitli koşullar altında, başka başka durumsal lehçeler kullanacağı gibi, aynı durum karşısında, toplumun başka başka kesimlerinden kimseler de, bu sefer kendilerine uygun kaçan toplumsal lehçeler kullanabileceklerdir. Bu iki boyuttan ayrı olarak, her bir insan da, kendisini başkalarından ayıran özel bir dil kullanımı gösterebilir. Adına *'kişisel lehçe'* denebilecek olan bu tür kullanımda, o kişiye özgü bazı sesletimler, bazı tümce kalıpları, bazı sözcükler bulunabilir. Örnekse (Törkiya, parföm; geldin bile mi? E peki billahi, gelirim hemen) vb.

Böylece, gerek toplumsal kesim, gerekse eğitim düzeyi, vb bakımlarından birbirlerinden ayrılan kimseler, aynı durum karşısında, ayrı ayrı üslupta, biçimde sözler kullanabilirler. Örnek:

Gülünççesine	Otobüsü tevkif eyleyiniz. Nüzul etmek diliyorum
Kibarcasına	Lütfen dururmusunuz? İneceğim de
Kabacasına	Durdur şunu 'lan. İnecek var dedik

Bu noktada sorulacak olan ilginç bir soru şudur. Bir kesimden bir kimsenin, bir başka kesimden birisi tarafından kullanılan dil çeşidine karşı tutumu, duygusu ve tepkisi acaba nedir? Bunu saptamak için yapılacak şey, bir yerden alman dil örneklerini, başka yerdekilere verip, onların yorumlarına bakmaktır. Böylece, o zamana kadar dışarı vurulmamış olan gerçek duygular ortaya çıkartılıp, gerekirse belli düzeltmelere de gidilebilir. Sözgelimi, özellikle büyük kentlerdeki moda mağazalarının adları bazı nedenlerle hep yabancı dillerden seçilmektedir. Örnekse (Fantasia, Phoenix, Blue Jeans, Drugstore, Piccadilly) vb. Şun-

di, bu gibi levhaları gösteren kısa bir filini çekilip de çeşitli yurt bölgelerindeki veya ayrı ayrı toplum kesitlerindeki insanlara seyrettirilirse, acaba ne gibi bir tepkiler örgüsü elde edilecektir? Bazıları bunu bir *'kültür emperyalizmi'* olarak tanımlayabilir, bazıları bir *'batılılaşma süreci'* olarak alabilir; bazıları da bu gibi uygulamaların toptan yasaklanmasını isteyebilir.

TAZE VE VERİMLİ ÇALIŞMALAR

İşte bu son durumda, toplumsal dil kullanımı açısından tanı bir özgürlük değil, belli bir *'dil düzenlemesi'* söz konusu olabilir. Nitekim, 1928 yılında Arapça harfler bırakılıp da yerine Latin alfabesi kabul edildiği zaman, devlet tarafından, dil kullanımına yazım bakımından karışılmış ve belli bir düzenlemeye gidilmiştir. Daha sonra gelen *'Dil Devrimi'* ise, bu sefer, sözcükler kesiminde bir arılaştırma çabası olarak ortaya çıkmıştır. İlk başta devlet aracılığı ile yürütülen bu eylem, daha sonra Türk Dil Kurumu gibi, bağımsız bir kuruluş aracılığı ile sürdürülmüştür. On-yıllardır sözü edilen *'Dil Akademisi'* konusu da, gene dilsel olayları doğrudan doğruya düzenlemek ve bunlara belli bir yön vermek amacını gütmektedir. Bir rastlantı olsa gerek, dil akademileri düşüncesi, Amerika, İngiltere, İskandinav ülkeleri gibi demokratik ve Protestan ülkelerde benimsenmemiş, daha çok Fransa, İspanya, İtalya gibi az demokratik ve Katolik Akdeniz ülkelerinde kurulabilmiştir. Türkiye'deki kuruluş çabalarını da bu bağlam içinde değerlendirmek yanlış olmasa gerek.

Görüleceği gibi, salt dilbilimde yalın olarak kendi başlarına incelenen dil olguları, toplumsal açıdan irdelenince, oldukça hassas, netameli ve patlamalı sorunlara dönüşebilmektedir. Bununla birlikte, insan-dili, son çözümde, bir toplum-içi bildirişim aracı ise, o zaman her yönü ile, yani toplumsal dilbilim açısından da incelenmelidir. İşte bu yüzden, dilbilim çalışmalarındaki *'dilbilgisi'* modelleri evresi artık çıkmaza girmiş gibidir. Bundan sonra, taze ve verimli çalışmalar, artık davranışsal dilbilim ve toplumsal dilbilim gibi yeni dallar üzerinden sürdürülecek gibi görünmektedir.

Beşinci Bölüm

ÇEŞİTLEMELER

Bildirişim işleminde, bir yanda, tasarlanmış belli bir *'bildiri'*, öte yanda da, bu bildiriyi karşı yana aktaracak olan bir *'iletim düzeneği'*, yani bir *'araç'* vardır. Birinci derecede önemli sayılan şey, genellikle, iletilecek olan anlam, yani bildirideki *'içerik'* olduğu için, araç biriminin kendisi, yani *'biçim'* denilen şey, ancak ikinci derecede öneme sahip gibi görünmektedir. Oysa bir armağanın kendisi kadar, içinde sunulduğu ambalaj da nasıl kendi payına bir anlam taşıyorsa, bildirişim sürecinde iletim sağlayan *'araç'* birimi de, kendi payına bir değerlilik gösterir. İşte, adına *'araç-bilim'* denebilecek olan konu, gözden kaçırılmış gibi görünen bu noktayı vurgulamaktadır.

Araç - Bilim

Anımsanacağı gibi, *'bildirişim modeli'* içinde, belli bir *'aktarım oluğu'* üzerinden, belli bir *'bildiri'* yollamaya yarayan bir *'iletim düzeneği'* bulunur. Bir tarafta *'iletmeç'*, öbür tarafta *'almaç'* ve ikisi arasında da bir *'oluk'* üçlüsünden oluşan bu düzenekte, aktarma oluğu ile, bu oluk üzerinden gönderilmeye elverişli *'gösterge'* birimleri arasında yakın bir ilgi vardır. Bu yüzden, bazı kere neyin bir *'iletim aracı'* ve neyin de bir *'aktarım oluğu'* olarak yorumlanacağı pek kesin değildir. Eğer en salt düzeyde ele alınırsa, ortada yalnızca aktarım oluğu bulunmaktadır; bu da, kişiler arasında bulunan *'hava'* ortamıdır. Çünkü insanların kullandıkları sesler de bu ortam aracılığı ile aktarılır, görsel işaretler de. Elektrik akımı teller üzerinden de yollanırsa da, çok daha yaygın olarak, elektromanyetik dalgalar biçiminde ve *'hava'* ortamı üzerinden ulaştırılır. Bununla birlikte, bir üst düzeyde alınırsa, hava uzamı içinden geçen telefon teli de ve genc hava uzamı içinde bir noktadan bir başka noktaya ulaştırılan kağıt da, kendi paylarına birer aktarım oluğu sayılabilir.

Öte yandan, bu gibi oluklara *'gereç'* kotaran aygıtlar, yani *'iletmeçler'*, birer *'iletim aracı'* olmaktadır. Sözgelimi, elektrik telinden yararlanan telefon ve telgraf; veya kağıt üzerine yazı basan matbaa bunlara birer örnektir. Bu gibi araçlar kullanılırken, telefonda söylenen sözler veya kağıda geçirilmiş şeyler hep ön sıraya alındıkları için, bunların iletilmesini sağlayan araçlar arkada kalmış gibi görünmektedir. Oysa onların da kendilerine göre bir anlamları, hatta bir bildirileri olduğu söylenebilir.

Bu noktayı işleyen MacLuhan adlı kişi şu düşünceleri ileri sürmektedir. Her icat, her teknolojik buluş veya her yeni araç, bir insan duyusunun uzantısıdır. Sözgelimi, giysiler derinin uzantısı; radyo kulağın uzantısı; televizyon da gözün uzantısı olarak düşünülebilir. Elektrik ise, insandaki sinir sisteminin bir uzantısı olarak kabul edilmelidir. Böylece, belli bir ortamda yeni olarak beliren her araç, insanların gerek o ortamı, gerekse dünyayı algılamalarını değiştirir. Nitekim, *'saat'* denilen zaman ölçme aygıtı ortaya çıkınca, *'iş'* ve *'dinlence'* arasındaki ayrılık da iyice belirginleşmiştir. Bunun gibi, çalışma saatleri yanında yemek saatleri de düzenlenince, insanlar acıktıkları zaman değil de, yapılan işe göre saptanmış olan saatlerde yemek yemeğe zorlanmışlardır. Benzer biçimde, telefonlar yaygınlaşınca, genelevler bir bakıma ortadan kalkmış; onların yerini, kendilerine patronluk eden telekızlar almıştır. Avrupa'da XV. yüzyılda *'değişken harfli'* matbaa bulununca, yani yazılar mühürlerdeki gibi toptan yazılmayıp da harf harf dizilebilince, kısıtlı sayıdaki elyazmaları yerine çok sayıda basılı eserler halk kitlelerine ulaşabilmiştir. Şiirler akılda kalsın diye ölçülü ve uyaklı söylendikleri halde, yazılı şiirleri ezberlemek çok daha kolay olduğu için, zamanla bu şiirsel yordamlar ortadan kalktığı ölçüde, uyaksız şiirlere geçilebilmiştir. MacLuhan bir yerde daha da ileri giderek şu düşünceleri ileri sürmektedir. Basılı yazılar, tek bir insanın bireysel biçimde okumasına olanak tanıdığı için bireycilik gelişmiş ve bunun sonunda da Katolik Kilisesi'ne karşı Protestanlık akımı başlamıştır. Bunun gibi, yazı ile kazanılabilecek bilgiler gençler tarafından da elde edildikçe, yaşlıların etkisi azalmıştır. Türkçedeki "Akıl yaşta değil, baştadır" sözü, bu savı desteklemekte gibidir. MacLuhan'a göre, matbaa yazısı soldan sağa doğru sıralı bir biçimde gittiği için, Avrupa insanı da hep çizgisel bir biçimde düşünmeye koşullanmış ve bir yerde bütün olguları *'neden/sonuç'* ilişkisi içerisinde görmeyi sürdürmüştür.

Kendisinin belirttiği gibi, her yeni araç, toplumda yeni bir ortam yaratmaya başladığı halde, bu değişiklik çok yavaş olduğundan, insanlar bunun kolayca farkına varamazlar. Oysa bilimciler ve sanatçılar, bir yerde toplumu irkilterek, bu değişiklik konusunda bilinçlendirirler. Nasıl bir meclisteki muhalefet partisi, belli sorunları dile getirerek bunlara dikkati çekiyorsa, bilim adamları da yeni buluşları ile ve özellikle de sanatçılar *'ilerici'* yapıtları ile, geleceği müjdeleyen değişiklikleri şimdiden haber vermektedirler. Ne var ki, toplumun geneli bu değişme kıpırtısından pek haberli olmamaktadır. Sanki ortada *'Kralın Yeni Elbisesi'* öyküsündeki gibi bir durum vardır. Bilindiği üzere, halkın arasına çıkıp da alkışlandığı zaman, ancak küçük bir çocuk, koşullanıp da yozlaşmamış olmanın getirdiği rahatlıkla şöyle haykırır: "Aaa! Kral'a bakın; çıplak dolaşıyor."

Fakat MacLuhan tarafından en çok vurgulanan nokta, her bir araçta, aktarılan *'içerik'* dışında ve ondan bağımsız olmak üzere, bir de *'biçim'* bulunduğudur. Kendisinin şu sözü çok yaygın olarak bilinmekte gibidir: "Araç, bildirinin ta kendisidir." Buna göre, kullanılan bir bildirişim aracında yalnızca ve boyuna *'içerik'* öğesine bakmak insanı yanıltabilir. Sözgelimi, bir konu radyodan yayınladığı zaman belli bir etkiye sahiptir; televizyondan yayınlandığı zaman bir başka etkiye; gazetede yayınlandığı zaman da daha başka bir etkiye. Bu bakımdan, özellikle propaganda ve reklamcılık alanlarında bu nokta üzerinde pek çok durulması doğal sayılsa gerek. Her bir bildirim aracı, çevredeki ortamı, içerikten bağımsız olarak değiştirebildiği için, MacLuhan bunu da belirtmek üzere, çok tanınmış olan özdeyişindeki bir sözcük oyunu ile yeni bir özdeyiş ileri sürmektedir. Birincisinde "Araç, *'mesaj'*dır" derken, bu sefer "Araç, *'masaj'*dır" sözünü kullanmıştır. Buna göre, her yeni araç, insanların dünyayı algılamalarını etkilediği için, onların beyinlerine sanki *'masaj'* yapıp, bu beyinleri belli bir biçimde bilinçlendirmekte gibidir. Türkçedeki *'kafa ütüleme'* sözü de bir bakıma aynı noktayı belirtse gerek.

MacLuhan'a göre, matbaanın icadı ile, bugüne kadar geçen bir kaç yüzyıllık döneminde *'okuma kültürü'* egemen olmuş ve insanlar eski *'kabile kültürü'* denen şeyden koparak, kendi bireysel bölmeleri içerisinde kapalı kalmışlardır. Oysa ilkel kavimlerde, her şey köy meydanında ve herkesin gözü önünde, hem göz hem de kulak yolu ile anlatılmaktaydı. Herkes, olan biten her şeyi aynı anda öğrenebiliyordu. İşte, şimdiki e-

lektronik çağ da böyle bir *'kabile kültürü'* yaratmış gibidir. Dünyanın bir ucundaki herhangi bir olay, ya telgraf veya telefon, ya da radyo veya televizyon aracılığı ile, dünyanın bambaşka bir ucunda, o anda duyulabiliyor. Böylece ortaya, MacLuhan'ın kendi deyimiyle *'elektronik köy'* veya *'dünya köyü'* çıkmaktadır. Zaman boyutu ortadan kaldırılmış gibi olduğundan, bütün dünya insanları yeni bir *'birliktelik'* duygusu içine girebilmektedirler. Eklemeye hiç gerek yok ki, televizyon aracılığı ile, anında izlenen haberler, böylece tüm dünyadaki siyasal ve toplumsal olayları çok daha güçlü ve hızlı bir biçimde etkilemektedir. Nitekim, 1968 yılında başlayan öğrenci olayları, televizyon aracılığı ile, bir çok ülkelere ve bu arada Türkiye'ye de sıçrayabilmiştir.

Görüleceği üzere, bildirişim işleminde ve eyleminde, yalnızca aktarılan *'içerik-bildiri'* değil, bunun iletilmesini sağlayan *'araç-biçim'* de kendi payına bağımsız bir değer kazanır ve belli ölçüde etkili bir rol oynar.

Bildirişimi yürütmek için, elde yalnızca bir tek *'araç'* olanağı varsa, o zaman yapılacak fazla bir şey olmadığı halde, bir çok iletim araçları bulunuyorsa, bu çeşitli olasılıklar arasından en uygun olanını seçme durumu ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca da, en elverişli aracı saptamak için, ilkin belli bir araştırmada bulunarak, çeşitli olasılıkların olumlu ve olumsuz yanlarını incelemek gerekmektedir; ancak ondan sonra, bunlar arasından bir tanesi üzerinde karar verilebilir. Öte yandan, *'karar verme'* denilen şey ise, temelde ve son çözümde, ortadaki çeşitli seçeneklerden bir tanesini *'seçme'* eylemi olduğu için, adına *'seçmeylem'* denilebilecek olan belli bir araştırma yöntemi, bildirişim dışındaki başka alanlarda da kullanılabilmektedir.

Seçmeylemcilik

Bir durumda *'olasılıklar'* bulunduğu sürece, bir *'seçme'* sorunu da ister istemez ortaya çıkacaktır. Sözgelimi, dil aracılığı ile anlaşmada, *'sözlü'* veya *'yazılı'* anlatım seçileceği gibi, *'sözcükler'* veya başka tür *'işaretler'* de yeğlerebilir. Böyle bir durumda, iki koşul göz önüne alınmaktadır. Birincisi, eldeki *'aktarım oluğu'* açısından en elverişli *'gösterge'* türüne karar vermek; ikincisi ise, karşıdaki *'alıcı'* üzerinde istenen etkiyi yaratacak olan bir *'iletim düzeneği'* kullanmak. Eğer ortadaki olasılık sayısı çok az ise, o zaman seçme işinde fazla bir güçlük

çekilmez. Sözgelimi, satranç oyununda eğer *'beyaz'* taraf *'Şah!'* demişse, *'siyah'* taraf için yapılacak şeylerin sayısı yalnızca üç tanedir: Tehdit eden taşı almak, mümkünse araya başka bir taş koyup yolu kapatmak veya Şah taşını başka bir kareye geçirmek. Bu sonuncu durumda da, ancak Şah'ın dört yanı boşsa 8 seçenek vardır: fakat uygulamada yalnızca bir kaç tane bulunmaktadır. Böyle bir durumda karar verme süresi sanıldığı kadar uzun sürmemelidir. Bununla birlikte, duygusal nedenler yüzünden ve için için duyulan gizli bir umutla, söz konusu durum hakkında uzun uzun düşünüldüğü görülmektedir. Buna karşılık, satranç tahtasındaki başka karmaşık durumlarda, gerçekten her olasılık iyice düşünülüp tartılmak zorundadır. Yalnızca bir tek *'doğru'* kararın olmadığı, herkesin başka türlü oynamasından da bellidir. Eğer herkes en doğru biçimde oynamayı becerebilseydi, kimse kimse ile yenişemezdi. Bununla birlikte, eldeki koşullar karşısında, en elverişli, en üstün nitelikte bir kararа varmak da, satranç oynayan kişilerin yaptıkları veya yapmak zorunda oldukları bir şeydir.

Bilindiği gibi, *'satranç'* oyunu, küçük çapta bir *'savaş oyunu'* olarak nitelendirilmektedir. Eğer yaşam felsefesi açısından ele alınırsa, bu oyun bir yerde *'yaşam kavgası'* denilen şeyin küçük bir modeli olarak da görülebilir. Karşı tarafın Şah'ını alıp, onu *'Mat'* etmek üzere düzenlenmiş olan bu oyunda en önemli işlem, gerek saldırı gerekse kendini savunma açılarından her türlü olasılığı irdeleyip, belli bir hamle konusunda karar vermektir. Gerçek savaşlarda da, komutanların yaptıkları şey bundan başka bir şey değildir. Ne var ki, binlerce yıldır süregelen savaşlarda, bu gibi hesaplar kabataslak yapıldığı halde, İkinci Dünya Savaşı sırasında, özellikle bilgisayarların da yavaş yavaş dolaşıma girmesi üzerine, bunlar artık matematiksel bir kalıba dökülmeye başlanmıştı. Savaş alanında yapılan bu askeri *'harekat'* araştırmaları ve hesaplamaları, savaş sonrasında, bu kere de işletmecilik alanında kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden, adına *'harekat araştırması'* denilen bu tür irdelemelerde temel kavram, girişilecek olan bir eylem konusunda *'karar verme'*, yani o eylemi, başka olasılıklar içinden *'seçme'* olduğu için, bu kavramın karşılığı olarak *'seçmeylem'* sözcüğü çok daha uygun düşmekte ve çok daha açıklayıcı gibi görünmektedir.

Bilindiği gibi, herhangi bir durumdaki etkenler, başlıca iki türlüdür. Birincisi *'zorunlu'* etkenler, öbürü ise, kişiye kalmış *'seçmeli'* etkenler. Sözgelimi *'ölüm'* denilen şey herkes için geçerli olduğuna göre, artık bunun seçilmemesi diye bir şey olmayacaktır; bir insan, olsa olsa ancak

kendi yaşamı biçimini seçebilecektir. Fakat ortadaki olasılıklardan bazıları gerçekten yararlı, bazıları sözde-yararlı, başkaları ise az yararlı ama güvenlikli, vb oldukları için, bunlar arasında hem bir ömrü kapsayacak ölçekte, hem de gündelik yaşamı yürütecek biçimde sürekli olarak seçmeler yapmak gerekmektedir. Sözgelimi, maaşlı çalışmak, bağımsız iş yapmak, güvenlikli taahhütler almak, ya da rizikolu projeleri üstlenmek, borsa oyunlarına girişmek, vb. Özellikle, büyük para yatırımlarının söz konusu olduğu tasarılarda, olasılıkları çok ince biçimde hesaplayarak, sonuçları sayısal olarak belirlemek gerekir. Bu yüzden de, *'seçmeylem araştırması'* denilen çalışmalar, en fazla, sanayi ve ticaret işletmelerinde yürütülmektedir.

Bu yolda geliştirilmiş olan çeşitli irdeleme yöntemleri arasında en yaygın gibi görüneni, /CPM/ veya /PERT/ adı ile bilinmektedir. Buna göre, *'askeri harekat'* karşılığındaki bir *'ekonomik tasarım'*, çeşitli etkenler bakımından sayısal olarak araştırılıp incelenir ve ortaya çıkan bir çok yollar arasından hangisinin seçileceğine karar verilir. Bunun için, sözgelimi kurulacak bir fabrika konusunda ortaya çıkması olası bulunan tüm etkenler göz önüne alınarak, bunları yansıtan bir *'model'* kurulur. Böylece, gerçekte olabilecek duruma benzetme yolu ile, yani bir *'benzeylem'* işlemi sonunda, tasarının bütün boyutları gözler önünde canlandırılmış olur. Bir yandan, uluslar-arası ve ulusal açıdan siyasal ve ekonomik ortam, öte yandan iş gücü hacmi, para kaynağı, yer seçimi, ulaşım ve personel gibi başka yönler, bu model üzerinde yerlerini almaktadır. Bu etkenlerden her birisi, gerek olasılık, gerekse kolaylık, vb gibi açılardan başkalıklar gösterdiklerinden, ayrı ayrı hesaplanmak zorundadırlar. Sözgelimi *'inşaat süresi'* gibi, öbür bütün etkinliklerin de ayrı ayrı saptanıp, model üzerinde gösterilmeleri gerekir. Fakat bütün bu hesaplar, sanki her şey aynı düzende sürecekmiş gibi hesaplanırsa, o zaman yanılgı payı çoğalacağından, ayrıca *'beklentiler'* de elden geldiğince kestirilip modele yerleştirilmelidir. Sözgelimi, faiz oranları, eldeki tasarım gerçekleştirilinceye kadar artabilir; komşu ülkedeki bir savaş yakıt fiyatlarını artırabilir; siyasal yönetimdeki bir değişiklik, ithalat ve ihracat anlayışını değiştirebilir, vb. Fakat bütün bunlar da gereksiz yere modele sokulursa, o zaman da fabrikanın gerçekleşmesi uzayabilir. İşte bütün bu etkenlerin olasılık hesapları yapıldıktan sonra ortaya çıkan ilişkilerin oluşturduğu örgü incelenerek, izlenecek yola karar verilir. Bu iş, kayalıkların çok bulunduğu bir denizden, bir gemiyi kazasız belasız geçirmeye benzetilebilir. Hem en kısa yoldan gidilecek, hem de en kısa

sürede ulaşılacaktır; ayrıca da, gemide hiç bir hasar olmaması sağlanacaktır. İşte mercan kayalıkları arasında yapılacak böyle bir yolculuk, her zaman, iki uç arasında düz bir çizgi olmayacak, büyük bir olasılıkla, belli noktalarda zigzaglar yapan kırık veya eğimli bir tek çizgiden oluşacaktır. O halde, izlenecek olan bu hat, bir yerde, *'en can alıcı yol'* niteliğini kazanmaktadır; yani üzerinde karar verilmiş olan, saptanmış olan ve tüm tasarımı etkileyecek olan en önemli yol. Eğer *'izlenecek yol'* anlamına *'izlek'* sözcüğü kullanılırsa, böylece saptanmış olan bu tek yol için, *'biricik izlek'* terimi önerilebilir. Böylece, üzerinde karar verilmiş olan bu yoldan sapılmaması gerektiği ve artık başka yol salık verilmemesi gerektiği de vurgulanmış olur. Nitekim, İngilizcedeki /CPM/ kısaltmasının açık anlamı da bunu belirtmektedir: "Belirleyici Yol Yöntemi", veya istenirse /BYY/. Öte yandan /PERT/ kısaltması da şu anlama gelmektedir: "Tasarım Değerlendirme ve Denetleme Yordamı", veya istenirse /TDDY/. Bu kavşakta, siyasal açıdan söylenen "Tek Yol Devrim" sözünü veya sloganını da anımsatmakta yarar olsa gerek. Çünkü böyle bir basmakalıp söz, seçmeylem araştırmasındaki nesnel ölçütlere göre değil de, tümüyle öznel ve duygusal etkenlere göre saptanmış bir *'biricik izlek'* olmaktadır.

Birbirleri ile karşılıklı ilişkiler içindeki birimlerden oluşan bir düzenek, kendisinin kuruluş amacına uygun olarak, ya belli bir denge durumunu sürdürür, ya da belli bir noktaya doğru düzenli olarak ilerler. Her iki durumda da, dengeyi bozucu veya yoldan saptırıcı etkenler, söz konusu düzeneğin işlemesini olumsuz yönde etkileyeceklerinden, böyle bir düzenek, önceden tasarlanmış amaç doğrultusunda sürekli olarak *'güdümlenme'* zorunda bulunmaktadır. Bu da ancak, söz konusu düzenek ile, bunun çevresi arasında sürekli bir bildirişim aracılığı ile sağlanabilir. İşte, adına *'güdüm-bilim'* denilen çalışma alanı, yaşamın çeşitli kesimlerinde gözlenen türlü düzenekler arasındaki benzer ve ortak noktaları saptamaya çalışmaktadır.

Güdümbilim

Türkçede *'Güdümbilim'* olarak karşılanan *'Sibernetik'* konusu şöyle tanımlanır: "Canlılarda ve makinelerde, yönetim ve bildirişim." Grekçe kökenlerden yapılma olan *'Sibernetik'* terimi, sözcük anlamı ile *'dümencilik'* demektir. Yani bir tekneyi kullanan kişi veya çarkçı ya da kaptan, belli bir rotayı izlemek için nasıl gerekli biçimde ve sık sık dü-

men kırarsa, işte bunun gibi, gerek canlıları, gerekse makineleri belli bir noktaya doğru, belli bir çizgi üzerinde ilerletmek veya yönetmek için de sürekli uyarlamalar yapılması gerekmektedir. Eğer *'makineler'* yerine *'mekanizma'* terimi, *'canlılar'* yerine de *'organizma'* sözcüğü konacak olursa, canlı veya cansız her iki türlü düzeni de belirtmek üzere karma bir *'merganizma'* sözcüğü veya terimi kullanılabilir.

Tanımından da anlaşılacağı gibi, ***'Sibernetik'*** terimi belli bir bilgi alanını değil, genel olarak tüm merganizmaları içerdiğinden, bir bilim dalı olmaktan çok, *'alanlar-üstü'* bir *'yöntem'* sayılmalıdır. Buna göre, güdümbilimde önce belli bir merganizma, yani belli bir düzen bulunur ve bu düzen, belli bir amaç, bir erek doğrultusunda yöneltilmek istenir. Bunu başarabilmek için de, izlenen yol, yani *'izlek'* boyunca ortaya çıkabilecek olan sapmaları düzeltecek belli bir *'denetim düzeneği'* bulunması gerekir. İşte bu düzeneğin çalışma biçimi bir çok bilgi dallarına uygulanabildiği için, güdümbilim de bu ortak denetim düzeneği açısından, çeşitli alanlar arasındaki koşutlukları incelemektedir. Görünüşte her bir alandaki amaç başka olmakla birlikte, denetim düzeneği bunların hepsinde aynı gibidir. Örneğin *'yaşamın amacı'*, bir yerde, insanların nasıl bir hayat sürmekte olduklarını belirler. Sözgelimi Budizm dininde, yaşamın amacı, *'Nirvana'* denilen, *'yokluk, hiçlik, ortadan silinme'* düzeyine, mertebesine ulaşmaktır. Bunun gibi, *'Tasavvuf'* felsefesinde de *'Fenâfillah'* mertebesine erişilmeye çalışılır; yani insan kendisinden ve bütün dünya işlerinden vazgeçip, Tanrı ile birlik olma aşamasına girmeyi amaçlar. Genellikle Tanrı tarafından saptanmış olan böyle bir amaçlılık karşısında, Varoluşçuluk felsefesi böyle bir şeyi yadsıyarak, *'amaç'* denilen şeyin, gene insanın kendisi tarafından yaratıldığını ve türü yaşam sorumluluğunun Tanrı'ya değil de insana ait olduğunu vurgular. Bu gibi yüce amaçlılık durumlarının tam karşıt noktasında ise, sözgelimi televizyonu açmak üzere aygıtın düğmesine kadar uzanmak da bir amaç sayılabilir.

Bununla birlikte, herhangi bir amaca varabilmek, sanıldığı kadar kolay olmayabilir. Çünkü Doğa'da ve yaşamda ortaya çıkması olası bulunan hiç beklenmedik dış etkenler, her zaman için, söz konusu düzeni, amaçladığı doğrultudan saptırabilir. Bütün bu etkenler topluluğunu anlatmak üzere *'eş-saçıntı'* kavramından yararlanmak gerekmektedir. Buna göre, Doğa'daki bütün düzenler veya düzenlemeler, boyuna ve durmadan bir saçılma, dağınıklık eğilimi gösterirler. Bu yöndeki akım, an-

cak tam bir *'eş-saçıntı'* durumuna erişilince durur. Sözgelimi, bir kaptaki sıcak suya atılan bir buz parçası, en sonunda eriyerek kaybolur; yani su ve buz birimleri arasındaki eşitsizlik giderilerek, bir miktar daha soğumuş olma düzeyinde gene eş-saçıntılı su ortaya çıkar. Bunun gibi, yeni bir pilin iki ucu arasındaki gerilim farkı, yani *'ayrılık'* gittikçe azalarak son bulur. Böylece, elektronlar iki kutup arasında eş biçimde dağılmış olduklarından, pilin hiç gücü kalmaz ve biter. Bir şelale yukarıdan aşağıya akarken bir türbini çevirebildiği halde, sonunda aşağı erişti̇ği zaman, düşme gücü, yerçekimine oranla artık *'eş-saçıntı'* durumuna geldiği için, hiç bir çalıştırıcı gücü kalmaz. Eğer bu çizgide düşünülecek olursa, insanın yaşaması değil de ölmesi daha doğaldır; çünkü çevredeki 20 derece karşısında, insanın 36.5 derecelik vücut ısısı bir aykırılık göstermektedir. Oysa öldüğü zaman vücut soğur, daha doğrusu vücut ısısı, çevredeki ısı ile *'eş-saçıntı'* durumunda ve derecesinde olacak kadar düşer; gerçekte ise vücut soğumamakta, fakat yapay olarak sıcak tutulan vücut ısısı, odadaki ısıya eş düşmektedir. Canlılar ölmeye çalışmayıp da, yaşamaya çabaladıklarına göre, demek oluyor ki, Doğa'ya *'aykırı'* olan şey ölme değil de *'yaşama'* gayretidir, eylemidir; Doğa'nın genel eğilimi tam bir eş-saçıntılılık durumudur. Bununla birlikte, Doğa'daki bazı birikmiş güçlerin yardımı ve iteklemėsi ile, bu eş-saçıntı durumuna belli bir ölçüde karşı gelinerek, belli bir düzenlemeye gidilebilmekte veya belli düzenler oluşturulabilmektedir. Nitekim, yeni doğan bir bebek veya yumurtadan yeni çıkmış bir civciv, Doğa'daki bu eş-saçıntı eğilimine, belli bir yaşa kadar karşı koymaya çalışan birimlerdir. İnsanlar gençleşmeyip de yaşlandıklarına göre, demek ki, gidiş yolu tek-yönlü olup, eş-saçıntı durumuna doğrudur.

Doğa'daki bu tek-yönlülük, fizik dalında, *'Isıl-devingenlik'* denebilecek olan *'termodinamik'* konusunda ele alınır. Termodinamikteki birinci kurala göre, Doğa'da *'güç sakınımı'* bulunduğu için, "enerji hiç bir zaman yaratılamaz veya yok edilemez; ancak biçimi değiştirilebilir". Oysa *'ısı'* denilen güç, bunun dışında kalmaktadır. İşte ikinci kural da bunu belirtir: "Isı, daha soğuk bir nesneden, daha sıcak bir nesneye kendiliğinden geçemez." Gerçekten de, evin sobası veya kaloriferi, kendi haline bırakıldığı zaman ısınmaz, fakat soğur. Eğer ısının sürdürülmesi gerekiyorsa, dışarıdan zorlama yapılmalıdır, yani kazanı yakmaya devam etmelidir. Buna benzer biçimde, eğer buzdolabı çalıştırılmazsa, dışarıdaki daha sıcak hava, içerideki soğuk ortama doğru akarak, iç ve dış

ortanı eş-saçıntı durumuna getirir. Buzdolabı soğutulmak isteniyorsa, içerideki sıcak hava, zorlama ile dışarı atılmalı ve dışarıdaki sıcakça havanın içeriye pek etkide bulunmaması için de yalıtım malzemesi kullanılmalıdır.

Doğa'da böyle bir tek yönlü değişme eğilimi kaçınılmaz bir şey olarak kabul edilmek zorundadır. Nitekim, ***'Değişirlik kuralı'*** denilen şey de bunu açıklar: "Doğa'da her şey değişir; yalnızca bir tek şey değişmez. O da, her şeyin değişir olduğuna ilişkin kuraldır." Buna göre tüm evren, tüm dünya, tüm yaşam ve tüm insanlar, vb hiç kaçınılmaz biçimde ***'eş-saçıntı'*** durumuna doğru, çeşitli hızlarda ilerlemektedirler. Gerçekten de, evrenin ölümü, bazı yıldız patlamaları ile değil de, tüm evrenin her bir noktası aynı ısı derecesine eriştiği zaman meydana gelecektir. Çünkü o zaman dünyada rüzgarlar olmayacak, buharlaşma meydana gelmeyecek; böyle olunca yağmur bulutları oluşmayacak, mevsimler arasında fark olmayacak; böylece tarım yapılamayacaktır. Bunun sonunda tüm yaşam, tıpkı bitmiş bir pil gibi, ***'sıfırı tüketme'*** durumuna girecektir.

Bu noktada yapılması gereken bir ayrım vardır. Eş-saçıntı durumu demek, bir düzen içerisindeki birimler arasında bulunan tüm ilişkilerin tıpkısının aynısı olması demektir. Bu da iki biçimde ortaya çıkabilir. Sözgelimi, 10 Kasım günleri saat 9.05'ten sonraki bir kaç dakika içinde, örneğin İstanbul'daki bütün taşıt araçları oldukları yerde kalmaktadır. Bu demektir ki, bisiklet veya otobüs olsun, otomobil veya kamyon olsun, hepsi de birbirleri ile aynı ***'hareketsizlik'*** ilişkisi içindedirler. Öte yandan, lunaparklarda bulunan ***'çarpışan arabalar'*** da, hangisinin hangi yöne hangi anda sapıp da hangisine çarpacağı bilinmediği için, gene aynı ilişkiler içindedir. Her iki durumda da, arabaların varlığı bir işe yaramaz; çünkü dursalar da, gitseler de, eş-saçıntılı durumdadırlar. O halde, herhangi bir düzenden iş çıkartılabilmesi için, bunun içerisinde, ilişkiler bakımından bazı farkların bulunması kesinlikle gerekmektedir; çünkü bir düzen ancak o zaman ***'dinamik'*** bir yapı kazanabilir. Eğer siyasal doktrin alanına aktarılacak olursa, toplumların kendi içlerinde farklılaşmaya doğru mu, yoksa tüm olarak eşitlenmeye doğru mu eğilim gösterdikleri de, bu eş-saçıntılılık kavramı açısından yorumlanabilir. Buna göre, anamalcılık öğretisinde, kişiler arasındaki başkalıklar vurgulandığı halde, üleşimcilik öğretisinde, bu ayrılıkların, hiç değilse ekonomik ve toplumsal düzeyde kaldırılmaları öngörülmektedir. Bununla

birlikte, şurası da belirtilmelidir ki, nasıl insanlar doğal olarak ölmeye değil de yaşamaya çalışıyorlarsa, toplumlar da, gözlendiği kadarı ile, açık düzenlere ve farklılaşmaya eğilim göstermekte gibidir. Çünkü hiç bir topluma *'demokrasi'* zorlanmadığı halde, *'diktacılık'* ancak kaba kuvvet yolu ile kabul ettirilebilir. Bir yerde, doğal gidiş yönü, eş-saçıntı durumu olan *'komünizm'* aşamasına doğru gibi görünüyorsa da, böyle bir tüm-eşitlik durumunda, *'toplumun dinamiği yitip gidecektir'* korkusundan olacak, insanlarda bundan kaçınma durumu gözlenmektedir. Nitekim, bugün tüm dünyada, özgür seçimler sonunda halkın çoğunluk oyu ile yönetime gelmiş böyle bir üleşimci parti yoktur; bütün eğilim, tüm açmazlarına rağmen, gene de *'açık yönetim'* modeline doğru gibidir. *'Kapalı yönetim'* modeli ise, halk kitleleri ancak baskı altında tutularak sürdürülebilmektedir. Bütün bunlar gösteriyor ki, nasıl bir çocuk, eş-saçıntı eğilimine karşı çabalayarak ilk 25 yıl boyunca *'ayrık dağılım'* durumunu sürdürmeyi başarıyorsa, toplumlar da, bireylerin ayrıklığına dayanan bir açık düzeni yeğlemekte gibidirler. Evet, insan 25 yaşından sonra yavaş yavaş ihtiyarlamaya başlayarak yokuş aşağı gidiyorsa da, eş-saçıntı durumuna yönelmek kadar, buna karşı savaşıp *'ayrık dağılım'* durumunu sürdürmek de doğaldır.

Madem ki tüm düzenler, çevredeki ortamın çeşitli etkileri yüzünden eş-saçıntılı duruma doğru ilerliyorlar, o halde yapılacak iki şey vardır. Birincisi, durumu kabul edip de hiç bir şey yapmamak; ikincisi ise, eş-saçıntılı duruma direnç göstererek, *'farklılık'* durumunu sürdürmeye çalışmak. İşte bu noktada, siyasal alanda sözü edilenler gibi, fakat genel anlamda *'açık düzen'* ve *'kapalı düzen'* kavramları ortaya çıkmaktadır. Eğer bir düzen kendi üstüne kapalı kalırsa, içinde eş-saçıntı durumu zamanla en yüksek düzeye erişeceğinden ve sonunda o düzenin *'güç dağılımı'* her noktada eşit olacağından, *'ölüm hali'* meydana gelecektir. Bu düzen, hiç onarılmayan bir araba motoru olabildiği gibi, çökmekte olan bir imparatorluk da olabilir. Veya, kötü yollara çapıp da kendini kurtaramayan bir insan olduğu gibi, başındaki diktatör yüzünden kendisini yenilemeye fırsat bulamayan bir totaliter ülke de olabilir. Buna karşılık, eğer bir düzen dışarıya açıksa, eş-saçıntı durumuna girmemek için, bir yandan dış etkenlere karşı önlemler alacaktır; öte yandan da, aksaklık veya bozukluk gösteren kesimlerin onarımına gidecektir.

Şu da var ki, Doğa'da egemen olan bu eş-saçıntı eğilimi, bazı kere o kadar sinsi ve yavaş ilerler ki, farkına varıldığı zaman, geriye dönüş bir

yana, çoğu kez aksaklıkların düzeltilmesi bile mümkün olmaz. Sözgelimi, uzun yıllar içkiciliğini sürdürüp de bunun zararını görmeyen bir kimse, bir gün karaciğerinin iflas ettiğini dehşetle görebilir. Bunun gibi, ilk başlarda ufak tefek yaramazlıklar yapan bir kız çocuğu, eğer denetlenmezse daha sonra kötü yollara düşebilir. İlk başta en alt düzeyde eş-saçıntı ile kurulmuş olan bir *'evlilik'* düzeni, yıllar geçtikçe, çoğalma eğilimindeki eş-saçıntılılık yüzünden ilkin tekdüzeliğe dönüşüp sonra da boşanma ile sonuçlanabilir. Eğer başta var olan düzen olumlu sayılıyorsa, eş-saçıntılı durumun çoğalması bir yerde *'yozlaşma'* olarak yorumlanabilir. Fakat baştaki düzen durumu olumsuz sayılıyorsa, o zaman da eş-saçıntılı durumun çoğalması *'özgürleşme'* olarak yorumlanabilir. Şurası da unutulmamalıdır ki, eş-saçıntılılık durumu sürekli olarak çoğalma eğilimi gösterir. İnsan fizyolojisi gençleşmez, fakat yaşlanır ve ölümle noktalanır. Yepyeni bir araba, yıllar boyu kullanıldıktan sonra, bir gün gelir, *'otomobil mezarlığı'* denilen yere atılır. Gençliğinde *'süper'* veya *'dâhi'* öğrenci olarak nitelenen birisi, orta yaşı geçince artık sıradan bir adam olarak bile kendisini zor kabul ettirebilir. O halde, *'çaptan düşme'* denilen durum, bir yerde, eş-saçıntılılık eğiliminin doğal bir sonucu sayılmalıdır. Belki de bu yüzden, tüm eğitim felsefesi yeni baştan gözden geçirilerek, ona göre yeniden düzenleme yapılmalı ve insanların, eş-saçıntılılık eğilimine karşı nasıl önlemler alabilecekleri ve buna karsı nasıl savaşını verebilecekleri, bilinçlendirme yolu ile öğretilmelidir. Fakat *'eğitim'* adı altında *'öğretim'* yapma uygulaması gibi utanç verici durum sürüp gittikçe, bu gibi yaşamsal değer taşıyan konuların ele alınması belki de hiç mümkün olmayacaktır.

Gerçekten, tüm eğitim ve öğretim işlemi, eş-saçıntı durumu gittikçe yükselme ve artma eğiliminde olan insanoğluna, ters yönde bir *'güç yüklemesi'* yaparak, doğal akışı tersine çevirme çabası olarak yorumlanabilir. Bunu andırır biçimde, yerçekimi karşısında insan anatomisi de ayakta durabilmek için kendisini zorlamaktadır. Ayakta durmaya oranla oturma durumu göreceli olarak nasıl daha doğal ise, yatıp uzanma durumu da, oturmaya oranla daha doğaldır. Nitekim, baygınlık geçiren bir insan doğallıkla ayağa fırlamayıp, tam tersine, yere serilir; çünkü ancak bu durumda, beynine gitmemiş olan kan daha kolay biçimde dolanabilmektedir. Bu uzanma eğilimi, yataklı veya kuşetli vagonların veya hiç değilse arkaya kaykılabilen koltukları bulunan araçların niçin daha çok arandığını açıklasa gerek. Eğer başka bir düzeyde alınacak olursa, içi

kaynayıp duran bir öğrencinin, derslikteki masa ve sıra ardında hareketsiz oturup ders dinlemesi de Doğa'ya aykırı bir şey olsa gerek. O halde denebilir ki, her düzen veya her düzenleme, bir yerde Doğa'daki eş-saçıntı durumuna karşı verilen bir savaşımdır. Ders izlencesi, trafik işaretleri, yönetmelikler, evlilik bağları, çalışma koşulları, vb ortadaki ***'düzensizlik'*** gibi doğal bir durumu karşı zorlanmış olan, fakat gerekli bulunan ters eylemlerdir. Bu bakımdan, insanların kitap okumayıp da televizyon seyretmeleri kadar doğal bir şey olamaz. Tam tersine, kitap okumaya çalışmak, ancak toplumun koşullandırması sonunda ortaya çıkan bir şeydir. İnsan gözü böyle tek tek harfleri okumak için gelişmiş bir organ olmadığından, televizyondaki hareketli ve sesli görüntü, elbette daha doğal sayılmalıdır. Fakat bu demek değildir ki, kitap okuyarak bilgi edinilmesin. Yalnızca, soruna doğru teşhis konularak ona göre davranılmasında yarar vardır. Buna karşılık şurası da belirtilmelidir ki, doğal durum ***'en-üstün eş-saçıntı'*** durumudur diye, her şeyi oluruna bırakmak doğru olmasa gerek. Nitekim, tıp tedavisinde yapılan şey de, insan fizyolojisini elden geldiğince sağlıklı tutarak, ölüme kadar olan yaşlanma süresini uzatma yolu ile, eş-saçıntılılık eğilimine karşı bir savaşımı sürdürmektir. Bunun gibi, yeni alınan bir arabanın bakım işlerini yaptırmak da, eş-saçıntı durumuna gidişi mümkün olduğu kadar geciktirmektir.

Son çözümde denebilir ki, Doğa'da eş-saçıntı durumu ne kadar doğal ise, buna karşı bir ***'düzenlilik'*** durumu oluşturup bunu sürdürmek de o kadar doğaldır. Çünkü insanoğlu, ***'güvenlik'*** ve ***'güvence'*** istediğinden, ancak ***'düzenlilik'*** durumu bunu sağlayabilir. Bu ise, ***'belli kurallara bağlanmış olma'*** demektir. Sözgelimi, evli bir erkek yalnızca karısına bağlılık sözü verdiği için, bir bakıma, istediği hanımlarla ilişki kurabilen bekar arkadaşına oranla, çok daha kısıtlı durumdadır. Fakat buna karşılık da, evlilik kurumunun sağladığı çeşitli güvencelerden yararlanmaktadır. Ne var ki, Doğa'daki eş-saçıntılılık eğilimine göre, düzenlilik de yapay bir durum olduğundan, insanlar evlilik-dışı ilişkilere girme gibi, ***'kuralsızlık'*** durumuna geçme eğilimi göstermektedirler. Bir başka deyişle, insanlar eşlerine sadık ***'olmamak'*** için hiç çaba sarfetmeyip, tam tersine, ancak sadık ***'olmak'*** için uğraş verirler. Bunun da nedeni, doğal eğilimin eş-saçıntılılık doğrultusundaki tek yönlü akışı olsa gerek.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şu oluyor: Doğa'da son aşama tam bir ***'düzensizlik'***, tam bir ***'kuralsızlık'*** durumudur. Buna göre, ne kadar

'düzenlilik' veya *'kurallılık'* yaratılırsa, bu durumu sürdürmek de o kadar zor olmaktadır. Bununla birlikte, Doğa'da düzensiz yaşanamayacağı için, düzenlilik durumunu, bozucu dış etkenlere karşı korumak gerekir. Bu ise, ancak, düzendeki durumu her an için doğru olarak saptayıp değerlendirerek gerekli önlemleri alma yolu ile ve gerekli girişimlerde bulunma yolu ile sağlanır. Bunu yapmak için de, *'bilgi aktarımı'*, yani sağlıklı bir *'bildirişim'* işlemi birinci koşuldur.

Öte yandan, bildirişim işlemi de, eğer birbirlerinden kopuk *'bildirimler'* biçiminde sürdürülüyorsa, bir süre sonra dış etkenler yüzünden bu işlem aksayabilir. Buna örnek olarak, çocukların oynadığı *'Telefon oyunu'* gösterilebilir. Sıra ile dizilmiş insanlardan birincisi, yanındakinin kulağına eğilerek bir tümce fısıldar: o kimse bunu yanındakinin kulağına eğilerek yineler; o da aynı şeyi kendi yanındakine yapar; ve bu işlem beş on kere yinelenir. En sondaki kimse, kendisine söylenmiş olan tümceyi açıkladığı zaman büyük bir şaşkınlıkla görülür ki, en son söz, ilk baştaki sözden, neredeyse tanınmayacak kadar büyük bir ayrılık göstermektedir. Böyle bir başkalaşmanın nedeni, fısıldama sırasında, seslerin yeterince açık-seçik bir biçimde sesletilmeyişleri ve bu yüzden de iyi duyulmayışlarıdır. O halde, bildiri eğer en sondaki kişiye kesinlikle doğru olarak aktarılacaksa, her defasında, fısıldama sonucunu denetleyip, ancak doğru olduğu görüldükten sonra bir başkasına aktarılmasına izin verilmelidir. Bir başka deyişle, bildirinin aktarılışı ile ilgili bilgileri, bildiri üreten merkeze, yani geriye doğru yollamak gerekir.

Böyle bir *'geri-bildiri'* işleminin gerekirliğini anlamak için şöyle bir iki deneme yapılabilir. Kol kaldırılıp işaret parmağı uzatılarak, duvardaki elektrik düğmesine doğru gidilip düğme açılır. Ondan sonra aynı şey, bu kere gözler kapalı olarak yinelenirse görülür ki, düğmenin bulunduğu noktadan başka yerlere sapılmıştır. Demek ki, telefon oyununda olduğu biçimde, gözler aracılığı ile beyine doğru geri gitmesi gereken bilgi yollanamamıştır. Buna karşılık, gözler gene kapalı olduğu halde, işaret parmağının ucu, burnun ucuna değdirilebilir. Oysa gözler açık olmayıp kapalı bulunduğuna göre bu iş yapılamamalıydı. Demek ki, görme yerine, bir başka duyu işin içine girmiştir. Gerçekten de, bu sırada, koldaki kasların gerginlik durumunu belirten bildiriler beyine doğru geri gitmiş ve oradan gelen yeni komutlara uygun biçimde, kol ve işaret parmağı yönlendirilmiştir. Aynı *'gerginlik'* duyusu, müzik aletlerini çalarken de

rol oynar; sözgelimi, kemanda veya piyanoda, kolun ve parmağın uzanarak tam istenen yere, istenen güçte basurılmasını sağlar.

Buna benzer bir şey de, araba kullanırken meydana gelmektedir. Yoldaki durumdan göze geri gelen bilgiler beyine aktarılır, oradan da bacağa gelen komutların sonunda, gaz pedalına az veya çok basılır. Veya, öndeki araba yavaşlayıp da kırmızı fren lambası yanmışsa, bu görsel bilgiler önce beyine gider, oradan çıkan yeni komutlar sonunda, ayağın fren pedalına basması sağlanır. Bu gibi hareketleri arada bir gerektiren durumlar dışında, bir de sürekli olarak arabayı yolundan saptıran dış etkenler vardır. Yoldaki sağa sola eğim, ufak bir çıkıntı veya girinti, rüzgarın başka hızlarda ve yönlerde esmesi, yandan geçen bir kamyonun oluşturduğu yelin savurması, lastiklerden bazılarındaki hava basıncının başka olması, vb. Bütün bunlar, arabanın tekerleklerini etkilediği için, tekerleklerin bağlı olduğu direksiyon simidi de sağa sola hafifçe oynar. İşte bu bozucu hareketleri gidermek üzere, her seferinde direksiyon simidi ufak ufak, ama ters yönde hareketlerle oynatılarak, arabanın dümdüz gitmesi sağlanmaktadır. Nitekim, şoförler arasında kullanılan *'direksiyon sallama'* sözü de bunu belirtir. Şu noktaya da dikkat edilmelidir ki, eğer araba sağa kaçıyorsa, direksiyon ters yönde sola çevrilmelidir; yani düzeltme olayı ters yönde gerçekleştirilmelidir.

Böylece, ilk defa *'güdümbilim'* denilen *'Sibernetik'* dalında ortaya atılıp da, sonradan bir çok olguları ve olayları açıklamak üzere başka dallar tarafından da benimsenmiş olan formüldeki 3 birime gelinmektedir: *'giri, çıkı ve ters-iti'*. Buna göre, belli bir düzeni, önceden saptanmış olan bir amacın doğrultusunda dengeli olarak ilerletebilmek için, düzenin içerisine bir komut, yani bir *'giri'* verilmelidir. Düzenin belli bir çizgi üzerinde ilerleyişi konusundaki bilgi, yani *'çıka'*, eğer geride bulunan yönetici merkeze doğru ters yönde bir bildiri, yani *'ters-iti'* olarak gelirse, o zaman amaç çizgisinden sapılıp sapılmadığı da öğrenilmiş olunur. Dış etkenler yüzünden şu veya bu biçimde, düzenin dengesi nasıl olsa bozulacağından, önemli olan nokta, bu sapmanın yönü ve derecesi hakkındaki bilginin, gerideki merkeze ulaştırılmasıdır. O zaman, yönetim merkezi, yeni bir *'giri'* komutu yollayarak, söz konusu düzeni, aynı açı ile, fakat bu sefer ters yönde iş görerek, amaç çizgisinde ilerletmeye çalışır. Eğer düzeltme işi ters değil de sapma yönünde olursa, o zaman denge tümüyle bozulur. Sözgelimi, uçuruma doğru gitmekte olan bir arabanın şoförü, direksiyonu yamaca doğru çevireceğine iyice uçuruma

doğru çevirirse, araç daha da çabuk aşağı yuvarlanır. Öte yandan, ters yönde olmakla birlikte, daha fazla bir açı ile direksiyonu çevirirse, o zaman da karşıdan gelmekte olan bir başka araca çarpabilir. Eğitim veya ceza hukuku alanına uygulanacak olursa denebilir ki, her suç için verilecek ceza, işlenen suçla aynı ölçüde ters orantılı olmalıdır. Düz orantılı olmak, caydırıcı olmak bir yana suça itici olduğu gibi, aşırı ölçüde olmak da, o kişiyi başka bir açıdan yoldan çıkarmak olur. Türkçedeki şu söz bu gerçeği yansıtmaktadır: "Vur dedikse, öldür demedik ya!"

O halde, belli bir amaca ilerlerken gözetilecek olan en önemli şey, ***'denge'*** denilen durumu sürdürebilmektir. Nitekim, gerilmiş bir tel üzerinde yürüyen ip cambazı, bir uçtan öbür uca, ancak dengesini koruyarak gidebilmektedir. Denge durumu sürekli olarak bozulma eğiliminde olduğu için, kurulmuş olan dengeyi ***'durağan'*** biçimde değil de, ***'devingen'*** biçimde, her an denetim altında tutmak gerekir. Ancak böyle yapıldığı sürece, dengeleme işi veya ***'dengeylem'*** denebilecek olan iş sürdürülebilir. Eğer bir düzen yalın değil de karmaşık ise, kendi içinde bir çok alt-düzenler de bulunuyor demektir. Bu durumda, her ufak düzencik kendi içinde dengeylemde bulunduğu gibi, bunların hepsi ayrıca birbirlerini de dengeleyecek bir ***'üstün-denge'*** durumunu oluşturup bunu sürdürebilmektedirler. Sözgelimi, insan fizyolojisi, böyle bir üstün-denge durumuna örnek olarak gösterilebilir. Bir yandan vücut ısısı, nabız, öte yandan sindirim, dolaşım, solunum gibi eylemler kendi içlerinde dengeli olarak sürdürülürken, bir de tüm vücudu sağlıklı tutacak biçimde birbirlerine uyum sağlarlar. Eğer bunlardan bir tanesi aksayacak olursa, üstün-denge durumu nedeniyle, başka kesimlerdeki denge düzenekleri, bozulmuş olan bu genel dengeyi elden geldiğince karşılayarak, gene de toplu dengeyi yürütmeye çalışır. Öyle olmasaydı, bir akciğeri veya bir böbreği alınan bir kimsenin yaşamaması gerekirdi. Buna karşılık, her bir alt-düzendeki dengesizlik öbürleri tarafından karşılansa bile, gene de toplu üstün-denge durumunu sonuçta olumsuz olarak etkileyip, belli bir rahatsızlık yaratmaktadır. Sözgelimi, bir aile içindeki huzursuzluk, o ailenin dağılması ile sonuçlanmayabilir. Fakat dışarıya karşı sürdürülen ***'birleşik cephe'*** görünüşü ardındaki mutsuzluk da, böyle yapmakla ortadan kalkmış olmaz. Oysa eşler birbirlerine, ***'yabancı'*** kimselere yaptıkları gibi davransalar, böyle bir iç dengesizlik belki de hiç çıkmayacaktır. Görüleceği gibi, insan psikolojisi, insan fizyolojisinden bu noktada ayrılmaktadır. Solunum düzeni iş olsun diye bozulmaz,

fakat evlilik durumu içindeki denge, eşlerden birisi tarafından, nasıl olsa "öbür taraf *'yabancı'* değil, kaldırır" denerek kayıtsız bir biçimde bozulabilmektedir. Ne var ki, ortada bir toplu üstün-denge durumu olduğu için, bu gibi aksatmalar alt-düzenlerdeki dengecikler arasına yedirilip özümlenir. Fakat sibernetik açıdan alınacak olursa, evlilikteki dengeylem durumunu sağlıklı tutmanın tek yolu, "daha çok yabancı gibi davranıp, daha çok samimi olma" biçiminde özetlenebilir. Böyle bir dengeyi sürdürme ise, bir bakıma, karşılıklı olarak bir bildirişim işleminı yürütme olarak da yorumlanabilir.

Görüleceği gibi, bir dengeylem işleminde 4 tane temel öğe vardır. Birincisi, önceden saptanmış olan bir amaç; ikincisi, bu amaca yönelik olarak belli bir rotada ilerleyen bir düzen; üçüncüsü, bu çizgiden saptıracak niteliktcki bozucu dış etkenler; dördüncüsü ise, bu olumsuz etkilere karşı sürdürülmeye çalışılan dengeylem. Amaca erişmek için gerekli olan şey ise, düzenin davranışı hakkında geriye doğru iletilen bilgidir. Adına *'ters-iti'* denebilecek olan bu özel bildiri, eğer benimsenip de göz önüne alınmazsa, o zaman ne olacaktır? İşte bu noktada, ortadaki durumdan *'ders alma'* yani *'öğrenme olgusu'* gündeme gelmektedir.

'Öğrenme' eylemi, çoğu kere *'belleme'* eylemi ile karıştırıldığı için, herhangi bir dersi bellcyen kişi de, öğretim süreci içinde o şeyi öğrenmiş sayılmaktadır. Oysa *'öğrenme'* denilen eylem şu biçimde tanımlanabilir: "Bir önceki davranış dilimi sonucuna bakarak, bir sonraki davranış dilimini olumlu bir biçimde değiştirme." Buna göre, bir insan sıcak süt içip de ağzı yandıktan sonra, gene aynı biçimde sıcak süt içerek ağzını yakarsa, o kişi yeni davranış biçimini değiştirmemiş olduğu için, *'ağzı yanma'* konusunda ders almamış, yani *'öğrenmemiş'* sayılır. Öte yandan, Türkçedeki "Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer" sözü bir yerde *'öğrenme'* denen eylemi içeriyorsa da, bir bakıma aşırıya kaçıldığı da unutulmamalıdır.

Temelde çok kolay gibi görünen *'öğrenme'* işlemi, sanıldığı kadar yaygın biçimde uygulanmamaktadır. Eğer öyle olsaydı, en azından, Birinci Dünya Savaşı denilen felaketten gerekli ders alınır ve aynı olay otuz yıl sonra yinelenmezdi. Kişisel ölçekte ele alınınca da, insanların gerekli öğrenmede bulunmadıkları görülmektedir. Eğer *'ders alma'* diye bir şey gerçekten olsaydı, *'casusluk'* olayları hiç yinelenirmiydi?; veya *'aldatılmış ve terkedilmiş kızlar'* diye bir şey sürekli biçimde söz konusu olurmuydu? Bütün bu yinelemelerin nedeni, olsa olsa, *'insan'* deni-

len canlı türünün, tüm zekasına ve konuşma yeteneğine rağmen, duyguları ve içgüdüleri bakımından, temelde bir *'hayvan'* olmaktan sıyrılamamış olmasıdır. Yapılan tüm eğitim ve öğretim, insanların ancak dışa vuran davranışlarını değiştirdiği için ve hücre çekirdeğindeki kromozomlar aynı kaldıkları için, yapılan eğitim, uygulanan kişide kalıp, anne-babadan çocuğa geçmemekte ve o eğitilmiş kişi ile birlikte yok olmaktadır. *'İnsanlık durumu'* bakımından ileri sürülen *'duygu/düşünce'* karşıtlığı, alt-yapıdaki hayvansal duyguların üzerine, üst-yapılı bir bilinçli davranış oturtulması olarak görülebilir. Zeka aracılığı ile elde edilen başarılar sonunda Doğa güçleri denetim altına alınıp da maddi refah sağlandığı için, uygarlıklar yaratma başarısı, daha çok fiziksel rahatlık açısından değerlendirilmektedir. Fiziksel rahatsızlık mutsuzluk yarattığı için, tüm insanlık, boyuna belli bir sanayi düzeyine erişmeye çalışmaktadır. Tüm çevre kirlenmesi karşısında bile sürdürülen bu maddi refah çabaları, bir yerde insan zekasının çaresizliğini de gösterse gerek. Son çözümde egemen olan şey, gene hayvansal alt-yapı olmakta gibidir. Bununla birlikte, insanlığın elinde, insan zekasından başka bir şey de bulunmadığına göre, çıkış yolu, gene *'eğitim'* denilen bilinçlendirme eyleminden geçecektir. Ne var ki, bunun için, bir yandan yalnızca *'öğretim'* yapıp da, adına *'eğitim'* diyerek kendini aldatma durumundan tüm dünyanın silkinip kurtulması gerekir. Eğitim demek, insan usunu, hayvansal duygulara egemen kılmak demektir. Bir yanda tek bir hastayı kurtarmak için uçak veya helikopter kaldırıp, sonra da, onca adam öldüren teröristlere, kendi çıkarları için destek sağlama ikileminden ve ikiyüzlülüğünden kurtulunması birinci koşul olmalıdır.

İnsanlar, gereken dersi her zaman alıp da *'öğrenme'* işlemini gerçekleştirmedikleri için, onların bu açığını kapatacak makineler acaba yapılamaz mı? Böylece, öğrenen veya *'öğrengen'* makineler kavramı ortaya çıkıyor. Her makine bir yerde, insan duyularından bir tanesinin uzantısı olduğu halde, bunların hiç biri ders alıp öğrenen türden değildir. Sözgelimi, bir dürbün insan gözünün uzantısı, bir telefon ise insan ağzının ve kulağının uzantısı sayılabilir. Tekerlek insan ayağının uzantısı, vinç de insan kolunun uzantısı gibidir. İşletilen bu makinelere karşılık, kendiliklerinden işleyen makineler de var olup, bunlar üçe ayrılabilir. Birincisi, rastlantılı biçimde çalışanlardır; örnekse, kumarhanelerdeki rulet makineleri. Bunların hangi anda duracakları ve topun hangi numaraya denk geleceği kesin olarak bilinemez. İkincisi, düzenli bir biçimde

çalışanlardır; örnekse, her türlü saatler ve sayaçlar. Bunların işleyiş kuralları bilindiği için, sözgelimi bir saatin hangi zamanda saat kaçı göstereceği önceden kestirilebilir. Üçüncüsü ise, kendi başlarına karar verebilenlerdir; örnekse, kalorifer dairesindeki veya buzdolabındaki termostatlar. Bu küçük aygıtta bulunan iki ayrı türden metal parçası, ısı durumuna göre ayrı ayrı oranda genleştiklerinden, bu yapışık metallerden birisi daha çok uzamaya çalışır, fakat öbürü kısa kaldığından ortaya bir bükülme, bir kavis çıkar. Böylece kapanıp açılan bir elektrik kontağı yardımı ile, kaloriferin veya buzdolabının ısısı hep aynı *'denge'* durumunda tutulabilmektedir. Bu açıdan, termostat aygıtı bir ölçüde akıllı bir makine sayılmalıdır. Fakat çok daha akıllı bir düzenek kurulsaydı, o zaman mutfakta bir yangın çıkması sonunda, buzdolabının yeterince soğumayacağını anlayan termostat, buzdolabının altında bulunan tekerleklere gerekli komutları vererek, mutfaktan kaçmayı becerirdi. Nitekim, bazı *'akıllı'* füzeler, uçakların jet motorlarından çıkan ısıya kendilerini kenetleyerek, uçaklar ne kadar manevra yaparsa yapsın, gene de hedeflerini bulabiliyorlar. Bu bakımdan, bu gibi aygıtlara *'özgüdümlü'* demek çok doğru olur. Sanayi üretiminde kullanılan akıllı robotlar da, beklenmedik durumlarda bile *'karar verme'* yeteneğine sahip aygıtlar olarak iş görmektedir. Bununla birlikte, bu gibi *'özdenetimli'* aygıtlar, ancak önceden kendilerine verilmiş olan izlenceye göre davranırlar; yani yeni bir durum karşısında ne yapacaklarını bilemezler. Sözgelimi, satranç oynayan bir bilgisayarın aklına hile yapmak gelmez. Fakat insanlar da, mekanik düşünmeye alıştıkları oranda, belli kalıpların dışına çıkamamaktadırlar. Sözgelimi, masallardan bilinen bir durumda, yoktan var olan bir peri veya bir dev, masal kahramanına *'üç dilek'* dilemesini söyler. Böylece üç dilek sonunda bütün istenilenler elde edilir. Oysa daha başka bilgilerden ders alınsa ve alışılmış düşünce kalıplarının dışına çıkılsa, yalnızca iki dilek dilenir ve üçüncü dilek olarak da *'üç dilek daha'* istenebilirdi. Böylece, kendi üstüne bir *'halka'* biçiminde kapanan dilekler zinciri kesiksiz olarak, istenildiği kadar sürdürülebilirdi.

Böyle bir durum, makineli tüfeklerdeki ateşleme düzeneğinde vardır. Tüfeğin ateşleme iğnesi, merminin dibine çarpıp da barutu ateşlediği zaman, çıkan gaz, mermi ucundaki kurşunu müthiş bir hızla namlu ağzından fırlatırken, ufak bir delikten geçen bir miktar gaz da, ince bir boru ile gerideki ateşleme düzeneğine gelir ve oradaki yayı, tıpkı dilekler halkasında olduğu gibi, yeni baştan kurar. Böylece, makineli tüfekteki

kurşunlar birbirleri ardına kesiksiz olarak fırlatılabilir. İşte adına *'ters-iti halkası'* denilen düzenek de, bu biçimde çalışarak, bağlı bulunduğu düzeni işletmektedir. Güdümbilim dalındaki bu işleyiş biçimi, alanlar-üstü bir yöntem olarak, ayrı ayrı konulardaki işlemleri, ortak bir *'giri, çıkı, ters-iti'* üçlüsü ile açıklayabilmektedir. Buna ilişkin örnekler şöylece sıralanabilir.

Uçaklarda kullanılan *'otomatik pilot'* aygıtı, uçağın rotadan sağa sola veya yukarı aşağı sapmasını anlayarak, sezerek, gerekli düzeltmeleri kendiliğinden yapabilmektedir. Bunun gibi, pisti gösteren bir ışığı ekranda izleyen bir pilot, pist çizgisinden sapılıp sapılmadığını görerek, karanlıkta veya siste bile iniş yapabilmektedir. Bir yerde, sivrisineklerin de yaptıkları bundan başka bir şey değildir. Özellikle dışarıda hava serinleyince, ev içindeki sıcaklığın farkını hisseden sivrisinekler, 20 derece oda sıcaklığında, karanlıktayken bile, özellikle damarın içinden geçen kanın 36.5 derece olması nedeni ile, dışarı yayılan ısı noktalarını sezer ve yüzeye yakın damarları sokarlar. *'Işığa yönelim'* durumunda da, ayçiçeği bitkisi, yüzünü hep güneşe dönmüş gibi durmaktadır. Şu var ki, daha önce de görüldüğü gibi, ayçiçeği tohumlu yüzünü güneşe dönmez; hücrelerde bulunan *'oksin'* maddesi ancak gölgede üretildiğinden, tam tersine, arka tarafı gölgeye yönelir. Böylece uzayan gölgeli hücreler de, bitkinin boynunu büktürüp güneşe yönelmiş gibi bir izlenim verdirir. İnsanlarda da buna benzer bir durum vardır; soğuk havada kan damarları, ısı yitimini azaltmak için kasılırlar. Böyle bir uyarlama sonunda, insanın yüzü ve teni kan azlığı nedeniyle soluk gözükür. Buna karşılık sıcak havada ısı atabilmek için damarlar açılarak yüzü ve teni pembeleştirmektedir. Vücutta böyle bir dengeleme eylemi, dağ başlarındaki oksijen azlığını kapatmak için daha çok nefes alınarak ve hatta daha çok alyuvar üretilerek sağlanır. Yürürken veya koşarken dengeyi yitirmemek için de, iç-kulakta bulunan yarım-daire olukları devreye girer ve vücudun hangi konumda olduğu konusunda beyine bilgi gönderirler. Sendelerne durumunda ise, doğal bir tepke sonucu, beyine haber gitmes. gecikeceğinden, gerekli düzeltme omurilik üzerinden *'kısa devre'* biçiminde gerçekleştirilmekte ve ayakta kalınabilmektedir. Buna karşılık, düz bir yerde ayak burkulması demek, bir yerde, bildirişim açısından bir aksama var demektir. Eğer omurganın alt kesimlerindeki *'lumbar'* omurları arasından çıkan siyatik siniri, belkemiğindeki bir ezilmeden dolayı sıkışır da iyi çalışamazsa, ayak tabanının konumu hakkında doğru bilgi alınıp

verilemediği için, ayağını doğru bastığını sanan kimse, ayağını yere yan basar ve bu yüzden de ayağı gereksiz yere burkulmuş olur. Yürüme eylemi kendiliğinden sürüp gittiği için insan bu işin farkına varmamakta, düzenin ne kadar iyi işlemekte olduğunu, ancak ayak burkulması gibi bir durumda anlamaktadır. Buna karşılık, beyinden çıkan elektrik dalgalarını kaydeden bir *'elektro-ansefalograf'* aygıtının ekranında, insan *'alfa, beta, vb'* dalgalanmalarını görebilir. Adına *'biyofidbek'* denilen bir yöntemde, bir insan kendi kendine beyin gücünü denetleyerek, bu dalgaları, *'heyecanlı'* durumundan *'huzurlu'* durumuna geçirebilmektedir. Bu tür tedavi, *'fidbek'* yani *'ters-iti'* ilkesine göre, bir insanın, ekrandan aldığı ipuçlarına bakıp da, bir sonraki davranış dilimini düzeltmesi olarak gerçekleşmektedir.

Görüleceği gibi, dengeylemin sürdürülmesi için, belli bir aygıt, bir organ, vb biçiminde bir *'duyarga'* gerekir. Ondan sonra bütün iş, düzeltmeyi yapmak üzere verilecek komuta bağlıdır. Fakat düzeltme konusunda bir değil de, iki çelişik komut verilirse o zaman ne olacaktır? Bunu saptamak için yapılan bir denemede, bir yandan ışığa doğru yönelinceye *'programlanmış'* olan, ama öte yandan da telsiz komutlarına uyacak biçimde yapılmış bir tekerlekli robot kullanılmıştır. Işık kaynağına yaklaştığı sırada, kendisine oradan uzaklaşması için komut verilen robot, bu iki ters uyarıcı karşısında titremeye başlamıştır; yani bir bakıma *'robotsal'* bir *'sinir krizi'* geçirmiştir. Bu durum, Türkçede şu gibi sözlerle anlatılmaktadır: "İki cami arasında namazsız kalmış" veya "aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık". Böyle bir durumda eğer seçme zorunluluğu çok güçlü ise, kararsızlık içinde kalan insan da belli bir buhrana, bir krize girebilir. Sözgelimi, bir genç kız kendi yaşına uygun, fakat mesleğinin henüz başlarında olan sevdiği bir genç yerine, mesleğinde çok başarılı, fakat yaşça kendisinden çok büyük olan sevmediği bir kimse ile evlenmek zorunda bırakılınca, bir çok romanlara, filimlere konu olduğu gibi, belli bir sinir krizine girmekte, hatta bazı kereler bu seçime zorunluluğu yüzünden, hayatına bile kıyabilmektedir.

Siyaset veya politika alanına uygulanacak olursa, dengeylemi durumuna örnek olarak, ara-seçimler veya genel seçimler gösterilebilir. Bunların sonuçları değerlendirildikleri zaman, yönetimdeki veya muhalefetteki parti, bir sonraki davranış dilimini yeni baştan düzenlemeye çalışır. Aynı şey, referandumlar için de geçerli sayılabilir. İktisat alanında ise, piyasadaki para hacmine göre, faiz oranları değiştirilerek, istenen

'denge' durumundaki paranın dolaşımda kalmasına çalışılır. Öğretimde yapılan sınavlar da, tıpkı seçim sonuçları gibi, gerek öğreticiye, gerekse öğreniciye, kendi durumu yani dengesi konusunda bilgi sağlayarak, bir sonraki aşamada nasıl davranması gerektiğine ilişkin ipuçları sağlar. Eğer insanın değerlendirmesine gelen sonuçlar, o kişi tarafından göz ardı edilirse, o zaman dengenin bozulması büyük bir olasılık taşır. Sözgelimi, alkolik olma yolundaki bir insana içkiyi bırakması söylendiği halde, o kişi bu sözlere kulak asmaz da, *'doktorlara göre'* karaciğerinin *'süper sağlam'* olduğunu, tersi durumda bu kadar içkiye zaten dayanamayacağını söylerse, o zaman organizma bir gün, ne olup olacak, raydan çıkacaktır. Eğer bir ekonomik yatırım söz konusu ise, böyle bir başarısızlık durumu, *'sermayeyi kediye yüklemek'* sözü ile anlatılmaktadır. Bir çok kuruluşlarda bulunan *'şikayet kutusu'* veya dergilerdeki *'okuyucu mektupları'* köşesi, bir yerde, bu kuruluşların, kendilerini denetleme yolunda yaptıkları birer girişimdir. Özellikle basında uygulanmaya çalışılan *'özdenetim'* düzeneği, dışarıdan bir yasal uyarı ve etki olmaksızın, basının kendi içinde ahlaksal dengeyleni sürdürme kaygısının bir sonucu olarak düşünülmelidir. Fakat bazı kere de, dengeylemin sürdürülmesi yalnızca özdenetime bağlı kalmamaktadır. Sözgelimi, bir savaş sırasında, karşıdaki düşmanın değişen taktiklerini izleyip de, dengeyleni ona göre yeniden yeniden sağlamak gerekir. Sağlam bir istihbarata dayanmayan bir savaştaki yönelimler, dengeylemin aleyhte bozulması ile sonuçlanabilir.

Kişisel düzeyde alınacak olursa, bir konuşmacı, karşısındaki dinleyicilerin yüz ifadelerinden ipuçları alarak, bunları *'ters-iti'* biçiminde kullanıp, konuşmasını ona göre sürdürmeye çalışır. Öğretmenlerin yaptıkları da bundan başka bir şey değildir. Buna benzer bir biçimde, *'iz sürücü'* bir kişi de, kaçak kişinin veya kişilerin izlerini sürüp, gereken biçimde sağa sola saparak, sürekli biçimde düzeltmelerde bulunur ve aynı çizgi üzerinde tuttumuş olduğu dengeylemi kaçırmamaya çalışır. Dengeyleni denilen durum başka türlü de ortaya çıkabilmektedir. Sözgelimi, Eflatun'un *'Cumhuriyet'* adlı eserinden de anlaşıldığı üzere, toplumdaki nüfus sayısını aynı dengede tutabilmek için, evlenecek çiftler ancak belli sayıyı dolduracak biçimde kura ile saptanmalıdır. Bugün yapılmaya çalışılan *'aile planlaması'* da, aynı tutumun bir uzantısı sayılsa gerek. Gerçekten, her evli çift yalnızca bir tek çocuk yapsalar, her iki

kişinin yerini bir kişi alacağından, elli yıl içinde bütün dünyanın nüfusu, kuramsal olarak, yarıya inebilir.

Görüleceği gibi, *'bilgi alış-verişi'* yolu ile sağlanan bir tür *'bildirişim'* işlemi, *'dengeylem'* denilen şeyi sürdürmeye dayalı olan *'Güdümbilim'* veya *'Sibernetik'* dalında da kullanılmaktadır. Bunun tersine, güdümbilim de, bir yorumlama yöntemi olarak bir çok alanlara uygulanabilmekte, bu arada bir bildirişim işlemi olan dile de bir başka açıdan ışık serpebilmektedir.

Gerek Doğa tarafından yaratılmış olan, gerekse insanlarca kurulmuş olan düzenekler, çoğu kere birer *'kapalı kutu'* olarak, bilinmezliklerini sürdürmektedirler. Böyle bir düzeneğin iç-yapısını ortaya çıkarabilmek için, bu düzeneğe ait tüm veriler toplanarak, ilkin bir *'örnek'*, bir *'model'* çıkarılmakta, ondan sonra da bu yapay düzenek incelenerek, değiştirilerek ve geliştirilerek, gerçek düzenek anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu yolda uygulamaya konan *'model kurma'* yöntemi, dilbilimi de içermek üzere bir çok alanlarda kullanılarak, eldeki konuları aydınlatmaya yardımcı olmaktadır.

Modelcilik

Eğer herhangi bir düzen, üzerinde doğrudan doğruya çalışılmaya şu veya bu biçimde elverişli değilse, o zaman, bu özgün düzene hiç zarar vermeksizin, bunun yerine bir *'örnek'* çıkarılır ve bütün uygulamalar bu örnek üzerinde yapılır. Sözgelimi, çok değerli bir elyazması kitap, uzunca bir süre satır satır incelenecekse, o zaman yapılacak şey, bu yazmanın ya fotoğrafını ya da fotokopisini çekmektir. Böylece *'asıl, özgün, orijinal'* metin, güvenlik içinde saklanmış olur. Çeşitli bilgi ve uğraş alanlarında böyle bir örnek, daha çok *'model'* adı altında bilinmektedir. Sözgelimi, kunduracıların kullandıkları tahta *'kalıp'*, o ayakkabıyı giyecek olan kişinin ayağı için bir *'model'* sayılır. Bunun gibi, müşterinin beden ölçülerine göre düzenlenmiş bir *'manken'* de, o kişinin kendisi olmaksızın bile, üzerinde prova yapılabilecek bir modeldir. Defilelerde boy gösteren bir *'manken'* veya *'model'* de, giyilecek elbiselerin, hareketli insan vücudu üzerinde nasıl duracağı konusunda müşterilere fikir veren canlı bir kişidir. Heykel veya mimarlık yarışmalarında, yargıcılar kuruluna sunulan bir *'heykelcik'* veya bir *'maket'* de, gene, daha gerçekleşmemiş olan düzenlerin nasıl bir şeyler olacakları konusunda insanlar-

da bir kanı uyandıran birer *'model'* olmaktadır. Bu *'durağan'* modellerin de ötesinde, tasarlanmış olan yeni uçak modelleri hava tüneli içinde, gemi modelleri ise havuzlarda denenip sınanarak, üzerlerinde gerekli değişiklikler yapılmaktadır. Uçak pilotlarını yetiştirmek üzere kullanılan *'benzetgeç'* aygıtı da, gerçek uçuşu yapay olarak canlandıran bir *'devingen'* modeldir. Uçaktaki pilot kabini aynen yapılmış olup, öndeki bir ekranda da, uçağın kalkışı, uçuşu, inişi, vb ile ilgili bir filim oynatılmakta, aday pilot da böylece tehlikesiz bir biçimde eğitilmektedir.

Fakat, model kavramı, bir yerde sıradan bir fotokopi örneği çıkarmak gibi basit bir işlemden çok daha öte bir anlam taşır. Bu bakımdan, *'örnek çıkarma'* yerine *'model kurma'* gibi, yavaş yavaş gerçekleştirilen bir işlemden söz edilebilir. Onun için, *'model kurma'* denince, çoğu kere düz ve dolaysız biçimde algılanamayan düzenleri, bu sefer, algılanıp incelenebilir bir biçimde *'yeniden yaratma'* işlemi anlaşılmaktadır. Sözgelimi, atomun yapısı hiç bir zaman görülemeyeceği halde, gerek çekirdek, gerekse çeşitli sayıdaki elektronlar belli bir model biçiminde gösterilerek, üzerinde verimli çalışmalar yapılabilir. Bunun gibi, hücre çekirdeğinde bulunan DNA çifte-sarmalı içerisinde bulunan kimyasal maddeler, üç-boyutlu bir biçimde yapılarak inceleme kolaylığı sağlanabilir. İnsan anatomisini ve fizyolojisini göstermek için yapılan insan modeli de, hiç bir cerrahi işlemde bulunulmaksızın, öğretim işlevini yerine getirmektedir. Tıp öğrencileri için bir adım daha öteye gidilerek kullanılan kadavralar ise, daha gerçekçi bir model türüdür.

Fakat bütün modeller böyle fiziksel ve maddesel olmak zorunda değildir. Herhangi bir bilimsel kuram da bir model sayılır, herhangi bir dinsel öğreti de. Çünkü bunlar da bir yerde, var olduğu sayılan veya var olması istenen belli düzenleri, insanların algılayacağı biçimde ortaya sürmektedirler. Sözgelimi, Einstein tarafından önerilen *'Görecelilik'* kuramı, tüm evrenin boyutlarını kapsayacak biçimde, zaman, hız, kitle, vb gibi kavramları, toplu olarak belli bir soyut düzen halinde tartışmaya sunmaktadır. Benzer biçimde, Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi *'tek-tanrılı'* dinler de, bu evrendeki yaşam düzenini yansıtmak üzere, bir tek *'Yaratıcı'* temeline dayanan bir soyut yorumlamaya gitmişler ve buna bağlı olarak birer ülküsel ahlak düzeni önermişlerdir. Öte yandan, Marx adlı düşünür de, insanlık tarihini başka bir açıdan yorumlayarak, aynı ölçüde soyut ve ülküsel özlemleri yansıtan bir siyasal-ekonomik yaşam modelini öne sürmüştür. O halde, bir model, duyularla algılama-

mayan bir düzeni dolaylı olarak yansıtabileceği gibi; hiç var olmayıp da, yalnızca insan zihninde tasarlanmış olan bir düzeni de belirtebilir.

Askerlikte kullanılan *'harp oyunu'* yöntemi de, model kurma yöntemine bir örnek olarak gösterilebilir. Gerçek bir savaş sahnesi yerine, yalnızca arazi maketi ve harita üzerinde yürütülen böyle bir *'yalancı savaş'* sırasında, mavi ve kırmızı diye ayrılmış olan dost ve düşman silahlı kuvvetleri, çeşitli koşullar sanki gerçekten varmış gibi, birbirleri ile savaş halinde düşünülürler. Böylece, durum saptamaları yapılıp kararlara varılır ve sonra uygulamalara girişilip savaş harekatı yürütülür. En sonunda yapılan genel bir eleştirme sonunda da, böyle bir savaş modeline katılmış olanlar, sanki gerçekten bir savaş deneyimi geçirmişler gibi eğitim görmüş olurlar. Aynı şey, yarı-gerçek bir nitelikte düzenlendiği zaman, buna *'manevra'* adı verilmektedir. Böylece, o sırada olan değil de, ileride çıkabilecek olan bir durum karşısında neler yapılacağı saptanıp, gerçek bir savaşın tehlikelerine girilmeksizin, dolaylı yoldan bir eğitim sağlanmış olur.

Gerçek durum yerine, bunun gibi, *'benzeylem'* denebilecek olan bir yöntemle yapılan çalışmalar, çeşitli alanlarda başka başka adlar altında bilinmektedir. Sözgelimi, tiyatro oyunlarında veya filim çekimlerinde, ya da terzilikte *'prova'* adını alan *'model'* kullanma yöntemi, eğitimde ve öğretimde *'alıştırma'* ya da *'uygulama'* adı altında yapılır, spor dalında ise *'antrenman'* veya *'idman'* olarak bilinir. Eğer bir yazı ile ilgili olursa *'müsvedde'* veya *'karalama'* diye bilinen bu yöntem, resim ve heykel dalında *'skeç'* ya da *'eskiz'* olarak tanınmaktadır. Gerçek bir evlilik bağlantısına girmeksizin yaşanılan *'nişanlılık'* evresi de, bir yerde *'evlilik'* yerine sınanan bir model sayılır.

Bütün bu gibi durumlarda, zaten var olan gerçek bir düzen yerine, onun modeli kullanılarak, daha kolay ve daha elverişli yoldan, o gerçek durumna yaklaşılmaktadır. Oysa daha başka durumlar da vardır ki, söz konusu düzenin bir modelini çıkarmak neredeyse olanaksızdır. Sözgelimi, gizlice işlenmiş olan bir cinayetin nasıl yapıldığı konusunda, düz ve dolaysız bilgiler elde bulunmadığından, ancak *'dolaylı kanıtlar'* denen çeşitli ipuçlarının değerlendirilmesi gerekir. Böylece saptanan veriler, tıpkı *'parçalı bulmaca'* çözer gibi, mozaik biçiminde yanyana konarak, tüm cinayet eylemi aydınlatılmış olur. Aynı şey, casusluk çalışmalarında da uygulanarak, çeşitli ajanlar veya kişiler aracılığı ile sağlanan,

ayrıca da *'türlü çeşitli'* kaynaklar taranarak elde edilen bilgiler birleştirilip, düşman ülkenin, özellikle askeri alandaki bir modeli kurulabilir.

Görüleceği gibi, bilinen düzenlerden yalnızca *'model çıkarma'* yeterli olduğu halde, gizli kalan veya gizli tutulan düzenlerin modelleri, ancak parça parça kurulabilmektedir. Böyle *'kapalı düzenler'*, casusluk alanındaki gibi, ülkeler ölçüsünde olmayabilir. Sözgelimi, yeni bir insanla tanışan kimse de, eğer karşısındakini iyice tanımak zorunda ise, onun bir modelini kurma işlemine, belki de farkında olmaksızın girişebilir. Türkçedeki bazı sözler, insanların gerçekte birer *'kapalı kutu'* olduklarını ve bu bakımdan modellerini de ancak dolaylı olarak kurmanın mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Örnekse, "Kaplanın alacası dışında, insanın alacası içinde", "Sarımsağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış", "Kavun değil ki, dibini koklayıp da, olgun mu değil mi anlayasın", vb. İşte bu yüzden, bir insanın karşısındaki kişi, evlenilecek bir aday olarak veya işe alınacak bir görevli olarak, vb bulunuyorsa, o zaman kendisine belli sorular yöneltilebilir veya çeşitli durumlardaki davranışları ve tepkileri değerlendirilebilir. Böylece, sağlanmış olan tüm veriler yardımı ile belli bir model kurularak, o kimsenin, söz konusu durum, ilişki veya iş için uygun olup olmadığına karar verilebilir.

İşletmecilikte ve sanayi mühendisliğinde kullanılan *'örnek olay'* yöntemi de, gene model kurma işlemine bir örnek olarak verilebilir. Gerçek bir olaya dayanmaksızın, yalnızca alıştırma amacıyla tasarlanmış bir durum veya olay ileri sürülerek, karşıdaki kimselerden, bu koşullarda neler yapılması gerektiği sorulabilir. Bu gibi bir eğitim gören kişiler de, gerçek olayların içine girmezden çok daha önce, bu olayların birer örnekleri, yani gölgeleri üzerinde çalışmış olurlar. Buna yakın biçimde, özellikle bilgisayar izlencesi oluşturmada kullanılan *'akış çizelgesi'* de, bilgisayara yüklenecek olan komutlar arasındaki mantıksal bağları görsel bir biçimde kavrayıp denetlemeye yarar. Çeşitli tablolar, grafikler, diyagramlar, şemalar da, üretim, satış, kazanç konusundaki değişkenler ile ilgili bilgileri, gene görsel bir biçimde yansıtmaktadır. Hasta yataklarının ayak ucunda bulunan *'ateş çizelgesi'* de gene böyle bir görsel model olarak, hastanın belli bir süre içindeki sağlık durumunu belirtir.

Bununla birlikte şurası da eklenmelidir ki, her *'taslak'* bir model sayılmakla birlikte, bilimsel bir yöntem olarak *'model kurma'* işlemi, daha çok, gerçek olana varma yolunda başvurulan bir yöntem sayılmalıdır.

Bunun için de, kurulan model hiç bir zaman *'son çözüm'* olarak ileri sürülmeyip, üzerinde tartışılması gereken ve bu bakımdan da yeni yeni verilerin ışığında her zaman değişmeye hazır bir *'gölge düzen'* olarak düşünülmelidir. Bu açıdan alınırsa, siyasal, ekonomik, dinsel bazı modeller, gerçek anlamda birer model sayılmazlar. Çünkü bunlar birer *'öğreti'*, birer dogmalar düzeni olarak kabul ettirilmek istendiklerinden, değiştirilmeleri hiç öngörülmemiştir. Eğer bir düzeltmeye gidilecek olursa, o zaman da *'modele ihanet'* gibi bir suçlama ortaya çıkmaktadır. Din alanında adına *'dalâlet'* denilen bu *'sapma'*, bu *'yoldan çıkma'* durumu, siyasal öğretiler alanında *'revizyonizm'* olarak suçlanmaktadır. Oysa gerçekten *'bilimsel'* bir model, her zaman tartışılmaya ve değiştirilmeye açık olmalıdır. Nitekim, çok eski yüzyıllarda Batlamyus tarafından öne sürülen gezegenler modelinde merkez olarak *'dünya'* bulunduğu halde, sonradan edinilen bilgilere dayanılarak bu model değiştirilmiş ve böylece Kopernik ve Kepler gibi gökbilimcilerin ileri sürdükleri *'güneş-merkezli'* model öne geçmiştir. Planck tarafından ortaya konulan *'Kuantum Kuramı'* gibi, Heisenberg tarafından önerilen *'Belirginsizlik'* görüşü de, her zaman tartışmaya ve denemeye açık olmuştur. Darwin tarafından ortaya atılmış olan *'Gelişim Kuramı'* bazı bakımlardan doyurucu olmayınca, türlerin ortaya çıkışlarını açıklamak üzere, bu sefer de *'Değişinim'* kavramı ileri sürülmüştür. Oysa bir çokları, Darwincilik modelini değişik biçimi ile kabul edeceklerine, tümüyle yadsıma durumuna geçmişlerdir. Hiç kuşkusuz, herhangi bir bilimsel model de tümüyle değişebilir; fakat yüz yıldan fazla bir süredir sınanıp da benimsenmiş olan bir model, tümüyle yanlış olmasa gerek. Ayrıca, Darwincilik Kuramı ile açıklanan noktaları bir yana itip de, açıklanmayan bazı noktalara dayanarak tüm modeli çürütmeye çalışmak, bilimsellikle ilgili olmayan bir tutum sayılmalıdır. Buna benzer bir biçimde, Marksçı öğreti gibi, yalnızca bir öneri olan *'sosyalizm'* modeline *'bilimsel'* sıfatını kendi başına yakıştırmak da, bilimsellik dışı bir tutum olsa gerek. Son çözümde, bir modelin doğru olup olmadığı, o model içinde ileri sürülen olasılıkların veya kestirmelerin gerçekleşip gerçekleşmemesi ile ölçülmelidir. Eğer dünyanın yuvarlak olduğu, en sonunda uydu fotoğrafları ile de kanıtlanmışsa, demek oluyor ki bu model artık tartışılamaz biçimde doğrudur. Buna karşılık, Kristof Kolomb, dünyanın yuvarlak bir küre olduğu modelinden doğru olarak yola çıkmışsa da, bu durumun kanıtlanması kendisinden sonrakilere kalmıştır.

Dilbilimi alanında ise, model kurma işlemi şöyle uygulanmaktadır. İnsan ağzından çıkan sözlü dil, ses alma cihazları ile kaydedilerek ve insan elinden çıkan yazılı dil de kağıt üzerine geçirilerek incelendiği için, ortada fazla bir sorun yoktur. Fakat dışa vuran bu kullanımların ardındaki düzenek insan kafası içinde olduğu için, bunu düz ve dolaysız bir biçimde incelemek olanak dışıdır. Onun için, olsa olsa insan beynindeki çalışma düzeni, bir model olarak yeni baştan kurularak, çeşitli denemeler ve sınamalar sonunda, *'dil düzeneği'* denilen şeyin gerçek kimliğine elden geldiğince yaklaşılabilir. İşte yüzyıllar boyunca yapılan *'gramer'* çalışmaları, bir yerde insan-dili ardındaki bu düzeneği, *'dilbilgisi'* adı ile ortaya süren model çalışmaları olarak kabul edilmelidir. Özellikle bu yüzyılın yarısından başlayarak hızlanan üretimsel dilbilim çalışmaları, böyle bir model geliştirme yolundaki en son çabalar olarak görülebilir. Bu arada, adına *'psiko-dilbilim'* denilen dalda yapılan çeşitli deneyler ve denemeler, insan beyninde gizli duran bu dil-düzeneği konusunda yeni yeni ipuçları sağlamakta ve bu yeni veriler de, insan-diline özgü olan bu düzenek hakkında daha sağlıklı ve gerçeğe daha yakın bir model geliştirmede yardımcı olmaktadır.

Bir düzeneğin modeli çıkarıldığı zaman, bunun içerisinde bulunan çeşitli birimler arasındaki karşılıklı bağlantılar örgüsü, yani *'iç-yapı'* da kendiliğinden sergilenmiş olur. Nitekim, insan-dilindeki *'gramer'*, yani *'dil düzeneği'* incelenirken, bir yerde, insan-dilinin kendisine özgü yapısı da saptanmıştır. İlkin dilbilimi alanında uygulanan bu *'yapısalcı'* yaklaşım, daha sonra, başka alanlardaki düzeneklerin de yapılarını ortaya çıkarma yolunda çok yararlı bir yöntem olarak, *'Yapısalcılık'* adı altında anılmaya başlamıştır.

Yapısalcılık

Bugün dünya üzerindeki ülkelerde üretilen bilgiler çığ gibi çoğalmakta olduğundan, insanlar bu *'bilgi yükü'* karşısında bunalmakta gibidirler. Doğa'da *'Her etkiye karşı bir tepki oluşur'* kuralı geçerli olduğu için, vücuda giren mikroplara karşı *'antikor'* oluşması gibi insanlar da bu bilgi seli karşısında bir şeyler yapmaya çalışmaktadırlar. Bunlardan belki de en yaygını, bilgi yükünü hafifletmesi için *'bilgisayar'* belleklerinden yararlanmaktır. Bir başka gelişme de, adına *'sekmeli okuma'* denebilecek olan hızlı okuma yöntemidir. Özellikle, karar verme duru-

munda olan kişiler, ayrıntılar üzerinde fazla vakit harcamayıp da, anahatları yakalayabilmek için, önlerine gelen yığınla bilgiyi bir göz atarak kavramaya çalışırlar. Kuşkusuz, bu biçimde ancak *'fikir'* edinilebilir, *'bilgi'* edinilemez. Fakat bir kere can alıcı noktalar yakalandı mı, istenirse ya daha dikkatli okunur, ya da birisine, belli yerleri özetleme görevi verilebilir. Gerçi bu tür okuma yandaşları, bir bakışta *'fotoğraf'* gibi her şeyin okunduğunu ileri sürüyorlarsa da, gerçekte ancak *'sekmeli'* biçimde tüm sayfaya göz atılıp da, belli sözcükleri yakalama becerisi söz konusu olmaktadır.

Bu çağdaş uygulamalardan önce de, tarih boyunca bu gibi bir uygulama hep yapılagelmiştir. Sözgelimi *'casusluk'* olgusu buna en iyi örneği oluştursa gerek. Bir yandan ufak ufak edinilen bilgiler bir merkeze gelir ve orada bir yığın halinde durur. Bütün iş, bu yığının ardına geçerek, ana çizgileri, esas çerçeveyi yakalayabilmektir. Casusluk olayı, sanıldığı gibi, mühiş bilgilerin aktarılması değil, ufak ufak ve dağınık bilgilerin bir arada değerlendirilip de bir mozaik biçiminde bütünleştirilmesi demektir. Böyle bir uygulama ise, ilkel bir biçimde veya çağdaş yöntemlerle de olsa, tüm insanlık tarihi boyunca görülebilir. Hükümdarlar yerlerinde kalabilmek için, komutanlar düşmanı zayıf yerinden vurmak için, devlet ise vergi toplayabilmek için, sürekli olarak bilgiler derleyip bunların ardındaki örgüye, düzene, sisteme varmaya çalışmışlardır. Buna karşılık, ufak ayrıntılara saplanan komutanlar, tüm bir savaş planı çizemeyip, yanlış değerlendirmelere gitmişlerdir. İşte bütün bunlar da gösteriyor ki, yaşamda iki önemli öğe vardır. Birincisi, tek tek bilimler topluluğu; ikincisi, bu birimlerin oluşturdukları soyut bir düzen. Bunlardan birimler somut birlikler olarak hep bulundukları halde, bunlar arasında bir düzenlilik görüp, bir düzen oluşturmak, ancak insanlara vergi bir şeydir. Geceleri göklerde görünen yıldızlar dağınık bir yığın olarak durdukları halde, özellikle Mezopotamyalılar bunlar arasında bağlar kurmuşlar ve bugün adına *'burçlar'* denilen takımyıldızları adlandırmışlardır. Bir başka deyişle, yığının içinden geçerek veya yığının ardına erişerek, burada bulunan belli bir örgüyü yakalamaya çalışmışlardır. İşte ondan sonra yıldızların devinimleri daha bir rahat gözlenmiş, aylar ve mevsimler daha düzenli bir biçimde saptanabilmiştir.

Buna benzer bir durum, halk masallarında da görülmektedir. Birbirlerinden apayrı gibi görünen bu masallar ayrı ayrı bellenip anlatılabilir. Fakat bunlar arasında boğulmaksızın, hepsinde ortak olan bir düzen, bir

örgü aramak da mümkündür. Bu masalların hiç değilse bir kesiminde şöyle bir örgü bulunur. Ortada güçlü bir hükümdar vardır; fakat bir türlü çocuğu olmaz. Sonunda olağan-üstü bir insan veya durum yardımı ile karısı gebe kalıp bir erkek çocuk doğurur. Ama bakıcılar bu çocuğun ileride babasını öldürüp yerine geçeceğini söylediklerinden, hükümdar kendi çocuğunu bir çobana teslim edip öldürmesini söyler. Fakat buna kıyamayan çoban, bir hayvanı öldürüp, çocuğun elbiselerini hayvanın kanına bular; gidip hükümdara gösterir. Çobanın veya başkalarının yanında büyüyen çocuk bir gün gerçeği öğrenir; kendi kentine, yurduna dönmek ister. Ülkesinin başına bela olan bir ejderhayı öldürür. Bu yüzden de ülkenin başına geçip yeni hükümdar olur. Kehanet bir yerde gerçekleşmiştir. Eğer bu çerçeve bir çok masallara uygulanacak olursa, birbirinden ayrı gibi görünen masalların, öykülerin bir araya gelip bütünleştikleri görülür. Sözgelimi, Kral Oidipus öyküsü böyle başlar; fakat sonunda kendi babasını bilmeksizin öldürüp, kendi anası ile evlenmesi biçiminde biter. Romulus da aynı biçimde öldürülmek istendikten sonra büyüyüp doğduğu kente döner. Babasını öldürdükten sonra Roma kentini kurar. Musa da, bir Yahudi çocuğu olarak öldürülmek istenir. Fakat Firavun'un kızı tarafından ırmaktaki bir sepet içinde bulunup büyütülür. Daha sonraları bir önder olarak başa geçip Yahudileri Mısır' dan çıkarır.

Bu gibi benzer ilişkiler veya ortak olaylar, kovboy filimlerinde de görülmektedir. Ortada her zaman için bir üçlü vardır. Kötü adam/zavallı adam/iyi adam. Bir kasaba veya bir çiftlik ortamındaki bu kötü adam bir haydut, bir bar sahibi, bir bankacı veya bir çiftlik sahibi olabilir. Zavallı kimse veya kimseler ise, genellikle çiftliğini satmak istemeyen bir çiftçi veya tüm bir kasaba halkı olabilir. İyi adam ise bir kurtarıcı olup, ya para ile tutulan eski bir silahşordur, ya da o civara yerleşmiş olan eski bir kovboy. Kötü adamın genellikle siyah elbiseleri ve köşeli denecek türden keskin hatlı bir siyah şapkası vardır. Kurtarıcı ise beyaz elbiseli, beyaz atlı ve yuvarlak hatları olan beyaz şapkalıdır. Fakat böyle bir çerçeve içindeki birimler birbirleri ile yer değiştirip başka bir görünüm de ortaya çıkarabilir. Sözgelimi, kötü adamlar Kızılderililer olabilir; zavallı kişiler ise posta arabasındaki yolcular; kurtarıcılara gelince, bunlar da borularını öttüre öttüre yardıma koşan süvari birlikleri. İşte böyle bir *'şema'*, bir *'matris'*, bir *'örgü'* ortaya sürülürse, bir kovboy filmi seyredildiği zaman, bu ana plana göre ne ölçüde sapmalar ve başkalıklar varsa, bunlar çok daha iyi anlaşılabilir.

Dil konusundaki çalışmalar XX. yüzyıl başlarına kadar, oldukça bölük pörçük biçimde yürütüldüğü için, bütün bunları bir düzene sokmak üzere belli bir yöntem gerekliliği ortaya çıkmıştı. İşte Saussure adlı dilbilimci, özellikle bu *'düzen'* kavramını vurgulayarak, insan-dilini, parça parça birimlerden oluşma bir yığın olarak değil de, bir bütün oluşturacak biçimde birbirleri ile bağlantılı olan birimlerin meydana getirmiş olduğu bir *'düzen'* olarak incelemeyi öneriyordu. Bu *'düzen'* terimi daha sonra *'yapı'* terimi ile anlatılmaya başlanmış ve böylece dilbilim çalışmalarında *'yapısalcı'* yöntemi izlenmeye başlamıştı. Daha sonra ise, bu tüm dilbilim anlayışına *'Yapısalcılık'* adı verilmiş ve bu terim öylece sürüp gitmişti. Fakat yakın zamanlara doğru bu terim, dilbilim alanı dışındaki başka konulara da uygulanmaya başlayınca, bu kere *'Yapısalcılık'* terimi, dilsel ve dilbilimsel anlamları dışında, siyasal, hatta ideolojik anlamlara bürünmüş oldu. Onun için bugün aydınlar arasında *'Yapısalcılık'* denince, dilbilim çalışmaları değil de, *'siyasal sanat'* çalışmaları akla gelmektedir. Fakat bu yeni ve *'türedi'* anlamın nasıl oluştuğunu görmek için, işin başlarına giderek, ilkin dilbilim alanındaki uygulamayı görmek gereklidir.

Bunun için ilkin *'düzen'* ve *'yapı'* terimleri arasında bir kavramsal ayrım yapmakta yarar vardır. Her ne kadar bu iki terim birbirleri yerine geçecek gibi kullanılıyorsa da, kişisel kanı olarak, bunların ayrılık gösterdikleri söylenebilir. Çünkü *'düzen'* kavramı, yansız, renksiz ve genel bir kavram olup, içinde herhangi bir özelliği olan bir *'örgü'* olduğu pek belirtilmemiştir. Sözgelimi *'toplumsal düzen'* veya *'trafik düzeni'* denince buralarda hangi toplumsal değerlerin geçerli olduğu veya hangi taşıt araçlarının söz konusu olduğu belirtilmemiştir. Buna karşılık *'yapı'* kavramı, kendine özgü, belirli ve özel bir anlam taşımakta olup, içinde belli bir *'örgü'* vardır. Sözgelimi *"Türkiye'nin coğrafi yapısı'* denince, burada artık birbirleri ile eş değerdeki dağlar, nehirler anlaşılmaz; bunların oluşturdukları *'dağlık bölgeler'*, *'kıyı şeritleri'*, *'nehir yatakları'* vb gibi şeylerin oluşturduğu bir *'harita'* akla gelir. Oysa yalnızca kent adları ve il adları bulunan bir Türkiye haritasında, böyle bir *'yapı'* değil, belki de bir *'düzen'* söz konusudur. *'Yapı'* olması için, kesinlikle bir *'başkalık'* olması gerekir. Sözgelimi, Türkiye'nin bitki örtüsünü, yağış dağılımını, vb gösteren haritalarda bir *'yapı'* vardır. Bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir. Acaba *'yapı'* olmadan *'düzen'* olabilir mi? Ya da tersine, *'düzen'* olmadan *'yapı'* olabilir mi?

Şurası hemen belirtilmeli ki. bu iki terim birbirlerinin karşıtı iki kavram olmayıp, aynı kavramın iki ayrı görünümünü belirtirler. Yani *'yapı'* kavramının içinde veya ardında zaten bir *'düzen'* kavramı yatmaktadır. Fakat *'düzen'* denince daha çok genel kalınmakta, özel olan *'yapı'* kavramına inilmeyebilmektedir. O halde denebilir ki, *'yapı'* denilen şey, *'düzen'* denilen şeyin özel bir görünümüdür. O zaman da *'düzen'* kavramını biraz daha açmak gerekmektedir.

'Düzen' ya da *'sistem'* denilen şey kısaca şöyle tanımlanabilir: "Birbirleri ile karşılıklı bağlantılardan kurulmuş olan, en az iki birimden oluşma bir bütün." Görüleceği gibi. *'düzen'* kavramında üç temel öğe vardır: Ayrı bir benliği, kişiliği, işlevi olan bir bütün ve bunun içindeki birimler ile bunların ilişkileri. Bu kadar yalın bir kavramın niçin bu kadar önemli sayılıp, üzerinde bu kadar durulduğu sorulabilir. Bunun cevabı ise kısaca şudur. Bir birim, ancak bir bütün içerisinde değerlendirilebilir. Tek başına olan bir birim, bir düzen oluşturamayacağı için *'değerlendirilmemiş'* sayılır. Sözgelimi, bir stadyumda tek başına topa vuran birisinin oyunu hiç bir anlamı ve değer taşımaz. Fakat kalede birisi durup da onun kaleye sokmaya çalıştığı topları yakalamaya çalışırsa, o zaman bu iki birim bir *'düzen'* oluşturmuş olur. Bu durumda, topa vuran oyuncunun topu kullanışı veya kalecinin topları tutuşu, ikisinin oluşturduğu düzen içerisinde iyi veya kötü olarak değer bulur. Eğer ortada iki oyuncu, iki de kaleci varsa, o zaman da iki takımdan oluşan bir *'yarışma'* bütünü meydana çıkmış olur. Bu bütün içinde bir takımın oyunu daha iyi veya daha kötü olarak nitelenebilir. Eğer oyuncu sayısı 11 olursa, ilk baştaki oyuncu da, bu takım içindeki oynama noktası bakımından değerlendirilir. Sözgelimi, bir santrforun *'gol atma'* değeri, bir sağ bekten çok daha fazla olacaktır; çünkü oyunun genel düzeni bunu böyle saptamıştır. Aynı şey, cansız olan top bakımından da geçerlidir. Eğer top, kale direkleri arasındaki çizginin file tarafında bulunursa *'gol'* olmuş sayılır. Oysa topun kendisi gene aynı toptur; fakat oyun alanı düzeni veya bütünü içindeki değeri değişmiştir. Sıfır rakamı /0/ kendi başına hiç bir değeri olmayan bir birimdir. Fakat futbol topu örneğinde olduğu gibi, yer değiştirdiği zaman. değeri de değişmektedir. Örnek:

0 Hiç bir değeri yoktur
01 Gene hiç bir değeri yoktur
10 Solundaki /1/ rakamı ile birlikte kendi değeri de 10 kat yükselmektedir.

Türkçedeki (Solda sıfır) sözü, işte bu yüzden *'değersizlik'* anlamı taşımaktadır. Öte yandan, sıkılmış olan bir yumruk, sol kolun ucunda havaya kalkarsa *'Sol'* siyasal eğilimi gösterdiği gibi, sağ kolun ucunda kalkarsa *'Sağ'* eğilimi belirtir. Oysa her ikisinde de *'sıkılmış yumruk'* söz konusudur. Demek ki *'konum'* da kendi başına bir önem ve değer taşımaktadır. Bir başka örnek olarak da *'alyans'* denilen yüzük gösterilebilir. Şimdi, alyans sağ ele takıldığı zaman *'nişanlılık'* gösterdiği halde, sol ele takılınca *'evlilik'* belirtir. Oysa yüzük aynı yüzüktür, yalnızca bir elden öbür ele geçirilmiştir, o kadar. Fakat yüzüğün gösterilgeleri arasında *'değer'* başkalığı vardır. Bir insan isterse nişanı bozup nişanlısından kolayca ayrılabilir. Fakat eşinden ayrılması için mahkemeye başvurup yasal yoldan bir karar alması gerektiği gibi, bazı kere bu iş yıllarca sürüncemede de kalabilir. Buna karşılık, bu yüzük eldeki bir başka parmağa takılınca, değerinde bir başkalık olmaz.

'Bütün' ve *'birim'* arasındaki bu ilişki, ruhbilim alanında da söz konusudur. Adına *'Geştalt psikolojisi'* denilen çalışma dalında, davranış ve algılama, birimlerden veya biçimlerden oluşan bir bütüne, bir organizmanın tepkisi açısından yorumlanır. Birimlerin veya öğelerin bir bir, tek tek algılanıp bir bütün oluşturdukları görüşü kabul edilmez. Çünkü adına *'Geştalt'* denilen bütün, düzen, sistem veya örgü, ya da yapı, öğelerin bir bir değerleri toplamından çok daha üstün değerdedir; yoksa bu değerlerin toplamına ne eşittir, ne de onların özelliklerini toplamakla elde edilir. Buna örnek olarak, çalışan bir otomobil gösterilebilir. Bir yedek parçacı dükkanında veya bir araba fabrikasında bütün bu parçalar bulunduğu halde, bunları bir yığın halinde toplamakla otomobil elde edilemez. Çalışan bir araba da, bu parçaların toplamından daha başka bir şeydir. Bir insan da, tek tek organlarının toplamından nasıl bambaşka ve üpüstün değerde ise.

İşte bu yüzden, çağdaş tıp tedavisinde, yalnızca bir organın onarılmasına gidilmeyip, tüm vücudu ilgilendiren bir kan tahlili, idrar tahlili, vb istenir. Hatta daha da ileri gidilerek bir *'tüm denet'* yapılır, ancak ondan sonra özel bir tedavi yolu seçilir. Çünkü görülmektedir ki, öksürük olarak tedavi edilip iyileştirilemeyen bir davranış temelde, toza karşı bir alerjik tepkidir. Bunun gibi, bir türlü geçmeyen bir baş ağrısı, sonunda bir gözlükle düzeltilebilecek bir görme bozukluğuna bağlanabilir. Ayağın ikide bir burkularak insanı yere düşürmesi, bir yerde lumbar sinirlerinin sıkışmasından kaynaklanabilir. Siyasal alana kaydırılacak o-

lursa, "Bu düzen değişmelidir" sloganı ile ortaya atılanlar, özgürlükçü bir düzenin sağladığı olanaklardan yararlanarak, bu düzendeki aksaklıklara işaret edebilmektedirler. Bunu söylemelerinin nedeni, sorunların bir bir çözümlenemeyecekleridir. Ancak tüm düzen değişir de, anamalcı-özgürlükçü düzen yerine, toplumcu-özgürlükçü bir düzen gelirse, bu tek tek sorunlar kendiliklerinden çözülüp ortadan kalkacaklardır. Fakat talihin cilvesi odur ki, böyle bir düzen değişikliği olunca da, *'açık düzen'* gidip yerine *'kapalı düzen'* gelmekte ve bu kere "Bu düzen değişmelidir" sözü bile söylenememektedir. Bununla birlikte, böyle bir söz, genel bir bütünün, düzenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekten de, insanlara kendi yaşamlarını siyasal ve ekonomik bakımdan daha da iyileştirmeleri için fırsat verilirse, böyle bir düzen içindeki birimler, yani bireyler bambaşka bir *'değer'* göstererek çalışmaktadırlar. O zaman kendilerine *'ceket altından kırbaç göstermek'* gereği kalmaktadır. Bununla birlikte, böyle bir düzenin yozlaşması halinde, anamalcılık düzeninin geçirişinde olduğu gibi, bireylerin değerleri de başka bakımdan aşınmaya uğramaktadır. İşte bütün bunlar da, bütün veya düzen içerisindeki birimlerin nasıl *'değer'* başkalıkları gösterdiğini belirtmeye yetse gerek.

Bir bütün içindeki birimin değeri, bulunduğu duruma, konuma veya zamana göre değiştiği gibi, bir başkasına *'göre'* de değişiklik gösterebilir. Bu bakımdan, herhangi bir birim değerlendirilirken kendisine *'biçilen değer'* ancak *'göreceli'* olabilir, *'saltık'* olamaz. Sözgelimi *'arslan'* bir bakıma büyücek bir hayvan sayılır; fakat *'fil'* karşısında *'göreceli'* olarak küçük kalır. Öte yandan fil de, *'balina'* karşısında, gene göreceli olarak ufağrak görünür.

Genel olan *'bütün'* ile, bunun içerisindeki tek tek *'birimler'* arasındaki bu ilişkiden sonra, şimdi de, birimlerin kendi aralarındaki bağlantılara geçilebilir. Denebilir ki, bir bütün olarak iş gören bir düzen içindeki bütün birimler veya öğeler, tarın uyarınca, birbirleri ile karşılıklı bağlantı durumundadırlar. Acaba bu bağlantıların hepsi de aynımıdır? Yoksa bazı birimler arasındaki bağlantılar, gene *'göreceli'* olarak, öbürlerine göre daha mı başkadır? Bunu belirtmek için şu örnek verilebilir. Bilindiği gibi, *'elmas'* denilen değerli taş, temelde *'kömür'* denilen maddeden başka bir şey değildir. Ne var ki, elmastaki karbon atomları, aynı düzenlilik içinde, aynı bağlantılardan oluşmuş bulunduklarından *'kristal'* özelliği gösterdikleri halde, kömürdeki karbon atomları birbir-

lerine düzensiz olarak bağlantılanmışlardır. Demek oluyor ki, bağlantıların da kendilerine göre bir dereceleri ve giderek bir değerleri vardır. Denebilir ki dünya üzerindeki tüm insanlar, ***'insanlık'*** denilen topluluğun birimleri olarak birbirlerine bağlantılı durumdadırlar. Gerçekten de, insancıl bir açıdan alınınca "Tüm insanlar kardeştir" denemenek elde değildir. Nitekim, şu tanınmış söz de bu gerçeği yansıtmaktadır: "Hiç kimse ayrı bir ada değildir. Onun için, sakın ***'çanlar kimin için çalıyor?'*** diye sorma. Çünkü belki de senin için çalıyorlardır."

Bununla birlikte şu da var ki, tüm insanların birbirleri ile olan ilişkileri aynı güçte, hatta aynı nitelikte değildir. Evet, insan olarak herkes başka insanlarla ***'kardeş'*** sayılabilir; ama bir insanın kendi ailesinden birisinin ölümü, ne denirse densin, onu kuzey kutbundaki bir Eskimo'nun ölümünden kat kat daha çok ilgilendirir ve üzer. Bunun gibi, Isparta ilinden bir yurttaşın mahkemeye başvurup da soyadını değiştirmek istemesi, Trabzon ilindeki bir balıkçıyı hiç mi hiç ilgilendirmez. Demek ki, bağlantılar, tıpkı ***'elmas/kömür'*** örneğindeki gibi başka başka türde ve güçte olabilmektedir. Buna karşılık, bu iki insan, yurt savunması için askerlik yapmaya çağrıldıkları zaman birbirleri ile kıta arkadaşı olabilirler. Bu da, bağlantıların zaman zaman değişebileceğini ve hiç de durağan olmayabileceğini göstermektedir. Bir başka deyişle, bir zaman diliminde belli bir görünüm gösteren bağlantılar örgüsü, bir başka zaman dilimine geçince daha başka bir görünüm verebilir. Sözgelimi, okuldayken sıkıfıkı olan bir arkadaş grubu, ilk yıllarda birlikte oldukları halde, aradan geçen yıllardan sonra bir araya geldikleri zaman, aralarındaki ilişkilerin ne kadar değişmiş olduğunu görerek hayret edebilirler. Bir zamanlar o kadar yakın olan, yedikleri bile ayrı gitmeyen iki arkadaş, şimdi birbirlerine söyleyecek bir şeyleri olmadığını görebilirler. Tüm grup için düşünülürse, aradaki ilişkiler ağı, örgüsü, artık başka bir biçim almıştır.

Eğer bir düzen yalın değil de karmaşık ise, çoğu kere kendi içinde bir çok alt-düzenleri, yani ***'düzencik'*** denilebilecek olan daha küçük düzenleri barındırır. Sözgelimi, bir otomobilin genel düzeni içinde şu gibi ayrı alt-düzenler ya da düzencikler vardır: devinim düzenciği, elektrik düzenciği, yakıt düzenciği, soğutma düzenciği, havalandırma düzenciği, vb. Tıpkı bunun gibi, bir bütün oluşturan insan fizyolojisi düzeni içinde de şu gibi ayrı alt-düzenler ya da düzencikler bulunur: sindirim düzenciği, solunum düzenciği, dolaşım düzenciği, sinir düzenciği, vb. Hatta

bunların da ötesinde, daha alt-düzencikler de vardır. Örnekse, sindirim düzenciği içinde salyalama alt-düzenciği, çiğneme alt-düzenciği, yutma alt-düzenciği, vb. Fakat bu demek değildir ki bir birim birden fazla alt-düzenciğe veya düzenciğe aynı anda bağlı olamaz. Sözgelimi, yutmaya yarayan *'dil'* organı, bundan ayrı olarak *'konuşma alt-düzeni'* içerisinde de yerini almaktadır. Buna benzer biçimde, sözgelimi bir erkek mimar, Türk toplumunun bir parçası olduğu kadar, *'erkekler'* alt-düzenine de aittir. Ayrıca *'evliler'* alt-düzeni içinde, *'çocuklar'* alt-düzenciği içinde de bulunabilir. Başka bir açıdan, aynı mimar, *'Mimarlar Odası'* üyesi olabildiği gibi, aynı zamanda falanca lise mezunları derneği üyesi ve falanca yelken kulübü üyesi de olabilir. Bundan ayrı olarak, belli bir apartmanda oturanlar alt-düzenciği ile, arabası olanlar alt-düzenciği içinde de bulunabilir. Fakat bu durumlarda, aynı insanın, çeşitli alt-düzenlerde veya alt-düzenciklerde bulunanlarla aynı ilişki içinde olduğu söylenemez.

Birimler arasında bulunan *'bağlantılılık'* durumu, kendisi ile birlikte iki niteliği veya özelliği daha içerir: *'karşıtlık'* ve *'eksiklik'*. Bunu açıklamak için gene *'alyans yüzüğü'* örneği verilebilir. Bir an için, her iki eldeki birer parmakta birer alyans bulundığı düşünülsün. Bu durumda söz konusu yüzükler ne anlama geleceklerdir acaba? Evlilik mi, yoksa nişanlılık mı? Elbette ki ikisi de değil. Demek ki, bir düzen içindeki iki birim arasındaki bağlantılılık tek başına yeterli olamaz. Bir birimin belli bir kimlik, bir kişilik, bir benlik kazanması için, başkalarından ayrı ve farklı olması gerekir. Yani onda olan bir özellik, başkalarında *'eksik'* bulunmalıdır. Sözgelimi, ressam Rembrandt ışıklı ve gölgeli kesimleri kendi tablolarında belli bir biçimde kullanıyorsa, bu özellik yalnız ona ait olmalı, başkalarında bulunmamalıdır. Çünkü onu büyük yapan nokta, işte bu ustalığıdır. Eğer herkes aynı şeyi becerebilseydi, söz konusu ressamın bu yaptıklarının bir değeri kalmazdı. İşte, eğer bir alyans sağ elde ise, *'nişanlılık'* göstermektedir. Bu sırada sol elde bir alyans bulunmaması gerekir. Eğer varsa, o zaman bu nişanlılık işaretinin bir anlamı kalmaz. Aynı şey, sol eldeki yüzük için de geçerlidir. Bir başka deyişle, bir insan, bu yüzük açısından alınınca, eğer *'nişanlı'* ise *'evli'* değildir; eğer *'evli'* ise *'nişanlı'* değildir. Birisinin özelliği öbüründe *'eksikli'* olarak bulunmaktadır: yani yoktur. Öte yandan ortada iki olasılık bulunduğuna göre, bu iki durum, yani *'nişanlılık/evlilik'* durumları birbirlerine karşıttır. Bir yerde *'karşıtlık'* demek, bir başka şey ile *'bağlantılılık'*

demek olduğu gibi, ayrıca ondan *'ayrıklık'* ya da *'eksiklik'* demektir. İşte bu yüzden, her üç özellik de, bir düzen içindeki birimlerde aynı anda ve birbirlerinden kopmaz biçimde bulunurlar. Daha doğrusu, bu üç özellik, bir yerde, aynı özelliğin üç ayrı cephesidir.

Bir düzen içindeymiş gibi görünen herhangi bir birim, eğer gerçekten o düzenin bir parçası ise, o birimin eksilmesi veya çıkartılması ile, düzenin toplam değerinde bir başkalık görülür. Çünkü devreden çıkan birimin yerini kapatmak üzere, geride kalan birimler yeni bir ilişkiler örgüsü oluşturmak zorundadır. Sözgelimi, futbol oyununda eğer bir oyuncu ve daha kötüsü kaleci oyun dışı kalacak olsa, oyunu sürdüren 10 kişinin alana yayılışları, birbirleri ile olan paslaşma olanakları daha bir başkalaşır; hele oyunculardan bir tanesi kalecinin yerine geçerse. Buna karşılık, kale arkasında fotoğraf çeken bir gazeteci, eğer rahatsızlanıp da oradan ayrılırsa, oyun hiç bozulmaksızın devam eder; çünkü o fotoğrafçı, oyun düzeninin bir parçası değildir. Buna karşılık, bağlı bulunduğu gazete için çalışan bir takımın parçası olarak, spor sayfası düzenini bu rahatsızlık etkileyebilir. Demek ki, bir birim birden fazla düzene bağlı olabildiği gibi, çeşitli düzenler içinde sahip olduğu *'değer'* de göreceli olarak başka başkadır. Buna benzer biçimde, bir arabanın radyosu veya pikabı, o taşıt aracının düzeninde vazgeçilmez bir parça olmadığı halde, bir tekerleğin patlak olması halinde araba gidemeyeceği için, tekerlek birimi araba düzeninin parçası sayılmaktadır. İnsanda iki tane göz bulunduğu için, düzenin tamlığı bakımından her ikisi de gerektiği halde, bir gözü olmayan bir insan da çevresini görebilir. Ne var ki, tek gözle bakıldığında *'derinlik'* duygusu ortadan kaybolacağı için, bir yerde *'göreceli'* olarak, tek gözlülük de tüm düzen içinde bir başka durumu sayılmaktadır. Bir başka deyişle, *'3-boyutlu görme'* açısından, insanın tek tek gözleri, düzenin vazgeçilmez birimleridir.

Bir düzen içerisindeki birimler birbirleri ile *'bağlantılılık'* halinde bulunurlar ama, acaba bu bağlantılar hep bir türdenmidir? Sözgelimi, bir arabada yolda giderken bir tekerleğin lastiği patlarsa, yapılacak şey, adına *'stepne'* denilen, lastiği şişik, hazır olan yedek tekerleği yerinden çıkarıp takmaktır. Bu durumda arabanın sürülüş ve gidiş düzeninde hiç bir değişiklik olmadığı halde, bu tekerleğin yerine, direksiyon simidi tekerlek diye takılırsa araba gitmez. Demek oluyor ki, bazı birimler, kendilerine benzeyen veya kendileri ile aynı kümede, aynı dizinde olan başka birimlerle yer değiştirebilirler. O halde arabadaki dört tekerlekle

stepne arasında bir *'değiş-tokuşluluk'* durumu vardır. Yani bunlar birbirlerinin yerlerine geçebilirler. İşte bu yüzden, aralarındaki bu ilişkiye *'değişimsel'* denebilir. Buna karşılık, arabanın bir tekerleği ile öbür 3 tekerlek birbirlerini bütünleyip *'tekerlek alt-düzenciği'* oluştururlar. Sonra bunlar iki tane *'aks'* ile ve *'diferansiyel'* ile, *'şanzıman'* ile, vb direksiyon simidine bağlanarak *'yönlendirme alt-düzeneği'* meydana getirirler. Görüleceği gibi, bu bağlamda, birbirleri ile değiş-tokuş edilme durumu değil de, birbirlerine *'eklenme'* veya birbiri ardına *'dizilme'* durumu bulunmaktadır. İşte bu yüzden, bunların aralarındaki ilişkiye de *'dizimsel'* denebilir. Buna benzer bir çifte ilişki, futbol takımında oynayan bir oyuncu için de geçerlidir. Oyun sırasında, takım arkadaşlarına *'dizimsel'* olarak bağlantılı bulunan bir oyuncu, eğer yarı yerde oyundan çıkar veya çıkarılırsa, kendi yerine giren yeni oyuncu ile *'değişimsel'* olarak bağlantılıdır. Bu iki türlü bağlantı şu biçimde gösterilebilir:

		Dizimsel bağlantı		
	Birim 1a	Birim 2a	Birim 3a	Birim 4a
Değişimsel	Birim 1b			
Bağlantı	Birim 1c			
	Birim 1d			

Bir düzen içindeki birimler arasında bulunan bu iki tür bağlantı, birimler çoğaldıkça, düzenin tümüne bir zenginlik katmaktadır. Hiç kuşkusuz, birbirleri ile değiş-tokuş eden veya yer değiştiren iki ayrı birim biraz başka bir fark yaratacaktır; ama düzenin işlemesi bakımından sorun çıkmaz. Sözgelimi, eğer bir karşılama törenine Cumhurbaşkanı değil de, onu temsil eden bir bakan giderse, tören gene sürebilir, fakat genelde bir başkalık da sezilir. Fakat bir devlet töreninde, böyle bir bakan, Cumhurbaşkanının önüne geçemez. Demek oluyor ki, dizimsel bağlantı içinde bir de *'sıralılık'* vardır. Bu durum da, düzenin kendi içerisinde bulunan kurallar aracılığı ile saptanır. Eğer dilden örnek verilecek olursa, tümcedeki *'sözdizimi'* örnek gösterilebilir. Dizimsel ve değişimsel bağlantılar şöyle bir örnek göstererek açıklanabilir. Makineli iş araçları:

Nesne kazan	**Nesne kaldıran**	**Yük taşıyan**	**Yolcu taşıyan**
Ekskavatör	Vinç	Kamyon	
	'özel binek arabası'		otomobil
	'genel binek arabası'		dolmuş
	'orta boy genel araba'		minibüs
	'büyük boy genel araba'		otobüs

'elektrik motorlusu'	troleybüs
'denizde taşıyan tekne'	vapur
'araba da taşıyan'	feribot
'demiryolunda taşıyan'	tren
'havada taşıyan'	uçak
'uzayda taşıyan'	uzay mekiği
'dikine taşıyan'	asansör

Görüleceği gibi, dizimsel bağlantı durumunda, aynı zamanda karşıtlık ve eksiklik özellikleri de hemencecik belli olmaktadır. Sözgelimi *'vinç'* ile *'otomobil'* arasındaki bağlantıda, vincin kaldırdığını otomobil kaldıramaz; yani onda bu özellik eksiktir; otomobilin taşımasını da vinç yapamaz; onda da bu eksiktir. Bunlar ayrıca birbirlerine karşıt durumda bulunup ona göre başka isler yaparlar. Otomobil ve vapur gibi aynı dizinden olup da değişimsel bağlantı ile birbirlerine bağlı bulunanlar da hiç kuşkusuz başkalıklar gösterirler, ama birbirlerinin yerine geçebilecekleri için, bu *'eksiklik'* ve *'karşıtlık'* özellikleri düzenin genel çalışmasını boznaz. Sözgelimi bir aile, gerekirse otomobil yerine otobüsle de gidebilir; vapur kalkmadığı zaman, uçakla da yolculuğa çıkabilir. Fakat tren yerine vince binip de başka bir kente gidemez.

Bir başka açıdan alınırsa, otomobil taşıtının gerçek değeri, minibüs, tren, vapur, uçak, vb karşıtlığındaki değişimsel bağlantı içinde olduğu kadar, kamyon, vinç, ekskavatör, vb karşıtlığındaki dizimsel bağlantı içinde de saptanabilir. Fakat tek başına alındığı zaman, hiç bir biçimde *'paha biçme'* yapılamaz. Çünkü bir şeyin değeri, ancak başka bir şeye oranla ve ancak karşılaştırma sonunda ortaya çıkan bir *'göreceli değer'* olabilir; *'saltık değer'* diye, kendi başına değer olamaz.

İki şeyin karşılaştırılması ise ancak iki türlü yapılabilir. Birincisinde, söz konusu birimler aynı zaman içerisinde yan yana veya bir arada bulunabilirler; ikincisinde, ayrı ayrı zaman katmanları içerisinde birbirlerinin yerini almış olabilirler. Sözgelimi, 1987 modeli bir Murat araba, bir Anadol ve bir Mersedes ile veya bir Jaguar ile ayrı ayrı veya hep bir arada karşılaştırılabilir. Eğer bir otomobil galerisinde bunların hepsi varsa, aynı yer ve zaman dilimi içinde bunların çeşitli özellikleri ve nitelikleri değerlendirilerek bir sonuca varılabilir. Veya, 1987 modeli bir Murat araba, bu sefer 1978 modeli daha eski bir araba ile karşılaştırılıp, gene belli bir sonuca varılabilir. Yapılmaması gereken şey ise, 1978 modeli eski bir Murat arabayı, 1987 modeli bir Mersedes araba ile kar-

şılaştırmaktır. Bu durumda insan yanılgılı sonuçlara varabilir. Çünkü bir Mersedes arabanın 1978 modeli, o yıl içindeki Murat arabaya oranla çok üstün sayılabildiği halde, 1987 yılında bu üstünlük farkı çok azalmış olabilir. Bir başka deyişle, her araba, ancak içinde bulunduğu yılın öbür arabaları ile karşılaştırılmalıdır ki haksızlık olmasın. Şu sözün belirttiği gibi, "Taş, yerinde ağırdır". Böylesine *'yatay'* bir zaman düzlemi içinde, yani 1987 yılı diliminde bir karşılaştırma yapılacağı gibi, bu kere Murat arabalarını ilk çıkışlarından 1987 yılına kadar geçirdikleri gelişmeler de karşılaştırılarak, daha yenice modellerin, eskilerine oranla olumlu veya olumsuz yanları da ortaya serilebilir. O zaman da, bir bakıma *'dikey'* bir zaman sütunu içinde inceleme yapılmış olur.

Bu konuda dilden bir örnek vermek gerekirse, sözgelimi (paşa) sözcüğü alınabilir. Türkçede kullanılan (Paşalar gibi yaşamak) veya (Paşa babana söyle sana alsın) gibi sözler, *'paşa'* kavramının, Osmanlı İmparatorluğu düzeni içindeki yerini bir ölçüde belirtmektedir. Konakta yaşayan ve evinde hizmetçiler, uşaklar bulunan (Osmanlı paşası) sözcüğü, eğer bugünkü *'general'* kavramını karşılayan (paşa) sözcüğü ile değiştirilecek olursa, o zamanı aynı değerlendirmenin geçerli olmayacağı açıktır. O halde, birisinin yerine öbürünü koyarak bir değiş-tokuş yapmak insanı kesin bir yanılgıya götürür. Eğer iki *'paşa'* kavramı karşılaştırılacaksa, önce Osmanlı İmparatorluğu düzeni içindeki (paşa) sözcüğü değerlendirilmeli; ondan sonra da Türkiye Cumhuriyeti düzeni içindeki (paşa) sözcüğü yerine oturtulmalıdır. Gerçek birer değerlendirmeden sonra, artık ikisi arasında bir karşılaştırma yapmak mümkündür.

Bu noktayı daha ayrıntılı olarak belirtmek üzere, bu sefer de (katip) sözcüğü ele alınıp işlenebilir.

Cumhuriyet öncesi dönem

Katip	Genel anlamda, ***'yazıları, yazışmaları'*** yazmakla görevli olan kimse
Halife	Babıali kalemlerinde yazı yazan kimse
Mukayyit	Bir kalem dairesinde yazı işlerini yapan kimse
Mümeyyiz	Bir dairede, yazıcıların yazdıkları yazıları düzelten ve bunları tamamlayan kimse
Mübeyyiz	Düzeltilmiş yazıları temize çeken kimse
Tezkereci	Dava özetlerini yazan görevli
Münşi	Mektup yazmada ustalaşmış kimse
Tuğrakeş	Fermanlara, beratlara, resmi belgelere, Padişah tuğrası çekmekle görevli kimse

Cumhuriyet sonrası dönem

Kâtip	Bir dairede, bir büroda, bir otelde, vb yazıları yazmakla, kayıtları tutmakla görevli kimse
Arzuhalci	Para karşılığında dilekçe, mektup, vb yazan kimse
Hattat	Güzel el yazısı yazmakta ustalaşmış kimse
Mektupçu	Bir il idaresinde, yazı işlerini yönetmekle görevli kimse
Daktilograf	Yazı makinesinde yazı yazmakla görevli kimse
Stenograf	Özel harf işaretleri kullanarak bir konuşmayı aynı hızda yazıya geçirebilen kimse

Eğer bu iki dizin karşılaştırılırca görülür ki, bugünkü (katip) sözcüğü eski anlamından daha başka bir anlama gelmektedir. Oysa daha önceki yüzyıllarda şu gibi, oldukça önemli bir anlamı vardı:

"Kâtip, arzuhalim yaz yâre, böyle"
"Kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşır"

Birincisinden anlaşıldığı kadarıyla, okuma yazma oranının düşük olduğu bir dönemde, ***'katip'*** denilen kişi, oldukça önemli birisi sayılıyordu; hiç değilse bir mektup yazmada kendisinden yardım istenecek kadar önemli birisi. İkincisinden anlaşıldığına göre ise, ***'kâtip'*** denilen kişi, evlenip bark kurulacak kadar sağlam bir işi olan, düzgün giyinişli, modern görünüşlü birisiydi. Oysa bugün hiç bir gazetede ***'Katip aranıyor'*** diye ilan çıkmamaktadır. Bunun yerine, ***'Sekreter aranıyor'*** sözüne rast gelinmektedir. Fakat bu demek değildir ki, bu iki sözcük aynı anlama gelir. Şu örnek aradaki farkı belli edecektir:

'Katip'	yazar	***'Mümeyyiz'***	düzeltir	***'Mübeyyiz'***	temize çeker
'Sekreter'	yazar	**Müdür'**	düzeltir	**'Sekreter'**	temize çeker

Demek oluyor ki birbirine eş anlamda gibi görünen iki sözcük bile, bir başlarına değil de, başka sözcüklerle olan bir düzen, bir yapı, bir bağlam içinde değerlendirildikleri zaman eşdeş olmadıkları anlaşılmaktadır. İşte ***'Yapısalcılık'*** anlayışının temelinde de bu kavram yatar: yani ***'parçayı, bütün içerisinde saptamak'***. Eğer böyle yapılmaz da, (Katip) sözcüğü kendi başına yorumlanırsa, aktarılmak istenen anlama büyük bir olasılıkla ters düşer.

Şimdi bu noktada şöyle bir soru sorulabilir. Evet, bu (Katip) sözcüğü kendi başına yorumlanmasın; fakat Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemlerdeki anlam farkı belirtilirse o zaman niye bir sorun ortaya çıksın?

Buna verilecek cevap şöyle olacaktır. Eski ve yeni dönemlerdeki (Katip) sözcüklerinin anlamları ancak birbirlerine oranla açıklığa kavuşınaktadır. Fakat acaba karşılaştırma yapılmazdan önceki anlamları yeterince açıkmıdır ki? İşte, *'Yapısalcılık'* anlayışında can alıcı nokta burasıdır. Yani bir tek birim veya sözcük, bir başka birim veya sözcük ile karşılaştırılmazdan önce, kendi düzeni içindeki başka birimler ile karşılaştırılıp gerçek değeri saptanmak zorundadır. Eğer böyle, kendi düzeni, kendi yapısı içinde yerine oturtulmayıp da, tek başına alınarak bir değerlendirilmeye gidilirse, kesinlikle yanılgılı bir sonuca varılmış olur. Bu noktayı daha iyi açıklamak üzere şöyle bir örnek verilebilir. Bir bina yapılırken, kat kat yukarı çıkılarak binanın tümü bitirilmektedir. Yani her kat yapılırken oranın döşeme betonu bir anda dökülür ve o yüzey ya da düzlem bittikten sonra, üstüne yeni bir kat çıkılır. Bu tür yaklaşımda, bir bakıma *'yatay'* denilebilecek olan bir yöntem izlenmiştir. Oysa aynı bina daha başka türlü de yapılabilir. Sözgelimi, 7 katlı böyle bir binanın ilkin yalnızca ön duvarları üst üste 7 kat çıkılıp; ondan sonra yan duvarlar ve sonunda da arka duvar gene 7 kat çıkılarak binanın dış duvarları bitirilebilir. Ondan sonra aynı şey iç bölmeler ve duvarlar için de, bir bakıma *'dikey'* denilebilecek bir yöntem izlenerek yapılabilir. Fakat bu durumda, herhangi bir katın planı, ancak bütün ev bittikten sonra belli olabilecektir. Oysa kat kat yapını biçiminde, her katın tüm iç düzeni bellidir; çünkü insanlar *'yatay'* düzlemde yaşarlar, *'dikey'* düzlemde değil. Bitmiş bir kata girildiği zaman, aynı anda tüm dairenin planı belli olduğu için, odaların birbirlerine göre büyüklükleri, mutfağın salona göre konumu veya banyonun yatak odasına olan uzaklığı, vb gibi şeyler doğru bir biçimde değerlendirilebilir. Oysa üst üste 7 katın da bitirilmiş olan mutfakları insana hiç bir fikir vermese gerek; çünkü bu mutfaklar, genel daire düzeni, yapısı, bağlamı içinde birer birim olarak değerlendirilmemiştir.

İşte bu kavşakta bir başka soru daha sorulabilir. Eğer her bir katın içindeki duvar bölmeleri, kişilerin isteğine bağlı olarak değiştirilirse, o zaman ne gibi bir durum ortaya çıkacaktır? Sözgelimi, mutfak duvarı kaldırılarak, salon ile mutfak kesimi birleştirilsin. Bir başka katta ise, küçük sandık odası da, aradaki duvar kaldırılarak mutfağa eklensin. Bir başkasında, yatak odasının bir kesimi ayrılarak oraya bir *'ebeveyn banyosu'* yaptırılsın. Şimdi bu durumda, dışarıdan bakıldığı zaman bütün katların iç düzeni aynı gibi göründüğü halde, gerçekte bu üç daire-

nin düzeni, yani yapısı başkalaşmıştır. Böyle bir durumda, çalışma odası olarak tasarlanmış olan bir odanın gerçek değeri, söz konusu üç katta da aynı olabilir mi? Evet, her üç katta, hatta başka bir katta da bu oda aynı noktada bulunmaktadır. Fakat değişikliğe uğramamış kattaki oda ilişkileri, değişiklik yapılan her bir kattakilerden başkadır. Yalnız şu da var ki, bir kere bu odanın değeri her dört kat içinde saptandıktan sonra, artık bu değerlendirmeler arasında bir karşılaştırma yapmak sorun olmaz. Önemli olan nokta, ilkin bir tek katı tam olarak, aynı zamanda gezmek; ancak o bittikten sonra, bir başka zaman diliminde de bir başka katı incelemektir.

İşte böylece ortaya *'zaman'* etkeni çıkar. Yani bir tek zaman dilimi içinde değerlendirme sorunu gündeme gelir. Bu noktada, Saussure çok önemli bir adım atarak, şöyle bir yöntemsel yenilik getirmiştir dilbilim çalışmalarına. Eğer bir dildeki herhangi bir birim incelenecekse, bunu tek başına alıp da değerlendirmek yanılgılı olur. Bu birimi, sözgelimi daha önce sözü edilen (Katip) sözcüğü gibi bir şeyi, ilkin kendi düzeni ve yapısı içinde incelemek gerekmektedir. Bu yaklaşıma *'eş-zamanlılık'* adını veren Saussure, buna karşıt olarak, bir de *'art-zamanlılık'* yaklaşımını getirmiştir. Buna göre, herhangi bir birim, sözgelimi (Katip) sözcüğü, bu sözcük Türkçeye ilk girdiğinden bugüne kadar olan bütün anlam değişmeleri verilerek bir çizgi halinde izlenebilir. Yöntem bakımından sakıncalı olan nokta, bir birimi hem bugün açısından, hem de tarihsel boyut içerisinde aynı anda incelemeye kalkmaktır. İşte, çağdaş ve modern dilbilimin kurucusu olan Saussure bu görüşünü bu yüzyılın başında belirttiği halde, geleneksel dilbilgisi kitaplarında bu noktanın hiç göz önüne alınmadığı görülmektedir. Şöyle ki, bir yandan bugünkü biçim verilmekte, örnekse (sabahleyin); arkasından Eski Anadolu Türkçesinde bu (-leyin) ekinin, bir *'eşitlik'* çekimi eki gibi kullanıldığından söz edilerek örnekler sıralanmaktadır: (su-layın, elma-layın, evvelki-leyin, um-duğ-um-layın). Fakat bu tarihsel bilgi, yani bu (-leyin, -la-yın) ekinin kullanılışı, o eski dönemdeki Türkçenin bütün eklerinden oluşan bir düzen, bir yapı içinde verilmediği için havada kalmaktadır; bu yüzden de boşu boşuna söylenmiş olmaktadır. Eğer tarihsel bilgi verilecekse, böyle bölük-pörçük değil de, bir bütün içinde, fakat ayrı bir zaman düzleminde belirtilmelidir. Üstelik, söz konusu olan şey bugünkü *'Türk Dilbilgisi'* olduğuna göre, bu gibi tarihsel bir *'çıkma'* yapmak gereksiz kaçmaktadır. İşte Saussure de, bu gibi eskiden kalma, kölünc uy-

gulamalara karşı iki türlü zaman eksenini geliştirmiş olsa gerek: eş-zamanlılık ve art-zamanlılık.

İster *'eş-süremlilik'* denebilecek olan eş-zamanlılık düzlemi içinde olsun, isterse *'art-süremlilik'* denebilecek olan art-zamanlılık boyutu sütunu boyunca olsun, her iki yaklaşımda da önemli olan nokta, birbirleri ile ilişkili olan birimlerin, karşılıklı ve birbirlerine bağımlı olarak genel bir bütün, bir düzen, bir yapı içinde ele alınmalarıdır. Her bağlantının iki ucunda birer birim olduğu için ve bunlar da birbirlerine karşıt bulundukları için, *'Yapısalcılık'* açısından incelemelerde temel öğe *'ikili-karşıtlıklar'* denilen şeydir. Buna göre, sözgelimi Türkçedeki 8 ünlü şu biçimde ikili karşıtlıklar oluştururlar:

A E I İ O Ö U Ü 'ÜNLÜLER DÜZENİ'

Ön ünlü / Arka ünlü	**Açık ünlü / Kapalı ünlü**	**Düz Ünlü / Yuvarlak ünlü**
e/a	a/ı	a/o
i/ı	e/i	e/ö
ö/o	o/u	ı/u
ü/u	ö/ü	i/ü

Her zaman kullanılan ikili-karşıtlıklardan bazıları şunlardır:

Yaşam/Ölüm Varlık/Yokluk Siyah/Beyaz Kapitalizm/Komünizm

O zaman şöyle bir soru sorulabilir. Acaba bir edebiyat eserinde de bu gibi karşıtlıklar bulunup çıkarılabilir mi? Veya bulunabilirse, bunun ne gibi bir yararı olur? Daha önce de değinildiği gibi, girişilecek bir *'yapısal ayrıştırma'*, bir romanın, bir öykünün değerini arttırmaz; fakat o eserin içerisinde gizli durup da pek farkına varılmayan bir çatıyı, bir yapıyı gözler önüne serer. Eğer bir roman hakkında böyle bir *'gergef'* çıkarılırsa, o zaman o roman, birbiri ardına gelen bir olaylar zinciri olmaktan çıkıp, bir örgü, bir ağ biçiminde gözler önüne serilir. Böyle bir şema, bir romanın daha zevkle okunmasına yardım etmeyebilir, ama hiç kuşkusuz daha iyi anlaşılmasına büyük katkıda bulunur.

Bir edebiyat eseri içindeki ikili-karşıtlıkları çıkarıp da bunu bir *'yapısal gergef'* olarak belirtmek üzere, Halide Edip Adıvar tarafından yazılmış olan *'Sinekli Bakkal'* romanı alınabilir. Eserin konusu şöylece özetlenebilir:

İkinci Abdülhamit döneminde, İstanbul'da fakir bir kenar mahalle. Olayın kahramanı Rabia'nın babası ***'Kız Tevfik'*** siyasal eylemden dolayı sürgüne yollanmıştır. Dedesi Hacı İlhami Efendi, kızı hafız olarak yetiştirir. Bu sırada Selim Paşa'nın karısının dikkatini çeker ve konağa çağrılır. Orada Mevlevi şeyhi Vehbi Dede'den alaturka musiki dersi alır. Selim Paşa, Abdülhamit'in acımasız zaptiye nazırıdır. Oğlu Hilmi ise Genç Türk akımına katılmıştır. Babasından utanç duymaktadır. Rica ettiği için, Rabia'nın babası Tevfik, kadın kıyafetine girip Fransız postanesinden bazı belgeleri alır; fakat polis tarafından yakalanır. İşte bu yüzden sürgüne gönderilmiştir. Selim Paşa oğlu Hilmi'yi de sürgüne yollamak zorunda kalmıştır. Bu arada, İstanbul'da bulunan İtalyan piyanisti ve bestecisi Peregrini, Saray çevresindeki zengin ve aydın kişilerle dolaşır. Fakat Rabia ile tanıştıktan sonra ona bağlanır. Birbirlerini seven gençler evlenirler. Bu soylu İtalyan sanatçısı, mahallesinde bakkallık eden hafız Rabia kızın yaşamına katılır.

Şimdi aynı konu, bu kere de ikili-karşıtlıklar biçiminde verilerek, romanın yapısı çıkarılmaya çalışılabilir:

Peregrini / Rabia	
Batı'nın simgesi. İtalyan müzik öğretmeni. Hristiyanlıkta aradığını bulamamış; dinsizliği seçtiği için de aforoz olmuş.	Doğu'nun simgesi. Bakkal dükkânı işletiyor. Aynı zamanda mevlithan. Dinine ve göreneklere bağlı. Sıcak bir kalbi var; içi dostluk dolu.
Selim / Hilmi	
Abdülhamit yönetiminde, Emniyet Bakanı. ***'Padişah/Devlet'*** kavramlarını karıştırıyor. Düzeni, düzen için korumaya çalışıyor.	Selim Paşa'nın oğlu. Tam tersine özgürlükçü birisi. Genç Türkler'den. Babasından utanç duyuyor. Tevfik ile birlikte sürgüne yollanıyor.
Hacı İlhami / Vehbi Dede	
Rabia'nın büyükbabası. Kendisi imam. Torununu hafız yetiştiriyor. Din anlayışı ***'korku, cehennem'*** üzerine kurulu.	Mevlevi babası. Doğu'nun vardığı olgun bir din anlayışı var. Zorbalığa karşı. ***'Allah/Şeytan'*** ayrılığı yok. İkisi de aynı ruhun gölgeleri. Tek bir ilahi ressamın boyaları. Allah'ın sırrı Aşk'ta. Sevgi'de yansır.
Saray Yakınları Çevresi / Sinekli Bakkal Mahallesi	
Gelenekler den kopukluk *var*. Batılı. kısma heveslileri. Alafrangalığa merak.	Osmanlı - İslâm değerleri. Görenekler, gelenekler güçlü. Cemaat hayatı var. İnsancıl değerler egemen.

Saraycılar /	Genç Türkler
Durumu koruyup sürdürme. Statükocu bürokrasi. Doğu uygarlığını koruma. Köktenci Şevki.	Başkaldırma, şiddete başvurma. Devrimci aydınlar. Doğu uygarlığını toptan reddetme.
Devrimciler /	**Evrimciler**
Kurulu düzene başkaldırma. Kapsamlı değişmeyi savunma. Temsilcisi Köktenci Şevki.	Kadere boyun eğme. Her şeyi olduğu gibi kabul etme. Temsilcisi Vehbi Dede.
Hristiyanlık /	**Müslümanlık**
Batı akılcılığı. Mantık egemen.	Doğu duyarlığı. Duygu ve yürek egemen.
İstibdat /	**Meşrutiyet**
Kaderin başa geçirdiği kimse olarak, toplulukların kaderi ile oynama.	Temsilci seçerek, tek kişinin yönetiminl kısıtlama.

İşte bu biçimde ele alınırsa, aynı konu bu sefer daha başka bir ışık altında görülebilir. Sıradan bir sevişip evlenme olayı, o zaman Doğu/Batı uygarlıklarının karşılaşıp hesaplaşması ve kaynaşması olayına dönüşür. Bu da, Batılılaşma süreci içinde sarsıla sarsıla ilerleyen Osmanlı Devleti'nin ve kültürünün, hatta giderek bugünkü Türkiye Cumhuriyeti döneminin bir eleştirisi niteliğini kazanır. Her şey yerli yerince oturtulup değerlendirildiği için, artık zaman boyutu içindeki gelişmeler daha bir kolay izlenebilir. Roman ilerleyip de sona doğru yaklaşıldıkça, ortaya bazı *'dönüşümler'* çıkmaktadır. Sözgelimi Peregrini, Hristiyanlık'tan vazgeçip Müslüman olur. Saray'da alaturka bir orkestranın kurulmasını önerir. Osman adını alarak, soylu çevreden koparak, Sinekli Bakkal mahallesinin yaşamına girer. Buna karşılık Rabia da, Batı müziği etkisinde kalarak, Mevlut'u o tarzda okumaya başlar. Selim Paşa, davranışlarındaki sertlikten dolayı pişmanlık duymaya başlar. Vehbi Dede ise, iç huzuruna sahip olduğu izlenimine rağmen, sürgüne gidenler karşısında sarsılır. Buna karşılık, Genç Türkler'den Hilmi de artık şiddet yoluyla *'devrim'* yapmaya karşı nefret duymaya başlar. İşte bütün bu dönüşümler, eğer ilk baştan belli bir yapı içinde kişiler ile ilgili olarak değerlendirilmemiş olsalardı, tümüyle anlamsız kalırlardı. Oysa sağlam bir saptama yapıldığı için, bu gibi değişikliklerin niçin olduğu çok daha düzenli bir biçimde anlaşılmaktadır. Bu değişmeler, bu ruhsal dönüşümler zaman akışı içerisinde ortaya çıkan olgulardır. Bunların incelenmesine kimse karşı çıkmasa gerek. Dilbilimden esinlenerek ortaya sürülen

'eş-süremlilik' ya da *'eş-zamanlılık'* yaklaşımı, tarihsel bir incelemeye, yani art-zamanlı bir çalışmaya hiç bir zaman karşı çıkmamıştır. Vurgulanan nokta, böyle bir art-zamanlı çalışmadan önce, bir eş-zamanlı çalışmanın yapılıp, her şeyin bir düzen, bir yapı, bir bağlam içinde incelenmesi gereğidir. Fakat ne yazık ki bu nokta bir türlü anlaşılmamış ve *'Yapısalcılık'* denilen yaklaşım ya da yöntem, siyasal ve ideolojik tartışmaların anaforuna çekilmiştir. Böyle bir gelişmeyi, daha doğrusu böyle bir çarpıtmayı dilbilim açısından anlamak mümkün değildir. Bununla birlikte, olgu ve olay bu olduğuna göre, dilbilim savlarından yola çıkarak iz sürmek gerekmektedir.

Saussure tarafından söylenen şey kısaca şöyle özetlenebilir: "Dil bir düzendir. Düzen ise karşılıklı bağlantılardan oluşmuştur. Birimlerin değeri, tüm düzen içinde belirlenir. Bunun için de tüm düzen toplu olarak ele alınıp incelenmelidir. Fakat bunu yapmak için de, *'zaman'* boyutunu geçici olarak dondurup, yalnızca eş-zamanlı çalışmalara öncelik vermek gerekir. Daha sonra, eş-zamanlı düzlemler halinde incelemelere dayanan art-zamanlı çalışmalar yapılabilir."

Bu düşünceler *'Sanat Eleştirisi'* alanına uygulanınca şöyle sonuçlar çıkmaktadır. Bilindiği gibi, bir edebiyat eseri 4 ayrı açıdan incelenip eleştirilebilir. Birincisi, *'Gerçek'* denilen *'Yaşam'* olgusunu yansıtmasına göre. İkincisi, eseri yaratan sanatçının ruhsal dünyasını yansıtmasına göre. Üçüncüsü, eseri algılayacak olan okurun, bu esere karşı tutumuna ve tepkisine göre. Dördüncüsü de, eserin kendi içerisinde, kendisi için oluşturmuş olduğu değere göre. Bu son durumda, eser artık bir *'bitmiş yapıt'* sayılabilir bir bakıma; çünkü artık yaydan çıkan ok gibi, eser de topluma sunulmuştur, halkın malı olmuştur. Bu durumu ile, eserin artık kendisi de bir *'benlik'*, bir *'kişilik'* kazanmıştır. Kimsenin, bu eser hakkında yorum yapmayı tekeline alması söz konusu olmamalıdır. İsteyen herkes kendisine göre yorumu yapabilmelidir. Böyle bir sanat eserinde artık bir *'Aşkınlık'* bulunmamalıdır: yani eser *'aşılarak'* sanatçıya, gerçekler dünyasına ulaşmaya gerek yoktur. Her şey eserin içinde olduğuna göre, ortada bir *'İçkinlik'* durumu vardır. Bir edebiyat eserini *'sanat eseri'* yapan şey, anlattığı şey değil de, anlatış biçimidir. O halde *'biçim'* öne geçirilmelidir eleştiride. İşte bu yüzden, adına *'Biçimcilik'* denilen eleştiri akımı gelişmiştir. Rusya'da başlayıp, Prag'da süren bu akım, daha sonra Amerika'ya taşınmıştır. Bu tür eleştiride esas olan şey, eserin biçimsel yapısını ortaya çıkarıp sergilemektir. Ne var ki, bazı kişiler ya

da sanatçılar, ortaya sürülen bu *'sanatsal ölçütler'* ışığında edebiyat eserleri vermeye çalıştıklarından, bir yapaylığa düşmüşlerdir. Bir yerde *'Yapısal eleştiri'* olabilir, ama *'Yapısal sanat'* olabileceği kuşkuludur.

Son on beş yirmi yıldır Fransa'da gelişmiş olan yeni bir *'Yapısalcılık'* anlayışı, ne dilbilimsel, ne de eleştirisel bir noktadan yola çıkınamaktadır. Her şey dönüp dolaşıp, siyasal ve ideolojik bir dalaşmaya dönmüş gibidir. Bunun nedenleri ise şu biçimde açıklanabilir.

Bilindiği gibi, insanlık tarafından yaşanan büyük olaylar, o dönemin felsefesinde ve düşünce biçiminde yansımasını bulur. Greklerdeki Pers Savaşları, belki, yabancı Pers uygarlığının acımasız saldırısı olarak açıklanabilirdi. Fakat daha sonra gelen Peloponez Savaşları, Greklerin kendi aralarında birbirlerini yemesinden başka bir şey değildir. Demek oluyor ki bu dünya, yaşanmaz bir dünyaydı. Tanrılar bu kadar berbat bir düzen yaratmış olamazlardı. Herhalde çok daha başka bir yerde, insanların ancak düşüncelerinde yaşatabildikleri bir yerde, taptaze, hiç bozulmayan ve bozulmayacak olan bir dünya vardı. Her şey değişse bile, bu *'ideal'* dünyada hiç bir şey değişmeyecekti. Çünkü burası soyut *'idealar'* evreniydi. Büyük filozof ve düşünür Eflatun ya da Platon, bu biçimdeki bir düşünce düzenine, herhalde yaşamdaki olaylardan yola çıkarak varmış olsa gerek. Buna benzer biçimde, İkinci Dünya Savaşı sonunda da belli bir düşünce olgunlaşmış gibiydi. Yüksek düzeydeki politikacıların, komutanların yönetiminde savaşa giden milyonlarca insan boşu boşuna ölüp gitmişti. Herkes kendisini kaderine bırakmıştı, talihinin akışına salıvermişti. İşte koskoca uygar Alman toplumu, işte orada ölüme yollanan Yahudiler. O halde *'insan'* denilen birey, adına değer bir yaşam sürecekse, artık kurtuluşu dinde, Tanrı'da aramayıp, kendi varlığında aramalıydı. Kendi *'var oluş'* durumu her şeyin önünde gelmeliydi. Zaten Nietsche de "Tanrı öldü" dememişmiydi? Ne var ki, Tanrı da buna karşılık olarak bir gün "Nietsche öldü" demek fırsatını bulmuştu. Nietsche'den sonra gelenler de, onun bu düşüncesini kendilerine uygun görmüşlerdi. İşte *'Varoluşçuluk'* akımı, savaştan sonra bu koşullarda ortaya çıkınışa benzemektedir. Fakat daha sonraları savaşın yaraları sarılıp da, yenilmiş Almanya, yenilmiş Japonya daha da güçlü olarak çalışmaya başlayınca ekonomik durumları düzelmiş; bunun yanında tüm Avrupa'da genel bir refah yükselişi gözlenmeye başlanmıştı. Bu durumda Varoluşçuluk artık pek ses getirecek gibi görünmüyordu. İnsanın, kendi kaderini yaratmak üzere didişmesine, hırçınlaşmasına pek gerek

kalınıyordu. Yalnızca biraz çalışmak ve ekonomik fırsatlardan yararlanmak, çok daha iyi bir yaşam düzeyine çıkmaya yetebiliyordu. Öte yandan, geçen yüzyıldan artakalmış olan *'Marksçılık'* öğretisi de zamanın akışına ters düşmüş gibiydi. Sanayileşmiş olan İngiltere'de işçiler ayaklanıp da proletarya devrimi yapacaklarına, Çarlık Rusyası'nda bir topluluk, bir siyasal darbe ile devrimi gerçekleştirmişti. Fakat böyle bir devrim doğal bir süreç içinde gelişmediği için, en acımasız diktatörlüklerden birisine dönüşmüştü. Kısacası, *'insanca yaşamak'* felsefesini savunduğu ileri sürülen Marksçılık bir bakıma başka ellerde yozlaştırılmıştı. İşte bu sıralarda ortaya çıkan Yapısalcılık akımı, bir yerde bu düşünsel yorgunluk, ya da boşluk karşısında kendisine bir yer ediniyordu. Buna göre, yalnızca görünen şey değil de, bunun altındaki ya da ardındaki yapı önemlidir. Eğer bu yapıya, çerçeveye, gergefe ulaşılmazsa, insan ayrıntılar içinde boğulur kalır. İşte bunun için, dilbilimde önerildiği üzere *'eş-zamanlı'* bir yöntem kullanarak, yapıya erişmek gerekmektedir.

Fakat Yapısalcılık görüşü bir yerde korkunç tepkilerle karşılanmıştır. Karşı çıkanlar sessiz kümelerden olmayıp da, oldukça bağırtılı topluluklara bağlı bulunduklarından, sonunda öyle bir durum olmuştur ki, *'yapısalcı'* olmak, neredeyse suç işlemiş olmakla bir tutulmuştur. Batı'daki bu gibi tartışmalar Türkiye'ye de yansımış ve dilbilim bir yana bırakılarak, ideolojik savaşımlar ve savunmalar başlamıştır. Hatta iş o kadar ileri gitmiştir ki, bilimsel biçimde *'yapısalcı'* yöntem kullanan araştırmacılar bile kendilerini savunur olmuşlardır. Başkaları daha da ileri giderek, kendilerinin hiç de *'yapısalcı'* olmadıkları konusunda günah çıkarma durumuna düşmüşlerdir. Oysa bir dilbilimci açısından, bu olan bitenleri anlamak mümkün değildir.

İnsancıl değerleri tekeline almış olan *'Hümanistler'*, Yapısalcılık akımına karşı çıkmışlardır. Çünkü onlara göre, bu akımda insan ya da birey diye bir şey kalmamıştır: yalnızca yapı veya yapılar vardır. Buna koşut olarak, birey kalkınca, bu sefer kişinin özgürlüğü ve daha da ötesi seçebilme özgürlüğü ortadan kalkmaktadır. Oysa *'insan'* denilen varlık, kendi kaderini kendisi saptayacak biçimde, belli seçimlerde bulunmak durumundadır. Bu seçimeden kurtulamayacağı gibi, buna zorunludur bile.

'Yapısalcılık' denilen akım konusunda en büyük tepki, Marksçılardan gelmektedir. Bilindiği gibi, Yapısalcılık görüşünce gerçeklik iki tür-

lü ele alınır: durağan biçimde, yani eş-zamanlı yaklaşım olarak; bir de devingen biçimde, yani art-zamanlı yaklaşım olarak. Bunlardan ikincisi daha arka sıraya itilmekte ve ön sıraya eş-zamanlılık geçirilmektedir, yani *'durağanlık'*. Gerçi Yapısalcı tutum bir yerde *'zaman-dışılık'* denebilecek olan bir nitelik gösterir; yani zamanın bir süre için dondurulup da düzen içindeki birimlerin rahat ve anlaşılır biçimde incelenmesi. Fakat bu zaman-dışılık özelliği, Marksçılar tarafından *'zamansızlık'* ve giderek *'tarihsizlik'* olarak alınınca, Yapısalcılık da ister istemez, Marksist kuramdaki *'tarihsel kaçınılmazlık'* denebilecek olan Komünizm aşamasına veya evresine ulaşma sürecine ters düşmektedir. Marksçılıkta yalnızca Dünya, Yaşam ve Gerçek hakkında konuşmak yeterli değildir; bir de uygulama, Praksis gereklidir; yani *'dünyayı değiştirme'* ön sıraya geçirilmelidir. Grek filozoflarından Parmenides duyuların yanıltıcı olduğunu söylemiş ve tek gerçeklik olarak, ezeli ve sonsuz bir değişmezlik ilkesini savunmuştu. İşte Yapısalcılık da, Heraklitusçu biçimde değişikliği değil, Parmenidesçi biçimde değişmezliği savunur. O halde, Yapısalcılık akımı, statükocu, tutucu bir *'kurulu düzen'* öğretişidir, ideolojisidir, dünya-görüşüdür. O sırada *'var-olan'* şeyi savunup da, değişiklikten korkan *'anamalcı'* burjuvazinin bir oyunudur. İnsanlara iyi yaşam koşulları sağlanacak, fakat bunun karşılığında da, ellerinden sorumlulukları alınacaktır. Bilgisayarı da yanına alan teknokrasi ve bürokrasi, böylece toplumları ve toplulukları sürü halinde yönetmektedir. Eğer *'değişmezlik'* ilkesi korunup da, eldeki durum sürdürülecekse, o zaman yapılacak şey, toplumu bir *'yapılaştırma'* sürecinden geçirmektir. Böylece tarih ve tarihsel değişme yadsınmış olmaktadır. Oysa Marksçılık ve Diyalektik Maddecilik, kaçınılmaz değişime yanlısıdır. Belki de Yapısalcılık, Marksçılığa karşı çıkarılmış olan son bir engeldir, son bir çırpınıştır. Onun için, *'aydınların afyonu'* sayılabilecek olan bu akıma, *'toplumcu düşünce'* karşı çıkmalıdır, direnmelidir. Zaten, tarihsel boyutu yadsıyan bir akımdan daha fazla bir şey beklenmese gerek. Böyle bir durağan toplum felsefesi ve dünya görüşü, toplumcu sanat yapan kişinin onuruna da uygun düşmemektedir.

Görüleceği gibi, Saussure tarafından, dil çalışmalarında XIX. yüzyıl tarihsel dilbilimsel görüşlerin fazla egemen olup da, nesnel incelemeleri köstekleyeye başlaması üzerine, dikey ve yatay zaman boyutlarını ayrı ayrı uygulama önerisi, dönüp dolaşıp bambaşka bir oluğa girmiştir. Fıkradaki gibi "Yağmur yağıyor demekle sen bana kaz dedin" durumuna

benzer bir şey ortaya çıkmış gibidir. Bu konuda söylenecek tek şey şu olabilir. Özelikle Fransa'da bir yandan Marksçılar, öte yandan Varoluşçular, hem birbirleri ile, hem de kendilerine karşı çıkanlar ile tartışmaya, çatışmaya girmek istemişler ve özür olarak da Yapısalcılık kavramını kullanmışlardır. Türkçedeki şu söz bu tutumu yansıtmaktadır: "Ecel gelmiş cihane, baş ağrısı bahane."

İnsan-dilindeki sözlü göstergeler, ikili karşıtlıklardan oluşan bir örgü biçimindeki anlatım aracı olarak nasıl işlevde bulunabiliyorlarsa, sözlü değil de başka tür göstergelerden kurulan ayrı düzenler de, kendilerine özgü birer bildirişim düzeneği oluşturabilmektedirler. Belirli kimyasal moleküllerden oluşan, hücre-içi *'kalıtım düzeneği'* buna bir örnektir.

Hücre Dili

Hücre içinde biyolojik olarak sürdürülen bildirişim iki türlüdür. Birincisi, hücrenin kendi çekirdeği içinde; ikincisi ise, hücrenin içinde olmakla birlikte, çekirdekten dışarı doğru.

Bilindiği gibi, insan fizyolojisinde en küçük canlı birim, adına *'göze'* de denilen *'hücre'* olmaktadır. Hücrenin ana maddesini oluşturan *'protoplazma'* ikiye ayrılır. Birincisi *'çekirdek'*, ikincisi ise, çekirdek çıktıktan sonra geriye kalan *'sitoplazma'*. Çekirdek içinde, *'kromatin'* adı verilen, iplik gibi bir yumak vardır. Bu iplik, hücre bölünmesi sırasında parçalara ayrılır ve bunların her birisine *'kromozom'* adı verilir. Her kromozomda adına *'gen'* denilen çeşitli kesimler vardır ki, bunların her birisi, o canlıdaki belli bir özelliği oluşturur, örnekse mavi göz, kızıl saç, uzun boy, altı parmak, vb.

Bu kromatin ipliği içinde, *'yaşamın gizi'* saklı bulunur. Adına *'kalıtımsal düğüm'* denebilecek olan bu *'canlılık şifresi'*, ister tek-hücreli amip olsun, ister kocaman bir balina; ister bir papatya olsun, ister dev bir çınar, bütün canlılarda aynıdır. Çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük olan hücrenin, daha da ufak olan çekirdeğine sıkışmış olarak yumak biçiminde duran bu kromatin ipliği eğer açılıp da uzatırsa, inanılmaz bir biçimde, boyu 150 santime kadar ulaşmaktadır. Bu bir buçuk metrelik kromatin ipliği içinde saklı bulunan bilgi miktarı eğer kitap olarak basılacak olsa, 500 sayfalık 1000 cilt tutabilir. Bu ise, 8 takım Britannica ansiklopedisine eşittir. Bu 500,000 sayfalık eserin bir sayfasını okumak için en az 12 dakika gerekse, tüm okuma süresi

6,000,000 dakika, yani 100,000 saat eder. Günde hiç aksatmadan 5 saat okuyan bir insan, bu kitabı ancak 20,000 günde bitirebilir. İnsan yılda ancak bir ay tatil yaparak okumasını hiç eksiksiz 333 gün sürdürecek olsa, bir hücre kromatinindeki bilgiyi yalnızca okumak için 60 yıl harcamak zorunda kalır. Bu demektir ki, bir kimsenin elinde, yeni bir insan yaratacak olanaklar ve bunun kitabı bulunsa, en iyi koşullarda bile eserinin bittiğini görmeye ömrü yetmeyecektir.

İşte, *'kromatin'* denilen bu yumak, bir çok kimyasal maddelerden oluşmuş dev bir molekül olarak bilinmektedir. Eğer 150 santimlik bu iplik uzatılarak yayılacak olursa, tıpkı bir merdiven görünümünde olduğu anlaşılır. Merdivenin iki yanında bulunan dik kısımlar, birbiri ardına gelen *'şeker'* ve *'fosfat'* moleküllerinden oluşmuştur. İkisi arasındaki basamaklara gelince, bunlar da, adına *'pirin'* ve *'primidin'* denilen, nitrojen tabanlı *'baz'* maddelerinden meydana gelmiştir. Sayıları 4 tane olan bu maddelerin adları şunlardır: Adenin, Timin, Guanin ve Citosin. Bunların ilginç bir özelliği, ikili çiftler halinde birbirleri ile birleşik olmalarıdır. Buna göre, Adenin ile Timin ve Guanin ile Citosin hep birbirlerine kenetlenmiş halde bulunurlar. Merdivenin basamaklarını oluşturan bu ikili çiftler birbirlerine zayıf bir hidrojen atomu ile bağlanmışlardır. Bu biçimde bir yapı gösteren kromatin ipliği, hücrenin ufacıcık çekirdek zarına sığabilmek için, düz bir merdiven biçiminde değil de, kıvrıla kıvrıla dönen bir merdiven gibi, yani bir helezon, bir helis, ya da bir *'sarmal'* biçiminde kendi üstüne bükülmüştür. Bu merdiven iki iplikçikten oluştuğu için, kromatin ipliği *'çifte-sarmal'* olarak adlandırılır.

Böyle bir çifte-sarmalın iki yanındaki her bir iplikçik, birbiri ardına sıralanmış olan şu üç maddenin yinelenmesi ile oluşmuştur: şeker, fosfat ve dört tane baz maddesinden birisi. Bu üç molekülden oluşma birime, toplu olarak *'nükleotid'* adı verilir. Bunlardan 2000 tanesi bir araya gelince, insanlarda *'ayırtlayıcı özellik'* yaratan bir *'gen'* oluşur. Bu genlerden 500,000 tanesi de yan yana gelince, nükleotid sayısı 1,000,000,000 kadar olmaktadır. Her bir noktaya 4 tane baz, yani A (denin), T (imin), G(uanin), C(itosin) maddelerinden bir tanesi gelebileceğine göre, olasılıklar şöyle hesaplanabilir:

Birinci nükleotid noktasında		4^1	yani	4 olasılık
İkinci	»	4^2	»	16 »
Üçüncü	»	4^3	»	64 »
Dördüncü	»	4^4	»	256 »
Beşinci	»	4^5	»	1024 »

Görüleceği gibi, daha beşinci noktada bile ayrı ayrı göz renginde veya ten dokusunda 1000 tane başka kişi yaratılabilecektir. Bu nükleotid noktalarının sayısı bir milyara vardığı zaman ortaya çıkabilecek olasılık sayısı ise, insan aklının hiç bir zaman alamayacağı bir rakama ulaşabilecektir. Bu da, dünya yüzündeki milyarlarca insanın, niçin tüm görünüşleri ve ruhsal yapıları bakımından birbirlerinden ayrı olup, tam olarak benzemediklerini açıklasa gerek.

Demek oluyor ki, bir şifrenin anlatım gücü, yalnızca, içinde kullanılan birimlerin sayısı ile değil, belki de bundan çok daha verimli olmak üzere, bu birimlerin yan yana dizilişleri ile artabilmektedir. Nitekim, Mors Alfabesi'ndeki /-/ ve /·/ imleri ve bilgisayardaki /1/ ve /0/ rakamları yan yana sıralanma yolu ile, anlatım olanaklarını pek çok defa katlarlar. İşte, hücre içindeki *'biyolojik şifre'* açısından da, bu sıralanma olgusunun gücü anlaşılmaktadır. *'Kalıtımsal düğüm'* denilen bu şifrede kullanılan birimlerin sayısı, söylendiği gibi yalnızca 4 tanedir. Fakat bunların birbiri ardına sıralanarak oluşturduğu her bir dizi, kendine özgü bir *'biyolojik bildiri'* taşıdığı için, kromatin veya genler üzerindeki nükleotid sıralanması da, yaşamsal önemi taşır. Çünkü bir dizideki tek bir başkalık, yani bu birimlerden birisi yerine bir başkasının gelmesi, ortaya bambaşka bir özelliğin çıkmasına neden olabilir. Sözgelimi /1,234,567/ gibi bir telefon numarasında, baştaki /1/ yerine /2/ geldiği anda, büyük bir kentin bu sefer bambaşka bir semtindeki ilgisiz bir telefon çalacaktır. Nitekim, telefonlaşmalarda bu gibi aksaklıklar sık sık görülmektedir. İşte, dünya üzerindeki milyonlarca ayrı türdeki canlılar da, böyle birer *'yanlış numara'* sayılabilirler. Bunların en çok tanınmışı, hiç kuşkusuz, adına *'insan'* denilen türdür. Ne var ki, yanlış numara sonunda, mutlu bir rastlantı sonucu karşıdaki kimse, yani çevre koşulları cevap vermiş ve telefon *'insan-oğlu'*nun yüzüne kapanmamıştır.

Her bir nükleotid içinde bulunan A(denin), T(imin), G(uanin), C(itosin) maddeleri birbiri ardına çeşitli biçimlerde ve karışımlarda sıralanabilirler. Örnek:

AAAAAAAATATATATA ....
TAATTTTATTAGCCCG.....
GCTGGGTCGCCTAAAT.....
CCGCGTAGCGACTATC.....
ATGCATGCATGCATGC.....

Bunlardan sözgelimi birinci dizi *'esmer ten'*, ikinci di-dizi *'ince parmak'*, üçüncü dizi *'kalın bilek'*, dördüncü dizi *'tatlı sevme'*, beşinci dizi *'dışa dönüklük'*, vb gösterebilir. İlk baştan rastgele oluşmuş bulunan bu dizilerin ortaya çıkardıkları özellikler eğer çevre koşullarına uygun düşerse, bu diziler, daha sonraki hücrelerde de sürüp gitme fırsatı bulmuş olurlar. Yok, eğer çevre koşulları karşısında telef olup giderlerse, daha sonraki hücrelere geçme fırsatı bulamazlar. Böylece, *'Gelişim Kuramı'* içerisinde öngörülmüş olan *'Doğal Seçilme'* ve *'Doğal Ayıklanma'* yollarından birisine göre, bazı özellikleri kendilerine dürümlenmiş olan nükleotid dizileri yaşayakalır, öbürleri ise silinip giderler. Sözgelimi, eğer /GCTAGGATCGTTA..../ nükleotid dizimi *'düztabanlık'* yaratmışsa, o zaman böyle bir kişi, vahşi hayvanların önünden yeterince hızlı bir biçimde koşup kurtulamayacağı için, bu özelliği sürdürecek sayıda çocuk yapma fırsatı bulamamış olur. Böylece de, yukarıdaki dizi kendiliğinden ayıklanıp gider; hem de doğal bir biçimde. Fakat düztabanlık eğer hafif ölçüde ise ve sorun yaratmamış ise, bu nükleotid dizisi yüzbinlerce yıl yaşayakalarak bugüne kadar gelebilir. Bugünün toplumunda ise, çeşitli tıp yöntemleri ile, bu gibi aksaklıkların tedavisi yoluna gidildiği için, artık *'doğal ayıklanma'* neredeyse ortadan kalkmış, onun yerine *'sosyo-ekonomik'* seçilme geçmiş gibidir. Herhalde bu doğallığın kalkması sonucu olarak, bugün artık kalp, kanser, delilik, sakatlık gibi kalıtımsal bozukluklar, aileden çocuklara geçip durmaktadır. Bu bakımdan denebilir ki, bugün insanlığın sağlık bakımından çektiklerinin büyük bir çoğunluğu, insan zekası yardımı ile, *'doğal ayıklanma'* işleminden, insanlığın kurtulması yüzündendir. Aklını kullanarak Doğa dışına çıkıp bağımsızlaşan insan, bir başka açıdan, henüz tamamlanmamış olan bir *'Gelişim'* süreci içinde kalan bozuklukları taşımaktadır. Bugün çarpık bacaklı bir at olmadığı gibi, sezaryen ameliyatı olmadığı için ölen köpek de yoktur. Eğer *'Gelişim'* süreci tamamlanabilseydi, insan vücudunun en zayıf iki noktası olan bel ve boyun omurlarında sorunlar çıkıp da onca sancılar çekilmeyecekti. Dik durma işi tamamlanmış olacağından, insanlar otobüste oturacak yer kapmak için itişmeyeceklerdi; büyükler küçüklere *'kambur oturma'* demeyeceklerdi; ve en önemlisi, insanlık belki daha *'hayvan'* kalacaktı ama, hiç değilse, hayvanların birbirine hiç yapmadığı bir şeyi, yani eziyet etmeyi ve işkence çektirmeyi düşünmeyecekti. Veya, insanlığını tamamlayacağı için, boks maçlarından zevk alma gibi sapık bir eğilim göstermeyecekti.

İşte, insanı iyi veya kötü yanıyla insan yapan bu kalıtımsal düğüm, yüzbinlerce yıldır hiç değişmeden kalmıştır. Değişen şey, kromozomlardaki diziler değil, yalnız dışa vurulan davranışlardır. Bu da, ancak zekanın zoru ile gerçekleştirilen bir şeydir; doğal bir tepki değil. İşte bu yüzden olacak, Türkçede şöyle bir söz vardır: "Kaplanın alacası dışında, insanın alacası içinde." Her ne olursa olsun, insanın fiziksel ve ruhsal yapısını oluşturan bütün bu özellikler, gene de, insan-dilindeki *'ses'* veya *'harf'* birimini karşılayan 4 maddelik bir *'kalıtımsal düğüm'* ile gerçekleşir. Nasıl 29 harf kullanarak istenen uzunlukta bir metin yazılabiliyorsa, işte bu 4 nükleotid türü ile, ya da bu /ATGC/ maddeleri ile, bir insanın tüm varlığı programlanmış olmaktadır. Bu noktada sorulacak soru şudur. Acaba hücre çekirdeği içinde saklı olan bu özel *'bildiri'* nasıl olup da başka hücrelere aktarılabilmektedir?

Hücre-içi bildirişim bu bakımdan iki türlüdür. Birincisi, hücre çekirdeği içindeki kromozomlar arasındaki bildirişim; ikincisi ise, kromozom ile sitoplazmadaki ribozom arasındaki bildirişim. Bilindiği gibi, kromozomlar, çekirdekteki kromatin ipliğinin, belli gen kümeleri taşıyan parçalarıdır. Ribozomlar ise, protein üretmeye yarayan sitoplazma noktalarıdır. Hücrenin sitoplazmasında *'protein'* maddesi bulunmasına karşılık, çekirdeğin içerisinde de *'nüklein'* maddesi yoğun bir biçimde bulunur. Bu ikisi birlikte, canlı hücrenin temel yapısı olan *'nükleoprotein'* maddesini oluştururlar. Bunlardan protein, canlı hücrenin yaşaması için gerekli madde olup, nükloin ise bu protein maddesini üretmeye yarayan şifreyi saklı tutan bir başka maddedir. Bir bakıma denebilir ki, protein eğer mimarlık eseri bir yapı ise, nüklein de, bu binayı tasarlayıp planlarını çizen mimarın kendisidir. İşte bu bakımdan, *'yaşamın gizi'* veya canlı olmanın sırrı bu *'nüklein'* maddesinde yatmaktadır.

'Nüklein' adı verilen madde *'asit'* özelliği gösterdiğinden, bu sözcük yerine, *'çekirdek asiti'* anlamında, çoğu kere *'nükleik asit'* terimi kullanılır. İki türlü olan bu asitlerdeki 5-karbonlu olana, yani *'pentoz'* türü şekere *'riboz'* adı verilir. Böylece, bu asitlerden birisinin adı, R(ibo) *'şekerli'*; N(ükleik) *'çekirdek-içi'*; A(sit) *'asit'* olmaktadır; veya bitişik yazılmış biçimi ile /RNA/. İkinci tür asitte ise, bir tek *'oksijen'* atomu eksiktir. Nasıl (avantaj) yerine (dez-avantaj) dendiği zaman (dez) parçacığı *'olumsuzluk'* belirtiyorsa, buradaki oksijenin eksikliğini belirtmek üzere de (dez) parçacığı kullanılır. Böylece bu ikinci tür RNA yani *'ribonükleik asit'* yerine, *'oksijeni eksik'* anlamında (dez-oksijen) veya

daha kısacası (dez-oksi) denilir. Bunun başındaki /D/ harfi alınıp da, RNA'daki /R/ yerine konunca, herkesin bildiği /DNA/ kısaltması ortaya çıkar; yani /D/ezok-si-ribo, /N/ükleik, /A/sit. İşte, canlı hücrelerdeki *'kalıtımsal düğüm'*, bu DNA molekülü içinde yer alnış olan nükleotid dizilerinde gizlidir. Bu noktada beliren sorun ise, böyle bir *'şifre'* kullanılarak dürümlenmiş bilgilerin, birer *'bildiri'* biçiminde başka yerlere aktarılmaları, yani bildirilmeleridir. Bu işi gerçekleştiren hücre-içi bildirişim iki türlüdür. Birincisi *'bölünme'* işlemi; ikincisi ise *'örnekleme'* işleıni. Bunların oluş biçimleri şöyledir.

Bir hücre yeterli büyüklüğe ve olgunluğa eriştikten ve belli bir süreyi aştıktan sonra ikiye bölünme eğilimi gösterir. Bu sırada, hücre çekirdeği içinde bulunan, *'merdiven'* biçimindeki çift-sarmal, yani kromatin ipliği, basamakların ortasındaki zayıf hidrojen bağlarının çözülmesi ile iki ayrı parçaya, yani bir bakıma, iki tane *'yarım merdiven'* parçasına ayrılır. Sarmalın her bir iplikçiği üzerinde bulunan nükleotidlere bağlı olan /ATGC/ maddelerinin de böylece birer uçları açık kalır. Oysa bunlar her zaman ikili çiftler halinde bulunduklarından, o sırada hücre çekirdeği içinde boş dolaşan bu türden maddeler kendilerine uygun *'eşler'* bulup, eskisi gibi birer çift oluştururlar; örnekse /A/ ile /T/ ve /G/ ile /C/.

Kromatin ipliği	**İkiye ayrılma**	**Eşleşme maddeleri**	**İkilenmiş olan kromatin ipliği**
A———T	A— —T	AAAAAAAA	A———T A———T
T———A	T— —A	TTTTTTTT	T———A T———A
G———C	G— —C	GGGGGGGG	G———C G———C
C———G	C— —G	CCCCCCCC	C———G C———G
G———C	G— —C	. . . . .	G———C G———C
A———T	A— —T	. . . . .	A———T A———T
C———G	C— —G	. . . . .	C———G C———G
T———A	T— —A	. . . . .	T———A T———A

Görüleceği gibi, yarım merdivenler *'bütünleme'* yolu ile bir araya geldikleri zaman, ortaya çıkan iki tam merdiven birbirlerinin tıpkısıdır. Çünkü nükleotid sırası bozulmayıp aynı kalınış, yalnızca eksik olan maddeler dışarıdan eklenmiştir. Sonuçta, bir tek sarmal, bu kere iki ayrı sarmal haline gelmiştir. Şimdi bu sarmallar iki ayrı noktaya uzaklaşıp, hücre ortasından ikiye ayrılınca, bir tek hücre çekirdeğindeki sarmalda

bulunan *'kalıtımsal bilgi'* hiç değişmeksizin bir başka hücrede yinelenmiş olmaktadır.

Bu bütünleme olayı, bir bakıma, bir fermuarın açılıp kapatılmasına benzetilebilir. Eğer fermuar iyice açılır da, iki yandaki birer yarın parçasına, başka fermuarlardan çıkarılma tek yanlı parçalar denk getirilip kapatılırsa, iki çift fermuar elde edilmiş olur. Ne var ki, bu arada fermuarlardaki dişlerde bir atlama da olabilir. Nitekim, sınav sorularında bazı kere cevapların sırasında bir tek kayma olduğu zaman bile, sonuçların büyük bir kısını kendiliğinden yanlış çıkmaktadır. İşte böyle bir yanlışlık biyolojide *'Değişinim'* adı ile anılır. Adına *'Mütasyon'* da denilen böyle bir aksama, böyle bir sıçrama, sözgelimi radyasyon ışınları ile veya ısı, ilaç, vb gibi nedenler yüzünden ortaya çıkabilir. Belirgin böyle bir değişiklik sonunda söz konusu hücre yaşayakalmayı beceriyorsa, bu değişinim olumlu sayılır; eğer bunu becereniyorsa, o hücre de, içindeki kalıtımsal düğüm de yok olur gider. Bu durum, yanlış telefon numarası çevrildiği zaman karşıdaki ile yürütülen konuşmaya benzetilebilir. Eğer söz sözü açar da, telefon kapatılmaksızın, iki kişi birbirleri ile konuşup daha sonra da buluşurlarsa, hatta arkadaşlıklarını ilerletip de evlenirlerse, o zaman böyle bir aksaklık, bir *'mutlu yanlışlık'* biçimine dönüşebilir.

Biyolojik açıdan düşünülürse, böyle değişinimler, başka başka Doğa koşulları karşısında canlıların yaşayakalmasını sağlayan doğal bir yoldur. Eğer hiç değişinim olmasaydı, çevredeki koşullara uyamayan tek tür canlılar çoğunlukla ortadan silinip giderlerdi. Oysa virüslerin ve bazı kere de böceklerin, çeşitli ilaçlara karşı koymasında olduğu gibi, rastlantılı olarak değişinim gösterip de, bir kesimi yaşayakalmayı becerince, artık onlardan türeyecek olan yeni kuşaklar, bu ilaçlardan etkilenmemektedirler. İşte, iklim koşulları, bitki örtüsü, yiyecek olanakları, su miktarı, güneş ışığı, vb gibi etkenler değiştikçe, bunlara uyabilen yeni yeni türler ortaya çıkmış ve bugün dünyadaki milyonlarca canlı türü hayatta kalabilmiştir. Eğer bu gibi rastlantılı değişinimler olmasaydı, *'dinozorlar'* örneğindeki gibi, ilk canlılar daha baştan yok olacak ve ancak bir kaç ilkel hayvan ya da bitki türü bütün dünyayı kaplayacaktı. O halde denebilir ki, türlerin çeşitlenmesi, bir yerde, değişen Doğa koşulları karşısında, genç Doğa denilen varlığın kendi kendisini sürdürmesi için bir yöntem, bir yordamdır.

Canlılarda Doğa tarafından sürdürülen bu doğal bildirişim türüne karşılık, insanlar tarafından da yapay diller kurulmuştur. Elektrik akımının varlığı veya yokluğu tabanına dayanılarak geliştirilmiş olan ***'bilgisayar dili'*** buna bir örnektir. Bu tür modern makineler büyük bir başarı ile kullanılmakta, hatta ***'program dilleri'*** adı altında, çeşitli lehçelere bile dönüşmektedir.

Bilgisayar Dili

'Bilgisayar' denilen aygıt, temelde hesap makinelerinden geliştiği için, bu makinelerde ***'sayma'*** işlemi öncelik kazanmış durumdadır. Oysa bu makineler yalnızca hesap yapmakla kalmıyorlar, ayrıca metin yazımında da kullanıyorlar, grafik çiziminde de. Öte yandan, bilgisayara verilen birimler ***'bilgi'*** olmaktan çok, ***'ham bilgi'*** anlamına ***'veri'*** sayılır. Bu bakımdan, ***'bilgisayar'*** terimi yerine, belki de ***'veri-işler'*** terimi önerilmiş olsaydı, çok daha doğru bir iş yapılmış olacaktı.

Adına bir zamanlar ***'elektronik beyin'*** de denilen bilgisayar aygıtı, gerçekten, insan aklının bir uzantısı olarak yorumlanabilir. Nitekim, bir bilgisayardaki birimler ve bunların çalışma biçimi, insan zekasının işleyişini andırmaktadır.

Bir bilgisayarda temel öğe, adına ***'bilgi-işlem birimi'*** denilen merkezdir. Bir bilgisayarın üstünlüğü, yani zekası, bu merkezin çalışma biçimine, işleyiş hızına göre değerlendirilir. İkinci önemli bileşen ise ***'bellek'*** birimi olup, bu da, içine sığdırılabilen bilgilerin çokluğuna göre önem kazanır. Bir bilgisayarın belleğindeki ***'sığa'*** ne kadar çok olursa, o kine de o kadar değer kazanmaktadır. Genellikle (kilobayt) olarak veya kısaca /K/ olarak hesaplanan bu sığa, 1000 sayısı ile çarpılmak üzere (64 K, 128 K) biçiminde anlatılır. Son zamanlarda ise (megabayt) denilen çok daha geniş sığalı bellekler çıkmış olup, bunlar da bir milyon sayısı ile çarpılacak kadar büyütülmüştür. Gerçekten, belleği güçlü olmayan bir insan, zekasını nasıl yeterince etkili bir biçimde kullanamazsa, düşük sığalı bir bilgisayar da, o kadar kısıtlı kalır. Buna karşılık, bilgisayarın sığasını çoğaltmak için, üzerine bilgiler kaydedilmiş olan ve adına ***'disket'*** denilen ufak plakçıklar, adına ***'disketlik'*** denebilecek olan bir dolapta saklanabilmektedir. Gerektiğinde makineye takılabilen bu plakçıklar, bir bakıma, başvurulan kitaplara benzetilebilir.

İnsan kafasını karşılayan bu iki öğeden sonraki birimler şunlardır. Sözlü dildeki ağızı karşılamak üzere, görüntü biçiminde dışarıya bilgi veren ekran: ve ayrıca bazı yeni bilgisayarlarda doğrudan doğruya konuşma yapabilen bir hoparlör düzeneği. Sonra, yazılı dildeki eli karşılamak üzere, basılmış harfler biçiminde dışarı bilgi çıkartan *'yazıcı'*: ve gene sözlü dildeki kulağı veya yazılı dildeki gözü karşılamak üzere, ekranın önünde bulunan bir tür daktilo. Bu birimler aracılığı ile, insanlar tarafından bilgisayara çeşitli veriler yüklenir, bilgisayar da bu verileri işleyerek, vardığı sonuçları ekranda veya yazıcıda geriye bildirir. Bu bakımdan, bilgisayar ile insanlar arasında karşılıklı bir bildirişim sürüp gidebilmektedir.

Yalnız şurası da unutulmamalıdır ki, hesaplama gücü bakımından insan beynine kat kat üstün olan bilgisayar, bir yerde, insan zekasının ürünü olan bir makineden başka bir şey değildir. Tıp alanından da bilindiği gibi, adına *'akıllı gerzek'* denebilecek olan bazı insanlar, zeka bakımından ahmak sayılabildikleri halde, ezberden hesap yapma konusunda inanılmaz işler başarabilirler. İşte bu bakımdan, bilgisayar da böyle bir *'avanak'* makineden öte bir şey değildir. Makinenin bütün verimliliği, kendisine iletilen komutların düzgün olmasına bağlıdır. Yani kötü bilgi verilirse, kötü sonuçlar alınır. Bu durum, bilgisayarcılıkta (GİGO) denilen kısaltma ile bilinmektedir: "(G)iden (İ)zmarit ise, (G)elen de (O)dur." İşte bu noktada, bilgisayarları birer ceset olmaktan kurtarıp, onlara can veren şey, yani *'izlence'* sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan denebilir ki, bir bilgisayarın işleyişi, adına *'program'* denilen özel bir *'komutlar dizisi'* ile doğru orantılıdır. Adına *'yazılım'* denilen böyle bir *'bildiri'*, daha önceden, başkalarınca hazırlanmış paket halinde olabileceği gibi, istenirse doğrudan doğruya, kişinin kendisi tarafından da düzenlenebilir. Bir yanda bilgisayar makinesi, öte yanda yazılım olduğu halde gene de hiç bir sonuç alınamayabilir. Nasıl bir yabancı ile konuşurken Türkçe kullanmak yetmiyor da, o yabancının dilini bilmek gerekiyorsa, bunun gibi, bir de *'bilgisayar dili'* denilen özel bir bildirişim yolunu kullanmak gerekmektedir.

'Bilgisayar dili' iki anlama gelir. Birincisi, genel olarak elektronik bir aygıt olan bilgisayarların anlayacağı bir *'elektriksel dil'*: ikincisi de, çeşitli yapımcılar tarafından kendi bilgisayarlarına uyarlanmış olan özel bir *'marka dili'*. Böyle özel diller olması yüzünden, bir makinede yapılan işlemler başka bir makineye uymayabilir. Videolarda da böyle bir

aykırılık görülmekte ve PAL düzeninde kaydedilmiş bir bant, VHS düzenindeki bir makinede oynatılamamaktadır. İşte bu yüzden, bir bakıma, dünyada yaygın olarak kullanılan İngilizce gibi, istenirse her makineye takılabilen /Z-80/ adlı bir elektronik devre kartı aracılığı ile, adına *'CP/M'* denilen dilde yazılmış olan bütün yazılımlar, bu kartı olan her makinede işlem görebilir.

Fakat *'bilgisayar dili'* denince, elektrik akımına dayalı özel bir dil anlaşılmalıdır. Nasıl ki Mors Alfabesi'nde bulunan bir çizgi ve bir nokta, /— . / yan yana dizilerek çeşitli harfleri, rakamları, imleri, vb oluşturabiliyorsa, bilgisayar dilinde de, elektrik akımının varlığı/yokluğu ile, iki tane *'elektriksel harf'* ortaya çıkar. Bilgisayarların yalnızca iki olasılık üzerine iş gördükleri, çok bilinen bir fıkrada da belirtilmiştir. Uluslar-arası Bilgisayarcılık Kurultayı'nda, en zor sorunları bile, belleğini karıştırıp bilgileri işledikten sonra cevaplayabilen bilgisayara, Türk delegesi bu sefer "Ne var, ne yok?" diye sorduğu zaman, aynı bilgisayar cevap vermek için önce zorlanmış, sonra kızışıp dumanlar çıkararak bozulmuştur. Bunun nedeni açıktır. Bilgisayar *'evet / hayır'* ikilisinden bir tanesine cevap verebilir; üçüncü bir olasılık, bilgisayarın yapısında bulunmaz; çünkü bir elektrik akımı ya vardır, ya da yoktur. Nitekim radyo, televizyon, teyp, pikap, vb gibi elektrik aygıtlarındaki düğmeler de, ya *'açık'* ya da *'kapalı'* durumdadırlar. Bu iki olasılığı belirtmek üzere bazen kullanılan /1/ rakamı, elektrik akımının olduğunu, /0/ rakamı ise olmadığını göstermektedir.

Ondalık rakam düzeninde bulunan /0123456789/ sayıları birer birer kullanılsalar, yalnızca 10 tane olasılık anlatılabilirdi. Oysa bunlar yan yana dizildikleri zaman, gösterilebilen sayılar da artmaktadır. Örnek:

1 12 123 1,234 12,345 123,456 1,234,567 12,345,678 123,456,789

Bilgisayardaki elektriksel dilde ise yalnızca bir tek elektrik birimi vardır; ve bir de bu akımın yokluğu ile ortaya çıkan durum için bir *'hayalet'* birim. Ama bunlar yan yana dizilirlerse, yukarıdaki gibi, çok daha büyük sayıları da anlatmak mümkün olabilir. Eğer bir insan, belli bir hesaplamayı kafasından yapamazsa ve elinde de kağıt kalem yoksa, o zaman *'parmak hesabı'* denilen bir yardımdan yararlanmaktadır. Rakamları bu sefer parmaklarını teker teker sayma yolu ile toplayan, çıkaran kimse, biraz uzunca olmakla birlikte gene de doğru sonuca varabilir. İnsanda 10 tane parmak olması da, matematikte kullanılan *'ondalık'* dü-

zenini açıklasa gerek. İşte bilgisayarlar da bu biçimde, bir tür parmak hesabı ile, fakat saniyede 300,000 kilometrelik elektrik hızı ile hesaplama işlemlerini yürütebilmektedir. Adına *'dijital'* denilen *'rakamlı'* elektronik saatler gibi, modern elektronik bilgisayarlar da, temelde bu parmak hesabına dayanır. Zaten (dijital) sözcüğünün kökeni de Latincedeki (digitus) yani *'parmak'* sözcüğüdür.

Elektrik akımı müthiş bir hızla gittiği için, parmak hesabındaki gibi rakamların art arda ve upuzun zincirler biçiminde dizilinış olmaları bir sorun yaratmaz. Bu bakımdan, *'akım var/akım yok'* veya *'evet/hayır'* gibi ikili bir durumu karşılayan ikili sayı düzeninde yalnızca /l/ ve /0/ rakamları kullanılsa da iş görülebilir. Fakat insan-dilinde yaklaşık 30 kadar alfabe harfi vardır; bunlara ayrıca /? ! % = + & / türünden başka imler de eklenmektedir. Eğer 10 tane de rakam eklenip, matematik imleri de bunlarla birlikte sayılırsa, o zaman sayıları yüze yaklaşan bir *'im'* dizisi ortaya çıkar. Oysa bunları karşılamak üzere elde yalnızca iki tane /1, 0/ rakamları bulunduğu için, bu ikisini art arda dizerek zincirler oluşturmaktan başka bir yol yok gibidir.

Bu durumda, 100 kadar imi de kapsayabilmek üzere, 2 rakamının 8 katını almak, yani 8 taneli diziler oluşturmak gerekir. O zaman /1 2 4 8 16 32 64 128/ sayısına kadar çıkan olasılıklar elde edilebilir. Böylece, her sekizli rakam kümesi, bir tek yazılı birimi gösterebileceğinden, bir dildeki bütün harfler, rakamlar ve ek imler, bilgisayarın anlayabileceği bir elektriksel dile çevrilmiş veya dönüştürülmüş olabilecektir. Sözgelimi, şöyle bir düzenleme yapılabilir:

0	yerine	00000000	A	için	10	onun	yerine	00001010
1	«	00000001	B	«	11	onun	yerine	00001011
2	«	00000010	C	«	12	onun	yerine	00001100
3	«	00000011	D	«	13	onun	yerine	00001101
4	«	00000100	E	«	14	onun	yerine	00001110
5	«	00000101	F	«	15	onun	yerine	00001111
6	«	00000110						
7	«	00000111	+	«	16	onun	yerine	00010000
8	«	00001000	=	«	17	onun	yerine	00010001
9	«	00001001	%	«	18	onun	yerine	00010010

Görüleceği gibi, bilgisayar, aslında ne ondalıklı sayıları, ne harfleri, ne de imleri anlamamaktadır. Onun bildiği tek şey, elektrik akımının var

oluşu veya olmayışı üzerinden düzenlenmiş olan sekizli bir kümenin, yalnızca tek bir ayrı birim oluşturduğudur. Böylece, bilgisayar klavyesinde çeşitli harf ve rakam tuşlarına basıldığı zaman, bunların kendileri yerine, hareketc geçirdikleri sekizli sayı kümeleri bilgi-işlem merkezine aktarılmaktadır.

Yalnızca iki tane rakamla bu kadar çok iş görülebildiğine göre, acaba ondalık rakamlarla, ve daha da ötesi, 28 tane ses/harf ile ne kadar çok sayıda olasılıklar yaratılabilirdi? Fakat bilgisayar dilinin özelliği, kullanılan birimlerin sayısı değil, bunların müthiş bir hızla işlem görmeleri olduğu için, her türlü birimi, bilgisayarlarda kullanılan elektrik birimlerine çevrilebildiği sürece sorun çıkmaz. Kromozomlardaki yalnızca 4 harfli *'kalıtım düğümü'* nasıl milyarlarca olasılığı, yalnızca art arda sıralanmakla kapsayabiliyorsa, bilgisayarlardaki yalnızca 2 harfli *'elektriksel düğüm'* de böyle müthiş sayıda olasılıkları karşılayabilmektedir. Bu da gösteriyor ki, bir düzende temel birimlerin sayıca çok olmaları değil de, bunların sıralanmaları ve bir başka bakımdan da, düzenlenmeleri çok daha önemlidir. Nitekim, insan-dilinde de yalnızca bir kaç tane tümce kalıbı ve belirli sayıda sözcük kullanılarak, sayıları sonsuza varabilen yeni yeni tümceler, belli *'dönüşümler'* sonunda elde edilebilmektedir.

Yalnızca iki birimden oluşan elektrik diline karşılık, adına *'sinema dili'* denen sanatsal bildirişim türünde, temel görüntü ve ses öğeleri, çok çeşitli ölçeklerde ve biçimlerde kullanılarak, pek çok sayıda birimlerden oluşan zengin bir anlatım olanağı sağlanmaktadır.

Sinema Dili

'Sinema' denilen şey, hareketleri görüntüleme yordamı olarak geliştirildiği halde, bugün artık *'Güzel Sanatlar'* denilen resim, heykel, müzik, bale, tiyatro, mimarlık gibi dallar arasında da yerini almış biçimde *'Yedinci Sanat'* adı ile anılmaktadır. Kendine özgü bir anlatım dili geliştirilmiş olan bu sanatı değerlendirebilmek için, ilkin fotoğraf ve tiyatro dalları ile olan benzerliklerini ve ayrılıklarını görmek doğru olacaktır.

Bir yerde, *'Sinema'* denilen olgu, fotoğraf olarak çekilmiş resim karelerine dayandığı için, her şeyden önce bir *'görsel'* anlatım aracı sayılmalıdır. Bununla birlikte, fotoğraftaki *'dondurulmuş zaman'* karşıtlı-

ğında, bu sefer *'hareket'* öğesi öne geçtiği için, *'Gerçek'* denilen şey çok daha tam olarak yansımaktadır.

Hem sözlü, hem de hareketli bir gösteri biçimi olarak, tiyatro sanatı iki bin yılı aşkın bir zamandan beri varlığını sürdürdüğüne ve sinema karşısında silinip gitmediğine göre, demek oluyor ki, sinemada olmayan bazı özellikler tiyatroda vardır. Bunların en başında, tiyatro olayında her şeyin 3-boyutlu bir biçimde *'canlı'* olarak sunulması gelse gerek. Oysa sinema denilen olgu, 2-boyutlu bir perde üzerinde veya televizyon camında izlenen bir şeydir. Her ne kadar bazı özel yordamlar kullanılarak 3-boyutlu filimler ortaya sürülmüşse de, sonuçta, sinema olgusu bir *'görüntü'* olmaktan kurtulamamıştır. Hatta son zamanlarda ortaya çıkan *'holografi'* yordamında bile, görüntünün çevresinden dolaşılıp ardına bile geçildiği halde, son çözümde, *'görüntü'* öğesi, kaçınılmaz bir biçimde ortadan kaldırılamamaktadır. Bu bakımdan, belki de, sinema anlatımı, tiyatro ile yarışmaktan vazgeçerek kendisine özgü niteliklerden yararlanmalıdır. Canlı olmayıp da bir görüntü olarak kalma dışında, sinema olgusu, tiyatroya oranla, erişilmez üstünlüklere sahiptir.

Sinema yordamı ile, bir seyirci, gösterilen olayın tam içerisine girerek, sözgelimi bir savaş sahnesinin tüm gerçekliğini kendi benliğinde hissedebilir. Kamera objektifi bu durumda, seyircinin gözü yerine geçerek, onu bir yerde göklerde uçurabilir, bir başka yerde denizlerin dibine indirebilir. Tiyatroda, seyircilerin üstüne bir trenin gelmesi duygusu verilemediği halde, sinemada salıcılık etkisi sağlanabilmektedir. Tiyatroda, arkada bulunan seyircilere sesini duyurabilmek için doğal olmayan biçimde yüksek sesle konuşan ve yüzünü seyircilere ikide bir döndürme eğiliminden kurtulamayan bir oyuncu, sözgelimi *'göz kırpma'* veya *'büyük altından gülme'* gibi ufak mimikleri kullanamadığı halde, sinemadaki yakın çekimler ile, en ufak bir yüz, göz, kaş, dudak ifadesi, en gerçekçi biçimde aktarılabilir. Sözgelimi, bir insan eğer bir göz ameliyatından sonra yeni yeni görmek üzere ise veya bayıldıktan sonra ayılmaya başlamakta ise, bu gibi duyular, hafif bulanıkça sahnelerle, puslu bir biçimde seyirciye verilebilir. Bunlardan belki de en önemlisi, çekimde herhangi bir yanlışlık olduğu zaman, bu sahne yeniden çekilebilir veya montaj yolu ile düzeltilebilir. Oysa zaman akışı ile koşut giden tiyatro olayında hiç bir yanlışlık, hiç bir dil sürçmesi, vb affedilmez. Bununla birlikte şurası da belirtilmelidir ki, tiyatro olayında, piyesin başından sonuna kadar süren bir bütünlük olduğu halde, sinemada her şey kopuk

kopuk çekildikten sonra, ancak kurgu odasında bu parçalar bir bütün haline getirilir. Gene de, tüm senaryoyu özümledikten sonra oynayan bir oyuncu açısından, tiyatrodaki bütünlük sinemada da sağlanabilmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen, sinema yordamı bir *'görüntüleme'* olgusundan öteye gitmemektedir. Nitekim, ilkel kavimlerde oynatılan sinemadan sonra, yerlilerin perde arkasına geçerek orayı denetlemeleri, sinema görüntüsünün ilkel düzeydeki insanları bile yeterince inandırmadığını gösterse gerek.

Sinema sanatında kullanılan öğelerden renk, ışık, müzik ise, tiyatroda da yararlanılan şeyler olduklarından, bu açılardan, arada büyük bir ayrılık yoktur. Sinema olgusunu apayrı bir anlatım aracı yapan şey ise, *'zaman'* ve *'uzam'* kavramlarını inanılmaz biçimde değiştirip kullanabilme olanaklarıdır.

Sinemada *'yavaş çekim'* veya *'hızlı çekim'* yollarına başvurularak, sözgelimi bir *'suikast'* olayı, çok yavaş bir biçimde gösterilip, belli bir etki sağlanabilir. Bunun tersine, sözgelimi bir *'kaçış'* olayı hızlandırılmış biçimde verilerek, belli bir gülünçlük etkisi elde edilebilir. Bu yordam, bilindiği gibi, reklamlarda ve çizgi-filimlerde çok kullanılmaktadır. Bu arada düzeltilmesi gereken bir yanılgı da *'yavaş çekim'* diye bilinen sözdür. Bir filmin yavaş olarak görülmesi demek, tam tersine, çok hızlı çekilip de, normal hızda oynatılarak yavaşlık duygusu verilmesi demektir. Bununla birlikle, alışılageldiği için ve istenen anlamı daha iyi verdiğinden dolayı, *'yavaş çekim'* sözünü kullanmakta bir sakınca bulunmasa gerek. Bunlardan ayrı olarak, bir de görüntüyü *'dondurma'* yolu ile, hareketli filimden hareketsiz resime geçilebilmekte ve bu yoldan da belli bir etki sağlanabilmektedir.

Sinemadaki olanaklar yardımı ile, zaman içerisinde *'geriye dönüş'* veya *'ileriye uzanış'* gibi yollara sapılarak, istenildiği kadar sayıda ve hızda, şimdiki zamana gene dönülebilir. Oysa tiyatroda bu işi aynı hızda yaparak aynı etkiyi sağlamak mümkün değildir. Bu bakımdan, sahneler arasındaki *'geçiş'* olanağı, sinemaya büyük bir üstünlük tanımaktadır. Çünkü iki şey ancak birbiri ardına hızla gösterilirse aralarında bir kavramsal bağlantı kurulabilmektedir. Sözgelimi *'askercilik'* oynayan küçük çocuklardan sonra gerçek bir savaş sahnesine hemencecik geçivermek, şaka gibi görünen bu gibi oyunların nasıl bitebileceğini gösterme bakımından çok etkili olabilir. Bir sahnenin sonunda patlatılan şampanyanın sesi ardından gerçek bir top görüntüsüne ve sesine geçilirse, bir

balodaki insanların rahatlığı ile, savaş meydanındaki acı gerçeklik arasında etkili bir karşıtlık yaratılmış olur. Büyük kentlerden birisindeki tren istasyonundan akın akın çıkan kalabalık görüntüsünden hemen sonra, bir ağıldan çıkan koyunların görüntüsü verilirse, çağdaş kent yaşamının insanı nasıl kişisizleştirdiği konusunda belli bir duygu uyandırılmış olur. Birbirleri ile bağırıp çağırarak pazarlık eden iki zengin ve kalantor tüccarın ağız açmalarından hemen sonra, gene ağızlarını açarak havlayan köpeklerin gösterilmesi de, rejisör açısından belli bir düşünceyi anlatmak için kullanılabilir. Bu gibi geçişler, biçim bakımından olabileceği gibi, renk veya müzik bakımından da olabilir. Sözgelimi, kırmızı renkli bir karanfil görüntüsünden, göğüse saplanan bir kurşunun çıkardığı kanlı görüntüye geçilebilir. Veya, biraz alaylı biçimde yapıldığı gibi, "Her Şeyden Önce Almanya" adlı ulusal marşın ezgisi yavaş yavaş bozulup sönerken, Alman askerlerinin Rusya'daki yenilgiden, kırık dökük ve bitkin bir biçimde dönüşleri görüntülenebilir. Buna benzer biçimde, Nazi Almanyası'nda şarkı söyleyen gençlerin sesleri yavaş yavaş değişip marşa dönüşürken, yaklaşmakta olan Nazilik yolunda nasıl telef olacakları hissettirilmeye çalışılır.

Sinemadaki kadar hızlı olmasa bile, tiyatroda da zaman bakımından geri veya ileri geçişler yapılabilir. Fakat uzam bakımından sinemanın sağladığı olanaklar, ölçülemeyecek kadar üstündür. Bir kere, sinema kamerasındaki objektifin açısı değiştirilebildiği için ve kameranın kendisi de hareket ettirilebildiğinden dolayı, bu iki olanağın birleşmesi ile, sinema seyircisi, kamera objektifi noktasından ileri geri, aşağı yukarı, sağa sola bakma olanağı bulduğu gibi, *'zum'* olanaklı objektifler yardımı ile de, istenilen açıda, bir kişiye veya bir nesneye hızla yaklaşılabilir veya tersine geniş açı ile uzaklaşılabilir. Ayrıca, kamera hareketi ile, bir heykelin çevresinde dolaşarak, o eserin her yönünü görebilen seyirci, istenirse, bir koridorda ilerleyerek, sonunda bir anahtar deliğinden, bir odanın içindeki bir şeyi de seyredebilir. Büyük bir sahne görüntüsü içinde, kamera bir tek noktaya doğru yavaş yavaş veya hızlı bir biçimde yaklaşarak, o belli kişiyi veya nesneyi, daha önceki bütün içinde değerlendirmeye fırsat vermektedir. Bunun tersine, ağlayıp hıçkırıyormuş gibi sarsıla sarsıla hareket eden bir gövde resminden geniş açıya geçilerek, o adamın gerçekte bir barmen olup, elindeki kokteyl kabını salladığı gösterilip, belli bir gülünçlük etkisi yaratılabilir. Buna benzer biçimde, yeni bitirilmiş bir gecekondu görüntüsünden geriye giden bir kame-

ra, genişleyen açı yardımı ile art alandaki modern apartınanları da göstererek belli bir karşıtlığı vurgulayabilmektedir.

Kamera objektifi geniş açılıyken, ön ve arka sıralardaki birimler arasındaki derinliği iyice verdiğinden, bu özellikten yararlanarak bazı etkiler sağlanabilir. Sözgelimi, bir yargıç kürsüsü arkasından böyle geniş açılı bir görüntü çekilirse, o zaman ön sırada ve yukarı konumda olan yargıç büyük çıkacak, buna karşılık daha uzaktaki ve aşağıdaki sanık da, gene aynı netlikte olmak üzere, gereğinden küçük görünecektir. Veya bunun tersine, telcobjektifle çekilen görüntülerde, derinlik duygusu iyice azaldığından, bu özellikten yararlanarak da bazı etkiler sağlanabilir. Sözgelimi, ön sıralarda bulunan bir sınır çizgisine koşmakta olan uzaklardaki bir insan, bu çizgiye sanki yapışıkmış gibi durduğundan, arkasındaki görevlilerden sürekli olarak kaçmasına rağmen gene de öndeki çizgiye bir türlü erişemeyecektir. Bu da bir yerde, belli bir hareketin kısırlığını vurgulamakta kullanılabilir.

Görüleceği gibi, gerek kamera hareketi, gerek objektif açısı ve gerekse sahneden sahneye geçiş yardımı ile, sinema sanatı, tiyatro ile karşılaştırılamayacak kadar elverişli anlatım olanaklarından yararlanabilmektedir. Fakat bütün bunlar, yalnızca, zaten var olan hareketleri yansıtmakta kullanılırsa, bir *'beceri gösterisi'* olmaktan ötcye gidemez. Sinema yordamının bir sanat olabilmesi için, belli bir *'amaçlılık'* güderek, sözlü ve hareketli görüntü yolu ile, belli bir *'bildiri'* aktarması gerekir. Bu bakımdan, sinema anlatımı, genel olarak *'bildirişim modeli'* ve özel olarak da *'insan-dili modeli'* içerisinde yorumlanabilir.

Anımsanacağı gibi, bir bildiri, doğrudan doğruya karşıya ulaştırılamazsa, ancak o zaman ortadaki aktarım oluğuna uygun göstergelere dönüştürülmektedir. Herhangi bir şey ise, *'kendisinden başka bir şeyi belirten birim'* olduğu sürece bir *'gösterge'* sayılır. Bu bakımdan, sinemada bir sanatsal bildirişim olması için, görüntüler kendilerinden başka şeyleri de gösterme durumunda olmalıdır. Göstergeler nasıl *'benzetge, belirtge, simge'* türlerine ayrılıyorsa, görüntüsel göstergeler de bu biçimde yorumlanabilir.

Eğer bir yapraklı takvim, günleri gösteren bir tür defter olarak görüntülenmişse, o zaman böyle bir şey *'benzetge'* türünden bir gösterge sayılır. Fakat yaprakların düşmesi ile *'zamanın akışı'* gibi bir kavramı anlatılıyorsa, o zaman da, bu iki şey arasında az çok bir ilinti olduğundan, aynı takvim bu sefer *'belirtge'* türünden bir gösterge sayılır. Fakat

takvim yapraklarının dökülüşünden az önce, bir savaş alanında hücuma geçen askerler, düşmanın makineli tüfek ateşi önünde sapır sapır yere dökülüyorlarsa, aynı görüntüyü veren takvim yaprakları bu kere de *'simge'* türünden bir gösterge olarak yorumlanabilir. Buna benzer biçimde, bir kral, bir imparator, bir çar anıtı parçalanıp yere yıkıldıktan sonra, eğer parçaları birleşerek eski haline gelirse, böyle bir görüntü, *'eski yönetim geri gelmekte'* gibi bir izlenim yaratacağından gene bir simge sayılır. Bunun gibi, yatağa uzanmış bir kadına doğru yönelmiş kamera objektifi, önce yavaş yavaş, sonra da hızlanan bir tempoda o kadına doğru yaklaşıp yaklaşıp uzaklaşır da, en sonunda kadın müthiş ışık aydınlığı içinde bitkin bir halde sırt üstü serilirse, böyle bir görüntü de, *'cinsel ilişki'* anlatan bir simge olarak yorumlanabilir.

Denebilir ki, *'hareket'* kavramına dayanan sinema sanatı, üç türlü hareket olanağından yararlanmaktadır. Bunlardan birincisi, sözgelimi belgesel filimlerde olduğu gibi, insanların, hayvanların, makinelerin kendi hareketleridir. İkincisi ise, ileri geri, sağ sol, yukarı aşağı kamera hareketleridir. Fakat bunların dışında bir hareket daha vardır ki, gerçekler dünyasında olmadığı halde, sinema yordamı bunu yapay bir biçimde, kendi olanakları ile yaratmaktadır. Sinemaya kişilik kazandıran bu can alıcı hareket türüne *'kurgu'* veya *'montaj'* adı verilir.

Bir yerde, *'kurgu'* demek, çekilmiş olan çeşitli sahneleri belli bir biçimde düzenleyerek belli bir dizim elde etmektir. Başka bir deyişle, eldeki sözcüklerden yararlanarak bir tümce meydana getirmek ve daha geniş çapta alınırsa, bir kitap yazmaktır. Bu ise, çeşitli sahneleri, güdülen amaca uygun bir biçimde sıralayıp düzenleyerek, *'Gerçek'* denilen şeyi, yapay biçimde *'yeniden kurmak'*, yani *'kurgu'* işleminde bulunmak demektir. Yapılan denemeler de göstermiştir ki, bir insanın yüz ifadesini gösteren bir sahne, kendisinden önce veya sonra gelen başka başka sahnelere göre dizildiğinde, lüddet, sevinç, açlık, neşe, vb anlamları taşıyormuş gibi yorumlanabilmektedir. Cephedeki bir siperde bulunan bir asker, yakınına konmakta olan narin bir kelebeği yakalamak üzere elini uzatırken, yalnızca bu elin gözükmesi ve tam o sırada duyulan bir silah sesinden sonra o elin birden düşmesi gibi bir sıralama sonunda, insan sevecenliği ve savaşın acımasızlığı konusunda çok etkili bir anlatım elde edilmiş olur. *'Kurgu'* denilen yordam, böylece, adına *'Geştalt'* adı verilen kavram ile bağlantılı olmaktadır. Buna göre, bir şeyin tüm değeri, tek tek parçalarının toplam değerinden çok daha fazla olabilir.

Yani bir tek siper sahnesi, bir tek kelebek sahnesi, bir tek el uzanış sahnesi ve sonunda bir silah sesi ile birlikte elin düşüş sahnesi gibi dört ayrı sahne tek tek fazla bir şey belirtmeyebildiği halde, art arda dizilince, hepsinin toplamından çok daha büyük ölçüde bir etki yaratılabilmektedir. Bir bakıma, dört tane sözcük bir araya gelerek belli bir tümce oluşturmakta gibidir. İşte bu açıdan, *'sinema dili'* bir yerde, insan-diline belli bir benzerlik gösterir. Şöyle benzetmeler de yapılmıştır. Eğer kamera bir *'kalem'* ise, sahneden sahneye geçiş bir *'virgül'*, sahne kararması bir *'nokta'* ve sahne de *'tümce'* olarak yorumlanabilir; aynı yerde geçen sahnelerden oluşan bir dizi de *'paragraf'* olarak alınabilir. Ne var ki, sinema dili, insan-diline benzemek zorunda değildir. Çünkü insan-dili yalnızca sözlü olduğu halde, sinema dili hem sözlü konuşma göstergelerinden, hem görsel görüntü göstergelerinden, hem de müzik gibi sesli göstergelerden yararlanan zengin bir anlatım aracıdır.

Öte yandan şurası da bir gerçek ki, bildirişim verimliliği açısından en etkili araç, gene de insan-dilidir. Bununla birlikte, insan-dili önce tasarlanıp da sonra kurulmuş bir düzen olmayıp, zaman içinde gelişmiş bir bildirişim aracı olduğu için, kendi içinde bir çok mantıksal aksaklıkları da barındırır. Oysa insan mantığını kullanarak, *'Gerçek'* denilen yaşam olgusunu aydınlatmaya çalışan felsefe dalı, insan-dilindeki pürüzleri giderme yolu ile, kesin bir *'felsefe dili'* yaratma çabasını sürdürmektedir.

Felsefe Dili

Bilindiği gibi, Grekçe kökenli *'felsefe'* sözcüğü, *'bilgelik sevgisi'* anlamına gelir. Bilgelik ise, sıradan bir *'bilgili'* oluşun ötesinde, *'doğru düşünme'* durumunu anlatmaktadır. Böylelikle, *'felsefe'* denilen alan, psikoloji dalında ele alınan düşünme işlemini de aşarak, gerçekler dünyasını açıklama yolunda *'tutarlı düşünme'* eylemini konu alnış gibidir. Bütün bilim dalları *'Ne?'* sorusunun cevabını bulmaya çalışırken, felsefe bu noktayı aşarak *'Niçin?'* sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır. Böyle alınınca, herhangi bir etkinliğin felsefesi demek, o şeyin niçin yapıldığına cevap aramak demektir. Sözgelimi *'yaşam felsefesi'* demek, bu dünyada, yiyip içip de canlı kalmanın ötesinde, yaşamı niçin sürdürmek gerektiğine bir yanıt bulma çabasıdır. Buna koşut olarak, *'eğitim felsefesi'* de, *'Bir eğitim etkinliği niçin yapılmalıdır?'* sorusunu karşılamak du-

rumundadır. O halde *'dil felsefesi'* de, bu tanıma uyarak *'Dil niçin kullanılır?'* sorusunun cevabını bulmak olsa gerek. Oysa böyle bir çalışma, olsa olsa *'dilin felsefesi'* adını almalıdır. Bu bakımdan, yerleşmiş biçimde kullanılmakta olan *'dil felsefesi'* sözü yanıltıcıdır. Çünkü bu dalda sorulan soru *'Niçin dil?'* değil de, *'Dil yeterli mi?'* biçiminde irdelenmektedir. Felsefe alanında, bu kadar basit bir soruya ulaşmak ise, yüzyıllarca süren uzun bir gelişmenin sonunda olabilmiştir.

Belirgin bir inceleme alanı olarak, ancak Eski Çağ'da filizlenip yeşeren *'felsefe'* çalışmaları, o zaman için, tüm bilgi dallarını birden kapsamakta gibiydi. Örnekse, bir yandan matematik, mantık, metafizik; bir başka yandan, tarih, siyaset, hukuk; daha başka bir yandan ise iktisat, estetik, ahlak hep birlikte aynı alan içinde ele alınıyordu. Böylece, *'felsefe'* dalı, *'bilimlerin ecesi'* olarak tahtında kalabilmekteydi. Fakat Orta Çağ sonunda hızla gelişmeye başlayan yeni yeni uzmanlık alanları, *'olgusal bilimler'* adı altında birer birer felsefeden koparak bağımsız çalışma dalları oluşturuyorlardı. Fizik, kimya, biyoloji gibi konular ayrıldıkça, felsefe çalışmalarının alanı da o oranda kısıtlanıyordu. Geçen yüzyıl sonunda toplumbilim, bu yüzyıl başında da ruhbilim felsefeden bağımsızlaşınca, felsefe alanında uygulamalı bir konu neredeyse kalmamış oluyordu. Bilimsel dallardaki yöntem *'tüme-varımlı'* olduğu için, yapılan her araştırma sonunda tümel sonuçlara varılıyor, sonra bu sonuçlar birer varsayım olarak denemeye tutuluyordu. Varsayımlar gerçekleştikçe, ortaya kuramlar çıkıyor ve böylece, gerçekler dünyası adım adım aydınlanıyordu. Böyle bilgi toplanacak biçimde uygulamaya elverişli bir konu, felsefe alanı içerisinde artık kalmadığı için, *'bilimlerin ecesi'* de tahtında yapayalnız kalmak ve belki de oradan inmek tehlikesi ile karşılaşıyordu. Felsefe, bir yerde *'doğru düşünme'* ile ilgili olduğu için, çalışma konusu da, son çözümde *'düşünsel olgular'* biçiminde zaten saptanmıştı. Oysa *'ruhbilim'* dalı da *'zihinsel işlemler'* konusunu çekip ayırarak felsefeye ihanet ettiğine göre, felsefe alanı da varlığını sürdürmek için kendisine bir konu bulmak zorundaydı. Kant tarafından söylendiği gibi, felsefe yalnızca, *'algılanamı aşan'* Gerçek ile uğraşmayı sürdürebilirdi. Fakat bu bir tür çalışma, olgusal bilimler, hatta sonradan onlara yetişmeye çalışan *'insan bilimleri'* tarafından kazanılan başarılar karşısında çok verimsiz ve yavan kalacaktı. Öte yandan, Hegel tarafından, aşırı bir kendine güvenle yapıldığı gibi, bütün bunları bir senfoni biçiminde örgütlemeye çalışmak da aynı ölçüde kısır bir çaba olacaktı.

Hegel tarafından ileri sürülmüş olan *'sav/karşıt-sav/bireşim'* formülü bir çok şeyi *'diyalektik mantık'* açısından belki genel olarak açıklıyordu; fakat son çözümde, her gün bir az daha gelişip gürbüzleşmekte olan bilim dalları ile yarışmaya girebilmek için, daha başka bir şeyler de yapılmalıydı. Bu bilim dallarındaki *'tüme-varımlı'* yöntem felsefede kullanılamayacağına göre, olsa olsa mantık ve matematik dallarındaki gibi *'tümden-gelimli'* yönteme başvurulabilirdi. Eğer kuru bilgiler göz önüne alınmazsa, bilim dallarını bilimsel yapan şey, son çözümde *'yöntem'* olmaktaydı; yani *'uygulamalı mantık'*. Eğer bu yolda sağlanı bir adım atılırsa, o zaman felsefe belki de gene eski tahtına oturabilirdi. Yapılacak şey, bilim dallarıun karşısına çıkıp da onlarla çatışmak değil, onların tümü üzerine yükselip daha bir üst düzeye gelebilmekti.

Bütün bilim dallarında kullanılan araçlar zaman zaman gözden geçirilerek bunların sağlamlıkları, doğrulukları ve güvenilirlikleri denetlenmekteydi. Felsefe ise ancak *'dil'* aracılığı ile yapıldığı halde, felsefeciler bu *'dil aracı'* konusunda hiç de kuşkuya düşmüş görünmüyorlardı. Oysa insan-dili yavaş yavaş gelişmiş olan ve bu yüzden de kendi bir çok aksaklıklar bulunduran bir araçtı. O halde, başka konular ile uğraştıkları için, bilgileri aktarmada kullandıkları dil aracı üzerine eğilmeyen bilim dallarının bu zayıf noktasından yola çıkılarak *'dil'* konusu üzerine eğilinebilirdi. Ne var ki, bildirişim aracı olarak *'dil'* üzerinde çalışan bağımsız bir *'dilbilim'* dalı da ayrıca bulunmaktaydı. O halde, felsefe alanı, dilbilimin tam olarak ele almadığı bir yanı inceleyebilirdi. Dildeki sözcük göstergeleri, gerek *'biçim'* ve gerekse *'anlam'* bakımından zaten iyice irdelenmekteydi. Bunun da ötesinde, tümce yapıları da, yüzyıllardır geliştirilmiş olan yordamlar ile yeterince açıklığa kavuşturulmuş gibiydi. Fakat bir nokta vardı ki, dilbilim bu konuda bir çizgiden öteye gitmeyi pek düşünmüyordu. Bu da, tümce yapılarının mantıksal açıdan tutarlılıklarıydı. O halde, felsefeyi daha terk etmemiş olan *'mantık'* dalının yardımı ile, dilde kullanılan *'kavramlar'* arasındaki bağlantılar aydınlığa kavuşturulup, tümcelerin mantıksal yapısı açıklanabilirdi.

Bunu yapmak için ise, tümceleri, kavramlar bakımından didik didik etmek ve anlamları kıl payı ile ayrıştırmak gerekiyordu. Böylece, çağdaş felsefenin yöntemi, *'ayrıştırma'* yolu ile irdeleme olarak saptanmış oluyordu. Görünürde yepyeni gibi sunulan bu tutum, temelde, felsefe çalışmalarının başına dönmekten başka bir şey değildi. Yalnız şu farkla ki, eskiden "İyi nedir?" diye sorulurken, şimdi artık "İyi'nin anlamı ne-

dir?" diye sorulmaktaydı. Böylece, havada kalan kısır tartışmalar yerine, hiç değilse, dilde anlatım bulmuş olan anlamlara dayalı bazı yargılar ileri sürülebiliyordu. Düşünülecek olursa, *'iyi'* denilen şeyin ne olduğu, ancak, bu *'iyi'* sözcüğünün çeşitli kullanımları incelenerek anlaşılabilirdi. Böyle yapılmadığı sürece, felsefenin yargıları verimsiz kalmaya yazgılı olacaktı. Çağdaş felsefe konusunda geliştirilip olgunlaştırılmış olan bu yeni tutumu, bu yeni *'felsefe'*, başlıca Avusturya ve İngiltere'de filiz vermiştir. Bunlardan Viyana Okulu daha çok *'mantıksalcı'*, Oxford/Cambridge Okulları ise daha çok *'ayrışımsalcı'* olarak bilinmektedir.

Mantıksal Olguculuk: Viyana'da oluşmuş bulunan bu akım, bir yerde, felsefedeki *'Olguculuk'* düşüncesinin bir dalı sayılabilir. Bilindiği üzere, *'Olguculuk'* denilen kurama göre, doğal olaylara dayalı bilgiler, ancak uygulamalı bilimler tarafından sınanıp doğruluğu saptandıktan sonra gerçek bilgi olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan, havada kalan sözlerden kurulu bir metafizik dalı, köhne bir düşünce alanı olarak ele alınmalıdır. İşte Viyana Okulu da aynı düşünceleri benimsemiş, fakat çalışına yöntemi olarak, dilde *'ayrıştırma'* yordamını kullanmayı önermişti. Buna göre, *'dil'* denilen bildirişim aracı, adına *'önerme'* denilen tümcelere ayrılmalıydı. Bir önerme, *'doğru'* veya *'yanlış'* da olsa, kesin olarak sınanabilen bir tümce demektir. Bu bakımdan, sözgelimi (Güneş siyahtır) tümcesi, gerçeğe-aykırı, yanlış bir tümce de olsa, bir *'önerme'* sayılır. Buna karşılık "Ben kedi seviyorum" tümcesi *'doğrulanabilirlik'* ölçütüne vurulup sınanamadığı için, saçma ve mantıksız olarak damgalanmalıdır. Hıristiyanlıktaki "İnsan günahkar doğmuştur" gibi, duygusallık dolu, sınanamaz bir tümce ise, iyice *'anlamsız'* olarak bir kenara atılmalıdır. İşler böyle ele alınınca, felsefenin başlıca ilgi alanı olan *'metafizik'* de konu dışı kalmaktadır.

Ayrışımsal Felsefe: Cambridge Üniversitesi'nde başlayıp da Oxford Üniversitesi'nde sürmüş olan bu felsefe anlayışına göre, *'Ayrışımsal Felsefe'*, bir yerde *'felsefenin felsefesi'* sayılabilir. Mantıksal olgucular daha çok, bilim adamları oldukları halde, Ayrışımsalcılar felsefeci olduklarından, *'metafizik'* dalını gene de tümüyle atamamışlardır. Onlara göre, geleneksel metafizik felsefesindeki sorunlardan bir çoğu dil kullanımından kaynaklandığı için, temelde birer sorun bile değildirler; olsa olsa *'sözde-sorun'* olarak ele alınabilirler. Sözgelimi, Kuran'daki Fatiha Suresi'nde geçen (Rabb ül âlemîn) sözündeki (âlemîn) sözcüğü, çoğul biçimi ile *'dünyalar'* veya *'evrenler'* olarak yorumlandığı zaman, bu ev-

renden başka evrenler de, dünyalar da bulunduğu, oralarda da insanların yaşamakta olabilecekleri ve bu bakımdan, bu dünya insanlarının pek bir ayrıcalıkları bulunmadığı anlamı çıkartılabilir. Oysa ortada yalnızca belli bir dil kullanımı vardır; hepsi o kadar. Ona bakılırsa, (Kendini yerden yere vurdu) dendiği zaman da, sanki bir çok yerler varmış gibi bir anlam çıkmaktadır; oysa yalnızca çevredeki bir yer söz konusudur. Bunun gibi, Türkçede geçen şu sözler biraz başka biçimde yorumlansalar, o zaman ***'tek-tanrıcılık'*** kavramı bile sarsılabilir: (Allah'ı çok, insanı az bir yer), (Arayan Mevlâ'sını da bulur, belâsını da), (Ben adama Allah'ını şaşırtımını). Buna benzer biçimde, (Allah ü ekber), yani ***'Tanrı en büyüktür'*** sözü de, mantıksal açıdan başka türlü yorumlanabilir. Bir şeyin en büyük sayılması için, ilkin, aynı türden bir çok şeylerin ortada olması gerekir; ancak ondan sonra, bunlardan bir tanesi en büyük kabul edilebilir. Böyle yapılınca da, Allah'ın yanında başka ilahların da varlığı sanki kabul ediliyormuş gibi bir anlam çıkmaktadır. Oysa İslamlıkta ***'Allah'a 'ortak' koşulması'*** yasaktır. İşte, felsefenin yapacağı ayrıştırmalar sırasında, dil kullanımlarından doğan bu gibi anlam bulanıklıkları, hatta anlam çarpıtmaları daha bir açıklığa kavuşturulabilecekti.

Russell bu ayrışımsalcı filozoflardan birisi olup, insan-dilini, mantıksal bakımdan bulanık, hatta mikroplu kabul eder. Çünkü dildeki sözdizimi, insanı belli bir oluk içerisinde düşünmeye zorlamaktadır. Sözgelimi "deniz mavidir", "insan canlıdır", vb gibi tümce yapılarına göre, dünyadaki her şey, tümcelerdeki ***'özne + yüklem'*** kalıbına göre sanki ikiye ayrılmıştır. Bir yanda özne durumundaki birimler, öte yanda da, bu birimleri niteleyici bilgiler sağlayan, yüklem durumundaki başka birimler. Bunu önlemenin tek yolu, insan-dilindeki bozukdüzen anlatım biçimlerini ve tümce kalıplarını, matematikte olduğu gibi yanılgısız ve şaşmaz biçimlere sokmak veya bunlara dönüştürmektedir. O zaman, sıradan dildeki mantıksal tutarsızlıklar açığa çıkacak ve felsefe bakımından baş ağrısı yaratan sorunların bir çoğu kendiliğinden çözülecektir. Sözgelimi, (Üç arkadaşım ile tavla oynadım) tümcesi ve (Üç arkadaşım ile briç oynadın) tümcesi, yapı bakımından birbirlerinin tıpkısı göründükleri halde, birinci tümcede üç ayrı tümcecik saklıdır; çünkü tavla ancak bir kişiye karşı oynanır. Üç kişi ile oynandığına göre demek ki, her birisi ile ayrı ayrı oynanmıştır. Oysa briç oyunu 4 kişi bir arada oynandığı için, her birisi ile ayrı ayrı oynama durumu yoktur. Eğer bu tümce-

ler şu biçimde birer mantıksal formül biçiminde verilirlerse, aralarındaki başkalık da kendiliğinden ortaya çıkar:

A tavla	(B + C + D)	yani	A tavla B A tavla C A tavla D
A briç	(B, C, D)	yani	dördü birlikte

Görüleceği gibi, insan-dilindeki kullanımlar, sanıldığı kadar açık-seçik değildir. Sözgelimi şu tümceler, yapı bakımından tıpkı gözüktükleri halde, mantıksal bağlantılar bakımından ayrı ayrıdırlar:

Atatürk	'Mustafa Kemal'dir	Özdeşlik durumu
Atatürk	'Cumhurbaşkanı'dır	Bir kümeye bağlı olma durumu
Atatürk	İnönü'den daha yaşlıdır	Karşılaştırılma durumu
Atatürk	olağanüstüdür	Nitelendirilme durumu

Oysa sağdaki yüklemlerin her birisi için ayrı bir simge kullanılsa, dilin yüzeysel yapısı karşısında yanılgıya düşülmeyebilir.

Wittgenstein adlı filozof ise, bu yordama karşı çıkıp, *'sıradan'* dili düzelterek bir matematik kalıba dökmeyi doğru bulmamaktadır. Eğer yapılması gereken bir şey varsa, gerçekte, dilin nasıl kullanıldığını gözler önüne sermektir. Çünkü dil yapısının etkisi o kadar saklı ve dolaylı bir biçimde olur ki, bunu açığa vurmak, felsefenin görevi olmalıdır. Öte yandan, Wittgenstein'ın inancına göre, insan-dili, dünyadaki *'Gerçeklik'* denilen şeyi yansıtmaya elverişli olmadığı için, bir çok şeyler hiç söylenemez veya hiç söylenmemesi gerekir. Geleneksel felsefenin derdi de zaten bu noktada düğümlenmektedir. Yani söylenemeyecek olan şeyleri, zorlama yolu ile, *'ıkınımsal'* bir biçimde söylemeye kalkışarak zihinleri bulandırmak ve aklı karıştırmak. O halde, felsefe dalı yeni yeni bildiriler sunmayıp, zaten yapılınış olanı bildiriler üzerinde gözlemlerde bulunarak, bu gibi tümceleri açıklığa kavuşturmalıdır. Kendi deyişine göre, felsefenin amacı, *'şişe'* biçimindeki sinek kapanına girmiş olan sineğe, yani insana, şişeden çıkış yolunu göstermek olmalıdır.

İnsanı-diline, kendi sorunlarını çözmek üzere bu biçimde yaklaşan felsefe alanındaki düşünce akımları, kaçınılmaz bir biçimde, çağdaş dilbilim çalışmalarını da etkilemiştir. Bunlardan özellikle *'işlevsel dil'* kullanımı, yabancı-dil öğretiminde; ve *'tümce ayrıştırması'* da *'üretimsel dilbilim'* alanında taze ve yararlı yaklaşımlar sağlamıştır.

Buna karşılık, insanlar-arası bildirişimede nesnel ve kesin bir anlatım her zaman için o kadar gerekli görülmeyebilir; hatta olumsuz bile karşılanabilir. Nitekim, *'yazın'* sanatındaki insan-dili, bir yerde, bilinçli olarak çarpıtılmış bir dil kullanımından yararlanarak belli bir duygusal bildirişim sağlama amacını gütmektedir.

Yazın Dili

'Edebiyat' ya da *'yazın'* denilen etkinlik, ***'İnsan-dili aracılığı ile gerçekleştirilen bir sanatsal bildirim'*** olarak da tanımlanabilir. Buna göre, dilin şu iki türlü kullanımı arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir.

a. **Bilgilendirme**: Karşıdaki kimseye, kişinin dış dünyası ile ilgili olarak nesnel bilgiler aktarma; örnekse bir araştırma raporu.

b. **Duygulandırma**: Karşıdaki kimsede, kişinin iç dünyasında zaten bulunan duyguları, öznel bir biçimde harekete geçirme; örnekse bir aşk öyküsü. İşte, ancak bu ikinci tür şey bir ***'sanat kaygısı'*** taşıdığı için ***'edebiyat'*** türüne girebilmektedir.

Bununla birlikte, her sanatsal kaygı taşıyan bildiri bir edebiyat eseri sayılmayabilir. O sanan bütün güçlük şu noktada düğümlenmektedir. Acaba genel olarak ***'sanat'*** nedir ve özel olarak da ***'edebiyat sanatı'*** nedir? Bunun da ötesinde, acaba bir eseri ***'edebiyat örneği'*** yapan nitelik veya özellik nedir?

Gerek bilim ve gerekse sanat, ancak bir ***'yenilik'*** taşıdıkları zaman ***'özgün'*** olabilmekte ve ancak o zaman başarılı sayılabilmektedir. Yalnız arada şu fark var ki, bilim alanında yenilik ***'bilgi aktarımı'*** olarak gerçekleştiği halde, sanat alanında ***'duygu uyandırımı'*** olarak belirginleşmektedir. O halde, bir sanat dalı olarak edebiyat ya da yazın, ***'dil'*** denilen bildirim aracını kullanarak, karşıdaki kişiye duygusal bakımdan ve özel bir açıdan belli bir yenilik, bir başkalık, bir çeşitlilik getirmek zorundadır. Öte yandan, her yenilik ve özgünlük, karşıdakiler tarafından aynı olumlulukla karşılanmayabilir. Bu bakımdan, bir edebiyat ürünü, son çözümde, ancak ve ancak, okuyucunun yargısı ile değerini bulmaktadır. Eğer bir eser, çeşitli ülkelerde ve çeşitli zamanlarda beğenil-

meye devam ediyorsa, bu eser *'Klasik'* sayılır. Bunun dışında, bir dönemdeki tüm eleştirmenler bir eseri oybirliği ile övseler bile, eğer okuyucular bu esere, o sırada veya daha sonraki dönemlerde. tutarlı bir biçimde ilgi göstermiyorlarsa, böyle bir eserin bir *'yazın ürünü'* sayılması mümkün olamayacak demektir.

Bir şeyde yenilik veya özgünlük yaratmak demek, alışılmış şeylerin dışına çıkmak demektir. Çünkü herhangi bir şeyin dikkat çekmesi için, sürüp giden bir *'enerji akımı'*, kesintiye uğramalıdır. Nitekim, özellikle ışıklı ilanlarda ya apayrı renkler kullanılır, ya da yanıp sönmelerle gözler bu ilanlara çekilir. Edebiyat eserinde de, aynı biçimde, alışılagelmişin ötesine geçmek, yani *'düz yoldan sapma'* gerekmektedir. Bütün sorun, böyle bir girişimdeki *'sapma ölçüsü'* olmaktadır. Bunu belirtmek için şöyle bir örnek verilebilir. Bir insan bir taşı çok uzağa atmak isterse, taşı ancak belli bir açı ile fırlatmak zorundadır. Havaya dikçe bir açı ile atarsa taş hemencecik önlere düşer. O halde taş öyle bir açı ile fırlatılmalıdır ki, yeterince yükseğe çıkarak en uzak noktaya düşsün. İşte bu açıya *'sanatsal açı'* adı verilebilir.

Alışılmışın dışına çıkıldığı zaman, bazı kere sonuçların daha da hoşa gittiğine örnek olarak, gündelik yaşamdan şunlar gösterilebilir. Sözgelimi *'karamela'* bir yerde yanıklaştırılmış şekerdir; *'şıra'* ise ekşitilmiş üzüm. Bunun gibi, *'boza'* ekşitilmiş darı hamuru, *'yoğurt'* ise mayalanıp kestirilmiş süttür. *'Kazandibi'* denilen şey de, tavukgöğsü tatlısının, tencere dibinde kalan kazıntısını kızgın ateşte yanıklaştırmakla elde edilir. Oysa bu biçimdeki *'sapkın'* örneklerin hoşa gitmeyip yadsınması beklenirdi. Buna benzer biçimde, *'mayhoş'* elma, *'buruk'* çay ve yiyecekler dışında *'şehla'* göz de, alışılagelmişin dışına çıktığı için bir çoklarınca beğenilmektedir. Bununla birlikte verilen örneklerdeki *'sapkınlık ölçüsü'* tam kıvamında kalmayıp da bir çizgiyi geçerse, o zaman beğeni bir yana, tatsızlık duygusu bile uyanabilmektedir. Örnekse, aşırı *'şehla'* bir göz, *'baygın bakış'* olmaktan çıkıp düpedüz *'şaşılık'* sınıfına girer.

O halde, bir edebiyat eseri için iki koşul bulunmakta gibidir. Birincisi, belli bir ölçüde *'sapkın'* olması; ikincisi ise bu sapkınlığın tam kıvamında olduğu kabul edilip beğeni kazanması. Eğer sanatsal açı iyice hesaplanmaz da, *'özgün'* olma pahasına veya sırf *'orijinallik'* olsun diye, olmadık biçimde başkalıklar ileriye sürülürse, bu gibi şeylerin ilk şaşırtıcı etkisi çok uzun süre devam etmeyebilir. Bir eserin değerini saptayacak olan *'yargıcılar'*, son çözümde, o eseri okuyacak kişiler olduğuna

göre, bir edebiyat ürünü de, o insanların bir *'özgünlük'* bulacakları yeni bir düzenleme getirmek zorundadır. Bunu yapmak için de, hem *'konu'* hem de *'anlatım'* bakımlarından veya hiç değilse bunlardan bir tanesi açısından yeni bir tat sunma gerekliliği vardır. Edebiyat sanatı ise, bunları yapabilmek için, araç olarak yalnızca *'dil'* denilen araçtan yararlanmak durumundadır. Bu bakımdan, bir edebiyat eseri iki açıdan incelenebilir. Birincisi, anlatılan şey veya *'öz'*; ikincisi ise, bu özün anlatımında kullanılan araç veya *'biçim'*. Yalnızca *'biçim'* olarak alınacak olursa, bir edebiyat eseri ya kulağa ya da göze seslenmek durumundadır. Oysa öbür sanat dallarından müzik, çok daha etkin bir biçimde kulağa seslendiği gibi, resim, heykel gibi sanat dalları da, çok daha etkili bir biçimde göze erişebilmektedir. Hele hele bale gibi, hem müzik hem de görünüm açısından insan duygularına seslenen bir sanat dalı karşısında, yalnızca dil seslerine ve harflerine veya bunların karışımlarına dayanacak olan bir edebiyat eseri, her şeye karşın gene de çok güdük kalmak durumundadır. Bu bakımdan, bir edebiyat eseri, kaçınılmaz bir biçimde, belli bir *'anlam'* aktarmak zorundadır. Bir müzik eseri yalnızca seslerden ve bir resim tablosu yalnızca renklerden oluşabilir. Çünkü seslerin ve renklerin kendi başlarına bir anlamları yoktur. Bu bakımdan, hiç bir *'öz'* yaratma kaygısı olmaksızın da, bir müzik veya resim eseri belli bir *'beğeni duygusu'* veya bir *'beğenisel yaşantı'* uyandırabilir. Oysa insan dillerindeki sesler, ancak *'sözcük'* denilen anlamlı birimlerde kümelendikleri zaman bir bütün oluştururlar. Çıkış noktası olarak, edebiyat eserinde *'sözcük'* birimi işte bu yüzden ön sırada gelmektedir. Ancak bundan sonra, daha ufak olan ses birimlerine inilebilir veya daha büyükçe olan sözcük takımlarına, tümce yapılarına ve doğallıkla, sözcüklerin anlam örgülerine çıkılabilir.

Öte yandan, yalnızca *'anlam aktarımı'* ön sıraya geçecek olursa, her konu da insanların ilgisini çekmeyebilir. Nitekim, Türkçede zaman zaman kişilerin kullandıkları bir söz vardır: "Hayatımı yazsam, roman olur." Böyle bir sözün ardında ise, yalnızca olaylar vardır; yani *'konu'*, *'anlam'* veya *'içerik'* bulunur. Bu öğenin de, bir başına yeteceği rahatlıkla varsayılmaktadır. Oysa bir *'edebiyat eseri'* denince, kaçınılmaz olarak *'biçim'* öğesi ön sıraya geçer. Yani *'Ne'* anlatıldığı değil de, *'Nasıl'* anlatıldığı önemli olur. Bir başka deyişle, belli bir *'öz'*, belli bir *'biçim'* içinde anlatılmak durumundadır. Fakat son çözümde, biçim kadar öz de kendi payına önemli sayılmalıdır. Bir bakıma, *'ruh'* olmaksı-

zın bir vücut nasıl bir *'ceset'* sayılıyorsa, vücut olmaksızın da bir ruh kendini belli edemez. Bunun gibi, bir insan iskeleti tek başına hiç bir işe yaramadığı gibi, iskeleti olmayan vücut kasları ve organları da, bir yığın olmaktan öte bir anlam taşımaz. İşte, genel olarak sanatta, özel olarak edebiyat sanatında *'öz/biçim'* bağlantısı bu biçimde birbirine yapışık olarak ele alınmalıdır. Biçimin görevi, özün sergilenmesinde bir araç olarak işlevde bulunmaktır; fakat özün kendisi de, böyle bir sergilenme olmazsa ortaya çıkamaz, ya da çıksa bile etkili olamaz. Eğer bir armağan, hiç paketlenmeksizin kuru kuruya birisine verilirse, istenen etki hemen hemen hiç uyanmamaktadır. Oysa aynı armağan belli bir ambalaj, bir paket içerisinde sunulursa, yaratmış olduğu beğeni duygusu bambaşka olabilir. İşte edebiyat eserinde ve giderek tüm sanat eserlerinde, *'biçim'* öğesinin yapacağı şey, *'öz'* denilen şeyi öyle bir yansıtmaktır ki, biçim bir süre sonra ön sıradan çekilip kaybolsun ve ardındaki öz tanı olarak sergilenebilsin. Eğer bir armağanın yalnızca ambalajı sunulur da, içindeki armağan unutulursa, belki böyle bir ambalaj kendi başına hoşa gidebilir, ama armağan verme işi de gerçekleşmemiş olur. Eğer bütün amaç ambalaj olsaydı, o zaman zaten armağan verme diye bir şey söz konusu olmazdı.

Bir yazıyı *'edebiyat eseri'* yapan özellikler ve nitelikler, mantıksal açıdan alınırsa, saptanamazlar. Çünkü böylesine kesin kurallar ortaya konabiliyorsa, o zaman herkes aynı kurallara uyacağından, herkes edebiyat eseri yaratabilecektir. O zaman da bir sanat eserindeki *'özgünlük'* özelliği ortadan kalkacaktır; çünkü bütün eserler birbirine benzeyecektir. Buna benzer bir örnek olarak *'Spor Toto'* uygulaması gösterilebilir. Sütunları oynama konusunda yazılan kuralları herkes başarı ile uygulayacak olsa, herkes bütün maçları tanı olarak bilmiş olacağından, sonuçta kimse kazanamayacaktır. Eğer dilden bir örnek verilecek olursa, *'argo'* denilen sözcüklerden söz edilebilir. Bunlar ilk çıktıkları zaman tüm tazelikleri ile ilgi çeker ve beğenilir. Fakat bir süre sonra bunların çoğu aşırı kullanma yüzünden *'aşınma'*, *'pörsüme'* durumuna girer ve tazeliklerini, dirilikerini yitirirler. Sözgelimi (Saman altından su yürütmek) sözü, argo olarak değil ama, bir deyim olarak çok beğenilmekte olsa gerek ki, bugüne kadar yaşayakalmıştır. Fakat bugün artık bu söz, beylik bir deyim olarak kullanılmakta ve insan kafasında bir *'imge'* yaratmamaktadır. Buna karşılık, aynı söz, yeni bir *'düzenleme'* ile söylenirse or-

taya bir tazelik çıkabilir: "Seninki, saman altından su yürütmüyor; sanınnı suyun altından yürütüyor."

Bilim dallarında kullanılan *'bilgilendirme'* işleminde, daha eskiden bulunan bilgilere yeni bir *'ekleme'* söz konusudur. Yani aktarılan her söz, karşıdaki insanın bilgi dağarcığına eklenen bir birim oluşturmaktadır. Sözgelimi şöyle bir söz, insanın bildiklerine yalnızca bir ek sayılabilir:

> «Tüm denizlerin en çukur yeri, Pasifik Okyanusu'nda bulunan Mariana Çöküntüsü olup, derinliği 11,000 metredir »

Oysa sanat dallarında kullanılan *'tetikleme'* işleminde, bir ekleme değil, daha önce bulunan duyguların uyandırılması söz konusu olmaktadır. Yani aktarılmak istenen şey zaten karşıdaki insanın yaşantısında vardır; fakat uyuşuk haldedir veya bir yay gerginliğindedir. Aktarılan *'bildiri'*, bir tür *'tetik'* görevinde bulunarak, bu yayı boşaltır, yani *'gizil güç'* durumundaki yaşantı gerginliğini harekete geçirir. Sözgelimi, şöylc bir söz, insana yeni bir bilgi vermekten çok, insan yaşantısındaki bir duyguyu dile getirmicktedir:

Akşam, yine akşam, yine akşam
Göllerde bu dem bir kamış olsam

Yani burada, bir akşanı üstünün sakinliği içinde, dalgası olmayan bir su durumundaki göl üstünde hareketsiz duran sazlar imgesi, insanlardaki dinlenme, rahatlama, gevşeme özlemini dile getirmekte gibidir. Burada insana doğrudan doğruya verilen bir bilgi yoktur. İnsanlar böyle bir imgeyi hiç akıllarına getirmemiş olabilirler. Fakat kendilerine böyle bir söz söylendiği zaman da yadırgamamakta, hatta bundan hoşlana bilmektedirler. Demek ki, insan yaşantısında *'uykuya yatmış'* gibi duran bazı duygular, *'tetikleme'* yordamı ile uyandırılmıştır. Fakat böyle bir imge, tümüyle yadırganacak olursa, o zaman da yaşantı başkalığı yüzünden, sanatsal açı fazla abartılmış sayılacaktır.

Bu noktadaki sorun şudur: Edebiyat sanatı, bu tetikleme işini acaba hangi yordamları kullanarak gerçekleştirilmektedir? Eğer müzik dalı ile yarışmaya kalkan ses oyunları dışarıda bırakılırsa, edebiyat için söz konusu öğe, her zaman için *'anlam'* olmaktadır. Ses karışımlarının belli rolleri olsa bile, bunlar ancak ve ancak, bir anlam eşliğinde etkinlik ka-

zanabilir. Bunun dışında, yalnızca bir kuru ses kullanımı ve en fazlası, bir ustalık gösterisi olmaktan öteye gidemez. Örnek:

Bir berber, bir berbere, a be birader, gel seninle
beraber, bir berber dükkânı açalım demiş

Buna karşılık şöyle bir dize, belli bir duygu etkisi yaratmak için bilinçli biçimde düzenlenmiş olsa gerek:

Sular sarardı, yüzün perde perde solmakta

Sesler ile anlamlar arasında gene de belli bir ilişki olduğu, bazı sözcüklerin belli sesler aracılığı ile, daha etkili çağrışımlar yaratmalarından da anlaşılabilir. Nitekim, aşağıda sol taraftaki sözcüklerin yerine sağ taraftaki anlamdaşları konunca aynı etki uyanmaz. Bu bakımdan, sol dizindeki sözcükler bir yerde *'tek-sözcüklü şiir'* sayılabilirler; çünkü başka hiç bir şey onların yerini tutmamaktadır.

hımbıl	tembel
mıymıntı	uyuşuk
mızmız	gayretsiz
sünepe	gevşek
sümsük	ruhsuz

Tümce düzeyinde ele alınınca, olanaklar sözcüklere oranla daha da çoğalmaktadır. Çünkü bir tümcede bir çok sözcükler bulunduğu gibi, bunların yerlerini değiştirme yolu ile başka başka karışımlar da elde edilebilir. Bunlardan bir tanesi olan *'devrik tümce'* yordamında, belli bir etki yaratılabilmektedir. Örnek:

"Demedim mi nazlı yarim ben sana"
"Açıyor kapıyı usulca, bakıyor içeriye, deliyor karanlığı"

Ne var ki, biraz başkaca olduğu için bir ölçüde insana hoş ve taze gelebilen böyle düzenlemeler, eğer abartılırsa, insanı rahatsız edebilir. Bununla birlikte, yalnızca devrik tümce ile yetinilmeyip daha başka düzenlemelere de gidilirse, o zaman belli etkiler yapan anlatımlar sağlanabilmektedir. Bir yerde, *'üslûp, stil'*, yani *'biçem'* denilen şey de *'tümce yapısı ile oynama'* anlamına alınabilir. Çünkü dildeki seslerin sayısı değiştirilemez; sözcüklerin anlamları da rastgele kullanılamaz; fakat tümce içi düzenlemelerde hem anlam aktarımı sağlanabilir, hem de çeşitlilik elde edilebilir. Örnek:

Bu şafaklarda yüzen al sancak sönmez; korkma
Yüzen al sancak, korkma, sönmez bu şafaklarda
Korkma; sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak

Görüleceği gibi, İstiklal Marşı'ndaki bu düzenin şimdiki biçimi, bu sözcükler söz konusu olduğu sürece, belki de en uygunudur.

Sözcükler ile tümceler arasındaki ayrılığa gelince şunlar söylenebilir. Sözcükler *'gerekçesiz'* birimler sayılabilir; çünkü biçimleri ile anlamları arasında mantığa dayalı bir ilişki olmayıp, bu bağlantı yalnızca uzlaşımsal biçimde saptanmıştır. Oysa tümcelerde durum başkadır. Eğer dilbilgisi kuralları geçerli ise, bir tümcenin anlamı ancak bir türlü olabilir, başka türlü olamaz. Eğer olursa, tümcenin kuruluşunda, kurallar iyice uygulanmamış demektir. İşte bu bakımdan, tümceler *'gerekçeli'* birimler sayılabilir. Sözgelimi, içindeki sözcükler bilindiği sürece, dilbilgisi kurallarına göre, şu tümce ancak bir tek belli anlama gelmektedir:

«Hazar Denizi, aslında bir deniz değildir, bir göldür»

Edebiyat sanatı ise, bu biçimde mantıksal yoldan bilgi aktarma kaygısında olmadığından, tümcelerin yapıları içindeki sözcüklerin hep birlikte oluşturdukları çağrışımlara yaslanır. Böylece, yalnızca tek tek sözcükler, kendi anlamları dışında başka anlamlara da çekilebildiği gibi, ikişerli, üçerli, dörderli takımlar halinde kullanılan sözcüklerin her bir çağrışımı, yanındakiler ile birleşince daha da bir zenginlik kazanmakta gibidir. Bu gibi *'andırma'* veya *'çağrıştırma'* işi hem biçim, hem de anlamı bakımından olabilmektedir.

a. Biçim bakımından

iyimser		azımsar
kötümser	bunlar yardımı ile	çoğumsar
karamsar		küçümser
		büyümser

b. Anlam bakımından

'mavi'

gök deniz göz boncuk mürekkep

İşte bu yüzden, sözgelimi (mercan dallar) sözü kullanıldığı zaman, (mercan) sözcüğünün çağrışımları arasında *'kızıl renk'* de bulunmaktadır. Sözün konusu da eğer *'gün batanında güneşin kızaran ışıkları'* ise,

o zaman dalların *'kızıl renk alması'* gibi bir duygulu durum, dolaylı biçimde yaratılmış olur. Fakat bunun olabilmesi için de, dili kullanan sanatçı ile, dili algılayan okuyucu arasında ortak bir *'yaşantı birliği'* bulunması gerekir. Adına *'art-alan'* da denebilecek olan bu ortak yaşantı yardımı ile, bir sözcük veya bir tümce gerçek ve tam anlamını kazanabilmektedir. Tek başına (mercan) sözcüğü yalnızca bir nesneyi gösterdiği halde, bir şiir içinde geçip de, (dallar) ile birlikte kullanılınca, çok daha başka bir anlama gelmektedir. Bir başka deyişle, bir sözcüğün veya bir tümcenin anlamı, başka birimlerle olan bağlantılarına göre, yani *'bağlam'* içinde kesinleşmekte veya tanımlanmaktadır.

'Bağlam' denilen şey, böylece bir *'ilişkiler örgüsü'*, bir *'bağlantılar çerçevesi'* olarak iki düzeyde ele alınabilir. Birincisinde, tümce-içi bağlam olarak, sözcüklerin birbirleri ile olan bağlantıları; ikincisinde ise, yaşantı-içi bağlam olarak, dilsel öğelerin, belirli bir konuya ilişkin olgular ile olan bağlantıları söz konusudur. Aradaki ayrımı açıklamak üzere şu örnek verilebilir:

"Adamlar yeni satın aldıkları (.....)yi çalıştıramamışlar"

İnsan yalnızca bu tümcenin biçimine bakarak, eksik olan sözcüğün, *'ad'* öbeğine girdiğini ve bir tür *'makine'* olduğunu anlayabilmektedir. Burada birinci ipucu *'çalıştırmak'* sözcüğü olup, ikinci ipucu daha bir dil-dışı sayılır; satın alınan bir şeyin çalıştırılmak istenmesi, dile değil de yaşama ait bir bilgidir. Şu tümce ise dil-içi bağlam ile değil, dil-dışı bağlamı ile anlaşılabilir:

"Anıtkabir ile Çankaya köşkü (.....) kentindedirler"

Bu kent adının (Ankara) olduğunu bilebilmek için tümcedeki öbür sözcükler yeterli değildir; art-alandaki bağlam içinde bulunan bilgi gereklidir. O halde, bir bağlamın işlevde bulunup bulunmadığını anlamak için, bir sözcüğü kaldırıp yerini boş bırakmak yeterlidir. Eğer eksik olan sözcük yerine konabiliyorsa, tümce-içi olsun, yaşantı-içi olsun, yeterli bağlam var demektir. Örnek:

Yeni yılınız kutlu ———
Yeni yılınız ——— olsun
——— yılınız kutlu olsun

Yalnızca bir sözcük için değil de, tam bir tümce veya bir söz için şöyle bir örnek verilebilir:

"Ne mutlu Türküm diyene!"
"Yaşamda en gerçek önder, bilimdir"

Atatürk'ün bu sözleri kendi başlarına birer bütün oldukları için ve tümce olarak da anlaşıldıklarından, tümce-içi bağlama gerek yoktur. Öte yandan, yaşantı-içi bağlam içerisinde ele alınmazlarsa, bu sözler, sıradan bazı duyguları ve düşünceleri dile getiren tümceler olarak görülebilir. Oysa daha geniş bir bağlamda yorumlanırlarsa, o zaman bu iki tümce, tarihsel gelişmelerin ışığı altında bambaşka birer anlam kazanırlar. Batı'daki teknolojik gelişmelere ayak uyduramadığı için, kaba askeri gücün gittikçe artan oranda yenilgiye uğraması, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlamamışmıydı? İşte Türkiye Cumhuriyeti'nde artık gerçek yol-gösterici şey, yoz-inançlar değil, çağdaş bilim olacaktı. İşte, tarihi boyunca hiç tutsak olmamış *'Türk'* ulusu, yanıp kül olduktan sonra küllerinin arasından taptaze biçimde çıkarak yepyeni bir yaşama başlayan Zümrüdüanka kuşu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları arasından yeni bir Türk devleti yaratmıştı. Bu bakımdan, böyle bir ulusun üyesi olmak, büyük bir mutluluk sayılmalıydı.

Bütün bu yorumların hiç biri tümcelerin kendilerinde yoktur. Çünkü, *'tutumluluk'* nedeniyle bunlar iyice kısıtlanmakta ve karşıdakilerin, ortak yaşantıdan sağlayabilecekleri bilgiler eksik söylenmektedir. Bu tür dil kullanımının en belirgin örneği, elden geldiğince kısaltılarak çekilen telgraflarda görülebilir. Bir sanat dalı olarak edebiyatta da bu *'eksiltililik'* durumu bilinçli olarak ve belli bir etki yaratmak amacı ile kullanılmaktadır. Bunun birinci yararı, gereksiz sözcüklerin ayıklanması ile kazanılan yoğunluk sonunda, az söz ile çok şey anlatılabilmesidir. İkinci yararı ise, bazı kesimleri mahsus *'eksiltili'* bırakarak, okuyucunun buraları kendisinin doldurmasına fırsat verilmesidir. Nitekim *'bulmaca'* denilen sözcük oyunlarında da okuyucuya böyle bir çağrıda bulunulmaktadır. Örnek:

	l	l	g		s	a		a	r
e	l	a	■	k	a	s	a	b	a
ş	e	f	■	i	ç	■	ş	a	p

Eldeki harflere bakılarak, birinci satırdaki eksik sözcüğün (bilgisayar) olduğu çözülebilir. İşte böyle bir şeyi bulmuş olmak, bulmaca çö-

zen kişiye belli bir zevk verebilmektedir. Oysa hazır yapılmış bir bulmacayı okuyan hiç kimse yoktur; çünkü böyle bir şey çok yavan gelir insana. Olsa olsa, yapılmış olan bir çözümü denetlemek için bakılabilir böyle bir bitmiş bulmacaya. Aradaki bu ayrılık da gösteriyor ki, bir bildiriyi alan veya bir edebiyat eserini okuyan kişi, insancıl bir eğilim sonucu olarak, kendinden de bir katkıda bulunmayı ister; bir başka deyişle, bir bildiriyi, kendisi de bir bakıma yeniden üretmiş veya yaratmış olma duygusunu yaşamaktan hoşlanır. Böyle bir duygu, insanın bencilliğini okşamakta gibidir. Fakat temel etken, herhalde, saklı olan bir şeyleri bulup çıkarmış olmaktır; saklambaç oyunundaki gibi, ebe olup da herkesi bir bir yakalamak söz konusudur.

İşte bütün bu açıklamalardan sonra şimdi de, bir edebiyat eserinin yaratılma sürecine geçilebilir. Bu süreçte üç aşama bulunduğu söylenebilir.

a.	Konu	Geliştirme	sinemadaki karşılığı	'senaryo'
b.	Yazma	Dönüştürme	« «	'çekim'
c.	Kurgu	Düzenleme	« «	'montaj'

Buna göre, bir edebiyat eseri yazılırken, bilinç-üstü veya bilinç-altı bir biçimde, belli bir konu saptanıp, ayrıntıları ile açımlanır, yayılır ve gürbüzleştirilir. Seçilen konu ne kadar evrensel olursa, insanlığı ne kadar ilgilendirirse, başarı şansı da o kadar çok olur. Eğer bir insan tutup da *'kafayı kaşıma'* ile ilgili bir roman yazacak olsa, bunu herhalde kendisinden başka okuyacak kimse çıkmaz. Fakat, *'kafasını kaşıyacak vakti yok'* gibi bir noktadan hareket ederek, çağdaş toplumlardaki çalışma hızı, rekabet duygusu, para kazanma hırsı gibi konulara geçip de, insanlığını yaşayamadan hayvansılığa geçme tehlikesinde kalan çağdaş bireyin içine düştüğü açmaz ele alınır ve işlenirse, o zaman durum elbette ki değişir. Konu bir kere saptandıktan sonra yapılacak şey, bunu ilkin kabataslak bir yazıya dökmek, ondan sonra da gerekli düzenlemeleri yaparak son biçimini ortaya çıkarmaktır. Şimdi söylenenlere daha bir açıklık getirecek olan bir örnek üzerinde durulabilir.

a. Konu / Geliştirme:

Yaşı geçkince olan bir insanın, gençlik dönemine duyduğu özlem. Sevgi alışverişinde artık geride kalmış olmanın verdiği burukluk. Bu durumu kendisine hatırlatan bir olay karşısında duyduğu eziklik ve çaresizlik. Konu, bir erkeği ilgilendirmektedir.

b. Yazma / Dönüştürme:

"Ben tarımla uğraşan birisiyim; çiftçilik yaparım. Bu sene ürünü alınca, buğdaylarını yükleyip değirmene gittim. Orada öğüttürürken, uçuşan unlar yüzünden üstüm başım un içinde kaldı. Zaten saçım sakalım da kırçıllaşmaya başlamıştır ya, neyse. Un çuvallarını atıma yükleyip geri dönerken bir köyün yakınından geçtim. Oralarda, küçük ama gelişmiş bir köylü kızı gördüm. Kendisine yol sorma bahanesiyle laf attım. Bana yolu tarif etti ama, kendi adını söylemedi bir türlü. Tam ayrılırken bana bir de *'Amca'* deyivermez mi? Ne oldum bilemezsiniz. Hey gidi günler hey. Bir zamanlar kızlar benimle konuşurken heyecanlanır, titrerlerdi. İşte *'Amca'* sözü üzerine anladım ki, ben artık eski ben değilim. Saçımın sakalımın beyazlığı yalnızca un yüzünden değil. İyice kırlaşmışlar anlaşılan. Desene ki ben artık kocamışım. Saçımı yolamam ama, şu sakalımı tutup da yolabilsem bir kere. O zaman daha bir genç görünürüm herhalde. Ama ne fayda. Şu güzel kızın bana *'Amca'* demesini bir türlü unutamıyorum."

c. Kurgu / Düzenleme:

Buraya kadar olan iki aşama, hemen hemen herkes tarafından söylenip yazılacak kadar kolay ve basittir. Oysa "Bir edebiyat eseri, ancak bittiği zaman başlar" diye bir kural konabilir. Buna göre, önemli olan şey, yalnızca bir anlatıda bulunmak değildir; anlatılacak şeyi, bir başka biçimde ve etkili bir tarzda sunmaktır. Yukarıda özeti verilen ve daha sonra da biraz açımlanan konu ilginç olmakla birlikte, anlatılışında bir başkalık yoktur. İşte, bitmiş olan bu sıradan anlatı içinde, kesip biçme, ayıklayıp atma, seçip ayırma, yolu ile bir *'düzenleme'* yapılması gerekmektedir. Sözgelimi, yukarıdaki parçanın ilk bir kaç satırı şu biçimde kısaltılabilir:

> "Ben çiftçilik yaparım. Buğdaylarımı değirmende öğütmüştüm. Un çuvallarını atıma yüklemiş geri dönüyordum...."

Eğer böyle bir kısaltma az görülüyorsa, o zaman daha özlü bir biçimde şöyle söylenebilir:

> "Değirmenden dönüyordum. Atımın üstü yük doluydu..."

Böyle bir ayıklama, anlama bakımından pek bir sakınca doğurmaz. Çünkü eksik bilgiler, genel bağlamdan ve tümce bağlamından çıkartabilmektedir. Söz konusu kişi değirmenden döndüğüne göre, orada un

öğüttürmüş olsa gerektir. Bu da, onun tarınla uğraştığını göstermektedir. Atının üstü yük dolu olduğuna göre, bu yük olsa olsa un çuvallarıdır. Eğer bu noktada bir ayıklama daha yapılıp da yeni bir eksiltmeye gidilirse, şu iki tümcecik yetebilmektedir:

"Değirmenden geldim; beygirim yüklü"

Anlatının geri kalan kesimi de buna benzer bir biçimde kısaltılıp eksiltilerek özleştirilebilir. Bu sırada, gerekli olduğu kanısına varılan bir iki ufak ayrıntı da yazıya eklenebilir. Fakat bütün bunları yeni baştan yapıp da göstermektense, bu işi daha önce yapınış bir kimsenin yazısı buraya alınabilir.

Bu yazıda anlatılan olayın geçtiği yer Anadolu'da bir köy olup, olayın geçtiği zaman da bundan bir kaç yüz yıl öncedir. İşte, yukarıda sözü edilen evrensel konuyu alıp işleyerek bir şiir başyapıtına döndüren kimse de bir halk ozanıdır.

Eğer düzyazı biçimi ile yazılacak olsaydı, bütün anlatı şu biçimi alırdı:

Değirmenden geliyordum; beygirim yüklü idi.
Rast geldiğim bir kızı görenin aklı başından giderdi.
Kız on beş yaşında idi; saçları kırk beş tane örgülü idi.
İşte o kız bana 'Amca' dedi. Şimdi ben ne yapıp ne edeyim?

Oysa sözü geçen halk ozanı, şiirini şöyle düzmüştür:

Değirmenden geldim, beygirim yüklü
Şu kızı görenin del'olur aklı
On beş yaşında da, kırk beş bölüklü
Bir kız bana ***'Emmi'*** dedi, n'eyleyim?
Birem birem toplayayım odunu
Bilem dedim, bilemedim adını
Albıstan yanaklı Kürtler kadını
Bir kız bana 'Emmi' dedi, n'eyleyim?
Bizim ilde urum olur, uc olur
Sızılaşır boz kurtları, ac olur
Bir yiğide ***'Emmi'*** demek güc olur
Bir kız bana 'Emmi' dedi, n'eyleyim?
Karac'oğlan der ki n'olup n'olayım?
Akan sularınan ben de geleyim
'Sakal', seni makkabınan yolayım
Bir kız bana 'Emmi' dedi, n'eyleyim?

Karacaoğlan'ın bu şiirinde görülen *'eksilti'* yordamı, gazete ve dergi sayfalarında sürdürülen açık mektuplaşmalarda da uygulanmakta gibidir. Kendi adları yerine *'rumuz'* kullanan kişiler, bir yerde, tüm bir duygu dünyasını bir veya bir kaç söze indirgemektedirler. Adına *'düğüm-söz'* denebilecek olan bu gibi birimler, bir bakıma, özel bir şiirsel bildirişimin öğeleridir.

Mektuplaşma Dili

Bilindiği gibi, gazetelerde veya dergilerde bulunan bazı kesimlerde *'açık mektup'* biçiminde yazışmalar olabilmektedir. Bazı kere adına *'Gönül Postası'*, ya da *'Yalnız Kalpler'* veya *'Bilmem ne Abla'* gibi adlar da konan bu köşelere mektup yazan kişiler, kendileri ile önce mektuplaşacak, sonra da tanışacak kimseler aramaktadırlar. Bu gibi açık mektuplar belki de gazete veya dergi yazarları tarafından uydurulmuş gibi bir kanı besleyenler de çıkmaktadır. Fakat mektupların çeşitliliği ve bu konuda edinilen bilgiler göstermektedir ki, insanlar gerçekten bu gibi mektupları yazmaktadırlar. İşte bunları rastgele bir biçimde değil de, düzenli bir biçimde incelemek üzere şöyle bir yol tutulmuştur. **Hürriyet** gazetesinin Ağustos 1970 ve Mayıs 1971 tarihleri arasındaki on aylık sürede yayımlanmış olan bu açık mektuplarda kullanılan *'kodlar'* veya *'rumuzlar'*, ya da *'düğüm-söz'* denebilecek olan yazışma şifreleri derlenip ayıklanmış, sonra da benzerliklerine göre öbeklenerek kümelendirilmiştir. Böyle bir incelemeye girmenin ardında yatan varsayım ise şu olmuştur. Mektubu gazetede veya dergide açıkça yayımlandığı için adını ve soyadını kullanmaktan çekinen birisi, bunun yerine, kendisine gelecek cevapların ulaşması için belli bir *'rumuz'* seçmektedir. Böyle bir haberleşme işareti herhangi bir harf veya rakam dizisi olabilir. Oysa görülmektedir ki, bu gibi açık mektuplaşmada bulunan insanlar, ardında belli bir anlam yükü olan ilginç sözler kullanma eğilimindedirler. Demek oluyor ki, bunları yazan kimseler yalnızca bir haberleşme işareti vermekle yetinmeyip, bir yerde kendilerini de anlatmaya, hatta bu mektubu okuyacak olanları belli bir etki altında tutmaya çalışmaktadırlar. Sözgelimi (Xwz 1234) gibi bir düğüm-söz kullanma yerine, bir şarkı adı olan şu düğüm-söz kullanılmaktadır: "Seni uzaktan sevmek, aşkların en güzeli." İşte bu noktada ister istemez şöyle bir yorum ortaya çıkmaktadır. Bir insan, sıradan bir söz kullanacağı yerde, böyle bir sıra-dışı düğüm-söz kullandığına göre, demek ki karşıdaki ki-

şiye belli bir *'bildiri"* yollamak istemektedir. Aktarılan anlam, karşıdakini etkileyecek bilinçli bir çaba biçiminde olduğu gibi, bazı kere de, kişi kendini tutamadığı için bir tür *'haykırı'* biçiminde de olabilmektedir. Özellikle kendilerini yalnız, sevgisiz ve mutsuz hissedenlerin kullandıkları sözler, bu ikinci türdendir. Bu gibi rumuzlar, yani *'düğüm-sözler'* oldukça kısa kesilme zorunda olduklarından, bir kaç sözcük içinde bir çok şeyler anlatma çabası ağır basmaktadır. Bu durum da, kullanılan sözlere bir *'şiirsel'* yoğunluk kazandırmakta gibidir. Gerçekten, bir çok sözler sıradan, beylik ve basmakalıp sayılabilecekleri halde, belli bir kesim söz, oldukça güçlü bir anlatım gücü sergilemektedir. Durum ne olursa olsun şurası bir gerçek ki, bu gibi düğüm-sözler incelendiği zaman ortaya çıkan örgü, bir yerde Türkiye toplumundaki insanların bir bölüğü hakkında bir *'yaşam kesiti'* vermektedir. Bu gibi mektuplaşmalara katılmayan çoğunluk da eğer bu gibi şeyler hissediyorlarsa, o zaman yapılacak bir incelenme, giderek Türkiye toplumunun ruhsal bir yorumu da olabilecektir.

Kullanılan düğüm-sözler bir bakıma dilsel olarak ayrılabilirler. **Adlar** (Mutluluk); **Sıfatlar** (Mutlu); **Adıllar** (Sen); **Fiiller** (Sevmek). Fakat böyle bir *'biçimsel'* öbekleme, çok verimli sonuçlar vermeyebilir. Bu bakımdan, en çok geçen sözcüklerin incelenmesi daha bir olumlu gözükmektedir. Gerçekten, eğer bir arada gösterilirlerse, en çok geçen bazı sözcükler belli bir görünüm sergilemektedirler. Örnek:

Aşk Kulp Ümit Yuva Mutluluk
Kader Yalnızlık Bekleyiş Kırıklık Gözyaşı

Kolayca anlaşılacağı gibi, bütün düğüm-sözler *'İyimserlik/Kötümserlik'* karşıtlığı ekseni üzerinde, fakat ters yönlerde kümeleşmektedir. Bununla birlikte, biraz dikkat edince görülmektedir ki, o iyimser cephenin arkasında da gene bir acılık yatmaktadır. Çünkü *'mutluluk'*, *'aşk'* arayan bu kimseler, bunları bulamadıkları için, içlerini bu biçimde dökmüş olsalar gerek. Bu bakımdan denebilir ki, düğüm-sözlerin genel havası daha çok *'olumsuz'* olarak nitelendirilebilir. Örnekler:

Mutluluk Beklenen mutluluk, Kaybolan mutluluk, Mutluluğa hasret, Mutluluk beldesi, Sen ben ve mutluluk, Mutluluğum size bağlı, Mutluluk yaşlamıdır?
Mutlu Mutlu yuvamız, Mutlu olacağız, Mutlu olabilecekmiyim? Göreceksin mutlu edeceğim
Mesut Mesut günler, Mesut et beni, Seni mesut edeceğim, Mesut olalım, Seninle Mesutum, İnan ki tüm arzum mesut etmek.

Kullanılan bu gibi düğüm-sözlerdeki yadırgatıcı bir nokta da, karşıdaki insana seslenis biçimidir. Hiç tanımadığı birisine *'Sen'* veya *'Siz'* demek. oldukça aykırı kaçsa gerek. Örnekler:

Sen Seni arıyorum, Hep seni aradım, Kalbim seni özler, Yalnız seni seveceğim, Bendeki sen, Bir sen vardın, Yalnız sen, Önce Allah sonra sen, Sen benimsin kara gülüm. Sen de beni seversin. Ben esmerim sen sarısın, Sensiz saadet. Sana dönebilsem

Ben Beni ara. Beni bekletme. Beni bir anlayabilsen, Anla artık anla beni, Yalnız benim ol, İlahım ol benim, Kurtar beni, Mesut et beni

Biz Kavgasız yaşayalım, Gözgöze gelelim, Biz de gülelim, Hep gezelim, Arapça konuşalım, Anlaşabilelim, Gülelim beraber, Beraber okuyalım, Mutlu olalım, Ciddi olalım, Şark'ta beraber olalım, Gel seninle bir yuva kuralım, Ölünceye kadar beraber olalım emi? Gönlümüz bir olsun, Yaşantımız birleşsin, Aşkımız birleşsin, Kalplerimiz birleşsin

Bir yerde *'Ben'* gibi, kişinin kendisine ait bir adıl yerine, daha çok *'Sen'* ve *'Biz'* gibi, ya karşısındakini, ya da her iki tarafı birden ilgilendiren bir sözcüğün kullanılması, bencil olunmadığını göstermektedir. Karşıdaki kişi açıkça belirtilmese bile, gene de birisine seslenildiğini gösteren örnekler de vardır. Mektuplaşma yolu ile yapılan bu tür bir bildiride, *'alıcı'* kimsenin kim olduğu veya olacağı belli bile değildir. Bu da gösteriyor ki, mektubu yazan kimse, kendi hayalinde bir dünya yaratmış ve içine de, kendi düşlerine uygun bir insan oturtmuştur. Yapılan bildirişme, işte bir hayali insan ile olmaktadır. Bu gibi birisine seslenirken de, ya genel sözler edilmekte, ya da doğrudan doğruya bu *'bilinmedik'* kişiye yönelik bir dil kullanılmaktadır. Örnekler:

Belirsiz kişiye seslenis

Ölünceye kadar sereceğim, Seven ne yapmaz? Sevmeden yaşanma/z, Ömrümce bekleyeceğim, Mutlu olabilecekmiyim? Aradığımı bulabilecekmiyim? Yalnız, yaşanmıyor, Bitmeyen yalnız geceler, Sevmeden yaşanmaz, Para ile saadet olmaz, Ümitler ölmez, Gönül ferman dinlemez, Çok şey affedebilirim yalanı asla, Büyük ümitler hakiki servet, Beklemekle geçti hayatım, Dikkat bir kalp aranıyor, Aşka susayanlar

Belirli kişiye seslenis

Geleceksin değil mi? Yalnız seni seveceğim, Bana gel güzelim, Mektubunuzu bekliyorum, Beni bekletme, Sen benimsin kara gülüm, Yaz kaderimsin belki, Kalbim seni özler, Kalbimin sahibi, Yuvamın kadınısın

Kesin olmamakla birlikte, insan şöyle bir izlenim edinmektedir ki. çiçek adlarının çoğu, hanımlar tarafından kullanılmıştır. Hayvan adla-

rında ise, işin içine erkekler de girmektedirler. Uğraş ya da meslek adlarında erkeklerin daha ağır bastığı görülmektedir. Yer adlarından ise, dişillik veya erillik hiç belli olmamaktadır. Örnekler:

Çiçek adları Yalnız çiçek, Gizli çiçek. Nar çiçeği, Güz çiçeği. Sevda çiçeğim, Menekşe, Mimoza, Nergis, Orkide, Yasemin, Manolya, Leylak, Çiğdem, Lâle, Karanfil, Ak zambak, Vadideki zambak, Sarı papatya, Gonca gül, Bir demet gül, Pembe gül, Kırmızı gül, Beyaz gül, Dikenli gül. Tek gül, Üç kadife gül, Yaban gülü, Solmayan güller, Bahar gülleri, Sarmaşık gülleri, Kalbimin derin gülü

Hayvan adları Pars, Kaplan, Yengeç, Deniz atı, Serçe, Ahu, Çalıkuşu, Mavi kuş, Kanarya, Bülbül yuvası, Çile bülbülüm çile, Martılar, Dişi kuş, Deniz kuşu, Beyaz kelebekler, Mavi kelebekler

Uğraş adları Şen bahriyeli, Neşeli F-100 pilotu, Yalnız memur, Eczacı kız, Fizik mühendisi, Şen bandocular, Subay-öğretmen, Teğmen-astsubay, İmam-hatip, Sağlık memuru, Tercüman, Demirci, Kaynakçı, Müfettiş, Terzi, Bankacı, Hukukçu, Öğretici, Havacı, Hekim, Talebe, Emekli, Öğretmen

Yer adları Balayı Avrupada, Pariste balayı, Uludağa gideriz, İlle de Kırıkkale, Mardin güzeli, İstanbulda olsun, Londrada yasayalım, Boğaz köprüsünde bulaşalım, Ankaralılar tercihimdir, Ramazanda Ankara rüzgarı, Akdeniz pamuğu, Harputtan sevgilerle, Çölde bir İstanbul kızı, Yozgat sürmelisi, Yeşil Van gölüne gel

Görüleceği gibi, çiçek adlarında daha bir çeşitlilik bulunmakta ve bunlar arasında *'gül'* en ön sıraya geçmektedir. Oysa hayvan adlarında, *'kelebek'* ve *'bülbül'* bu kadar belirgin değillerdir. Düğüm-sözler arasında, en sıradan olanları, *'uğraş'* adları gibi görünmektedir. Yer adlarındaki bir nokta da, erkekler tarafından yazılmış gibi görünen sözlerde bir *'olup bitti'* havasının bulunmasıdır; karşıdaki insana, belli yer adları verilerek, sanki ona bir çağrı çıkarılmıştır. Bunlarda daha bir kendine güven var gibidir. Oysa bir çok düğüm-sözler, insanın yüreğini sızlatacak kadar acıklı bir hava taşımaktadır. Bunların yarattığı toplu izlenim, bu gibi kişilerin müthiş bir yalnızlık, umutsuzluk ve çaresizlik içinde sıkışıp kalmış olmalarıdır. Yoksa, bir insan bu gibi feryatları başka türlü çıkarmayı düşünemese gerek. Örnekler:

Mutluluk yaşlamıdır? Hayatımın erkeğini arıyorum, Beklemekle geçti hayatım, Acı hayatım, Kader böyle istedi, Kaderin elinde oyuncak oldum, Son ümit, Güneş doğacak mı? Beklenen telefon. Kısmetimi bekliyorum, Erkeğimi bekliyorum, Ömrümce bekleyeceğim, Ciddi olanlar yazsın, Hayat arkadaşımı bekleyeceğim, Tapacağım

Bazı kere, tanımadık kişilere seslenirken, sanki bunlar gerçekten belliymişler ve düğüm-sözü yazan kişiye aitmişler gibi, bir iyelik veya sahiplik eki kullanılmaktadır. Örnekler:

Arzum, Emelim, Hayatım, İdealim, Kısmetim, Esmerim, Lolitam, Kadınım benim, Kadıköylüm, Goncagülüm, Sevda çiçeğim, Can yoldaşım, Canım benim, Hayatımın kadını, İdealimdeki kadın, Yuvamın kadınısın, Selam Kraliçem

Bir başka ilginç nokta ise, düğüm-söz olarak, yabancı-dillerden ve özellikle İngilizceden bazı sözlerin kullanılmış olmasıdır. Türkçe gazetede bu gibi yabancı sözcüklerin veya sözlerin kullanılması gereksiz olduğu için, bu iş ya züppelik olsun diye yapılmaktadır, ya da yabancı-dil ile ilgili olanlara yönelik bir bildiri sağlansın diye. Örnekler:

The long way. Oh happy day, Take my heart, Dentist, Engineer, Lieutenant, Superman, Submarine, Rose, Lonely, Lollipop, My love, My fair lady; Arlesienne, Bonheur, Türkische Mann, Kommen Sie nach Europa?

Son olarak eklenecek bir nokta da, bazı düğüm-sözlerin, çok kesin olarak belirtilmiş biçimde bir koşul sürmesi, ya da kolaylık sağlaması olsa gerek. Böyle bir durumda, bir kaç sözcüklük bir düğüm-söz, kendi ardındaki anlamı yükünü de birlikte taşımakta gibidir. Örnekler:

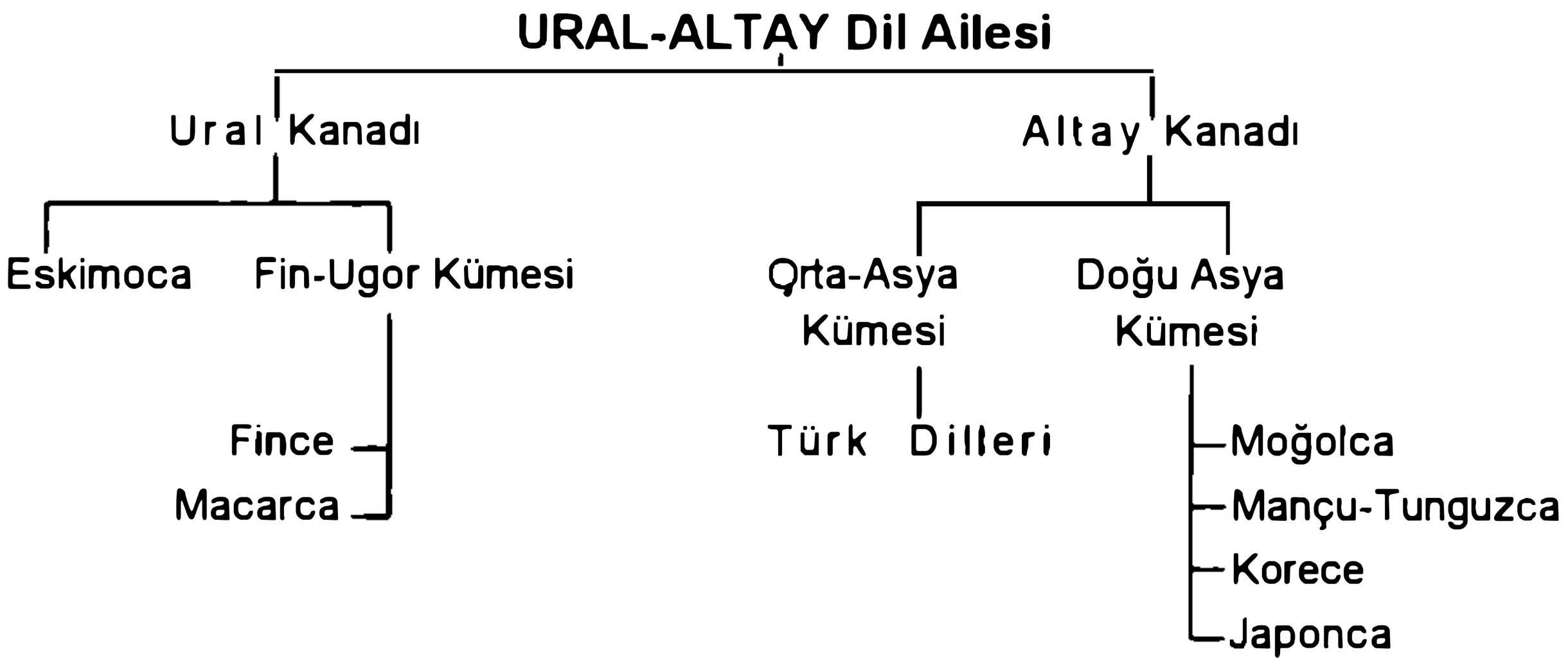
Annen de olsun, Çocuklu olabilir, Sarışın olmasın, Eşim de seyahati sevsin, Yuvamızın bahçesi de olmalı.

Özetlenecek olursa denebilir ki, bu gibi açık-mektuplaşmaların ilginç yanı, *'kimliksizlik'* durumundan yararlanan kişilerin, kendi içlerini rahatça ortaya dökebilmeleridir. Fakat bunun dışında, insanların ne kadar yalnız ve acınacak durumda oldukları da, bu yürekten haykırışlarda belli olmakta gibidir.

Bu gibi düğüm-sözler kullanarak belli bir bildirişim sağlamak için, Türkçenin yalnızca bugünkü durumunu bilmek, hiç kuşkusuz yeterli olsa gerek. Bununla birlikte, şurası da bir gerçek ki, herhangi bir konu, tarihsel gelişine çizgisi içerisinde incelendiği zaman daha çok aydınlanmaktadır. Nasıl ki bugünkü Türkiye'yi anlamak için Osmanlıları, Selçukluları ve Oğuzları bilmekte yarar varsa, aynı biçimde, bugünkü Türkçeyi de daha bilinçli kavrayabilmek için, bu dilin geçmiş evrelerini bilmekte yarar vardır.

Türk Dili Geçmişi

Yeryüzündeki çeşitli uluslar, kavimler veya topluluklar tarafından konuşulmuş olan ve konuşulmakta bulunan irili ufaklı binlerce dil olduğu halde, bunların bir çoğunun kümelendiği belli ***'dil aileleri'***, sayı bakımından oldukça azdır. Bunlardan başlıca üç tanesi Türkçeyi düz veya dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Birincisi, Türkçenin de bağlı olduğu ***'Ural-Altay'*** dilleri. İkincisi, İslamlık nedeniyle pek çok sözcük alıntısının yapılmış olduğu Arapçanın bağlı bulunduğu ***'Semitik'*** diller. Üçüncüsü ise, etkisinde kalınmış olan Farsçanın ve Fransızcanın bağlı olduğu ***'Hint-Avrupa'*** dilleri. Türkçenin kendi dil ailesi içindeki bağlantılar ise şöyle gösterilebilir:

Çizelgeden de görüleceği gibi, Türk dilleri ve dolayısıyla bugünkü Türkçe, çok uzaktan da olsa, Moğolca, Japonca, Macarca, Fince gibi diller ile de bağlantılıdır. Ne var ki, bu gibi bağlantıları kurmaya yarayan benzerlikler, koşutluklar acaba ortak bir dilden gelme sonucumudur, yoksa yakın bölgelerde bir zamanlar birlikte oturmuş olmanın yarattığı dil alışverişlerinin yansımasımıdır? Bu noktaların tartışılması, Türkbilimciler arasında on-yıllardır sürüp gitmektedir. Binlerce yıl önceki bir dil akrabalığını alıp da, bunu, belli bir siyasal veya kültürel açıdan aşırı biçimde yorumlayarak değerlendirmek doğru olmasa gerek. Düşünülmelidir ki, bugün Türkiye'de kullanılmakta olan Türkçe, son bin yıldır, Anadolu'daki eski dillerden de bir çok sözcükler, hatta dil özellikleri almış olup, bunları içinde barındırmaktadır. Bir başka deyişle, uzaktan akraba sayıldığı Japonca'dan çok daha fazla dil ilişkisi, son bin yıl içeri-

sinde, Anadolu'nun yerli dilleri bağlamında gerçekleşmiştir. Bunun dışında, öbür diller ile olan eski bağlantılar tarihin o kadar gerilerinde kalmıştır ki, Macarca ile ırk ilişkisi kurmak, bir yerde duygusallıktan öteye bir değer taşımasa gerek. Ayrıca, bu ırklar ve kavimler ile olan ilişkilerin her zaman olumlu olduğu da söylenemez. Şurası düşünülmelidir ki, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında birbirlerinin can düşmanı olarak savaşan İngilizler ve Almanlar, bundan daha 1500 yıl önce, aynı Germen topluluğu içinde iki komşu ve akraba kavimdiler. Benzer biçimde, Fransa'yı işgal eden Almanlar da, kendileri gibi bir Germen kavmi olan Frankların ülkesini ele geçirmişlerdi. Bugün birbirlerine can düşmanı olmakta devam eden Araplar ve İsrailliler de, aynı Semitik topluluktan gelen ve aynı dil ailesine bağlı dilleri konuşan kavimlerdir.

Bu bakımdan, Ural-Altay dil ailesi içindeki akrabalık ilişkileri ötesine geçilerek, yalnızca Türk Dilleri kümesi içindeki bağlantıları ele almak daha doğru olacaktır. Bu diller birbirlerinden ***'dil, lehçe, şive, ağız'*** gibi terimler ile ayrılmaktadır. Türkbilimciler arasında da bu konuda tartışmalar, anlaşmazlıklar bulunmakta gibidir. Kimilerine göre, temelde bir tek ***'Türk Dili'*** vardır. Şimdi veya tarihte görülen tüm başkalıklar, bu tek ***'ana dil'*** veya ***'kök dil'***, ya da daha iyisi ***'köken dil'*** denilen temel Türkçenin başka başka görünüşleridir. Bu durumda, Asya'nın doğusundan Avrupa'nın içlerine kadar uzanan bir alanda konuşulan Türkçe türleri birer ***'lehçe'*** sayılmalıdır. Oysa başkalarına göre, bugün bir Yugoslav Türkçesi ile bir Yakut Türkçesi, kişilerin birbirlerini karşılıklı olarak anlamalarına fırsat vermeyecek kadar birbirlerinden ayrıdır. Evet, bugün Özbekçe bir yayın dinlenildiği zaman, belki bazı sözcükler yakalanabilir ve genel olarak neden söz edildiği kavranabilir; fakat gene de bugünkü Türkçe ile Özbekçe iki ayrı lehçe değil de, iki ayrı dil sayılmalıdır. Ona bakılırsa, İtalyanca ile İspanyolca da, yeni-Latin dilleri olarak birbirlerine çok benzerler; ama gene de ayrı diller olarak düşünülürler. Bu bakımdan, Türk dillerini öbeklerken kullanılacak olan tek ölçüt, ***'karşılıklı bildirişme'*** olarak saptanmalıdır. Yoksa, sözcükler düzeyinde bir şeyler yakalamak bir ölçüt olamaz.

Böyle ele alınarak Türk dilleri öbeklenmeye başlandığında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. En azından, Türkbilimciler ayrı ayrı zamanlarda başka başka öbekleme yolları denemişlerdir. Fakat hepsinin kaygısı, tüm Türk dillerini kapsayacak olan bir kümeleme olmuştur. Oysa Türkiyeli birisi için en önemli olan ***'Türk Dili'***, bugün Türkiye'de, Tür-

kiye Cumhuriyeti sınırları içinde, ulusal eğitim dili olarak kullanılan Türkçe olup, yalnızca bu dilin tarihsel gelişmesi ve geçmiş uzantısı önem taşır. Türkbilimcilerin eserlerinde, bütün öbür Türk dilleri de hep birlikte verilmeye çalışıldığı için, ortadaki tablo bulanıklaşmakta, karmaşıklaşmakta ve sonunda Türkiyeli okuyucunun açık-seçik olarak anlayabileceği bir gelişim çizgisi belirginleşmemektedir. Bu bakımdan, *'bilimsel'* Türkoloji çalışmalarından biraz arınarak, bugünkü Türkçenin geçmişini, tarihsel boyut içerisinde geriye doğru iz sürme yolu ile saptamak kaçınılmazdır. Böylece, bugünkü Türkçe, ayrıntılar arasında boğulup kalmaksızın gün ışığına çıkarılabilir.

Türk dilleri arasındaki dilsel başkalıklar, kavimlerin coğrafya bakımından birbirlerinden ayrı düşmeleri ve geniş bir bölgeye yayılmaları sonucunda oluşmuştur. İşte bu yüzden, ilk önce tarihsel gelişme çizgisini belirlemek ve ancak ondan sonra dilsel özelliklere dayalı bir öbeklemeye gitmek gerekir.

Türk Dili ile ilgili tarihler

MÖ 220	Hun devletinin kuruluşu	Türklerin tarih sahnesine çıkışı
MS 216	Hun devletinin sonu	Türk lehçelerinin gelişmesi
720	Orhon-Tonyukuk yazıtı	Türkçenin yazıya geçirilmesi
923	Karahanlı devletinin kuruluşu	Yazılı edebiyatın oluşması
1071	Malazgirt savaşı	Anadolu'nun yurt edinilmesi
1299	Osmanlı devletinin kuruluşu	İmparatorluk kültürünün oluşması
1453	İstanbul'un alınışı	Yeni Çağ'ın başlaması
1839	Tanzimat Fermanı	Batı uygarlığının açılınması
1923	Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu	Çağdaşlaşmaya başlanması

Eğer bu çerçeveye göre düzenlenecek olursa, Türk dilinin gelişmesi şu biçimde gösterilebilir:

ORTA-ASYA Türkçesi	Hunlar	Yazısız dönem
	Göktürkler	Yazıtlı dönem
	Uygurlar	Yazmalı dönem
	Karahanlılar	Yazılı dönem
ANADOLU Türkçesi	Selçuklular	Yazmacalı dönem
	Osmanlılar	Yazınlı dönem
	Türkiyeliler	Yazımlı dönem

Bu dönemlerin özellikleri şöyle özetlenebilir. Hunlar zamanında Türk dili yazıya geçirilmediği için, bunun hakkında, dolaysız bir biçimde bilgi edinilmesi olanaksızdır. Olsa olsa, Çin kaynaklarında kaydedilmiş olan biçimler vardır ki, bunlar da güvenilir olmaktan uzaktır. Nitekim, temelde olasılıkla /Kun/ biçiminde olan kavim adı bile, Çin kaynaklarında /Hiung-nu/ olarak geçmektedir. Bu bakımdan, Türk dilinin bu dönemi için *'yazısız'* demek yanlış olmayacaktır.

Göktürkler döneminde, *'Orhon-Yenisey yazıtları'* denilen ve özellikle taş üstüne yazılmış bulunan ilk kayıtlar ortaya çıkmaktadır. İlk kez /Türk/ sözcüğü, kendi sesletimi ile yazılmıştır. Oysa Çin kaynaklarındaki kayıt, tıpkı *'Hun'* /Hiung-nu/ çarpıtmasında olduğu gibi, bu sefer de /Tu-kyu/ biçimindedir. Bu da gösteriyor ki, bir dili incelerken, başka dillerin kayıtlarından çok, kendi kayıtlarına dayanmak daha sağlıklıdır. İşte bu döneme de, taş yazıtlar nedeniyle, *'yazıtlı'* demek uygun olacaktır.

Uygurlar ise daha bir yerleşik düzene geçmişlerdir. El-yazmaları biçiminde kayıtları bulunan bu dilde, özellikle Budistlik dinini benimseyen Uygurların, adına *'Burkancılık'* denilen Budizın üzerine, el yazması eserleri vardır. İşte bu yüzden de, bu döneme *'yazmalı'* adı verilebilir.

Karahanlılar dönemi ise, Orta-Asya ve Anadolu devletlerinin Türkçeleri arasında geçiş noktası ve bir ara-dönemi sayılabilir. Çünkü bu dönemde Türkler artık Şamanlık dinini bırakıp, toplu hâlde İslamlık dinini benimsemişlerdir. Böylece, bir yandan eski Türklük duyguları ve dünya-görüşü sürmekle birlikte, öte yandan da yepyeni bir din anlayışı ve bunun getirdiği yeni bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da, doğal olarak çok sayıda Arapça sözcük Türkçeye girmiştir. Ne var ki, İslamlık bir yerde, İran üzerinden ilerlediği için, Farsçadan da bir çok sözcükler Türkçeye geçmiştir. Bununla birlikte, Kaşgarlı Mahmud çok bilinen *'Sözlük'* eserini ve Yusuf Has Hacib de *'Kutadgu Bilik'* eserini bu dönemde vermişlerdir. Kişilerin adları belirtilerek bağımsız kitapların yazılmış olduğu bu döneme de *'yazılı'* demek doğru olacaktır.

Selçukluların Türkçe kullanımı ise, resmi devlet dili olan Farsça etkisinde kaldığı için, bu dönemde özgün bir Türkçe edebiyat oluşturulmamış gibidir. Mevlâna'nın *'Mesnevi'* adlı eseri buna bir örnektir. İşte bu yüzden, bu döneme de olsa olsa *'yazmacalı'* gibi bir ad verilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Farsçanın etkisi sürmüşse bile ve Arapçadan bol sayıda sözcük alıntısı yapılmışsa bile, sonuçta gene de bir Osmanlı edebiyatı oluşmuş sayılabilir. Fakat bu edebiyatı Batı ölçütlerine göre değerlendirip ona göre yargılamak doğru olmasa gerek. Bir *'roman'* türü geliştirmediği için, bu edebiyatı yadsımak da yanlış olur. Şurası düşünülmelidir ki, her toplum, kendi gereksinmelerine uygun bir edebiyat yaratır. Bu bakımdan, Osmanlı dönemindeki askeri seferler, ekonomik refah, Doğulu yaşam biçimi sonunda, çok ince duyguları işleyen *'Divan Edebiyatı'* kendiliğinden ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Daha çok, dinsel bir dünya-görüşünün egemen olduğu böyle bir toplumda, bir hayal dünyasında yaşamak pek gerçekçi olmayabilir; ama koşulların yarattığı bu durum bir suç da sayılmasa gerek. Osmanlı edebiyatı, kendi içerisinde ve kendi değerlerine göre incelenirse, oya gibi işlenmiş bir edebiyat olarak göze çarpmaktadır. İşte, edebiyat eserlerinin yaratılması nedeniyle, bu döneme de *'yazınlı'* adı verilebilir.

Son dönem olan Cumhuriyet dönemindeki Türk dilinin belki de en büyük özelliği, uluslar-arası bir alfabe olan Latin alfabesi ile yazıya geçirilmiş olmasıdır. Bunun simgesel anlamı ise, Türk dilinin, artık çağdaşlaşma akımı içinde bulunan bir ülke halkının dili olarak, uluslar-arası alanda kendi benliğini bulmuş olmasıdır. İşte bu bakımdan, Latin alfabesinin geçerli olduğu ve yazımın artık uluslar-arası bir alfabe ile yapıldığı bu döneme de *'yazımlı'* adını vermek uygun düşse gerek.

Daha çok yazı açısından yapılan böyle bir sıralamadan ayrı olarak, bir de genel dilsel özellikler bakımından Türk Dili belli dönemlere ayrılabilir. Batı dillerini belirtmekte kullanılan *'Eski, Orta, Yeni'* gibi terimler Türkçe bakımından bazı kere yanıltıcı olmaktadır. Örnekse *'Eski Türkçe'* denince, Türkçenin en eski dönemi değil de *'Osmanlıca yazı'* anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, bu terimlerin bırakılarak şöyle bir taze adlandırma yapılması belki daha aydınlatıcı olabilecektir:

TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NİN EVRELERİ

A. Ortak Türkçe ... – 720 = ORTA-ASYA TÜRKÇESİ. Başlangıcından, Orhon yazıtlarına kadar olan dönem. Türkçe daha yazıya geçirilmemiş olup, lehçeler halindedir.

B. Erken Türkçe 720 - 1071 = TÜRKİSTAN TÜRKÇESİ. Orhon yazıtlarından, Müslümanlığın kabul edilmesini de içermek üzere, Malazgirt savaşına kadar olan dönem.

C. Ara Türkçe = İSLAMLIK TÜRKÇESİ. Müslümanlığın kabulünden ve Anadolu'ya girişten, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşuna kadar olan dönem.
1071 - 1299

D. Yakın Türkçe = ANADOLU TÜRKÇESİ. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan, Cumhuriyet'e kadar olan dönem. Bu sürede 3 ayrı aşama vardır.
1299 - 1923

1299 — 1453 Palazlanma aşaması
1453 — 1839 Olgunlaşma aşaması
1839 — 1923 Batılılaşma aşaması

E. Çağdaş Türkçe = CUMHURİYET TÜRKÇESİ. Yeni Türk devletinin kurulu-
1923 - ... şundan başlayarak bugüne kadar gelen çağdaşlaşma dönemi.

Bugün Türkiye'de her aydın kimse, kullanmakta olduğu Türkçe dilinin tarihçesini yeterince açık-seçik bir biçimde bilmemektedir. Çünkü uzman olmayan genel okuyucu için bir kitap yoktur. Dilbilgisi kitaplarının başında verilen kırpık bilgiler de, Türkbilim bölümlerinde yapılan *'akademik'* öğretimin bütün karmaşıklığını taşımakta gibidir. Gerçekten de, Türkbilimciler, yalnızca Türkiye Türkçesi ile ilgilenmeyip, tüm Türkçe dilleri ile uğraştıklarından, yazdıkları her eser, çok geniş bir alanı kaplamakta ve bu arada Türkiye Türkçesi de kaynayıp gitmektedir. Kendileri için belki de çok açık-seçik olan konular, dışarıdaki kişileri ürkütmekten başka bir işe yaramamaktadır. Sözgelimi, bütün Türk dillerinin öbeklenmesi ya da kümelenmesi konusundaki çeşitli görüşler ve ayrı ayrı sınıflamalar, genel bir bilgi edinmek isteyen aydını hiç ilgilendirmez. Benzer biçimde, çeşitli Türk kavimlerinin, bazı kere çok az duyulmuş adlarını art arda sıralamak da insanları aydınlatmaz. Fakat Türkçenin tarihçesi konusundaki yazılarda veya kitaplarda, yöntem bakımından, daha doğrusu yöntemsizlik bakımından gözlenen şöyle bir uygulama, bu konuda bilgi edinmek isteyenleri bunaltmakta, şaşırtmakta, ürkütmekte ve soğutmaktadır. Yapılan bu sakat uygulama şöyledir: Türk dillerini konuşan çeşitli kavimler, başka başka devletler ve dinler altında, tarihin ayrı dönemlerinde, apayrı ülkelerde ortaya çıkmışlardır. O halde, şu ayrı bakış noktalarını önce birbirlerinden ayırtlamak gerekir:

1. Tarihsel dönem
2. Yaşanılan bölge
3. Kavim adı
4. Devlet adı
5. Dil adı

İşte, Türkçe kitaplarda bu beş açı karmakarışık bir sıra ile aynı anda öne sürülmektedir. Yani önce bölge açısından verilen bir bilgi, az sonra devlet adı ile anılmakta, biraz sonra kavim adından söz edilmektedir. Kullanılan terimler ve adlar ayrıca tanımlanmamış olduğundan, okuyucu da gerekli karşılaştırmaları yapamamaktadır. Sözgelimi *'Karahanlı Türkçesi'* dendiğinde bir devlet adı söz konusudur. Biraz sonra bu dile *'Hakaniye lehçesi'* denmektedir. Buna benzer biçimde, *'Uygur Türkçesi'* dendiğinde bir dil söz konusu olduğu halde, *'Oğuzca'* denince bir dil kümesi anlaşılmaktadır. Fakat bu nokta belirtilmediği için, bunları okuyan kimse, karanlıkta *'el yordamı'* ile yürümektedir. İşte bunun için şöyle bir düzelge yapılarak, ayrı ayrı açılar birbirlerinden ayırt edilebilir:

yaklaşık 1ci yüzyıl	Kuzey-Batı	Merkez 'Mâverâünnehir'	Kuzey-Doğu
	Güneş-Batı		Güney-Doğu
yaklaşık 8ci yüzyıl	Çuvaşça		Yakutça
			Göktürkçe
			Uygurca
yaklaşık 11ci yüzyıl	KIPÇAK Türkçesi	'Karahanlılar Devleti' Hakaniye Türkçesi	ALTAY Türkçesi
	OĞUZ Türkçesi		UYGUR Türkçesi
yaklaşık 15ci yüzyıl			Yakutlar
		'Çağatay Devleti'	
	Selçuklular		
	Osmanlılar		
yaklaşık 20ci yüzyıl	Tatarlar	Gagavuzlar	Yakutlar
	Kazaklar	Başkırtlar	Abakanlar
	Karaimler	Kazanlılar	Sayanlar
	Türkmenler	Kırgızlar	
	Azeriler	Özbekler	Yeni Uygurlar
	Türkiyeliler		Sarı Uygurlar

Böyle bir öbeklemede Türkiye Türkçesini ilgilendiren nokta, adına *'Oğuzca'* denen bir dil kümesinin, eski Hunlardan başlayıp bugüne kadar gelebilmesidir. Orta-Asya'nın kuzey-doğusunda bulunan Baykal gö-

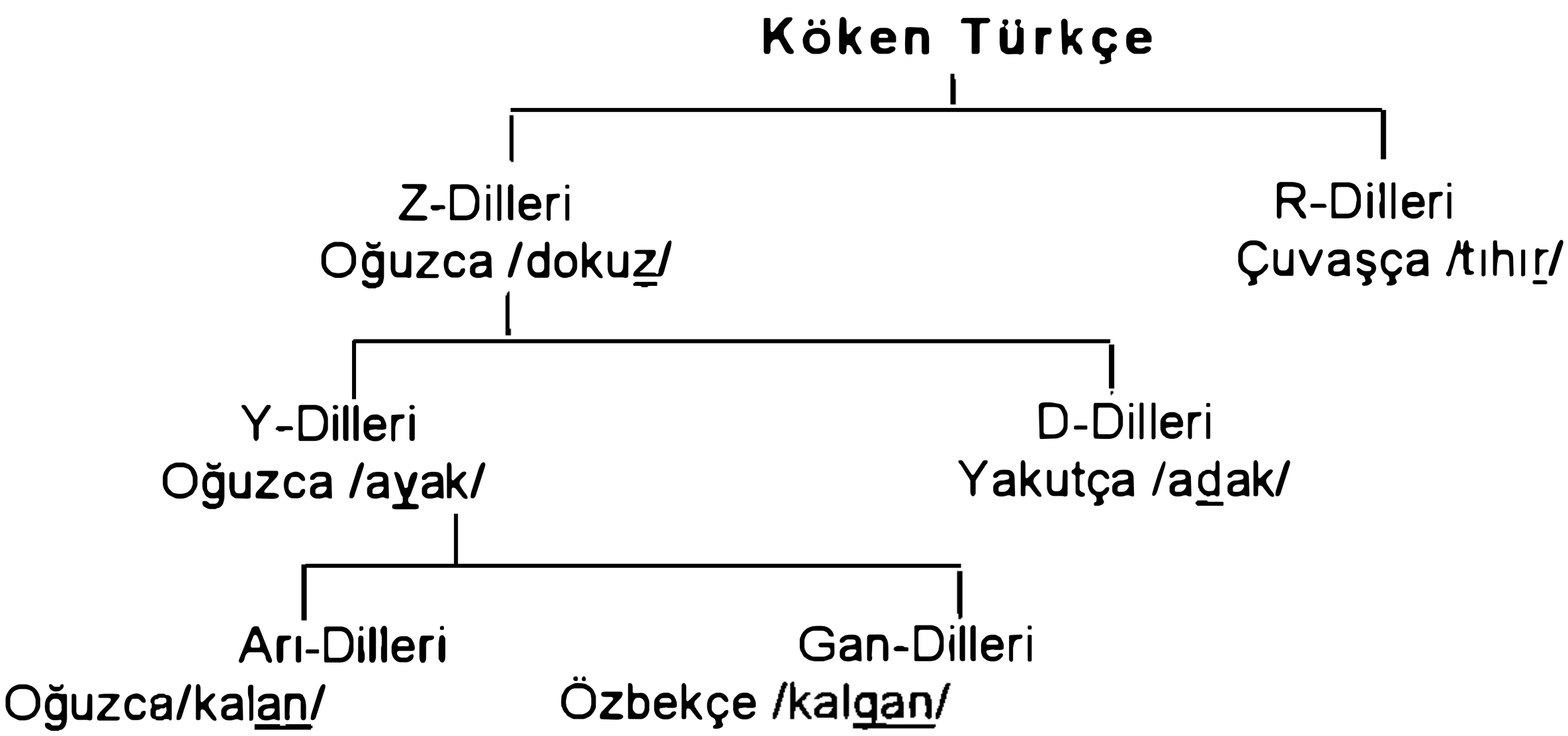
lünden başlayıp, Mâverâünnehir'den ve Hazar Denizi'nin güneyinden geçerek Anadolu'ya doğru kıvrılan bir kavis üzerinde, bugünkü Türkiye Türkçesi, eski Hun Türkçesine kadar uzanabilmektedir.

Hun Türkçesi
Göktürk Türkçesi
Türkiye Türkçesi
Uygur Türkçesi
Osmanlı Türkçesi
Karahanlı Türkçesi
Selçuklu Türkçesi

Bunu göstermek için de, bundan 1255 yıl önce, 732 yılında dikilmiş olan Orhon yazıtlarından *'Gültekin'* yazıtında, bu bahadırın ağabeyi olan Bilge Kağan tarafından söylenmiş bulunan şu Göktürkçe sözler örnek olarak verilebilir:

Türk Oğuz begleri, budun, eşidin
'Türk Oğuz beyleri, kavmi, işitin'
Türk budun yok bolmazun tiyin
'Türk ulusu yok olmasın diye...'
Tengri töpesinde tutıp yügerü kötürmiş erinç
'Tanrı tepesinde tutup yukarı götürmüş imiş'
Tagdaki inmiş, tirilip yetmiş er bolmuş
'Dağdaki inmiş, derlenip yetmiş erkek olmuş'
Akanım kagan üçdukta özüm sekiz yaşta kaltım
'Babam kağan uçunca kendim sekiz yaşında kaldım'
Bilmedükin üçün, bizine yanıldukın üçün kaganı öltü
'Bilmediği için, bize karşı yanıldığı için hakanı öldü'
Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım
'Türk ulusu için gece uyumadım, gündüz oturmadım'

Bu noktada sorulacak olan soru ise şudur. Acaba bu *'Oğuzca'* denilen Güney-Batı Türkçesini, öbür başka Türk dillerinden ayıran dilsel özellikler nelerdir? Bunun için ortaya çeşitli ölçütler sürülebilirse de, yalnızca üç sözcüklük şöyle bir dizim, *'Oğuzca'* türü Türkçeyi öbürlerinden ayırmaya yeter: /dokuz ayak kalan /. Buna göre, Türk dilleri şu biçimde de öbeklenebilir:

Şurası da belirtilmelidir ki, böyle bir öbekleme yalnızca dilsel öğelere göre yapılmıştır. Oysa Türk boyları çeşitli ülkelerde yurtlar edinmişler, başka başka dinlere girmişlerdir. Yüzyıllar boyunca görünen bu hareketlilik yüzünden, dil özelliklerine göre ayrılan bölgeler ile, yurt edinilen bölgeler her zaman birbirlerini tutmamaktadır. Sözgelimi, Oğuzca çizgisinden olan Kıpçak Türkçesi, bir taraftan Macaristan içlerine sarkan boylar tarafından Avrupa'ya aktarılırken, öte yandan da köle olarak götürüldükleri Mısırda sonradan kurdukları Kölemen Devleti ile de Afrika'ya taşınmıştır. Bu bakımdan, Anadolu'ya özgü gibi gelen dilsel özelliklerden bir çoğu, Avrupa içlerinde de görülebilir. Öte yandan, temelde Şaman olan Türklerden bazıları nasıl Budist olmuşlarsa, başkaları da öbür dinleri kabul etmişlerdir. Bunların en belirgin örneği, hiç kuşkusuz, İslamlık dünyasına girilmiş olmasıdır. 945 yılında, hükümdar Satuk Buğra Han zamanında Müslüman olan Karahanlılar'a karşı, Hazarlar bundan 150 yıl kadar önce, 800 yılında Musevilik dinini kabul etmişlerdir. İlk bakışta, ***'Yahudi Türk'*** olgusu insanı şaşırtıyorsa da, söz konusu şeyin bir ırk değiştirmesi olmayıp, yalnızca bir din başkalığı olduğunu vurgulamak gerekir. Bazılarına göre Hazarlar'ın hiç değilse kısmen devamı olduğu söylenen Karaimler veya Karaitler, bugün de Ukrayna, Litvanya, Kırım yörelerinde bu dinlerini sürdürmektedirler. ***'Kara-Oğuz'*** veya ***'Gök-Oğuz'*** boyundan gelmiş olabilecekleri söylenen Gagavuzlar ise, XI. yüzyılda Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmişler ve bugüne kadar da sürdürmüşlerdir. Tuna boylarında yaşayan Gagavuzlar'dan ayrı olarak, Volga bölgesinde yaşayan Çuvaşlar da, aynı biçimde, Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Yaklaşık 1500 yıldır başka Türk boyları

ile ilişkileri kesik olan Çuvaşların Türkçesi, aradan geçen zaman yüzünden ve ayrı bir bölgede sıkışıp kalma sonucunda, bugünkü Türkiye Türkçesine en uzak sayılabilecek bir dil olmuştur. Sözü edilen bu Türk boyları din değiştirmekle birlikte, hiç değilse Türkçelerini korumuşlardır. Oysa Bulgarlar, yalnızca dinlerini değil, dillerini de, hatta ırklarını da, değiştirmişlerdir. Kazan bölgesinde kalan Volga Bulgarları, şimdiye kadar, Kazanlılar olarak dillerini ve dinlerini korumuşlarsa da, daha aşağı inen Tuna Bulgarları zamanla Slavlaşmışlar ve böylece hem ırklarını, hem dinlerini, hem de dillerini değiştirmişlerdir. Eski düşman, yeni dost olan komşu Bulgarların bir zamanlar Türk olup da, bugün başka davranmaları, hem talihin hem de tarihin bir cilvesi olsa gerek.

Bu söylenenlerden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi, Türk dilinin geçmişi konusunda, şimdiye kadar, yeterince kapsamlı ve sağlıklı bir öğretim yapılmış olduğu pek söylenemez. Türkçenin bugünkü durumuna gelince, bu konuda gerekli bilgiler her ne kadar öğretim yılları boyunca yinelenip durmaktaysa da, Türkçe dilbilgisi konusunda yakınmalar sürüp gittiğine göre, demek oluyor ki, bu yoldaki çabalar da, istendiği ölçüde verimli olamamıştır.

Türkçe Dilbilgisi

Türkçe *'dilbilgisi'*, ilkokul sıralarından başlayarak, üniversite düzeyinde de sürdürüldüğü halde, sonuç bir türlü olumlu çıkmamaktadır. Öğretmenler her zaman için öğrencileri suçlayarak, onların, dilbilgisi yönünden zayıf olduklarını yineleyip durmaktadırlar. Fakat şurası da düşünülmelidir ki, eğer bu kadar çok öğrenci, bunca yıl boyunca, bu kadar basit bir şeyi öğrenemiyorsa, o zaman belki de aksaklığı başka yerde aramak gerekmektedir. Bir yerde şurası düşünülmelidir ki, iyi bir öğrenci, tarih dersini de, matematik dersini de, biyoloji dersini de iyi bilebildiği halde, *'dilbilgisi'* bakımından nedense aksamaktadır. Eğer dersini ve sınıfını geçiyorsa, bunun nedeni Türkçenin dilbilgisini kavradığı için değildir; öğretmenin verdikleri arasından, yeteri kadarını anlayıp da, aradan *'sıyırtmış'* olduğu içindir. O halde, ortada bir kabahat varsa, bu öğrencide olamaz; çünkü başarılı öğrenci de bir şey bilmemektedir. O zaman iki olasılık kalıyor. Birincisi, Türkçe dilbilgisinin anlaşılmaz oluşu; ikincisi ise, bu bilgilerin öğretmenler tarafından iyi aktarılamayışı. Bir yerde, en iyi Türkçe öğretmeni bile, gerçek anlamda başarılı olama-

dığına göre. demek ki bütün sorun, *'dilbilgisi'* denilen şeyin kendisinde düğümlenmektedir. Evet, bir çok yetenekli Türkçe öğretmenleri bütün bildiklerini doğru biçimde aktarmaktadırlar; ama genc de, geleneksel dilbilgisi kitaplarına bakınca, en mantıklı, en aklı başında, en mükemmel bir öğretmenin bile, bu bilgileri, yeterince doğru anlayıp aktarmasına fırsat bulunmadığı açıkça görülür. Bu bakımdan, Türkçe dilbilgisini doğru dürüst anlama açısından, kimsenin kimseyi suçlamaması gerekir. Hele çalışkan öğrencilerin, kendilerine kabahat bulmalarına ise, hiç gerek yoktur. Bütün bozukluk, başka Avrupa dillerinde olduğu gibi Türkçede de, dilbilgisi kitaplarının, dilin kendi içinden çıkarılan ölçütlere göre değil de, başka yerlerden ödünç alınmış modellere göre yazılmış olmasındandır.

Bir şeyi, kendisine uygun olan değil de; hiç uygun düşmeyen hazır bir modele uydurma çabasını belirtmek üzere *'Prokrustes yatağı'* diye bir söz, Avrupa dillerinde kullanılmaktadır. Eski Grek söylencelerinden birisine göre, Prokrustes adlı birisi, hem dağ' başında bir han işletmekteydi, hem de haydudun birisiydi. Hanında geceleyen yolcuları, tek boydaki yataklarında uyumaya zorlardı. Fakat her şeyin çok *'mükemmel'* olmasını istediği için de, eğer bir yolcunun boyu kısa gelirse, kollarını bacaklarını koparırcasına çekip uzatır; yok eğer uzun geliyorsa, o zaman da ayakları keserek yatağın boyuna denk düşürürdü. İşte, başka dillerin dilbilgisi kitaplarında olduğu gibi, Batı'dan aktarma biçimde yazılan Türkçe dilbilgisi kitaplarında da, yabancı bir model Türkçeye uygulanmaya veya daha doğrusu Türkçe bu modele uydurulmaya zorlanmıştır. Bilindiği gibi, bugün Türkçede kullanılan model, Batı dillerinden aktarılmış olup, onlarınki de Latinceden uyarlanmıştır. Latince dilbilgisi modeline gelince, bu da Grekçede Dionysius Thrax tarafından yapılmış olan mükemmel bir dilbilgisinin çarpıtılmış kötü bir örneğidir. Dionysius'un Grekçe için geliştirdiği dilbilgisi modeli, bu dilin kendi içinden çıkma olduğu için, üzerine *'tıpatıp'* uymaktaydı. Eğer aynı *'gramer elbisesi'*, temel ilke olan *'biçimsellik'* ölçütü gözetilerek Latinceye uygulansaydı sorun çıkmayabilirdi. Fakat böyle yapılmamış ve biçim yanında *'anlam'* ölçütü de işin içine bulaştırılmıştır. Böylece yozlaşan *'dilbilgisi modeli'*, Latincenin egemen olduğu yüzyıllar boyunca bütün Avrupa dillerinin de gramer kitaplarını kirletmiştir. Bu arada Türkçe de onların izinden gittiği için, Türkçenin dilbilgisi de aynı kaderi paylaşma durumunda kalmıştır. Kısacası, Türkçe de, hep birbirlerinden alıp dil-

rinden alıp dilbilgisi yazan kişilerin yinelemeleri sonucu, yatırılmış olduğu Prokrustes yatağından bir türlü doğrulup kalkamamıştır.

Bu kavşakta, adına *'gramer'* denilen kavramın ne olduğunu bir kere daha görmekte ve yinelemekte yarar vardır. *'Gramer'* sözcüğü, bir yerde iki anlamı birden içermektedir. Batı dillerinde *'gramer'* denince, o dilin hem yapısı, hem de bu yapıyı anlatan kitap anlaşılmaktadır. Oysa Türkçede *'dilbilgisi'* denince, dilin sürüklemesi sonucu ilkin *'dil konusunda bilgi'* anlaşılmakta ve ondan sonra ayrıca bir de *'dilbilgisi kitabı'* demek gerekmektedir. Oysa Türkçede bir başka terim kullanarak bu dikenli nokta düzeltilebilir. *'Dil düzeneği'* terimi bir dilin yapısını göstermek için; *'Dilbilgisi'* ise, bu dilin yapısı konusundaki bilgileri belirtmek için kullanılabilir. Buna göre, bu terimler şu biçimde açımlanabilir:

Dil düzeneği: Bir dilin işlemesinde geçerli olan kuralların belirlediği dilsel yapı

Dilbilgisi: Dilsel yapıyı belirleyen kuralların toplanması ile oluşmuş bilgilerin tümü; ve ayrıca bunu yazılı olarak içeren kitap

Dilbilim alanında *'gramer'* denilen kavramın kapsamı, dönemden döneme değişmektedir. Bu yüzden, çeşitli kimselerin kullandığı bu terimi ayrı anlamlara gelebilmektedir. Fakat bir dilin grameri, o dilin yapısını ilgilendiriyorsa, o zaman, dilin tüm kesimlerini içermesi gerekir. Bir dilin işlemesinde ise, şu kesimlerin bulunduğu görülmektedir:

Biçim: Ses yapısı Sözcük yapısı Tümce yapısı
İçerik: Anlam yapısı

O halde, bir gramer ya da dilbilgisi, bütün bu dört kesimi de kapsamalıdır. Oysa uygulamadan da anlaşılacağı gibi, sesler birer *'anlamsız'* birim olarak dışta bırakılmakta, sözcük anlamları ise *'biçimsel'* olmadıkları için ele alınmamaktadır. Bununla birlikte, böyle bir uygulama çok yaygın olduğuna göre, *'dilbilgisi'* denince yalnızca *'sözcük ve tümce yapıları'* anlaşılabilir. Sözcükler tek başlarına kullanıldıkları zaman anlamı yanları ağır basmakta, ancak bir tümce içinde dizildikleri zaman *'gramer'* açısından önem kazanmaktadırlar. Onun için denebilir ki, bir yerde *'sözcük yapısı'* diye bir şey de yoktur; çünkü *'tümce yapısı'* sözcüklerin yapısını ve birbirleri ile olan bağlantılarını zaten içermektedir.

Şimdi bu noktada durularak, Türkçe dilbilgisi bakımından öğrencilerin hangi noktalarda aksadıkları sorulabilir. Alınacak cevaplar, *'budak'* denilebilecek olan sorunlu noktaları ortaya çıkarabilir. Bilindiği kadarı

ile, insanlar *'sesletim'* bakımından bazı yanlışlıklar yapmaktadırlar. Fakat bunların hemen hemen hepsi de, kötü olarak yazıya geçirilmiş sözcüklerde görülmektedir. Örnekse (ikâmetgâh) sözcüğündeki birinci uzatma imi, bu sefer inceltme imi olarak yorumlanınca /ikyametgyalı/ gibi bir sesletim ortaya çıkmaktadır. İşin ilginç yanı, ikinci bir (^) kullanıldığı halde, buradaki /a/ sesi uzun söylenmemektedir. Yanlışlığın nedeni, Türkçede bulunan /kâtip, kâfi, kâgir, kâse/, vb gibi sözcüklerin yaratmış olduğu *'kalıp baskısı'* olsa gerek; doğru olan /ika:met.../ sözcüğü de, öbür sözcüklerin oluşturduğu sesletim kalıbına uydurulmaktadır. Bu gibi *'yazım'* kaynaklı sesletim bozuklukları bir yana bırakılırsa, herkes kendi anadilini doğru biçimde sesletmektedir. Bu konu ile ilgili olan *'yazım'* aksaklıkları ise, okuma yolu ile değil de, kulak yolu ile öğrenilmiş olan sözcüklerde görülmektedir. Örnekse (doküman) sözcüğünü /döküman/ olarak sesletme ve yazma. Fakat en göze çarpıcı yazım aksaklığı (de, da) parçacığının yazılışında görülmektedir. Bu konudaki kural çok basit olsa gerek. Eğer bu parçacık *'vurgulu'* olarak söyleniyorsa bitişik yazılır; eğer kendisi vurgulu söylenmiyor da, öncesindeki hece vurgulu olarak sesletiliyorsa, o zaman da ayrı yazılır. Örnekler:

(Bu şirket)	zararda	(gibi)	/zarar'DA/	sesletimi;	(da)	vurgulu
(Bu işte)	zarar da	(var)	/za'RAR da/	sesletimi;	(da)	vurgusuz

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında bu nokta yeterince açıklıkla belirtilmediğinden olsa gerek, yanlışlık sürüp gitmektedir. Hatta o kadar ki, bazı kere, bu parçacığı doğru olarak bitişik veya ayrı yazan öğrenciyi bu sefer öğretmenin kendisi yanlış bulmakta ve doğru olanı düzeltmeye kalkışırken kendisi yanlış yapmaktadır. Fakat söylenecek fazla bir şey olmasa gerek; çünkü öğretmenin kendisi de, bozuk öğretimin bir *'kurbanı'* olabilir. Dilbilgisi kitaplarında bu noktanın bozbulanık kalan anlatımına bir örnek olarak alışılagelmiş dil kitaplarındaki şu açıklama verilebilir:

> «DE bağlacı da ünlü bakımından bir ek gibi kendinden önceki sözcüklere uyar; vurguyu çekmez:
> 'OdamızDA oturuyorduk'
> 'OdaMIZ da aydınlandı'
> Hangi -DE'nin ek olduğunu, bitişik yazılacağını; Hangi DE'nin bağlaç olduğunu, ayrı yazılacağını, vurguyu çekip çekmemesinden de ayırt edebiliriz»

Bu (de, da) parçacığı için daha yukarıda verilen kural, bir yerde (ki) parçacığı için de geçerlidir. Yani eğer bir *'ek'* ise, vurgulu olduğu için bitişik yazılır; örnekse (seninki, evdeki). Eğer *'bağlaç'* görevinde ise, kendinden önceki hece vurgulu olduğundan, bu (ki) parçacığı vurgusuz kalıp ayrı yazılır; örnekse (dedim ki, biliyorsun ki, demek ki), vb.

Bitişik veya ayrık yazılma konusunda sorun yaratan iki tane daha sözcük vardır ki, bunlar da (ile) ve (ise) sözcükleridir. Bunlardan (ile) sözcüğü hem bağlaç, hem de ilgeç olarak kullanıldığı için, anlam bakımından çoğu kere bulanıklık ortaya çıkmaktadır, örnekler:

(O kadar çok ki) yemekle (bitmez tükenmez)
(Bu lokantada) yemekle (birlikte şarap da veriyorlar)
(Tahin-pekmezi) yemekle (içmek arasında fark olsa gerek)

Bu (ile) parçacığının kendisinden önceki ad sözcüğüne bitişik yazılması, bir yerde, daha önce sözü edilmiş bulunan *'Prokrustes yatağı'* örneğine uymaktadır. Çünkü Türkçede bu parçacığın ne gibi bir konumda olduğu Türkçenin kendi kurallarına göre saptanmayıp, Latince gramerde, *'ismin halleri'* denilen kalıba uydurulmuştur. Örnek:

deniz /de'niz/
denizi /deni'zi/
denize /deni'ze/
denizde /deniz'de/
denizden /deniz'den/
denizle /de'nizle/

Oysa kolaylıkla görülebilir ki (denizle) sözcüğündeki sesletimde, öbürlerinden ayrı olarak, vurgu sondaki ek üzerinde değil de, bir önceki /niz/ hecesi üzerindedir: /de 'niz le/. Demek oluyor ki, buradaki /le/ parçacığı, (ile) sözcüğünün kırpılmış biçimi olsun veya olmasın, *'ismin halleri'* kümesine uymamaktadır. Peki, niçin buraya sokulmuştur o halde? Birincisi, *'dilbilgisi'* konusundaki *'taklitçilik'*; ikincisi, bu konudaki *'bilgisizlik'*; üçüncüsü, sesletimin zorladığı bir *'kolaycılık'*. Yani konuşurken (ile) sözcüğünün başındaki /i/ sesi düşüp de geriye /le/ kaldığı için, hazır öbürleri adlara eklenmişken, bu da bitiştirilivermiş. Oysa her bir dizine giren birimler, hep *'bir örnek'* olmak zorundadırlar: uymazlarsa, o dizine sokulmazlar. İlk sesin bu biçimde düşmesi, ayrıca (ise) sözcüğünde de görüldüğü için, bu da /se/ biçimi ile, kendinden önceki sözcüğe bitiştirilmektedir. Fakat bu (ise) sözcüğü yalnızca *'koşul'*

bildirip, başka bir şey belirtmediği için, bitişik yazılsa da pek sorun çıkmayabilmektedir. Öte yandan, bu iki sözcük, sanki ilk sesleri düşmüş gibi de yazılabilirler. Örnekler:

kalem le defter	güzel se getir
görmek le olmaz ki	gider se gelmez

Fakat o zaman da, bir ünlü ile biten sözcükler sorun olmaktadır. Örnekler:

gemi le uçak	kötü se olmaz.

Bu bir alışkanlık sorunu olarak da düşünülebilir. Yani eğer insanlar bu biçimde yazıma alışırlarsa, böyle devam edebilirler. Sesletime gelince, insanlar bu gibi sözcükleri söylerken araya zaten bir /y/ sesi koymaktadırlar; daha doğrusu, bunların başındaki /i/ seslerini /y/ sesine dönüştürmektedirler. Örnekler:

gemi ile uçak	kötü ise olmaz
gemi yle uçak	kötü yse olmaz

Madenıki böyle bir değişıne kendiliğinden olmaktadır, o halde niçin bu sözcükler (le) ve (se) olarak ayrı yazılmasınlar? On-yıllarca süre geçtikten sonra buna başlamak belki zor olabilir; fakat böyle bir olasılığın kullanılmayıp, boşuna fırsat kaçırıldığı da burada saptanmalıdır.

Sesletim ve yazım dışındaki aksaklıklardan sonra gelenler ise, bazı sözcüklerin anlamlarında olmaktadır. Örnekse (hobilerim var) yerine (fobilerim) var diyerek sözcükleri karıştıranlar görülmektedir, duyulmaktadır. Bunun gibi, (yönetmelik) yerine, (yönetmen) sözcüğünün etkisi ile (yönetmenlik) diyenler de, bir yerde yalnızca dikkatsiz olmakla suçlanabilirler. Fakat dilbilgisi konusunda en büyük aksaklık, Türkçenin yapısını açıklamakta, anlatmakta, tanıtmakta, yani betimlemekte ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi, Türkçe dilbilgisi kitaplarında *'ad'* denilen sözcükler için bir *'yalın hal'* biçimi kabul edilir. Gerçekten de, sonuna hiç bir ek almayan böyle bir ad, kendi başınadır, yalnızdır, yalındır. Örnekse (ev, okul, kalem, kitap, çay, süt, sevinç), vb. Ne var ki, Türkbilimciler tarafından yazılmış *'Türk Dil Bilgisi'* kitaplarında bile, bu *'yalın'* hal için *'nominatif'* hal sözcüğü kullanılmaktadır. İşte bu nokta, Batı'dan körükörüne model kopye etmenin sakatlığını göstermektedir. Çünkü bu *'nominatif'* terimi, bir adın yalın halini değil, özne konumunda kullanı-

lan bir adın sahip olduğu *'düz'* hali gösterir; yani *'temel'* sayılan hali. Öbür haller ise, bu temel hale göre *'sapmalı'* haller sayılırlar. Örnek:

Türkçede	Casus belli	'Casusun kim olduğu apaçık ortada'
Latince	Casus belli	'Savaşı haklı gösterecek neden, olay, eylem'

Şimdi bu iki dildeki aynı biçimli sözcük çekilecek olursa, şu dizinler elde edilir:

Türkçe	'Sır çalan kimse'		**Latince**	'Olay, neden, fırsat'	
casus	'yalın'	( )	casus	'nominatif'	(-us)
casusu	'akuzatif	(-u)	cusum	'akuzatif'	(-um)
casusa	'datif	(-a)	casui	'datif'	(-i)

Görüleceği gibi, Türkçede, hiç ek almamış saf ve *'yalın'* bir sözcük kendi başına bulunmaktadır. Oysa Latincede ek almamış bir (cas) biçimi yoktur. Bir başka deyişle, *'nominatif'* hali, ekli bir durumu gösterir, yalın ve eksiz bir durumu değil. O halde, Türkçedeki *'yalın'* hale *'nominatif'* demek, ya bilgisizliktir, ya da körükörüne taklitçilik.

Yabancı bir modeli Türkçeye uygulama veya Türkçeyi yabancı bir modele sıkıştırma konusundaki daha belirgin örnekler, daha çok, sözcüklerin öbeklenmesinde görülmektedir. Herhangi bir sınıflama işinde, her aşamada ancak bir tek *'ölçüt'* kullanılmalıdır. Aynı anda bir kaç ölçüt kullanmak, karmaşa yaratmaktan başka bir işe yaramasa gerek. Sözgelimi, Türkiye nüfusuna kayıtlı insanları, aynı anda hem yaş, hem eğitim, hem cinsiyet ölçütlerine göre gruplara ayırmak olanaksızdır. Fakat her defasında yalnız bir tek ölçüt kullanılırsa sorun çıkmaz. Örnekse, ilkin kadın/erkek diye ayrılabilirler; sonra yaşlarına göre bölüklenebilirler; daha sonra da eğitim düzeylerine göre öbeklenebilirler. İşte bu mantıksal yol her nedense, geleneksel dilbilgisi kitaplarında, izlenmemiş gibi görünmektedir. Sözcükler öbeklenirken bir yandan *'biçim'*, bir yandan *'anlam'*, öte yandan da *'işlev'* bakımlarından ayrımları yapılmaktadır. Sözgelimi (yemek) sözcüğü, biçim bakımından *'mastar'*, anlanı bakımından *'eylem'*, işlev bakımından da *'ad'* olarak tanımlanabilmektedir. Nasıl ki, bir dili tanıtıp betimlerken, ya eş-zamanlı, ya da art-zamanlı eksene göre çalışma yapmak gerekiyorsa, sözcüklerin öbeklenmesinde de, bir keresinde bir tek ölçüt kullanılmalıdır. *'Biçim, anlam, işlev'* ölçütlerinden son ikisi oldukça kaypak olup yoruma elverişlidir. Örnekler:

Durmak	a.	Hareketi sona erdirmek	'Araba durdu'
'2 anlamlı'	b.	Hareketsiz dikilmek	'Orada durma'
Güzel	a.	'Çok güzel insan'	'sıfat'
'3 anlamlı	b.	'Çok güzel işliyor'	'belirteç'
	c.	'Bir çok güzel katılıyor'	'ad'

Oysa ***'biçim'*** ölçütü, ya ses olarak, ya da harf olarak bir ***'nesnellik'*** gösterir; yani kişinin ***'öznel'*** değerlendirmesi dışında başkaları tarafından da gözlenebilir veya onlara kanıtlanabilir. Sözgelimi (güzel) sözcüğünde 5 tane ses veya harf olduğu söylendiği zaman buna hiç kimse karşı çıkmaz; çünkü bu birimler kulak ya da göz yolu ile algılanıp sayıldığı zaman, herkes için çıkacak sayı gene 5 olmaktadır. Fakat ***'güzel insan'*** denince, neyin kastedildiği tam olarak belli değildir. Kişilerin yorumları birbirinden değişik olabilir. İşte bu bakımdan, hiç değilse birinci ölçüt olarak ***'biçim'*** öğesini kullanmak, yöntem açısından çok çok daha sağlam olacaktır.

Ne var ki, geleneksel dilbilgisi kitaplarında bu ölçüt bırakılıp, Batı dillerinden aktarma olan sulandırılmış Latince model uygulanmıştır. Buna göre, Türkçede sözcük bölüklerinden bir tanesi olarak da ***'Ünlem'*** kümesi ayrılmıştır. İşte bu kavşakta hemen şu soruyu sormak gerekmektedir. Acaba bir sözcüğün ***'ünlem'*** öbeğinden olduğunu bir insan, bir öğrenci nasıl anlayacaktır? Sözgelimi, şu sözcükler ünlem olarak adlandırılmaktadır: (Yazık, Aferin, Sakın, Yaşa), vb. Fakat ondan sonra ***'ünlem değerli'*** sözler adı altında, sıradan sözcükler de ünlem öbeğine sokulmaktadır. Örnekse (Arkadaş! Cennet! Dur! Evet! Hayır! Sağol! Peki! Olur!), vb. Görüleceği gibi, herhangi bir sözcük, istenirse, ***'ünlem'*** denilen öbeğe sokuşturuluverir. Oysa Latince modelde bir ad sözcüğünün ***'ünlem'*** hali için ayrı bir ***'biçim'*** bulunabilir. Örnek:

Dominus	'efendi, sahip'	(-us)
Dominum	'efendiyi'	(-um)
Domino	'efendiye, efendiden'	(-o)
Domini	'efendinin'	(-i)
ve	'Ey efendi!'	
Domine		(-e)

Görüleceği gibi, adına ***'yalın'*** hal denilebilecek olan, fakat Latincede hiç bir zaman tek başına bulunmayan bir (domin-) gövdesi sonuna özel bir ***'ünlem'*** eki getirilerek, ***'vokatif'*** hali elde edilmektedir. Bir başka

deyişle, Latince için böyle bir *'ünlem'* öbeği yapmak gereklidir; çünkü bunu belirtecek bir ek, bir parça vardır. Fakat Türkçede böyle bir ayrı *'belirti'* ortada olmadığına göre, niçin ille de yabancı gramer modelleri taklit edilmiştir acaba? Ayrı bir *'ünlem'* öbeği ayırt etmeyip, bunu silmenin zamanı çoktan geçmiştir bile.

O zaman, insan ister istemez şöyle bir vargıya ulaşmaktadır. Madem ki Latincedeki *'vokativus'* hali, özel bir ek takılarak yapıldığı için doğal kaçmaktadır, o halde Türkçe için de buna benzer bir şey yapılarak, dilin kendi içindeki özgün kullanıma uygun olarak bölüklemeler yapılamaz mı? Bu sorunun cevabı ise, bir *'Yeni Dilbilgisi'* denemesi olarak verilebilir. Bundan sonra yapılacak şey, kendi uğraşları Türkçe dilbilgisi olan uzmanların oturup ayrıntılı bir inceleme ile yeni baştan *'özgün'* bir Türkçe dilbilgisi yazmalarıdır. Burada yalnızca temel ilkelere değinilecektir.

Bilindiği üzere, *'Tahlil Laboratuarı'* denilen yerlere verilen kan, idrar, burada çeşitli açılardan *'tahlil'* edilmekte ve sonuç, bir dizin biçimdeki rapor halinde belirtilmektedir. Böyle bir tahlil işlemi süresinde yapılan şey şudur. Kan veya idrar içinde bir çok maddeler aynı anda ve birlikte bulunduklarından, bunların ilk önce ayrıştırılmaları gerekir. Bunu sağlamak için de, birbiri ardına bazı ilaçlar kullanılır, bazı işlemler uygulanır. İşte, bir dildeki sözcükler de, böyle bir tahlile uğratılacak olan karmaşık bir bütün olarak düşünülebilir. Yapılacak olan şey, her defasında yalnızca bir tek ölçüt uygulayarak, sözcük yığınlarını ayrıştırmak ve sonra bunları, her bir kümede yalnızca ve yalnızca aynı türden olan, yani türdeş birimlerin bulunduğu en ufak kümeciklerde toplamaktır.

ÖLÇÜT 1 -LER, -LAR KALIBI

Bu kalıba tıpatıp uyan her sözcük, anlamı ne olursa olsun, buraya uyan öbür sözcükler ile birlikte kümelenecektir. Örnekler:

deniz - ler	güzel - ler	Biz - ler	Var - lar
dağ - lar	akıllı - lar	Biz - ler	Yok - lar
dilek - ler	solak - lar		
duygu - lar	temiz - ler	Ne - ler	Kaçıncı - lar
dün - ler	içeri - ler	bir - ler	tek - ler
bugün - ler	dışarı - ler	iki - ler	çift - ler
yarın - lar	yukarı - lar	üç - ler	

gelme - ler	birinci - ler	ikiz - ler	Ahmet - ler
geliş - ler	ikinci - ler	üçüz - ler	Mehmet - ler
yazık - ler	sevmiş - ler	sevse - ler	
aferin - ler	sever - ler	sevmeli - ler	
	seviyor - lar	sevsin - ler	
ah - lar	sevecek - ler	seve - ler	
of - lar			

Görüleceği gibi, buraya giren ve *'adsıllar'* olarak tanımlanabilecek olan tüm bu sözcükler başka bakımlardan hiç de birbirlerine benzemedikleri halde, bu kalıba uydukları için bir araya konulmuşlardır. Her türlü sözcüğün buraya uyabileceği izlenimi uyanmışsa da, şu gibi sözcüklerin bu kalıba aykırı düştükleri de söylenebilir:

sanki	- ler	ve	- ler	gelip	- ler
nitekim	- ler	ki	- ler	gelecek	- ler
ile	- ler	yani	- ler	gelirken	- ler
başka	- lar	hatta	- lar	geleli	- ler

Demek oluyor ki, Türkçedeki bütün sözcükler birinci ölçüte göre iki büyük bölüğe ayrılabilir. Ondan sonra yapılacak şey, ikinci bir ölçüt uygulayarak, her bir bölükdeki sözcükleri, bu sefer daha ufak bölükçüklere ayrıştırmaktır.

ÖLÇÜT 2 İYİ BİR———KALIBI

Uyanlar	Uymayanlar
iyi bir deniz	iyi bir biz
iyi bir yarın	iyi bir yok
iyi bir çift	iyi bir temiz
iyi bir geliş	iyi bir bir
iyi bir birinci	iyi bir yazık
	iyi bir seviyor

O zaman da, *'adsıllar'* bölüğü, *'adsıllar' 'adcıllar'* denebilecek olan bir bölükçüğe ve ona karşıt olan, bir başka bölükçüğe ayrılabilir.

ÖLÇÜT 3 O———LER/LAR KALIBI

Uyanlar	Uymayanlar
o deniz - ler	o geliyor - lar
o akıllı - lar	o gelmeli - ler
o geliş - ler	o gelsin - ler

Yeni yeni ölçütler, uyanlara olduğu kadar, uymayanlara da uygulanmalıdır. Çünkü onlar da kendi içlerinde bir küme oluşturmaktadırlar.

ÖLÇÜT 4 SEN———SİN/SUN KALIBI

Uyanlar	Uymayanlar
sen geçmiş - sin	sen geçti - sin
sen geçer - sin	sen geç - sin
sen geçiyor - sun	sen geçtiydi - sin
sen geçecek - sin	sen geçtimişti - sin
sen geçe - sin	sen geçerdi - sin
sen geçmeli - sin	sen geçseydi - sin

Görüldüğü gibi, dilbilgisi kitaplarına hepsi bir araya yığılan kipler, sanıldığı gibi *'bir örnek'* veya *'türdeş'* değillerdir. Uyanlar bu sefer başka bir ölçüte vurulabilir.

ÖLÇÜT 5 SEN———M/ME/MEY———SİN/SUN

Uyanlar	Uymayanlar
sen geç me miş - sin	sen geç m er - sin
sen geç m iyor - sun	
sen geç mey ecek - sin	
sen geç mey e - sin	
sen geç me meli - sin	

Şimdi bu noktada, eş-zamanlı yöntem bırakılıp da (geç m er) biçiminin tarihsel açıklanmasına gidilirse, yöntemde tutarlılık kalmaz; dilbilgisi öğrenenlerin de kafası karışır. Çünkü tüm bir dilbilgisi tanıtımı içerisinde bu gibi *'kural-dışılık'* sayısı o kadar çok olabilir ki, kuralların yanında bir de bunları bellemek insanı bunaltabilir. Onun için, bu zaman biçimini olduğu gibi ayrı saymakta yarar vardır.

İşte bu yaklaşım ile ele alınır da, bütün Türkçe düzeneği bu türden *'bir örnek'* birimlerden oluşma kümelere indirgenirse, o zaman bunları mantıksal olarak kavramak ve hatırlamak mümkün olur. Oysa geleneksel dilbilgisi kitaplarında yapılan şey şudur. İlkin *'adlar'* ve *'fiiller'* ayrılmakta; sonra adları niteleyen *'sıfatlar'* ve *'fiilleri'* niteleyen *'belirteçler'* saptanmaktadır. Ondan sonra, adların yerine geçebilen *'adıllar'* da bunlara eklenmektedir. Bunların ardından, sözcükleri bağlayan *'ilgeçler'* ve tümceleri bağlayan *'bağlaçlar'* da genel çerçeveye sokulmaktadır. Sırf Batı modellerinde vardır diye, bir de *'ünlemler'* eklenmekte kusur edilmemektedir. Bu bölükler veya öbekler içerisinde bir tür *'sandık odası'* olarak kullanılan küme, *'edat'* diye bilinen *'ilgeç'* kümesidir. Çünkü yukarıdaki temel öbeklere eğer bir sözcüğü sokuşturmak mümkün olmamışsa, o zaman bu kümeye itiliverilmekte ve ondan sonra da unutulmaktadır. Oysa bu öbekteki sözcükler hiç de bir örnek olmadıklarından, dilbilgisi bakımından en çok sorun çıkaran, en anlaşılmaz olan birimler de, işte *'edat'* adı altında anılan bu sözcüklerdir. Bunu anlamak için bazı ölçütler kullanmak gerekmektedir.

ÖLÇÜT 6 ÇOCUK——— KALIBI

Uyanlar		Uymayanlar	
çocuk	gibi	çocuk	daha
çocuk	bile	çocuk	sızın
çocuk	değil		
çocuk	için		
çocuk	ile		
çocuk	ise		
çocuk	iken		
çocuk	kadar		
çocuk	mu?		
çocuk	ya!		
çocuk	olarak		
çocuk	boyunda		
çocuk	yüzünden		
çocuk	yerine		
çocuk	casına		
çocuk	diye		

Şimdi, bir öğrenciye (değil) sözcüğünün edat olduğu söylenip de öyle belletilirse sorun çözülmüş olmaz. Çünkü daha sonra verilecek şu gibi

tümcelerde, öğrenci kendi mantığını kullanarak bu sözcüğün bazı kere (edat) tanımına uymadığını görecektir:

Söylemedi değil	Benim değil
Siz değil biz	Değil çalışmak...
Yok değil, var	Değil mi ki gelmedi

Şimdi bu örneklerden (Siz değil biz) sözü alınsa ve aradaki (değil) sözcüğünün ne tür bir şey olduğu sorulsa, öğrenci ne cevap verecektir? Kendisine denmiştir ki, birbirine benzer veya eş gibi olan iki sözcük arasında bağlantı kuran sözcüğe ***'bağlaç'*** denir. İşte burada da (Siz) ve (Biz) sözcükleri arasında bu (değil) sözcüğü köprü sağlamıştır. O halde ***'bağlaç'*** olmalıdır. İşte bu durumda, öğretmen de artık hangi akıma göre, hangi Türkbilimcinin anlayışına göre yetişmişse, ona uygun bir değerlendirme yaparak not vermektedir. Öte yandan, cevabının doğru olduğuna inanan çocuk bu sefer evde annesine, babasına sormakta, onlar da, bu kadar eğitimden sonra çaresiz kalarak, bir başka Türkçe öğretmenine sormaktadırlar. Bu sefer alınan cevap da başka olunca, kimse işin içinden çıkamamaktadır. İşte bugün Türkiye'de yaşanan ***'dilbilgisi'*** faciasının içyüzü ve dış sureti budur, başka bir şey değildir. Bu duruma açıklık getirmenin tek çaresi, ***'biçimsel'*** bir yol izleyerek sözcük öbeklerini öğretmektir. Tam bunu yaparken bu sefer, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, işin içine anlam sokulursa ve tam işler çözülecekken bu sefer de bir sözcüğün burada başkalık olarak ***'belirteç'*** biçiminde de işlev yaptığı gibi bir şey söylenirse, o zaman bu kargaşadan ve kargaşalıktan kurtulma olasılığı bulunamaz. Türkiye'de Batıcı-Ulusçu-İslamcı bir sentez kurulmasına çalışılabilir; fakat dilbilgisinde böyle ***'biçimci-anlamcı-işlevci'*** bir tutumun ve yaklaşımın sökmediği ve bu gidişle de sökmeyeceği, başta Bakanlık olmak üzere herkes tarafından anlaşılmalıdır.

Bütün bu noktalar da göstermektedir ki, Türkiye'de sürdürülen Türkçe öğretim siyasası, tümü ile gözden geçirilerek yeni bir yönlendirmeye gidilmelidir. Yabancı diller öğretilirken onca yöntemler ve yordamlar uygulandığı halde, anadil Türkçe için sanki böyle bir çaba gerekmiyormuş gibi, ***'babadan kalma'*** yollar izlenip durmaktadır. Oysa Türkçeyi anadil olarak konuşma becerisi ile yetinmeyerek, bu dili en-üstün yetkinlik ile kullandırtma yolları aranmalıdır.

Türkçe Dil Yetkinliği

Bilindiği gibi, yabancı bir dili öğretmek için piyasada çeşitli araçlar ve gereçler bulunduğu halde, başka başka yöntemler ve yordamlar denendiği halde, anadil Türkçe zaten öğrenilmiş sayıldığından, bu konuda hiç bir özel çaba gösterilmemektedir. Okul kitaplarında yer alan *'dilbilgisi'* dersleri, işlevsel bakımdan neredeyse tümü ile yararsız sayılabilir. Nitekim, başta öğretmenler olmak üzere çeşitli yöneticiler ve aydınlar, özellikle gençlerin Türkçeyi iyi bilmedikleri savını yineleyip durmaktadırlar. Oysa bir insan eğer kendi ihtiyaçlarını görecek kadar Türkçeyi kullanabiliyorsa, bu demektir ki, o kişinin Türkçesi yeterlidir. O halde bütün sorun, başkalarının isteklerine göre hesap yapıldığı zaman ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, bir radyo veya televizyon spikerinin, aile içindeki normal sesletimi, halk kitleleri karşısında daha başka türlü değerlendirilip eleştiriye uğrayabilir. O halde, "Türkçeyi bilmiyor" gibi genel ve tümel yargılardan kaçınarak, kimlerin hangi noktalarda aksadıklarını ayrı ayrı belirtmek gerekmektedir. Bunun için yapılacak ilk şey, ülke çapında, sözgelimi Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülecek bir araştırma sonunda, öğrencilerin hangi noktalarda aksadıklarını saptamak olmalıdır. Sözgelimi, çok yapılan bir yanlışlık olarak, (de, da) sözcüklerinin, yer bildiren (-de, da) ekleriymiş gibi. bir önceki sözcüklere bitişik yazılmaları gösterilebilir. Örnek:

(O şey)	BenDE var	karşıtı	OnDa yok
(O işte)	Ben de varım	yanlış yazılışı	BENde varım

Böyle bir durumda yapılacak şey, bu yanlışlığı bir *'nokta'* olarak ayrı biçimde onarmaktır; yoksa, tüm dilbilgisini yeni baştan bir kere daha gözden geçirmek değil. Eğer bir insanın parmaklarında romatizma varsa, kaplıcalara gitmesi veya kum banyosu yapması sonunda bütün vücudu sağlık kazansa bile, parmaklarındaki durum tam olarak düzelmeyebilir.

İşte böyle bir görüşten yola çıkılarak, tüm yanlışlıklar derlenip, daha sonra öbeklere ayrılabilir. Örnekse, yazım bozuklukları, tümce düşüklükleri, sözcük karıştırmaları, anlam kaydırmaları, vb. Bunun gibi bir *'hedef küçültme'* sonunda, yalnızca bu yanlışlık noktalarına yönelik *'onarımsal'* çalışmalar yapılarak, bunların giderilmesi öngörülebilir.

Oysa şimdiki durumda yapılan şey, ya genel ve bozbulanık yakınmalarda bulunmaktır, ya da işlevsizliği kanıtlanmış olan bazı dilbilgisi bölümlerinin ve konularının üzerinden bir kere daha geçmektir. Bir sözcüğün *'özel ad'* olup olmadığını bilmek, veya bir fiilin *'bildiri'* kipinde olduğunu anlamak belki yararlıdır, ama *'soruna-özel'* bir yaklaşım içine girilip de yanlışlıklar düzeltilmediği sürece, hiç değilse dil bozuklukları konusundaki yakınmalar sürüp gidecektir. Öğretmenlerin kendileri, bir yerde *'tepeleri tutmuş'* kişiler olarak pek denetimden geçmedikleri için, öz-eleştiri gereğini duymaksızın, başkalarının yanlışlıklarını kolaylıkla görebilmektedirler. Oysa kendileri bir yazı yazma veya bir konuşma yapma durumunda kaldıkları zaman ve daha da kötüsü radyoya, televizyona çıktıkları zaman, öğrencilerinde ve başkalarında buldukları yanlışlıklardan bir kesimini kendilerinin de yineledikleri dehşetle görülebilmektedir. Aynı ayrıcalıklı durum, kendileri eleştiriye açık olmayan müdür, doktor, mühendis gibi kimseler için de geçerlidir. Eğer böyle birisinin, üstelik bir de *'profesör'* unvanı varsa, o zaman söz konusu kişinin yanlış yapmama olasılığı, artık kendi kendine uyguladığı öz-eleştiriye bağlıdır. Oysa değil başka konularda, Türk Dili konusunda bile böyle unvan kazanmış kişiler, hatta ve hatta Türkçe üzerinde kitap yazan bazıları bile, yinelendikleri için rastlantılı sayılamayacak yazım yanlışlıklarını kitaplarında ve daha da ötesi, yinelenmiş baskılarında sürdürebilmektedirler. Böyle bir durumda nasıl olur da, okul öğrencilerinin yazım bozukluklarından söz edilebilir? Ne var ki, öğrenciler henüz *'derelerde'* bulunmaktadırlar; tepeleri ele geçirmek için daha uzun yılların geçmesi gerekmektedir. Bütün sorun, bu gibi ayrıcalıklı kişilerin, şimdi varmış oldukları düzeye, Türkçelerindeki aksaklıklara rağmen gelmiş olmalarıdır. Eğer bir eğitim düzeninde öğrenciler 4.5 gibi bir not ile geçebiliyorlarsa, bu demektir ki, bilmeleri gereken şeylerin % 55'ini bilmeden de ilerleyebilmektedirler. Özellikle, yandan az bilen bir doktorun uygulayacağı tedavinin etkinliği de buna göre ölçülebilir. İşte bu düzen içerisinde, Türkçe derslerinde de, ezber noktaları iyice *'kıvıran'* bir öğrenci, yazım bozukluklarına ve tümce düşüklüklerine rağmen başarılı sayılıp, ilkin liseyi, sonra da üniversiteyi bitirip belli mevkilere gelebilmektedir; ve bundan daha da kötüsü, Türkçe hocası olabilmektedir. Onun yetiştireceği öğrencilerin düzeyi daha da düşük olacağından, *'kısır döngü'* gittikçe alçalan düzeylere doğru gidip duracaktır. İşte bu yüzden, Türkçe ile ilgili olarak ilkin bir *'yanlışlıklar araştırması'* yapılması, öncelikle ele alınması gereken bir konudur. Böylelikle, hiç değilse

yanlışlık yaptırmama ile işe başlanıp da, daha sonra etkili anlatım yollarının da öğretimine geçilebilir.

Fakat yalnızca bu yanlışlıkların giderilmesi ile, Türkçe tüm gücü ile kullanılıyor sayılmaz. Bu bakımdan, çok daha ileri giderek, anadildeki olanaklardan yararlanma yolları araştırılmalıdır. Bir yerde, Türkiye'deki akarsularda bulunan gizil gücün nasıl ancak onda biri kullanılıyorsa, denebilir ki Türkçe kullanılırken de, dilin sağladığı olanakların ancak ufak bir kesiminden yararlanılmaktadır. Sözgelimi, yüzlerce atasözü arasında kaç tanesi günlük konuşmada araya serpiştirilip de, konuşmaya veya yazıya renk katılmaktadır? Böyle yapılmayışın nedeni, bu gibi dilsel öğelerin bir kenara atılıp unutulmaları olsa gerek. Çünkü bir insanın *'etgen'* dil kullanımı, tıpkı bir buzdağının deniz üstünde görünen ucu gibidir; bu kesimin onlarca kat fazlası, suyun altında *'edilgen'* bir biçimde durmaktadır. İşte bu yüzden, bir insan herhangi bir atasözünü, bir deyimi işittiği veya okuduğu zaman, bunların anlamını çıkarmakta, fakat kendisine sıra gelince bunları kullanamamaktadır.

Bu *'edilgen'* durumu gösteren bir örnek olarak, şarkı adları verilebilir. Bir kimse, yüzlerce, hatta binlerce şarkıyı dinleyip de adlarını söyleyebildiği halde, kendisinden yirmi tane şarkı adı yazması istense, bu sayıyı zor tutturabilmektedir: sanki aklına hiçbir ad gelmemektedir. O halde denebilir ki, Türkçe kullanımını geliştirmek için yapılacak şeylerden birisi, ortadaki yanlışlıkları düzeltmek ise, öbürü de, edilgen durumdaki dilsel birimleri, etgenlik düzeyine veya katına çıkarmaktır. Fakat bu iki işlem de, ancak daha önce bilinenler ile ilgili olup, insana yeni bir şey katmaz. Bu bakımdan, yapılacak üçüncü şey, yeni yeni birimlerin de edinilmesini sağlayacak bir işleme geçmektir. Böylece, ilkin edilgen olarak kazanılacak olan bu gibi bilgiler, daha sonra etgen biçime sokularak, söyleme ve yazma biçiminde dışarı da vurulabilecektir. Bütün bunlar, bir dil kullanmadaki 4 temel beceri olan *'dinleme, söyleme, okuma, yazma'* ile birlikte gösterilirse, şöyle bir düzelge elde edilmiş olur:

TÜRKÇEDE 'DİL YETKİNLİĞİ' DÜZELGESİ

	Sesletim	Yazım	Noktalama	Sözcük	Deyim	Tümce	Dilce
Düzgünleştirme	Söyleme			Söyleme Yazma	Söyleme Yazma	Söyleme Yazma	Söyleme Yazma
Etgenleştirme				Söyleme Yazma	Söyleme Yazma	Söyleme Yazma	Söyleme Yazma
Yenileştirme				Dinleme Okuma Söyleme Yazma	Dinleme Okuma Söyleme Yazma	Dinleme Okuma Söyleme Yazma	Dinleme Okuma Söyleme Yazma

Bu aşamaya vardıktan sonra, şu noktayı vurgulamaksızın daha öteye geçilmemesi gerekir. Anadilleri Türkçe olan kimseler, bu anlatım aracını başarı ile kullandıklarına göre, herhangi bir *'onarımsal'* veya *'geliştirmeci'* çalışma yapmak, kendilerine gerekli değil gibi görünebilir. Gerçekten de, hiç kimse *'Türkçe yazı yazma'* dersi almayı düşünmediğine göre, demek oluyor ki, herkes bilinç-altı duygusu ile, kendisinden memnun görünmektedir. Türkçe söyleme veya yazma konusundaki herhangi bir sorun, ancak böyle bir durum ortaya çıktığı zaman kendisini belli etmektedir. Sözgelimi, yıllar yılı yabancı kitaplar okuyarak bilgi edinen, hatta yabancı-dilde tezler yazan birisi, bu bildiklerini Türkçede anlatmak istediği zaman hayretle görmektedir ki, o kadar yıldır anadili olarak kullandığı Türkçesi, gerek sözcükler ve terimler, gerekse tümce kalıpları bakımından hiç de yeterli değildir. Buna karşılık, bir insan yıllar boyunca gazetelere yazılar yazdığı halde, hatta kitaplar bastırdığı halde, kendisine herhangi bir dilsel eleştiri yapılmadığı için de, kendi Türkçesini yeterli bulabilir. Buradaki bütün soru şu olmalıdır. Acaba bu gibi yazıları okuyup da anlamaya çalışan kimseler, bunların yazılış biçiminden *'dolayı'* mı, yoksa buna *'rağmen'* mi, anlatılanları kavramaktadırlar? Veya başka bir açıdan, yazıda anlatılan konu veya verilen bilgiler daha ağır bastığı için, acaba yazılı anlatım bozukluklarının üstü örtülmektemidir?

Oysa bir yabancı-dili öğrenmeye çalışan kimse, bu süreç içinde bir öğretmenin denetimi altında bulunduğu için, yaptığı her yanlışlık kendisine bildirilmektedir. Belli aralıklarla girilen sınavların sonuçları, yabancı-dil öğrenen kişiye kendi durumunu, hatta bir bakıma, haddini bil-

dirmektedir. Girilip de kazanılamayan bir yabancı-dil sınavı veya başarılı olunamayan bir sözlü görüşme, böyle bir kişiyi sarsıp, bir öz-eleştiride bulunmasını sağlamaktadır. Oysa Türkçe anadil olduğu için, yazılı *'kompozisyon'* sınavları hemen hemen hiç yapılmadığından, bir insanın Türkçeyi kullanma yetkinliği de ölçülmemektedir. Bilgi sınavlarında ise, yazılan şeyler öne geçtiği için, yazış ve anlatış biçimi gene arka sırada kalmaktadır.

Buna karşılık, yabancı-dil, anadil üzerine oturtulmaya çalışılan ikinci bir davranış düzeni olduğundan, bunun başarılması yolunda sıkı bir izlence uygulaması gerekmektedir. Bunun için de, bir yandan *'dinleme, söyleme, okuma, yazma'* gibi temel beceriler üzerinde durulmakta, bunlara bir de *'yabancı-dilden Türkçeye'* ve *'Türkçeden yabancı-dile'* çeviri becerileri de eklenmektedir. Ondan sonra, çeşitli yaklaşımlara, yöntemlere ve yordamlara göre, bir yandan sesletim ve yazım, öte yandan da sözcük ve tümce bakımından ayrı ayrı yollarda öğretim, alıştırma ve pekiştirme yapılmakta; sonra da bunların sonuçları, belli sınavlar ve sınavlar ile denetlenmektedir. Her ders sonunda yapılabilecek kısa sınavlar bir yandan, belli aralıklarda yapılan sınavlar öte yandan, öğrenciyi her an tetik üzerinde durmaya zorlamaktadır. İşte bu olguya dayanarak, şimdi bu kavşakta şöyle bir soru sorulabilir: Acaba yabancı-dil öğretiminde kullanılan yollar, yordamlar, yöntemler ayrıca anadil Türkçe için de izlenerek, Türkçenin kullanımı en üst, en yetkin düzeye çıkarılamaz mı? Türkçe de, son çözümde, bir dil olduğuna göre, bu sorunun cevabı da olumlu olmalıdır; yani, insanlara Türkçeyi, bugünkünden kat kat daha verimli ve yetkin bir biçimde kullanma becerisi, çok büyük bir kolaylıkla kazandırılabilir. Bütün iş, yabancı-dil öğretimindeki izlenceleri, Türkçenin bir anadil olup da iyi bilindiği sözüne bakılmaksızın, geniş ölçüde uygulamaya bağlıdır. Bu konuyu açıklayıp örnekler vermek için, daha önce gösterilmiş olan *'Dil Yetkinliği'* düzelgesi temel alınabilir.

DÜZGÜNLEŞTİRME

Bu kesimdeki işlemler, yalnızca söyleme ve yazma becerilerini ilgilendirmekte gibidir; çünkü insanlar zaten belli bir yaşa kadar, dili sözlü ve yazılı olarak öğrenmişlerdir. Bütün sorun, bilinen şeyleri, sözlü ve yazılı olarak anlatmaktır, ifade etmektir.

a. **Sesletim**: Bu konuda yapılacak ilk şey. sık sık yanlış sesletilmekte olan sözcükleri saptayıp, bunların doğru biçimleri üzerinde alıştırmalar yapmak, sonra da bunları sınamaktır. Zaten insanlar bir kere bunların yanlış olduklarını öğrendikleri anda düzeltmeye hazır olabilirler. Ne var ki, ***'alışkanlık tutsağı'*** olan insan, eski bildiği sesletimlerden kolay kolay kopamayabilir ve sık sık aynı yanlışlıkları yineleyebilir. Fakat bunları düzeltmekten başka çare acaba varmıdır? Ya bunlar hep bozuk gideceklerdir; ya da zorlamalı bile olsa, düzeltileceklerdir. Örnekler:

	Yanlış sesletim	**Doğru sesletim**
Batı kökenli	döküman	doküman
	röpörtaj	röportaj
Doğu kökenli	/ra:kip/	rakip
	/eşgâl/	eşkâl
	/keli:me/	kelime
	/ikâ:metgâh/	/ika:metgâh/
Türkçe kökenli	yönetmenlik	yönetmelik
	sağlık (verme)	salık (verme)

Bunların yanında başka sözcükler de vardır ki, yanlış sesletildikleri zaman bile bir başka sözcüğü gösterdiklerinden, yanlışlıklar yazıda pek belli olmaz. Sözgelimi (öğretmen dahi) yerine (öğretmen dâhi) diye uzun ünlü ile sesletimi yanlıştır; çünkü bu durumda (öğretmen, deha sahibi bir dâhidir) anlamı çıkmaktadır. Benzer biçimde (mali portesi) yerine (mali portresi) demek de yanlış kaçmaktadır: çünkü bu durumda, bir işin kaça patlayacağı değil, ***'bir insanın, yağlı boya tablosunu, yani portresini kaça yaptıracağı'*** söz konusu olmaktadır.

Bu sözcüklerin yabancı kökenli oldukları için yanlış söylendikleri ileri sürülebilir; fakat öztürkçe sözcüklerde de aksamalar çıktığına göre, sorun bir ***'yazım'***, yani ***'imlâ'*** işi gibi görünmektedir. Türkçede ne uzunluğu belirten ayrı bir im kullanılmaktadır, ne de vurgunun yerini belirten ayrı bir im. Adına ***'takke, şapka'*** denilen /^/ imi ise, hem ***'uzatma'***, hem de ***'inceltme'*** işareti olarak iki görevi birden yerine getirdiği için, ortaya gereksiz karışıklıklar çıkmaktadır. Oysa temel ilke, "bir özellik, bir im" olmalıdır. Yani bir imi bir tek şeyi göstermeli, bir tek şey de, yalnızca bir tek im tarafından belirtilmelidir. Oysa (ikâmetgâh) sözcüğünde, birinci takke yalnızca uzunluk, ikincisi ise yalnızca bir önceki /k/ ile ilgili olarak damaksıllık, yani ***'incelik'*** belirtmektedir. Buna göre bu sözcüğün sesletimi /ika:metgyah/ gibi bir şey olmalıdır. Fakat bunları birbirine ka-

ıştıranlar, bu sözcüğü /ikyametga:l/ gibi de söyleyebilmektedirler. Burada yazım öne geçtiği için, sesletimi etkilemektedir. Bu gibi sözcükler daha çok yazıda görülüp kulak yolu ile doğru biçimde pek işitilmedikleri için, yanlışlık da sürüp gitmektedir. Bu tür sözcüklerin Türkçeden silinip gideceği umut edildiği halde, Harf Devrimi'nden bugüne kadar geçen 60 yıla yakın süre içinde bunlar gene de kullanabilmektedir. Hatta bazı sözcüklerde, /k, g, l/ seslerinin inceliği veya kalınlığı anlam ayrılığı bile yaratmaktadır. Örnekse /sol, sôl/, /kar, kâr/, /hak, hâk/, /halk, hâlk/, vb. Vurgu da yazıda belirtilmediği için, çoğu kimseler vurgu yerlerinde yanlışlık yaparak sakat sesletimlerde bulunmaktadırlar. Örnekse, /öğrenci'ler/ yerine /öğ'renciler/; /re'sim sergisi/ yerine /'resim sergisi/, vb.

Görüleceği gibi, sesletim yanlışlıkları başlıca iki nedene dayanmaktadır. Birincisi, Türkçede bilinen bir sözcüğe benzetme eğilimi; örnekse /aktris/ yerine /aktrist/ denmesi. Çünkü /-ist/ ile biten başka bir çok sözcük olduğu halde, kişi gösterip de /-is/ ile biten çok azdır; örnekse /konsomatris/, fakat /artist, piyanist, Faşist/, vb. İkincisi ise, adına *'yazılım sesletimi'* denebilecek olan, yazılışa aldanma durumu; örnekse, ses uyumuna göre /ı/ sesi daha uygun olduğu halde, öyle yazıldıkları için /Istanbul/ yerine /İstanbul/ ve /Sıvas/ yerine /Sivas/ denmesi. Eğer bir sözcük yazılı olarak görülmeyip de *'kulaktan kapma'* biçiminde edinilmişse, o zaman bu yanlış sesletim yazıya geçirilmekte, sonra bu yanlış yazı okunduğu zaman, daha da yanlış bir sesletim ortaya çıkmaktadır. Örnekler:

/karoseri/	yerine	karosor	karasur	karoser
/sandoviç/	«	sandüviç	sandöviç	sanduviç
/program/	«	porgram	porgıram	purguram

Buna karşılık, bazı sözcüklerin yabancı dildeki kökenlerini bilenler de ters yolda aşırılığa kaçarak, bunların tam biçimini yazıp sesletmeye çalışmaktadırlar. Örnekse /greyfurt/ yerleştiği halde, ille de doğrusu olan /greypfrut/ denmesi gibi. Bununla birlikte, Türkçede bazı sözcüklerin iki türlü sesletimi varsa, bunlardan birisini doğru, öbürünü yanlış saymak yerine, her ikisini de kabul etmek doğru olur. Örnekse, eski ve özgün sesletim olan uzun ünlülü /kadâif/ de doğrudur, şimdiki biçimi olan /kadayıf/ da. Bunun gibi, /arefe/ ve /ârife/ çifti de aynı ölçüde doğru gibi görünmektedir. Buna karşılık, (yazı) /tura/ yerine /tûra/ demek veya /Yunus/ (Emre) yerine /Yûnus/ demek, gereksiz bir özentidir.

b. Yazım: Bu konudaki yanlışlıklar, daha çok, *'okuma alışkanlığı'* bulunmayıp da, her şeyi *'kulaktan dolma'* öğrenen kimselerin, yazı yazmak zorunda kalmaları sırasında görülmektedir. Sözgelimi, tabancaların içerisine sürülen *'mermi kalıbı'* anlamındaki /şarjör/ sözcüğünü ömründe hiç okumamış ve yazmamış olan birisi, bunu ilk defa yazmaya kalkarsa, büyük bir olasılıkla *'carvur, şarşur'* vb gibi bir şey yazacaktır. Eğer sık sık yanlış yazılan sözcükler de saptanıp, bunlar üzerinde alıştırmalar yaptırılırca, bu tür aksaklıklar da kolaylıkla giderilebilir. Fakat bunlar üzerinde *'nokta nokta'* durulmayıp da, genel bir yazım öğretimi yeni baştan yapılırsa, bu zayıf zincir halkaları, gene bu noktalardan kopacaklardır.

Sözgelimi, *'ayrıca'* anlamındaki /de, da/ sözcükleri öğretilirken, şu iki noktayı karşılaştırmalı olarak göstermek yararlı olabilir. Eğer bu /de, da/ sözcükleri vurgusuz iseler ve ancak kendilerinden önceki sözcüğün son hecesi vurgulu ise, o zaman bunlar ayrı ayrı yazılırlar. Eğer bu /de, da/ birimlerinin kendileri vurgulu iseler, o zaman bunlar bir addaki *'de hali'* ile ilgili olduklarından, o sözcüğe bitişik yazılırlar. Örnekler:

Kutu ayrıca kırıldı	KuTU da	(kırıldı)
Kutunun içinde kırıldı	KutuDA	(kırıldı)

Bu kadar kolay ve yalın bir kural, daha ilk okul yıllarından başlayarak kolaylıkla belletileceği halde, sakat bir öğretim yolu yüzünden veya yapılan yanlışlıklar düzeltilemediği için, emekli olmuş bir öğretmen veya bir subay, bir doktor, bir mühendis bile bu yanlışı sürdürebilmektedir.

c. **Noktalama**: Türkçedeki noktalama kuralları ne yazık ki sağlam bir biçimde saptanmış olmadığından, hangi kurallara ne biçimde uyulacağı da kesinlik kazanmamıştır. Bunun da nedeni, noktalama imlerinin işlevleri konusundaki bulanıklık olsa gerek. Bir yerde, *'noktalama'* imleri, sözgelimi *'ses perdesi, tümce ezgisi, vurgulama noktaları'*, vb gibi okumaya yardımcı olan özellikleri belirtmeye yarar. Fakat Batı dillerinde, doğal olan *'sesletim'* tabanına dayalı bir noktalama düzeni yerine, *'gramer'* ilişkilerini belirtecek biçimde bir uygulamaya gidildiği için, doğal okuma eğilimi ile, öğretilmeye çalışılan noktalama imleri birbirleri ile çatışmaktadır. İşte bu Batı uygulaması Türkçeye de aktarılınca, ortaya uyumsuzluklar çıkmaktadır. Acaba virgüller, durak yapılan noktaları mı göstermelidir, yoksa, sözcükler arasındaki bağlantıları mı? Doğal

olan uygulama, konuşma sırasında insan nerelerde duraksıyorsa, oralara virgül konmasıdır. Çünkü noktalama imlerinin işlevi, son çözümde, konuşma olgusunda bulunup da yazıya geçirilme sırasında yitip giden sessel özellikleri elden geldiğince yakalayıp, okumayı kolaylaştırmaktır.

d. **Sözcük**: Bu konudaki yanlışlıklar, hiç kuşkusuz, sesletim ve yazım bakımından değil de *'anlam'* bakımından ortaya çıkmaktadır. Bunun da nedeni, duyulan veya okunan bir sözcüğün anlamını öğrenmek için, bir sözlüğe bakma alışkanlığının yer etmemiş olmasıdır. Bunun için de, sözcüklerin anlamları *'karine'* ile çıkarılmakta, yani *'sözün gelişinden'* anlaşılmaktadır. Oysa bu gibi *'uğratmaca'* yolu ile çıkarılan anlamlar yeterince kesin olmamakta ve çoğu kez de başka benzer sözcükler ile karıştırılmaktadır; örnekse (zındık, zırnık, zılgıt). Bunun belki de en ilginç örneği, (Demokrasi var) diyerek, bu sözcüğün anlamını *'kısıtlanmamış özgürlük'* biçiminde anlayan kimselerde görülmektedir. Oysa bu sözcüğün tanımına sözlükte bakılacak olsa, sanıldığından çok daha başka bir şey olduğu anlaşılacaktır. İşte bunun için, ilkin bu gibi yanlış veya kaymış anlamda kullanılan sözcükler saptanarak gerekli düzeltmelerde bulunulmalı ve sonra da alıştırmalar yapılmalıdır. Fakat bundan çok daha önemlisi, her evde bir Türkçe sözlük bulundurulmalı ve sözcük tanımlarının sık sık böyle bir sözlükten bakılması alışkanlık haline getirilmelidir. Böyle bir uygulamaya girişen bir insan, anlamını çok iyi bildiğini sandığı sözcüklerin arasındaki anlam ayrımlarını pek de o kadar iyi bilmediğini görerek bir bakıma şaşkınlığa uğrayacaktır. Sözgelimi (öcü, umacı), (nalın, takunya), (salata, salatalık) vb gibi ikililer arasında ne gibi anlam ayrılıkları vardır veya acaba varmıdır? Buna benzer biçimde, bazı deyimlerin içinde geçtiklerinden anlaşılır gibi görünen şu sözcüklerin gerçek anlamları acaba nedir, bilinmektemidir?

tekin	o ev tekin değil
çoluk	çoluk çocuk, hep birlikte
madra	çok madrabaz herif
sepken	sulu sepken yağıyor
pos	boy pos yerinde
taklavat	takım taklavatını al da gel
züccac	züccaciye dükkânı
patavat	patavatsızın teki
ayyuk	sesi ayyuka çıktı
argın	yorgun argın eve geldi
fend	kadının fendi, erkeği yendi

pund	bir punduna getirebilsem
fi	fi tarihinde almıştık
lop	lop yumurta yiyor
entipüf	çok entipüften bir proje
pertav	ancak pertavsız ile görülebilir
tevekkeli	tevekkeli değil söylememişler

Bunun gibi, telefon rehberindeki *'Meslekler'* bölümünde yazılı şu gibi kimselerin yaptıkları işler acaba nelerdir, bunlar da, Türkçeyi onca yıldır anadili olarak konuşanlarca bilinmektemidir?

Kazmirciler	Kitreciler
Sepiciler	Billuriyeciler
Terfiyeciler	Göncüler
Sürekçiler	Kantariyeciler

e. **Deyim**: Sözcüklerde olduğu gibi, bazı deyimlerde de eğer yanlış kullanmalar oluyorsa, bunların da saptanıp düzeltilmeleri gereki-. Bir tümce içinde geçen deyimler bir kaç sözcükten oluştukları için, tek birimli sözcüklere oranla daha kolay anlaşılabildiklerinden, pek de yanlış kullanılmamaktadırlar. Bununla birlikte, bir çok deyimlerin ne anlama geldikleri de pek bilinmediği için, eğer yalnızca kulaktan kapma biçiminde söylenip yazılırlarsa, tam anlamı tutturamayabilirler. Örnekler:

Tatlısu Frengi	Ölüsü kandilli	Yürek Selanik
Lâhavle çekmek	Zıvanadan çıkmak	Mezhebi geniş

f. **Tümce**: Bu birimdeki yanlışlıklar, kalıplaşınış olan kısa ve güdük sözlerde değil de, gereksiz yere uzatılan tümcelerde görülmektedir. Türkçede belki de en çok gözlenen tümce düşüklüğü, bir ad tamlamasındaki iki sözcüğün arasına uzunca bir parça girdiği zaman ortaya çıkmaktadır. Örnek:

> Bu işe istekli olanlar — nüfus cüzdanları, ikametgâh belgeleri ve dörder adet fotoğrafları ile, müdürlüğümüze başvurmaLARI rica olunur.

Eğer yalnızca (olanların başvurmaları) biçiminde iki sözcük yanyana gelseydi, böyle bir aksama herhalde ortaya çıkmayacaktı. Fakat Türkçenin yapısı uzun tümcelere elverişli olmadığı için, bir ad, ilkin *'yalın'* biçimi ile kullanılmakta, örnekse (olanlar); sonradan da tümce başka türlü bitmesi gerektiği zaman, ilk başta söylenmiş olan sözcüğün

(-in) halinde olması gerektiği unutulmaktadır. İşte buna benzer başka tümce düşüklükleri de saptanarak, üzerinde alıştırmalar yaptırılıp bunları düzeltme yoluna gidilebilir.

Bu tamlama konusu ile ilgili olarak bir de kuramsal sorun ortaya çıkmaktadır. Eğer psikodilbilim açısından alınırsa ve üretimsel dilbilim açısından yorumlanırsa denebilir ki, insanlar bu gibi bir Türkçe tümceyi kurarken, ilk sözcükten başlayıp da öbürlerini art arda dizme eğiliminde gibidirler; öyle ki, tümce sonuna gelindiğinde ilk baştaki sözcüğün hangi halde bulunduğu ve nasıl bir tümce sonu gerektirdiği unutulmaktadır. Böyle bir *'dizimsel'* model ise, üretimsel dilbilim tarafından ileri sürülen *'tümce kalıbı'* anlayışına aykırı düşmekte gibidir. Buna karşılık, bir çok kimseler de, bu gibi tümceleri yanlışsız yapabildiklerine göre, demek oluyor ki, öte yandan da, bütün bir tümce kalıbı daha baştan, olduğu gibi kafada hazır tutulmaktadır. Yani tümcenin ne olacağı daha baştan hazır olmalıdır ki, insan söze başlarken, bir sözcüğü yalın biçimi ile değil de (-in) biçimi ile kullansın. Uzun bir tümce kuran kimse ise, en sonunda ne geleceğini tam olarak bilmeksizin bile ilk baştan (-in) halini kullanarak bir tamlama yapmayı tasarladığına göre, demek oluyor ki bütün bir tümce kalıbı kafada hazırlanmış değildir; yalnızca bu 'ad tamlaması' iskeleti tasımlanmıştır. Böyle bir şey ise, olsa olsa, daha önceki dil kullanımlarına yaslanan bir *'benzetme'* işletmi sayılır. O zaman da böyle bir tasımlamanın *'üretimsel'* tarafı kalmamış olur; yani *'yapısalcı'* açıdan söylendiği gibi, tümce kalıbının hiç değilse belli bir kesimi, üretilmeksizin hazır olarak devreye sokulmaktadır.

g. **Dilce**: En az iki tümceden oluşup, bir kitap boyuna kadar varabilecek olan herhangi bir *'dil parçası'* anlamındaki *'dilce'* sözcüğü, böylece, *'kendi içerisinde bir bütün oluşturan bir sözlü veya yazılı metin'* anlamına gelmektedir. *'Metin Dilbilgisi'* kesiminde de görülmüş olabileceği gibi, böyle bir dil parçasında gözlenen en büyük iki aksaklık, tümceler arasındaki biçimsel *'tutarsızlık'* ve sözcükler arasındaki anlamsal *'bağdaşıksızlık'* olmaktadır. Sözgelimi (Siz) ile başlayıp da, ondan sonraki tümcelerde (Sen) ile süren yazılar buna bir örnek sayılabilir. Benzer biçimde, ilk başta (yaptı, etti, gitti) vb gibi geçmiş zaman kipi kullanılırken, daha sonra (söyler, dinler, yazar) denir de, (okuyor, dinliyor, anlatıyor) diye devam edilirse, ortaya bir tutarsızlık çıkmış olur. Bunun gibi, ilk tümcesi (Postacı bugün bir mektup getirdi) olan bir dilcede, eğer ikinci tümce (Bütün bunlara rağmen gene de sevindim)

denirse, ikisi arasında bir anlam bağdaşıklığından söz edilemez. Bu gibi bozuk anlatımlar ise, sesletimdeki, yazımdaki, sözcüklerdeki, tümcelerdeki aksaklıklar gibi sınırlı ve kesin olmadıkları için, derlenmeleri çok daha zor kaçabilir. Bununla birlikte, gene de, özellikle öğretmenlerin deneyimlerinden yararlanarak belli bir dizin oluşturulabilirse, hiç değilse, en çok görülen türdeki anlatım bozuklukları bilinmiş olur ve ona göre alıştırmalar, düzeltmeler yapılabilir.

ETGENLEŞTİRME

Bu kesimdeki işlemler, yanlış olarak uygulanan şeyleri düzeltmek olmadığı için, sesletim, yazım, noktalama gibi eylemleri ilgilendirmez. Bunun yerine, bilinip de unutulmuş gibi görünen dilsel birimlerin ortaya çıkarılıp kullandırılması söz konusudur.

a. **Sözcük**: Bir dilin yapıtaşları olan sözcükler, dilsel göstergeler olarak belli kavramları yansıtmaktadırlar. Ne var ki, eğer sözcükler tek tek bir kenara konur da birbirleri ile bir *'ağ'* oluşturmazlarsa, kolayca unutulurlar. Buna karşılık, eğer bir sözcük öğrenildiği zaman, onun ile ilgili başka sözcükler de birlikte geçilirse, o zaman aralarında belli *'çağrışım'* örgüleri oluşacağından, bunlardan her birisi kullanıldığı zaman, öbürleri de kendiliklerinden akla gelerek hem pekişirler, hem de unutulmaları güçleşir. Bu biçimde sözcüklerden oluşmuş bir *'anlam örgüsü'* olarak şu sözcükler verilebilir:

'Yetkili baş' anlamında bir
'KAVRAMLAR SALKIMI'

başkan	reis	önder	lider	imparator	kral
çar	kayzer	emir	melik	hidiv	ağa
bey	patron	han	padişah	sultan	şah
hünkâr	müdür	şef	direktör	hakan	kağan
âmir	halife	pir	üstad	patrik	papa
voyvoda	tekfur	despot	raca	tiran	mikado

Eğer bu sözcükler bu gibi salkımlar biçiminde birbirleri ile karşılaştırmalı olarak incelenirlerse, aralarındaki anlam incelikleri de öğrenilmiş olur. Bu biçimde sözcük pekiştirmeye *'kafes yordamı'* adı verilebilir. Yani, bir sözcük böyle bir ağ veya örgü içinde incelendiği gibi, aynı sözcük ayrıca başka ağlar içinde geçtiği zaman da ele alınacağından, an-

lamı da iyice pekiştirilmiş olur. Sözgelimi (maestro) sözcüğünü bu salkım içinde ilk defa öğrenen birisi, bunun anlamını belki kolayca unutabilir. Fakat aynı sözcük eğer bir kere de başka bir salkım içinde geçerse, o zaman bu iki kullanış birbirlerini pekiştirirler ve sözcüğün anlamı daha bir yerleşir. Eğer bir üçüncü, bir dördüncü salkımlarda da geçerse, o zaman böyle bir sözcüğün anlamı yalnızca tek başına öğrenilmekle kalmaz, ayrıca her bir salkım içindeki öbür anlamlar da birer kere daha anımsanmış olur. Böylece, aynı noktadan bir kaç kere geçen ipliklerin oluşturduğu bir ağ, bir örgü veya bir kafes gibi, sözcük anlamları da çağrışımsal bir düzen içinde, edilgen katmandan etgen yüzeye çıkarılmış olur. Örnek:

müzikçi
besteci
solocu
başkan papa patrik MAESTRO halife sezar önder
virtüöz
çalgıcı
konsertmayster

b. **Deyim**: Bunun için yapılacak şey, bir deyimler sözlüğündeki maddeleri, bunların kullanılış sıklıklarına göre bir sıraya koymak ve ondan sonra bunlardan en çok kullanılanlardan başlayarak, elden geldiğince başka benzer deyimler ile çağrışım yapacak biçimde gözden geçirtip kullandırtmaktır. Eğer böyle yapılmaz da, alfabe sırasına göre işlenirlerse, o zaman kullanma olasılıkları az olanlar da ele alınmış olacağından, işlevsellik boyutu ortadan kalkmış olur. Önemli olan nokta, dil kullanımına belli bir renk katmak, bir tazelik getirmektir. Bunun için de hiç olmadık deyimler kullanmak gerekli değildir. Depoda çürüyenler gün ışığına çıkarılıp kullanılabilirse, bu da yeterli sayılır.

ç. **Tümce**: İnsanlar yalın tümce kalıplar ile bildirişmelerini sürdürebildikleri için, az kullanılan, fakat çok etkili olabilecek kalıpları pek anımsamamaktadırlar. Oysa bu gibi tümce yapıları da gözden geçirtilip, etgen düzeye çıkarılırsa, bunların da kullanılma olasılıkları artabilir. Örnekler:

Her ne kadar	ise de, bununla birlikte gene de ...
Madem ki	o halde
Yalnızca	olmayıp, ayrıca da ....
Kendisi	yapacaktır, yeter ki ....

d. **Dilce**: Tümceden daha büyük olan bu oyluın içerisinde yapılacak olan şey, bir yerde, tümceler arasındaki *'biçimsel tutarlılık'* ve *'anlamsal bağdaşıklık'* ilkelerini sürekli olarak anımsatmak ve uygulama sonuçlarını düzelterek aksaklıkları gidermektir. Bir kere insanın içine bir kuşku yerleştikten sonra, o kimse artık kendi kendisini düzelterek *'kendisinin öğretmeni'* olabilecektir.

YENİLEŞTİRME

Bu kesimdeki işlemler, gerçek anlamda dil kullanımı olduğundan, 4 temel beceri, yani *'dinleme, okuma, söyleme, yazma'* eylemlerinin hepsini de kapsamaktadır. Bu bağlamda önerilen şeyler, zaten bilinen noktaları algılama ve gene bilinen şeyleri yineleme yerine, doğrudan doğruya dilin içerisine girip de oradaki olanaklardan tümü ile yararlanmayı öngörmektedir. Şu var ki, dili etkin bir biçimde kullanabilmek için, tıpkı akümülatörde olduğu gibi, ilkin bir *'doldurus'* yapmak, yani *'şarj'* etmek, ancak ondan sonra *'boşaltım'* yani *'deşarj'* aşamasına geçmek gerekir. Bu bakımdan, ilkin, dinlenen ve okunan şeylerin anlamını iyice kavrayıp, belli bir *'yükleme'* yaptırmak birinci koşuldur.

a. **Sözcük**: Dilin yapıtaşları *'sözcükler'* olduğu için, ilkin bunların bol sayıda öğrenilip, anlamlarının da doğru olarak bellenmeleri gerekmektedir. Bilindiği kadarı ile, meslek yaşamında başarılı olan insanların hemen hemen hepsinde *'sözcük dağarcığı'* büyük bir zenginlik göstermektedir. Çünkü öğrenilen her bir sözcük, kendisi ile birlikte yeni bir *'kavram'* getirmektedir. Bu ise, insanın düşünce ufkunu genişletmekte, anlatım gücünü keskinleştirmektedir. Bunun dışında, sözcük sayısı çok olunca, okunan veya dinlenen her dil parçasından en-üstün ölçüde yararlanılmakta ve bir şey yazarken ya da söylerken, aktarılmak istenen anlam en uygun sözcükler kullanılarak, en elverişli biçimde, karşı tarafa ulaştırılmaktadır.

Sözcük çalışması yapılırken, bunları ayrı ayrı öbekler içerisinde ele almak daha bir kolaylık sağlayabilir. Bunlardan bazıları şunlar olabilir:

Eş-anlamlılar	gitmek ulaşmak erişmek varmak uzanmak yollanmak boylamak sarkmak
Karşıt-anlamlılar	taze/bayat bulmak/yitirmek güzel/çirkin
Eş-sesliler	yüz (tane) yüz (hatları) yüz (mek)
Eş-biçimliler	âşık/aşık vâris/varis

Benzer sesliler	küp/küb tap/tab at/ad saç/sac haç/hac
Kırpmalar	prof (esör) akü(mülatör) entel(ektüel) laci(vert)
Kısaltmalar-	TBMM PTT THY TRT NATO CIA KGB
Değinti sözcükler	Çankaya Dolmabahçe Anıtkabir Kızılay
Lehçesel sözcükler	dadaş uşak kızan yahşi
Eş-kökenliler	bergamot/bey armudu kahve/kafe geometri, jeoloji, coğrafya hazne, hazine, mahzen, mağaza, magazin kitap, kitabe, kâtip, mektup, mektep, kütüp(hane)
Üç kökenliler	ilginç/enteresan/alâkabahş
Yakıştırmalar	buldozer/yoldüzer
Örtmeceler	koca oğlan (=ayı), esmer vatandaş (=çingene)
Girişikler	gerzek (=geri zekâlı)
Köhneler	monşer mirim
Tarihseller	kağan hatun
Tutmamışlar	oruntak (temsilci) şarbay (=belediye reisi)
Tutabilecekler	saylav (milletvekili) duruştay (=mahkeme)
Yöreseller	bardacık (=yaş incir)
Kişi-adlılar	Pasaklı Raziye, Ahveş'in keçisi, Agob'un kazı
Ulus-adlılar	İngiliz anahtarı, Arap saçı, Arnavut kaldırımı
Mantıksızlar	akbaba (=ne ak, ne baba)
	demirhindi (=ne demir, ne hindi)
Çift eşliler	nüans farkı, ay mehtabı, test sınavı
Küçültmeliler	minicik, Mehmetçik
Acımalılar	çocukcağız adamcağız kediceğiz
Sevecenlikliler	sevgilim hayatım balım gülüm yavrum
Bulanıklar	(köprü) açık/kapalı (öğrenci) uykulu/uykusuz

b. **Deyim**: İki veya daha fazla sözcükten oluşma özel deyimler, örnekse (ince hastalık), (cuk oturdu); sonra çeşitli atasözleri, örnekse (gülü seven, dikenine katlanır) tıpkı sözcük birimleri gibi, biçim ve anlam bakımından benzerliklerine göre kümeler halinde incelenebilir.

c. **Tümce**: Türkçedeki tümce kalıpları belli olduğuna göre, bu açıdan yapılabilecek olan şey, olsa olsa *'tümce genişletmesi'* olabilir. Buna göre, yalın tümceler, yalnız birbirlerine eklenerek uzatılmakla kalmaz, aralarına ufak sözcük takımları veya yan tümcecikler sokularak, genel görünümleri daha karmaşık yapılı, fakat daha zengin anlatımlı biçimlere sokulabilir.

d. **Dilce:** Bu konuda yapılabilecek olan şey ise, belli bir düşünceyi en iyi biçimde söyleme ve yazma yolları olabilir. Bunun için de, verilen bir konu üzerindeki bütün düşünceler teker teker tümceler halinde yazdırılır; sonra bunlar kendi aralarındaki kavram benzerliklerine ve ilişkilerine göre öbekletilir: böylece, yazılacak yazının veya yapılacak konuşmanın ana çizgileri elde edilir. Ondan sonra ise, ortaya çıkan bu plan uyarınca, yani *'yazı gergefi'* denebilecek olan şey göz önüne alınarak, tümcelerin birbirleri ile bağlantılı hale nasıl getirilip, bunların bir yazı biçimine nasıl sokulacağı gösterilebilir. Öte yandan, bunun tersi de yapılarak, okunan bir yazının özeti yaptırılabileceği gibi, ayrıca böyle bir yazıdaki düşünceler belli bir *'yazı gergefi'* veya planı biçiminde çıkarttırılabilir. Böylece, okunan bir yazının *'içerisine'* daha bir girilmiş olur. Sözlü dil açısından ise, dinletilen bir konuşmadan kısa kısa notlar aldırtılıp, sonra da, o konuşmanın, bu sefer öğrenci ağzından yeni baştan yapılması istenebilir. Aynı şey, verilen bir yazı parçasını, bu kere daha değişik sözcükler ve tümce yapıları kullandırtarak yeni baştan yazdırma yolu ile de yapılabilir: yani Türkçeden-Türkçeye bir *'dil-içi çeviri'* yaptırılabilir. O zaman, öğrenci kendi önündeki metnin etkisinden kurtulup, daha özgün ve bağımsız düşünmeye ve yazmaya alışır. Bunu desteklemek için, belli bir olayı anlatan bir öyküde, bu sefer aynı olay başka bir kahramanın ağzından yeni baştan ve daha başka tümce yapıları ile anlattırılabilir. Eğer böyle bir durum yoksa, o zaman *'rol üstlenme'* yordamına başvurularak, öğrenciye bir gazeteci, bir dedektif, bir avukat rolü verilerek, kendisinden belli bir olayı, bu gibi kişilerin ağzından sözlü veya yazılı olarak anlatması istenebilir.

Çoğu kimseler bir yazıyı yüksek sesle okurlarsa anlamını izleyemezler. Oysa bu konuda da alıştırma yaptırma yolu ile, bir metinden, zor koşullarda bile anlam çıkarabilme becerisi geliştirilebilir. Ayrıca, bir yazıyı ağır ağır okuyup tümceleri teker teker anlamak da bazı kere yerli olmaz. Bir bakıma *'Ağaçları görüp de, ormanı gözden kaçırmak'* sözü ile belirtilen böyle bir durumda, bir insan belli bir parçayı bitirdikten sonra, kendisine yazının genel anlamı sorulduğunda, açık-seçik bir yorum yapamayabilir. İşte bunun için, ayrıca, bir de *'hızlı okuma'* yordamı kullanılabilir. Böylece, öğrenci tek tek tümcelerin kalıplarına ve bir bir sözcüklere takılıp kalmaksızın, büyük bir dikkat yoğunluğu içinde, yazının can alacak noktasını çıkarmaya çalışır. Ne var ki, bu gibi hızlı okuma veya *'sekmeli okuma'* yöntemleri bazı kere aşırıya kaçılarak kullanılmaktadır. Bazı yabancı-dil hazırlık derslerine uygulanan bu

yöntem, bir yerde yarar yerine zarar sağlamaktadır. Çünkü, özellikle üniversite düzeyinde gerekli olan şey, bir parçayı ağır ağır, belki sözlük yardımı ile okuyarak, böyle bir bilimsel yazının özünü çıkarma becerisidir. Yoksa, bir makalenin neden söz ettiğini anlamak değildir. Kaldı ki bir çok bilimsel yazılarda, bunların özetleri, hatta daha iyisi, can alıcı sözcükleri, ilk başta verilmektedir. Böyle bir yol, ancak hiç vakti olmadığını iddia edip de, önüne gelen raporlara şöyle bir göz gezdirip, hangilerinin daha fazla incelemeye değer olduklarını kısa sürede saptamak isteyen üst-düzey yöneticileri için uygun olabilir. Bu konudaki kurslara giden birisi, bir romanı çok çabuk, sözüm ona, okuyup anlayabilir. Bilinen fıkradaki gibi, böyle bir kimse, hızlı okuma kursu yardımı ile *'İnce Memet'* romanını 15 dakikada bitirmiş. Roman ve yöntem konusundaki kanısı şöyle: "Yöntem mükemmel. Romanı anladım gitti. Olay Çukurova'da geçiyormuş." İşte bu bakımdan, böyle *'sekmeli okuma'* yöntemi, bir raporun genel içeriği hakkında fikir vermekte yararlı olurken, bir öğretim yordamı olarak kullanıldığı zaman, okuma becerisini bileyeceği yerde körleştirebilir. Hele hele, yabancı-dildeki bilimsel metinleri, sözlük yardımı ile de olsa, ağır ağır ve içine sindire sindire okuma gereği ortada apaçık duruyorken ve yanlış bilgi edinme tehlikesi bulunuyorken, bu gibi *'ivedi okuma'* yolları ile yabancı-dil öğretimini sürdürmek, en hafifinden *'Batı modacılığı'* ve en ağırından da *'maskaralık'* olarak etiketlenebilir. Bununla birlikte şurası da belirtilmelidir ki, herhangi bir yazıyı ilkin şöyle bir *'kuşbakışı'* okuyup da ondan sonra ayrıntılarına inmek, tam tersine çok yararlı bir yol sayılmalıdır. Çünkü bir yazının, ilkin genel-çizgileri ve yapısı belli olduktan sonra, çeşitli ayrıntılar bu düzen içerisinde daha iyi değerlendirilebilir. Tehlikeli olan uygulama ise *'bilgi edinme* 'yerine *'fikir edinme'* alışkanlığının getirilmesidir.

Öğrencilerin yaratıcı taraflarını geliştirmek için de, şu gibi yordamlar denenebilir. Sözgelimi karikatürler gösterilip, bunlara altlık yazmaları istenebilir; öğrenci böylece hayal gücünü kullanmış olur. Veya bir paragraf yazılarak, yazının sonunu getirmesi istenebileceği gibi, sonu verilen bir yazının baş tarafını bütünlemesi de istenebilir. Eğer düz metin yazmak zor geliyorsa, o zaman iki veya daha fazla kişi arasında geçen söyleşiler yazdırma yolu ile, öğrenciler ufak ufak, tiyatro piyesi yazıcılığına yöneltilebilirler.

Fakat bütün bunlara rağmen, dili edilgen veya etgen biçimde kullanmada en önemli birimler, gene de sözcüklerdir. Bu bakımdan, öğrencilere, sözcük öğrenme zevki ve şevki vermek için, onlara belli sözcükle-

rin kökenleri araştırtılabilir. Sözgelimi (Kayseri) sözcüğünün *'Sezarkent'* anlamına (Kaesar ia) biçiminden geldiğini öğrenmek onları heveslendirebilir. Başka bir bakımdan, belli sözcüklerin içinde geçtiği tümceler verilerek, bunlardaki anlamları inceleyip, bir sözlük maddesi hazırlamaları istenebilir. Fakat bütün bunlardan çok daha yaratıcı olanı, hiç kuşkusuz, Türkçede karşılığı olmayan kavramlar için *'terim türetme'* eylemi olsa gerek. Bunun için yapılacak şey ise, Türkçedeki *'ekler'* konusunda bir çalışma hazırlatıp, ne tür kavramların ne biçimde karşılanması yolu ile Türkçe sözcükler yaratılabileceğini göstermek olabilir. Bu arada, Türkçe kullanımlarda bazı kere gözlenen *'Batı öykünmeciliği'* de kınanmalıdır. Sözgelimi, Fransızcadaki /natür mort/ sesletimli sözcük aynen çevrilerek (ölü doğa) diye Türkçeye aktarılmaktadır. Oysa söz konusu olan şey, resim yaparken model olarak kullanılan *'eşya'* veya *'nesne'* olmaktadır. Bu taklitçilik, (kendisinin *'ruhbilimsel'* durumu) gibi kullanımlarda da görülmektedir. Doğrudan doğruya *'ruhsal'* anlamına gelen /psikolojik/ sözcüğü körükörüne çevrilerek Türkçeye aktarılmıştır. Aynı biçimde, Batı dillerinden yapılan bazı çevirilerde, Türkçeye uygun olan (Gitmem gerek) yerine (Gitmeliyim) gibi buram buram *'yapmacık'* kokan bir biçim kullanılmaktadır. Bunun da nedeni, herhalde, bir çokbilmiş sözlükçünün çıkıp da, İngilizcedeki (must) sözcüğünü Türkçede (-meli) biçiminde karşılamış olmasıdır. Fakat bu demek değildir ki böyle bir (-meli) biçimi hiç kullanılmamalıdır. Sözgelimi (Hak yerini bulmalı) derken, böyle bir gereklik kipi uygun düşer. Önemli olan şey, Batı dilleri taklitçiliğinden kaçınmaktır: Türkçenin kendi doğal kullanımlarını göz ardı etmek değil.

Terimler yapılırken kullanılan yollar başlıca şunlardır. Birincisinde, Türkçedeki bir sözcük doğrudan doğruya kullanılabilmektedir; örnekse, (nucleus) yerine (çekirdek). İkincisinde *'anlam aktarımı'* yapılarak, sözcük Türkçeye çevrilmektedir; örnekse (Common Market) yerine (Ortak Pazar). Üçüncüsünde ise, dilin yaratıcılık gücünden yararlanılmaktadır ki, Türkçeyi kullandırma açısından en yararlı işlem ve yordam budur. Bunu yapmak için ise, Türkçede zaten var olan kökler ve ekler birbirleri ile birleştirilerek, belli terimler elde edilebilmektedir. Sözgelimi *'Güdümbilim'* dalındaki *'feedback'* kavramını anlatmak için, Türkçedeki (ters) sıfatı, (it-) fiili ve (-i) ad yapım eki kullanılarak (tersiti) terimi türetilebilir. Bunun gibi, vücuttaki ısının, kan basıncının, kan şekerinin, vb aynı dengede tutulması olayı da (dengeylem) gibi bir terim ile anlatılarak, (homeostasis) sözcüğü karşılanmış olur. Türkçedeki ek-

lerden, bazı kere o kadar çok sayıda terim türetilebilir ki, bunların tam karşılığı yabancı-dillerde bulunmayabilir; örnekse, (bil.dir.gen.lik.sel) gibi bir sözcük çok kolaylıkla yaratılıp, buna da uygun bir anlam yüklenebilir.

İşte bütün bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, Türkçenin çok daha etkin ve yetkin bir biçimde kullanılmaması için ortada hiç bir geçerli neden yoktur. Buna rağmen, yabancı-dil öğrenmek için o kadar çırpınıldığı halde, aynı yöntemleri veya benzer yordamları kullanarak Türkçeyi daha iyi öğrenmek, kavramak ve kullanmak, ne yazık ki hiç düşünülmemektedir. Bütün yapılan şey, kendisinden *'başkalarının'* Türkçeyi bilmedikleri, kötü kullandıkları, vb gibi yakınmalarda bulunmaktır. Bu noktada şöyle bir söz akla gelmektedir: "Herkes havadan söz eder ama, hiç kimse bu konuda bir şey yapmaz." İşte bunun gibi, ya Türkçe ile hiç ilgilenilmemekte, ya da ilgilenilse bile sakat ve çarpık bir tutum sürdürüldüğü için, bütün ağırlık *'dilbilgisi'* öğretiminde yoğunlaşmaktadır. Çünkü bilgi aktarımı oldukça kolaydır; fakat her bir öğrencinin *'yazılı anlatım'* kâğıdını düzeltip geri vererek üzerinden geçmek çok zaman ve çaba isteyen bir şeydir. İşte, bu yapılmadığı sürece, *'kendini aldatma'* durumu da sürecektir. Bir yerde, yabancı diller *'misafir'* muamelesi görmekte, anadil Türkçe ise *'hane halkından'* sayılmaktadır. İşte bu yüzden, böyle bir aşağılayıcı durumdan bir an önce kurtulmalı ve Türkçeyi çok daha yetkin bir biçimde, fakat alışılmışın dışında, tıpkı bir yabancı-dil öğretircesine, çağdaş yöntemlere dayalı olarak öğretme yolunda bir atılım yapılmalıdır. Türkiye'de eğitim konusundaki en büyük *'işveren'* kurum Ulusal Eğitim Bakanlığı olduğuna göre, böyle bir girişimde bulunmak da, olsa olsa bu devlet kurumuna düşer.

Türkçenin öğretilmesindeki aksaklığı vurgulayan noktalardan belki de en ilginci, yabancı-dil öğrenen insanların, Türkçede ilk baştan anlamamış oldukları bir çok noktaları daha sonra açıklıkla kavramış olmalarıdır. Demek oluyor ki, bir yerde, yabancı-dil öğretimi, anadil Türkçe eğitiminden daha üstün olabilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye genelinde yürütülen yabancı-dil öğretimi de yeterince verimli sayılmasa gerek. Çünkü yapılan emek yatırımına karşılık alınan verim, inanılmaz ölçüde düşüktür. Bu bakımdan, yabancı-dil öğretimi konusundaki yerleşik kanıları biraz sarsarak gözden geçirmek, sağlıklı çözüm yolları bulmakta yararlı olabilir.

KONU İLE İLGİLİ YAZILAR

ADALI, Oya **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler,** TDK, Ankara 1979

AKARSU, Bedia **Çağdaş Felsefe,** Devlet kitapları, İstanbul 1979

AKARSU, Bedia **Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı,** Remzi, İstanbul 1984

AKMAN, Toygar **Sibernetik** Milliyet, İstanbul 1977

AKSAN, Doğan **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi,** DTCF, Ankara 1971

AKSAN, Doğan **Her Yönüyle Dil; Ana Çizgileriyle Dilbilimi I II III,** TDK, Ankara 1977, 1980, 1982

AKSAN, Doğan **Türkçenin Gücü,** İş Bankası, Ankara 1987

BANGUOĞLU, T **Ana Hatlarıyla Türk Grameri,** Dergâh, İstanbul 1979

BAŞKAN, Özcan **Fonemik Tahlilde Kıstaslar Meselesi,** İst Ün Ed Fak, 1955

BAŞKAN, Özcan **Lengüistik Metodu,** Çağlayan, İstanbul 1967 (yeni basımı Multilingual 2003)

BAŞKAN, Özcan **Yabancı-Dil Öğretimi,** İst Ün Ed Fak, 1969

BATUHAN, H **Modern Mantık,** ODTÜ, Ankara 1977

BAYDUR, Suat Y **Dil ve Kültür,** TDK, Ankara 1964

BAYRAV, Süheyla **Yapısal Dilbilimi,** İst Ün Ed Fak, 1969 (yeni basımı Multilingual 1998)

BAYRAV, Süheyla **Filolojinin Oluşumu,** İst Ün Ed Fak, 1975 (yeni basımı Multilingual 1998)

BÜKER, Seçil **Sinema Dili Üzerine Yazılar,** Dost, Ankara 1985

CAFEROĞLU, A **Türk Dili Tarihi, I II,** İst Ün Ed Fak, 1970, 1974

CÜCELOĞLU, D **İnsan İnsana,** Altın Kitaplar, İstanbul 1979

ÇOTUKSÖKEN, Y **Türkçede Ekler, Kökler, Gövdeler,** Alaz, İstanbul 1980

DEMİRAY Kemal **Temel Dilbilgisi,** İnkilap-Aka, İstanbul 1978

DEMİRCAN, Ömer **Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni,** TDK, Ankara 1979

DEMİRCAN, Ömer **Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri,** TDK, Ankara 1976

DEMİRCAN, Ömer **Yabancı-Dil Öğretimi Açısından İngilizcenin Vurgulama Düzeni,** İst Ün YDYO, İstanbul 1980

DEMİREL, Özcan **Yabancı Dil Öğretimi: İlkeler, Yöntemler, Teknikler,** Ankara 1987

DENKEL. Arda **Anlaşma: Anlatma ve Anlama,** Boğaziçi Ün, İstanbul 1981

DENKEL, Arda **Anlamın Kökenleri,** Metis, İstanbul 1984

DİLAÇAR, A **Türk Diline Toplu Bir Bakış**, TDK, Ankara 1964
DİLAÇAR, A **Dil, Diller ve Dilcilik**, TDK, Ankara 1968
DİZDAROĞLU, H **Türkçede Sözcük Yapma Yolları**, TDK, Ankara 1962
EDİSKUN, Haydar **Yeni Türk Dilbilgisi**, Remzi, İstanbul 1963
EMRE, Ahmet C **Türkçe Dilbilgisi**, TDK, Ankara 1945
EREM, Turgut **Konuşma Dilimiz**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1947
SEVİN, N
ERGİN, Muharrem **Türk Dil Bilgisi**, İst Ün Ed Fak, 1963
ERİMER, Rayihan **Eski Türkçe Göktürk ve Uygur Yazı Dili**, TDK, Ankara 1909
ERKMAN, Fatma **Göstergebilime Giriş**, Alan, İstanbul 1987
GENCAN, Tahir N **Dilbilgisi**, TDK, Ankara 1975
GÖKBERK, Macit **Değişen Dünya Değişen Dil**, Çağdaş, İstanbul 1980
GÖKNEL, Yüksel **Modern Türkçe Dilbilgisi**, Esen, İzmir 1974
GÖKTÜRK, Aksit **Okuma Uğraşı**, Çağdaş, İstanbul 1979
GÖKTÜRK, Aksit **Çeviri: Dillerin Dili**, Çağdaş, İstanbul 1980
GRÜNBERG. Teo **Mantıksal Anlam Kuramı**, TDK, Ankara 1980
ONART, Adnan
HATİBOĞLU, V **Türkçenin Sözdizimi**, TDK, Ankara 1972
İMER, Kâmile **Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi**, TDK, Ankara 1976
İNAN, A **Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları**, İstanbul 1936
KAPLAN, Mehmet **Kültür ve Dil**, Dergâh, İstanbul 1982
KARAMANLIOĞLU, A **Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor**, Hareket, İstanbul 1972
KIRAN, Zeynel **Dilbilim Akımları**, Onur, Ankara 1986
KORKMAZ, Zeynep **Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi**, Ankara 1963
KORKMAZ, Zeynep **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, DTCF, Ankara 1974
KÖKSAL, **Aydın Dil ile Eldin**, DTK, Ankara 1980
KUDRET, Cevdet **Dilleri Var Bizim Dile Benzemez**, Bilgi, Ankara 1966
LEVEND, Agâh S **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK, Ankara 1972
MORAN, Berna **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Cem, İstanbul 1978
MORAN, Berna **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, İletişim, İstanbul 1988
ONARAN, A Ş **Sinemaya Giriş**, Filiz, İstanbul 1986
ORKUN, H N **Eski Türk Yazıtları, I-IV**, İstanbul 1936-1941
ÖZDEM, Ragıp H **Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış**, Ankara 1973
ÖZDEMİR, Emin **Terim Hazırlama Kılavuzu**, TDK, Ankara 1973
ÖZDOĞRU, Nüvit **Türkçemiz**, İstanbul 1958
ÖZEK, Veyis **Mimarlıkta Gösterge ve Simge**, Karadeniz TÜ, Trabzon 1980
ÖZERDİM, Sami N **Harf Devriminin Öyküsü**, TDK, Ankara 1962

PEREK, Faruk **Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları**, İst Ün Ed Fak, 1961
RIFAT, Mehmet **Yazınsal Belik Üstüne Araştırmalar**, İstanbul 1976
RIFAT, Mehmet **Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları**, Yazko, İstanbul 1983
RIFAT, Mehmet **Genel Göstergebilim Sorunları**, Sözce, İstanbul 1986
SEBÜKTEKİN, H **Yüksek Öğretim Kurumlarımızda Yabancı Dil İzlenceleri**, Boğaziçi Ün, İstanbul 1981
SELEN, Nevin **Söyleyiş, Sesbilimi, Akustik Sesbilimi ve Türkiye Türkçesi**, TDK, Ankara 1979
SONGAR, Ayhan **Sibernetik**, İlim ve Teknik, İstanbul 1979
ŞENYAPILI, Ö **Toplum ve İletişim**, Turan, Ankara 1981
TANSU, Muzaffer **Durgun Sesbilgisi ve Türkçe**, TDK, Ankara 1983
TOPUZ, Hıfzı **Uluslararası İletişim**, Anadolu Ün, Eskişehir 1984
UYGUR, Nermi **Dilin Gücü**, İstanbul 1962
UYSAL, Sermet S **Türkçe Anlatım Yöntemleri**, İst. Ün. Tıp. Fak, 1980
ÜÇOK, Necip **Genel Dilbilim, Lengüistik**, DTCF, Ankara 1947
ÜÇOK, Necip **Fonetik: Ana Çizgileri**, DTCF, Ankara 1951
VARDAR, Berke **Dilbilim Sorunları**, Yeni İnsan, İstanbul 1968
VARDAR, Berke **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, TDK, Ankara 1982 (yeni basımı Multilingual 1998)
YALIM, Ülkü **Eş ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü**, Bilgi, Ankara 1983
YALIM, Özcan
YÜCEL, Tahsin **Anlatı Yerlemleri: Kişi. Süre, Zaman**, İstanbul 1979
YÜCEL, Tahsin **Yapısalcılık**, Ada, İstanbul 1981
YÜKSEL, Ayşegül **Yapısalcılık ve Bir Uygulama**, Yazko, İstanbul 1981
Başlıca Dilbilim Terimleri, Haz. Berke Vardar ve başkaları, İst Ün YDYO, 1978
Bilim, Kültür, ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK, Ankara 1978
Çeviri Sorunları Özel Sayısı, TDK, 1978
Dilbilgisi Sorunları, TDK, Ankara 1967
Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Haz. Berke Vardar ve başkaları, TDK, Ankara 1980 (yeni basımı Multilingual 2003)
Dilbilim Seçkisi, Haz. Doğan Aksan, TDK, Ankara 1982
Dilbilim Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara 1949
Dil Öğretimi Özel Sayısı, TDK, 1983
Modern Lengüistiğe Giriş: İletişim ve Dil. Lengüistik Yapılıkçılık, Haz. Mehmet Akalın, Ege Ün Ed Fak, İzmir 1983
Orta Öğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Sorunları, TED, Ankara 1983
Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru, Haz. Atilla Birkiye, Varlık, İstanbul 1984
Yirminci Yüzyıl Dilbilimi; Kuramcılardan Seçmeler, Haz. Berke Vardar, TDK, Ankara 1983 (yeni basımı Multilingual 1999)

AYER, A J **Dil, Doğruluk ve Mantık**, Çev. V Hacıkaderoğlu, Metis, İstanbul 1984

CARLONI, J J **Eleştiri Kuramları**, Çev. Tahsin Yücel, Gelişim, İstanbul 1975 (yeni basımı Multilingual 2000)

CULLER, J **Saussure**, Çev. Nihal Akbulut, AFA, İstanbul 1985

DENY, Jean **Türk Dili Grameri**, Çev. A Ulvi Elöve, İstanbul 1941

BARTHES, Roland **Göstergebilim İlkeleri**, Çev. Berke Vardar - Mehmet Rıfat, Kültür Bakanlığı, Ankara 1979

GUIRAUD, Pierre **Anlambilim**, Çev. Berke Vardar, Kuzey, İstanbul 1984 (yeni basımı Multilingual 1999)

LYONS, John **Kuramsal Dilbilime Giriş**, Çev. Ahmet Kocaman, TDK, Ankara 1983

MARTINET, André **İşlevsel Genel Dilbilim**, Çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum, İstanbul 1984 (yeni basımı Multilingual 1998)

MEILLET, A **Dillerin Yapısı ve Gelişmesi**, Çev. B Vardar - C Meriç, Dönem, 1967 (yeni basımı Multilingual 2001)

NİDA, Eugene **Dilbilim Üzerine Tartışmalar**, Çev. Özcan Başkan İst Ün Ed Fak, 1973 (yeni basımı Multilingual 2003)

PIAGET, Jean **Yapısalcılık**, Çev. Füsun Akatlı, Dost, Ankara 1982

PROPP, Vladimir **Masalın Biçimbilimi**, Çev. Mehmet Rıfat - Sema Rıfat, İstanbul BFS yayını, 1985

SAUSSURE, F de **Genel Dilbilim Dersleri, I II**, Çev. Berke Vardar TDK, Ankara 1976 (yeni basımı Multilingual 1998)

VYGOTSKY, L S **Düşünce ve Dil**, Çev. Semih Koray, Kaynak, İstanbul 1985.

DİLBİLİM

Genel Dilbilim Dersleri/ Saussure çev: Berke Vardar,, 352s.
İşlevsel Genel Dilbilim/ Martinet çev: Berke Vardar, 248s.
Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri/ Berke Vardar, 192 s.
Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü Berke Vardar, 300 s
Yirminci Yüzyıl Dilbilimi/Derleme Kuramcılardan seçmeler, 304 s.
Anlambilim/P. Guiraud, çev. Berke Vardar, 144 s.
Dil ve Düşünce/J. Vendryes, çeviren Berke. Vardar, 176 s.
Dilbilim yazıları /Berke Vardar, 216 s.
Filolojinin Oluşumu/ Süheyla. Bayrav, 200 s.
Yapısal Dilbilimi/ Süheyla. Bayrav, 168 s.
Dilbilimden yaşama: Yapısalcılık / Berke Vardar, 192 s.
Dilbilimsel Edebiyat Eleştirileri/ Süheyla.Bayrav.
Lengüistik Metodu/ Özcan Başkan
Dilbilim üzerine tartışmalar/Æ Nida çev.Özcan Başkan.
Dilbilim üzerine yazılar/ Özcan Başkan
BİLDİRİŞİM/ Özcan Başkan
Dile Genel Bir Bakış/ Fatma Erkman-Akerson, büyük boy, 160 s.
Konuşma Dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü/İclal Ergenç,, 488 s.
Spoken language and dictionary of Turkish articulation/ İ. Ergenç,
Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe/ Engin Uzun.
Göstergebilim Tartışmaları/Derleme.
Linguistics for TEFL students/ Leyla Tercanlıoğlu.
Dictionary of Linguistic Terms Doç.Dr. Ayşe Pamir .Dietrich, 320 s
Roman Dillerinin Doğ.ve Geliş./ Süheyla. Bayrav.
Eleştiri Kuramları/Carloni-Filloux çev: Tahsin Yücel 144s
Her Yönüyle Tahsin Yücel/ Derleme, 296 s.
Edebiyatta Dil Kullanımları/ Ünsal. Özünlü, 272 s.
Metin Bilgisi/ Doğan Günay, 320 s.
Göstergebilim Yazıları/ Doğan Günay, 320 s.
Dil ve iletişimı/ Doğan Günay, 236 s.
Metinlerle Söyleşi/ Şara Sayın, 208 s.

EDEBİYATBİLİM

Fransız Edebiyatı/ Berke Vardar, 392 s.
Devrimci Dram Yazarı G.Büchner/ Şara .Sayın, 236 s.
Grenzüberschreitungen und Übergänge/ Şara .Sayın, 280 s.
Edebiyat Yazıları/ Gürsel Aytaç, 224 s.
Yeni Alman Edebiyat Tarihi/ Gürsel Aytaç, 352 s.
Chanson de Roland (Edebiyat ve Üslup Tahlili), S. Bayrav, 144 s.
Ortaçağ Fransız Edebiyatı/ Süheyla. Bayrav, 144 s.
Okuma, Anlama, Yorumlama/ Süheyla. Bayrav, 168 s.
LAROUSSE Fransız Dili Grameri, büyük boy, 432 s.
Fransız dilinin sesletimi/ Mustafa Durak, 96 s.
Orhan Veli Kanık **"Just for the hell of it"**
çev. Talat Sait Halman, 144 s.

BİYOGRAFİ

Gogol, H. Troyat, çev. Bedia Kösemihal, 496 s.
Puşkin, V. İ. Kuleşov, çev. Birsen Karaca, 256.
Tolstoy, R Rolland, çev. Tahsin Yücel, 192 s.

BAKIŞIMLI

Biedermann und die Brandstifter/ Max Frish (Almanca-Türkçe).
Tartuffe/Moliere (Fransızca-Türkçe).
Atatürk, Rozaliev (Rusça-Türkçe)
Sergi Baba, Tolstoy (Rusça-Türkçe)
Köy, Bunin (Rusça-Türkçe).
Kızıl kartopu, Şukşin (Rusça-Türkçe).
Böyle bir genç var, Şukşin (Rusça-Türkçe)
Yüzyıl Yaşa, Rasputin (Rusça-Türkçe).
Uysal Kız, Dostoyevski (Rusça-Türkçe)
Masallar, Tolstoy (Rusça-Türkçe).
Rus öykuleri, Derleme (Rusça-Türkçe)
Üç Kızkardeş, Çehov (Rusça-Türkçe).
Vanya Dayı, Çehov (Rusça-Türkçe). .
Vişne Bahçesi, Çehov (Rusça-Türkçe)

Yeni yayınlarımızı www.kitapyurdu.com web sitesinden izleyebilirsiniz.

"Gerçek" yaşam olgusu,
hiç kuşkusuz, çeşitli açılardan yorumlanabilir.
Herhangi bir açıklama ise,
ancak "insan-dili" aracılığı ile başkalarına aktarılabilir.
Bu kitapta, yaşamın her kesiminde ve
bilgi dallarının tümünde, sürekli olarak gerçekleştirilen
bildirişim örnekleri ele alınarak,
birbirinden bağımsız ve kopuk gibi görünen olaylar
ve durumlar arasındaki gizli benzerlikler
ve koşutluklar anlatılıyor.
Bir başka deyişle, tüm yaşam olgusu, bir anlamda,
tek bir "bildirişim" açısından yorumlanmaya
çalışılmıştır.
Yazılışı bakımından bir "dilbilim" kılavuzu
olarak da yararlanılabilecek bu kitap, aynı zamanda,
geniş halk toplulukları tarafından rahatlıkla okunacak

9 789756 542170

internetten sipariş için
www.kitapyurdu.com

MULTILINGUAL
Klodfarer Cad. 40/6 Çemberlitaş - İstanbul Tel/Fax: (0 212) 518 47 55